

10. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi

-Sosyal ve Eğitim Bilimleri-

the 10th International Scientific Research Congress

-Social and Educational Sciences-

(UBAK)

(11 – 12 Nisan / April 2021)

ONLINE / Ankara

-Sosyal ve Eğitim Bilimleri-

- Social and Educational Sciences-

- Bildiri Tam Metin Kitabı-

- Proceeding Book -

-

Editor

Dr. Esra TÜRE

Ankara 2021

Yayın Koordinatörü/ BroadcasteCoordinator •
Muhammet ÖZCAN

Yayın Yönetmeni / General Publishing Director •
Dr. Muhammet ÖZCAN

Editörs / Editedby •
Dr. Esra TÜRE

Kapak Tasarım / Cover Design
Bekir TURAN

İç Tasarım / Interior
Bekir TURAN

Birinci Basım / First Edition • ©
Nisan 2021 // Nisan 2021-Ankara

ISBN:978-625-7813-68-6

ASOS YAYINEVİ

1st Edition / 1.baskı: Nisan/April 2021

Address / Adres: Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu Cad. No: 67/2-4/MERKEZ/ELAZIĞ

Mail: asos@asosyayinlari.com

Web: www.asosyayinlari.com

Instagram: <https://www.instagram.com/asosyayinevi/>

Facebook: <https://www.facebook.com/asosyayinevi/>

Twitter: <https://twitter.com/Asosyayinevi>

KURULLAR / BOARDS

Kongre Onur Kurulu Başkanı / President of TheCongressHonorary Board

Prof. Dr. Yavuz DEMİR, Ankara Bilim Üniversitesi Rektörü

Düzenleme Kurulu / OrganizingCommittee

Prof. Dr. Pınar ÜLGİN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Cemile Bahtiyar KARADENİZ, Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Arafat Useini Uluslararası Vizyon Üniversitesi K.Makedonya
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU, Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Funda ERDOĞDU, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi, Yakut AKBAY, Ankara Bilim Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Volkan KARABOĞA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Öğr. Görv. Hanife CANDIR ŞİMŞEK, Doğuş Üniversitesi
Dr. Elif ALP, Sakarya Üniversitesi
Dr. Esra TÜRE

Bilim ve Hakem Kurulu / ScienceandReferee Board

Prof. Dr. Nadia Yasseen ABED, BaghdadUniversity
Dr. Öğretim Üyesi, Handan AKKAŞ, Ankara Bilim Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan ASKEROVA, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Ebru CEYLAN, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut DOĞAN, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. M. Yüksel ERDOĞDU, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ÇAKIR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal ÇELİK, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. NihadaDelibegovic DZANİC, University of Tuzla
Prof. Dr. Özbay GÜVEN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal İYEM, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Belgin Uçar KOCAOĞLU, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Elvira LATİFOVA, Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Harun MEYDAN, Ankara Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Meruert MUSABAEVA, EurasianNationalUniversity, Kazakaistan
Doç. Dr. Naka NİKSİC, Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
Doç. Dr. Elif ÖNAL, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Tuncay Ercan SEPETCİOĞLU, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Galbatsova SHAHRUZAT, DaghestanStateUniversity
Prof. Dr. Gulnoz SATTOROVA, Özbekistan İlimler Akademisi
Dr. Gülzada STANALİEVA, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Mucize ÜNLÜ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Andrey VOLODİN, Moskova StateUniversity, Russia
Prof. Dr. Nurshat ZHUMADİLOVA, Kazakistan, KaragandaBolaşak Üniversitesi

Sekreter / Secretary

Esra TÜRE

ÖNSÖZ / PREFACE

Ülkemiz ve dünya genelinde ne yazık ki yayılımı devam etmekte olan COVID-19 salgını nedeniyle 10. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 11-12 Nisan 2021 tarihlerinde online olarak düzenlenmiştir. 8. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nden itibaren saygıdeğer bilim insanlarıyla online platformda buluşmaya devam ederek teknolojinin birleştirici gücünden istifade etmekteyiz. Multidisipliner bir özelliğe sahip olan UBAK sosyal ve eğitim bilimlerinin alt dallarında çok sayıda çalışmaya yer vermiştir. Bu kapsamda bilim insanlarımızın sunduğu kıymetli çalışmalar bildiri tam metin kitabı olarak okuyucuların ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Farklı alanlardan yaklaşımları barındıran bildiri tam metin kitabıyla sosyal bilimlerin zenginliği ortaya koyulmak istenmiş ve gelişimine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Kabul edilmelidir ki üretmek, yeni bakış açıları getirmek ve bilime katkı sağlamak meşakkatli bir çalışma gerektirmektedir. Pandemi de bu süreçte bazı zorlukları beraberinde getirmesine rağmen bilim insanlarımız çalışmalarıyla yolumuzu aydınlatmaya devam etmektedir. Unutmamak gerekir ki, "İlim iyi zamanlarda servet, kötü zamanlarda sığınak ve iyi bir yol göstericidir." Bu vesile ile kıymetli akademisyenlerin katılımlarıyla gerçekleştirdiğimiz kongremizde ilim dünyasına sağladıkları katkılarından dolayı tüm katılımcılara sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz. Ayrıca kongrenin başarıyla gerçekleşmesinde emeği geçen düzenleme kurulu, bilim ve hakem kurulu üyesi akademisyenlerimize ve desteklerini esirgemeyen Ankara Bilim Üniversitesi Rektörlüğü'ne teşekkürü borç biliriz.

Kongrelerimizde tekrar bir araya gelmeyi arzu ederek 10. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Tam Metin kitabının ilim dünyasına faydalı ve hayırlı olmasını dileriz.

Saygılarımızla...

Dr. Esra TÜRE

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Hasan Tuncer- Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde KISLAH (Harman Yeri).....	1
Rıdvan Yiğit- Ortaçağ Diploması Araştırmalarına Bir Katkı: Şahruh Mirza İle Sultan El-Eşref Barsbay Arasındaki Mektuplaşmaların Tahlili	23
İbrahim Yılmaz- Osmanlı Devleti'nde Deniz Polisi.....	29
İlyas Akyüzöğlü- Son Dönem Osmanlı Düşünürlerinden İbrahim Cûdî Efendi'nin “Tarih-İ Enbiya ve İslam” İsimli Eserindeki Tarih Perspektifi.....	39
Eray Yılmaz- Atatürk Heykellerinden Barbaros Anıtı'nın Açılışına	47
İsrafil Karataş- Millet Partisi'nin Kapatılmasının Chp-Dp İlişkilerine Etkisi	55
Mehmed Gökhan Polatoğlu- Türkiye'de 1950-1960 Döneminde Tarım Alanında Atılan Adımlar Ve Yaşanan Gelişmeler.....	65
Abdullah Selim Öztekin- Suriyeli Mültecilerin Türkiye'de Adli Sistem Ve Suç Oranı Üzerindeki Etkisi	75
Katende Nuha Mukırbı- An Investigation of Challenges Encountered By Female Academic Staff Working From Home During Pandemic: A Case of Sakarya University.	84
Muhammed Ali Yetgin- Koronavirüsün Almanya'daki Bazı Sektörlere Etkisine Yönelik Bir Araştırma	91
Özcan Günergök- Pandeminin Kira Sözleşmeleri Üzerindeki Etkisinin Aşırı İfa Güçlüğü Bakımından Değerlendirilmesi	98
Elmira Qocayeva- Развитие Туристического Сектора В Постпандемический Период.....	107
Selim Demez- OECD Ülkelerinde Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: Panel Gmm Analizi.....	115
Emrah Göksal Sezgin- Gastronomide Yeni Trend Marijuana:Cannabidiol (CBD)	124
Mehmet Can Demirtaş- Futbol Pazarlaması Ve Futbol Kulüplerinin “Seyircisiz” Liglerde Gelir Arttırma Çabaları: Fenerbahçe Spor Kulübü Örneği	129
Muhammed Çubuk/ Emre Yakut- TRA-B-C Düzey-1 Bölgeleri İllerinin Ulusal Endeks Sıralamalarındaki Performanslarının Entropi Temelli TOPSIS Yöntemi İle Analizi	137
Muhammed Çubuk- PROMETHEE Yöntemi İle TRB1 Bölgesinde Kanatlı Eti Üretim Yeri Seçimi.....	150
Gökçe Ulus- Cevat Fehmi Başkut'un Tiyatrolarında İdealize Edilen Erkek Tipi.....	156
Murat Dirlikyapan- Oğuz Atay'ın Tehlikeli Oyunlar'ında Diyalojik Söylem.....	168
Abdulkadir Kalaylı / Hatice Özasan / Gülümser Gültekin Akduman - Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumları İle Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Motivasyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.....	177
Leyla Kodaman- Fikret Otyam'ın Kadın Portrelerinde “Göz” İmgesi.....	187
Tülin Adanır- Almanya Ulm “Museum Brot Und Kunst” Ekmek Ve Sanat Müzesi Örneğinde, Tahıllarla El Yapımı Sanatsal Kâğıtlar	194
Ümmügülsüm Aydın- Konaklama Yapılarında Yeşil Yıldız Belgesi Üzerine Bir Örnek İncelemesi.....	205
Ayşenur Duran - Öğretmen-Öğrenci İlişkisinin Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Prososyal Davranışlarına Etkisinin İncelenmesi.....	215
Bektaş Güleçyüz / Tahir Atıcı Lise Biyoloji Öğretmenlerinin Çevre Kirliliği Müfredatıyla İlgili Görüşleri ve Alternatif Çevre Kirliliği Öğretim Yöntemlerine İlişkin Durumlarının Belirlenmesi.....	224

Burcu Taşkın - Türkiye'de Başkanlık Sistemine Geçiş ve Parti Sistemine Etkisi: İki Kutuplu Sistemmi' Parçalı Partili Başkanlık Sistemi mi'.....	234
Çiğdem Şenyiğit - Fen Eğitiminde Probleme Dayalı Öğrenmeye Yönelik Lisansüstü Çalışmalar: Sistematik Bir İnceleme.....	247
Gökşen Üçüncü / Selçuk Arık / Mehmet Yılmaz - Beşinci Sınıf Düzeyi Özel Yetenekli Tanısı Almış Öğrenciler ile Tanılanmamış Öğrencilerin Canlıların Gruplandırılmasına Yönelik Kavram Yanılgıları.....	257
Gülşah Gaye Fidan / Mehmet Pınarbaşı - Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı'nda Osmanlı Savaş Aletleri.....	267
İzel Aslan / Mehmet Yılmaz / Ferhat Karakaya - Ortaöğretim Öğrencilerinin Ekolojik Sorunlara Yönelik Çevre Bilinci Farkındalıklarının Belirlenmesi.....	288
Kamer Arslan / Ahmet Işık - İlköğretim Matematik Öğretmenliği Öğrencilerinin Bazı Lineer Cebir Kavramlarını Tanımlama ve İşlem Becerilerinin İncelenmesi.....	294
Mehmet Yüksel - Yks Sonuçlarına Göre Kimya Test Sonuçlarının Değerlendirilmesi.....	303
Özge Savaş / Perihan Tuğba Şeker - Erken Çocukluk Dönemi Bilimsel Süreç Becerilerine Yönelik Lisansüstü Çalışmaların İncelenmesi.....	312
Gürkan Özenen - Mimarlık Eğitiminde Tersyüz Sınıf İle Geleneksel Ders Modellerinin Öğrenme Çıktılarına Etkilerinin Karşılaştırılması.....	320
Sefa Merve Kılıçaslan, Mehmet Yılmaz, Ferhat Karakaya - Ortaokul Öğrencilerinin Mendel Genetiği Kavramlarının Öğrenilmesine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi.....	325

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde KISLAH (Harman Yeri)****Arş.Gör.Dr. Hasan Tuncer***Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi***Özet**

MÖ. 2. bin yıl Anadolu'sunun önemli bir siyasi gücü olan Hititler ile ilgili bilgilere, onların bizlere bıraktıkları Hititçe çivi yazılı metinler sayesinde ulaşmaktayız. Birçok farklı dilde kelimenin bulunduğu bu metinlerde, Sumerce bir kelime olan ve harman yeri anlamına gelen KISLAH sözcüğü de yer almaktadır. Hitit ekonomisinde önemli bir yere sahip olan KISLAH, hasat edilen tarım ürünlerinin işlendiği yerdir. Hititler, ekonomisi öncelikle tarıma dayanan ve toprağı işlemeyi iyi bilen bir kavimdi. Elbette bu durum, topraktan elde edilen mahsulün hasat edilmesinde de geçerliydi. Ürünlerin ekilmesinin belli bir zamanı olduğu gibi, hasat edilmesinin de dönemleri vardı. Kısacası, yapılan işlemler belirli bir sistem ve düzen içerisinde sürdürülmekteydi. Siyasi, ekonomik, dini gibi birçok farklı belgede karşımıza çıkan KISLAH, hasat zamanının sonunda elde edilen ürünün değerli kısımlarının "harmanlama" yöntemiyle ayrıldığı yerdir. Harman yerlerini yalnızca ekonomi ile ilgili belgelerde görmeyiz. Bunun dışında, siyasi anlaşma metinlerinde, kralların, zarar görmemesini ve korunmasını amaçladığı bir yer olarak da karşımıza çıkar. Bayram metinlerinde de geçen KISLAH, kralın bayramı gerçekleştirdiği kutsal bir alandı. Mitoloji ile ilgili bir belgede, kral tarafından bir kimseye verildiğini gördüğümüz KISLAH, bazen de bir tanrıya ait olabilir ve orada bulunan malzemelerin güvenliğinin sağlanması daha önemli bir hale gelirdi. Harman yerleri, kraliyet ailesi üyelerine ait olabilmekle birlikte, özel mülkiyet olarak kullanılabilmekte ve bağış yoluyla da bir kimsenin veya tapınağın bünyesine geçebilmekteydi. Harman yerlerinde görev yapan, buraların temizliğinden ve bakımından sorumlu olan kimseler bulunmakta idi. Bu kimselerin yaptıkları görev karşılığında alacakları ücretler belgelerde belirtilmişti.

KISLAH, Hitit ülkesinin gerekli besini üretmesi ve topraktan elde edilen ürünlerin harmanlanıp, oradan topluma aktarılması için var olan ekonomik zincirin önemli bir halkası idi. Bir ülkenin siyasi olarak güçlü olabilmesi için, ekonomik anlamda yeterli seviyeye ulaşmış olması gerçeğini göz önüne alacak olursak, Hitit ekonomisinin işleyişinde kayda değer bir işlevi olan harman yerinin önemi ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler: Harman yeri, KISLAH, Hitit, Ekonomi, Çivi Yazısı.

KISLAH (Threshing Floor) In The Hittite Cuneiform Texts**Abstract**

We can reach the information about Hittites, which was an important political power of Anatolia in the 2nd millennium BC, thanks to the cuneiform texts they left us. In these texts, where there are words in many different languages, the word KISLAH, which is a Sumerian word and means threshing floor, is also included. KISLAH, which has an important place in Hittites economy, is the place where the harvested products cultivated. The Hittites were a tribe whose economy was primarily based on agriculture and knew how to cultivate the land well. Of course, this situation was valid for the harvesting crops. Just as there was a certain time for crops to be planted, there were also periods for them to be harvested. In short, the processes were carried out in a certain system and order. KISLAH, which is seen in many different document such as political, economic, religious is the place where the valuable parts of the product obtained at the end of the harvest time seperated by blending method. We don't only see the threshing floors in documents related to economy. Apart from that, it is also appeared in political treaty texts as a place where kings aim to be protected and not to be harmed. KISLAH, which is also mentioned in feast texts, was a sacred area where the king celebrated the feast. In a document about mythology, KISLAH, which we saw given to a person by the king, could sometimes belong to a god and it would be come more important to ensure the safety of the materials found there. The threshing floors could belong to members of the royal family, but could be used as private property, and could be acquired by a person or temple by donation. There were people working in threshing floors and were responsible for cleaning and maintenance of these places. The wages that these people would get for their duties were stated in the documents.

KISLAH was an important link in the economic chain which is existed for the Hittite country to produce the necessary nutrients and to blend the products obtained from the soil and transfer them from there to the society. Considering the fact that a country has reached a sufficient level in terms of economy in order to be politically strong, the importance of the threshing floor, which has a significant function in the operating of the Hittite economy, becomes clear.

Key Words: Threshing floor, KISLAH, Hittite, Economy, Cuneiform.

Giriş

Hitit ülkesinin ekonomisi, çoğunlukla tarıma ve ardından hayvancılığa dayanmakta idi. Elde edilen tarımsal ürünler, günümüzde olduğu gibi, sofralara gelene kadar belirli süreçlerden geçmekteydi. Ayrıca tarımsal faaliyetlerin belli bir düzen içerisinde sürdürülmesi için, çeşitli kanunlar mevcuttu. Hitit ekonomik sisteminde önemli bir yeri bulunan ve Hititçe çivi yazılı metinlerde, Sumerce bir kelime olan KISLAH, harman yeri anlamına gelmektedir.¹ EZEN harpa-, tahıl ve harman bayramı,² Hurrice bir kelime olan *hulluri*-, harman yerinin bir kısmı anlamındadır.³ Piškattalla/^{LÜ}BAD.DA ise, harman yerinde buğday bağlarını, destelerini çözen işçi manasındadır.⁴

KISLAH, topraktan elde edilen ürünlerin “harmanlandığı” yer idi. Harman yerlerinin belirli arazileri olmakla birlikte, buralar devlet erkanına ve tanrıya ait veya özel mülkiyete tabi olabilirdi. Metinlerden de anlaşılabilirliği gibi, harman yerlerinin düzenli, bakımlı ve temiz olması gerekiyordu. Elbette bundaki temel amaç, tarımsal üretimin aksamasına engel olmaktı. Tarımsal ürünlerin toplanmasının ardından, bu ürünler belli bir sistem içerisinde ve demetler halinde bağlanır, ardından nakil araçlarına yüklenip, harman yerlerine götürülürdü.

Aşağıda farklı türden belgeler üzerinden örnekler vererek bahsetmeye çalışacağımız KISLAH, Hitit ekonomik zincirinin önemli bir parçası durumundadır. Yalnızca ekonomiyle ilgili belgelerde değil; siyasi, dini gibi metinlerde de KISLAH karşımıza çıkmaktadır. Hitit krallarının önem verdiği bir yer olan KISLAH, siyasi anlaşma metinlerinde yer almış, dini metinlerde de kralların, bayram kutlarken kullandığı bir yer olarak karşımıza çıkmıştır. Bunun yanında, bolluğun ve bereketin bir göstergesi olan harman bayramı kutlanmıştır.

Siyasi Metinlerde KISLAH ve Kullanımı

Hitit ülkesindeki harman yerlerinin birçok farklı metinde yer aldığını görmekteyiz. Bu kısımda, siyasi metinler üzerinden konumuzu inceleyecek ve çeşitli örnekler üzerinden değerlendirmeler yapacağız.

KBo 51.1 numaralı belge, III. Hattuşili’nin Tiliura halkına emirleri ile ilgili metindir. Belgenin ilgili kısmının (Ay.IV) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:⁵

8 ma-a-an-ma-[ká]n UN-aš-ma ku-iš-ki ŠA URU^{LIM}

¹ Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, Ankara 2016, s. 283; Johann Tischler, *Hethitisches Handwörterbuch*, Innsbruck 2008, s. 238.

² Ünal, *a.g.e.*, s. 166; Tischler, *a.g.e.*, s. 43.

³ H. Craig Melchert, *Cuneiform Luvian Lexicon*, Lexica Anatolica, Vol.2, Chapel Hill 1993, s. 72.

⁴ Ünal, *a.g.e.*, s. 417.

⁵ Kenneth A. Kitchen-Paul J. N. Lawrence, *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*, Part 1, Wiesbaden 2012, s. 1054; J. M. Gonzalez Salazar, “Tiliura, un Ejemplo de la Política Fronteriza Durante el Imperio Hitita (CTH 89)”, *AuOr* 12, 1994, s. 165-168; Şafak Bozgun, “CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I)”, *Archivum Anatolicum* 11/1, 2017, s. 40.

9 A-NA LÚ^{MEŠ} [U]^{RU} Ga-aš-ga ku-iš-ki an-da dam-me-ik-ta-ri

10 É^{TUM} [A[?].Š]À[?]-kán QA-DU DAM^{MEŠ}-ŠU-NU

11 DUMU^{MEŠ}[-ŠU-N]U URU-ri še-er nu a-pé-e-ni-eš-šu-wa-an-da

12 UN^[MEŠ] EGIR-an ša-an-hi-eš-ki-it-ten

13 ma-a[-an] šu-me-eš-ma LÚ^{MEŠ} URU^{LIM} ma-az-za-al-la-ša-du-wa-ri

14 ku[-it[?]]-ki šu-um-me-eš-kán ku-it ne-ia-ri

15 GU₄^[HI]A UDU^{HI.A GIŠ}KIRI₆^{MEŠ} KISLAH

16 d[a-m]a-a-iš ku-iš-ki har-ak-zi Ú-UL šu-m[e]-el

8 Ancak eğer kentten birisi veya

9 (başka) herhangi biri Kaşkalara katıldığında(onlarla işbirliği yaptığında)

10 evi, tarlası, eşleri,

11 çocukları ile birlikte (ceza olarak) kentindir ve böyle

12 insanları (yakalayınca kadar) devamlı soruşturun!

13 Ancak eğer siz kentin adamları herhangi birine hoşgörülü davranırsanız

14 (bu ortaya çıktığında) sizlere ne olacak?

15-16 (fakat Tiliuralılar dışında) başka herhangi birinin sığırları, koyunları, bahçeleri ve harman yeri mahvolursa (o zaman sorumluluk) sizin değildir.

Yukarıdaki belgede, III. Hattuşili, Tiliura halkından olan ve olmayanlar arasında bir fark olduğunu beyan etmiştir. Herhangi birisinin Kaşkalara katılması durumunda, onun mal ve mülklerinin, bir ceza olarak, Tiliura'ya kaldığını belirten kral, Tiliura halkı dışındaki kimselerin, harman yeri de dahil olmak üzere, mal ve mülklerine bir zarar gelmesi durumunda, sorumluluğun Tiliuralılarda olmadığını belirtmiştir.

Mışt. 75/13 numaralı belge,⁶ kralın vasallara gönderdiği mektuplarla ilgili metinleri içermektedir. Belgenin ilgili kısmının (Ay.) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir.⁷

11 [nu-u]š-ma-aš ma-ah-ha-an ka-a-aš

12 tu[p-p]i-an-za an-da ú-e-m[i-i]z-z[i]

13 nu I-NA^{URU} Ka-še-pu-u-ra

14 hu-it-ti-ia-at-ten

15 nu-uš-ša-an ma-a-an

⁶ Maşat Höyük'te bulunmuş olan çivi yazılı tabletler.

⁷ Sedat Alp, *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*, Ankara 1991, s. 164-165.

16 *hal-ki-e-eš a-ra-an-te-eš*

17 *na-aš-kán ar-ha wa-ar-aš-ten*

18 *na-aš-kán A-NA KISLAH pa-ra-a*

19 *ar-nu-ut-ten*

20 *na-aš^{LÚ} KÚR le-e []*

21 *dam-me-iš-ha-a-iz-zi []*

11-12 Bu mektup size ulaşır ulaşmaz,

13-14 Kaşepura'ya hareket edin.

15-16 Tahıllar olgunlaştığında,

17-18-19 hasat edilir ve harman yerine götürülür.

20-21 Düşmanın ona zarar vermesine izin vermeyin!

Yukarıdaki belge, Hitit krallarının ekonomiye ve tarımsal sistemin işlemesine verdiği önemi açıkça göstermektedir. Öyle ki, kral, olgunlaşan, hasat edilen ve ardından harman yerine götürülen tahılların korunmasını ve düşman tarafından herhangi bir kırıma uğratılmamasını istemiştir.

KUB 21.4 numaralı belge, II. Muwatalli ile Wiluša kralı Alakšandu arasında yapılan anlaşmayla ilgili bir tarihi metindir. Belgenin ilgili kısmının (Ay.IV) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:⁸

31 *nu-kán ma-a-an zi-ik^m [A-la-ak-ša-an-d] u-uš ki-i tup-pí-ia-aš*

32 *[A]-WA-TE^{MEŠ} šar-ra-at-ti ku-it-kán ki-e-da-ni A-NA TUP-PI*

33 *ki-it-ta-ri nu-ut-ta ku-u-uš LI-IM DIN[GIR^{MEŠ}] IŠ-TU SAG.DU-KA*

34 *DAM-KA DUMU^{MEŠ}-KA KUR.KUR^{MEŠ}-KA URU^{DIDL-HI.A}-[KA] GIŠSAR.GEŠTIN-KA*

35 *KISLAH-KA A.ŠA A.GAR-KA GUD^{HI.A}-KA UDU^{HI.A}[-K]A QA-D[U MI]M-MU-KA-ia*

36 *ar-ha har-ni-in-kán-du nu-ut-ták-kán NUMUN-KA da-an-ku-ia-az*

37 *túg-na-az ar-ha har-ni-in-kán-du ma-a-an-ma ki-e A-WA-TE^{MEŠ}*

38 *pa-ah-ha-aš-ti nu ku-u-uš ka-te-eš LI-IM DINGIR^{MEŠ} D^{UTU}^{ŠI}*

39 *^mLa-ba-ar-na^m NIR.GAL LUGAL GAL tu-ú-li-ia*

40 *hal-zi-ih-hu-un D[INGIR]^{MEŠ} KUR^{URU} Ha-at-ti DINGIR^{M^{ES} U^I}RUU-lu-ša*

41 *DINGIR^{MEŠ} URU^{PI} ha-aš-ša-aš-ši-iš ŠA SAG.DU [D^I]UTU^{ŠI}*

⁸ Kitchen-Lawrence, *a.g.e.*, s. 562-563; Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta 1996, s. 87-88.

42 nu-ut-ta-kán QA-DU DAM-KA DUMU^{MEŠ}-KA DUMU.[DUMU^{MEŠ}-K]A

43 URU^{DIDLİ-Hİ.A}-KA KISLAH-KA ^{GIŠ}SAR.GEŠTIN-K[A A.ŠA A.GAR-KA] GUD^{Hİ.A}-KA

44 UDU^{Hİ.A}-KA QA-DU MIM-MU-KA-ia aš-šu-[li pa-ah]-ša-an-ta-ru

45 nu-kán A-NA ^DU[TU^{Šİ}]ŠU-i an-da a-aš-[šu lu-ú-l]-a-ú

46 nu-kán A-NA^D[UTU^{Šİ}]ŠU-i an-da mi-ia-[hu-wa-an-ta-a]h-hu-ut

31-32 Eğer sen, Alakšandu, bu tablette bulunan bu kaydın şartlarını ihlal edersen,

33 o zaman bu bin tanrı, seni yok etsin!

34 eşin, oğulların, toprakların, kasabaların, üzüm bağların,

35 harman yerlerin, tarlaların, sığırların ve sürülerin, diğer mülklerin ile birlikte.

36 ve senin torunların karanlık

37 dünyadan yok olup gitsin! Fakat sen bu şartlara uyarsan,

38 o zaman Güneşim,

39 Labarna'nın, büyük kral Muwatalli'nin,

40 bir araya topladığı bu bin tanrı, Wiluša tanrıları,

41 Güneşim için özel şimşegin Fırtına tanrısı,

42 o zaman seni, eşin, oğulların, toprakların,

43 kasabaların, harman yerlerin, üzüm bağların, tarlaların, sığırların

44 ve sürülerin, diğer mülklerin ile birlikte, onlar iyi bir şekilde korusun!

45 sen Güneşimin elinde büyü/geliş!

46 ve sen Güneşimin elinde yaşlan/varlığını sürdür!

Yukarıdaki siyasi anlaşma metninde, Hitit kralı II. Muwatalli, Wiluša kralı Alakšandu'nun anlaşmaya uymaması durumunda, harman yeri de dahil olmak üzere, bütün ailesi ve mülklerinin yok olmasını, ancak anlaşmaya uyulması halinde ise, tanrıların, Alakšandu'nun –yine harman yeri de dahil olmak üzere- ailesi ve mülklerini korumasını ifade etmiştir.

KBo 4.10 numaralı belge, Tarhuntašša krallarıyla yapılan anlaşmalar ile ilgili metindir. Belgenin ilgili kısmının (Ay.) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:⁹

⁹ Theo Van den Hout, *Der Ulmitešup-Vertrag Eine Prosopographische Untersuchung*, StBoT 38, Wiesbaden 1995, s. 42-45; Elena Devecchi, *Trattati Internazionali Ittiti*, Testi del Vicino Oriente Antico 4/4, Brescia 2015, s. 167.

5 *nu ma-a-an zi-ik* ^mUL-mi-^DU-up-aš *ke-e tup-pí-aš ud-da-a-ar na-aš-ma* ^DUTU^{ŠI} MUNUS.LUGAL *kat-ta-ma* DUMU ^DUTU^{ŠI} AŠ-ŠUM EN^{UT-TI}

6 *Ú-UL pa-ah-ha-aš-ti ke-e-el-kán tup-pí-ia-aš ud-da-a-ar wa-ah-nu-ši nu-ut-ták-kán ku-u-uš LI-IM* DINGIR^{MEŠ} QA-DU SAG.DU-KA

7 DAM-KA DUMU^{MEŠ}-KA KUR-KA É-KA KISLAH-KA ^{GIŠ}SAR-KA A.ŠÀ A.GÀR-KA GUD^{MEŠ}-KA UDU^{HL.A}-KA MIM-MU-KA *ar-ha har-ni-in-kán-du*

8 *ma-a-an ke-e-el-ma tup-pí-aš ud-da-a-ar pa-ah-ha-aš-ti* ^DUTU^{ŠI} MUNUS.LUGAL *kat-ta* DUMU ^DUTU^{ŠI} AŠ-ŠUM EN^{UT-TI} *pa-ah-ha-aš-ti*

9 ^DUTU^{ŠI}-za MUNUS.LUGAL *kat-ta-ma-za* DUMU ^DUTU^{ŠI} AŠ-ŠUM EN^{UT-TI} *i-la-li-iš-ki-ši nu-ut-ta ku-u-uš NI-iš* DINGIR^{MEŠ} QA-DU SAG.DU-KA DAM-KA

10 DUMU^{<MEŠ>}-KA KUR-KA É-KA KISLAH-KA ^{GIŠ}SAR-KA A.ŠÀ A.GÀR-KA GUD^{HL.A}-KA UDU^{HL.A}-KA *Ú QA-DU MIM-MU-KA SILIM-li pa-ah-ša-an-[t]a-ru*

11 *nu-kán A-NA ŠU* ^DUTU^{ŠI} *aš-šu-`li` mi-hu-un-ta-ah-hu-ut*

5 Ve eğer sen, Ulmiteşup, tabletin veya Majestemin, kraliçenin, daha sonra hükümdar olacak oğlunun sözlerini korumazsan (sözlerine saygı duymazsan) ve bu tabletin sözlerini değiştirirsen, bu bin tanrı, seni,

7 eşin, oğulların, ülken, evin, harman yerin, bahçen, ekili ve ekilmemiş toprağın, sığırların, koyunların ve malın/mülkün ile tamamen yok etsin!

8 Ancak, bu tabletin sözlerini, majesteleri, kraliçeyi ve daha sonra majestelerinin oğlunu (hükümdarlığında) koruyorsan ve

9 majestelerini, kraliçeyi, daha sonra da oğlunu hükümdarlıkta diliyorsan/istiyorsan, bu yemin tanrıları, seni, eşin,

10 oğulların, ülken, evin, harman yerin, bahçen, ekili ve ekilmemiş toprağın, sığırların, koyunların ve malın/mülkün ile tamamen korusun!

11 ve majestelerinin elinde güzelce yaşlansın!

Tarhuntaşşa kralları ile yapılan anlaşma, uzun süreli bir şekilde, barış, sükunet ve ekonomik üretimin sürdürülmesinin amaçlandığı bir metindir. Ulmiteşup'un kurallara uymaması halinde, harman yeri dahil olmak üzere, bütün ailesi ve mülkünün yok olmasının belirtildiği bu belge, barış ve huzurun devam etmesi durumunda, Tarhuntaşşa ülkesinin refah içerisinde olmasının hedeflendiği bir metindir.

KUB 1.1 numaralı belge, III. Hattuşili'nin özrü ile ilgili tarihi bir metindir. Belgenin ilgili kısmının (Ay.IV) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:¹⁰

81 *ku-iš-ma-kán xx zi-la-du-wa* NUMUN ^mHa-at-tu-ši-li ^tPu-du-hé-pa

82 A-NA ^DIŠTAR İR-an-ni *ar-ha da-a-i ŠA* ^Éga-ru-pa-hi-aš-za

83 *ez-za-an* ^{GIŠ}ru KISLAH ^{ŠA} ^DIŠTAR ^{URU}Ša-mu-ha *i-la-li-ia-zi*

¹⁰ Mary R. Bachvarova, "Relations between God and Man in the Hurro-Hittite Song of Release", *Journal of the American Oriental Society*, Vol.125, No.1, 2005, s. 53.

84 *na-aš A-NA* ^DİŠTAR ^{URU}Ša-mu-ha EN DI-NI-ŠU e-eš-du

85 *ša-ah-ha-ni-ia-aš lu-uz-zi le-e ku-iš-ki e-ep-zi*

81 Gelecekte Hattušili ve Puduhepa'nın çocuklarını

82 İstar'ın hizmetinden alan her kim olursa olsun

83 ya da kendisi için Šamuhalı İstar'ın tahıl ambarının samanını ya da harman yerinin bir tahta parçasını istiyorsa,

84 Šamuhalı İstar'ın hukukuna aykırı davranır (muhalif olur),

85 kimse onları *šahhan* ve *luzzi*'ye almasın.

Yukarıdaki belgede, bir kimsenin, Šamuhalı İstar'ın kurallarına uygun olarak davranmaması, onun ambarının samanından veya harman yerinin bir tahtasının parçasından istemesi durumunda, *šahhan* ve *luzzi*'ye alınmayacağı belirtilmiştir.

KBo 50.280a numaralı metin, I. Arnuwanda'nın eyalet valileri için talimatları ile ilgili belgedir. Metnin ilgili kısmının (Öy.II) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:¹¹

16 *ha-ni-iš-šu-wa-ar-ma-kán ku-it a-wa-an kat-ta mu-um-mi-i-e-et-ta*

17 *na-at ku-ut-ta-aš a-wa-an ar-ha da-aš-kán-du na-aš-ta ša-ma-nu-uš*

18 *te-ek-ku-uš-nu-uš-kán-du nam-ma* KISLAH ^EIN.NU.DA ^Eka-ri-im-mi

19 ^Etar-nu-ú-e-eš ŠA ^{GIŠ}TIR ^{HLA GIŠ}MU^{SAR GIŠ}KIRI₆.GEŠTIN

20 SIG₅-in ú-e-da-an-te-eš a-ša-an-du

16 Aşağı dökülen sıva,

17 düzenli olarak duvardan kaldırılсын ve temel taşları

18 ortaya çıkarılсын! Ayrıca harman yeri, samanlık, tapınak (ve)

19 meyve bağları, bahçeler ve üzüm bağları

20 iyice bakımlı olsun!

Yukarıdaki belgede, Hitit kralının kale kumandanına gönderdiği emirlerde, çeşitli eksikliklerin giderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunlar arasında hasat edilmiş ürünlerin işlendiği harman yerinin bakımlarının yapılması da bulunmaktadır.

KBo 1.11 numaralı belge, Uršu kuşatması metni ile ilgilidir. Belgenin ilgili kısmında (Öy.II), harman yerinin *lahni*-maddesi ile doldurulduğu ve ardından harman yerinden bir öküz getirildiği belirtilmiştir.¹²

14 DUMU^{MEŠ} *la-ri-ia* ^mla-ri-ia-aš hu-uš-ki-wa-an-te-eš ZA-MA-RA ^DZA.BA₄.BA₄IZ-MU-RU

¹¹ Jared L. Miller, *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, Society of Biblical Literature, No: 31, Atlanta 2013, s. 226-227; Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2011, s. 79.

¹² Jacqueline Marie Pringle, *Hittite Kingship and Marriage*, London 1993, s. 157-158.

15 KISLAH *la-ah-ni-it še-hu-wa-en* UR.TUR *kur-zi-wa-ni-eš* GUD.SAG.KISLAH

16 UB-LU-NIM LA ZI LA IT-BA-LU *PÍ-LA-QA* UB-LU-NI GI^{HI.A} IT-BA-LU KI-RA-AŠ-ŠÁ

17 UB-LU-NIM SAG.DUL IT-BA-LU *ku-li-e-eš-šar* MU.IM.MA ^m*Tu-ut-ha-li-ia*

18 I-PU-UŠ I-NA-AN-NA AT-TA E-PU-UŠ KU-LA-Ú-TAM

14 Lariya ve Lariya'nın oğulları hareketsizken savaş tanrısı Zababa'nın şarkısını söylediler.

15 Harman yerini *lahni*¹³ ile tıkadık/doldurduk. Yavru köpekler başlık takıyor! Harman yerinden güçlü bir öküz

16 getirdiler. Lazila'yı götürdüler. Bir mil getirdiler ve okları götürdüler. Bir saç tokası

17 getirdiler. Topuzu götürdüler. Geçen yıl Tudhaliya bir korkak gibi davrandı,

18 şimdi sen de öyle davranıyorsun!

Ekonomik Metinler ve Arazi Bağış Belgelerinde KISLAH ve Kullanımı

Hitit toplumunda, diğer eskiçağ toplumlarında olduğu gibi, iktisadi hayatın temel dayanağı tarım idi. Toprağın verimliliği, krallığın başarısı ve ülkenin refah ve devamlılığı için çok önemliydi. Toprağın verimli ve bereketli olması, tanrıları memnun etmenin de bir gereği idi. Ancak Hititlerin yerleştikleri Orta Anadolu Bölgesi göz önüne alındığında, ekonomisi tarıma dayalı olan bir toplum için şartlar her zaman olumlu olmayabiliyordu. Kuraklık, kıtlık, doğal afet, salgın vb. gibi felaketler, Hitit ekonomisini olumsuz yönde etkiliyordu. Felaketlerde öncelikle tanrıların etkilenmesi kaçınılmazdı. Bu durumu, tanrılara yakarılan “veba duaları” özetlemekteydi.¹⁴ Hitit ülkesinde toprağı verimli kılan da, toprağın bereketsiz olmasına sebep olan da insanların tanrılara karşı davranışları, tanrıların da bu durum karşısında insanlara olan tepkileri idi.

KUB 38.32 numaralı belge, kült envanterleri ile ilgili metindir. Belgenin ilgili kısmında (Öy.), “*zena geldiği zaman, yılın sekizinci ayı ...*” tabiri geçmektedir. Bu belgeden, *zena*'nın hububat türündeki her çeşit ürünün hasatının yapıldığı mevsim olduğu anlaşılmaktadır. Hitit ülkesinde, harman ve depolama işlemleri, Ekim ayının sonuna kadar devam ederdi. Ayrıca sonbaharda kışlık ürünlerin ekim faaliyetleri başlar, tarlalar güz arpasının ekimi için hazırlanırdı. Tohum atma ve toprağın sabanla sürülmesi işlemlerinden önce, tarlalar yabancı ot ve taşlardan temizlenirdi.¹⁵ Böylelikle tarımsal faaliyetler belirli bir düzen içerisinde gerçekleştirilir ve ürünün en verimli şekilde üreticiye ulaşması amaçlanırdı.

Harman yerleri, Hitit ekonomik sistemindeki döngünün önemli bir parçası idi. Bir ürün, ekilip biçilir ve sonra toplanıp harman yerlerine getirilirdi. Harman yerlerine getirilen ürünler, burada da birtakım işlemlere tabi tutulurdu. Bu nedenle, harman yerlerinin düzenli ve temiz olmasına önem verilirdi. Aşağıda, metinlerde yer alan KISLAH sözcüğünü, ekonomik açıdan ve arazi bağış belgeleri üzerinden inceleyeceğiz.

KBo 6.26 numaralı, Hitit yasaları ilgili bir metinde, harman yerinden söz edilmiştir. Belgenin ilgili kısmının (Vs.) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:¹⁶

¹³ Su ile karıştırılıp içilen bir madde.

¹⁴ Esmâ Reyhan, “Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım”, *Akademik Bakış*, c.2, S.4, 2009, 163.

¹⁵ Gaye Şahinbaş Erginöz, “Hititlerin Astronomi Bilgisine ve Hitit Takvimine Bir Bakış”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 9/1-2, 2007-2008, s. 210.

¹⁶ Harry Angier Hoffner, *The Laws of the Hittites*, Documenta et Monumenta Orientis Antiqui, Vol.23, Leiden 1997, s. 126; Johannes Friedrich, *Die Hethitischen Gesetze*, Documenta et Monumenta Orientis Antiqui, Vol.7, Leiden 1959,

6 *ták-ku LÚ-aš ku-uš-ša-ni-i ti-ia-zi še-e-pa-an*

7 *iš-hi-an-za* ^{GIŠ}MAR.GÍD.DA ^{HI.A}*e-ep-zi É.IN.N[U.DA]*

8 *iš-tap-pí KISLAH-an wa-ar-ši-ia-an-zi ITU.[3.KAM]*

9 30 PA ŠE *ku-uš-ša-ni-iš-ši-it MUNUS-za B[URU₁₄-i]*

10 *ku-uš-ša-ni ti-ia-zi ŠA ITU.2.KAM '12' PA ŠE pa-a-i*

6 Bir adam ekin demetlerini bağlamak,

7 onları nakil arabalarının üzerine koymak ve onları saman evine (ambara)

8 kapatmak (kilitlemek), harman yerini temizlemek için, ücret karşılığında işe girerse üç ay için

9 30 PA buğday; bir kadın ürün kaldırma işi için işe girerse,

10 iki ay için 12 PA buğday versin.

Yukarıdaki kanun maddesinde, elde edilen mahsulün demetler haline getirildiğini ve ardından nakil arabalarına yerleştirilip, harman yerine taşındığını görmekteyiz. Daha sonra harman yerinin temizlenmesi işinin belli bir ücret karşılığında yapıldığını görmekteyiz. Bütün bu işleri yapacak olan ve mevsimlik işçi olarak görev alan işçilerden erkek kimseler, aylık 10 PA buğday, kadın ise aylık 6 Pa buğday alacaktır.

KUB 13.4 numaralı belge, rahipler ve tapınak personellerine verilen direktiflerle ilgili bir metindir. Belgenin ilgili kısmının (Ay.IV) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir.¹⁷

12 *an-da-ma ma-a-an hal-ki-in a-ni-ia-at-te-ni nu-uš-ma-aš ma-a-an* ^{LÚ}SANGA

13 A-NA NUMUN *a-ni-ia-u-an-zi UN-an EGIR-an UL u-i-ia-zi šu-ma-a-ša-at*

14 *a-ni-ia-u-wa-an-zi ma-ni-ia-ah-hi nu me-ek-ki a-ni-ia-at-te-ni*

15 A-NA ^{LÚ}SANGA-*ma-at pé-ra-an te-pu me-ma-at-te-ni na-aš-ma A.ŠÀ DINGIR-LÍ*

16 *mi-ia-an-za A.ŠÀ* ^{LÚ}APIN.LÁ-*ma-kán an-da har-kán-za nu-za A.ŠÀ DINGIR-LÍ šu-me-e-el*

17 *hal-zi-ia-at-te-ni šu-me-el-ma-za A.ŠÀ DINGIR-LI hal-zi-ia-at-te-ni*

18 *na-aš-ma hal-ki-uš ku-wa-pí šu-un-na-at-te-ni nu ták-ša-an šar-ra-an*

19 *me-ma-at-te-ni ták-ša-an šar-ra-an-ma-za-kán an-da ša-an-na-at-te-ni*

20 *nu-uš-ma-ša-an ú-wa-at-te-ni EGIR-zi-an ar-ha šar-ra-at-te-ni*

21 *ap-<pé>-zi-an-ma-aš iš-du-wa-a-ri na-an-kán UN-ši im-ma ta-a-it-te-ni UL-an-kán*

22 DINGIR-LÍ-ni *x ta-ia-at-te-ni nu-uš-ma-ša-at wa-aš-túl šu-me-el-ma-aš-kán*

23 *hal-ki-uš hu-u-ma-an-du-uš ar-ha da-an- 'zi' na-aš-kán DINGIR* ^{MEŠ}-*aš*

24 [KISLA]H ^{MEŠ}-*aš an-da iš-hu-wa-an-zi*

25 *an-da-ma ŠA KIS[LAH] GU₄.APIN.LÁ* ^{HI.A}*ku-i-e- 'eš' [har-t]e-ni nu ma-a-an GU₄.APIN.LÁ*

s. 72; İlknur Taş, "Hititlerde Ölçü Birimleri ve Bunların Hitit Metinlerinde Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.1, S.1, 2008, s. 77; Fiorelli Imparati, *Hitit Yasaları*, çev: Erendiz Özbayoğlu, Ankara 1992, s. 148-151.

¹⁷ Aygül Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara 1985, s. 76-81; Miller, *a.g.e.*, s. 262-263; Ada Taggar Cohen, *Hittite Priesthood*, Heidelberg 2006, s. 65-83.

- 26 *uš-ni-ia-at-te-ni na-aš-ma-an-za-an-kán k[u-e]n-na-at-te-n[i]*
 27 *na-an ar-ha e-ez-za-at-te-ni šu-ma-aš-ma-an-kán DINGIR^{MEŠ}-aš ta-a-iš-te-ni*
 28 *ma-ak-la-an-^ˊna-az^ˊ-wa-ra-aš BA.ÚŠ na-aš-šu-wa-za du-wa-ar-ni-iš-ki-it*
 29 *na-aš-šu-wa-ra-aš pár-aš-ta na-aš-ma-wa-ra-an GU₄.NITA GUL-ah-ta*
 30 *šu-ma-aš-ma-an ar-ha e-ez-za-at-te-ni EGIR-zi-an-ma-aš iš-du-wa-a-ri*
 31 *nu a-pu-u-un GU₄ šar-ni-ik-te-ni-pát ma-[a-an-m]a-aš UL-ma iš-du-wa-a-ri*
 32 *nu DINGIR-LÍ-ni pa-it-te-ni ták-ku pár-ku-e[š-t]e-ni šu-me-el ^DLAMMA-KU-nu*
 33 *ták-ku pa-ap-re-[eš-te-ni]-ma nu-uš-ma-ša-at SAG.DU-aš wa-aš-túl*
- 12 Ayrıca hububatı ekeceğiniz zaman, eğer rahip size
 13 tohum ekmek için arkadan bir insanı göndermezse siz
 14 ekme işini (kendiniz) yönetin. (Eğer) çok ekerseniz,
 15 fakat rahibin önünde az bildirirseniz ya da tanrının tarlası
 16 verimli fakat çiftçinin tarlası verimsiz (ise) tanrının tarlasını sizin (ki olarak)
 17 ilan ederseniz ya da kendi tarlanızı tanrının tarlası (olarak) ilan ederseniz
 18 ya da siz hububatları teslim ettiğiniz zaman yarısını
 19 bildirirseniz ve (diğer) yarısını gizlerseniz
 20 ve bir araya gelir de arkadan (aranızda) bölüşürseniz
 21 arkadan o meydana çıkarsa, onu ancak bir insandan çalarsanız
 22 (fakat) tanrıdan çalamazsınız. O sizin için suç(tur) ve sizin
 23 hububatlarınızın hepsini alırlar ve onları tanrıların
 24 harman yerlerine boşaltırlar.
 25 Ayrıca siz harman yerinin çift öküzlerini muhafaza ederseniz, eğer çift öküzünü
 26 satarsanız ya da onu keserseniz
 27 ve onu yiyip bitirirseniz ve siz onu tanrılardan çalarsanız (ve şöyle dersiniz):
 28 “O zayıflıktan öldü ya da o bacağı kırıldı
 29 ya da o kaçtı ya da ona (bir) boğa vurdu.”
 30 Siz onu (böylece) yiyip bitirirseniz ve arkadan o meydana çıkarsa
 31 o öküzün karşılığını ödeyeceksiniz. Eğer o meydana çıkmazsa
 32 tanrıya gideceksiniz. Eğer suçlu iseniz sizin koruyucu tanrınız(dır).
 33 Eğer suçlu iseniz sizin için ölüm cezası (verilir).

Yukarıdaki belge, hem ekonomik hem de dini bir içeriğe sahiptir. Çünkü Hititlerde tapınakların kendi içerlerinde bir ekonomik düzeni mevcuttur. Belgede, öncelikle bir tohumun ekilmesi konusunda dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmiştir. Bütün işlemler yapılırken öncelikle tanrıların gözetilmesi, onların kurallarına aykırı davranılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Ardından ekilen ürünün biçilmesi konusuna değinilmiş, bu kısımda da ürünlerin tanrılardan çalınmaması hususu vurgulanmıştır. Bir kimse, eğer ki tanrıların ürünlerini çalmaya kalkarsa, o bir suçtur ve tanrılar ceza olarak o kimsenin bütün hububatlarını alıp, kendi harman yerlerine boşaltacaklardır. Yine harman yerinin bir çift öküzüne herhangi bir zarar verilirse, onun karşılığı ödenmelidir. Aksi haldeki bir durumun cezası ise ölümdür. Belgede tanrıların da harman yerlerinin olduğundan söz edilmiş, harman yerlerindeki öküzün alınıp, teslim edilmemesi durumunda cezanın ölüm olacağı belirtilmiştir.

Bo 90.722 numaralı metin, arazi bağış belgeleri ile ilgilidir. Belgede, mücadeleye sahne olan tarlanın, harman yerinin arkasında olduğu belirtilmiştir. Metnin ilgili kısmının (Öy.) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:¹⁸

17 I-NA MU V^{KAM} mHa-at-tu-ši-li mKi-si-ma-pí-il₅

18 m^mHi^l-lu-u-ma mNa-ak-ki-li-it ù Tah-ru-wa-i-li

19 aš-šum^l xx IKU A.ŠÀ EGIR KIS^lLAH^l it-bu-ú-ma it-ti I+na-ar

20 it-ta-as-ba-tu um^l-ma šu-nu-ma xx ka-pu-nu A.ŠÀ A-BI LUGAL id-di-na-ak-kum

21 ù xx IKU A.ŠÀ EGIR KISLAH Û-UL id-di-<na->ak-kum I-NA URU^lHa-at-ti^{KI}

22 A-NA pa-ni LUGAL.GAL iz-zi-zu-ma LUGAL.GAL V LÚ^{MEŠ} an-nu-ut-tim

23 ap-pu-na-ma uk-ta-aš-ši-id-sù-nu-ti ù xxx ka-pu-nu A.ŠÀ

24 iš-ši-ma A-NA I+na-ar-ma ú-^lte^l-er id-di-in

17 Beşinci yılda Hattuşili, Kisimapil,

18 Hiluma, Nakkilit ve Tahruwaili

19 harman yerinin arkasındaki 20 IKU-tarlası için mücadele ederek

20 Inar aleyhine dava açtı. Şöyle (dediler): Kralın babası size 30 *Kapunu*-araziyi verdi,

21 ama harman yerinin arkasındaki 20 IKU-tarlayı size vermedi. Hattuša'da

22 Büyük Kralın huzurunda yargılandılar ama Büyük Kral bu beş adamı

23 tekrar geri çevirdi ve 30 *Kapunu*-araziyi

24 alıp, tekrar Inar'a verdi.

Bo 90.732 numaralı arazi bağışı ile ilgili bir metinde, harman yerinin prene ait olduğunu ve Büyük Kral tarafından Prens Labarna'ya verildiğini görmekteyiz. Metnin ilgili kısmının (Ay.) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:¹⁹

57 XI ka^l-pu-nu XXVII IKU A.ŠÀ I ½ IKU GIŠ^lTIR^l V ½ IKU GIŠ^lMÚ.SAR^l

58 KISLAH ŠA^l DUMU.LUGAL XXIV ka-pu-nu A.ŠÀ ŠA^l LÚ^{MEŠ}APIN.L[Á] I-NA URU^lHa-an-ti-še-ez-zu-wa

59 XIII ka-pu-nu XX IKU A.ŠÀ KISLAH ŠA^l DUMU.LUGAL IV ka-pu-nu X IKU A.ŠÀ SIG₅

60 XXXI ka-pu-nu XXV IKU A.ŠÀ ŠA HUR. SAG ŠA^l LÚ^{MEŠ}APIN.LÁ

61 T-NA URU^lHu-uz-zi-ma-ra KUR URU^lTa^l-a-pí-ik^l-ka^{KI}

62 ŠA mHa-ap-pu-wa-aš-šu GAL DUMU^{MEŠ} É.GAL A-NA DUMU^{MEŠ}-šu ša-a-ra-aš

¹⁸ Christel Rüster-Gernot Wilhelm, *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, StBoTB 4, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2012, s. 92-93.

¹⁹ Rüster-Wilhelm, *a.g.e.*, s. 146-147.

63 LUGAL.GAL *iš-ši-ma A-NA la-ba-ar-na* DUMU.LUGAL *id-di-in*

57 11 *kapunu* 27 IKU arazi, 1 ½ IKU ağaçlık, 5 ½ sebze bahçesi,

58 prensin harman yeri, Hantišezzuwa'daki çiftçilerin/köylülerin 24 *kapunu*-arazisi,

59 13 *kapunu* 20 IKU arazi, prensin harman yeri, 4 *kapunu* 10 IKU iyi tarım arazisi,

60 çiftçilerin/köylülerin dağındaki 31 *kapunu* 27 IKU arazi,

61 Huzzimara'da Tapikka diyarında (ki orası),

62 saray hizmetkarları şefi Happuwaššu'nun oğullarından ayrıldığı (yeri),

63 Büyük Kral alıp, prens Labarna'ya verdi.

KBo 32.184 numaralı metin, arazi bağış belgeleri ile ilgilidir. Metnin ilgili kısmında (Öy.), harman yeri için bir araziden bahsedilmektedir. İlgili kısmın transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:²⁰

20 'qa-qa-ra'-at KISLAH ŠA ^mZa-'pí-ri' [

20 Zapiri'nin harman yeri arazisi/arsası.

Yukarıdaki metnin devamında (Ay.), Anzara'da kaçak bir zanaatkarın sahip olduğu şeyler arasında 3 harman yeri arsası da bulunmaktadır. İlgili kısmın transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:²¹

8 [II+²]I qa-qa-ra-'at' ^{GIŠ}MÚ.[S]AR III qa-qa-ra-at KISLAH III qa-q[a-ra-at É-tim]

9 ŠA 'LÚ' ^{GIŠ}TUKUL hal'-ki-im I-NA ^{URU}A-an-za-ra[]

8 3 sebze bahçesi arsası, 3 harman yeri arsası, 3 ev arsası,

9 (onlar) Anzara'da kaçak bir zanaatkara ait.

VAT 7463 numaralı, arazi bağış belgeleri ile ilgili bir metinde, harman yerinin saraya ait olduğunu görmekteyiz. Belgenin ilgili kısmının (Öy.) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:²²

14 'xx' ka-pu-nu 'A.ŠÀ' III k[a-p]u-nu XV IKU Ú.SAL-lu[m]

15 'V'² IKU ^{GIŠ}MÚ.SAR I ^{GIŠ}-st'-hu KISLAH ŠA É.GAL-lim

14 20 *Kapunu*-arazi, 3 *Kapunu* 15 IKU çayır,

15 5 IKU sebze bahçesi, 1 ^{GIŠ}sīhu sarayın harman yeri.

KBo 5.7 numaralı belge, Arnuwanda ve Ašmunikal'in, tapınak hizmetçisi bir kadın olan Kuwatalla'ya toprak bağışı ile ilgili metindir. Belgenin ilgili kısımlarının transkripsiyonları ve tercümeleri şu şekildedir:²³

Öy.

²⁰ Rüster-Wilhelm, *a.g.e.*, s. 176-177.

²¹ Rüster-Wilhelm, *a.g.e.*, s. 177-178.

²² Rüster-Wilhelm, *a.g.e.*, s. 102-103.

²³ Rüster-Wilhelm, *a.g.e.*, s. 231-237; Nazan Özdemir, *Hititçe Çiviyazılı Kaynaklara Göre Kraliçe Ašmunikal* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2018, s. 115-129.

26 []x É ^mŠu-up-pí-lu-li-[u-m]a an-da-an II É^{TU}[^Mx+]III 'LÚ' IV [DUMU.NITA]

27 [LÚ^{MEŠ} GI^Š[TU]KUL I LÚ^ŠAŠGAB I LÚ^ŠUMMEDA [ANŠE].KUR.RA^{HLA} LÚ MUNUS DUMU[]x[SAG.GÉME].ARAD^{MEŠ}

28 []ŠÀ.BA I ka-pu-nu III ½ I[KU A.Š]À I-NA KASKAL ^{URU}U-wa-a[h-šu- pa-an-t]a Z[AG-az]

29 [ka-pu]-nu XIV IKU A.ŠÀ ŠA 'Ú.SAL^{LIM} [x IK]U A.ŠÀ 'I-NA' KASKAL ^{URU}Lu-u[h-hu-uš]-ša-an-[di-ia][?] 30 [KAS]KAL É GI^ŠGIGIR KIS[LAH []x[GI^ŠM]Ú.SAR 'na'-[a]š-t[a an-d]a VI GI^Ša-[]x

26 [...] Šuppiluli[uma]'nın mülkü içinde 2 mül[k ...]3 adam, 4 [erkek çocuk]

27 [... za]naatkarlar, 1 deri işçisi, 1 [at] bakıcısı/tavlacı, adam(lar), kadın(lar), çocuk(lar) [...] ... [... hizmet]çiler

28 [...] bundan Uw[ahšupant]a kentine sa[ğdan] (giden) yolda 1 kapunu- 3 buçuk I[KU tar]la

29 Lu[hhuš]an[diya] kentine (giden) yolda çayırın (yanında) [...kapu]nu- 14 IKU tarla, [... IK]U tarla

30 [... yo]l, ev, araba, harman [yeri ...] ... [... ba]hçe/bostan [için]de 6 [...] ...

Ay.

7 [x k]a-pu'-nu A.ŠÀ II IKU GI^ŠKIRI₆.GEŠTIN ha-ta-a[n-ti-ia-aš I-N]A ^{URU}A-ša-a É^{HLA}^mKu-uk-ku-u[š I-NA ^{URU}H]u-ur-ma

8 [x k]a-pu'-nu' HUR.SAG IŠ-TU É MUNUS.LUGAL-kán 'šar'-r[a-an x IK]U A.ŠÀ ŠÀ.BA II IKU A.ŠÀ PA-NI []x-ta

9 [x I]KU A.ŠÀ [E]GIR GI^ŠTIR II ½ IKU A.ŠÀ IŠ-TU [-n]a-aš-kán ša-ra-a XII IKU A.ŠÀ HA.LA 'm' [] KISLAH

10 [x] ½ IKU GI^ŠTIR ŠA LÚ GI^ŠTUKUL LÚ^ŠKUŠ₇.GUŠKIN x[]x I-NA ^{URU}Zu-na-ú-li-ia ú-e-ši-i[a-u-wa-aš pé]-'e'-da-an

11 [EGI]R[?] HUR.SAG ta-lu-ga-aš-ti III ME LXXXVIII gi-pé-eš-šar DAGAL-ŠU-ma I ME LIII gi-pé-eš-šar

7 [... k]apunu- tarla, 2 IKU bağ ile Aša kentindeki ku[rak arazi]; Kukku'nun mülkü ... [H]urma kent[inde]

8 [... k]apunu- dağ(lık arazi), kraliçe mülkünden ayrılmış; ... IKU tarla, bundan 2 IKU tarla ... önünde [...]

9 ormanın arkasında [... I]KU tarla, 2 buçuk IKU tarla [...]dan ayrılmış, [... 'nin] payı (olarak) 12 IKU tarla, (bir) harman yeri,

10 [...] yarım IKU zanaatkarın ormanı, altın saray görevlisinin [...]Zunauliya kentindeki otlak yeri

11 [dağ(lık arazinin) arkasında, 388 gipeššar uzunluğunda, onun genişliği ise 153 gipeššar' (dır).

Ay.

17 [I+]V ka-pu-nu IV IKU VIII gi-pé-eš-šar 'HUR'.[SAG III[?]T]A-PAL É^{HLA} III KISLA[H] 'QA-DU' É.IN.NU.DA

18 VII URU^{DIDL}^{HLA} URU^ŠWa-aš-'ti'-iš-ša-aš ^{UR}[U] ^{URU}Ú-lu-wa-an-ta-aš ^{URU}Šum'-ma-an-za-na-aš

19 ^{URU}Ka-a-pa-nu-wa-an-ta-aš ^{URU}A-š[a-a-aš ^{URU}Zu-na-ú]-‘li’-ia-aš É ^mŠu-up-pí-lu-li-u-ma
DUB.SAR.GIŠ ŠA É ^{LÚ}MUHALDIM

17 6 kapunu- 4 IKU 8 gipeššar [dağlık(arazi); 3] çift mülk: 3 harman yeri ile samanlık.

18 7 yerleşim yeri: Waštišša, [...], Uluwanta, Šummanzana,

19 Kapanuwanta, Aš[a, Zunaul]iya; aşçı evinin tahta tablet katibi Šuppiluliuma’nın mülkü.

Ay.

26 VIII IKU A.ŠÀ ŠÀ.BA VI ½ IKU VI gi-pé-eš-šar <A.ŠÀ> I IKU V gi-pé-eš-šar KISLAH QA-DU
‘É’.IN.NU.DA

27 É ^mHa-an-ta-pí DUMU.É.GAL ‘UGULA ^{LÚ.MEŠ}UŠ’.BAR ŠA É A-BI ^{DUTU}ŠI I-NA É ^{URU}Pár-kal-la

26 8 IKU tarla, bundan 6 buçuk IKU 6 gipeššar <tarla>, 1 IKU 5 gipeššar harman yeri ile samanlık.

27 Parkalla kentindeki evde Güneşimin babasının evinin dokumacılarının başı, saray oğlanı Hantapi’nin mülkü.

Arnuwanda ve Ašmunikal’in, bu kadar geniş çaplı bağış bir tek kişiye yapmaları dikkat çekicidir. Bağışlanan yerler arasında harman yerleri de yer almaktadır. Metinde, harman yerlerinin hem sayıları hem de büyüklükleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Dini ve Mitolojik Metinler ve Kült Envanter Metinlerinde KISLAH ve Kullanımı

Hititçe çivi yazılı belgelerde, harman bayramının kutlandığını metinlerden öğreniriz. Ayrıca harman yeri, kralın bayram kutlaması esnasında kullandığı bir alan olup, mitolojik metinlerde de karşımıza çıkmıştır. Kült envanter metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkan harman yerleri, tapınaklara gelir getirmesi için de kullanılırdı. Aşağıda bunlarla ilgili metinleri ele alıp, çeşitli değerlendirmeler yapacağız.

KUB 20.19 numaralı belge, Daha Dağı ve Zippalanda ile ilgili bir bayram metnidir. Belgenin ilgili kısmının (Öy.III) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:²⁴

1 ^{LÚ}^DIM MUNUS ^DIM ^{MUNUS}pal-wa-tal-la-aš

2 ^{LÚ.MEŠ}ZI-IT-TI ^{LÚ.MEŠ}ha-az-zi-ú-i-aš

3 hu-u-ma-an-zapí-ra-an hu-u-wa-a-<i>

4 LUGAL-uš KISLAH-ni a-ri II-e ir-ha-a-iz-zi

5 ^DŠe-pu-ru-ú ^DTe-li-pí-nu-ú GIŠ ^DINANNA.TUR<SÌR>^{RU}

1 Fırtına Tanrısı rahibi Fırtına Tanrısı rahibesi, bayan palwatalla-,

2 ZITTI-adamları (ve) hazziwi-adamları

3 hepsi (kralın) önünde koşarlar.

²⁴ Enrico Badali, *Strumenti Musici e Musica Nella Celebrazione Delle Feste Ittite*, THeth 14/1, Heidelberg 1991, s. 247; Müzeyyen Karataş, *Hitit Bayram Törenlerinde Yer Alan Bazı Görevliler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 124-125.

4 Kral, harman yerine varır.

5 Tanrı *Šepuru* (ve) Tanrı *Telipinu* (için) sırasıyla 2 kez kurban sunulur. Küçük INANNA-enstrümanı çalınır.

Yukarıdaki belgede, bir bayramın gerçekleştirildiği sahne belirtilmiştir. Kralın önünden koşan kimselerin ardından, kral harman yerine varmaktadır. Sonrasında ise, tanrılar için kurban sunumu gerçekleştirilmekte ve çalgı aleti çalınmaktadır.

KBo 3.7 numaralı belge, İlluyanka mitosu ile ilgili metindir. Belgenin ilgili kısmının (Ay.IV) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:²⁵

18 *ku-i-ta* [(^D*Za-li-nu-i*)]-*ša-aš* DAM-*SÚ*

19 ^D*Ta*-(*a-az-zu-ua-ši-i*)]*š* *ša-ša-an-za*

20 *ki*-(*e* III ^{MEŠ}*LÚ* I-N)]A ^{URU}*Ta-ni-pí-ia*

21 *a*-(*ša-an-zi*)

22 *nu a-ap-pa pa-ra-a-pát* I-NA ^{URU}*Ta-ni-pí-ia*

23 A.ŠÀ *ku-e-ra-aš* LUGAL-*wa-az pí-ia-an-za*

24 VI *ka-pu-nu* A.ŠÀ I *ka-pu-u-nu* ^{GIŠ}KIRI₆.GE[ŠTIN]

25 É^{TIM} ^ÚKISLAH III É^{HLA} SAG.GÉME.ARA[D^{MEŠ}]

26 [I-NA] *TUP-PÍ-ma e-eš-zi am-mu-ug-ga*

27 I[NIM²-n]*a-aš na-ah-ha-a-an*

28 *nu [(k)]i-i me-ma-ah-hu-un*

18 Tanrı Zaliyanu'nun eşi

19 Tanrı Tazzuwaşı'nin cariyesi olduğundan

20 bu üç kişi Tanipiya şehrinde

21 kalırlar

22 ve daha sonra Tanipiya şehrinde

23 kral tarafından arazi verilir.

24 6 *kapunu* ölçüsünde bir tarla, bir *kapunu* ölçüsüne bağ,

25 ev ve harman yeri, hizmetkarlar için üç ev

26 ama bir tablete kaydedilir. Ben

27 bu meseleye karşı saygılıyım

²⁵ E. Rieken, hethiter.net/: CTH 321, 2009 (Portal Mainz).

28 ve bu meseleyi konuştum.

Yukarıdaki belgede, kral tarafından verilen yerler arasında harman yeri de bulunmaktadır. Bunların bir tablete kaydedildiği de belirtilmiştir.

KBo 2.8 numaralı belge, kült envanterleri ile ilgilidir. Belgenin ilgili kısmının (Öy.I) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:²⁶

14 ʾ5ʾ EZEN^{HLA} 1 EZEN⁴ har-pa-aš 1 EZEN⁴ ŠE¹² har-pí-ia 1 ʾEZEN⁴ʾ[

15 1 EZEN⁴ le-e-la-aš 1 EZEN⁴ URUDUŠU.KIN tar-nu-um-ma-aš har[r- x[

16 an-na-al-li-iš ʾEZEN⁴ʾ^{HLA}

17 ma-a-an DINGIR^{LUM} GI⁶ŠI x ʾURUʾr Pár ʾna-aš-ša EZEN⁴ har-pa-aš[

18 DÜ-zi IŠ-TU É.GAL KISLAH 1 PA ZÍZ 1 PA ŠE^{MUNUS} AMA[.DINGIR^{LIM}

19 up-pí-iš^{MUNUS} AMA.DINGIR^{LIM} MUNUS.MEŠ ha-ʾaz ʾzi-wi-ia pé-eš-k[ir

14 5 bayram: 1 harman/tahıl/ekin yığma bayramı, 1 harpiya-kış bayramı, 1 bayramı,

15 1 lila- bayramı, 1 orak kullanma bayramı

16 (Bunlar) eski bayramlardır.

17 Gece tanrısı için kutladıklarında Parnašša'nın harman bayramı

18 Šiwanzanna-rahıbesi, sarayın harman yerinden 1 PARISU (ölçü) buğday ve 1 PARISU (ölçü) tahıl getirdi.

19 Šiwanzanna-rahıbesi ve Hazziwi-kadınları (onları) teslim ederdi.

Yukarıdaki belgede hem harman yerinden hem de harman/tahıl bayramından bahsedilmiştir. Harman bayramının eski bir bayram olduğunun belirtildiği metinde, ayrıca Parnašša kentinin harman bayramından da söz edilmiş, saraya ait olan harman yerinden belli ölçülerde buğday ve tahıl getirildiği de belirtilmiştir.

KUB 40.2 numaralı belge, İshara kültü ile ilgili metindir. Tanrıça İshara'nın Hitit tarım faaliyetlerinde rol aldığını, çeşitli arazilerin, harman yerlerinin ve bahçelerin kullanıldığını gösteren bu belgenin ilgili kısmının (Öy.) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:²⁷

26 IŠ-TU A.ŠÀ A.GÀR KISLAH GIŠKIRI⁶ URU I-pí-a-ra[IŠ-TU A.ŠÀ A.GÀR KISLAH GIŠKIRI⁶ URU ...]

27 IŠ-TU A.ŠÀ A.GÀR KISLAH GIŠKIRI⁶ URU I-iz-zi-x[IŠ-TU A.ŠÀ A.GÀR KISLAH GIŠKIRI⁶ HUR.SAG-i]

28 URU Mar-ga-a-na ŠA LÚ NU. GIŠKIRI⁶ URU Ú-bar-ba-aš[-ša IŠ-TU A.ŠÀ A.GÀR KISLAH GIŠMÚ.ŠAR]

29 GIŠKIRI⁶ GEŠTIN HUR.SAG-i URU Ku-un-ni-ia-ra ŠA LÚ NU. GIŠKIRI⁶ URU]

30 URU Hu-u-la-aš-ša URU Tar-ša ma-a-ni-in-ku-wa-an URU [... IŠ-TU A.ŠÀ A.GÀR]

²⁶ Joost Hazenbos, *The Organization of the Anatolian Local Cults during the Thirteenth Century B.C.*, Cuneiform Monographs 21, Leiden 2003, s. 132-137.

²⁷ Leyla Murat, "Goddess İshara", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.45, Ankara 2009, s. 162-163.

31 KISLAH ^{GIŠ}KIRI₆ GEŠTIN ^{URU}Lu-ú-pu-ru-na ^{URU}La-ak-ki-iš-[^{URU}]

26 Ekili ve ekilmemiş toprakları, harman yeri ve bahçe arazisiyle birlikte; İpiara kenti, ekili ve ekilmemiş toprakları ve bahçe arazisi; ... kenti

27 Ekili ve ekilmemiş toprakları, harman yeri ve bahçe arazisiyle birlikte; İzzi kenti, ekili ve ekilmemiş toprakları, harman yeri ve bahçe arazisi ile birlikte dağlarda.

28 Margana kenti bahçivana aittir. Ubarbašša kenti, ekili ve ekilmemiş toprakları ile birlikte, harman yeri ve bahçe arazisi

29 ve üzüm bağları ile birlikte. Dağlardaki Kunniyara kenti bahçivana aittir; kenti

30 Tarša yakınındaki Hulašša kenti ve ...kenti ekili ve ekilmemiş arazisiyle ile birlikte

31 harman yeri ve bahçe arazisi ile birlikte; Lupuruna, Lakkiš ve kentleri ...

Yukarıdaki belgede, İshara dağında yapılan bir tapınak için ve tapınağa gelir getirmesi amacıyla birçok bölgenin toprakları, bahçeleri ve harman yerlerinin bu amaçla kullanılacağı ifade edilmiştir.

KBo 12.53 belge, kült envanter metnidir. Belgenin ilgili kısmının (Öy.) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:²⁸

10 I-NA ^{URU}□ki□-pí-it-ta A-NA ^DUTU-AŠ□^D□[UTU-ŠI] ki-i ME-iš 1 É-TUM ŠÀ 10 □NAM□.RA^{MEŠ}[...]

11 □ŠA É□ ^mLa-ba-ar-na LÚ^{MEŠ} ^{UR}[^Ux-x-x]-x-na ^min-na-ra-u-wa-a'-aš pa-a-i 4 GU₄.APIN.LÁ [...]

12 □70[?]□ U[DU^{HIA}] ŠA ^{URU}Uš-ha-ni-ia GAM-[an h]a-ma-an-kán-zi 1 ME UDU^{HIA} ŠA LÚ^{MEŠ} MUN [...]

13 20 U[Z₆] ^mPi-ha-na-na-ia-aš KUR-e-za pa-a-i ^{GIŠ}TUKUL DÙ-an-zi 15 NUMUN KISLAH DÙ-z[i]

10 Majesteleri, Kipitta şehrinde, Güneş Tanrısı için şunları kurdu: 1 ev, Labarna evine ait 10 NAM.RA'dan oluşan,

11 ...şehrinin adamları, Innarauwa (onları) sağlar. 4 saban ineği ...

12 Ušhaniya kentinin (katkısı olarak) 70 koyun. Tuz adamların 100 koyunu ...

13 Pihananaya, ülkeden 20 koyun sağlar. Onlar TUKUL-hizmetini yerine getirir. Harman yeri, 15 (PARİSU-ölçü) tohum üretir.

Öy.²⁹

25 [^{URU?}Tá]g[?]-ga-še-ba-at-kán EGIR-pa-an 2 □É□-TUM 20 NAM.RA^{MEŠ} LÚ^{MEŠ} ^{URU}Ka-za-a-ha

26 □LÚ^{MEŠ}□ ^mda-du-u-i-li? LÚ^{MEŠ} ú-pa-ti-aš ŠU.NÍGIN 16 É-TUM ŠÀ 1 ME ŠU-ŠI NAM.RA^{MEŠ}

27 ^DUTU-ŠI EGIR-pa-an-da pa-a-iš[^GJ^{U4}ÁB 4 ME UDU^{HIA} ŠÀ 1 ME 20 UZ₆ ^{GIŠ}TUKUL DÙ-zi

28 1 ME 50 NUMUN KISLAH DÙ-zi

²⁸ Michele Cammarosano, *Hittite Local Cults*, SBL Press, Atlanta 2018, s. 276-277; Alfonso Archi-Horst Klengel, "Ein Hethitischer Text über die Reorganisation des Kultes", *Altorientalische Forschungen* 7, 1980, s. 143-147.

²⁹ Cammarosano, *a.g.e.*, s. 278-279; Archi-Klengel, *a.g.m.*, s. 144-148.

25 Taggašeba kenti, 2 ev, 20 NAM.RA, Kazaha kentinin adamları,

26 Daduili'nin adamları, *ubati*-adamları(ndan oluşur). Toplam: Majesteleri, ek olarak, 160 NAM.RA'dan oluşan 16 ev sağladı.

27 120 keçi dahil, inek ve 400 koyun sağlar. Onlar TUKUL-hizmetini yerine getirir.

28 Harman yeri, 150 (*PARİSU*-ölçü) tohum üretir.

Vs.³⁰

36 [I-NA^{UR}]U^UTe-ni-zi-da-ša A-NA^Dpi-ir-wa^DUTU-ŠI ki-i ME-iš 4 É-TUM [ŠÀ 40? NAM.RA^{MEŠ}]

37 [LÚ].^{MEŠ}SIPA ANŠE.KUR.RA 4 GU₄ 30 UDU LUGAL KUR^{URU}Tu-um-ma-na pa-a-i 30 PA [NUMUN KISLAH DÜ-zi]

38 [I-NA]^{URU}BAD-da-ni-ia-ša A-NA^Dpi-ir-wa^DUTU-ŠI ki-i da-a-iš 1 É-[TUM ŠÀ 10 NAM.RA^{MEŠ}]

39 [L]Ú^{MEŠ} URU^UŠar-ma-an-za-na-aš 2 É-TUM ŠÀ 20 NAM.RA^{MEŠ} LÚ.^[M]ES da-ha-ri-l[i-eš[?]]

40 [1] □É-TUM□ ŠÀ NAM.RA^{MEŠ} LÚ^USANGA an-na-al-la-aš ŠU.NÍGIN 4 É-TUM ŠÀ □40□ [NAM.RA^{MEŠ}]

41 [GU₄] 20 UDU^{HLA} LUGAL KUR^{URU}Tu-um-ma-na pa-a-i 30 PA NUMUN KISLAH DÜ-z[i]

36 Tenizidaša şehirde, Tanrı Pirwa için, Majesteleri şunları kurdu: 40 NAM.RA'dan oluşan 4 ev,

37 at çobanları. Tumanna ülkesinin kralı 4 sığır (ve) 30 koyun sağlar. Harman yeri, 30 *PARİSU*-ölçü tohum üretir.

38 Piddaniyaša kentinde, Tanrı Pirwa için, majesteleri şunları kurdu: 1 ev, 10 NAMRA'dan,

39 *Šarmanzana*-adamlarından oluşan. 2 ev, 20 NAM.RA'dan, *daharili*-adamlarından oluşan.

40 Eskiden beri yerinde olan, rahip(e ait) 10 NAM.RA'dan oluşan bir ev. Toplam: 4 ev, 40 NAM.RA'dan oluşan.

41 Tumanna ülkesinin kralı, sığır (ve) 20 inek sağlar. Harman yeri, 30 *PARİSU*-ölçü tohum üretir.

Yukarıdaki belgelerde, kral tarafından tanrılar için çeşitli şehirlerde evler kurulduğu, buralardaki ekonomik düzen için belli sayılarda kimselerin ve çeşitli hayvanların sağlandığı belirtilmiştir. Ayrıca, harman yerlerinin de belli miktarlarda ürün verdiği ifade edilmiştir.

KUB 55.14 kült envanter metnidir. Metinde, buğdayın düzenli olarak harman yerine teslim edildiği belirtilmiştir. Belgenin ilgili kısmının (Rs.) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:³¹

11 [x² Z]ÍZ KISLAH[-n]i SUM-zi GEŠTIN-ma^{URU}Ti-i-ú-ra-az [

11 (O) ... buğdayını düzenli olarak harman yerine teslim eder. Tiura kentinden şarap

³⁰ Cammarosano, *a.g.e.*, s. 280-281; Archi-Klengel, *a.g.m.*, s. 144-148; Adam Kryszewski, *A Historical Geography of the Hittite Heartland*, Alter Orient und Altes Testament, Band 437, Münster 2016, s. 377-380.

³¹ Hazenbos, *a.g.e.*, s. 95-97.

KBo 45.179 numaralı belge, kült envanterleri ile ilgili metindir. Belgenin ilgili kısmında (Öy.II) harman yerinin çiftçilere ait olduğunu görmekteyiz.³²

4 KISLAH ŠA^{LÚ.MEŠ} APIN.LAL

4 Çiftçilerin harman yeri.

KUB 57.108 numaralı belge, kült envanterleri ile ilgili metinleri kapsar. Belge, Hitit krallarının, çeşitli bölgelerdeki tanrılar için yaptığı düzenlemeleri içermektedir. Metnin ilgili kısmının (Öy.II) transkripsiyonu ve tercüme şu şekildedir:³³

18 I-NA^{URU}Ú-da-a^DŠa-ah-ha-ša-^rra-^aDU x x []rDUTU^{ŠI}-ma-kán k[i-i da-iš]

19 1 GUD ŠA^{HUR.SAG}Ša-ar-pa URU^{LUM}pé-eš-ki-^riz-^{zi}[

20 9 UDU ŠÀ.BA 3 UDU^{HUR.SAG}Šar-pa 6 UDU URU^{LUM}pé-eš-ki-i[z-zi

21 18 PA 3 BÁN ZÍZ ŠE ŠÀ.BA 13 PA ZÍZ ŠE ŠA KISLAH LA-RI[(-)?

22 ^rx^r PA^r ZÌ.DA^{HUR.SAG}Ša-ar-pa ^rku^r-i-e-eš URU x x[

23 [ku[?]]-u-uš pé-eš-kán-zi 3^{LÚ.MEŠ}EN T[U[?]

18 Uda kasabasında: Şahhaşaraş, Fırtına Tanrısı, ... Majesteleri şu şeyleri yaptı:

19 Kasabanın düzenli olarak teslim ettiği Şapra (dağının) 1 öküzü

20 9 koyun, 3'ü Şarpa (dağı)ndan (ve) kasabanın düzenli olarak verdiği 6 koyun

21 18 *PARISU* (ölçü) (ve) 3 *SŪTU* buğday (ve) mısır, harman yerinin 13 *PARISU* (ölçüsünde) mısır (ve) buğdayı

22 x *PARISU* (ölçü) Şarpa (dağın)nın unu. Kasabadaki insanlar

23 Bunları[?] düzenli olarak teslim edecekler. 3 mutfak personeli[?]

Yukarıdaki belgede, kralın tanrılar için yaptığı çeşitli düzenlemeler arasında harman yerindeki ürünlerin de planlaması yer almaktadır. Metinde bahsi geçen ve harman yerinde bulunan buğday ve mısırın miktarları hakkında da bilgiler verilmiştir.

Bo 6588 numaralı kült envanter metninde, harman yerinin kral ile birlikte; yine KBo 13.234 numaralı kült envanter belgesinde ise, harman yerinin sunu yapılan içkilerle ile birlikte geçtiğini görmekteyiz.

Yukarıdaki belgelerin dışında, KBo 21.109 numaralı belge, Tişşaruliya-kadınlarının Hatti şarkıları ile ilgili metindir. Belgede, Tişşaruliya-kadınlarının harman yerine geldiklerinde bir şarkı söyledikleri görülmektedir. Belgenin ilgili kısmının (Öy.II) transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:³⁴

15 nu MUNUS^{MEŠ} URU^{Ti-iš-ša-ru-li-ia}

16 ki-i SİR SİR^{RU}

³² René Lebrun, *Samuha Foyer Religieux de L'Empire Hittite*, 1976, s. 221.

³³ Hazenbos, *a.g.e.*, s. 104-106.

³⁴ Jörg Klinger, *Untersuchungen zur Rekonstruktion der Hattischen Kultschicht*, StBoT 37, Wiesbaden 1996, s. 697.

17 *ma-a-na-at-kán KÁ KISLAH-ma an-da a-ra-an-zi*

18 *nu ki-i SİR SİR^{RU}*

15 ve Tiššaruliya-kadınları

16 bu şarkıyı söyler.

17 Ancak harman yeri kapısına geldiklerinde,

18 sonra bu şarkıyı söylerler.

Sonuç

Hitit ülkesinin ekonomik gücünü tarım oluşturmaktadır. Bunun dışında, hayvancılık ve diğer gelirler ekonomiye katkı sağlamaktadır. Hitit ekonomik hayatının kendi içerisinde bir sistemi bulunmaktadır. Bunu en iyi bir biçimde Hitit yasalarında görmektediriz. Yasalarda, yapılacak olan iş yükü, işin malzemesi, çalışanları ve onların ücretleri ile ilgili bilgilere ulaşabiliriz. Harman yerlerinde çalışacak olan kimselerin, yaptıkları iş karşılığında alacakları ücret, buğday cinsinden belirlenmiş, erkekler kadınlara oranla daha yüksek bir gelir elde etmiştir.

Harman yerleri, Hitit ekonomik sistemi içerisindeki zincirin ayrılmaz bir kısmı idi. Topraktan elde edilen ürünler, belli bir sistem içerisinde toplanır, araçlara yüklenir ve harman yerlerine getirilirdi. Burada, ürünlerin gerekli işlemlerden geçirilmesinin ardından, harman yerleri temizlenir, buraların bakımına büyük özen gösterilirdi.

Harman yerleri, bazen krala, bazen prene, bazen tanrıya bazen de bir zanaatkara veya çiftçiye ait olabilir; bağış olarak da bir kimseye veya bir tapınağın emrine verilebilirdi. Ancak bir harman yerinin hangi şartlarda bir kişiye verildiği ile ilgili bilgilere ulaşamamaktayız.

Hitit ülkesindeki her şeyin tanrıya ait olduğu bilinmektedir. Tanrılar, kral ve halkının kendisinin kurallarına uygun davranması karşılığında, onlara varlıklarını sürdürmeleri için gerekli olan temel şeyleri vermekteydi. İnsanlar, tanrıların emirlerine karşı gelirlerse, tanrılar insanları olumsuz etkileyebilecek sel, kıtlık, savaşlarda yenilgi vs. gibi şeylerle sınırdı. Bir belgede, tanrıların ürünleri üzerinde bir hata yapılması durumunda, bütün ürünlerin hepsinin "tanrıların harman yerine" aktarılacağı belirtilmiştir. Bu durum, her şeyin özünde tanrılara ait olduğu fikrine desteklemektedir.

Hitit kralları, siyasi anlaşma metinlerinde, karşı tarafın anlaşmaya uymaması halinde, diğer mal ve mülkleri ile birlikte harman yerlerinin de yok olmasını belirtmiş; kurala uyulması halinde ise, tanrıların, o kralın ailesini, malı-mülkü ile birlikte -harman yeri de dahil olmak üzere- korumasını ve gözetmesini ifade etmiştir. Hitit krallarının çeşitli bölgelere gönderdikleri fermanlarda, harman yerlerinin düzeni ve buradaki sistemin işlemesi ile ilgili emirlerde bulunmuştur. Ürünlerin ekiminden topraktan çıkışına ve hatta harman yerine getirilip korunmasına kadar olan süreci belirten Hitit kralları, düşmanın harman yerlerine ve buralardaki hububata bir zarar vermesini engellemeyi amaçlamış ve bunun için bir uyarı niteliğinde olan fermanları göndermiştir.

Çivi yazılı metinlerde, buğdayın düzenli olarak harman yerine teslim edildiği belirtilmiştir. Buradan yola çıkarak bile, harman yerlerindeki işleyişin belli bir sistem içerisinde olduğunu belirtebiliriz. Ayrıca harman yerlerinin kaç adet olduğu ve ne kadar miktarda ürün verebileceği de belgelerde belirtilmiştir.

Harman yerleri, ekonomik sistemde önemli bir yere sahip olmasının yanında, Hitit dini hayatında da etkilidir. Her şeyden önce, Hitit ülkesinde bolluğu ve bereketi simgeleyen "harman bayramı"

kutlanmaktadır. Bu bayram, ürünlerin ekilip-biçilme süreçlerine uygun bir dönemde kutlanmakta olup, tanrıların insanlara verdiği ürünlerin karşılığında, Hitit halkının sevincini, bolluk ve bereketin getirdiği mutluluğu yansıtan bir bayramdır.

Harman bayramının kutlanmasının yanında, Hitit kralları, harman yerinde de bayram kutlamakta idi. Hititçe çivi yazılı metinlerde, bizzat kralın harman yerine ulaşarak kutlandığı bayramlar yer almakta ve bayram esnasında çeşitli kutlamalar yapılmaktaydı.

Harman yerleri, devletin ekonomisinin yönetilmesi açısından, özellikle tarımsal alandaki düzenin devam etmesi için önemli bir yere sahipti. Bağış olarak verilebilen harman yerleri, bir tapınağın emrine verilerek, buraların ekonomik sisteminin devam ettirilmesi için kullanılırdı. Kralların tanrılar adına kurduğu yerler için, harman yerlerinden ürünler sağlanmaktaydı. Öyle ki belgelerde, arpa, buğday, mısır vs. gibi hububatın harman yerlerine aktarıldığı ifade edilmiştir.

Tanrının Hitit ülkesindeki temsilcisinin kral olduğu düşünüldüğünde, tanrıların harman yerlerine verilen önem, buralardaki düzenin sağlanması, kralın bunlarla ilgili emirleri ve bunların ekonomik hayattaki önemi göz önüne alındığında, bunların hepsinin birbirleriyle bağlantılı olduğu söylenebilir. Kısacası, harman yerleri din, ekonomi ve siyaset üçgeninde kendisine yer bulmuştur. Bir ülkenin siyasi gücünü ekonomik gücünden aldığı düşünüldüğünde, Hitit ülkesi gibi tarıma dayalı toplumlarda harman yerinin önemi daha da ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

1. Alp, Sedat, *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*, Ankara 1991.
2. Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2011.
3. Archi, Alfonso-Klengel, Horst, “Ein Hethitischer Text über die Reorganisation des Kultes”, *Altorientalische Forschungen* 7, 1980, ss. 143-157.
4. Bachvarova, Mary R., “Relations between God and Man in the Hurro-Hittite Song of Release”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol.125, No.1, 2005, ss. 45-58.
5. Badali, Enrico, *Strumenti Musici e Musica Nella Celebrazione Delle Feste Ittite*, THeth 14/1, Heidelberg 1991.
6. Beckman, Gary, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta 1996.
7. Bozgun, Şafak, “CTH 89: Çiviyazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I)”, *Archivum Anatolicum* 11/1, 2017, ss. 29-74.
8. Cammarosano, Michele, *Hittite Local Cults*, SBL Press, Atlanta 2018.
9. Devecchi, Elena, *Trattati Internazionali Ittiti*, Testi del Vicino Oriente Antico 4/4, Brescia 2015.
10. Friedrich, Johannes, *Die Hethitischen Gesetze*, Documenta et Monumenta Orientis Antiqui, Vol.7, Leiden 1959.
11. Hazenbos, Joost, *The Organization of the Anatolian Local Cults During the Thirteenth Century B.C.*, Cuneiform Monographs 21, Leiden 2003.
12. Hoffner, Harry Angier, *The Laws of the Hittites*, Documenta et Monumenta Orientis Antiqui, Vol.23, Leiden 1997.
13. Imparati, Fiorelli, *Hitit Yasaları*, çev: Erendiz Özbayoğlu, Ankara 1992.
14. Karataş, Müzeyyen, *Hitit Bayram Törenlerinde Yer Alan Bazı Görevliler* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.
15. Kitchen, Kenneth A.-Lawrence, Paul J. N., *Treaty, Law and Covenant in the Ancient Near East*, Part 1, Wiesbaden 2012.

16. Klinger, Jörg, *Untersuchungen zur Rekonstruktion der Hattischen Kultschicht*, StBoT 37, Wiesbaden 1996.
17. Kryszén, Adam, *A Historical Geography of the Hittite Heartland*, Alter Orient und Altes Testament, Band 437, Münster 2016.
18. Lebrun, René, *Samuha Foyer Religieux de L'Empire Hittite*, 1976.
19. Melchert, H. Craig *Cuneiform Luvian Lexicon*, Lexica Anatolica, Vol.2, Chapel Hill 1993.
20. Miller, Jared L., *Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts*, Society of Biblical Literature, No: 31, Atlanta 2013.
21. Murat, Leyla, "Goddess Išhara", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.45, Ankara 2009, s. 162-163, ss. 159-189.
22. Özdemir, Nazan, *Hititçe Çiviyazılı Kaynaklara Göre Kraliçe Ašmunikal* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2018.
23. Pringle, Jacqueline Marie, *Hittite Kingship and Marriage*, London 1993, s. 157-158.
24. Reyhan, Esma, "Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım", *Akademik Bakış*, c.2, S.4, 2009, s. 157-174.
25. Rieken, E., hethiter.net/: CTH 321, 2009 (Portal Mainz).
26. Rüster, Christel-Wilhelm, Gernot, *Landschenkungsurkunden Hethitischer Könige*, StBoTB 4, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2012.
27. Salazar, J. M. Gonzalez, "Tiliura, un Ejemplo de la Política Fronteriza Durante el Imperio Hitita (CTH 89)", *AuOr* 12, 1994, ss. 159-177.
28. Süel, Aygöl, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara 1985.
29. Şahinbaş Erginöz, Gaye "Hititlerin Astronomi Bilgisine ve Hitit Takvimine Bir Bakış", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 9/1-2, 2007-2008, ss. 199-213.
30. Taggar Cohen, Ada, *Hittite Priesthood*, Heidelberg 2006.
31. Taş, İlknur, "Hititlerde Ölçü Birimleri ve Bunların Hitit Metinlerinde Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.1, S.1, 2008, s. 72-79.
32. Tischler, Johann, *Hethitisches Handwörterbuch*, Innsbruck 2008.
33. Ünal, Ahmet, *Hititçe-Türkçe Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte*, Ankara 2016.
34. Van den Hout, Theo, *Der Ulmitešup-Vertrag Eine Prosopographische Untersuchung*, StBoT 38, Wiesbaden 1995.

Presentation ID/Sunum No= 55

Oral Presentation / Sözlü Sunum

Ortaçağ Diploması Araştırmalarına Bir Katkı: Şahruh Mirza İle Sultan El-Eşref Barsbay Arasındaki Mektuplaşmaların Tahlili

Dr. Öğretim Üyesi Ridvan Yiğit¹

¹Kayseri Üniversitesi

Özet

Timur Devleti (1370-1507) kuruluşundan kısa sayılabilecek bir süre sonra büyük bir bölgesel güç olmuş ve her güçlü devletin tarihte tanık olunan doğal refleksine uygun olarak nüfuz bölgelerini genişletme yönünde bir politika benimsemiştir. Bu devletle çağdaş olan Memlûklar da benzer hedeflere sahip olduğu için Timur Devleti ile çıkar çatışması yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Sultan Berkuk Dönemi'nde (ö.1399) Memlûklar ile Osmanlılar, Timur Devleti'ne karşı ortak çıkarlara dayalı bir denge tesis etmiş ancak bu hassas denge Ankara Savaşı'ndan sonra bozulmuştur. Timur-Yıldırım Bayezid (ö.1403) ve Sultan Berkuk'un halefleri döneminde değişen bölge şartlarına paralel olarak ilişki biçimleri de değişmiştir. Şahruh Mirza (1405-1447), babası tarafından temelleri atılan ve kendilerine üstünlük sağlayan şartlardan azami derecede istifade etme yoluna gitmiş ve bunu yaparken bilhassa diplomatik araçları da kullanmayı tercih etmiştir. Şahruh'un, Osmanlı Sultanı II. Murad'a (ö.1451) ve Memlûk Sultanı el-Eşref Barsbay'a (1422-1438), tabi-metbu ilişkilerini ihtar eden hil'at göndermesi diplomatik açıdan önemlidir. Üstelik Şahruh'un Haremeyn'i kontrol eden bir güç durumundaki Memlûklara Kâbe kisvesini değiştirme yönünde talepler iletmesi, Memlûkların İslam dünyasındaki diplomatik konumunu da tartışmaya açmak anlamı taşımaktaydı. Bu çalışmada Timur'un halefi ve oğlu olan Şahruh ile Memlûk sultanı el-Eşref Barsbay arasındaki mektuplaşmalar üzerinden XV. Yüzyıl Yakındoğu coğrafyası diplomatik hayatının iki devlet açısından bir tarihsel tahlili yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diploması, Şahruh Mirza, el-Eşref Barsbay, Kâbe Kisvesi

A Contribution To Medieval Diplomacy Studies:

Analysis Of Correspondence Between Shahruh Mirza And Sultan Al-Ashraf Barsbay

Abstract

The State of Timur (1370-1507) became a major regional power after a short period of time, and adopted a policy to expand its spheres of influence in accordance with the natural reflex of each powerful state witnessed in history. Conflict of interest with the Timurid state was inevitable, since the Mamluks, which were contemporary with this state, had similar goals. During the Sultan Berkuk Period (d.1399), the Mamluks and the Ottomans established a balance based on common interests against the Timur State, but this delicate balance deteriorated after the Battle of Ankara. During the reign of Timur-Yıldırım Bayezid (d.1403) and Sultan Berkuk's successors, the forms of relationship have changed in parallel with the changing regional conditions. Shahruh Mirza (1405-1447) made the most of the conditions laid by his father and gave them superiority and preferred to use diplomatic tools while doing this. It is diplomatically significant that Sahruck sent both Ottoman Sultan Murat II (d. 1451) and Mamluk Sultan al-Ashraf Barsbay (1422 – 1438) a rob of honor that reminded them of their dependancy relationships. Moreover, the fact that Shahruh made demands to the Mamluks, who were in a power position that controlled the Haremeyn, to change their Kaaba kiswah, meant that the Mamluks' diplomatic position in the Islamic world was opened to discussion. In this study, a historical analysis of the diplomatic life of the 15th century Near East geography will be carried out for the two states through correspondence between Shahruh, timur's successor and son, and al-Ashraf Barsbay, sultan of Mamlûk.

Keywords: Diplomacy, Shahruh Mirza, al-Ashraf Barsbay, Kaaba Kiswah

Giriş

XIV. yüzyılın sonları ile müteakip dönemin ilk asrında Yakındoğu coğrafyasının siyasi tarihi tetkik edildiğinde dikkati çeken hususların başında Timur Devleti'nin ortaya çıkarak atmış olduğu adımların bölge siyasetine olan tesiri (Aka, 2014:6-11) gelir. Adını kurucusundan alan ve bizzat kendisi tarafından kurumsallaşması tamamlanan Timur Devleti'nin, merkezde tahakküm sürecini tamamladıktan sonra özellikle batıda olmak üzere farklı cihetlerde yeni hâkimiyet alanları oluşturma mücadelesine girdiği dikkat

çekmektedir. Timur'un atmış olduğu bu adımlar kuşkusuz onu adı geçen coğrafyada Osmanlılar ve daha öncesinde Memlûklarla karşı karşıya getirecektir. Zira bazı tarihçiler tarafından XV. yüzyıl başlarında bölgenin en güçlü devleti olarak tanımlanan (Yücel, 1989:2) Timur Devleti'nin faaliyetleri, yalnızca Osmanlı ve Memlûk hâkimiyet sahasında değil aynı zamanda bu iki devlet arasında bir nevi tampon bölge konumunda bulunan Dulkadiroğulları, Ramazanoğulları ve Karamanoğulları gibi siyasi teşekküllerin de tercihlerini etkilemiş görünmektedir. Bilhassa Ankara Savaşı'ndan sonra (1402)³⁵ Osmanlıların Marmara bölgesi ve Balkanlar'ı önceleyen yaklaşımı Memlûklar için kuzey yönünde nüfuz alanlarını genişletme imkânını kuvvetlendirmiştir.

Timur'un ölümünden sonra tahta geçen Şahruh Dönemi'nde her ne kadar batı yönlü etkinlik siyaseti askeri açıdan hız kesmiş görünse de, yeni sultan babası tarafından kurulan üstünlüğün diplomatik ağırlıklı araçlarla devamından yana tavır almıştır. Bunun nedenleri konunun dışında olmakla beraber şu kadarı söylenebilir ki, Şahruh Karakoyunlular ile mücadele etmek zorunda olduğu için dikkatini Memlûk-Osmanlı hattına gerektiği gibi verememiştir. Hatta bazı kaynaklar Kara Yusuf karşısında Şahruh'un pasif tutumunu Timur Devleti'nin zafiyeti olarak (Uzunçarşılı, 2011:182) görmektedir. Ancak Şahruh'un Karakoyunlu meselesini 1421 ve 1429 tarihleri arasında iki büyük meydan savaşında halletmesinden sonra batı yönlü nüfuz politikasına tekrar ağırlık vermeye başladığı görülmektedir. Bu süreçte Osmanlılara gönderdiği mektupların, kendi hâkimiyetini ihtar eden bir içeriğe sahip olduğu (Başkan, 2007: 82) dikkat çekmektedir. Memlûklara gönderdiği mektupların ise bir anlamda İslam dünyasında kendisine itibar kazandıracak Haremeyn politikasıyla ilgili olması dikkate değer bir konudur. Adı geçen iki devlete gönderilen mektupların içerik farklarının nedenleri çalışma konusu dışında olmakla beraber, Memlûkların Timur Devleti'ne karşı Ankara Savaşı gibi bir mağlubiyet almamış olması hususu, altı çizilmesi gereken bir noktadır.

Stratejik ve Diplomatik Rekabetin Nedenleri

Timur Devleti ile Memlûk Devleti'ni karşı karşıya getiren nedenleri etraflıca tahlil etmek, derinlemesine yapılacak başka bir çalışmanın konusu olabilir. Ancak doğaldır ki her diplomatik rekabetin temelinde siyasi, ekonomik, jeopolitik nedenler başta olmak üzere karmaşık ilişkiler yatar. Çalışmanın ana mihranı diplomatik ilişkiler olduğu için biz burada yalnızca diplomatik rekabete temel oluşturan konu başlıklarını ana hatlarıyla sunmaya çalışacağız.

Her şeyden evvel Timur Devleti'nin Anadolu'da nüfuz bölgeleri oluşturmak istemesi doğal olarak aynı coğrafyada hassas dengelerle çıkarlarını koruma politikası izleyen Memlûkları rahatsız etmiştir. Timur'un, deyim yerindeyse ilmek ilmek ördüğü ve neticesini kendi devleti lehine Ankara Savaşı'ndan sonra aldığı politikaları Yakındoğu'da yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. Timur'un ölümünden sonra yerine geçerek düzeni sağlayan oğlu Şahruh'un³⁶ (İbn Arabşah, 2012: 420) Timur Devleti lehine ortaya çıkan yeni durumun devamından yana bir politika takip etmesi yalnız Osmanlıları değil, Memlûkları da etkilemiştir. Özellikle Konya-Hatay hattında kimi zaman bağımsız hareket eden kimi zaman da bölgesel güç şeklinde tanımlanabilecek olan; Osmanlı Devleti, Memlûk Devleti ve Timur Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanıyarak varlığını idame ettiren Türkmenlerin³⁷ değişken kararları durumu daha da hassas bir zemine taşımıştır.

Memlûkların, kendi hâkimiyet alanlarının doğal uzantısı olarak gördükleri Orta Anadolu'ya kadar uzanan nüfuz bölgeleri tesis etme politikası ister istemez Şahruh'un dikkatini çekmiş ve detayları aşağıda gösterileceği gibi Şahruh, Sultan el-Eşref Barsbay'a kendi üstünlüğünü kabul manasına gelen taleplerde bulunmuştur. Tüm bunlara Memlûk devlet yapısından kaynaklanan ve emirler arası mücadelede kaybeden kişi hatta grupların alternatif güç merkezlerine iltica etmeleri durumunda hüsn-ü kabul görmeleri gibi bir tarihsel durum da eklenince Memlûklar ve Timur Devleti kaçınılmaz olarak diplomatik rekabetin içinde kendilerini bulmuştur.

Şahruh'un Sultan Barsbay'a Gönderdiği Mektuplar

³⁵İnalçık, tarafları savaşa götüren amilleri tahlil ederken Yıldırım Bayezid'in kendisini Türkiye Selçuklularının varisi olarak gördüğü için Anadolu siyasi birliğini sağlamayı düşündüğünü ifade etmektedir. Aynı şekilde Timur'un ise kendisini Büyük Selçuklular ve İlhanlıların varisi olarak gördüğünün altını çizerek Timur'un Anadolu'da hâkimiyet kurma iddiasını buna bağlamaktadır (İnalçık, 2020:135).

³⁶Şahruh Mirza hakkında bk: (Aka, 2010: 293-295)

³⁷Memlûk Devletinin adı geçen bölge ile ilişkileri hakkında genel bir değerlendirme için bk: (Ayaz, 2015: 81-84)

Yalnızca siyasi değil aynı zamanda diplomatik içerik bakımından oldukça zengin sayılabilecek Memlûk kaynakları Şahruh ile Sultan Barsbay arasındaki mektuplaşmalar konusunda doyurucu malumat içermektedir. Dönemin çağdaşı olan ünlü tarihçi Makrizî, Memlûklar ile Timur Devleti arasında elçi teatisinin gerçekleştiği Hicrî 833 yılı Muharrem ayında (M. 1429 yılı sonbaharı) Şahruh'un bazı taleplerde bulunduğu bir mektuptan bahsetmektedir. Müellif, Şahruh'un dört temel talebi olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi Memlûk tarihinin yetiştirdiği büyük âlimlerden olan İbn Hacer³⁸ tarafından kaleme alınan *Sahih-i Buharî* şerhinin kendilerine gönderilmesi talebiydi. Bunun yanında kaynak olarak kullandığımız Makrizî tarafından yazılan *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk* adlı eser de talep edilen kitaplardan biriydi. Şahruh'un diğer iki talebi ise Haremeyn'e su götürme ve Kâbe kisvesini değiştirme talebiydi (Makrizî, 1972: 818). İbn İyas, Sultan Barsbay'ın istenen kitapları Şahruh'a gönderdiğini, ancak Mekke'ye su götürme ve Kâbe kisvesini değiştirme taleplerini geri çevirdiğini net ifadelerle nakletmektedir. (İbn İyas, 2008, II, 127).

Memlûk kaynakları, 838 yılı başlarında (M. 1434 yılı ortaları) Memlûk yönetim merkezi olan *Kalatü'l-Cebel'de/ Dârü'l-Adl'de*³⁹ Şahruh'un gönderdiği elçiyi karşılamak üzere bir toplantı yapıldığı bilgisini vermektedir (İbn Tagribirdî, 1413/1992, XIV: 236-237). Aynı kaynaklar Sultan Barsbay'ın, Şahrüz Mirza'ya gönderilecek cevabi mektubun içeriğinin belirlenmesi için yapılan toplantının, aynı yılın Safer ayının dördüncü gününde gerçekleştiğini belirtmektedir. Çeşitli hediyelerle beraber Memlûklara gönderilen mektupta Şahruh Kâbe kisvesini değiştirmek için bir nezir olduğunu ifade ederek, hazırlanmış olduğu örtüyü *Beytü'l-Haram'a/Kâbe'ye* asacak birinin gönderilmesini talep etmekteydi. Safer ayının ilk cumartesi günü sultan tarafından bir oturum daha tertip edildiği ve nezir meselesinin yine gündeme geldiği görülmektedir. Konuyla ilgili pek çok celse hakkında detaylı bilgiler aktaran İbn Tagribirdî, İbn İyas tarafından da doğrulanan ifadelerle göre; Hanefi başkadısı Bedreddin Mahmud el-Aynî'nin Şahruh tarafından Kâbe ile ilgili nezrinin geçerli olmadığına dair açık ifadelerini aktarmaktadır. Sonuçta Sultan Barsbay, muhatabının taleplerinin kabul görmediği yönündeki cevabı Şahruh'a iletmesi için bir elçi tayin etmiştir (İbn Tagribirdî, 1413/1992, XIV: 237; İbn İyas, 2008, II, 159).

Eldeki veriler, taraflar arasındaki diplomatik münasebetlerin yalnızca hususi elçiler marifetiyle yürütülmediğini, bazı durumlarda tüccarların da ticari faaliyetler yanında diplomatik görevler yüklendiğini ortaya koymaktadır. Dönemin doğrudan tanığı olan müellifler, 836 yılı olaylarını anlatırken (M. 1432/1433) Şahruh'un Kahire'ye gelen tüccarlar vasıtasıyla bir mektup gönderdiğini kaydetmektedir. İçeriği incelendiğinde, mektubun gönderiliş tarihi ve Memlûklara ulaştıran eller değişse de talebin temelde değişmediği (Makrizî, 1972: 887) görülmektedir. Şahruh'un yine Kâbe kisvesini değiştirme talebi Memlûklara iletilirken bu sefer mektupta kullanılan dilin diplomatik nezaketi zorlayıcı bir üslup taşıdığı dikkat çekmektedir. İbn İyas, mektupta Sultan Barsbay'a *emir* şeklinde hitap edildiği için sultanın bu galiz hitaba çok kızdığı bilgisini (İbn İyas, 2008, II: 145) vermektedir.

Makrizî tarafından detayları verilen ve Şahruh'un, şerif olduğunu iddia eden bir kişiyle gönderdiği mektup belki de Memlûk diplomasi tarihinin en ilginç mektupları arasında gösterilebilir. Bu mektubu ilginç kılan husus, içeriğinin yanı sıra mektubun alışılmış dil ve üsluptan uzak oluşuydu. Müellife göre Besmele ile başlanmaması bir yana, mektupta mühür de yoktu. Üstelik Fil Suresi'nin başlangıç bölümündeki “*اَلَمْ تَرَ*” ibaresi mektubun giriş cümlesiydi (el-Makrizî, 1972: 833).

838 yılı Şevval ayının dördünde (M. 3 Mayıs 1435) Şahruh tarafından Memlûklara gönderilen bir başka mektupta da tehditkâr bir dil kullanılmakta ve Şahruh'un Kudüs'e geleceği ifade edilmekteydi. (İbn İyas, 2008, II:162) Bu mektubun diğerlerinden farkı ise Sultan Barsbay'ın rüşvetçi ithamıyla anılmasıydı. Doğrudan konuyla ilgili olmasa da sultanın neden bu şekilde itham edildiğine kısa bir açıklama getirmek, konuyu daha iyi kavramaya yardımcı olacaktır. Barsbay Dönemi salgın hastalıklar ve iktisadi durum hakkında yapılmış olan bazı bilimsel çalışmalar, sultanın birçok farklı malda tek el oluşturduğunu ve özellikle şekerin salgın hastalıkların tedavisinde de kullanılan bir meta olarak büyük önem taşıdığını (Gökhan, 2008: 101) vurgulamaktadır. Sultanın bu tek elci politikaları sırasında rüşvetle iş gördüğü şayiisi

³⁸İbn Hacer Askanî'nin (ö.1449) Memlûk tarihindeki yeri hakkında bk: (Irwin, 2003, VII: 26)

³⁹Kalatü'l-Cebel Memlûkların yönetim merkezidir. Kahire'yi panoramik olarak izleyebileceğiniz bu önemli tarihî ve sanatsal yapının 1870'lerde çekilmiş nadir fotoğrafları ve 2016'da tarafımızdan çekilmiş fotoğrafı için bk: (Yiğit, 2018:320-323)

kaynaklara da yansımış bir husustur. Şahruh'un sultana yönelik ağır ithamlarının kaynağını burada aramak yerinde olacaktır.

Kaynaklar tetkik edildiğinde Memlûk Devleti ile Timur Devleti arasında adeta diplomatik kriz çıkarak bir başka örneğin 2 Recep 839 (M. 21 Ocak 1436) tarihinde yaşandığını ortaya koymaktadır. Şahruh'un bu defa dört temel talepte bulunduğu ve her talebinin açıkça Memlûk egemenlik haklarına tecavüz anlamı içerdiği görülmektedir. İbn İyas tarafından ayrıntılı olarak kayda geçirilen taleplerden ilki Şahruh adına hutbe okunması, ikincisi de sikke kestirilmesi idi. Sultan Barsbay'ın, Şahruh tarafından kendisine gönderilen hil'atı giymesi ve son olarak da gönderilen tacı takması istenmekteydi (İbn İyas, 2008, II: 167). Müellif, Şahruh'un elçisi ve sultan arasında yaşananlarla ilgili olarak oldukça renkli malumat aktarmaktadır. Şahruh'un taleplerini Sultan Barsbay'ın ilk etapta gülererek dinlediği, ancak sonra kızarak mektubu getiren Şeyh Safa'yı suya attırdığı (İbn İyas, 2008, II: 168) görülmektedir. Dönemin doğrudan tanıdığı olan İbn Tagribirdî ise Şahruh'un elçisine sopa atıldığı, soğuk kış mevsiminde elçinin suya atılmasına rağmen sultandan çekindikleri için kimsenin araya girmeye cesaret edemediği bilgisini vermektedir (İbn Tagribirdî, 1413/1992, XIV: 256-257).

İncelediğimiz kaynaklarda tek olmasa da ender olduğunu ifade edebileceğimiz bir ortak bakış söz konusudur. O da Şahruh'un Kara Yusuf'un öldürüldüğünü bildiren mektubuna verilen cevabi karşılıkta kendini göstermektedir. Memlûklar bu mektupta ortak düşmandan kurtulmanın memnuniyet verici olduğunu (Aka, 1994, s. 177) vurgulamışlardır.

Diplomatik Rekabetin ve Mektupların Tahlili

Şahruh Mirza'nın Sultan Barsbay'a gönderdiği mektuplar karşısında takındığı tutumu iki temel hassasiyet alanının belirlediği dikkat çekmektedir. Genel anlamda Sultan Barsbay, devletin egemenlik haklarından kaynaklanan konularda tavize yanaşmamış, Şahruh ile olası bir savaştan çekinmeyeceğini de fiilî olarak ortaya koymuştur.⁴⁰ Ancak her durumda savaşın ilk seçenek olmadığı gerçeğinin de farkında olan Sultan Barsbay cevabi mektuplarda bazen durumu idare edebilecek bir üslup benimsemiştir. Şahruh'un 832 (M. 1428/1429) yılında göndermiş olduğu mektupta Kâbe kisvesinin değiştirilmesi ve Hicaz su yollarının tamiri konusundaki talebini reddetmiştir (el-Makrizî, 1972, 818). Bilindiği gibi Memlûklar İslam âleminde kutsal kabul edilen beldeleri hâkimiyeti altında bulunduran bir devlet olarak Haremeyn ile ilgili işlere ayrı bir ihtimam göstermekteydi.

Detaylar bir kenara bırakılacak olursa bu konuda iki temel durum söz konusuydu. Bunlardan biri her yıl hac mevsiminde ihtişamlı törenlerle Hicaz'a hacı adaylarının güvenli şekilde gitmelerini temin etmek⁴¹, diğeri de o günün koşulları düşünüldüğünde oldukça zahmet gerektirdiği anlaşılan bu yolculukta ihtiyaç duyulan su kuyularının⁴² bakım ve onarımıydı. Kaynaklara göre ilk defa Sultan Baybars Dönemi'nde 675 yılı Şevval ayının 16. günü (M. 23 Mart 1277) Kahire sokaklarında görkemli törenlerle mahmil dolaştırılmış, (Kalkaşandî, IV: 57-58) ve bu durum bir gelenek olarak Sultan Barsbay'a kadar gelmiştir. Dolayısıyla Memlûkların bu konuları hâkimiyetlerinin nişanesi olarak görerek genellikle pazarlık konusu yapmamaya gayret gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Klasik İslam eserlerine bakıldığında Hac işlerinin nasıl yürütüleceği ile ilgili (Maverdî, 2017: 208-219) oldukça zengin bir literatür ve gelenek oluştuğu görülür. Bu bakımdan Kâbe kisvesinin değiştirilmesi konusunda da elinde tuttuğu imtiyazı paylaşmak istemeyen Barsbay'ın yukarıda sıralanan bu yöndeki tüm taleplere olumsuz cevap verdiği görülmektedir. Esasen Memlûklar bu konuya öylesine ehemmiyet vermekteydiler ki Kâbe'ye asılacak örtünün/kisvenin hazırlanması için özel önlemler alırlardı. Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'un Hac farızasını yerine getirirken kisveyi kendi elleriyle yıkadığına yönelik kayıtlar (Surûr, 1947:125; Yiğit, 2018:113) Memlûk sultanlarının bu işe verdiği önemi gösterir. Bu geleneğin mümessili olan Sultan Barsbay'ın, Şahruh'un Kâbe kisvesini değiştirme talebini reddetmesini son derece doğal görmek gerekir.

Sultan Barsbay'ın Şahruh Mirza tarafından kendisine iletilen talepler karşısında takındığı dikkate değer bir husus da meseleleri önemli âlimlerin katıldığı mecliste tartışarak son kararı vermesidir. Sultanın, dört

⁴⁰Uzunçarşılı, Sultan Barsbay'ın Şahruh Mirza ile yapacağı savaşta Osmanlı desteğini talep ettiği ve II. Murad'a bu talebini bir elçi ile ilettiği bilgisini vermektedir. Konuyla ilgili olarak bk: (Uzunçarşılı, 1983: 188)

⁴¹Mahmil-i Şerif yahut Surre Alayları hakkında genel bilgi için bk: (Atalar, 1999: 1-5).

⁴²Hicaz su yolları meselesi dâhil olmak üzere Osmanlı-Memlûk ilişkileri hakkında derli toplu bir değerlendirme için bk: (Yiğit, 2008: 148-150)

mezhep kadısını davet ederek onlarla nezir meselesini görüşmesi, alınacak kararlara diplomatik ve dini meşruiyet kazandırma açısından önem taşımaktadır. Zira Memlûk tarihi incelendiğinde önemli görülen hususlarda halife ve dört mezhep kadısının sultan tarafından alınan kararlara iştirak etmesine özel bir önem atfedildiği müşahade edilmektedir.

Memlûklarla Timur Devleti arasında gerçekleşen mektup diplomasisinde dikkate değer durumlardan biri de Besmele ibaresi olmayan, mühür taşımayan ve Fil Suresi'ne atıflar içeren bir mektup yazılmış olmasıdır (Makrizî, 1972:833). Siyaset, hukuk, eğitim, ticaret ve diğer tüm konuların bir usul bir de esas yönü olduğu gibi bu durum diplomasi alanında da geçerlidir. Her diplomatik belge ya da belgeyi taşıyan elçinin uymakla yükümlü olduğu teamüller vardır. Memlûk inşa geleneği ile ilgili bazı araştırmalar, Memlûk sultanlarının en çok halifelerle olan yazışmalara özenli gösterdiğini, ardından Cengiz Han'ın ardıllarından biri olarak kabul edilen Timur Devleti'ne yazılacak mektuplara önem verdiğini (Muslu, 2016: 51) örneklerle ortaya koymaktadır. Ancak bahse mevzu teşkil eden mektupta neredeyse tüm teamüllerin çiğnendiği görülmektedir. Sonuçta Sultan Barsbay'ın mektubu dikkate almadığı, Şahruh'un tüm taleplerini geri çevirdiği⁴³ dönemin kaynaklarına yansımıştır. Üstelik Sultan Barsbay'ın sözü edilen mektupla beraber Kahire'ye gönderilen hil'atı parça parça ederek elçiyi sopalatması, ardından kış mevsiminde elçinin suya atılması gibi hususlar artık taraflar arasında diplomatik dilin söyleyecek pek bir şeyi kalmadığını göstermektedir. Nitekim Sultan Barsbay, Şahruh'a karşı bir askerî sefer planlayacak ancak bu süreçte sultanın sefer maliyetini karşılamak amacıyla halka ek vergiler yükleme talebi de (İbn Tagribirdî, 1413/1992, XIV: 252) karşılık bulmayacaktır.

Sonuç

XV. Yüzyıl Yakındoğu diplomasi tarihine dair yapılan araştırmalar öncelikle Timur Devleti'nin kuruluş aşamasını tamamlayarak yeni nüfuz alanları kazanma yönünde attığı adımların bölgede farklı etkiler yaptığını ortaya koymuştur. Türkiye Selçuklularının yıkılış döneminde aldığı Babaîler İsyanı ve Kösedağ Savaşı gibi büyük dâhili ve haricî darbeler, bölgenin yalnızca siyasi hâkimiyet alanlarında değil aynı zamanda kurulan diplomatik ilişki modellerinde de belirleyici olmuştur. Kendilerini Türkiye Selçuklularının varisi olarak gören Osmanlılar ile aynı şekilde kendilerini Büyük Selçuklu ve İlhanlıların varisi olarak gören Timur Devleti siyasi, askerî ve diplomatik açılardan karşı karşıya gelmiştir. Kaynaklar tetkik edildiğinde Timur ve haleflerinin hedefinde yalnızca Anadolu değil, İlhanlıların da hâkimiyet kurmak istediği bereketli hilal bölgesinin yer aldığı Mısır'a kadar uzanan geniş bölgenin olduğu görülmektedir. Bu noktada Timur Devleti ve Memlûklar karşı karşıya gelmiş ve ilişkiler çok yönlü bir rekabet alanına dönüşmüştür.

Memlûkların Orta Anadolu'ya kadar uzanan hat boyunca nüfuz alanı kurma ve bu alanları koruma politikası, Haremeyn'i kontrol eden bir güç olarak İslam dünyasında üstünlüklerini idame ettirme isteği, Timur Devleti'nin bölgede hâkim unsur olma politikalarıyla çatıştığı için iki devlet doğal ve stratejik rakip konumunda idi. Timur'un ölümünden sonra başa geçen Şahruh, babasının en uzun seferi olarak kabul edilen ve 7 yıl devam eden savaflara katılmış, Suriye bölgesinde babasının faaliyetlerini yakından görmüş, Ankara Savaşı'nda idari görevler üstlenmişti. Şahruh'un bu süreçte bölgeyle ilgili planları kafasında netleştirdiğini tahmin etmek güç değildir. Dönemin çağdaşı olan Memlûk tarihçilerinin kayıtları, Şahruh'un Memlûklarla kurmayı tasarladığı ilişki biçiminin askeri olmaktan ziyade diplomatik araçlara müstenit olduğu izlenimi vermektedir. Zira incelenen kaynaklarda Şahruh'un taleplerinin; kendi üstünlüğünün tanınması, gönderdiği hil'atın sultan tarafından kabul edilmesi, Kâbe kisvesini değiştirme arzusunun yerine getirilmesi konusunda yardımcı olunması şeklinde özetlenebileceğini ortaya koymaktadır. Bunların yanında dönemin önemli ilim merkezleri olarak görülen Mısır ve Şam bölgesi âlimleri tarafından telif edilen bazı eserlerin de Şahruh tarafından istendiği ifade edilmektedir ki, bunu bir rekabetten ziyade kültürel münasebet şeklinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

Memlûk Sultanı el-Eşref Barsbay, içeriğine çalışmada ana hatlarıyla yer verildiği gibi Şahruh tarafından gönderilen mektuplardaki talepleri kati surette reddetmiştir. Zira Haremeyn bir anlamda Memlûkların *imtiyazat-ı mahsusası* olarak devletin kırmızı çizgisi durumundaydı. Memlûk tarihi boyunca siyasi kriz ve çekişme dönemleri dâhil olmak üzere her zaman sultanların bu konuda hassasiyete sahip oldukları görülmektedir. Barsbay gibi muktedir bir hükümdarın Kâbe kisvesini değiştirme onurunu bir başka devlete vermesini uzak ihtimal olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Sonuç olarak Şahruh, Sultan

⁴³Şahruh Mirza Kâbe kisvesini değiştirme amacına Sultan Çakmak Dönemi'nde bir defaya mahsus ve mahdut bir süreliğine ulaşacaktır. Detaylar için bk: (Kanat, 2002:141)

Barsbay ile askerî anlamda çatışmak yerine Akkoyunluları destekleme ve Memlûklardan kaçan emirleri himaye etme şeklinde bir anlamda *vekâlet savaşı* yürüterek rakibini zayıflatmaya ve bu yolla diplomatik üstünlük kurmaya çalışmıştır. Ancak bu politikanın Sultan Barsbay'a karşı işe yaradığını iddia etmek zordur. Zira sultan Barsbay tahtını korumuş ve eceliyle ölmüştür. O, Akkoyunlular üzerine meşhur Diyarbakır seferini gerçekleştirmiş ve Şahruh ile savaşmaktan çekinmeyeceğini de ortaya koyan sefer hazırlıkları yapmıştır. Her ne kadar taraflar arasında fiili bir çatışma olmadıysa da Memlûklar, Timur Devleti'ne net bir cevap vermeye çalışmıştır. Dönemin kaynakları, Şahruh'un talepleri arasında bulunan bazı ilmî eserlerin gönderilmesi dışında hiçbir talebinin Sultan Barsbay tarafından karşılanmadığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

1. AKA, İ. (2014). Timur ve Devleti, TTK Basımevi, Ankara.
2. -----(2010).Şâhruh. DİA. (C.38,ss. 293-295).Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
3. -----(1994). Mirza Şahruh Ve Zamanı 1405-1447, TTK Basımevi, Ankara.
4. ATALAR, M. (1999).Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hûmayûn ve Surre Alayları, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
5. AYAZ, F.Y. (2015), Memlûkler (1250-1517), İSAM Yayınları, İstanbul.
6. BAŞKAN, Y. (2007). Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi 1400-1500, Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
7. el-KALKAŞANDÎ (1987). Subhü'l-Â'sa fi Sınâati'l-İnşa, Cilt I-XIV, thk, Muhammed Hüseyin Şemseddin, Yayınevi Yok, Beyrut.
8. el-MAKRİZÎ (1972). Kitabu's-Sülûk li-Ma'rifet-i Düveli'l-Mülûk, Cilt 4, Matbaatü Darü'l-Kütüb, Kahire.
9. el-MAVERDÎ. (2017). el-Ahkâmü's-Sultaniye, (çev.)Şafak, A, Bedir Yayınevi, İstanbul.
10. GÖKHAN, İ. (2008). "El-Eşref Barsbay Döneminde Memlûk Devleti'nde Salgın Hastalıklar Ve İktisadi Buhranlar (1422-1438)" ,Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXIII, S. 1, ss. 91-136), İzmir.
11. IRWIN R. (2003).“MamlukLiterature”MamlukStudiesReview, vol: VII, No:1, pp. 1-29, CHICAGO.
12. İBN ARABŞAH. (2012).Acâibu'lMakdur Fi Nevâib-i Timur, (Çev.), Batur, A, Selenge Yayınları, İstanbul.
13. İBN İYAS, (2008). Bedai'üz-Zühûr fi Vekâyii'd-Dühûr, (thk.) Muhammed Mustafa, Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesaiku'l-Kavmiyye, Kahire.
14. İBN TAGRİBİRDÎ, (H.1413/1992). en-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûkü Mısır ve'l-Kahire, (thk.) Muhammed Hüseyin Şemsuddin, Daru'l-Kütüb'ül İlmiyye, Beyrut.
15. İNALCIK, H. (2020). Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları, İSAM Yayınları, İstanbul.
16. KANAT, C. (2002). Orta Doğu'da Hâkimiyet Mücadelesi (1382-1447) Memlûk-Timurlu Münasebetleri. Türkler.(C. 5, ss. 134-143),Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
17. MUSLU C. Y (2016).Osmanlılar ve Memluklar -İslam Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet,(çev.)Rona Z, Kitap Yayınevi, İstanbul.
18. UZUNÇARŞILI, İ. H. (2011). Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, TTK Basımevi, Ankara.
19. -----(1983). Osmanlı Tarihi, Cilt 2, , TTK Basımevi, Ankara.
20. YÜCEL, Y.(1989). Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri Ve Sonuçları, TTK Basımevi, Ankara.
21. SURÛR M. C. (1947). Devletü Benî Kalavun fi Mısır, Yayınevi Yok, Kahire.
22. YİĞİT, İ. (2008). Memlûkler 648-923/1250-1517, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
23. YİĞİT, R. (2018). Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat, Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Osmanlı Devleti'nde Deniz Polisi****Dr. İbrahim Yılmaz¹**¹Emniyet Genel Müdürlüğü**Özet**

Osmanlı Devleti'nde 20 Mart 1845 tarihinde kurulan fakat kısa süre sonra kapatılan polis teşkilatı XIX. yüzyılın son çeyreğinde tekrar hayat bularak ülkede asayişin sağlanmasını üstlenmişti. Asayişin tam olarak sağlanabilmesi için kara veya deniz ayrımı yapılmadan ülke çapında tedbir alınmasının gerekliliğinden dolayı Osmanlı Devleti daha polis teşkilatına geçilmeden önce ordu eliyle denizlerde bir takım asayiş tedbirleri almıştı. Polis teşkilatına geçilmesiyle başta İstanbul olmak üzere sahili olan vilayetlerde deniz polisi kurularak göreve başlamıştır.

Bu çalışma XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla XX. yüzyıl başlarını kapsamaktadır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri ile ikinci el kaynaklardan faydalanan çalışmada Osmanlı dönemi deniz polisi, mevzuat altyapısı, görevleri, sahip olduğu personel ve lojistik imkanlar açısından incelenmekte olup ayrıca devletin denizlerde asayişin sağlanmasına atfettiği önem üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın sonunda XIX. yüzyılın son çeyreğinde polis teşkilatının iç güvenliği devralmasıyla deniz polisinin kurulduğu, konuyla ilgili mevzuatın çıkarıldığı, deniz polisinin personel ve lojistik ihtiyaçlarının giderilerek ülke çapında teşkilatlandırıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, polis, deniz, asayiş

Maritime Police in the Ottoman State**Abstract**

Established on the date of March 20, 1845, but disbanded shortly afterward, the police department in the Ottoman Empire was brought to life again in the last quarter of the 19th century and undertook the responsibility of maintaining the order in the country. The Ottoman Empire took some steps for maintaining the order throughout the seas through the army before the police department was commenced since it was necessary to take countrywide measures without separating the land and sea in order to maintain the order altogether. The maritime police was established with the commencement of the police department and began its duty in the coastal provinces with Istanbul being in the first place.

This study covers the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century. In this study, which was prepared by using the documents from the Ottoman Archive section of the Presidency of the Republic of Turkey, Directorate of State Archives and second-hand sources, maritime police in the Ottoman Empire was investigated in terms of its legislation basis, duties, personnel, and logistic opportunities and the importance attributed by the state in terms of maintaining the order in the seas were discussed. It was determined at the end of the study that the maritime police was established with the takeover of the internal security by the police department in the last quarter of the 19th century, legislation was adopted regarding this matter, and the maritime police was organized across the country by fulfilling the needs of personnel and logistics.

Keywords: Ottoman, police, sea, order

Giriş

Osmanlı klasik döneminde başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde asayişin sağlanmasından *kolluk* veya *yasakçı* adı verilen yeniçeriler sorumlu idi. İstanbul deniz ve sahillerindeki asayiş ise Bostancıbaşı'nın sorumluluğundaydı. Bostancıbaşı emrindeki bostancılarla Boğaziçi ve Adalar bölgesini denizden kontrol eder ve güvenliği sağlardı (İnalçık, 2020; 146). XIX.yüzyıl başında yaşanan bir takım gelişmeler, özellikle Rum isyanı, Osmanlı denizciliği üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Bu isyanlar sonucunda Yunanistan devletinin kuruluşu Ege Denzinde kaçakçılık, deniz haydutluğu gibi sorunları ortaya çıkarmıştı. Silah, tuz, tütün ve insan kaçakçılığı yapan bu gruplara karşı Osmanlı Devleti *tarassud vapurları* görevlendirerek tedbir almaktaydı (Ekinci, 2020; 284-288).

1826 yılında yeniçeri teşkilatının kaldırılması üzerine asayiş sağlama görevi bir müddet için Asakir-i Mansure-i Muhammediye ismiyle yeni kurulan orduya verilmişti (Alyot, 2008: 69, 70). Devam eden süreçte Tanzimat Fermanının can ve mal emniyetini vaat eden prensipleri iç güvenlik alanında yeni bir dönem başlatarak 1840'tan itibaren mülki idarenin emrinde görev yapacak olan zaptiye teşkilatının kurulmasını sağlamıştır (Sönmez, 2005: 261). Zaptiye teşkilatının kurulmasından sonra İstanbul için farklı bir sistem planlanarak, 20 Mart 1845'te polis teşkilatı kurulmuştur (Yağar, 2002: 637). Fakat polis teşkilatından beklenen faydaların bir türlü elde edilememesi kısa süre sonra bu teşkilatın lağvedilerek yerini Zaptiye Müşiriyetine bırakması sonucunu doğurmuştur (Sönmez, 2005: 266). Osmanlıda kurulan ilk polis teşkilatının ne kadar süre görev yaptığıyla ilgili kesin bilgiler bulunmasa da ülkedeki tüm kolluk kuvvetlerinin bağlandığı Zaptiye Müşiriyetinin kuruluş tarihi olan 15 Şubat 1846'dan sonra görevde olmadığı düşünülmektedir (Alyot, 2008: 177). 1879 yılına kadar bu şekilde devam eden Osmanlı iç güvenlik teşkilatı 20 Kasım 1879'da Zaptiye Müşiriyetinin nezarete dönüştürülmesi sonucunda yeni bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreçte Zaptiye Müşiriyetinin içinde bulunan Asakir-i Zaptiye ayrılarak Seraskerlik içinde kurulan jandarma dairesine bağlandı (Özbek, 2004: 74, 75). Böylece yeni hayat bulan Zaptiye Nezareti, polis hizmetlerinin yürütülmesiyle sorumlu kılınmış oldu (Alyot, 2008: 92, 93). Zaptiye Nezareti, kuruluşundan Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine dönüştürüldüğü 4 Ağustos 1909'a kadar günümüzdeki Emniyet Genel Müdürlüğü vazifelerini ifa etmekteydi. Bu dönemde başkent, İstanbul merkez, Beyoğlu, Üsküdar Polis Müdüriyetleri ile Beşiktaş Polis Memurluğu olmak üzere dört polis dairesine, daireler ise merkezlere ayrılmıştı. Daireler polis müdürü, merkezler ise serkomiserler (başkomiser) tarafından yönetilmekteydi. Teşkilat personeli, bölük ve takımlar halinde askeri hiyerarşiye uygun olarak yapılandırılmış olup her merkez bir polis bölüğü olarak kabul ediliyordu. Teşkilat başlangıçta toplam 700 mevcudu olan 10 bölüğe ayrılmıştı (Alyot, 2008: 182-185). Süreç içerisinde İstanbul'daki bölük sayıları artmış olup 22 Mayıs 1900 tarihi itibarıyla 39'a ulaşmıştı (BOA.DH.MKT.2350/36). Bunlardan 12. bölük İstanbul denizlerinde asayiş sağlamakla görevli olan Deniz Bölüğü idi (BOA.ŞD.988/31).

Asayiş hizmetlerinin kesintisiz olarak ve devletin hakim olduğu tüm alanlarda yerine getirilmesinin şart olduğu düşünüldüğünde denizlerde de bir takım inzibati tedbirlerin alınması gerektiği açıktır. Bu çalışmada XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı denizlerinde alınan asayiş tedbirleri üzerinde durulmakta olup özellikle yüzyılın son çeyreğinde tekrar hayat bulan polis teşkilatının deniz yapılanması incelenmektedir. Polise denizlerde görev veren mevzuatın, deniz polisinin sahip olduğu imkanların ve idarenin deniz polisine bakış açısının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Osmanlı Deniz Polisinin Görevleri

Kaçakçılık başta olmak üzere bir takım suçlarla mücadele, firarilere meydan vermemek üzere alan hakimiyetinin sağlanması, deniz kazalarına müdahale ve yardım, korunması gereken deniz araçları ve kişilerle ilgili tedbirler alma gibi görevler denizlerde alınması gereken asayiş tedbirlerindendir. Denizlerde alınması gereken asayiş tedbirlerinin farkında olan Osmanlı Devleti, İstanbul'da asayişin sağlanması amacıyla 6 Temmuz 1845 tarihinde çıkardığı nizamnamede karada alınması gereken asayiş tedbirlerinin yanı sıra denizde alınacak tedbirler konusunda da bir takım düzenlemeler yapmıştı (BOA.A.}DVN.12/54).

Bu nizamnamede, polis teşkilatının henüz kuruluşunun ilk aylarında olması ve sadece Galata-Beyoğlu bölgesinde teşkilatlanmış bulunması sebebiyle olsa gerektir ki denizde alınacak asayiş tedbirlerinin tamamen orduya verildiği görülmektedir. Nizamnameye göre; İstanbul Boğazındaki liman ve kıyıların asayişini sağlamak üzere bir korvet ve bu korvetin maiyetinde görev yapmak üzere filikalar görevlendirilmişti. Bu korvet ve filikalar İstanbul kıyılarının asayişini sağlamak adına gece gündüz devriye gezeceklerdi. Bu görevleri esnasında hangi millet ve tebaadan olursa olsun kaza yapmış deniz araçlarına tesadüf ettiklerinde derhal yardım edecekler ve olayla ilgili olarak 24 saat içinde bağlı oldukları korvet komutanına bilgi vereceklerdi. Diğer görevleri ise güneşin batmasından doğmasına kadar hiçbir gemi veya vapurun limana giriş çıkışına müsaade etmemek, bu süre içinde gemi veya vapurlardan insanların karaya çıkmalarına veya karadan bunlara geçmelerine izin vermemek, aynı süre içinde herhangi bir gemi veya vapurdan bir diğer gemi veya vapura mal aktarılmasına mani olmak, hiçbir nizam tabi olmadan kayıklarla eşya veya yolcu taşıyanlara ve kaçakçılara karşı dikkatli bulunmak olarak belirlenmişti (BOA.A.}DVN.12/54). Bu görevlerin dışında Kaptanpaşaya, Hristiyanların paskalya şenlikleri dolayısıyla, İstanbul sahillerinde gerekli asayiş tedbirlerinin alınması şeklinde görevler verildiği de görülmektedir (BOA.A.}MKT.NZD.32/68). Arşiv belgeleri arasında bulunan ve 1880'li yıllar sonrasına ait olup İstanbul'da karada ve denizde devriye görevi ifa eden görevlilerin bildirdiklerine göre asayişin berkemal olduğuna yönelik raporlar (BOA.Y.PRK.ASK. 6/56, 30/102, 95/80, 128/91) karada olduğu kadar denizde

de asayişin sağlanmasına önem verildiğini göstermektedir. Bu babdan olmak üzere deniz araçlarının güvenli şekilde seyretnmelerine de önem verilerek Boğaziçi ve Haliç'in riskli bölgelerine *alaim-i derya* ismi verilen işaretler yerleştirilmişti (Gümüş, 2020; 442-445).

Osmanlı deniz polisinin görevlerini ortaya koyabilmek için Osmanlı polis teşkilatıyla ilgili olarak değişik tarihlerde yürürlüğe girmiş olan mevzuata bakmak faydalı olacaktır. 20 Mart 1845 tarihli olan ve ilk polis teşkilatının görevlerini belirleyen nizamnamede polisin görevleri sıralanırken “...*dahil-i memalikte seyr-ü seyahat iden yolcuların mürur-u uburları* (gelip, gitmeleri) *nizamına nezaret..*” ayrıca “...*maksad-ı asli olan hüsn-i asayiş ve zabıta-i memlekete dair her bir kavanin-i* (kanunlar) *lazıma ve nizam-ı naflanın* (faydalı) *istikmali* (uygulanması) *hususlarına nezaret ve dikkat eylemeye memur..*” (Alyot, 2008; 76) denilerek kara veya deniz ayrımı yapılmadan polise görev verilmesi, polisten denizde de görev beklendiğine işaretir.

6 Aralık 1896 tarihli ve *Dersaadet ve Bilad-ı Selasede Takrir-i Asayiş Vazifesiyle Mükellef Olan Nizamiye ve Jandarma Asker-i Şahanesiyle Polis Memurlarının Suret-i Hareketlerine Dair Talimat* isimli belgenin 10. maddesinde polise, kara veya denizden gelip giden kişilerin kimliklerini ve mürur tezkerelerini kontrol görevi verilmektedir. Aynı talimatın 11. maddesinde ise karadan veya denizden İstanbul'a getirilen eşyaların gümrük memurlarınca kontrolü sırasında kolluk kuvvetlerinin de hazır bulunması gerektiği ifade edilmektedir (BOA.Y.EE.6/19; BOA.Y.PRK.ASK.119/107). 1907'de çıkarılan polis nizamnamesinin 64. maddesi ise İstanbul ve sahili olan diğer vilayetlerde denizlerde seyreden deniz araçlarını kontrol altında bulundurmak, ülkeye kaçak şahıs, silah, eşya girmesine mani olmak ve tüm kaçakçılık olaylarına meydan vermemek amacıyla denizlerde yeteri kadar polis devriyesi görevlendirilmesi gerektiğini hükme bağlamaktadır (Çebitürk, 2009: 206).

Görüldüğü gibi 1845 yılında ilk polis teşkilatının kuruluşunda denizdeki görevler ayrıca sayılmamış olsa da polisin görevleri karayla sınırlandırılmayarak, denizde de görev yapmasının önü açılmıştır. 1896 yılındaki talimatta polise, denizden gelip giden yolcuların mürur tezkerelerini kontrol ve gümrük memurlarının yanında bulunma görevi verilirken, 1907 nizamnamesinde ise polisin denizlerde de görev yapacağı açıkça dile getirilmiştir. 1907 nizamnamesinin temel karakteristiğinin yeni bir teşkilat kurmaktan ziyade yıllardan bu yana ülkenin asayiş için görev başında olan polis teşkilatının yapısı ve uygulamalarını bir metin haline getirme olduğu (Alyot, 2008; 190) göz önüne alındığında bu nizamnameden önce de Osmanlı polisinin denizlerde görevde olduğu anlaşılabılır.

İstanbul Polis Müdüriyetine bağlı deniz polisiyle ilgili arşiv belgeleri takip edildiğinde mevzuatta yer alan görevlerin uygulama safhaları daha iyi anlaşılmaktadır. Zaptiye Nezaretinin 30 Kasım 1891 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı ve deniz polisine 3 sandal ile 10 sandalcının ilave edilmesini talep ettiği yazıda Deniz Polis Komiserliğinin, Boğaziçi'nin önemli mevkielelerinde devriye hizmeti yaptığı, ayrıca Samaniye (?) ve Salacak limanlarıyla Kabataş, Çengelköy, Göksu, Üsküdar ve Kadıköy iskelelerinin inzibatından sorumlu olduğu ifade edilmekteydi (BOA.ŞD.1289/2). Dahiliye Nezaretinin 22 Mayıs 1900 tarihinde Sadarete yazdığı ve İstanbul Deniz Polis Bölüğündeki personel yetersizliğinden bahsederek personel takviyesi talep ettiği yazıda, Deniz Polis Bölüğünün Anadolu ve Rumeli Kavağı'na kadar olan iskele ve rıhtımların yolcu salonlarıyla gümrük mahallerinde görev yaptığı, ayrıca devriye sandalları görevlendirilerek posta ve nakliye vapurlarının geliş gidişlerini ve her gün limanlara girip çıkan yabancılara ait römorkör ve istimbotları takip ve tarassut altında bulundurduğu belirtilmekteydi (BOA.DH.MKT.2350/36).

Deniz polisi, liman ve rıhtımlara girip çıkan gemi ve vapurları, yolcularının mürur tezkeresine sahip olup almadıkları, asker firarilerinin, adli makamlarca aranan zanlıların, serseri ve durumları meçhul kişilerin bulunup bulunmadıkları gibi hususlarda kontrol etmekte (BOA.DH.MKT.1461/50), ayrıca yolcuların kayıtlarını da tutarak Zaptiye Nezaretine bildirmektedir (BOA.Y.PRK.ZB.6/5). Deniz polisinin yolcular konusunda dikkat etmesi gereken hususlardan birisi de mürur tezkerelerinde yazılı eşkalle yolcunun eşkalini karşılaştırmak oluyordu. Çünkü zaman zaman İstanbul'dan taşraya gidecek yolcular mürur tezkeresi almak için nüfus idaresine bizzat gitmiyor, hancılar onlar adına tezkere başvurusu yapıp alıyordu. Bu durumda tezkerede yazan eşkalle yolcunun eşkalinin karşılaştırılması önem arz etmekteydi (BOA.DH.MKT.1787/46).

Deniz polisinin önemli görevlerinden birisi kaçakçılığın önlenmesi idi. Selanik Vilayetinde deniz yoluyla yapılan kaçakçılık önemli bir sorun teşkil ettiğinden 1902'de gümrük dairesine 5 büyük sandal alınmış, bunlardan her birine bir memur, beş tayfa ve bir reis görevlendirilerek vilayete deniz yoluyla kaçak mal girmesi önlenmeye çalışılmıştı. Fakat çeşitli sebeplerden dolayı bu uygulamadan istenilen sonuç

alınamayınca yapılması gerekenler hakkında mülki ve adli yetkililerle, polis amirlerinden oluşan bir komisyon kurulmuştu. Komisyonun 1904'te hazırladığı raporundan Selanik limanında alınan polisiye tedbirler hakkında da bilgilere ulaşılabilmektedir. Buna göre limanda 5 polis görevli olup, giriş çıkış yapan gemi ve vapurların yoğunluğundan dolayı bu görevliler sadece yolcuların pasaportlarını kontrol edebiliyorlar, bunun dışında gemilerin yükleri, mürettebatları gibi konularda herhangi bir kontrol yapamıyorlardı (Yılmaz, 2017; 144, 145). Komisyon raporunda kaçakçılık olaylarının önlenmesi amacıyla gümrük dairesi uhdesinde bulunan sandalların polis teşkilatına verilerek her birisine bir polis ile bir jandarma görevlendirilmesi halinde kaçakçılık olaylarının önlenilebileceğini ifade etmekteydi. Devam eden süreçte Selanik Polis Müdüriyetinin kaçakçılık ve diğer asayiş olaylarına karşı denizlerde de görev yapan görevlilerinin olduğu kayıtlardan takip edilebilmektedir (Yılmaz, 2017; 145).

Aydın Vilayetinde de kaçakçılık önemli sorunlardan birisi olduğu için Nisan 1913'te vilayetin teftişiyle görevlendirilen Mülkiye Müfettişi Naci Bey, raporunda vilayetteki bu sorunun önüne geçmek için gerek karada gerek denizde polis sayısının artırılması ve uygun ulaşım araçlarıyla donatılması gerektiğini kayda geçirmişti (BOA.DH.ID.159/60).

Deniz polisinin bir diğer görevi de gerektiğinde her türlü deniz aracının korumasını yapmaktır. Tersane-i Amire, yeni sistemde top üreten Amsterdam'daki top fabrikasına götürmek üzere Hollanda bandıralı bir gemiye demir ve çelik yüklemişti. Bu malzemelerle top üretildikten sonra geri getirilecekti. Salacak Deniz Polis Memurluğunun 21 Nisan 1900 tarihinde Zaptiye Nezaretine yazdığı yazıda Salacak açıklarında demirlemiş olan söz konusu geminin çevresinde sandallarla tedbir alındığı, geminin hareketine kadar bu tedbirin devam edeceği bildirilmekteydi (BOA.Y.PRK.ZB.25/25). İstanbul deniz polisinin koruma görevlerinin bir diğer örneğine de İran Şahı Muzaferredin'in 30 Eylül 1900 tarihinde İstanbul'a yaptığı ziyaret sırasında şahit olunmaktadır. Muzaferredin Şah'ın deniz ulaşımına tahsis edilen İzzettin yatının (Bolat, 2010; 175, 176) denizdeki güvenliği deniz polisi tarafından yapılmıştır. Ek 1'deki fotoğrafta (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90509---0058> Erişim tarihi: 8.12.2020) Osmanlı deniz polisleri bu görev esnasında görülmektedir. Fotoğraf incelendiğinde sandalcılarla polislerin net olarak ayırt edilebildiği, muhtemelen uluslararası bir görevde bulunulması dolayısıyla sandallara Latince harflerle *police* yazılı flamalar asıldığı görülmektedir.

Karesi Mutasarrıfının 3 Mayıs 1911 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine yazdığı ve Bandırma polis teşkilatına bir sandal satın alınarak deniz polisi kurulması talebini ilettiği yazı, Osmanlı dönemi deniz polisinin günlük mesaisi hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre; yaz mevsiminde geceleri limanda bulunan sandallarda, çevreyi rahatsız eden gürültü ve şamata yapılmakta hatta silah atılmaktaydı. Yine yaz mevsiminde limana girip çıkan gemi ve vapur sayısı artmakta olup bu gemi ve vapurlardan hırsızlıklar yapılmakta, yolcuların mal ve eşyalarına çeşitli tecavüzler vuku bulmaktaydı. Bu tür olaylar meydana geldiğinde polis, limanda çalışan kira kayıklarından faydalanarak olay yerine gitmeye çalışmakta fakat bu kayıklar da genellikle yük taşımakta olduklarından vaktinde yetişilememesi olayların büyümesine sebep olmaktaydı. Mutasarrıf yazısının devamında Bandırma Polis İdaresine 4, 5 lira kıymetinde küçük bir sandal satın alınabilirse bu tür olayların önüne geçilebileceğini ifade etmekteydi (BOA.DH.EUM.MH.28/65).

Osmanlı deniz polisi yukarıda sözü edilen görevleri dolayısıyla teşkilat içinde de önemli bir birim olarak görülmekteydi. İstanbul Polis Müdürünün 13 Ağustos 1913 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı ve deniz polisinin bir takım ihtiyaçları için ödenek talep ettiği yazısına "...deniz zabıtasının polisin ruhunu teşkil ideceği malumu devlettir...." cümlesiyle başlaması bunun tezahürüdür (BOA.DH.EUM.MH. 65/31).

Önemli görevlerde bulunan ve bu sebeple teşkilat içinde ayrı bir önem atfedilen deniz polisinin zaman zaman suiistimallerine de rastlanmaktadır. Örneğin; Yunan bandıralı Konstantinos vapuru İstanbul'a geldiğinde mürettebatından mürur tezkeresi olmayan birisinin sandalcı Kosti aracılığıyla deniz polislerinden Arif Efendi'ye 2 mecdiye vererek karaya çıktığı anlaşıldığından Arif Efendi hakkında soruşturma açılmış ve tahkikat evrakları 12 Eylül 1900 tarihinde Sadarete gönderilmişti (BOA.DH.MKT.2416/131).

Bu konudaki ikinci örnek ise Beyrut Vilayetiyle ilgilidir. Vilayetin teftişiyle görevlendirilen Mülkiye Müfettişi Hıraçya Efendi'nin 6 Kasım 1909 tarihli raporunda, vilayete girişi esnasında iskelede görevli deniz polisinin görev anlayışı ve güvenilirliğini ölçmek amacıyla, kendisini vapurdan iskeleye taşımakta olan kayıkçıya, tezkere ibraz etmeden ve eşyalarını kontrol ettirmeden vilayete giriş yapmak istediğini, bu konuda yardımcı olup olamayacağını sorduğunu, kayıkçının kendisine "*merak etme*" diyerek kayığı arkadaşına bırakıp kendisine ait iki çantayı alarak kontrol noktasında çantaları muayene ettirmeden geçtiğini, kayıkçının diğer arkadaşının da iskelede görevli polise gizlice yaptığı bir işaret sonrası tezkere

ibraz etmeden geçtiklerini, kayıkçının bu hizmeti karşılığında kayık ücreti haricinde polis ve muayene memuruna verilmek üzere 1,5 mecdiye talep ettiğini, kendisinin de bu parayı verdiğini ifade etmektedir. Mülkiye Müfettişi Hıraçya Efendi, fazladan alınan paranın polis ve muayene memuruna verildiğinden kesin olarak emin olunamasa da özel işaretle tezkere ve eşya muayene ettirilmeden kontrol noktasından geçilmiş olmasının bu kişilerin paraları aldıklarına ve kayıkçılarla işbirliği içerisinde olduklarına işaret olduğunu belirtmektedir. Ayrıca çevreden yaptığı araştırmada iskelede görevli Komiser Sait, Polis Arif ve salon memuru Mehmet'in bu tür olayları yapabilecek bir yapıda olduklarını da işittiğini ifade etmektedir (BOA.DH.MUİ.38/27).

İstanbul'da Deniz Polisi

Ekim 1891' de İstanbul Vilayetinde rütbelilerle birlikte 895 polis bulunmakta olup bunlardan 445'i İstanbul merkezde, 280'i Beyoğlu bölgesinde, 170'i ise Üsküdar bölgesinde görevli idi. Deniz Polis Komiserliği İstanbul merkeze bağlı olup bu tarih itibarıyla tam personel sayısı tespit edilememiş ise de mevcut 445 personelden 62'si Polis Meclisi, Muhacirin Komisyonu, Beşiktaş ve Kavak karantina merkezleriyle Deniz Polis Komiserliğinde görevliydi. 1898 yılına gelindiğinde ise İstanbul'da görevli deniz polisi sayısı 79 idi (BOA.ZB.44/18; BOA.ŞD.1297/24).

İstanbul deniz polis birimi 17 Aralık 1891 tarihi itibarıyla *Deniz Polis Komiserliği* unvanını taşımakta olup (BOA.DH.MKT.1904/53) 1898'den sonra ise *Deniz Polis Merkezi* olarak geçmektedir. Anlaşıyor ki komiserlik olan idari yapılanma süreç içerisinde merkez olarak değiştirilmiştir (BOA.HR.TH.219/51).

Deniz Polis Komiserliği'nde polislerden başka sandalcılar da görevliydi. Sandalcılar isimlerinden anlaşılacağı üzere kürek çekmekle görevli olan ve polis sınıfından olmayan görevliler idi. 30 Kasım 1891 tarihi itibarıyla İstanbul'da 12 sandal ile 34 sandalcı bulunmaktaydı. Bu tarihte Zaptiye Nezareti Dahiliye Nezaretine başvurarak sandal ve sandalcı mevcudunun İstanbul denizlerinde asayişin sağlanması için yeterli olmadığını, 3 sandal ile 10 sandalcının daha ilave edilmesi gerektiğini belirtmişti. Bu talebin yıllık masrafı aşağıdaki gibiydi (BOA.ŞD.1289/2).

Tablo 1: 3 Sandalın Maliyeti İle 10 Sandalcının Yıllık Masrafı (30 Kasım 1891)

		Toplam (kuruş)
Sandal Maliyeti		6.115
Sandalcı Masrafları	Aylık	Yıllık Toplam (kuruş)
Maaş	200	24.000
Üniforma		2.900
Ekmek Ödemesi		3.500
Genel Toplam		36.515

(BOA.ŞD.1289/2)

Zaptiye Nezareti ilgili yazısında başkentin genişlik ve önemine nazaran denizde alınan inzibati tedbirlerin oldukça yetersiz olduğunu, 3 sandal ve 10 sandalcı takviyesinin ihtiyacı tam olarak karşılamayacak olsa bile bir nebze da olsa rahatlama sağlayacağını ifade etmekteydi (BOA.ŞD.1289/2). Fakat Dahiliye Nezareti, 23 Şubat 1892 tarihinde verdiği cevapta, işin ehli kişiler görevlendirmek şartıyla 12 sandalın İstanbul sahillerinde asayişin sağlanmasına ziyadesiyle yeterli olacağını belirterek bu talebi reddetmişti (BOA.DH.MKT.1925/111).

Deniz Polis Komiserliğinde bulunan 12 sandal 1894 yılına gelindiğinde her nedense 9'a düşmüştü. Bu 9 sandal her yıl tamir ve bakımdan geçirilmekte ise de artık iyice yıprandıklarından tamir ve bakımlarının yapılarak gece gündüz devam eden görevlerde kullanılma imkanı kalmamıştı. Zaptiye Nezareti 27 Mayıs 1894'te Sadarete başvurarak, görevin gerektirdiği sağlamlıkta 9 sandalın Tersane-i Amireye, 7.400 kuruş karşılığında imal ettirilebileceğini belirterek bu konuda izin talep etmiş ve bu talep Sadaret tarafından uygun bulunmuştu (BOA.Y.MTV.96/46).

Osmanlı Devleti deniz polisinin sandal ve sandalcı ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra polis mevcudundaki yetersizlikler konusunda da oldukça duyarlı davranmaktaydı. 1898 yılı itibarıyla 10 komiser,

9 çavuş ve 60 polis memurundan oluşan kadro (BOA.ŞD.1297/24) 1900 yılına gelindiğinde rıhtım ve yolcu salonlarının, gümrük mahallerinin, Kadıköy'den Anadolu Kavağı'na, Bakırköy'den Rumeli Kavağı'na kadar iki sahilde bulunan iskelelerin asayişinin sağlanması, Salacak, Kumkapı ve Büyükdere açıklarında demirli olan posta ve nakliye vapurlarının kontrolü, boğazda seyreden yabancı römorkör ve istimbotların takip ve gözetim altında bulundurulması, bu konularla ilgili gerekli kayıtların tutulması gibi önemli vazifelerin hakkıyla ifasına yeterli değildi (BOA.ŞD.1297/24). Dahiliye Nezareti personel yetersizliğine çözüm bulma adına, 22 Mayıs 1900 tarihinde Sadarete bir yazı yazarak denizlerde asayişin tam olarak sağlanabilmesi için deniz polisinin, gece gündüz deniz üzerinde görev yapabilecek, yabancı dil bilen komiser ve çavuşlarla takviye edilmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu ihtiyacı karşılamak üzere İstanbul'da bulunan 39 polis bölüğünün her birinden zeki ve kabiliyetli birer çavuş seçilerek rütbelerinin üçüncü sınıf komiserliğe terfi ettirilmesi ve deniz zabıtası kısmına ilave edilmesi için izin talep etmiş (BOA.DH.MKT.2350/36) ve bu talep Sadaret tarafından 14 Haziran 1900 tarihinde kabul edilmişti (BOA.DH.TMIK.S.30/64). Böylece İstanbul'daki deniz polisi mevcudu 118'e çıkmış oluyordu.

II.Abdülhamid özellikle İstanbul'un asayişinin sağlanmasıyla yakından ilgilenmiş ve eksikliklerin giderilmesi amacıyla 13 Eylül 1896 tarihinde bir irade çıkarmıştı. Bu iradede İstanbul Polis Müdüriyetinin 1.464 olan polis mevcudunun 2.000'e çıkarılması, maaşlarının her ay düzenli ödenmesi, 11.025 kuruş olan örtülü ödeneğinin 30.000 kuruşa çıkarılması emredilirken deniz polisiyle ilgili hükümler bulunmaktadır. Bunlar; Tersane-i Amirede 2 istimbotla 4 sandal imal edilerek deniz polisinin kullanmış olduğu sandal ve istimbotlara ilave edilmesi, deniz polisi sandal ve istimbotlarının tamir ve bakımları gerektiğinde Tersane-i Amirede en kısa sürede yapılması, tamir ve bakım esnasında da geçici olarak sandal ve istimbot takviyesi yapılarak eksik bırakılmaması emredilmekteydi (BOA.İ.HUS.56/34). II.Abdülhamid'in deniz polislerinin eksikliklerinin giderilmesi konusunda bir başka iradesine ise 13 Mart 1898 tarihinde rastlanmaktadır. Bu iradede ise deniz polisi hizmetlerinde kullanılan ve kömürü kesilmiş olan 2 istimbotun kömürlerinin tekrar verilmesi ve 2 istimbot daha satın alınarak yetersiz olan istimbot sayısının artırılması emredilmekteydi (BOA.İ.HUS.63/12).

Devam eden süreçte İstanbul Polis Deniz Merkezi motorlardan da faydalanmaya başlamıştı. İstanbul Polis Müdüriyeti, 5 Ekim 1913 tarihinde Dahiliye Nezaretine bir yazı yazarak denizde asayişin tam olarak sağlanabilmesi için saatte 16 mil hız yapabilen bir motorla, 10 sandala ihtiyaç olduğunu, bu konuda gerekli piyasa araştırmasının yapıldığını, motorbot ticaretiyle iştigal eden Mehmet Asaf Bey fabrikasından bir motorun bütün levazımatıyla birlikte 520 liraya, 10 sandalın ise toplam 150 liraya satın alınabileceğini belirtmişti. İstanbul Polis Müdüriyeti yazısının devamında ihale için vakit bulunmamakla birlikte ihale yapılsa dahi bu fiyatlardan daha aşağıya alınamayacağını, ayrıca memlekette bu alanda faaliyette bulunanlar içinde sahibi Müslüman olan tek işletmenin burası olduğunu ifade ederek adı geçen motor ve sandalların ihalesiz olarak bu işletmeden satın alınması için izin talep etmiş, Dahiliye Nezareti, 8 Ekim 1913 tarihli yazısıyla söz konusu motor ve sandalların ihalesiz olarak satın alınmasına onay vermişti (BOA.DH.ID.186/77). İstanbul Deniz Polis Merkezinde görevli polis, sandalcı ve motorları kullanan makinist sayıları yıllar içinde değişime uğramış olup 1920 yılında 12 lira maaşlı 3 makinist, 5 lira maaşlı 40 sandalcı, 1923'te ise 87 polis görevli idi (BOA.EUM.MH.261/28; BOA.DH.EUM.PMC.8/85).

Taşra Vilayetlerde Deniz Polisi

Deniz polisi süreç içerisinde taşra vilayetlerde de kurularak faaliyete geçmiştir. Dahiliye Nezaretinin 11 Ağustos 1892 tarihinde Sadarete yazdığı yazıya göre Trabzon iskelesinin taşıdığı önemden dolayı deniz polisinin burada da kurularak göreve başlaması gerekmekteydi. Nezaret, yazısında bu iş için bir sandala, bu sandalda görev yapacak üç sandalcıya ve bir deniz polisine ihtiyaç olduğunu belirtiyor ve sandal satın alma bedeli olarak 1.000 kuruş, sandalın yıllık masrafları için 200 kuruş, sandalcılara aylık 100'er kuruş ve polise aylık 300 kuruş maaş verilmesi gerekeceğini, Trabzon Vilayet Meclisinin bu masraflar için tezkere veya pasaportsuz olarak vilayete gelenlerden alınan para cezasının kullanılabilmesini ifade etmesine rağmen bunun uygun olmayacağını, 1892 yılında oluşacak masrafların Zaptiye Nezareti bütçesinden nakillerle karşılanması, 1893 yılı için ise bütçeye konuyla ilgili ödenek konulmasını talep etmekteydi (BOA.DH.MKT.1986/38). Sadaret 5 Eylül 1892 tarihinde verdiği cevapta konunun uygun görüldüğünü ifade etmişti (BOA.DH.MKT.1999/15).

Aydın Valisinin 11 Ağustos 1902 tarihinde Dahiliye Nezaretine yazdığı yazıda, vilayete bağlı İzmir Sancağında faaliyet yürüten Ermeni komitecilerinin, devlete karşı suç işleyen bir Ermeni'nin yakalanmasına yardım eden başka bir Ermeni'yi öldürdükleri, beş kişiden oluşan suçluların ikisi yakalansa da üçünün

limanda bulunan bir Avusturya gemisine binerek kaçtıkları belirtilmekteydi. Vali, yazısının devamında toplam 95 mevcudu olan İzmir polis teşkilatının 300.000 nüfuslu ve çeşitli etnik gruplardan insanların yaşadığı şehir için yetersiz kaldığını, 20 personel daha ilave edilmesi gerektiğini ifade etmişti. İzmir polis teşkilatının takviyesi çalışmalarında liman ve sahillerde görev yapmak üzere 3 polis sandalı ile 6 kayıkçının da istihdam edilmesi gündeme gelmiş olup 3 sandalın teferruatlarıyla beraber satın alma bedeli 5.700 kuruş, 6 kayıkçının yıllık maaşları 21.600 kuruş, sandalların yıllık masrafları ise 1.500 kuruş olarak hesaplanmıştı. 21 Ekim 1902 tarihli irade ile İzmir polis teşkilatının 20 polis, 6 kayıkçı ve 3 sandal ile takviye edilmesi uygun görülmüştü (BOA.DH.TMIK.S.43/14).1913 yılına gelindiğinde de İzmir’de 3 polis sandalı mevcut olup, Aydın Polis Müdüriyeti 2 sandal daha alınması gerektiğini ifade etmekteydi (BOA.DH.EUM.MH.71/50). Deniz polisi 1910’lu yıllarda Beyrut Vilayetinde de görev başında olup aşağıda vilayet deniz polisinin sandal ve sandalcı mevcudu görülmektedir.

Tablo 2: Beyrut Deniz Polisinde Bulunan Sandal ve Sandalcı Miktarı ile Masrafları (29 Haziran 1914).

Şehri	Eşyanın cinsi	A dedi	Sandalcı mevcudu	Aylık	Y ıllık
Beyrut Vilayeti	Sandal	3	6	1.200	1 4.400
	Boya vb. masrafları			100	1. 200
	Toplam				1 5.600
Sancak lar				Aylık Kira Bedeli	
Akka	Sandal (kiralık)			100	1. 200
Hayfa	Sandal (kiralık)			200	2. 400
Lazkiye	Sandal (kiralık)			100	1. 200
Trablus şam	Sandal (kiralık)			400	4. 800
		Genel Toplam			2 5.200

(BOA.DH.EUM.MH.87/37)

Tablo 2’de görüldüğü üzere Beyrut vilayet merkezinde 3 sandal ve 6 sandalcı bulunmaktadır. Vilayete bağlı sancaklarda ise demirbaşa kayıtlı sandal bulunmamakta olup kiralık sandallarla görev yapılmaktadır. Yine 1914 itibariyle Kudüs-ü Şerif müstakil Sancağına bağlı Yafa Kazasında polise ait motor, sandal veya istimbot bulunmamaktaydı. Beyrut Vilayetinde uygulanan usul burada da uygulanarak R.1330 yılı başından itibaren (14 Mart 1914) 4 tayfası olan bir sandal kiralananak polis hizmetlerine verilmişti (BOA.DH.EUM.MH.87/31).Aşağıdaki tabloda ise 28 Haziran 1914 itibariyle Edirne Vilayeti deniz polisinde bulunan sandal ve sandalcılar görülmektedir.

Tablo 3: Edirne Deniz Polisinde Bulunan Sandal ve Sandalcı Miktarı ile Masrafları (29 Haziran 1914).

Şehri	Sandal adedi	Sandalcı mevcudu	Aylık maaş (kuruş)	Yıllık bakım ve tamirat masrafı (kuruş)
Tekfurd ağı	1	2	200	600
Gelibolu	1	2	200	600

(BOA.DH.EUM.MH.85/16).

Tablo 3'te görüldüğü gibi Edirne Vilayetinin Tekfurdağı ve Gelibolu sancaklarında birer sandal ve ikişer sandalcı görevlidir. Tablo 4'te ise 1920 itibariyle çeşitli vilayet ve sancaklarda görevli bulunan sandalcıların mevcudu ve maaşları görülmektedir.

Tablo 4: Bazı Vilayet ve Sancaklarda Bulunan Polis Sandalcılarının Mevcudu ve Maaşları (1920).

Vilayet ve Sancaklar	Sandalcı Mevcudu	Kişi başı aylık maaş (lira)
Edirne	4	3
Adana	2	6
Trabzon	10	3
Kastamonu	6	3
İzmir	12	3
İzmit	2	3
Bolu	2	3
Kale-i Sultani	2	3
Canik	2	3
Çatalca	1	4
Karesi	2	3
Toplam	45	

(BOA.DH.EUM.MH. 261/28).

Tablo 4'te görüldüğü gibi 1920 yılına gelindiğinde birçok vilayet ve sancakta deniz polisi görevde olup zamanın geçmesiyle sandalcı maaşlarında da yükselmeler olmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti denizlerde de asayişin sağlanmasına özel bir önem atfetmiş ve polis teşkilatından önce bu görevi bahriyeye vermiştir. XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren şehirlerde asayişin sağlama görevinin polise geçmesiyle sahillerin asayiş de polise tevdi edilmiş ve bu konuda gerekli mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. Osmanlı deniz polisinin, denizlerde seyreden her türlü deniz aracının asayiş konularıyla ilgili olarak denetimi, ülkeye kaçak şahıs, kaçak mal ve eşya girmesine mani olma, denizde korunması gereken deniz araçları ve şahısların korunması, gümrük memurlarına yardım, vapur iskelelerinde gerekli kontrollerin yapılarak asayişin sağlanması gibi görevleri bulunmaktaydı.

Bu görevleri başlangıçta sandallarla ifa eden deniz polisi zamanla motor ve istimbottara da sahip olmuş ve böylece daha etkin görev yapma imkanı bulmuştur. Bu süreçte devletin deniz polisinin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda oldukça titiz davrandığı ve imkanların elverdiğince taleplerin yerine getirildiği

anlaşılmaktadır. Özellikle II. Abdülhamid'in deniz polisinin ihtiyaçlarının giderilmesiyle ilgili iradeler çıkarması bu anlamda önemlidir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

1. BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi). .A.}(Sadaret)DVN.(Divan Kalemi evrakı) 12/54
2. BOA.A.}MKT.(Mektubi Kalemi) NZD. (Nezaret ve Devair evrakı) 32/68
3. BOA.DH.(Dahiliye Nezareti) EUM.(Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti) MH.(Muhasebe Kalemi) 28/65, 65/31, 71/50, 85/16, 87/31, 87/37, 261/28
4. BOA.DH.EUM.PMC.(Polis Mecmuası evrakı) 8/85.
5. BOA.DH. MKT. (Mektubi Kalemi evrakı) 1461/ 50, 1787/ 46, 1925/111, 1986/ 38, 1999/15, 2350/36, 2416/131
6. BOA.DH.İD.(İdare evrakı) 159/60, 186/77
7. BOA.DH.MUİ. (Muhaberat-ı Umumiye İdaresi evrakı) 38/27
8. BOA.DH.TMIK. (Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu) S.(Islahat evrakı) 30/64, 43/14
9. BOA.HR.(Hariciye Nezareti) TH.(Tahrirat evrakı) 219/51
10. BOA.İ.(İrade) HUS. (Hususi evrakı) 56/34, 63/12
11. BOA.ŞD (Şuray-ı Devlet evrakı) 988/31, 1289/2, 1297/24
12. BOA.Y.(Yıldız) EE. (Esas evrakı) 6/19
13. BOA.Y.MTV. (Mütenevvi Maruzat evrakı) 96/46
14. BOAY.PRK.(Yıldız Perakende evrakı) ASK. (Askeri Maruzat evrakı) 6/56, 30/102, 95/80, 119/07, 128/91)
15. BOA.Y.PRK.ZB. (Zaptiye Nezareti Maruzatı evrakı) 6/5, 25/25,
16. BOA.ZB.(Zaptiye evrakı) 44/18).

17.Kitap ve Makaleler

- 18.ALYOT, Halim (2008). *Türkiye 'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*. (II. Baskı), Kozan Ofset, Ankara
- 19.BOLAT, Gökhan (2010). Ermeni Meselesinde İran'ın Rolü ve Osmanlı- İran İlişkilerine Etkileri (1876-1909). Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri
- 20.ÇEBİTÜRK, Hakan (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Polis Mevzuatı*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- 21.EKİNCİ, İlhan (2020). "Tarassud Vapurları ve Kıyı Güvenliği", s. 281-319, *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Sahil Güvenlik*, (Ed) İsmail H. Demircioğlu vd. Pegem Akademi, Ankara
- 22.GÜMÜŞ, Şenay Özdemir (2020). "İstanbul Boğazı'ndaki Deniz İşaretleri: Alaim ve Dizmeler, s. 441-464, *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Sahil Güvenlik*, (Ed) İsmail H. Demircioğlu vd. Pegem Akademi, Ankara
- 23.İNALCIK, Halil (2020). *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II*, (10.Basım), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
24. ÖZBEK, Nadir (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda, İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 16. (71-83)
- 25.SÖNMEZ, Ali (2005). Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı. *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt:24, sayı:37. (259-275)
26. YAĞAR, Hasan (2002). Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci. *Türkler/Osmanlı*, cilt: 13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları. (1137-1180)
- 27.YILMAZ, İbrahim (2017) *Selanik Polis Tarihi (1876-1912)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

28.İnternet Kaynakları

29. (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90509---0058> Erişim tarihi:08.12.202)

Ekler**Ek 1:** İran Şahı Muzafferedin'in İstanbul Ziyaretinde Görevli Deniz Polisleri (1900)

(<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90509---0058> Erişim tarihi:08.12.202)

Presentation ID/Sunum No= 37

Oral Presentation / Sözlü Sunum

Son Dönem Osmanlı Düşünürlerinden İbrahim Cûdî Efendi'nin “Tarih-i Enbiya ve İslam” İsimli Eserindeki Tarih Perspektifi

Dr. Öğretim Üyesi İlyas Akyüzöğlu¹

¹Yalova Üniversitesi

Özet

Tarih-i Enbiya ve İslam isimli eseri çerçevesinde tarihçiliği üzerinde durmayı planladığımız İbrahim Cûdî Efendi, Trabzon'daki İskender Paşa Medresesi müderrisi Yumralı Hacı Mehmet Efendi'nin oğludur. İbrahim Cûdî Efendi, 20 Temmuz 1864'te Trabzon'da doğdu. Asıl adı İbrahim olup şiirlerinde kullandığı “Cûdî” mahlasıyla tanınmıştır.

Trabzon'da birçok eğitim kurumunda öğretmenlik yapmış olması onun “Muallim Cûdî” olarak yaygın ve haklı bir üne kavuşmasını sağlamıştır. İbrahim Cûdî Efendi, Trabzon Müftülüğü görevinde iken, yakalandığı gırtlak kanserinden kurtulamayarak 30 Haziran 1344 (13 Nisan 1926) tarihinde vefat etmiştir. Kabri Hatuniye Camii kabristanındadır.

Tarafımızca incelenen “Tarih-i Enbiya ve İslam” (Trabzon, 1328/1910) isimli eser, son demlerini yaşamakta olan cihan imparatorluğunun eğitimci-düşünürlerinden birisi olan İbrahim Cûdî'nin perspektifinden İslam tarihini bize sunması açısından değerlidir. Eserde didaktik bir anlatım ağır basmaktadır. Eser, Hz. Adem'den başlayarak son Osmanlı Padişahlarından Mehmet Reşat'ın 14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) tarihinde tahta oturuşunu anlatarak sona ermektedir.

Peygamber kıssaları anlatılırken Kur'an-ı Kerim ve Tevrat'a başvurulmuş, bunun dışında herhangi bir kaynak ismi verilmemiştir. Kıssalarda geçen yer isimleri ile tarihi şahsiyetler hakkında dipnotlarla coğrafi ve tarihsel açıklamalar getirilmiş olmasına rağmen bunların hangi kaynaklardan alınmış olduğuna dair bir işaret ise bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih-i Enbiya ve İslam, Muallim Cûdî, İbrahim Cûdî Efendi, Trabzon.

Abstract

İbrahim Cûdî Efendi, whose historiography we plan to focus on within the framework of his work titled, “Tarih-i Enbiya ve İslam”, is the son of Yumralı Hacı Mehmet Efendi, the teacher of İskender Pasha Madrasah in Trabzon. İbrahim Cûdî Efendi was born on 20 July 1863 in Trabzon. His real name is İbrahim and he is known with the pseudonym “Cûdî” used in his poems.

Having worked as a teacher in many educational institutions in Trabzon, he gained a widespread and justified reputation as “Muallim Cûdî”. When İbrahim Cûdî Efendi was working as the Trabzon Mufti, he could not recover from throat cancer and died on 30 June 1344 (13 April 1926). His grave is in the Hatuniye Mosque cemetery.

The work titled “Tarih-i Enbiya ve İslam” (Trabzon, 1328/1910), which is examined by us, is valuable in terms of presenting us the world history from the perspective of İbrahim Cûdî, one of the educators-thinkers of the world empire, which is living its last stages. A didactic narrative prevails in the work. The work was written by starting from Prophet Adam, it ends with the reign of Mehmet Reshat, one of the last Ottoman Sultans, on 14 April 325 (27 April 1909).

While the stories of the prophets are being narrated, the Quran and the Torah were referred to, and no other source name was given although geographic and historical explanations have been made with footnotes about place names and historical figures in the stories, there is no indication from which sources they were taken.

Keywords: Tarih-i Enbiya ve İslam, Muallim Cûdî, İbrahim Cûdî Efendi, Trabzon.

İslam Dünyası'nda Tarih Biliminin Evreleri

İslam Tarihi'nin bilim olarak ortaya çıkışı Hadis, Fıkıh ve Tefsir gibi çeşitli İslam ilimlerinin yazılışı ile birlikte başlar. Fakat bir disiplin haline gelmesi Emeviler zamanında başlamış ve Abbasiler dönemindeki tercüme faaliyetlerinden de etkilenecek gittikçe gelişmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in çağdaşı olan sahabilerin vefat etmiş olmaları, Kur'an'ın önceki peygamberlerden ve kavimlerden söz etmesi, Müslümanların diğer dinlere mensup kişilerle birlikte yaşamaya başlamaları gibi sebepler onları İslam Peygamberi'nin sîretini/hayatını tüm yönleriyle kaydetmeye sevk etmiştir (Rosenthal, 1983, s. 41).

Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v)'in peygamberler silsilesinin son halkası olması ve önceki peygamberlerin de İslam inancına göre İslam'ın peygamberleri olarak kabul edilmeleri nedeniyle Müslüman toplumda “peygamber tarihçiliği” de başladı ve Kısas-ı Enbiya (Peygamberler tarihi ilmi) teşekkül etti (Günaltay, 1991, s. 17). Siyer ve meğâzî kitaplarının yanı sıra fütûhât kitapları ve peygamberler tarihinin de İslam tarihine eklenmesiyle bu alandaki çalışmalar genel tarihçiliğe doğru evrildi.

Genel tarih perspektifiyle yazılan eserlerde tarih, insanlığın başlangıcından itibaren ele alınır ve çoğunlukla yazarlarının devirlerine kadar meydana gelen olaylar kaydedilir. İslam dünyasında bu konuda ilk olarak ortaya eser koyan müellif, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Rüstem et-Taberî (ö.309/923)'dir. Taberî, *Târîhu 'r-rusûl ve 'l-mülûk* isimli eserini miladi onuncu asrın ilk on yılında kaleme almıştır. Bu eserde insanlığın başlangıcından hicri 302-303 yılına kadar olan olaylar ele alınmıştır (Rosenthal, 1983, s. 102).

Siyer ve meğâzî yazıcılığıyla başlayan İslam tarihçiliğinin genel karakteristiği, İslam tarihçilerinin hadis alimlerinden tevarüs etmiş oldukları rivayet metoduydu. Bu yöntemle yazılan eserlerde olaylar yaşandığı/anlatıldığı/olduğu gibi nakledilmekteydi. Hadisçilerin, rivayetlerin doğruluğunu araştırmak için ortaya koymuş oldukları cerh ve ta'dil çalışmaları İslam tarihçileri tarafından da kullanılmış olsa da bunlar olaylara değil kişilere dönük eleştirilerdi.

İslam tarihçiliğinin önemli temsilcilerinden olan İbn Haldûn (ö. 808/1406), tarihin sadece nakilden ibaret olmadığını, onun içinde saklanan bir mananın bulunduğunu ve bunu araştırıp bulmanın görev olduğunu söyleyerek (İbn Haldûn, 1988, s. 5) İslam tarihçilerinin tarihi olayları ele alıp değerlendirme anlayışında büyük bir devrim meydana getirmiştir.

İbn Haldûn'un açtığı yolda ilerleyen tarihçiler olaylara felsefi yorumlar getirdiler ve kimileri (Fichte, Hegel, Marx vd.) tarihte tam bir ilerleme olduğunu söylediler. Kimileri ise (İbn Haldûn, Vico, Toynbee vd.) tarihte belli dönemlerde adına ilerleme diyebileceğimiz bir gelişme olsa bile aslında belli dönemlere göre devinip duran bir döngüsel süreç olduğunu iddia ettiler (Özlem, 1998, s. 15).

Tebliğimizde ele aldığımız *Tarih-i Enbiya ve İslam* isimli eserdeki tarihsel olayları ele alış biçimine baktığımızda İbrahim Cûdî Efendinin, geleneksel İslam tarihi yazıcılığının metodu olan rivayetçiliği esas aldığını söyleyebiliriz. Bunun yanında tarihsel olaylarla ilgili rivayetleri zikrettikten sonra mütalaa/değerlendirme yapmış olması ve bazı tarihsel kaidelerden (sünnetullah) bahsetmesi onun tarihe felsefi bir açıdan yaklaştığının göstergesidir. Ayrıca tarihsel olayları ele alırken ortaya koymuş olduğu yaklaşım onun tarihte döngüsel bir yapı olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

İbrahim Cûdî'nin Hayatı Ve Eserleri

İbrâhim Cûdî, 20 Temmuz 1863'te Trabzon'da Hacı Kâsım Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası Arsin İlçesi Merkez Yeşilce Mahallesi eşrafından Hacı Mehmed Efendi (İskender Paşa Medresesi müderrisi, Yumralı), annesi ise Âişe Hâtun'dur (Albayrak, 2016, s. 129). Asıl adı İbrahim olmakla beraber şiirlerinde kullanmış olduğu “Cûdî” lakabından dolayı bu isimle meşhur olmuştur (Uzun, 1993, s. 81).

İlköğrenimini Tabakhane Mekteb-i İbtidaiyesi'nde yaptıktan sonra müftü medresesine girdi. Hoca Derviş Efendi, Hacı Faik Efendi, Semercizade Hacı Mehmet Efendi gibi döneminin önemli alimlerinden ders aldı. Eğitimini tamamladıktan sonra eğitimcilik hayatına adım attı ve Trabzon'da Mekteb-i Hamidiye'de, Askeri Rüşdiye'de Kız Numûne Mektebi'nde, Trabzon Sultanisi'nde Fransızların Frerler Okulu'nda, İranlılar için açılmış olan Mekteb-i Nâsirî'de, Rum ve Ermeni Okulları'nda Türkçe, Farsça, Arapça, Tarih dersleri öğretmenliği ve yöneticilik görevlerinde bulundu (Albayrak, 2016, s. 131).

İstiklal savaşı öncesi işgal günlerinde Trabzon Mühafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alması, bir müddet de cemiyetin başkanlığını yürüterek milli mücadele davasının en ön safında

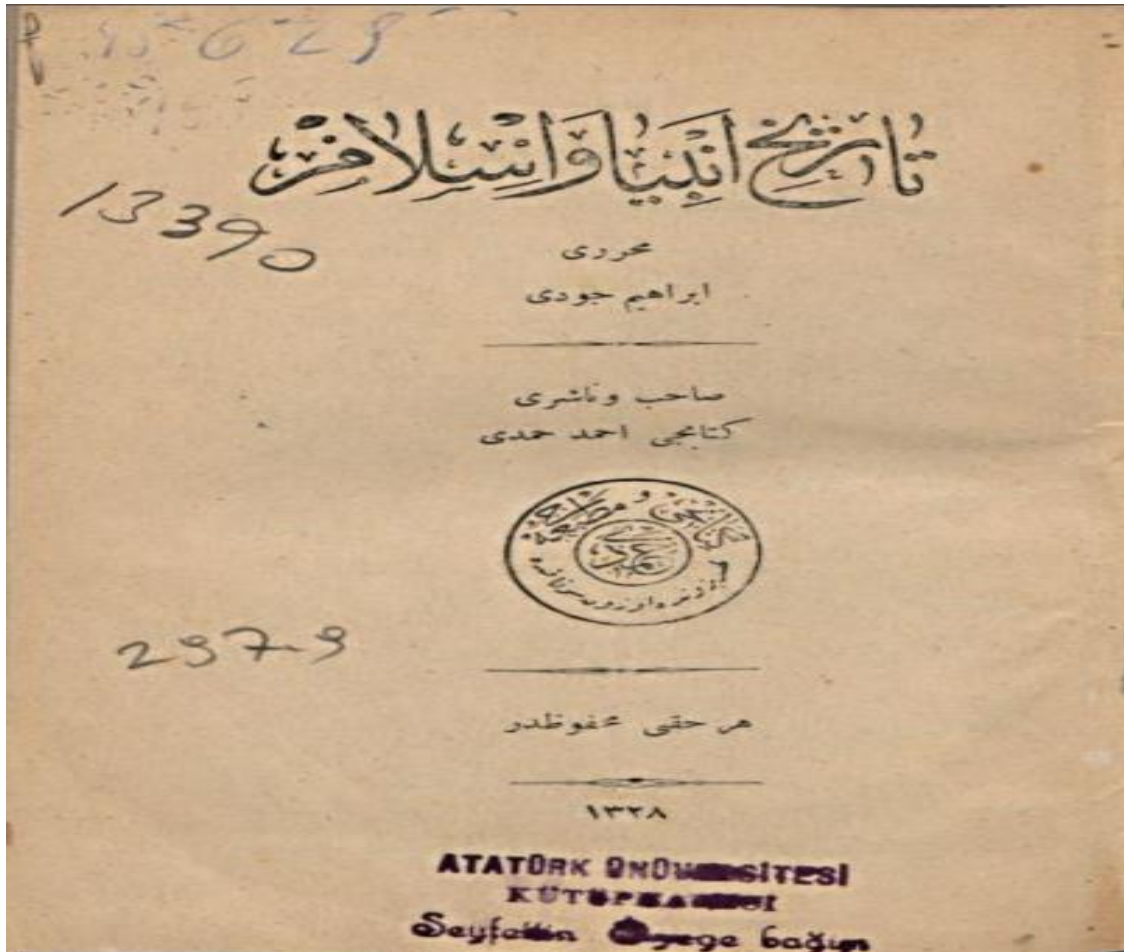
yer alanlardan olmuştur. Trabzon'un işgali sonrasında Ünye'ye geçmiş, oradan Ankara'ya intikal ederek Ankara Sultanisi'nde Arapça ve Dâru muallimat'ta Ulum-u Diniye derslerini okumuştur.

Kurtuluş savaşından sonra kendisine TBMM milletvekilliği teklif edilmiş olmasına rağmen memleketi Trabzon'a hizmet etmek istediğini belirterek bu görevi kabul etmemiştir. Trabzon'da birçok eğitim kurumunda yapmış olduğu bu görevler sayesinde geniş bir kitle tarafından "Mualim Cûdî" olarak tanınır hale gelmiştir. Ayrıca Trabzon Ticaret Mahkemesi'nde uzun yıllar daimî azalık görevinde bulunmuş, Trabzon Vilayet Gazetesi'nde bir sene başyazarlık yapmış ve daha sonra 12 Nisan 1926 senesinde Trabzon Müftülüğü görevini yürütürken muhtemelen çokça içtiği sigara (Mutman, 1950, s. 20) sebebiyle yakalandığı gırtlak kanseri nedeniyle vefat etmiştir (Uzun, 1993, s. 81). Mezarı Hâtuniye Câmii mezarlığındadır (Kayaoğlu, 1987, ss. 287-289).

Arapça ve Farsça'yı edebiyatları ile birlikte her iki dilde şiir yazacak derecede bilmekteydi. Bir divan teşkil edecek kadar şiirleri mevcuttur (İz, 1975, ss. 59-60). Cûdî Bey'in basılmış birçok eseri vardır (Albayrak, 1987, ss. 139-143). Tebliğimizde incelediğimiz *Târîh-i Enbiyâ ve İslâm* (Kitapçı Hamdi Matbaası, Trabzon, 1910) isimli eserinin yanında *Nevâdir-i Nefîse* (Vilayet Matbaası, Trabzon, 1892), *el-Kenzü'l-esnâ fî Şerhi'l-esmâi'l-hüsnâ* (Serasi Matbaası, Trabzon 1909), *el-Haytu'l-ebyaz* (Üskünar Matbaası, Trabzon 1912), *Ulûm-i Dîniye Dersleri* (Mihailidi Matbaası, Trabzon 1911) gibi birçok tespit edil/eme/miş eserleri mevcuttur. En önemli eserlerinden bir tanesi de *Lügat-ı Cûdî*'dir. Bu yaklaşık 14.000 kelimeyi içeren bir sözlüktür ve madde başı olarak alınan kelimelerin çoğunluğu Arapça olup ikinci sırayı ise Farsça kelimeler almaktadır (Odunkiran ve Alpaydin, 2014, s. 168). *Lügat-ı Cûdî*, Türkçe yayımlanan diğer sözlüklerden farklı olarak Arapça ve Farsça kelimeleri açıklayan bir sözlüktür (Karsli, 2014, s. 49).

Cûdî Efendi, *et-Teraif ve 'z-Zaraif* isimli eserinin satışından elde edilen gelirle Trabzon'un Zeytinlik Mahallesi'nde bir ilkokul yaptırmıştır ve şu anda kendi ismini (Cûdî Bey) taşımaktadır (Mutman, 1950, s. 20).

Tarih-i Enbiya ve İslam'daki Tarih Perspektifi

Tarih Bilimine Yaklaşımı ve Tarihi Zamanlara Bölmesi

Tarih, ona göre sadece geçmişî araştıran bir bilim değildir. Tarih, “geçmişlerin ahvalinden, vekayiinden, gelecekleri (gelecek nesilleri) haberdar eden” bir ilimdir. Müellife göre tarih çalışmalarını iki başlık altında toplayabiliriz: 1. Tarih-i Umûmî, 2. Tarih-i Husûsî.

Tarih-i umûmî, bütün toplulukların, devletlerin geçirmiş olduğu tecrübeler ve yaşadıkları olaylardan bahsetmektedir. Tarih-i husûsî ise, sadece bir topluluğun tecrübe ve yaşadıkları, ya da bir asırda yaşanan olaylardır. Daha dar kapsamlı da düşünebiliriz; sadece bir hükümdarın yaşadıkları da tarihi hususi olarak adlandırılabilir.

Müellife göre tarih sadece geçmişin olaylarını, hikayelerini, derleyip, kayıt altına alıp gelecek nesillere aktarmak değildir veya amacı sadece bu olmamalıdır. Çünkü tarih boyunca yaşanan olaylarda gelecek nesiller için önemli dersler bulunmaktadır. Anlatımlardaki estetikliği dolaylı anlatım esnasında kaybetme ihtimalinden dolayı müellifin sözleriyle bu faydaları aktarıyoruz:

“Tarihin, insanlara azîm faidesi vardır. İnsanlar hükümetlerini, kavmiyetlerini, mevcûdiyetlerini muhafaza için tutacak oldukları mesleki (yol), kuracak oldukları tedâbirî (tedbirler) hep tarihten alırlar. Tarih, insanlara yol gösterir, tedbir öğretir, temkin verir, ayıklık bahşeder.

İnsanlar, tarih sayesinde geçmişlerin ahvâlini öğrenir, vekayiinden haberdar olur. Ne sebeple ileri gittiklerini ne yüzden geri kaldıklarını bilir. İbtidây-ı hilkatten bugüne kadar güya (sanki) yaşamış gibi insanların ahvâline malumatı olur. Bu malûmat yardımıyla fikrini, ahlâkını düzeltir, meslekini tashiî eder. Hâl-i hâzırı ve geleceği, geçmişe kıyas ederek en mühim işleri bile kolaylıkla idareye kesb-i iktidar eder.

Tarih, adeta tecrübe demektir. Tarih bilmeyen insanlar tecrübesiz çocuk mesabesindedir. Teşebbüsleri serâpâ akimdir. Fakat, tarih bilenler öyle değildir. Tecrübeli, gün görmüş kâmiller gibi her neye teşebbüs ederlerse muvaffakiyet onlar için daima hazırdır. Velhasıl tarih, insanlar için en mühim bir rehberdir; en mükemmel bir mürşiddir (İbrahim Cûdî, 1328, ss. 2-3).”

Mütefekkir İbrahim Cûdî, tarihi zaman dilimlerine ayırırken tarihçilerin tasnifine uyarak, Kurûn-u Ūlâ (İlk Çağ), Kurûn-u Vustâ (Orta Çağ), Kurûn-u Ahîre (Yakın Çağ), şeklinde üç ana zaman dilimine ayırmıştır.

Bu sınıflandırmayı yaptıktan sonra cihanşümûl Osmanlı düşüncesini veya özgüvenini yansıtırçasına bu çağların başlangıç ve bitişlerini tarihlendirirken “Ehl-i İslâm’a göre kurûn-u ūlâ” ve “Avrupalılara göre kurûn-u ūlâ” diye ayrıca bir sınıflandırmaya gitmiştir. Yani bir nevi şunu demek istemektedir: Tarih bu şekilde farklı çağlara ayrılmakla birlikte, bizim nazar-ı dikkate aldığımız bazı olaylar bu çağların başlangıç ve bitiş noktalarını oluşturmaktadır. Avrupalıların kendilerine göre bazı noktalar belirlemişler ki bunların bizim açımızdan herhangi bir bağlayıcılığı yoktur.

Müellifin tasnifinde belirtmiş olduğu, “Ehl-i İslâm’a göre kurûn-u ūlâ”, Hz. Âdem’in yaratılışından başlayıp Hz. Muhammed (s.a.v)’in Mekke’den Medine’ye hicretine kadar geçen zaman dilimidir. Orta çağ, Hz. Peygamberin Hicretinden başlayıp İstanbul’un fethine kadar geçen süredir. Yakın çağ ise İstanbul’un fethinden sonraki zaman dilimidir.

Avrupalılara göre kurûn-u ūlâ, Hz. Âdem’in yaratılışından başlayıp Roma İmparatorluğu’nun yıkılışına kadar geçen zamandır. Orta çağ, Roma İmparatorluğunun yıkılışından Amerika’nın keşfine kadarki zaman dilimidir. Yakın çağ ise Amerika’nın keşfinden günümüze kadar olan süredir (İbrahim Cûdî, 1328, ss. 3-4).

İbrahim Cûdî, tarihin çağlara bölünmesi ile ilgili bilgileri verdikten sonra Tarih biliminin kaynaklarını da semâvî kitaplar, tarihçilerin yazmış oldukları eserler ve arkeolojik çalışmalarla bulunan tarihi kalıntılar şeklinde üç kısma ayırmıştır.

Tarihin toplumlar için önemi, çağları ve kaynakları hakkında bilgi verdikten sonra farklı toplumlarda kullanılan takvimler ve Müslümanların takvimi hakkında ise kendi ifadeleriyle şu bilgiyi vermektedir:

“Tarih lafzının iki manası vardır: Biri, arz ettiğimiz vechile, geçmişlerin ahvâlini geleceklere bildirir. Diğeri de bir vakanın vuku bulduğu veyahut bir kitabın, bir mektubun yazıldığı vakti tayin eder. Bu nev’ tarih her millette başka başkadır, bir değildir. Mebde’leri (başlangıç) ayrı olmak üzere her milletin bir tarihi vardır. Biz ehl-i İslâm’ın tarihi de tarih-i hicrîdir.

Mebdei, Rasûl-i ekrem efendimiz hazretlerinin Medine-i Münevvere'ye hicret buyurdıkları senedir. Araplar, İslamiyet'ten evvel tarih isti'malini bilmezlerdi. Bir madde (konu) için zaman tayinine lüzum gördüklerinde falan vakanın, falan hadisenin falanca gününde diye beyan-ı tarih ederlerdi. Mektuplarına yalnız tahrir olundukları (yazıldıkları) ayın ismini yazarlardı. Bu hal, tam on altı sene-i hicriyesine kadar devam etti. Hükümet-i İslamiye'nin günden güne tevvesu' edişi (genişlemesi) ve muamelâtın (ilişkiler), mesâlih-in de (faydalar) o nisbette çoğalması bir tarih ittihazi lüzumunu ehl-i İslam'a ihsas ettirdi.

En evvel bu lüzumu hisseden ashabdan Ebu Musa el-Eş'arî hazretleridir. On altı sene-i hicriyesinde Halife-i Müslimîn olan Hz. Ömer (r.a)'a bir layiha (belge-tasarı) takdimiyle bir tarih ittihaz olunmak lüzumunu gösterdi. Bu lahiyasında beyan ettiği esbab, Halife'ce nefsu'l-emre (ele alınan konu) muvafık görüldü. Ashabın en ileri gelenleri celb edilerek mesele mevki-i tezekküre kondu. Uzun uzadıya birçok müzakerattan sonra umurun ittifakıyla mebdei hicret-i Nebeviye olmak üzere bir tarih vaz' ve tesis buyruldu. Bundan anlaşılıyor ki tarihimiz, en evvel on altı diye atılmaya başlamıştır. Yoksa çokları tarafından zan olunduğu gibi buradan başlamamıştır.

Nitekim Hristiyanların istimal ettiği tarih-i milad dahi öyledir. Yani bu da birden başlamamıştır. Mebdei her ne kadar Hz. İsa'nın doğduğu sene ise de vaz' ve tesisi çok sonradır. Hatta rivayete nazaran Hz. İsa'dan birkaç yüz sene sonra İstanbul'da vaz' olunmuştur. Bugün istimal olunan tarihlerin en meşhurları ikidir: Biri, Müslümanlara ait olan tarh-i hicret, diğeri de Hristiyanlara mahsus olan tarih-i miladdır. Bunlardan başka daha birçok tarihler var ise de isti'malleri o kadar şayi' değildir (İbrahim Cûdî, 1328, ss. 3-4)."

Müellif, tarih ve metot üzerine vermiş olduğu bilgilerden sonra eserine Hz. Adem'in yaratılışından başlayarak Hz. Muhammed (s.a.v) öncesinde gönderilmiş peygamberlerden bahsettiği kısmı birinci bölümde (Tarih-i Enbiyâ) ele almaktadır. Daha da önce belirtmiş olduğumuz gibi tarih rivayetlerinde (özellikle tarih öncesi dönem) kutsal kitaplardaki bilgilerden faydalanmaktadır. Bunun yanında bu rivayetlerle ilgili değerlendirmelerde bulunmuş hatta bilimin bu konularla ilgili ortaya koymuş olduğu teorileri de bu yorumlara dahil etmiştir.

İbrahim Cûdî, dünyanın nasıl yaratıldığını "ancak Allah (c.c.) bilebilir" diyerek kitabının birinci bölümüne başlangıç yapıyor. Çünkü, insanların bunu tam anlamıyla bilebilmeleri imkansızdır. Kutsal kitaplar âlemin altı günde yaratıldığını haber verseler de bu günlerin bizim anladığımız manada altı güne tekabül edip etmediği de tam olarak net değildir. Bu altı gün de olabilir altı bin sene de olabilir. En doğrusunu Allah bilir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 7).

Bilim insanları bütün evrenin ilk önce gaz halinde olduğunu sonra bunların parçalandığını ve birçok gezegenler meydana geldiğini iddia etseler de bütün bunlar teorilerden ibarettir. Bu teorinin dışında başka teoriler de vardır. Dolayısıyla bizim yapmamız gereken bu teorilerden herhangi birisini red veya kabul yönünde bir taassub göstermektense gerçeklik ortaya çıkana kadar "en doğrusunu Allah bilir" dememiz akla daha uygundur (İbrahim Cûdî, 1328, s. 8).

Peygamberler hakkında verdiği bilgiler, her ne kadar kaynak zikretmemiş olsa da İslam Tarihi alanında yazılmış olan *Kıyas-ı Enbiya* literatürü ile uygunluk arz etmektedir. Fakat İslam alimleri arasında tartışma konusu olan bazı konularda da kendi değerlendirmelerini ifade etmektedir. Örneğin Hz. Nuh (a.s.)'ın kavmini yok eden tufanın lokal mi genel mi olduğu konusunda şunları söylemektedir:

"İlk putperest toplum Hz. Nuh'un kavmidir. Bütün uyarılara rağmen iman etmedikleri için helak edilmişlerdir. Tufanın bütün dünyayı kapsamadığını söyleyenler de vardır. Çünkü Kur'an'da bütün dünyayı kapladığına dair açık bir delil yoktur. Yani tufanın Fırat ve Dicle vadilerinde meydana geldiğini söylemek dinen mahzurlu değildir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 14)."

Müellif, İkinci bölüme (Tarih-i İslam) Hz. Peygamber'in doğmuş olduğu ortamla başlayarak, Hz. Muhammed (s.a.v), Hulefa-i Raşidîn, Emeviler, Abbasiler, İslam coğrafyasında kurulmuş belli başlı devletleri zikretmektedir. Son olarak da Osmanlı tarihi ve padişahları hakkındaki temel bilgileri verdikten sonra anlatımlarından ve de heyecanını yansıtmış olduğu cümlelerden anladığımız kadarıyla kendisinin de canlı şahidi olduğu Sultan V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkışı olayı ile kitabını sona erdirmiştir.

Bu bölümden bazı anekdotları aktarmadan önce dikkatimizi çeken bir hususu da belirtmek gerekiyor. Müellif, büyük hacimli bir çalışma amacını gütmeye için (eserin toplamı 192 sayfadır) ele aldığı dönemleri, önemli olay ve şahsiyetlerini zikrederek, kısaca anlatmaya çalışmıştır. Doğal olarak, Osmanlı Devleti tarihini de oldukça kısa bir şekilde anlatmıştır. Bunu kendisi açısından bir handikap olarak görmüş

olmalı ki Osmanlı tarihine giriş yaparken bir dipnot koyarak bu duruma, “aslında daha tafsilli yazmak gerekir, fakat böyle bir eserde az yer ayırmış olmamızla beraber İslam tarihinden koparmamak adına Osmanlı tarihini de ekledik. İnşallah uygun bir zamanda müstakil olarak Osmanlı tarihini ele alan bir eser yazmayı planlamaktayım.” şeklinde bir izahat getirmiştir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 184).

Ayrıca bu bölümde ele aldığı devletler hakkında bilgi verirken, şayet bu devletlerin özelde Osmanlılarla genelde de İslam dünyasıyla bir çatışması olmamışsa gayet nesnel ifadelerle tarihlerini anlattığı, örneklerini zikredeceğimiz bazı devletler hakkında ise yerici/özel anlatımlara başvurduğu görülmektedir. Örneğin Anadolu Selçuklularından Rûm Selçukluları diye bahsetmekte ve onlar hakkında şu sitayiş dolu ifadeleri kullanmaktadır:

Rûm Selçukluları: Rum Devlet-i Selçûkiyesi’nin merkez idaresi Konya şehriydi. Anadolu’nun Türklerle iskân olunması ve ahalisinin adeta Türkleşmesi bu devlet zamanında hâsıl olmaya başlamıştır. Bu devlet h. 699 tarihine kadar payidar olmuştur ki Devlet-i Ebed Müddet Osmaniye’imiz bunun Moğollar tarafından mahvı üzerine ilan-ı istiklal buyurmuştur. Devlet-i ebed müddetimize tabl ve alem (davul-bayrak) vererek emirliğini onaylayan bu devlet olmuştur (İbrahim Cûdî, 1328, s. 177).

Cengiz Han’ın kurmuş olduğu devlet hakkında ise sebep oldukları yıkım dolayısıyla “adı batasıca” diye söz etmektedir:

Tatar Hanları/ Devlet-i Cengîziyye: Devlet-i Cengiziye, Tataristan-ı Kebir’den zuhur ile bütün Asya’yı zulmen yakıp yıkarak cihanı-ı insaniyete ve İslamiyet’e kan ağlatan adıbatası meşhur Cengiz tarafından 559 tarihinde tesis olunmuş bir devlettir ki kendisinden sonra munkasim olduğu şubelerden İlhaniye devletiyle Çiftay ve Cûcî Han subeleri esasen putperest oldukları halde sonradan İslamiyet’i kabul etmişlerdir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 178).

Mütefekkir İbrahim Cûdî Efendi, eserini Osmanlı Devleti’nden bahisle bitirmiştir. Devlet-i Ebed Müddet Osmaniye şeklinde ifade ettiği Osmanlı tarihini kitabın yazımını bitirmiş olduğu 1327/1909 senesi itibarıyla şu şekilde dönemlere ayırmıştır:

Dünyanın en büyük ve en kadim hükümetlerinden olan bu aziz devlet Devlet-i Osmaniye’imizin tarihini dört döneme ayırabiliriz:

1. İstila/genişleme dönemi: Kuruluşundan aşere-i mübeşşere olan (Hz. Peygamber’in cennetle müjdelediği on sahabe için kullanılan bu sıfatı ilk on Osmanlı sultanı için kullanması yoğun duygusallığın bir tezahürü olmalıdır) on sultanın onuncusu olan Kanuni Sultan Süleyman döneminin sonuna kadar olan zaman dilimi.

2. Duraklama dönemi: II. Selim döneminden başlayıp III. Murat dönemiyle sona ermektedir. İbrahim Cûdî’nin bu periyodu duraklama dönemi olarak isimlendirmesinin sebebi fetih hareketlerinin durmuş olmasıdır. Her ne kadar bu periyotta Sokullu Mehmet Paşa sayesinde bazı askeri başarılar kazanılmış olsa da bu başarılar fetihle neticelenmemiştir. Müellife göre bu dönemin en olumlu tarafı yeni fetihler gerçekleşmemiş olsa da eldeki toprakların korunmuş olmasıdır.

3. Gerileme dönemi: III. Murat döneminden sonra başlayıp Hâkân-ı mahlû’ (II. Abdülhamid) döneminin sonunda ilan edilen Meşrutiyet’e kadar uzanan zaman dilimidir.

4. Teceddüd/yenilenme dönemi: Bu dönem olaylarını anlatırken kullandığı ifade ve tanımlamalar kendisinin de İttihat ve Terakki fikriyatı ile hareket ettiğini göstermektedir. II. Abdülhamid dönemini karanlıklar ve zulümlerle dolu olarak tanımlayan müellif, padişahın görevden azledilmesi ve V. Mehmet Reşat’ın saltanata getirilmesini büyük bir sevinçle dile getirmiştir. Müellif İbrahim Cûdî Efendi’nin bu dönemin başlangıcıyla ilgili hislerini yansıtan, aynı zamanda kitabının da son cümleleri şu şekildedir:

Abdülhamid zamanı otuz yıl kadar karanlıklar ve sıkıntılar içerisinde rehin yaşayan toplum nihayet 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde ayaklanarak Kanun-u Esasi’yi ilan etmiş, Meclis-i Mebusan-ı tekrar açmıştır. Fakat 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) hadise-i irticaiyesi baş göstermekle fetvay-ı şer’i şerif ile 14 Nisan 1325 (27 Nisan 1909) tarihine denk gelen 7 Rebûlâhir 1327, salı günü saat altı buçukta II. Abdülhamid, Hilafet-i İslamiye Saltanat-ı Osmaniye’den iskât; meşru veliaht Muhammed Reşad Efendi Hazretleri, Sultan V. Muhammed ünvanıyla makam-ı hilafet ve saltanata iclas olunarak gösterişli ikbal ve istikbalimiz kesin olarak güvence altına alınmıştır.

Tarihsel Olaylardan Çıkarılan Ahlâki Öğretiler

İbrahim Cûdî Efendi, dînî ilimlerdeki derin vukûfiyetini, eğitimcilik ve idarecilik hayatının kendisine kazandırdığı tecrübeyi, yazmış olduğu bu eserde en ileri derecede okuyucuya yansıtmaya çalışmıştır. Bu gayretin en büyük delillerinden bir tanesi de bölüm başlarında veya sonlarında mütâlaa başlığı altında yapmış olduğu değerlendirmelerdir.

Örneğin peygamberler tarihini ele aldığı birinci bölümün sonunda peygamber kıssalarından çıkarmış olduğu ilkeleri yedi madde halinde sıralamaktadır. Bu ilkeler, fertler ve toplumlar için uyulması elzem olan esaslardır. Çünkü bu esaslar Allah'ın, peygamberleri aracılığıyla insanlara iletmiş olduğu mesajları barındırmaktadır. Buna da Kur'an-ı Kerim'deki Yusuf Sûresi 111. ayetini delil olarak göstermektedir. Bu ayette Allah Teâlâ, “akıl sahipleri için (peygamberlerin) kıssalarında/hikayelerinde ibretler bulunmaktadır” şeklinde haber vermektedir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 50).

Kıssaların bilinmesinin önemini müellifimiz şu şekilde ifade ediyor:

“İşte Enbiya-yı âzâm hazerâtın şu hikayât-ı mübârekelerini öyle sathî bir mütâlaa ile geçivermek; yani onlardan kendimize hisse-i intibah edinmemek pek büyük bir gaflettir. Tamir-i gayr-i kâbil bir zühûldür. Binaenaleyh her fıkrası bir mecelle-i ibret olan o kısas-ı âliyeden muktebes birkaç hisse-i intibâhın numune olmak üzere şuracıkta evlad-ı vatana arz-ı araisini hasbel-ihlâs vecâibden addeyerim (İbrahim Cûdî, 1328, s. 51).”

1. Şeytan, kibirli davrandı ve büyüklük taslayarak Hz. Adem'e secde etmedi. Allah'ın emrine karşı gelmiş olduğu için İlâhî huzurdan kovuldu ve sonsuza kadar lanetlendi. İşte inat ve kibrin insanı sürükleyeceği felaket de budur. Allah herkesi böylesi sonsuz lanetten muhafaza buyursun.

2. Hz. Âdem, yasak ağaca yaklaştığı için cennetten çıkarıldı. Halbuki bunu bir anlık yanlış düşünce neticesinde yapmıştı ve bu hatalı davranışı cennetten kovulmasına neden olmuştu. Bizler ise şu aciz halimizle her gün bin türlü günah işliyoruz ve yine de cenneti arzuluyoruz. Vay halimize ki! Hem pişmanlık nedir tevbe nedir bilmeyiz hem de akıllı ve feraseti başkalarına kaptırmayız (İbrahim Cûdî, 1328, s. 51).

3. Hz. Nuh'un oğlu Yâm, babası peygamber olmasına rağmen ona inanmadı (gemiye binmedi) ve diğerleri gibi helak oldu. İşte karakterleri itibariyle kötü olanlar peygamber neslinden bile gelseler sonuç değişmemektedir. Her türlü melanet kendilerinden beklenebilir.

4. Hz. Yusuf, kendi kardeşleri tarafından kuyuya atıldı ve daha sonra da köle olarak satıldı. Ama nihayetinde Mısır'ın idarecilerinden oldu ve daha önce kendisini kuyuya atan kardeşleri onun önünde el pençe divan durdular. İşte İlâhî adâlet böyledir; herkesi layık olduğu mertebeye indirir, çıkarır.

5. Hz. Eyüp, insan açısından dayanılması gerçekten zor olan bir hastalığa yakalandı. Bu hastalık yüzünden vücudu bir deri bir kemik kaldı. Üstelik malını ve çocuklarını kaybetti ama yine de sabretti. Sabrının karşılığında da Allah tarafından mükâfat olarak kendisine eskisinden daha fazla mal ve vücut sıhhati ihsan buyruldu. İşte sabır ve tahammül böyledir. Sabırsızlık ise çoğunlukla intihar ile neticelenir.

6. Yuda ismindeki hain Havariler arasında bulunmak gibi bir şerefi haizken Cenab-ı İsa'yı birkaç kuruşa satıverdi; yani saklandığı (Hz. İsa'nın) yeri düşmanlara haber verdi. Bu suretle hem dünyasını hem de ahiretini kaybetti. İşte açgözlülük böyledir. Allah esirgesin, bir kalbe girdi mi; bir kalpte iyice yerleşti mi artık insanda ne din bırakır ne iman ne de vicdan (İbrahim Cûdî, 1328, s. 52).

Müellif, ibret alınması, akılda tutulması gereken bu ilkeleri zikrettikten sonra genel bir değerlendirme ile bölümü tamamlamıştır. İnsanlar şayet peygamberler tarihini baştan sona büyük bir dikkatle incelerlerse şu hakikati muhakkak göreceklerdir: Hangi topluluk peygamberine itaatkâr olmuş, onlara karşı gelmemişse huzuru yakalamış, düşmanlarına galip gelmiştir. Hangisi de peygamberinden yüz çevirmiş, şeytana uymuşsa perişan olmuş ve en zayıf düşmanlarına karşı mağlup olmuş, esir düşmüştür.

İşte bu olguya İslam inancında sünnetullah (Allah'ın ezeli /değiştirilemez kanunları) denilmektedir. Bu nedenle huzurumuzu korumak, şan ve şerefimizi yüceltmek istiyorsak Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) ve onun sünnetine olan bağlılığımızı güçlendirmemiz gerekmektedir (İbrahim Cûdî, 1328, s. 53).

İbrahim Cûdî Efendi, bütün tarihsel olaylara ibret nazarıyla bakılması gerektiğini düşünmektedir. Endülüs Devleti'nin de hazin ve Müslümanları yaralayan sonunu hazırlayan etmenlerin başlıcası ahlâkın fesada uğramasıdır. Bu nedenle aynı felaketle karşı karşıya kalmak istemiyorsak nasıl ki kendimizi ve ailelerimizi ateşten koruyorsak aynı şekilde ahlak bozukluğundan da korunmamız gerekmektedir.

Nitekim, “âharın mesaibinden ibretgîr olamayan, âhara ibretbahş olacak mesaibe uğrar (başkalarının yaşadığı musibetlerden ders çıkarmayanlar başkalarına ders olacak musibetler yaşarlar)” (İbrahim Cûdî, 1328, s. 166).

Değerlendirme

Son dönem Osmanlı mütefekkirlerinden olan İbrahim Cûdî Efendi, çok yönlü kişiliğiyle dikkat çekmektedir. Dini ilimlerdeki derin vukûfiyetinin yanında Arapça ve Farsça dillerine olan hakimiyeti ve bu dillerde yazmış olduğu, divan oluşturacak miktardaki şiirleri sayesinde şairliği ile ön plana çıkmıştır. Ama aynı zamanda öğretmenlik ve okullardaki idarecilikleri nedeniyle de “Muallim Cûdî” ünvanıyla geniş kitleler tarafından tanınmıştır.

İncelemiş olduğumuz *Târîh-i Enbiyâ ve İslâm* isimli eserinde de bu çok yönlülüğünü ve siyasete olan yakın ilgisini müşâhade ettik. Nitekim hayatını anlatan eserlerde hem Meclis-i Mebusan hem de TBMM’de milletvekilliği için kendisine teklifte bulunulmuş ama bu teklifleri memleketi olan Trabzon’a hizmet etmek gayesiyle kabul etmemiştir.

Eserin yazılmasındaki ana saik, çeşitli kademelerde eğitim alan öğrenciler olduğu için didaktiklik göze çarpmaktadır. Günümüzde lise ve üniversitelerde okutulan İslam Tarihi derslerinin müfredatlarından daha kapsayıcı olduğunu söylememiz mümkündür. Müellif, geniş hacimli olmayan eserine ustalıkla peygamberler tarihini ve kendi yaşadığı tarihe kadar olan İslam tarihini sığdırmayı başarmıştır. Konuların başlangıç ve sonlarına yerleştirmiş olduğu mütâlaâların/değerlendirmelerin gerçekten kıymetli ve ilgi çekici olduğunu söylememiz mümkündür. Hatta eserin, günümüzde dahi İslam Tarihi dersleri için kaynak kitap olarak kullanılmaya uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

1. Albayrak, H. (1987). *Tarih İçinde Trabzon Lisesi*. Trabzon.
2. Albayrak, H. (2016). Eğitimci, Yazar, Şair ve Trabzon Müftüsü Muallim İbrahim Cûdî Efendi (C. 1. c. ([27], 649 s.), ss. 129-144). I. Uluslararası geçmişten günümüze Trabzon’da dini hayat sempozyumu bildiriler kitabı, sunulmuş bildiri, Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi.
3. Günaltay, M. Ş. (1991). *İslam tarihinin kaynakları tarih ve müverrihler = İslam’da tarih ve müverrihler*. Endülüs yayınları; 18 (C. 463 s.). İstanbul : Endülüs Yayınları.
4. İbn Haldûn, E. Z. V. A. b M. İ. (1988). *Mukaddime*. Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı; 481 (C. 1. c. (XXIII, 684 s.)). Ankara : Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı.
5. İbrahim Cûdî. (1328). *Târîh-i Enbiyâ ve İslâm*. Trabzon: Kitapçı Hamdi Matbaası.
6. İz, M. (1975). *Yılların izi*. ; (C. 433 s.). İstanbul : İrfan Yayınevi.
7. Karsli, İ. (2014). Osmanlıca Metinleri Anlamada Arapça’nın Önemi Lügat- ı Cudi Örneği. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (32), 143-186.
8. Kayaoğlu, İ. G. (1987). *Trabzon’da Yetişen Değerli Eğitimci İbrahim Cudi Bey*. Trabzon Kültür Sanat Yıllığı. İstanbul.
9. Mutman, M. L. (1950). *İbrahim Cudi Efendi, Ülkü (3. Seri): Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*. ; (C. 1-39, C. 4). Ankara : Ankara Halkevi.
10. Odunkiran, F. ve Alpaydin, B. (2014). ‘Kalem Olsun Eli Ol Kâtib-i Bed-tahrîrin’ yahut Lügat-ı Cûdî’de Yer Alan Manzum Şevâhid Üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 13(13), 141-166.
11. Özlem, D. (1998). *Tarih felsefesi*. ; (C. 413 s.). İzmir : Dokuz Eylül Yayınları.
12. Rosenthal, F. (1983). *İlmü’ t-tarih inde’ l-müslimin*. ; (C. 860 s.). Beyrut : Müessesetü’ r-Risâle.
13. Uzun, M. (1993). *Cûdî Efendi, Trabzonlu, Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi: Cilve-Darünnedve*. ; (C. 8. c. (16, 559 s.)). Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı.

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Atatürk Heykellerinden Barbaros Anıtı'nın Açılışına****Dr. Eray Yılmaz¹**¹Yıldız Teknik Üniversitesi

*Corresponding author: Eray Yılmaz

Özet

Osmanlı tarihinde ilk defa Sultan Abdülaziz, Avrupa seyahatinde kamusal alanlarda gördüğü heykellerden etkilenecek kendi atlı heykelini de yaptırmış ancak bu heykeli halkın olası tepkisinden çekinerek sadece sarayının içinde sergilemişti. Söz konusu heykelin ardından ilk kamusal anıt İttihatçılar tarafından 31 Mart İsyanı sırasında şehit edilen Osmanlı askerleri için yaptırılan Abide-i Hürriyet olmuştur. Cumhuriyet dönemindeyse Atatürk heykelleri, rejimin hakimiyetini Atatürk'ün karizmasından yararlanarak simgelemiştir. 1930'ların başında yazılan tarih ders kitaplarında Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın en önemli ve tek lideri biçiminde yüceltilmiştir. Atatürk heykelleri bu tarih yaklaşımını onaylamış ve desteklemiştir. İnönü dönemindeyse Türk Tarih Tezi revize edilmiş, Osmanlı ve İslam geçmişi Türk kimliği üzerinden Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. Söz konusu revizyona bağlı bir biçimde yeni bir anıt, Barbaros Anıtı ortaya çıkmıştır. Barbaros Anıtı, Osmanlı tarihinin güçlü denizcisini Türk kimliği üzerinden Cumhuriyet'e eklemiştir. Bildiri bu süreci dönemin kaynak ve gazetelerinden yararlanarak incelemiştir. Osmanlı heykellerinden kısaca söz edildikten sonra, Abide-i Hürriyet'ten Atatürk heykellerine bir yol takip edilmiş, Barbaros Anıtı'nın açılışını bu bağlamda değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı heykelleri ve anıtları, Cumhuriyet heykelleri ve anıtları, Atatürk heykelleri, Barbaros Anıtı,

Abstract

For the first time in Ottoman history, Sultan Abdülaziz, inspired by the statues he saw in public places during his trip to Europe, also had his own equestrian statue built, but he only exhibited it inside his palace, fearing a possible public reaction. After this statue, the first public monument was the Abide-i Hürriyet, which was built by the Unionists for Ottoman soldiers who were martyred during the March 31st Uprising. In the Republican period, Atatürk statues symbolized the dominance of the regime by taking advantage of Atatürk's charisma. In the history textbooks written in the early 1930s, Atatürk was glorified as the most important and single leader of the War of Independence. Atatürk statues have endorsed and supported this approach to history. During the İnönü period, the Turkish History Thesis was revised and Ottoman and Islamic history was linked to the Republic of Turkey through its Turkish identity. Depending on this revision, a new monument, the Barbaros Monument, has emerged. Barbaros Monument has added the powerful sailor of Ottoman history to the Republic of Turkey through its Turkish identity. This paper examined this process using the sources and newspapers of the period.

Keywords: Ottoman statues and monuments, Republic statues and monuments, Atatürk statues, Barbaros Monument.

Giriş

Türkiye'de anıtlar ve heykeller Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren devrimleri, Atatürk kültü üzerinden telkin etmenin, kabul ettirmenin bir aracı biçiminde görüldü. Genellikle devasa, hâkim, güçlü, aşkın özne, tek adam, kısaca kült biçiminde tanımlanabilecek Atatürk heykelleri, erken cumhuriyet döneminin kuvvetli simgeleri idi. Atatürk heykelleri yabancı heykeltıraşlara verilen siparişlerle başlamış, siyasal iktidarın istekleriyle, heykeltıraşların önerileriyle biçimlenmiş ve uygulanmıştı. Bu heykeller erken cumhuriyet döneminde günün tarih ve siyaset anlayışını da ifade etmiş, Atatürk milletin mutlak ve tek temsilcisi, milletin derinini bilen-kavrayan-gören, milletin isteklerini cisimleştiren bir tarih anlayışıyla kabul edilmiş, dolayısıyla heykeller de bu temsili yansıtmıştır.

Bu makale Atatürk heykellerini kısaca ve en genel hatlarıyla değerlendirdikten sonra asıl sorunsalına Barbaros Anıtı'nı değerlendirmeye odaklanmaktadır. Atatürk heykelleriyle benzer bir yaklaşımı ifade eden Türk Tarih Tezi, Atatürk'ü Kurtuluş Savaşı'nın mutlak lideri kabul edilmiş, Kurtuluş Savaşı'nı onunla

başlayıp onunla bitirmiş, devrimlerin tek adamı görmüştür. Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü döneminde gerçekleşen tarih revizyonu ile Atatürk tek adam olmaktan çıkarılıyor, Türk tarihi içinde Osmanlı tarihiyle ilişki kuruluyor, bu revizyon kısa süre içinde şehrin kamusal alanlarına da yansıyor. Osmanlı Devleti ile kurulan ilişki burada söz konusu edilecek Barbaros Anıtı'nda kendini gösterdi. Makale, söz konusu revizyonu Türk Tarih Tezi'ne atıfla kısaca ele almış, ardından bu revizyonun Barbaros Anıtı'na ne tür özelliklerle yansıdığını ifade etmiştir. Siyasal iradenin tarih yaklaşımındaki değişimin derhal heykelciliğe yansıyan değişimini saptamaktadır.

Mahremiyetten Kamusal Alana: Osmanlı Heykel ve Anıtlarının Kısa Tarihi

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal bir olayın ardından inşa edilen ilk kamusal anıt Abide-i Hürriyet oldu. Daha önce Abdülaziz atlı bir heykelini yaptırmış, sarayları için çeşitli hayvan figürleri sipariş etmişse de bunlar saray duvarları arasında kalmış, kamusallaşmamıştır. Fuad Paşa için bir anıt dikilmesi gündeme gelmiş, dönemin sadrazamı Âli Paşa, ülkenin dini gelenek ve alışkanlıklarının maalesef bu tür işlere izin vermediğini ifade etmiş, anıt yapılamamıştır. II. Abdülhamid tahttan indirildiğinde ancak devlet dairelerindeki tuğraları indirilmiş, yıkılacak hiçbir büst veya heykeli bulunamamıştır (Kreiser, 2018: 291).⁴⁴ Diğer taraftan III. Selim'den itibaren padişahların modern resimleri yapılmış, fotoğrafları çekilmiş dahası II. Abdülhamid zengin bir fotoğraf albümü biriktirmiş, bunlardan propaganda için yararlanmıştı. Anlaşılan resim ve fotoğraf Âli Paşa'nın ifadesiyle dini gelenek ve toplumsal alışkanlıklara aykırı görülüyor veya bu aykırılık fiilen aşıyor, heykel, büst gibi üç boyutlu sanatlarla put çağrışımı yapacağından uygun bulunmuyordu. Her şeye rağmen Sultan Abdülaziz, Avrupa seyahatinin ardından heykel siparişi vermiş, ilk defa bir Osmanlı sultanı için yapılan atlı bir heykel mahcup bir biçimde ancak saray içinde konuklara teşhir edilmiştir.⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde heykel, büst ve anıtların kamusallaşması ve toplumsal yaşamda bir bakıma siyasal egemenliğin simgesi veya siyasal hafızanın kurumsallaşması İttihatçıların cüretiyle meydana gelmiş, onları, iktidarı yeterince güçlendiğinde Cumhuriyet idaresi ve Atatürk takip etmiştir.

Osmanlı tarihinde ilk kamusal anıt İttihatçıların iktidarında 31 Mart Vakasının ardından inşa edildi. 31 Mart İsyanı'nı bastıran Hareket Ordusu'nun şehitleri basında Hürriyet Tepesi denilen yere defnedildi. Cenaze töreni sırasında Enver Bey, mezarlıkta Müslim ve gayrimüslim tüm şehitlerin yan yana huzur içinde yattığını vurguladı. Hürriyet heyecanının uhuvvet (kardeşlik) sloganları içinde coşkuyla yaşandığı bugünlerde Osmanlıcılığın altını çizdi. Mezarlığın bulunduğu yere kısa süre içinde bir anıt yapılması gündeme gelmiş, halktan bağış toplanmaya başlanmış, anıt için bir yarışma açılmış, yarışmayı Mühendishane-i Berri-i Hümayun'dan Muzaffer Bey kazanmıştır. Resmi açılışı 23 Temmuz 1911'de yapılan Muzaffer Bey'in anıtı, gökyüzüne bakan bir top namlusu ve altında yer alan türbe ve mescitten meydana geliyor, kitabesinde "hürriyet şehitlerinin kabri" yazıyordu. Enver Bey'in konuşmasında vurguladığı Osmanlıcılık ile birlikte anıtın giriş kubbesi ve ana kapısı geleneksel bir namazgahı andırıyor, minber şeklindeki kürsüler bayramlarda dua ve vaazlar için kullanılmıştır. Kısaca söylemek gerekirse Osmanlıcılıkla birlikte İslam hassasiyeti ve geleneksel mimari özellikleri de korunmuştur. Top namlusu biçimindeki anıtın üzerinde yer alan her iki kitabede "tarih-i istirdad-ı hürriyet (hürriyetin tekrar sağlanması)" yazıyor, 27 Nisan 1909'da tahta çıkan V. Mehmet Reşad'ın tuğrası yer alıyordu. Top namlusunun altında Osmanlı bayrağı, ordu ve donanmanın simgesi süngülü tüfekler, bir gemi çapası ve can simidi görülüyor, namlunun kadesinin içinde şehitlerin ismi yazıyordu. Bu isimler arasında Enver Bey'in konuşmasında somut karşılığını bulan bir isim vardı. Bu bir gayrimüslim Osmanlı vatandaşı, Selko bin Dalyan'dı. Selko bin Dalyan Hareket Ordusu içinde yer almış, şehit düşmüş ve burada defnedilmiştir (Kreiser, 2018: 16).

Abide-i Hürriyet, birincisi mimarının özellikleriyle ve seçilmesiyle dikkat çekmiştir. Muzaffer Bey bir asker mimardı ve iktidar mücadelesi veren askeri ağırlığa dayanan İttihatçıların anlatıcısıydı. İkincisi anıt, her ne kadar Enver Bey'in konuşmasında vurguladığı gibi Osmanlıcılıktan beslense de askeri bir unsur, gökyüzüne dönmüş bir topu, Hareket Ordusu şehitleri göz önünde tutularak simgeselleştirmiş, Hürriyet'in hem dayanağını hem de iktidarını tanımlamıştı. Hürriyet Tepesi yaklaşık 25 yıl boyunca 1909'da ilan edilen ve 1935'te kaldırılan meşrutiyet bayramlarının kutlandığı yerd. 1913'te bir suikastla yaşamını yitiren

⁴⁴ Kreiser İstanbul'dan önce Mısır'da yapılan heykel ve anıtlardan söz ediyor. Anlaşılan birçok ıslahat gibi anıt ve heykel yapımı da Mısır'da başladı ve Osmanlı hanedanı Mısır hıdivlerini takip etti (Kreiser, 1997: 103-117).

⁴⁵ Küçük'e göre iktidarının başında son derece muhafazakâr ve mütevazı bir yaşam süren Abdülaziz, 1863'teki Mısır seyahatinin etkisiyle "sefahat ve israf" düşmüş, Avrupa seyahatinin ardından sefahat ve israfı derinleşmiştir (Küçük, 1998: 179-185).

Mahmud Şevket Paşa için de Mimar Kemaleddin tarafından buraya bir de anıt mezar yapılmış, ilerleyen yıllardaysa Midhat Paşa'dan Talat Paşa ve Enver Paşa'ya mezarlar taşınmıştır (Kreiser, 2018: 17).⁴⁶

Ulusun Egemenliği ya da Tek Adam

Abide-i Hürriyet'in ardından Sultan Aziz'in saray içinde konuklara sergilenen heykeli bir yana, ilk kamusal heykel Cumhuriyet döneminde 1926'da İstanbul'da dikilen Atatürk heykeliydi. Aşağıda Barbaros Anıtı'na kadar yapılan tüm anıt veya heykellerden söz edilmeyecek, sadece Atatürk heykellerini yapan ilk heykeltıraşlardan Heinrich Krippel (1883-1945) ve Pietro Canonica'nın (1869-1959) meydana getirdiği ilk işlerden seçmecî bir biçimde söz edilecek, erken cumhuriyet döneminin genel anlayışı ve Atatürk heykellerinin ortaya koyduğu siyaset ve tarih görüşü kısaca ifade edilecektir.

İstanbul'a dikilin ilk Atatürk heykeli günümüzde genellikle ifade edildiği gibi Sarayburnu'na değil Gülhane Parkı'na dikildi. Heykelin dikildiği günün haberini veren Cumhuriyet gazetesi heykelin Gülhane Parkı'na dikildiğini ifade ediyor, Sarayburnu'ndan söz etmiyordu. Heykelin dikildiği 1926'da henüz Gülhane önünden Kennedy caddesi geçmemiş, (heykelin sırtından geçip Gülhane Parkı ile heykeli ayıran cadde Demokrat Parti iktidarında 1957-1958'de inşa edildi), dolayısıyla bugün olduğu gibi Gülhane Parkı parçalanmamıştı. Heykel yol kenarında, Sarayburnu'nda kalmamış, anlamlı bir bütünlüğün Topkapı Sarayı'nın bahçesinde-parçasında ve onun önünde yer almıştır. Herhalde bu heykelin dikildiği yer de özenle seçilmişti. Yer seçimine dair bir kayıt bulamamak da söz konusu yerin Topkapı Sarayı'nın önünde olması, Gülhane Parkı içinde yer alması, deniz tarafından gelenlere saraydan önce görünmesi hiç şüphesiz anlamlıydı. Heykelin atletik bir biçimde, sivil kıyafetler içinde her an denize atlayıp Anadolu'ya yüzecek, cumhuriyetin ateşini korlayacak gibi görünmesi, enerjisi ve gücü henüz saltanatın ve hilafetin tasfiyesinin üzerinden birkaç yıl geçmesi nedeniyle şüphesiz Osmanlı tarihine ve iktidarına bir meydana okumaydı. Heykel 3 Ekim 1926'da resmen açıldı. Ertesi gün açılış haberini yapan Cumhuriyet'te şehremini Muhiddin Bey heykelin siyasal anlamını şöyle ifade etti:

“Bu heykel şehitlerin intikamı, cehl ve taassubun biaman ve muzaffer düşmanı, inkılâp ve teceddüdümüzün timsal ve hamisi, dahili ve harici emniyetimizin en kuvvetli zamanıdır. Vatana teveccüh edebilecek yabancı tecavüzlere karşı Türk milleti, en büyük müdafaa kuvvetini, bu timsal-i şehametten [kahramanlık] alacaktır.” (Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1926: 1.)

Heykel yıllar sonra Şevket Süreyya Aydemir'in meşhur Atatürk yaşamöyküsünde veciz bir biçimde ifade edeceği gibi bir Tek Adam anlatısı üzerine kuruldu. Atatürk, Topkapı Sarayı'nın önünde, Gülhane Parkı içinde tek başına, üç metrelik bir kaide üzerine, üç metrelik bir heykel biçiminde, cesameti ve heybetiyle, sivil kıyafetler içinde atletik ve enerjik bir biçimde betimlenmiş, yeni devletin azametli banisi biçiminde selamlanmıştır. Bu heykeli yapan Krippel Türkiye'de heykeltıraşlığını sürdürecektir, bu heykelle birlikte toplam dört Atatürk heykeli yapacak, şüphesiz siyasal iktidarın talepleri doğrultusunda bir heykel modeli kuracaktır.

Krippel'in ikinci işi Konya Atatürk Anıtı devlet erkanının katılımıyla 29 Ekim 1926'da açıldı. Heykel sanatsal yanı bir tarafa cüssesiyle etkileyiciydi. Altı buçuk metrelik kaidenin üzerine iki metre seksen santim bronz bir Atatürk heykeli yerleştirildi. Mareşal üniformasıyla yapılan Atatürk heykeli ayakta duruyor, sağ eliyle ziraatı simgeleyen buğdaya uzanıyor, sol eliyle devrimlerin yılmaz bekçisi gücü ve zoru anlatan kılıcı kavıyordu. İstanbul'da sivil kıyafetler içinde enerjik gösterilen Atatürk, Konya'da mareşal üniformasıyla bir yanda taraftarlarına güven veriyor, diğer yanda karşı-devrimcileri tehditkâr bir biçimde şehrin merkezinde bütün cesameti ve heybetiyle karşılıyordu.

Üçüncü Krippel heykeli 24 Kasım 1927'de bu defa Ankara'da Hakimiyet-i Milliye Meydanı üzerinde Yenigün Zafer Anıtı adıyla inşa edildi. Cumhuriyet'in haberine göre, açılış İsmet Paşa'nın katılımıyla gerçekleşmiş, Mehmet Emin açılışa iki manzum hitabıyla katılmıştır. Bunlar Zafer ve İnkılâp manzumeleriydi. İnkılâp manzumesi günün anlam ve önemine yakışacak bir biçimde şöyle bitmiştir: “Senin de mermerden yüksek heykelin / cihana bir yeni gölge saçacak; / tahtları deviren polattan elin / bir yeni dünyaya yollar açacak!...” (Cumhuriyet, 25 Kasım 1927: 1-2). Aslında bu manzume ve heykel birbirini

⁴⁶ Kreiser yüzyıl içinde Midhat Paşa, Enver ve Talat'ın mezarlarının da buraya defnedildiğini söyleyerek makalesini zamandizinsel bir biçimde tamamlamıştır. Ancak söz konusu mezarların Hürriyet Tepesi'ne getirilmesi, getirildiği dönemin siyasal havasıyla ilişkilendirilmeli, haliyle bu makalede Hürriyet'in çalkantılı döneminde Mahmud Şevket Paşa'nın anıt mezarının yapıldığı 1913 yılı anıtın son şekli kabul edilmiş ve daha öteye gidilmemiştir.

tamamlıyordu. Krippel bu defa tek başına bir Atatürk heykeli yapmamış, önde iki gözcü asker, arkada mermi taşıyan bir kadın figürü eklemiş ancak Gazi'yi mermer kaide vasıtasıyla söz konusu figürlerden yükselterek ayırmış, askeri üniforma içinde Mehmet Emin'in manzumelerinde olduğu gibi Zafer ve İnkılâp'ı sağlayan tek adam biçiminde vurgulamıştır. Bu heykel bir model meydana getiriyor, Türk Devrimi'nin kavranışını gösteriyor, olağanüstü kişiliğiyle Atatürk tek adam figürüyle öne çıkıyor ve yükselerek kültleşiyordu.

Krippel'in Türkiye'deki dördüncü ve son işi Samsun'da açıldı. 15 Ocak 1932'de anıtın açılışını gerçekleştiren Vali Selim Bey şöyle diyordu:

“Onun azminden dehasından doğan zaferler sayesinde bugün hür, müstakil olarak yaşıyoruz. Hayatımızı da, hürriyetimizi de o azimkar kumandana, onun fedakar silah arkadaşlarına borçluyuz. Sahamet sahralarında, büyük savaşlarda daima kazanan o muzaffer kumadan, İnkılâp sahnelerinin de kahramanıdır. O, kudretli bir inkılâpçı, yaratıcı bir devlet müessisidir.” (Sarısakal, 2020.)

Krippel bu heykelinde Atatürk'ü askeri üniformasıyla, şahlanmış bir at üstünde, sol eliyle atının dizginlerini tutarken sağ eliyle kılıcını kınından çıkarırken tasvir etti, kumandanlığını ve gücünü, ülkedeki hakimiyetini vurguladı.

Cumhuriyet döneminde kurucu bir model meydana getiren heykelleriyle öne çıkan iki heykeltıraştan biri Krippel diğeri ise Canonica idi. Canonica da Krippel gibi Türkiye'de toplam dört anıt ve heykel inşa etti. Belki de bunlardan en önemlisi ve en aykırı işi Taksim Cumhuriyet Anıtı idi. Anıtın bir cephesinde Kurtuluş Savaşı'ndan bir sahne yer alır. Diğer cephede Atatürk ile İnönü fraklı ve Fevzi Çakmak asker kıyafeti içinde önde bulunur, arkalarında Sovyetlerin desteğini ifade eden iki Sovyet generali, onların arkasında fötr şapkalı bir kentli, kasketli bir köylü, genç ve yaşlı insanlar, askerler ve en arkada bayrak tutan bir asker vardır. Tüm bu figürler cumhuriyet ve devrimleri temsil eden bir sahne meydana getirir. Kaidenin bir yanında peçeli bir kadın Osmanlı'yı, diğer yanında yüzü açık bir kadın Cumhuriyet'i temsil eder. Bu anıtta Atatürk genel yaklaşımın aksine kültleştirilmemiş, tek adam vurgusu yapılmamış, Millî Mücadele'nin önder kadrosu, kitlesel katılımı, Sovyet figürleriyle birlikte Sovyet desteği ifade edilmiş, Atatürk bu kitlesel hareket içinde önder rolüyle mütevazı bir biçimde yer almıştır (Tekiner, 2010: 103-104).

Cononica'nın burada söz edeceğimiz bir diğer anıtı 28 Temmuz 1932'de dikilen İzmir Atatürk Anıtı'dır. Kaidenin ön yüzünde “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri! Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Eylül 1922” yazılmış, anıtın kaidesine aşağı yukarı üç cepheyi kaplayan bir kabartma yapılmıştır. Kabartmada İzmir'in kurtuluşu temsil edilir, İzmir'e giren Türk ordusu sevinçle karşılanır. Atatürk kaidenin üzerinde mareşal üniformasıyla atının üstünde yer alır, ordunun ve toplumun hâkim önderi biçiminde tasvir edilir (Tekiner, 2010: 124-127).

1928'den sonra Krippel ve Canonica'yı takip ederek Türk heykeltıraşlar adım adım anıt ve heykel pazarına egemen oldular. Türk heykeltıraşlar da genellikle Atatürk heykellerini birer kült biçiminde yaptılar veya Cumhuriyet temalı anıtlar inşa ettiler. 1944'te yapılan Barbaros Anıtı ile ilk defa bir Osmanlı figürü, Türk geçmişe atıflarla inşa edildi, Osmanlı tarihiyle yumuşak bir uyum kuruldu. Bu geçişi anlamak için öncelikle Türk Tarih Tezi'ni ve İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşen revizyonu kısaca ele almak gerekir.

Türk Tarih Tezinde Revizyon

Türk devriminin en büyük iki temel hedefinden biri laik bir cumhuriyet kurmak ise diğeri yeni bir Türk milleti-kimliği inşa etmektir. Bu inşanın en önemli unsurlarından ikisi, dil ve tarih tezleri kabul edilebilir. 1930'ların başında dil ve tarih tezleri, Türkleri insanlık tarihinin medeniyet kurucusu ve taşıyıcısı bir millet halinde konumlandırıyor, Türkçeyi yeryüzünün tüm dillerinin kökeninde görüyor, bu teori Güneş-Dil Teorisi adını alıyordu. Güneş-Dil teorisi üzerinde 1930'ların ortasına kadar durulduysa da bu teori bilim insanları çevresinde itibar kazanmamış ve kısa zamanda terk edilmiştir. Tarih Tezi ise daha uzun bir süre kamu okullarında okutuldu. Tezin önemli kalemlerinden Afet İnan, 1928'de Fransızca bir coğrafya kitabında Türklerin “sarı ırka” mensup olduklarını ve Avrupa zihniyetine göre ikinci sınıf bir insan tipi olduğunu okudu. Bu satırları Atatürk'e gösterdi ve şu yanıtı aldı: “Hayır, olmaz, bunun üzerinde meşgul

olalım, sen çalış.” (Copeaux, 1999: 36).⁴⁷ İnan, bu olayın ardından tarih ile yakından ilgilenmeye koyuldu. Bu dönemin meşhur antropologlarından İsviçreli Eugene Pittard ile çalıştı, onun teşvikiyle brakisefal kafa ölçümlerine girişti. 1931’de Sağlık Bakanlığı’nın yardımıyla tezi için 40 binin üzerinde kadın ve erkek iskeletinin üzerinde çalıştı. Cenevre Üniversitesi’ne sunduğu tez, “Türk Halkının ve Tarihinin Antropolojik Özellikleri” ismini taşıyor, tezin amacı ise Anadolu’nun eskiçağdan beri Türk yurdu olduğunun fiziki antropolojik veriler ile kanıtlanması biçiminde ifade ediliyordu (Göral, 2002: 220-227).

Bu anlayış doğrultusunda Atatürk’ün isteğiyle kamu okullarında okutulmak üzere yazılan ilk kitap Türk Tarihinin Anahatları (TTA) olmuştur. Kitap, 1931’de aralarında Afet İnan, Akçura Yusuf, Samih Rifat’ın da bulunduğu Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti üyelerince yazılmıştır. TTA, henüz meydana getirilen Türk Tarih Tezi doğrultusunda yazılan ilk kitaptı. Kitabın yazılma gerekçesini yazarlar şöyle ifade ediyor: “Türkün hususiyet ve kuvvetini kendine göstermek ve milli inkişafımızın derin ırki köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz.”⁴⁸ Çalışmanın amacıysa şöyle ifade ediliyor: “asırlarca çok haksız iftiralara uğratılmış, ilk medeniyetlerin kuruluşundaki hizmet ve emekleri inkar olunmuş Büyük Türk Milletine, tarihi hakikatlere dayanan şerefli mazisini hatırlatmaktır”⁴⁹ TTA bir süre sonra 30 bin adet basılarak TTA Methal adıyla orta dereceli okullara gönderilir. Osmanlı Tarihi’ne yer verilmeyen kitapta, çoğunlukla eski Türklerin kökenleri, anavatanları ve göçleri üzerinde durulur.

Üçüncü ve dördüncü kitaplar sırasıyla Tarih (dört cilt), Orta Mektep İçin Tarih (OT, üç cilt) olmuştur. Liseler için hazırlanan Tarih, TTA’dan yararlanarak 1932’de yazılmış, OT ise Tarih’in basitleştirilmesiyle meydana gelmiş ve 1933’te yayımlanmıştır. Ersanlı bu kitapları şöyle değerlendiriyor: “Bu kitaplar Türkleri bir ‘ırk’ olarak yüceltiler ve büyük bir uygarlık kurmuş olduklarını vurguladılar ve diğer büyük uygarlıklar üzerindeki etkilerinin altlarını çizdiler.” (Ersanlı, 2003: 122). OT’de “ırk” aynı “kandan” gelen ve fizik yapıları benzer kişiler biçiminde tanımlanır, ikinci bölüm şöyle başlar: “Tarihin en büyük cereyanlarını yaratmış olan Türk ırkı, benliğini en çok korumuş olan bir ırktır.” (Aktaran: Ersanlı, 2003: 127).

Liseler için yazılan Tarih serisinin dördüncü kitabı İstiklal Harbi’ni de içeriyor, burada Atatürk odak noktası oluyor, Nutuk temel metin kabul ediliyordu. Bu kitapta Atatürk’ün askeri kariyeri, kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Cihan Harbi’nde gösterdiği başarılar anlatılıyor, İstiklal Savaşı ve sonrasındaki rolü rakipsiz görülüyordu. Bu kitabın anlatısı büyük oranda heykel kavrayışıyla benzerlik göstermiş, tarihsel anlatı Tek Adam anlayışı üzerine kurulmuştur (TTA, ty: 73).

Şimdi de çok kısaca ilk Türk Tarih Kongresine değinelim. I. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Tezi’ni tanıtmak amacıyla Atatürk’ün girişimiyle Temmuz 1932’de Ankara Halkevi binasında toplandı. Katılımcıların arasında 198 lise ve ortaokul öğretmeni, 18 profesör, 25 TTK üyesi vardı. 10 gün süren Kongre’nin önde gelen katılımcıları Afet İnan, Fuat Köprülü, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu oldular. Kongre dört konuya odaklanmıştı: 1. Tarih öncesi dönemler ve Türkler. 2. Türk dilleri, kaynakları ve etkileri. 3. Orta Asya’dan yoğun göçlere yol açan coğrafi ve doğal değişimler. 4. Ders kitapları üzerine tartışma.

Afet İnan Kongre’de yaptığı konuşmada tezin ana hatlarını çiziyor, şöyle diyordu:

“Türkün anayurdu Orta Asya yaylasıdır!... [...] Türkler bu beşikte, en az milattan 9000 yıl evvel, kültür sahibi bir ırk olmuş bulunuyordu [...] Türk çocukları biliyor ve bileceklerdir ki, onlar, 400 çadırlı bir aşiretten değil, on binlerce yıllık, Ari, medeni, yüksek bir ırktan gelen, yüksek kabiliyetli bir millettir.” (Aktaran: Ersanlı, 2003: 151-152).

Kongre’de farklı görüşler veya itirazlar olmakla birlikte, İnan’ın çizdiği ana hat kabul görüyor ve kamu okullarında başlayan Türk Tarih Tezi’nin okutulması güçlenerek devam ediyordu (Birinci TTK Kongresi, 2010: 42-47).⁵⁰ Kısaca Kurultay, İslam ve Osmanlı kaynakların ötesine geçerek Asyalı ve Anadolu’lu ve giderek tüm uygarlıkların temelinde Türk kimliğini vurgulamıştı.

⁴⁷ Copeaux, bu dönem Türk tarih yazımını, İnan’ın Pittard ile çalışmalarını da göz önünde tutarak şöyle değerlendiriyor: “[Türk Tarih Tezi’ne] gelişiminin tüm aşamalarında, Batı oryantalizmi sadece belirleyici itkiyi vermekle kalmamış, Türk tarih söyleminin en azından 1950’lere kadar dayandığı otoriteyi de sağlamıştır.”

⁴⁸ Ersanlı, **İktidar ve Tarih** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 122.

⁴⁹ **Türk Tarihinin Anahatları: Methal Kısım**, Maarif Vekâleti (İstanbul Devlet Matbaası), 73.

⁵⁰ Söz konusu itiraz Köprülü’den geliyor, Köprülü, İnan ile çatışmaya veya tartışmaya girmemeye özen göstererek tarih araştırmalarının ancak vesikalarla yapılabileceğini söylüyor, dolayısıyla açıkça ifade etmese de İnan’ın tezini gerçekçi

Atatürk başlangıcından itibaren tarih tezine rengini verdi, yönünü çizdi. Afet İnan aracılığıyla sınırlarını biçimlendirdi. Atatürk'ün biçimlendirdiği söz konusu tezin işlediği dönem boyunca yukarıda ifade edildiği gibi heykeller ve anıtlar bu zihniyete uyum gösterdi. Heykel ve anıtların büyük bir çoğunluğu Atatürk'ü bir tek adam biçiminde öne çıkardı, halk Tek Adam'ın büyük oranda yardımcı kuvvetiydi. Ancak bu görüş, İnönü döneminde revize edilecek, söz konusu revizyon çok geçmeden anıtlara da yansiyacaktır.

Atatürk döneminin ardından İnönü döneminde ilk Türk Tarih Kongresi 15-20 Kasım 1943'te gerçekleşti. TTK Başkanı Şemsettin Günaltay, Türk Tarih Tezi'ni onaylayarak sözlerine başlıyor, Türk tarihinin Asya derinliğini ifade ediyor, bununla birlikte Selçuklu ve Osmanlı tarihinin de Türk tarihinin şanlı bir parçası olduğunu vurguluyordu. Kongrede ağırlık Orta Asya Türk tarihi, Selçuklu ve Osmanlı tarihine verildi. Hafriyat çalışmalarındaysa Yunan, Roma ve Hitit eserleri önemsendi. Burada hedef Türk tarihini Selçuklu, Osmanlı geçmişiyle birbirine bağlamak, ilk tezin göze batan yanlarını yumuşatmaktı. Türk Tarih Tezi bu halde yeniden gözden geçirilmiş, Osmanlı geçmişiyle uyum kurulmuş, özellikle Tanzimat dönemi ve ıslahatları Cumhuriyet'e giden sürecin kaynaklarından görülmüştür. 1939'da Tanzimat'ın 100. Yılı dolayısıyla yayınlan kitap bu revizyonun başlı başına bir göstergesiydi (Çelik, 2016: 98-101)

10-14 Kasım 1948'de düzenlenen dördüncü kongrede de tarihsel süreklilik öne çıkıyor, bu bağlamda Selçuklu ve Osmanlı tarihi araştırmaları vurgulanıyordu. Türk Tarih Tezi'ndeki söz konusu revizyonu değerlendiren Çelik'e göre ilk tezdin keskin bir kopuş yapılmamış olmasının temel nedenleri şöyle izah edilebilir: 1. Tez derhal terk edilemeyecek kadar Atatürk ile özdeşleşmişti. 2. 1930'lu yıllar boyunca yapılan çalışmalar neredeyse tamamen teze bağlı gerçekleşmişti. Tüm bu çalışmaları çöpe atmak mümkün değildi. 3. Teze itirazlara rağmen, Türklerin tarihinin Batılılarca önyargılı yazıldığına, Osmanlı tarihçilerinin çalışmalarının yetersiz olduğuna ve tarihten milliyetçi bir destek sağlanması gerektiğine dair bir uzlaşma vardı (Çelik, 2016: 98-101).

Aslında kongrelerden çıkan sonuçlar ve söz konusu revizyon daha erken bir dönemde 1941'de ders kitaplarında görülmüştür. 1941'de yeni ders kitapları Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal tarafından yazıldı. Mansel, Türkiye için Grek-Latin uygarlığının temel alınması gerektiğini ifade ediyor, etnik değil coğrafi geçmişi önemsiyordu. Kitapta Türklerin ırki kökeni beyaz ve Alp biçiminde tanımlansa ve tekrarlanırsa da üzerinde çok durulmamış, ırk saflığının devam etmediği ifade edilmiştir. Ünlü kişilerin Türklüğü iddialarından vazgeçilmiş, Romalıların Türklüğü tezi terk edilmiştir. Bu kitapta Türklerin İslamiyet'e hizmetleri vurgulanırken daha önce olduğu gibi Türklerin İslamiyet'e zorla değil bile-isteye ve düşünerek girdikleri kaydedildi. Osmanlı Devleti'nin en yüksek yüzyılının 16. yüzyıl olduğu saptanmış, Osmanlı Devleti olumlu-olumsuz yanlarıyla değerlendirilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse Türk Tarih Tezi'nin sivri yanları bu yeni ders kitaplarında törpüldü, Grek-Latin uygarlıkları vurgulandı, hümanist çizgi öne çıkarıldı, Selçuklu ve Osmanlı dönemleri daha çok dikkate alındı. Barbaros Hayrettin gibi Türk denizcileri başarılarıyla hatırlandı ve vurgulandı. Bu tavır şüphesiz II. Dünya Savaşı koşullarında görülen milli savunmanın da bir ürünüydü. Bu dönem liseler için hazırlanan Tarih kitaplarında da revizyona gidildi. Yukarıda söz edilen dördüncü ciltte Atatürk önemini koruyor ancak artık tek adam kavrayışından uzaklaşıyor, İnönü daha çok öne çıkarılıyor, Fevzi Paşa'nın da başarıları ifade ediliyordu (Çelik, 2016: 112-113). İşte Barbaros Anıtı'nın yapımı bu havada gerçekleşiyordu.

Barbaros Anıtı'nın Açılışı

Anıtın dikildiği Beşiktaş sahili tesadüfen seçilmiş bir yer değildi. Anıt ile beraber Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbesi de burada yer almıştır. Türbe, Barbaros tarafından ölümünden beş yıl kadar önce Mimar Sinan'a 1541-1542 yıllarında yaptırılmış, Barbaros çok sevdiği Beşiktaş'ta öldükten sonra da sonsuza kadar kalmak istemiştir. Barbaros yaşamının önemli bir kısmını Beşiktaş'ta inşa ettirdiği büyük konağında geçirmiş, ayrıca bu semte medrese, kervansaray, hamam gibi yapılar da inşa ettirmiştir (Yakarçelik, ty: 1-10). Barbaros Anıtı'nın nereye yapılacağı uzun tartışmalardan sonra kararlaştırılmış, Beşiktaş meydanıyla vapur iskelesi arasındaki yer, türbe ile Deniz Müzesi arasındaki alan uygun görülmüştür. Anıtın yapımı 1941'de başlamış, 1943'te tamamlandıktan sonra açılış 1944'te gerçekleşmiştir. Maketi Ali Hadi Bara tarafından yapılan anıtın döküm ve inşasını Zühtü Müridoğlu yapmıştır. Anıt, taştan bir kalyonun burnu üzerinde önde Barbaros ve arkasında levent figürleriyle biçimlendirilmiş, yan yüzlerinde yer alan bronz

bulmuyordu. **Birinci Türk Tarih Kongresi, Ankara: 2-11 Temmuz 1932, Konferans Müzakere Zabıtları**, 2. Bs. Tıpkıbasım (Ankara TTK Basımevi, 2010), 42-47.

plakalarda Preveze Deniz Savaşı ve Barbaros'un Kanuni'ye takdim edilmesi kabartmalarla anlatılmıştır. Bir de arka duvara Yahya Kemal'in Süleymaniye'de Bayram Sabahı adlı şiirinden şu dizeler eklenmişti:

“Deniz ufkunda bu top sesleri nereden geliyor / Barbaros belki seferden geliyor / Adalardan mı? Tunus'tan mı? Cezayir'den mi / Hür ufuklarda donanmış iki yüz pare gemi / Yeni doğmuş aya baktığı yerden geliyor / Ol mübarek gemiler hangi seferden geliyor”

Yahya Kemal söz konusu şiirinde Türk tarihini Osmanlı'dan gününe, Süleymaniye Camisi'nin uhrevi havası içinde, asker-millet odağında gaza anlayışı çerçevesinde ele almış, şiiri bu devre, tarih kavrayışına ve Barbaros'a uygun görülmüş, dolayısıyla kaidedeki yerini almıştır.

Cumhuriyet gazetesinde anıtın açılışına dair yapılan haber, “Büyük Türk amirali için dün yapılan merasim” biçiminde verildi. Gazetenin haberine göre, on binlerce insan anıtın açılışına gelmiş, anıt, Türk bayrağına sarılı bir biçimde beklemiş ve etrafında Barbaros döneminden giysilerle üç levent nöbet tutmuştur. Leventlerle birlikte kız ve erkek izciler, deniz ve şehir bandoları da yer almış, Kocatepe ve Tınaztepe muharıpleri de demir atmışlardı. Vali Dr. Lütfi Kırdar, burada yaptığı konuşmada İnönü'nün bu işle başından itibaren ilgilendiğini ifade ediyor, İnönü kurdeleyi kesiyor, alandan ayrılıyordu. Kırdar konuşmasında, Barbaros hakkında şunları söylemiştir:

“Fani bir insan ömrü içerisinde, küçük bir yelkenli tayfasından bir denizler hâkimi yarattın. Hiçbir yeni silahın Türk erlerinin kabiliyeti elinde ve vazife anında aksamayacağı 400 sene evvel sen ispat ettin. Bunun içindir ki milletimiz, uzun süren varlık mücadelesini gene ancak kendisinden çıkabilecek eşsiz kahraman evladlarının elile ve zaferle bitirir bitirmez seni andı. Büyük Atatürkün, isminin üzerindeki derin alakası bütün milleti coşturmuştu. Onun aziz kardeşi İnönü'nün, o, kendilerine has, vefakar ve devamlı takibleri üzerimizden hiç eksilmedi, İstanbulun imar işi ele alındığı zaman, bu sahanın açılması, güzel türbenin meydana çıkarılması ve nihayet heykelinin dikilmesi ilk plana alındı. Büyük Amiralim; Torunlarının memleket uğrunda son mücadele ve başarılarından, en muhteşem misalini bizzat verdiği birlik ve beraberlik hislerinden, tarihlerine ve mefahirine karşı olan bağlılıklarından ümid ediyoruz ki ruhun memnun ve hoşnuddur.” (Cumhuriyet, 26 Mart, 1-2).

Kırdar'ın konuşmasının ardından birkaç konuşma daha yapıldı. Bu konuşmalarda da Barbaros'un Türk denizciliği ve kahramanlığındaki yeri vurgulandı. Nutukların ardından Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay ve Kuvvet Komutanlarının huzurunda askeri bir geçit yapıldı. Geçidin ardından Barbaros koşusu adıyla bir koşu gerçekleşti. Koşuya 312 atlet katılmış, koşuya en fazla atletle iştirak eden Haydarpaşa Lisesine Barbaros kupası verilmiştir. Ayrıca belediye tarafından buraya gelen ahaliye Barbaros risalesi dağıtıldı (Cumhuriyet, 26 Mart, 1-2).

Anıtın açılış haberi Akşam ve Ulus'ta benzer bir biçimde verildi. Son Posta'da “Millî Şef” biçiminde ilk sayfadan verilen haberde İnönü'nün açılış yapması öne çıkarıldı. Gazeteye göre anıtın açılışından bir süre önce bir bakıma açılışa hazırlanmak maksadıyla Halkevlerinde Barbaros hakkında gece gündüz toplantılar yapılmış, kaptanın hayatı ve başarıları anlatılmıştır (Son Posta, 26 Mart 1944: 1).

Tanın'de, “Barbaros heykeli Millî Şef'in uğurlu eliyle açıldı” başlığıyla verilen habere göre, anıt üzerinde iki yıl çalışılmış, 30 bin liraya mal olmuş, özellikle Nigari'nin meşhur minyatüründen yararlanılmış, 17. yy. gravürlerinden istifade edilmiştir. Barbaros burada bir zafer dönüşü tasvir edilmiş, iki de palalı levent yer almıştı. Açılıştan konuşmacılar arasında yer alan Üsteğmen Yavuz denizciler adına şöyle diyordu:

“Türk kudretini kıvılcık bir yalım gibi gezdirenlerin en büyüğü uzak rüyalı sahillerden gelmiş yakamozlu bir sevgili selamını içli şırıltısına kulak vere vere bir mazi heyecanını tekrarlayıp emin ve rahat uyuyor.” (Tanin, 26 Mart 1944, 4).

Vakit gazetesinde de İnönü öne çıkarılıyor, haber, “Barbaros âbidesini bizzat Millî Şefimiz açtı” biçiminde duyuruluyordu. Vakit'te Şişli Halkevi reisi ve Şehir Meclisi azasından Meliha Avni Sözen'in de nutkuna yer verildi. Meliha Hanım da oldukça milliyetçi bir üslupla şunları söylemişti Barbaros'un destanından söz ederek: “Bu destanın her Türkün başını göklere ulaştıran bir güftesi, her milleti hayran eden bir bestesi, bu güfte ve bestenin bütün cihanı ürperten bir temposu vardır.” (Vakit, 26 mart 1944: 5).

Tüm gazeteler toplandığında şu sonuçlar çıkarılabilir; 1. Millî Şef'in fotoğraflarıyla ve başlıklarla öne çıktığı, otoriter bir idare görülmektedir. 2. Gazetelerin, farklı fotoğraflar ve yazılarla birlikte ortak bir üslup

izledikleri, Milli Şef ile birlikte anıtın açılışını benzer başlıklarla verdikleri izlenmektedir. Bu durum gazetelerin merkezden biçimlendirildiğini veya mevcut gazetelerin iktidarın üslubunu benimsediği göstermektedir. 3. Fotoğraflarda veya yazılarda nutuklar ve resmi erkan dışında ahaliye pek yer verilmediği görülmektedir. 4. Barbaros'un bir Türk deniz hâkimi biçiminde tanımlandığı ancak Osmanlı tarihine veya Osmanlı tarihi içinde Barbaros'a yer verilmediği saptanmaktadır. Türk Tarih Tezi'ndeki revizyona uygun bir biçimde Barbaros'un Türklüğü vurgulanmış, Osmanlı tarihiyle bağlantısı dolaylı bir biçimde ifade edilmiş, Osmanlı dünyası anıtın yanlarında yer alan iki kabartmayla gösterilmiştir. Bu kabartmaların bir yanında Preveze Deniz Savaşı diğer yanında Barbaros'un Kanuni'ye takdimi tasvir edilmiştir. Açılış askeri bir tören biçiminde yapılmış, bu bir yandan Barbaros'un asker kişiliğinden kaynaklanmış, diğer taraftan II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Türkiye siyasetindeki teyakkuz halini ifade etmiştir.

Sonuç

Barbaros'un anıtının buraya, türbenin karşısına yapılması, coğrafi devamlılıkla birlikte Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisini Yahya Kemal'in şiiriyle bütünlenen Barbaros üzerinden yumuşak bir biçimde kurdu. Bir kalyonda biçimlenen Barbaros heybetli kişiliğiyle erken cumhuriyet döneminde kişiler üzerinden tarihin okunmasına uygun görünmekte, arkasındaki leventler II. Dünya Savaşı'nın son günlerinde askeri varlığı güçlendirmekte, anıtın yanlarında yer alan kabartmalar, Osmanlı geçmişi padişah düzeyinde anımsatmakta, açılış ve açılış gününde yapılan konuşmalarla Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisi tarihin derinlerinden ve kesintisiz bir biçimde gelen Türk varlığı ve devamı üzerine kurulmaktadır. Barbaros bir Türk denizcisi unvanıyla selamlanmış, yine II. Dünya Savaşı yıllarında meydana gelen tehditlere cevap verircesine Akdeniz'deki başarılarından, gazalarından ve hakimiyetinden söz edilmiştir. Kısaca anıt, Türk Tarih Tezi'nden meydana gelen revizyonu simgesel düzeyde tamamlamış, yeni bir dönemin Türk tarihinin Osmanlı tarihiyle uyumlu hale getirilen yeni bir dönemin simgesi olmuştur.

Kaynakça

1. “Barbaros âbidesini bizzat Millî Şefimiz açtı”, Vakıf, 26 Mart 1944, 5.
2. “Barbaros heykeli Milli Şef'in uğurlu eliyle açıldı”, Tanin, 26 Mart 1944, 4.
3. “Büyük Türk Amirali İçin Dün Yapılan merasim”, Cumhuriyet, 26 Mart 1944: 1-2.
4. “Millî Şef”, Son Posta, 26 Mart 1944, 1.
5. **Birinci Türk Tarih Kongresi, Ankara: 2-11 Temmuz 1932, Konferans Müzakere Zabıtları** (2010). 2. Bs. Tıpkıbasım, Ankara TTK Basımevi.
6. COPEAUX, E. (1999). **Tarih Ders Kitaplarında (1931–1993), Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
7. ÇELİK, H. S. (Güz 2016). “İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, y. 12, s. 24: 112-113.
8. GÖRAL, Ö. S. (2002). “Afet İnan”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler, c. 2 Kemalizm**, ed. Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları: 220-227.
9. https://www.samsunharitasi.com/Harita/Dosya/www.samsunturizm.com_1_onur_aniti_acilis_toreni.pdf, [19.12.2020].
10. KREISER, K. (1997). “Public Monuments in Turkey and Egypt (1840-1916), **An Annual on the Visual Culture of the Islamic World**, v. 14: 103-117.
11. KREİSER, K. (Mart 2018). “Özgürlük Anıtı”, **Toplumsal Tarih**, 12-17
12. KÜÇÜK, C. (1998). “Abdülaziz”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: TDV Yayınları: 179-185.
13. SARISAKAL, B. (2020) Baki Sarısakal, “Samsun Onur Anıtı Açılma Töreni”,
14. TEKİNER, A. (2010) **Atatürk Heykelleri** (İstanbul: İletişim Yayınları.
15. **Türk Tarihinin Anahatları: Methal Kısmı**, Maarif Vekâleti (İstanbul Devlet Matbaası), 73.
16. YAKARÇELİK, N. D. Beşiktaş'ta Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi”, https://www.academia.edu/36623510/BEŞİKTAŞTA_BARBAROS_HAYREDDİN_PAŞA_TÜRBESİ, [19.12.2020]: 1-32.

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Millet Partisi'nin Kapatılmasının Chp-Dp İlişkilerine Etkisi****Dr. İsrail Karataş¹**¹Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

*Corresponding author: İsrail Karataş

Özet

DP (Demokrat Parti) iktidarı ile ana muhalefet partisi CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) arasındaki ilişkinin genel olarak gergin olduğu söylenebilir. DP iktidarında (1950-1960) iki parti arasında sadece dört kez iyi ilişkiler dönemi yaşanmıştır. Bunlardan en uzununu, Yalman Suikastı (22 Kasım 1952) ile başlayıp MP (Millet Partisi)'nin kapatılması ile sona eren dönemdir. Temmuz 1953'te MP, Atatürk inkılaplarının aleyhinde faaliyette bulunduğu ve dini siyasete alet ettiği gerekçe gösterilerek geçici olarak kapatılmıştı. CHP, MP'nin kapatılmasına içerik yönünden destek vermekle birlikte hukuki açıdan karşı çıkmıştır. Bir siyasi partinin çok kolay bir şekilde sulh ceza mahkemesi tarafından kapatılması, CHP'yi endişelendirmiştir. Aynı yöntemin ileride kendilerine de uygulanabileceğini düşünerek iktidara karşı tepkisini ortaya koymuştur. CHP'nin tutumu, DP tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. Dolayısıyla CHP'nin bu hamlesi, iki parti arasındaki iyi ilişkilerin sonunu getiren gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Bununla birlikte iki parti arasında Atatürk inkılaplarının asıl savunucusunun kim olduğu tartışması başlamıştır. Öte yandan irtica ile mücadele karşısında CHP tarafından yalnız bırakıldığını düşünen DP, irtica ile mücadele amaçlı Milli Selamet Kanunlarını çıkartmıştır. CHP de iktidarın bu kanunları çıkartmaktaki asıl amacının, hürriyetleri sınırlandırmak olduğunu savunmuş ve rejimi kurtarmak adına gelecek genel seçimlerde MP ile ittifak görüşmelerine başlamıştır. Bir partinin kapatılması; laiklik konusunda zıt görüşlere sahip iki partiyi bir araya getirmeyi sağlarken, CHP-DP arasındaki gergin atmosferin daha da yükselmesine neden olmuştur.

Gerginleşen atmosfere rağmen Başbakan Adnan Menderes, Kasım 1953'e kadar ilişkileri tekrar yumuşatmak için büyük çaba sarf etmiş, fakat CHP tarafında karşılık bulmayınca ilişkiler, tamamen kopmuştur. Bunun üzerine DP, uzun süredir askıda tuttuğu CHP'nin mallarının hazineye devredilmesi sürecini hızlandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Muhalefet, Ahmet Emin Yalman Suikastı, İrtica.

The Effect of The Closure of The Nation Party on RPP-DP Relations**Abstract**

It can be said that the relationship between the DP (Democratic Party) government and the main opposition party RPP (Republican People's Party) is generally tense. During the DP rule (1950-1960) there were only four periods of good relations between the two parties. The longest of these is the period that started with the Yalman Assassination (22 November 1952) and ended with the dissolution of the MP (Nation Party). In July 1953, NP was temporarily closed on the grounds that it was acting against Atatürk's reforms and that it used religion in politics. RPP supported the MP's closure in terms of content but opposed it legally. The easy closure of a political party by the criminal court of peace worried the RPP. It put forward its reaction against the ruling party, thinking that the same method could be applied to them in the future. RPP's this attitude was not welcomed by the DP. Therefore, this move of the RPP was the beginning of the developments that ended the good relations between the two parties. However, a debate between the two parties started on who the main advocate of Atatürk's reforms was. On the other hand, DP, which thinks that it was left alone by the RPP in the face of the struggle against fundamentalism, enacted the Laws of National Salvation to combat reaction. RPP also argued that the main purpose of the government in passing these laws was to restrict freedoms and started alliance negotiations with the NP in the upcoming general elections to save the regime. Closing a party; While bringing together two parties with opposing views on secularism, it caused the tense atmosphere between RPP-DP to rise even more.

Despite the tense atmosphere, Prime Minister Adnan Menderes made great efforts to soften the relations again until November 1953, but when the RPP did not find a response, the relations were completely broken. Upon this situation,

DP accelerated the process of transferring the properties of RPP, which had been suspended for a long time, to the treasury.

Keywords: Nation Party, Republican People's Party, Democrat Party, Opposition, Ahmet Emin Yalman Assassination, Reaction.

Giriş

Yirmi yedi yıllık CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) iktidarı 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri ile sona ererken, on yıllık DP (Demokrat Parti) iktidarı dönemi başlamıştır(Tuncer, 2002:210). Ana muhalefet partisi konumuna geçen CHP'nin ilk dört yıllık muhalefet politikası, Ulus Gazetesi'nin başında bulunan eski başbakan yardımcısı Nihat Erim tarafından İnönü'den alınan örtülü destekle belirlenmiştir. Erim'e göre seçmenler, 1946-1950 yılları arasında DP tarafından aldatılmıştır. 14 Mayıs Genel Seçimlerinde de bu aldatılmışlık duygusuyla DP'yi iktidara getirmiştir(Arcayürek, 1985:110). Gerçeklerin anlatılması durumunda halk hatasını anlayacak ve CHP'yi tekrar iktidara getirecektir. Bunun için DP'ye karşı ilk günden itibaren amansız bir mücadeleye girişilmiştir(Toker, 1991a:53-54). CHP'nin muhalefetini; DP'nin demokratik gelişmeyi ilerletme sözünü yerine getirmemesi, muhalefetin denetim görevini engellemesi ve siyasi partilerin güvenliğini göz ardı etmesi gibi konular oluşturmuyordu (Karpat, 2015:481-482). Öte yandan CHP'nin amansız ve hoşgörü tanımayan muhalefeti, DP'yi uygulamalarında gittikçe sertleştirmiştir. Demokratikleşmeyi bir an önce sağlamak yerine muhalefete karşı antidemokratik sert uygulamalara yönelmiştir. Öyle ki bu uygulamalar, CHP'nin varlığını bile tehdit eder duruma gelmiştir(Çavdar, 2013:42-43). Dolayısıyla genel olarak iki parti arasındaki ilişkilerin sertlik içerisinde devam ettiği söylenebilir.

On yıllık DP iktidarı boyunca şiddeti giderek artan partiler arasındaki sert ilişkiler, sadece dört kez yerini "*bahar havası*" denilen iyi ilişkilere bırakmıştır(Çetinkaya, 2016:50). Bunlardan en uzun süreni, 28 Aralık 1952'de başlayıp Temmuz 1953'te sona eren dönemdir(Karataş, 2020:375). CHP-DP arasındaki iyi ilişkileri başlatan olay, Vatan Gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman'a 22 Kasım 1952 tarihinde düzenlenen suikasttır(Öymen, 2009:342; Ahmed Emin Yalman Dün Gece Malatya'da Vuruldu, Cumhuriyet, 23 Kasım 1952). Yapılan soruşturmalar sonucunda suikastın arkasında irticai bir hareketin olduğu ortaya çıkmıştır(Öymen,2009:342-344; Malatya'da Bir İrtica Şebekesi Yakalandı, Cumhuriyet, 27 Kasım 1952; Toker, 1991b:202). İktidara geldiği andan itibaren irtica tehlikesinin varlığı konusunda tereddütler içerisinde bulunan Başbakan Adnan Menderes, Yalman Suikastından sonra irtica tehlikesinin varlığını kabul etmeye başlamıştır(Öymen, 2009:342-343; Toker, 1991b:198-199). Böylece irtica tehlikesi karşısında DP'nin CHP ile aynı çizgiye gelmesi iki partiyi bir birine yakınlaştırmıştır(Güngör, 2004:123). Çünkü irtica, CHP açısından da bir tehlike oluşturmuyordu(Toker, 1991b:204). Bu ortak tehlike karşısında Menderes, "*özgürlük düşmanı dini irticacılara, komünistlere ve diğer çılgınlara*" karşı CHP'ye işbirliği teklifinde bulunmuştur(Ahmad, 2010:71). İrticaya karşı işbirliği teklifi doğrultusunda öteden beri var olan partiler arası gerginliğin sona erdirilmesi gerekiyordu. İlk adım, Menderes'ten geldi. CHP İzmir Teşkilatının daveti üzerine 28 Aralık 1952 tarihinde CHP Konak İlçe Kongresi'ne katılan Menderes'in, geçmişini bırakarak ileriye bakılması ve sert mücadelenin sona erdirilmesi gerektiğine dair bir konuşma yapması(Çetinkaya, 2016:50) atılan ilk olumlu adım oldu. Buna mukabil CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, olumlu karşılık vererek iktidar ile muhalefet arasında normal medeni ilişkilerin sağlanması adına her girişimi memnuniyetle karşılayacaklarını dile getirmiştir(Muhalefet Liderinin İktidara Mukabelesi, Cumhuriyet, 31 Aralık 1952). Anlaşılabacağı üzere, irtica tehlikesinin varlığı, iki parti arasındaki gerginliğin sona ermesini sağlıyordu. Çatışmayı bir kenara bırakarak ortak tehlike karşısında dayanışma içerisinde hareket edeceklerini bir birlerine hissettiriyorlardı.

1952 yılının son günlerinde başlayan iki parti arasındaki iyi ilişkiler, 1953 Bütçe Görüşmeleri'nde İnönü'nün iktidarı övmesi ve bütçeye olumlu oy vermesiyle dostluk seviyesine yükseliyordu(Toker, 1991b:221; Güngör, 2004:124-125). Fakat CHP, siyasal mücadeleyi medeni sınırlar içerisinde sürdürmeyi ve DP'nin irticaya karşı inkılapları korumasına destek vermeyi kabul ederken, iktidardan bazı isteklerde bulunuyordu. Anayasa ve seçim kanunlarında gerekli değişiklikler yapılarak antidemokratik kanunlara son verilmeliydi. Muhalefetin güven içinde çalışması ve denetim görevini tam olarak yapmasını sağlayacak ortam oluşturulmalıydı. En önemlisi de partizan idare uygulamaları ortadan kaldırılması gerekmekteydi(Güngör, 2004:126). Hükümet, bu istekleri yerine getireceği sözüne vermesine rağmen hiçbir zaman harekete geçmemiştir. Dolayısıyla partiler arasındaki iyi ilişkiler, yapay bir hal almaya başlamıştır. 1953 yılının Haziran ayında CHP'nin mallarının hazineye devri için DP Meclis Grubu'na önerge verildi. Bu önerge daha ziyade CHP'nin Haziran ayında toplanacak olan 10. Kurultayı'nda, partiler arasındaki iyi ilişkilerin bozulmasını önlemeye yönelik ortaya konulmuş bir tehdit aracıydı. Eğer Kurultay'da iktidara

karşı sert bir hava ortaya çıkarsa DP de CHP'nin haksız olarak edindiği iddia edilen mallarını hazine devredecek yasayı hemen çıkartacaktı(Toker, 1991b:217, 235). İsmet İnönü'nün CHP'nin 10. Kurultayı'nda partiler arasındaki kardeş kavgası döneminin kapandığını bildirmesi(CHP Kurultayı İnönü'nün Nutkuyla Dün Sabah Açıldı, Dünya, 23 Haziran 1953) DP'nin tehdidini kısa bir süreliğine de olsa ortadan kaldırdı. Aşağıda da görüleceği üzere, partiler arasındaki iyi ilişkilerin ters yüz olmasında iktidarın, CHP'nin istekleri karşısındaki samimiyetsizliğinden ziyade MP'nin(Millet Partisi) kapatılması karşısında CHP'nin tutumu etkili olacaktır.

Bu çalışmanın amacı; MP'nin kapatılması karşısında CHP'nin tutumu ve bu tutumun partiler arasındaki iyi ilişkileri ne yönde etkilediğini sonuçlarıyla birlikte ortaya koymaktır.

Millet Partisi'nin Kapatılması

12 Temmuz 1947 Beyannamesi'nin yayınlanmasının hemen sonrasında, DP içerisinde bir bölünme yaşanmaya başlanmıştır. Bazı milletvekilleri, DP yöneticilerini gerçek bir muhalefet partisi gibi hareket etmemekle yani muvazalıkla suçlamaya başlamışlardır. Temelde parti içerisinde bu noktada ortaya çıkan anlaşmazlık, nihayetinde partinin bölünmesine neden olmuştur. 6 Temmuz 1948 tarihinde Mareşal Fevzi Çakmak'ın fahri başkanlığında DP'den ayrılanlar tarafından MP kurulmuştur. Genel Başkanlığına Hikmet Bayur'un seçildiği partide; Enis Akaygen, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni, Sadık Aldoğan ve Ahmet Tahtakılıç gibi eski DP'liler veya DP'ye sempati duyan isimler kurucu üye olarak yer almışlardır(Burçak, 1979:151-157)⁵¹.

MP, kurulduğu andan itibaren CHP'den daha çok DP'nin karşısında yer almış ve DP'nin iktidara gelmesinden sonra bu parti ile dindar görünme yarışı içerisine girmiştir. Partinin genel başkanlığından ayrılan Hikmet Bayur, arkadaşlarıyla birlikte, 1950 Genel Seçimlerinden sonra MP'nin laiklik karşıtı davranışlar içerisine girdiğini zaman zaman kamuoyuna açıklıyorlardı. DP ise, bunlara karşı gerekli tedbirlerin alınacağını işaretini veriyordu(Öymen, 2009:360-362). DP iktidarının MP'ye yönelik tedbir almasını kolaylaştıran gelişme, MP'nin 4. Kongresi'nde meydana gelmiştir. Kongre, 27-29 Haziran 1953 tarihleri arasında toplanmıştı(Bölükbaşı, 2005:155). Kongrenin başından itibaren delegeler muhafazakârlar ve devrimciler olmak üzere iki ayrı gruba bölünmüşlerdir. Hikmet Bayur'un başını çektiği devrimci kanat, genel kurula bir önerge vermişti. Önergede, MP'nin inkılaplara bağlı olduğunun ilan edilmesi isteniyordu. Önergenin kabul edilmemesi üzerine Hikmet Bayur ve Vasfi Raşit başta olmak üzere bazı delegeler, bir bildiri yayınlayarak partiden istifa etmişlerdir(Toker, 1991b:238-239). Bildiride, MP yöneticilerinin inkılap düşmanlarına taviz verdikleri iddiası yer alıyordu. Parti tüzüğündeki bazı zaafıların partiyi Atatürk düşmanlığını rehber edinen bazı kişilerin tahakkümü altına soktuğu ve parti yöneticilerinin oy kazanmak için gerici fikirleri okşadıkları gibi suçlamalar da iddialar arasındaydı(Bölükbaşı, 2005:157). Yayınlanan bildirinin ardından partiden istifalar devam ederken; bildiri ihbar kabul edildi ve savcılık hemen soruşturma başlattı(Millet Partisi Hakkında Savcılık Tetkikler Yapıyor, Cumhuriyet, 2 Temmuz 1953; Millet Partisinin Durumu, Ulus, 4 Temmuz 1953). Hikmet Bayur, inkılap aleyhtarı ve gerici faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla MP hakkında açılan soruşturmada ifade verdikten sonra gazetecilere yaptığı açıklamada 1949 yılından itibaren parti içinde gerici unsurların bulunduğunu kaydetmiştir(Bayur'un Beyanatı, Ulus, 6 Temmuz 1953).

Savcılığın genişleterek yürüttüğü soruşturmada bir yandan MP yöneticilerinin ifadeleri alınırken,(Millet Partisi Hakkında İleri Sürülen İddialar, Ulus, 5 Temmuz 1953) diğer yandan da başta parti genel merkezi olmak üzere teşkilat binalarına ve parti üyelerinin evlerine baskınlar yapılarak aramalar yapılıyordu (M. Partisi Hakkında Açılan Tahkikat, Cumhuriyet, 7 Temmuz 1953; M.P. Tahkikatı Yurd Ölçüsünde Genişledi, Cumhuriyet, 8 Temmuz 1953). Soruşturmanın başlarında bulunulmasına rağmen savcılık, soruşturmanın selameti açısından geçici tedbir olarak MP'nin dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatılmasını istemiştir(Öymen, 2009:362). Bunun üzerine 8 Temmuz 1953 tarihinde 5. Sulh Ceza Mahkemesi Cemiyetler Kanunu'nun 33. maddesi gereğince geçici tedbir olarak MP'nin kapatılmasına karar vermiştir. Kararın hemen ardından partinin genel merkezi ile il, ilçe, bucak ve ocak merkezleri mühürlenmiştir(M.P.'nin Merkez ve Şubeleri Mühürlendi, Ulus, 9 Temmuz 1953).

Geçici kapatmadan sonra MP hakkındaki iddianame, ancak 1953 yılının Eylül ayında tamamlanabilecektir. Davayla ilgili duruşmalar, 26 Eylül 1953 tarihinde başlamıştır(Millet Partililerin

⁵¹ 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerine katılan MP, oyların %3,1'ini alarak sadece bir milletvekilini, Osman Bölükbaşı'yı, TBMM'ye sokabilmiştir (Burçak, 1979:222).

Dünkü Davası 12 Saat Sürdü, Cumhuriyet, 27 Eylül 1953). İddianamede MP yöneticilerine isnat edilen suç; dini siyasete alet etmek, Atatürk inkılaplarını ortadan kaldırmaya çalışmak ve faaliyetleriyle laikliğe aykırı davranmaktır. Bu türden bir suç, Türk Ceza Kanunu'nun 163.maddesine göre ağır ceza gerektiren bir suç olmasına rağmen yargılamanın Ağır Ceza Mahkemesi'nde değil de Sulh Ceza Mahkemesi'nde yapılması bir hayli ilginçti(Öymen, 2009:371; Bölükbaşı, 2005:168). Bunun sebebi; iddianamenin talep ve sonuç bölümünde saklıydı. *"MP'nin din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan ve yasadışı olan gerçek amaçlarını saklayan bir dernek durumunda bulunduğu anlaşıldığı"* öne sürülmüş ve partinin bütün teşkilatının feshedilmesi istenmişti. Parti yöneticisi konumundaki sanıkların Türk Ceza Kanunun *"din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, amacı gizli tutulan dernek kurmak"* suçunu düzenleyen 526.maddesine göre cezalandırılması talep edilmişti(Bölükbaşı, 2005:168). Dolayısıyla MP, bir dernek olarak görülmüş ve amacı dışında işlerle meşgul olduğu gerekçesiyle cezalandırılmıştır. Parti hakkındaki soruşturma ve yargılamanın Cemiyet Kanununa göre yapılmasındaki asıl amaç; parti yöneticilerine verilecek cezaların oranını düşürmektir(Öymen, 2009:371). Dört aylık bir yargılamanın sonucunda MP, Cemiyetler Kanunu hükümlerine göre kapatıldı. Yöneticilerinin dördü beraat ederken, diğerlerine birer gün hapis cezası verildi. Sanıklara aynı zamanda 250'şer kuruş para cezası kararı çıktı ve sanıklara siyaset yapma yasağı getirilmedi(Mahkeme, Millet Partisinin Kapatılmasına Karar Verdi, Cumhuriyet, 28 Ocak 1954; Mahkeme Millet Partisinin Kapatılmasına Karar Verdi, Yeni Ulus, 28 Ocak 1954). Partinin kapatılmasından kısa bir süre sonra Osman Bölükbaşı ve arkadaşları yani MP'nin yöneticileri 10 Şubat 1954 tarihinde CMP (Cumhuriyetçi Millet Partisi) isminde yeni bir parti kurarak siyasi faaliyetlerine devam etmişlerdir(Cumhuriyetçi Millet Partisi Dün Kuruldu, Dünya, 11 Şubat 1954).

CHP'nin Tutumu ve Partiler Arasındaki İyi İlişkilerin Sonu

MP hakkında adli soruşturma devam ederken, DP Meclis Grubu toplanmış ve MP aleyhinde soruşturmaya tesir edici bir takım açıklamalarda bulunulmuştur(Millet Partisi Meselesi D.P. Meclis Grubunda, Cumhuriyet, 8 Temmuz 1953). MP'nin kapatılmasının hemen ertesi günü toplanan TBMM Genel Kurulu'nda Başbakan Adnan Menderes, MP'nin kapatılmasının lehinde konuşarak(TBMMTD, D:9, C:24, T:3, B: 104, s. 371)tutumunu açıkça belli etmiştir. DP yanlısı basın tarafından da MP'nin kapatılması yerinde bir karar olarak ifade edilmiş ve karar onlar açısından büyük bir sevinç uyandırmıştır(Bölükbaşı, 2005:165). Anlaşılabileceği üzere DP, MP'nin kapatılması yönünde en başından itibaren açık bir tavır alırken CHP yönetimi, sessizliğini uzun süre korumuştur.

CHP ile DP arasında MP'nin kapatılması için ortak bir anlaşmanın olduğuna dair MP yanlısı Yeni Sabah Gazetesi'nin iddiası, CHP'nin sessizliğini bozmasına neden olmuştur. 9 Temmuz 1953'te toplanan CHP Genel İdare Kurulu anlaşma iddialarını yalanlamıştır(Toker, 1991B:241; CHP Genel İdare Kurulunun Tebliği, Ulus, 10 Temmuz 1953). CHP Genel İdare Kurulu ile Parti Meclis Grubu, Genel Başkan İsmet İnönü'nün başkanlığında toplanmış ve 16 Temmuz'da CHP'nin tutumunu yansıtan bir tebliğ yayınlamıştır: *"1. Cumhuriyetin ve inkılapların muhafazası ve müdafaası Cumhuriyet Halk Partisinin ana prensiplerindendir. 2. Millet Partisinin mahkeme kararıyla ihtiyati tedbir olarak faaliyetten men edilmesini icabettiren ve bugün kanunca gizli safhada bulunan tahkikatın mahiyet ve delilleri bilinmediği için bu mevzuada bir fikir söylemeye imkan görülmemiştir. 3. Bu vesile ile anlaşılmıştır ki, memleket efkarında ve cemiyet içinde hususi mevki ve ehemmiyeti aşkar olan siyasi partilerin ihtiyari tedbir mahiyetinde olsa dahi faaliyetten men edilmelerinin ve haklarında yapılacak soruşturma ve kovuşturmanın mevzuun ehemmiyeti ile mütenasip adli mercilerce yapılmasını, Cemiyetler Kanunu sağlamamaktadır. Partilerin hayatına emniyet ve istikrar vermek için mevzuatımızdaki bu boşluğun doldurulması ihtiyacı CHP Meclis Grubuna intikal ettirilmiştir"*(CHP Genel Başkanlığının Tebliği, Ulus, 16 Temmuz 1953). Görüldüğü üzere, CHP, MP'nin kapatılmasına içerik olarak karşı çıkmamakla birlikte bir partinin yasalardaki eksikliklerden dolayı Cemiyetler Kanunu hükümlerince sulh ceza mahkemesi tarafından kapatılmasını istememektedir. Bu durum, siyasi partilerin güvenliğini tehlikeye düşürmektedir. Aslında CHP yönetimi, tıpkı MP gibi kendi partilerinin de çok kolay ve hukuksuz bir şekilde kapatılmasından endişe ediyordu. MP'nin kapatılmasına tepki göstermelerinin altında yatan sebeplerden birinin de bu olduğu söylenebilir.

Gerçekten de mevcut yasalara göre, bir siyasi parti yargıtay tarafından değil, tek hakimli sulh ceza mahkemesi tarafından kapatılabiliyordu. Yani bir partinin kapatılması zor bir süreç değildi(Öymen, 2009:361).

Tebliğinin üçüncü maddesinin gereği olarak hemen hareket geçen CHP Meclis Grubu, Cemiyetler Kanunu hakkında değişiklik teklifini TBMM'ye sunmuştur. Gerekçesinin siyasi partilerin emniyetinin

sağlanması olarak ifade edilen değişikliğe göre; “...hazırlık soruşturması ve kovuşturma Cumhuriyet Başsavcısı tarafından gerekli görüldüğü halde, ilk soruşturma Yargıtay birinci başkanının görevlendirdiği Yargıtay üyesi ve yargılarda yargıtayın yetkili ceza dairesi tarafından umumi hükümlere göre yapılır....siyasi partilerin feshine ve hükümden önce faaliyetlerinin menine dair olan kararlar yargıtayın davaya bakacak olan dairesi tarafından verilir” hükümlerine yer verilmiştir(Cemiyetler Kanuna Dair CHP’nin Teklifi, Cumhuriyet, 17 Temmuz 1953). CHP’nin bu değişiklik teklifi reddedilecektir(Toker, 1991b:243). 27 Mayıs 1960 Darbesi’nden sonra DP, tıpkı MP gibi aynı kanuna tabi olarak bir sulh ceza mahkemesi tarafından kapatılacaktır(Demokrat Parti, Mahkeme Kararı ile Dün Kapatıldı, Cumhuriyet, 30 Eylül 1960).

Ulus Gazetesi’nin başında bulunan Nihat Erim, CHP yönetiminin resmi açıklamasından önce, MP’nin kapatılmasına ilişkin düşüncelerini çoktan açıklamaya başlamıştı. MP hakkında soruşturma devam ederken Erim, bütün partilerin Atatürk inkılaplarına sahip çıkması gerektiğine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur(Nihat Erim, Hayati Mesele, Ulus, 30 Haziran 1953; Nihat Erim, MP Nereye Gidiyor?, Ulus, 1 Temmuz 1953; Nihat Erim, Hikmet Bayur Ne Güzel Söylüyor, Ulus, 2 Temmuz 1953). MP’nin kapatılmasından sonra yaptığı değerlendirmelerde ise Erim, Atatürk inkılaplarının korunması için gerekli bütün tedbirlerin alınması gerektiğini kendisinin de savunduğunu, fakat bunun antidemokratik ve hukuksuz bir şekilde yapılmasına karşı çıktığını kaydetmiştir. Bir partinin geçici de olsa bir sulh ceza mahkemesi tarafından kolay bir şekilde kapatılmasının yanlışlığına değinerek demokratik ülkelerde bir siyasi partinin kapatılmasına yargıtay gibi mahkemelerin karar verebildiğini öne sürmüştür. Siyasi partilerin bir dernek olmadığını hatırlatarak Başbakan Adnan Menderes’ten bu antidemokratik uygulamayı düzeltilmesini istemiştir(Nihat Erim, Son Olaylar Karşısında, Ulus, 13 Temmuz 1953). Rejimin hukuki bakımdan eksik bırakıldığı sürece gerçek demokrasiden asla söz edilemeyeceğini ifade eden Erim, yürürlükteki antidemokratik kanunların değiştirilmesi talebini yinelemiştir. Yani siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıracak hukuki değişikliklerin yapılmasını istemiştir. Bunun yerine getirilmemesi halinde MP’ye yapılan uygulamanın daha sonra başka siyasi partilere de yapılabileceğini iddia ederek siyasi emniyete ilişkin endişelerini aktarmıştır. Bu noktada eleştirilerini sertleştirmiş ve Menderes’i ülkeyi diktatörlüğe doğru götürmekle suçlamıştır: “...Durumun sorumunu bazıları yalnız Bay Menderes’e yüklemektedirler. Yanlıştır. Onlar kadar, hatta ondan ziyade iktidar partisinin milletvekilleri sorumludurlar. Tarih ve millet önünde onları bu sorumdan hiçbir mazeret kurtaramaz. Diktatörce bir gidişe iştirak etmekte, seyirci kalmakta, göz yummakta veya teşvikkar görünmektedirler. İhtiras nöbetleri içinde derin bir gaflet göze çarpmaktadır. Saatlerce süren sofistlik nutukların hiç kimseyi inandıramadığını bile görmekten aciz bir zihniyet memleketin kaderine maalesef hakimdir...”(Diktatörlük Sathı Mailinde, Ulus, 15.07.1953).

MP’nin kapatılması karşısında CHP’nin bu karşı tutumu iktidar partisi DP’yi oldukça öfkelenmiştir. Önce DP Genel İdare Kurulu, ardından DP Meclis Grubu toplanarak CHP’nin tutumunu sert bir şekilde eleştirilmişlerdir. Parti Genel İdare Kurulunda konuşan hatiplere göre, CHP yayınladığı tebliğle birlikte aslında Atatürk inkılaplarını koruyan bir parti olmadığını kanıtlamıştır. İktidarı kaybettiği andan itibaren CHP’nin asıl amacı, her ne pahasına olursa olsun tekrar iktidara gelmektir ve dolayısıyla onun demokrasi söylemleri çok samimiysizdir. CHP’yi yola getirmek için çözüm olarak haksız iktisaplar meselesinin de gündeme geldiği Genel İdare Kurulu’nda Menderes, CHP’nin tutumuna çok sert çıkmıştır. Başta Nihat Erim’in yazılarını örnek göstererek CHP’lilerin demokrasi konusunda samimiysiz olduklarını ve onların demokrasiyi soysuzlaştırdıklarını ifade etmiştir(DP Grubundan Dünkü Fevkalade Kararlar, Cumhuriyet, 17 Temmuz 1953). İnkılapların savunucusu olduğunu iddia eden CHP’nin, MP’nin kapatılması karşısında neden yer aldığı şeklindeki DP’lilerin sorusuna Nihat Erim, cevap vermiştir. CHP olarak kendilerinin söz konusu partinin kapatılmasına içerik olarak değil, usul ve hukuk yönünden karşı olduklarını belirtmiştir(Şaşırtmaca Gayretleri, Ulus, 16 Temmuz 1953). Görüldüğü üzere bir irtica hareketi olarak değerlendirilen Yalman Suikastı dolayısıyla başlayan partiler arasındaki iyi ilişkiler, aylar sonra ortaya çıkan yine bir irtica olayı nedeniyle son bulma noktasına geliyordu.

MP’nin kapatılması, CHP-DP arasında Atatürk inkılaplarının asıl koruyucusunun kim olduğu tartışmasına da yol açtı ve bu tartışma ilişkileri iyice gerdi. 19 Temmuz 1953 tarihinde partisinin Aydın İl Kongresi’nde yaptığı konuşmasında Menderes, MP’nin kapatılmasında hiçbir etkisinin olmadığını kaydetmiş ve ardından CHP’yi inkılap bekçiliğini bir tarafa bırakarak MP’yi himayesine almakla suçlamıştır. CHP içindeki bu politikanın sorumlusu olarak Menderes’in CHP içinde iktidar hırsıyla hareket eden küçük bir grubu göstermesi gözlerden kaçmamıştır. Aynı kongrede konuşan DP yöneticisi Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu da CHP’nin “*inkılap bayrağını ve muhafızlığını elinden düşürdüğünü*” iddia ederek artık vatan hizmetinde bir yerinin kalmadığını aktarmıştır(Başbakan Nizamımız Korunacak Dedi, Vatan, 20

Temmuz 1953; Adnan Menderes Aydın'da Konuştu, Ulus, 20 Temmuz 1953). Nihat Erim de Ulus Gazetesi'nden DP'yi irtica ile samimi bir şekilde mücadele etmemekle ve Atatürk inkılaplarını savunmamakla suçlamıştır(Nihat Erim, İşte Misali, Ulus, 10 Ağustos 1953; Nihat Erim, Milli Husumetten Milli Selamete, Ulus, 25 Temmuz 1953; Nihat Erim, Anlaşmazlığın Sebebi, Ulus, 22 Temmuz 1953). CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ise, CHP'nin ülkeye inkılapları getiren ve kökleştiren bir parti olduğunu, DP'nin ise inkılapların korunması konusunda samimi olmadığını ve inkılapları koruma bahanesi adı altında hürriyetleri kısıtlamaya çalıştığını ileri sürmüştür(CHP'nin Dünkü Siyasi Toplantısı, Cumhuriyet, 26 Temmuz 1953).

İrtica ile mücadelede CHP tarafından yalnız bırakıldığını düşünen DP, derhal etkili bir takım kanunlar çıkartmaya karar verdi. 17 Temmuz 1953'te DP Meclis Grubu'nda dinin siyasete alet edilerek toplumda karışıklık çıkarılmasını önlemek için hızla yasal çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. DP'nin yaptığı çalışmalar sonucunda TBMM Genel Kurulu'na "*Vicdan ve toplanma hürriyetinin korunması hakkında kanun*" başlığı ile gelen kanun teklifi 23 Temmuz 1953'te sadece DP'nin oylarıyla yasalaştı(TBMMTD, D:9, C:24, T:3, B:115, s. 1043,10141-10144). DP'lilerin "*Milli Selamet Kanunları*" adını verdikleri kanunun tasarısının(Üniversite Muhtariyetine Darbe, Ulus, 19 Temmuz 1953) TBMM'de görüşülmesi esnasında Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, son günlerde yaşana irtica olaylarını hatırlatarak bu kanunla birlikte din ve vicdan, toplanma hürriyetinin sağlanacağını ve aynı zamanda inkılapların bir takım çıkarlara alet edilmesinin önleneyeceğini savunmuştur(TBMMTD, D:9, C:24, T:3, B:115, s. 1044-1046). CHP sözcüleri ise, dinin siyasete alet edilmesine ve inkılapların zarar görmesine kendilerinin de karşı çıktıklarını, fakat bu kanunların gereksiz olduğunu savunmuşlar ve bu kanunlar bahane edilerek hürriyetlerin gereksiz yere sınırlandırılacağını belirterek itiraz etmişlerdir(Meclis Dün Gece Sabaha Kadar Çalıştı, Cumhuriyet, 24 Temmuz 1953). CHP'nin, iktidarın irtica ile mücadelesine destek vermemesi, MP'nin kapatılmasıyla dolayısıyla ortaya çıkan gergin atmosferin daha da yükselmesine neden olmuştur.

Milli Selamet Kanunların içerisinde üniversiteler ilgili de bir kanun yer alıyordu. Bu kanun tasarısında, üniversitede çalışan öğretim üyelerinin siyasetle uğraşmaları ve hatta mecmualarda siyasi makaleler yazmaları yasaklanıyordu(Adalet Bakanlığında Dünkü Mühim Toplantı, Cumhuriyet, 18 Temmuz 1953). İsmet İnönü'nün damadı gazeteci Metin Toker'e göre, DP'nin böyle bir kanun çıkartmak istemesinin sebebi, CHP'nin, MP'nin kapatılma kararı karşısında aldığı tutumda halen öğretim üyesi olarak çalışmakta olan ve aynı zamanda Ulus Gazetesi'nde siyasi içerikli makaleler yazan Nihat Erim'in etkisinin olduğunu düşünmesiydi. Bu yüzden Erim'i cezalandırmak için böyle bir yasayı çıkartmaya karar vermişlerdir(Toker, 1991b:245). Zaten Ulus Gazetesi de 19 Temmuz 1953 tarihli manşetinde DP'nin Erim için kanun çıkarttığını yazıyordu: "*Üniversite Muhtariyetine Darbe: DP İktidarı Nihat Erim İçin Kanun Çıkartıyor!*"(Profesörler Hakkındaki Tasarı M. Eğitim Komisyonunda Geçti, Ulus, 19 Temmuz 1953). Bu kanun tasarısı, CHP-DP ilişkilerini daha da gerginleştirecekti ve üniversite özerkliğini zedeleyecek bir kanun olarak algılanacaktı.

İktidarın kendisini cezalandırmak için bu kanunu çıkarttığını düşünen Nihat Erim, kanunun çıkmasını engellemek adına 19 Temmuz 1953 tarihinde Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden istifa etmiş ve ardından artık böyle bir kanunun çıkartılmasına gerek kalmadığını basına duyurmuştur(Muhtariyete Kıyılmaya Vesile Kalmadı, Ulus, 20 Temmuz 1953; Nihat Erim, Profesörlükten İstifa Etti, Cumhuriyet, 21 Temmuz 1953). Buna rağmen tasarının TBMM'de görüşülmesine devam edildi. Görüşmeler sırasında CHP'li sözcüler, başka ülkeleri örnek göstererek öğretim üyelerinin siyasetle uğraşmalarının normal olduğunu aktarmışlar ve iktidarın bu kanunla asıl amacının, muhalif öğretim üyelerini susturmak olduğunu iddia etmişlerdir. Bu tasarının yasalaşması halinde üniversite özerkliğinin zedeleneyeceğini sert bir tonla ifade etmeleri üzerine iktidar milletvekillerinden büyük bir tepki gelmiştir. Genel Kurul'da her iki parti arasında gerginlik had safhaya ulaşmış ve bazı CHP milletvekilleri Genel Kurul'u terk etmişlerdir. Neticede tasarı, CHP'nin itirazlarına rağmen yasalaşmıştır(TBMMTD, D:9, C:24, T:3, B:113, s. 935-975). Milli Selamet Kanunlarının yürürlüğe girmesinden sonra CHP, DP'ye yönelik eleştirilerini devam ettirdi. Ülkenin selametini sağlamak için çıkartılan kanunları, antidemokratik kanunlar olarak nitelendiren partinin Genel Sekreteri Kasım Gülek, Atatürk inkılaplarını koruma bahanesiyle hürriyetlerin kısıtlanmasına karşı olduklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda inkılap savunuculuğunun iktidarın imtiyazı altında olmadığını söylemiş ve devamında iktidara gelince bu antidemokratik kanunları kaldıracaklarını bildirmiştir. Çıkan kanunlardan CHP'nin korkacak bir durumunun olmadığını da altını çizen Gülek, toplantılarda dini siyasete alet eden partinin DP'nin olduğuna işaret etmiştir. Dolayısıyla bu kanunlar bahane edilerek CHP'ye kimsenin dokunamayacağını, dokunacak olanların ellerini kıracağını söylemiştir(CHP'nin Dünkü Siyasi Toplantısı, Cumhuriyet, 26 Temmuz 1953). 26 Temmuz'da İzmir'de yaptığı başka bir konuşmada ise Gülek,

iktidar partisine daha da sert yüklenerek, “İnkıpları korumak bahanesiyle memlekette toplantı hürriyetini tahdid eden bu tedbirler memleketi ancak istibdada götürür. Bu kanunlardan maksad seçimi dolambaçlı yollardan kazanmaktır. İnkıplarımızı korumak perdesi altında hürriyetlerimizin kısıtlanmasına müsaade etmeyeceğiz” demiştir(Kasım Gülek’in Nutku, Ulus, 27 Temmuz 1953).

Anadolu gezisine çıkan Başbakan Adnan Menderes de bir yandan CHP teşkilatlarını ziyaret ederek partiler arası iyi ilişkilerin tamamen yok olmamasına çalışıyor diğer yandan da Kasım Gülek gibi CHP yöneticilerine cevap veriyordu. Önce CHP İzmir teşkilatını daha sonra Denizli teşkilatını ziyaret eden Menderes,(Başbakan Bugün Denizli’de Mühim Bir Konuşma Yapacak, Cumhuriyet, 2 Ağustos 1953) DP Denizli İl Kongresi’nde, CHP’yi “kitabiler” ve “kitabı” olmayanlar şeklinde ikiye ayırmıştır. Ülkeye zarar verenler, CHP içindeki kötü niyetli “kitabiler” yani elitlerdi. Burada Gülek gibi CHP elitlerine yüklenmiş ve onları bozgunculukla suçlamıştır. Aynı zamanda hürriyetlerin sınırlandırıldığı yönündeki eleştirilere karşı çıkan Menderes, çıkartılan kanunların amacının hürriyetleri sınırlamak olmadığını, tam tersine hürriyetleri güvence altına almak olduğunu ifade etmiştir. Menderes’e göre, bu tür iddialarda bulunan CHP’li elitlerin amacı; “polisin, adaletin işlerini zorlaştırmak, hükümet işlerini güçleştirmek ve vatandaşın kalbine her gün bir parça şüphe zehrini sokmaktır”. CHP’nin iktidardan düşmesinden sonra kin ve ihtiras ile hareket ettiğini iddia eden Menderes, onları vatana hizmet etmeye davet etmiştir(Seçimler Önümüzdeki 6-7 Ay İçinde Yapılacak, Cumhuriyet, 3 Ağustos 1953; Erer, 1977:157-158). Menderes’in eleştirilerine Gülek, Samsun’dan cevap vermiş ve Menderes’i CHP içinde ayrılık çıkartmaya çalışmakla suçlamıştır(İkililik Yaratma Gayretlerine Cevap, Ulus, 5 Ağustos 1953).⁵² Menderes’in partiler arasındaki ilişkileri düzeltmek adına CHP elitlerini yola getirme gayretleri 1953 yılının Kasım ayına kadar devam etmiş, ancak CHP yönetiminin sert tavrı ile karşılaşınca sonuçsuz kalmıştır(Toker, 1991b:252). Öte yandan Ulus Gazetesi’nde Menderes’in ülkeyi diktatörlüğe doğru götürmekle seri bir şekilde suçlanması ve Atatürk İnkıplarından taviz verilmesinin sorumlu olarak Menderes’in gösterilmesi DP yöneticilerini muhalefete karşı sert önlemler almaya itecektir(Karataş, 2020:398).

Başbakan Adnan Menderes’in CHP elitlerini yola getirmek suretiyle partiler arasındaki ilişkileri düzeltme çabaları, CHP ile MP’nin seçimlerde işbirliği yapacağı söylentisinin çıkmasının da etkisiyle sonuçsuz kaldığı söylenebilir. Sonuçsuz kaldığı gibi iki parti arasındaki ilişkiler, daha da gerginleşmiştir. CHP’den umudunu kesen DP, uzun süredir askıda tuttuğu CHP’nin malları meselesi üzerinde kanun çalışmalarına başlayacaktır.

DP’nin resmi yayın organı Zafer Gazetesi’nin, 1953 yılının Ağustos ayının sonlarından itibaren CHP hakkında öne sürdüğü bir iddiaya göre, CHP’nin MP’nin kapatılması karşısında tavrı almasının nedeni, 1954 Genel Seçimlerinde MP’nin oylarını alabilmektir. Gazetenin başyazarı Mümtaz Faik Fenik, 25 Ağustos 1953 tarihli başmakalesinde bu iddiayı tekrarladıktan sonra kanıt olarak Nihat Erim’in Ağustos ayında Kandıra’da yaptığı bir konuşmasını göstermiştir. Fenik’in söylediklerine göre, Erim, MP’nin CHP’yi genel seçimlerde desteklemesi durumunda kendilerinin mutlaka iktidara geleceklerini ifade etmiştir. Bu sözlerden yola çıkan Fenik, CHP’nin MP’nin kapatılması karşısındaki hukukun çiğnendiği şeklindeki eleştirilerinde samimi olmadığını, asıl amaçlarının MP’nin oylarını elde etmek olduğunu dile getirmiştir. Devamında CHP’nin inkılaplar konusundaki samimiyetini şu şekilde eleştirmiştir: “Bir Halk Partisinin inkılaplara sadakatı, demek bir gösteriştendir ibaretmiş! O zaman öyle icap etmiş öyle söylemişler, şimdi böyle icap etmiş, böyle hareket ediyorlar. Ve içinde halifeciliğin, meşrutiyeti, Mecelle’yi müdafaa eden hiziplerin bulunduğu bir parti ile işbirliği yapmaktan kendilerini alamıyorlar!...” (Mümtaz Faik Fenik, İki Ahbap Çavuşlar!, Zafer, 25 Ağustos 1953).

Fenik’in eleştirilerine karşılık Nihat Erim’den gelen cevaba göre, kendisi Kandıra’da bu yönde bir konuşma yapmamıştır. Erim, “Önümüzdeki seçimlerde vatandaşlar bizi destekledikleri taktirde rejimi yerleştirmek gayesiyle mutlak surette iktidara geleceğiz. O taktirde iktidara gelecek Cumhuriyet Halk Partisi, şimdiki iktidar mensuplarına demokrasinin ne olduğunu, nasıl işlemesi lazım geldiğini gösterecektir”,(Nihat Erim’in Kandıra’daki Konuşması, Ulus, 25 Ağustos 1953) sözlerini sarf ettiğini iddia belirtmiştir.

Erim, Karasu’da yaptığı bir konuşmasında, CHP’nin iktidara gelmesi halinde MP’nin hukuksuz ve kolay bir şekilde kapatılmasını sağlayan kanunu değiştireceklerini ve böylece bu partinin tekrar açılmasını

⁵² CHP’nin resmi yayın organı Ulus Gazetesi, Adnan Menderes’in gezilerinde yaptığı konuşmalarıyla CHP Genel Merkezi ile teşkilatı arasında ayrılık çıkartmaya çalıştığını savunmuş ve Menderes’in parti içi ayrılık yaratma çabalarının boşa gideceğini, kedilerinin dayanışma içerisinde olduklarını dile getirmiştir (Şu zavallı zihniyete acıma mısınız?, Ulus, 19 Ağustos 1953).

sağlayacaklarını ifade etmişti (Nihat Erim, Millet Partisi Etrafında, Ulus, 27 Ağustos 1953). Erim'in bu sözlerine Fenik'ten tepki gelmekte gecikmedi. Fenik, iktidarın değişmiş olmasının suçu değiştirmeyeceğini ve partiyi açma yetkisinin sadece mahkemelere ait olduğunu hatırlatmıştır. Erim'in amacının MP'nin oylarını elde etmeye çalışmak olduğunu öne sürmüştür. Bir "oy avcısı" olarak tanımladığı Erim'i, şu sözlerle dini siyasete alet etmekle suçlamıştır: *"Millet Partisi siyaset uğrunda taassubu sömürecek! Halk Partisi de bu taassubu sömüren Millet Partisini sömürerek seçimin dumanını doğru çıkarmaya bakacak! Bundan daha sinsice bir şekilde din politikaya alet edilir mi?"* (Mümtaz Faik Fenik, Nihat Erim M.P.'yi Açacakmış!, Zafer, 27 Ağustos 1953).

Vatan Gazetesi de CHP'nin MP ile seçimlerde işbirliği yapma girişimlerinden söz ederek bu projenin mimarı olarak gördüğü Erim'i dini siyasete alet etmekle ve irtica ile mücadelede samimiyetsizlikle suçlamıştır (Nihat Erim M.P. ile İş Birliği Yapıyor, Vatan, 26 Ağustos 1953).

CHP ile MP'nin seçimlerde işbirliği yapacağı söylentilerine CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'ten yalanlama gelmişti. Hatta bu söylentileri çıkartanın DP'lilerin olduğunu ileri sürmüştü. Nihat Erim de her ne kadar MP ile bir işbirliğinin söz konusu olmadığını iddia etse de aslında arka planda MP ile ittifak konusunda bir görüşme vardı. 1954 Genel Seçimlerinde işbirliğinin sağlanması için Erim ile Yeni Sabah Gazetesi'nin sahibi Sefa Kılıçlıoğlu arasında gizli görüşmeler yapılıyordu. Bu durumdan haberdar olan DP, CHP'ye karşı daha da sertleşiyordu (Toker, 1991b:248).⁵³

15 Kasım 1953 tarihinde yapılan Uşak İl Genel Meclisi seçimlerinde 12 sandalyenin 11'ini CHP, 1'ini DP kazanmıştı (Uşaktaki Seçimin Kati Neticesi, Cumhuriyet, 17 Kasım 1953). CHP'nin bunu MP'den aldığı destekle başardığı söylentisi dile getirildi. Hatta seçimler öncesinde İsmet İnönü'nün, MP'den destek almak adına MP'nin eski yöneticisi Mustafa Kentli ile görüştüğü iddia edildi. Ulus Gazetesi, bütün bunları yalanladı (Toker, 1991b:251). Bu gelişmeler, CHP ile iyi ilişkiler kurma ümidinin tamamen yok olmasına neden olmuş ve DP, CHP'ye karşı sertleşmeye başlamıştı.

Adnan Menderes, 24 Ekim 1953'te Adana'da yaptığı konuşmasında partiler arasındaki ilişkilere değinerek; muhalefet gazetelerinin yayınlarını Moskof Radyosu'na benzetmiş ve CHP'nin iktidarın ülke yararına yaptığı çalışmalarını engellediğini aktararak bir takım tedbirler alacağını dile getirmiştir (Politika Hayatımız Dönüm Noktasında, Akşam, 25 Ekim 1953). CHP'nin bu konuşmayı kendilerinin varlığına bir tehdit olarak algılamasıyla (CHP Meclisi Bir Tebliğ Yayınlandı, Ulus, 26 Ekim 1953) birlikte gerginlik, çatışmaya dönüşmüştür.

Menderes'in muhalefete karşı almak istediği tedbirlerin, CHP'nin mallarının hazineye devredilmesi olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Zira 1 Kasım 1953 tarihinde TBMM'nin açılmasıyla birlikte bu meseleyi görüşmek üzere DP Genel İdare Kurulu bir toplantı yaptı (DP Genel Kurulu Dün 7 Saat Süren Bir Toplantı Yaptı, Cumhuriyet, 3 Kasım 1953). 18 Kasım 1953 tarihinde de bu yönde bir kanun tasarısının hazırlanması için bir komisyon oluşturuldu (D. Parti Grubunda Dünkü Görüşmeler, Ulus, 18 Kasım 1953).⁵⁴ Komisyonun kanun tasarısını hazırlamasından sonra DP Meclis Grubu tasarımı onaylayarak 8 Aralık'ta TBMM'ye sevk etmiştir (CHP'nin Bütün Malları Alınıyor, Akşam, 9 Aralık 1953). Bunun üzerine CHP, bir tebliğ yayınlarak bunun anayasaya ve hukuka aykırı olduğunu ve muhalefetin baskıyla yok edilmek istendiğini dile getirmiştir. Hatta cumhuriyet rejimin tehlike olduğu belirtilerek DP'ye sert tepki gösterilmiştir (Memleket Bir Rejim Davası Karşısındadır, Akşam, 11 Aralık 1953). CHP'nin bütün itirazlarına rağmen 15 Aralık 1953 tarihinde TBMM'de CHP'nin Haksız İktisapları Hakkında Kanun Tasarısı onaylanarak yasalaşmıştır (CHP'nin Malları Kanunu Meclis'ten Çıktı, Cumhuriyet, 15 Aralık 1953; T.C. Resmi Gazete, 16 Aralık 1953, Sayı: 8584). Bu kanunla birlikte CHP'nin tek parti döneminde haksız bir şekilde elde ettiği iddia edilen bütün malları hazineye devredilmiştir (Bayar, Kanunu Tasdik Etti, Dünya, 16 Aralık 1953). Görüldüğü üzere MP'nin kapatılmasıyla ortaya çıkan CHP-DP arasındaki gerginlik, gün geçtikçe daha ileri bir noktaya ulaşmış ve CHP'nin mallarının hazineye devredilmesiyle sonuçlanmıştır.

Sonuç

14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri sonrasında DP ile CHP'nin siyasi rolleri yer değiştirmiştir. DP tek başına iktidar rolünü üstlenirken, CHP yirmi yedi yıllık iktidar rolünden ana muhalefet partisi rolüne

⁵³ Gerçekten de 1954 Genel Seçimleri öncesinde MP'nin yerine kurulan CMP ile CHP arasında işbirliği görüşmeleri yapılmış, ancak olumsuzlukla neticelenmiştir (Bölükbaşı, 2005:178-179).

⁵⁴ DP Meclis Grubu'nda, Başbakan Menderes, partiler arası ilişkilerin tarihçesini anlatmış ve bu ilişkileri normal hale getirmek, hatta buna zemin hazırlamak için harcadığı çabayı anlatmıştır. Kendisinin bu samimi çabalarına CHP'den karşılık görmediğini kaydetmiştir (CHP'nin Malları Meselesi, Cumhuriyet, 18 Kasım 1953).

geçmiştir. Her iki partinin de yeni siyasi rollerine alışmasının sancılı geçtiği görülmektedir. Bu durum iki parti arasındaki ilişkilere yansımış ve iktidar değişimin ilk gününden itibaren partiler arasında gerginlik başlamıştır. Mevcut gerginlik on yıllık DP iktidarı döneminde sadece dört kez yerini siyasi anlamda “bahar havası”na bırakmıştı. İrticai bir hareket olarak nitelendirilen Yalman Suikastından sonra DP’nin ülkede bir irticai tehlikesinin varlığını kabul etmesi ve bununla mücadele için CHP ile dayanışma içerisine girmesi mevcut gerginliği sona erdirmiştir. Partiler arasındaki gerginlik sona erdirmek için Başbakan Adnan Menderes’in girişimlerinin oldukça önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

28 Aralık 1952 tarihinde Başbakanın girişimleriyle başlayıp Temmuz 1953’e kadar devam eden partiler arasındaki ilişkilerin samimi olduğundan söz edilemez. CHP, iktidardan iyi ilişkilerin sürdürülmesi için rejim teminatı ve muhalefetin güvenliği için bir takım yasaların çıkartılmasını istemesine rağmen DP iktidarı yumuşak bir dille bunları geri çeviriyordu. Bu durum samimiyete dayanmayan politik iyi ilişkilerin en küçük bir depremde eskisinden daha da kötü bir hal alacağını göstermiştir.

Zira partiler arasındaki iyi ilişkilerin yine bir irticai hareket sonrasında bozulduğu görülmüştür. MP’nin kapatılması karşısında CHP’nin takındığı olumsuz tavır, ilişkilerin tekrar gerginleşmesine neden olmuştur. CHP, MP’nin kapatılmasına içerik yönünden değil, usul ve hukuk yönünden karşı çıktığını her ne kadar savunsa da DP’yi ikna edememiş ve CHP inkılapları savunma konusunda samimiyetsiz olduğu suçlamalarına maruz kalmıştır. CHP’nin, MP’nin kapatılması karşısında tavır almasında kendisinin de MP gibi kapatılacağı endişesi büyük oradan etkili olmuştur. Bunun yanı sıra DP’nin de ilerleyen günlerde belirttiği gibi 1954 Genel Seçimlerinde MP’nin oylarını alabilme düşüncesi yer alıyordu.

Başbakan Adnan Menderes’in MP’nin kapatılmasından hemen sonra ortaya çıkan partiler arasındaki gerginliği ortadan kaldırmak için bir takım çabalar sarf etmesinin ve bunun karşılığını muhalefetten olumlu yanıt alamamasının bir hayli ilginç olduğunu kaydetmekte fayda vardır. Menderes’in istediği olumlu yanıtın muhalefetten gelmesi halinde tekrar partiler arasındaki iyi ilişkilerin kurulması ihtimali olabilirdi. En önemlisi de DP, seçimler öncesinde muhalefete yönelik sert tedbirlere başvurmazdı.

DP, Yalman Suikastından sonra muhalefetten destek almıştı. Fakat MP’nin kapatılması karşısında aynı desteği göremeyen DP, 1954 Genel Seçimleri yaklaşırken CHP’ye yönelik sert önlemler alma yoluna gitmiştir. Bunlardan en başta gelenleri Milli Selamet Kanunlarının çıkartılması ve CHP’nin mallarının hazineye devredilmesidir. Böylece rejimin ve muhalefetin güvenliğinin tehlikeye düştüğü gerekçeleriyle CHP’nin, iktidara yönelik eleştirileri yükselmiş ve aradaki gerginlik genel seçimler öncesi had safhaya ulaşmıştır.

Dikkat edilirse Türk siyasi hayatında 1953 yılında yaşanan parti kapatma olayının; CHP-DP arasındaki iyi ilişkileri ter yüz ettiği, fakat laiklik konusunda zıt görüşlere sahip iki partiyi bir araya getirdiği söylenebilir.

Kaynakça

1. AHMAD, F. (2010). Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, Hil Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
2. ARCAYÜREK, C. (1985). Açıkıyor-2: Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, Ankara.
3. BÖLÜKBAŞI, D. (2005). Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı, Doğan Kitap, 2.Baskı, İstanbul.
4. BURÇAK, R.S. (1979). Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950, Olgaç Yayınevi, Ankara.
5. ÇAVDAR, T. (2013). Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze, İmge Kitabevi, 5.Baskı, Ankara.
6. ÇETİNKAYA, S. (2016). “Ahmet Emin Yalman Suikastı ve Etkileri”, Balkan ve Yakındoğu Sosyal Bilimler Dergisi, 02(01): 42-57.
7. ERER, T. (1977). On Yılın Mücadelesi (Türkiye’de Parti Kavgalarının 2.ci Cildi, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul.
8. GÜNGÖR, S. (2004). Muhalefette CHP, Alternatif Yayınları, Ankara.
9. KARATAŞ, İ. (2020). İsmail Nihat Erim’in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1912- 1980), Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
10. KARPAT, K. (2015). Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, 6.Baskı, İstanbul.
11. ÖYMEN, A. (2009). Öfkeli Yıllar, Doğan Kitap, 5.Baskı, İstanbul.
12. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9, Cilt:24, Toplantı:3, Birleşim: 104, (8 Temmuz 1953).
13. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:9, Cilt:24, Toplantı:3, Birleşim:113, (23 Temmuz 1953).

14. TOKER, M. (1991a). Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP Yokuş Aşağı 1954-1957, Bilgi Yayınevi, 3.Basım, Ankara.
15. TOKER, M. (1991b). Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP'nin Altın Yılları 1950-1954, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara.
16. TUNCER, E. (2002). Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-1999, Tesav Yayınları, No:17, Ankara.
- 17. Süreli Yayınlar**
18. Akşam
19. Cumhuriyet
20. Dünya
21. T.C. Resmi Gazete
22. Ulus
23. Vatan
24. Yeni Ulus
25. Zafer

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Türkiye’de 1950-1960 Döneminde Tarım Alanında Atılan Adımlar ve Yaşanan Gelişmeler****Dr. Mehmed Gökhan Polatoğlu¹**¹Atatürk Üniversitesi**Özet**

Stratejik bir sektör olan tarımın gelişimi için Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren çalışmalar yapılmaya başladı. 1923-1929 döneminde önemli ilerlemeler kaydedildi. Ancak değişen ekonomi politikalarına bağlı olarak 1930’lu yıllardan itibaren sanayi sektörünün ön plana çıktığı bir süreç başladı. İkinci Dünya Savaşı dönemi (1939-1945) ve sonrasında gıdaya olan talebin artması, tarım sektörünün önemini bir kez daha ortaya çıkardı. 1950’lerde yeniden tarım yoluyla kalkınma yöntemi benimsendi. 1954’ten sonraki süreçte ekonomik yapıyı olumsuz yönde etkileyen gelişmeler, tarım sektöründe yeni bir yapılanma sürecine gidilmesine neden oldu. Bu araştırma ile Türkiye’de 1950-1960 döneminde, tarımın gelişimi için yapılan çalışmalar ve sonuçları incelenecektir. Araştırmada, 1950-1953 ve 1954-1960 süreçlerini içeren dönemsel bir analiz yöntemi uygulanacaktır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre 1950-1953 yılları arasında tarım yoluyla kalkınma yöntemi uygulanmıştır. Böylece; ekim alanı, makineleşme ve kredi miktarı artmıştır. Tarımsal üretimde ciddi yükselişler meydana gelmiştir. Ancak 1954 yılından itibaren değişen iç ve dış koşullar, ekonomi politikasında yapısal dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte 1954-1960 döneminde tarımın, sanayileşme ile birlikte yürütülmesi için çalışmalarda bulunulmuştur. Sonuç olarak uzun vadeli bir planlamanın olmaması, teknik imkân, alt yapı ve sermaye akışının yetersiz kalması, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden uzaklaşılması ve sektörler arası işbirliğinin tam olarak sağlanamaması gibi faktörlerden dolayı 1950-1960 döneminde tarım sektöründe istenilen seviyede bir ilerleme kaydedilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ekonomi, Demokrat Parti, Tarım, Tarımda Makineleşme.

Steps Taken and Developments Experienced in the Agricultural Areas of Turkey in 1950-1960**Abstract**

Studies have been carried out since the early years of the Republic for the development of agriculture, which is a strategic sector. Significant advances were made in the period 1923-1929. However, depending on the changing economic policies, a period in which the industrial sector came to the fore has begun since 1930s. The increase in demand for food during the Second World War (1939-1945) and its aftermath once again revealed the importance of the agricultural sector. In the 1950s, the method of development through agriculture was adopted again. Developments that negatively affected the economic structure in the period after 1954 led to a new restructuring process in the agricultural sector. With this research, studies carried out and their results will be analyzed for the development of agriculture during the 1950-1960 period in Turkey. In this research, a periodic analysis method including the processes of 1950-1953 and 1954-1960 will be applied. According to the results obtained from the study, the method of development through agriculture was applied between 1950-1953. Thus; cultivation area, mechanization and credit amount increased. Serious increases occurred in agricultural production. However, the changing internal and external conditions since 1954 brought about a structural transformation in economic policy. However, in the period of 1954-1960, efforts were made to carry out agriculture with industrialization. As a result, the desired level of progress could not be achieved in the agricultural sector in the 1950-1960 period due to factors such as the lack of a long-term planning, insufficient technical facilities, infrastructure and capital flow, moving away from sustainable development goals and not fully achieving inter-sectoral cooperation.

Keywords: Turkey, Economy, Democratic Party, Agriculture, Mechanization in Agriculture.

Giriş

Tarım, bir arazide; ekim, dikim, yetiştirme ve bakım yoluyla çeşitli ürünlerin üretilmesi veya bunların üreticiler tarafından işlenip değerlendirilmesi çalışmalarını içermektedir (Karluk, 1995: 100). Osmanlı Devleti Dönemi’nde tarımsal yapı, devlet mülkiyetindeki küçük toprakları işleyen aile işletmelerinden meydana gelmekteydi. Tarım, tahıl üretiminin temel olduğu ve ilkel teknolojinin uygulandığı bir yapı teşkil etmekteydi (Yurt ve Çakmak, 2010: 447). XX. yüzyılın başı itibarıyla nüfusun yaklaşık %80’i tarım sektöründe faaliyet göstermekte ve tarımsal üretim milli gelirin %65’ine denk gelmekteydi (Karluk, 1995:

101). Cumhuriyet Dönemi'nde ise 1923 yılı itibariyle tarımın Gayri Safi Millî Hasıla (GSMH) içindeki payı %40 iken, 1926 yılına gelindiğinde bu oran yaklaşık %50 seviyesindeydi. Ülke nüfusu 1927 yılı sayımına göre 13.648.000 idi. Bunun %76'sı kırsal kesimde yaşamaktaydı (Tokgöz, 2011: 85).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hükümet'in tarım sektöründeki öncelikli hedefleri arasında, uzun süren savaş yıllarında gıda temininde sıkıntı yaşayan nüfusun beslenmesini temin edecek bir ziraî üretim potansiyeline ulaşmak yer almaktaydı. Ancak tarımda ilkel yöntemlerin uygulandığı, işgücünün eksik, sermaye birikiminin yetersiz ve ekilebilir arazilerin 10.000.000-12.000.000 hektarının boş olduğu koşullar altında bunu gerçekleştirmek kolay olmayacaktı. Bunun için tarımda modernleşme, alt yapı yatırımlarına ağırlık verilmesi, vergi düzenlemesi, finansman desteği, kurumsal yapılaşma ve ziraî eğitim çalışmalarında bulunulması gerekmektedir (Şahinöz, 1998: 102). Bu kapsamda ülkenin iktisaden kalkınması için yapılacakları ele alarak uygulama aşamalarını ortaya koymak üzere İzmir'de 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan Birinci Türkiye İktisat Kongresi'nde (Afetinan, 1989: 12) tarımda yaşanan sorunlar ve geliştirilmesi gereken konular da ele alındı. Bunlar arasında; aşar vergisinin ve yabancıların toprak mülkiyet hakkının kaldırılması, vergi muafiyetinin sağlanması, tarım kredilerinin belirli bir plan dâhilinde yürütülerek yeniden düzenlenmesi ile tarım alet ve makinelerinin standartlaştırılması yer aldı (Karluk, 1995: 103).

Kongre kararları doğrultusunda tarımın geliştirilmesi amacıyla; topraksız çiftçi bırakmamak, iş araçlarını arttırmak, mevcutları korumak veya bakımını sağlamak, tarım bölgelerine göre özel tedbirler almak, kaliteli ve ucuz ürün elde etmek, tarım memurlarına ve öğretmenlere hizmet içi eğitim yoluyla ziraî eğitim vermek üzere çalışma başlatıldı. Örnek çiftlikler, fidanlıklar ve tohum ıslah enstitüleri kuruldu (Tokgöz, 2011: 86-88). Çiftçiye sermaye desteği sağlamak için Ziraat Bankası tarafından 1924'te 17.000.000 lira kredi verildi. Malî yük oluşturan aşar vergisi 1925'te kaldırıldı. Çalışmalar sonucu tarım sektörünün GSMH'deki payı 1923-1924 döneminde %43 iken, 1925-1929 sürecinde %47'ye yükseldi (Karluk, 1995: 103-105). Tarımsal üretim 1923-1929 döneminde %115 arttı (Yurt ve Çakmak, 2010: 448).

Ancak 1929'da meydana gelen dünya ekonomik krizi, tarım sektörünü de olumsuz yönde etkilemişti. Buna bağlı olarak tarımsal üretimde düşüş ve ürün fiyatlarında ciddi yükseliş yaşandı (Karluk, 1995: 103). Kriz sonrası Türkiye'de uygulanan ekonomi politikasında keskin bir dönüş meydana geldi ve liberal yapıdan devletçi-korumacı bir sisteme geçildi. Aynı zamanda ihracata yönelik tarımı destekleyici politikalardan, kamu yatırımlarının başat rol oynadığı ithal ikameci sanayileşme politikasına bir yönelme oldu⁵⁵. Tarım yoluyla sanayileşme kapsamında; Ziraî Kombinalar ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. faaliyete geçti (Yurt ve Çakmak, 2010: 448-449). 1935'te 2834 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu yayımlandı. 1937'de Tarım Bakanlığı ve 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisi kuruldu (Karluk, 1995: 103). Tarım sektörünün kalkınması için yapılan bu çalışmalar ile ülkenin gıda konusunda kendi kendine yetecek seviyeye ulaşması ve ihracat aracılığı ile ekonominin döviz gereksiniminin karşılanması mümkün olmuşsa da genel olarak bakıldığında 1923-1938 döneminde tarımda içe dönük küçük aile işletmeciliği yapısı devam etmiş, tarıma elverişli arazilerin kullanım oranı, birim alandan elde edilen verim, ziraî araç ve alet kullanımı düşük seviyede kaldı (Tokgöz, 2011: 86).

İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) başat ülkelerin ekonomi politikalarında değişimlere neden oldu. Batı Avrupa ülkeleri, çöken ekonomilerini devlet öncülüğünde yol gösterici bir planlama ile yeniden canlandırmayı amaçladı. Böylece liberal kapitalizm yerini, müdahaleci kapitalizme bıraktı (Karabulut, 2012: 351). Türkiye'de ise İkinci Dünya Savaşı'nın kıtlık koşulları, gıda güvenliği kaygısını ortaya çıkardı ve bu, müdahaleci tarım politikalarına ortam hazırladı (Şahinöz, 1998: 85). Savaş sürecinde seferberlikle birlikte tarımda işgücü kaybı yaşandı (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 136). Bunda, asker sayısının 120.000'den 1.500.000'a çıkması belirleyici bir faktör oldu (Türkkan, 2016: 62). Ayrıca ziraî araç yetersizliği, düşük kredi imkânları ve olumsuz iklim koşulları tarımsal üretimin gerilemesine neden oldu. Üretim 1945'te, 1939 yılı seviyesinin %70 altına geriledi. Tarımdaki bu düşüşün önüne geçmek ve sektörü canlandırmak için 1945'te 4753 Sayılı, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edildi. Bu yasa ile belirli şartlar altında kamuya ait bir kısım arazinin topraksız köylüye dağıtımı, arazilerin kesintisiz işlenmesi için çiftçilere ayni ve nakdi yardım yapılması ve işletme kredilerinin verilmesi gibi düzenlemelerde bulunuldu (Karluk, 1995: 103-106). Bu arada İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetinde Batı Bloğunu Amerika Birleşik Devletlerinin (ABD) ve Doğu Bloğunu Sovyet Rusya'nın

⁵⁵ İthal ikameci sanayileşme politikası ile ülkenin özellikle tarım üretiminde ve bazı ana ihtiyaç maddelerinde kendi kendine yeterli bir hale gelmesi amaçlandı (Tekeli ve İlkin, 1977: 6). Bu kapsamda temel ihtiyaç maddelerinden; un, şeker ve pamuğun yurt içinde üretilmesine ağırlık verildi (Şahinkaya, 2009: 159).

oluşturduğu iki kutuplu bir düzen kurulmuştu. ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 1947'de yaptığı açıklamasında, savaştan büyük zarar gören ülkelerin yeniden inşası için ABD'nin Marshall Yardımları kapsamında destek vereceği belirtilmişti. Bu ülkeler arasında Türkiye'de yer almaktaydı (Tokgöz, 2011: 113).

Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye 1947'den sonra ABD'den uzman heyetler geldi. Bunlar, ülkenin ekonomik yapısı üzerine araştırmalarda bulundu ve raporlar hazırladı. Bu bağlamda Dünya Bankası Heyet Başkanı Amerikalı Uzman James M. Barker'ın öncülüğünde 1949 yılında hazırlanan rapor göre; tarım ve teknik-idari personelin yetiştirilmesi hususları, çalışma yapılması gereken acil konular olarak ele alınmaktaydı. Kalkınmada öncelikli sektörün tarım olması gerektiğinin belirtildiği raporda ayrıca; gıda işleme, hafif metal işleri, hafif makine ve alet üretimi ile inşaat ve deri sektörlerine de ağırlık verilmesi gerektiğine değinilmekteydi (Özsoylu, 2011: 67-68). Amerikan California Standart Oil Şirketi'nin Mühendisler Meclisi Başkanı ve Ortadoğu Şubeler Başkan Yardımcısı Max Weston Thornburg tarafından 1950'de yayımlanan raporda ise devletçilik politikası yerine liberal sisteme geçilmesi, hızlı ve planlı sanayileşme modelinin uygulanmaması, sanayileşmede ağır sanayi tesisleri yapmak yerine tarımsal üretimi arttıracak tedbirlerin alınması, ithal ikameci politikaların kaldırılması, yabancı sermaye girişinin serbest bırakılması ve ulaşım sektöründe karayoluna öncelik verilmesi gibi konulara vurgu yapılmıştı (Yıldız, 2017: 312-313). Ekonomik sistemde yapılması gereken düzenlemeler ile alakalı olarak 1948'de İstanbul'da toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde kalkınmada devletin ikinci planda yer aldığı ve özel sektör yatırımlarının ön planda olduğu bir yapılanma üzerinde duruldu. Açıklanan kalkınma stratejisinde ise yatırımların %20.6'sının tarıma yönelik olarak ve %56.7'sinin ise tarımsal kalkınma için gerekli olan ulaşım ve enerji alanında gerçekleştirilmesi amaçlandı (Tüzün, 1977: 4-6).

Ekonomide tarım merkezli bir kalkınma politikasının uygulanması kapsamında; ekili alanların genişletilmesi, buğday üretimine sübvansiyon yapılması ve tarımda mekanizasyonun artırılması için çalışmalar yapılacaktı (Türkkan, 2016: 68). Türk tarımının teknolojik gelişiminde ABD'nin hibe ve yardımları önemli katkı sağlayacaktı (Keyder, 1984: 1260). Bu maksatla Türkiye'de 1948'de Marshall Yardımlarının uygulanmasıyla birlikte tarımda makineleşme süreci hızlandı (Karluk, 1995: 106). Kredi desteğinin ve ithalat kolaylıklarının sağlanması, dış piyasada tarım ürün fiyatlarının yüksek bir seyir takip etmesi ve ihracatta tarımsal ürünlerin ön plana çıkması gibi unsurlar ile birlikte makineleşmenin sembolü olan traktör kullanımında artış meydana geldi (Şahinöz, 1998: 91). Kredi olanaklarının genişlemesi, traktör sayısının artması ve ulaşımında karayolunun geliştirilmesi tarımda nitel ve nicel değişimi hızlandırdı (Kepenek ve Yentürk, 2004: 105).

1950-1953 Dönemi Tarım Politikaları

İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa ülkeleri, çöken ekonomilerini yeniden ayağa kaldırmak ve kıt kaynakları etkin ve yerinde kullanmak için devlet öncülüğünde bir kalkınma yapılanması içerisine girdi. Devletin makro ölçekteki katılımı olağan ve hatta ekonomik istikrar için gerekli görülmekteydi. Kapitalist yapıdaki Batılı ülkelerde bu anlayışın bir gereği olarak, yol gösterici planlama uygulamasına geçildi. Bunun bir sonucu olarak liberal kapitalizm yerine müdahaleci kapitalizm anlayışı hâkim oldu. Türkiye'de ise 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti Hükümeti, devletçi bir politika yerine liberal ekonomik sistemi benimsedi (Tokgöz, 2011: 141-142). Böylece, devletin ekonomideki yerini kısıtlayarak; tarıma öncelik vermek, sanayileşmeyi özel sektör eliyle gerçekleştirmek ve dış ticarete liberal bir çizgi takip etmek üzerine bir planlama yapıldı (Karabulut, 2012: 350-351). Bununla birlikte Birinci Hükümet Programı'nda belirtilen ekonomi politikası ile tüm kamu hizmetlerinde azami bir tasarruf yöntemiyle hareket edileceği, devlet bütçesinin iktisadi bünyenin gücüne uygun olarak dengeli bir hale getirileceği, iktisadi cihazlanmanın hızlandırılacağı, hususi teşebbüsün faaliyetlerini arttırıcı zeminin hazırlanacağı, mevcut sermayenin üretime yönlendirilmesinin sağlanacağı, üretim faaliyetlerinde devletin zarar verici müdahalelerinden ve her türlü bürokratik engellerinden kurtarılacağı belirtildi (Özsoylu, 2011: 79-80).

Hükümetin uygulamaya koyduğu yeni ekonomi politikası doğrultusunda öncelik verdiği alanlardan birisi de tarım olacaktı (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 136). Birinci Hükümet Programı'nda tarımla alakalı olarak; *"Nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle meşgul bulunmakta, Türkiye'de ziraat milli ekonominin ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir."* ifadelerine yer verildi (Dağlı ve Aktürk, 1988: 159). Bununla bağlantılı olarak Amerikalı uzmanların araştırmalarında sermaye kıtlığı ve alt yapı eksikliği nedeniyle tarımsal üretimin yetersiz olduğu (Keyder, 1984: 1260) ancak

Türkiye şartlarına göre en hızlı kalkınmanın tarımsal üretim ile sağlanacağı ve bu bakımdan dengeli bir iktisadi kalkınma için önceliğin tarım sektörüne verilmesi gerektiği belirtilmişti (Yıldız, 2017: 313-314).

Başbakan Adnan Menderes, Birinci Hükümet Programı⁵⁶ ile tarım ve sektörel bazda yapılacaklar hakkında ise şu beyanda bulunmuştu:

“... Ziraatın iktisadi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiç bir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişçi ve pahalya mal olan bir devlet müessesinin, karasaban ve kağının mahkûmu olan geri bir zirai bünye üzerine kurulamayacağı, kurulmak istendiği takdirde ise millî ekonomiyi takatsiz düşüreceği hakikati daima hesap olunmak lazımdır... Zirai kredi davasını ziraat alet ve vasıtaları meselelerini hastalık ve haşerelerle mücadele, iyi tohum ve tohumları ıslah mevzularını ziraat tekniğini ilerletme çarelerini ehemmiyetle yeni baştan gözden geçireceğiz. Küçük ve büyük sulama işlerine hız vermenin, verimi süratle artıran ve yeni yeni teşebbüslere geçmek imkânını veren bir mevzu olduğuna kanıyız. Topraklandırma işini daha emniyetli, pratik ve süratli usullere bağlamak niyetindeyiz. Unutulmamak icap eder ki, daha düne kadar milyarı geçen devlet bütçesi içinde Ziraat Vekâletine tahsis olunan miktar otuz milyon lira civarında idi. Ve bu nispet hiçbir zaman bütçenin yüzde üçünü geçmemiştir... Evvela bütçenin diğer kısımlarından tasarrufedeceğimiz miktarlarla ziraat bütçesini takviye etmek ve ziraatımızın ana davalarını teşkil eden yukarıda ifade ettiğimiz mevzuları memleket çapında olarak ele almak azmindeyiz. Sulama işleri gibi yol ve tarife meselelerini de ziraatımızla doğrudan doğruya alakalı. Mevzular addetmekteyiz. Hatta vergiler ve gümrük tarifeleri sistemleriyle ziraatımızı kuvvetlendirmenin çarelerini arayacağız ...” (Dağlı ve Aktürk, 1988: 159-160).

Demokrat Parti’nin ilk iktidar yıllarını kapsayan 1950-1953 döneminde Birinci Hükümet Programı’nda belirtilen esaslar üzerine çalışmalarda bulunuldu. Bu dönem içerisinde kredi ve yardım desteği bakımından en kazançlı sektör tarım oldu. Zirai malzemelerin alımı için çiftçilere verilen tarım kredisinde artış oldu. Tarımsal kredi miktarı 1949’da 337.000.000 lira iken 1953’te 1.213.000.000 liraya çıktı (Kepenek ve Yentürk, 2004: 106). Tarıma verilen destek, zirai işletmelerin büyüklüğü ile de orantılı ilerledi. İşletmelerin ortalama büyüklüğü 1948’de 84.7 hektar iken 1950’de %33’lük artışla 111.3 hektara ulaştı. Tarım malzemesinin ithalat hacmindeki oranı 1948-1950 döneminde %7.5 iken 1951-1952 yılları arasında %33.8 seviyesine yükseldi. Tarım makineleri içerisinde en önemli yeri tutan traktör sayısındaki artış oranı 1950-1952 döneminde %90 idi (Yerasimos, 2005: 184-201).

Tablo 1. 1950-1953 döneminde başlıca tarımsal girdilerin sayısal değişimi

Yıl	İşlenen Alan (h)	Artış (%)	Traktör Sayısı	Artış (%)	Tarımsal Kredi (milyon TL)	Artış (%)
1950	14.542	9.6	16.585	80.9	412	22.3
1951	15.272	5	24.000	44.7	646	56.8
1952	17.361	13	31.415	30.9	1.067	65.2
1953	18.812	8.4	35.600	13.3	1.213	13.7

Kaynak: (Kepenek ve Yentürk, 2004: 106).

Tarım sektöründe olumlu bir sürecin yaşandığı 1950-1953 döneminde traktör dışında Zirai Donatım Kurumu tarafından çiftçilere farklı işlevde; ekim, dikim ve hasat makineleri de dağıtıldı. Bunun dışında çiftçilere zirai bilgi ve tekniğin aktarılması, kullanılan tarım araçlarının işletilmesi ve tamir-bakım işlerinin yürütülmesinde görev yapacak teknik personelin yetiştirilmesi amacıyla kurslar düzenlendi (DP 1954 Kalkınan Türkiye, 1954: 194-197). Zirai mahsul çeşitliliği ve yer altı kaynakları bakımından zengin olan Türkiye’de 1950-1953 döneminde özellikle Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu’da meralar tarıma açıldı.

⁵⁶ Birinci Hükümet Programı, “I. Menderes Hükümeti Programı” olarak da ifade edilmekte olup, TBMM’de 29 Mayıs 1950 tarihinde Başbakan Adnan Menderes tarafından açıklanmıştır (Dağlı ve Aktürk, 1988: 153-154).

Kooperatifleşme yerine aile işletmeleri desteklendi (Tokgöz, 2011: 144). İşlenen alan miktarı 1949'da 13.264 hektar iken 1953'te 18.812 hektara yükseldi (Kepenek ve Yentürk, 2004: 106). Tarımsal üretimde %12'lik bir artış yaşandı (Karluk, 1995: 106). Kore Savaşı (1950-1953) döneminde hammadde talebinin ve fiyatlarının yükselmesine bağlı olarak ihracatta da artış sağlandı. 1950'de 738.000.000 lira olan ihracat miktarı 1953'te 1.109.000.000 liraya ulaştı (Cillov, 1962: 136). Tarımın GSMH'deki payı 1950-1953 döneminde %50'den %70'e kadar çıktı (Karabulut, 2012: 352). Tarımsal üretimin değeri 1948'de 16.100.000.000 lira iken, 1953'te 22.100.000.000 lira oldu. (Tezel, 2015: 506). 1950-1953 dönemi tarımdaki gelişimin en hızlı yaşandığı süreç oldu ve katma değer %49 arttı (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 136). Türkiye'nin bu dönemde %13'lük bir büyüme yaşamasında, tarım sektöründeki ilerlemenin büyük bir etkisi oldu (Baytal, 2007: 554).

Tüm bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere; yeni toprakların açılması, tarımda makineleşmenin hızlanması, karayolu inşasına ağırlık verilerek tarım ürünlerinin iç ve dış piyasaya ulaşımının kolaylaştırılması, ucuz kredi ve düşük vergi imkânının sağlanması, iklim koşullarının olumlu seyretmesi ve Kore Savaşı nedeniyle tarım ürünlerinin ihracat fiyatlarının yükselmesi gibi faktörler sonucu 1950-1953 döneminde tarım sektöründe olumlu bir süreç yaşadı (Tokgöz, 2011: 144-145).

1954-1960 Dönemi Tarım Politikaları

Türkiye'de 1954-1960 dönemi tarım sektörü için farklı bir sürecin başlangıcı oldu. Bu dönemde iklim koşullarının olumsuz seyretmesi dışında, dış yardım 2.700.000.000 dolar ile 1950 yılının 50/1'i seviyesine indi. Devletin verdiği tarım kredisi 1950-1952 döneminde toplam kredi içinde %45.1 iken 1953-1955 sürecinde %36.2'ye geriledi. Aynı dönemde Merkez Bankası'nın Toprak Mahsulleri Ofisi'ne verdiği kredi %34.9'dan %15.9'a düştü (Yerasimos, 2005: 201). Tüm bu olumsuz göstergeler ülkenin yaşadığı ekonomik sıkıntıların da bir sonucuydu. Öyle ki 1954'ten 1958'e kadar ekonomide kararsızlık sürecinin yaşandığı bir dönem oldu. Dış ticaret hacmi 1953'te GSMH'nin %15.5'ine çıkarken, 1958'de %4.1'e düştü. Aynı zamanda ihracat 1953'te 396.000.000 liradan, 1958'de 247.000.000 liraya ve ithalat 1952'de 556.000.000 liradan, 1958'de 315.000.000 liraya geriledi (Yerasimos, 2005: s.211). Yıllık büyüme oranı 1953'te %11.2 iken, 1954'te %-3 düştü. Bununla birlikte enflasyon oranı 1953'te %2.9 iken, 1954'te %10.3'e yükseldi (Tokgöz, 2011: 147).

Tarımsal üretim 1954'te iklim koşullarının olumsuz seyretmesi sonucu 1953'e göre %14 azaldı (Tezel, 2015: 506). Kore Savaşı nedeniyle ABD ve Kanada tahıl stoklamıştı. Türkiye'nin ürettiği tahıllar ise dış piyasada alıcı bulmaktaydı. 1953'te savaşın sona ermesiyle ABD tahıl stokunu piyasaya sürünce fiyatlarda düşüş oldu. Bu durum Türkiye'deki liberal dönemin sona ermesinde ve tarımda ilerlemenin gerilemesinde etkin bir rol oynadı (Yerasimos, 2005: 177). Buğday başta olmak üzere tarım ürünleri ihracatçısı konumundaki Türkiye, ithalat ile arz yetersizliğini gidermeye çalıştı. Hükümet, 1954 yılında ABD ile yaptığı anlaşma ile bu ülkenin ihtiyaç fazlası tarım ürünlerini Türk Lirası karşılığında ithalata başladı. İhracatın azalıp ithalatın artması ile dış ticaret açığı büyüdü. Bu durum döviz kıtlığı sonucunda ithalat güçlüğüne beraberinde getirerek, iç piyasada yerli malların ve ithal girdisi kullanan ürünlerin fiyatlarının yükselmesine neden oldu (Tokgöz, 2011: 145-146). Dünya piyasasında 1953 yılında tarım ürünleri fiyatlarında yaşanan hızlı düşüş, Hükümet desteğinde ve tarım kredilerinde azalmayı da beraberinde getirdi. Bu durum ise tarım sektöründe biriken sermayenin hizmet sektörüne aktarılmasına neden oldu. Aynı zamanda ülkede 1954 yılına kadar ekonomik faaliyette tarım sektörü ön plandayken bu tarihten itibaren sanayi sektöründe hızlı bir gelişme kaydedilmeye başladı. 1950-1960 döneminde tarımda %47.2 ve sanayide %97.3 oranında bir gelişme kaydedildi⁵⁷. Fakat tarım sektörü ülke ekonomisindeki işletici gücünü korudu (Yerasimos, 2005: 213-215).

Türkiye'de 1954'ten itibaren yaşanan döviz darboğazı nedeniyle Demokrat Parti'nin kuruluşundan itibaren benimsediği liberalizmde kısıtlamaya gidildi ve özellikle ithalatı sınırlayıcı önlemler alındı. Ekonomideki kötü gidişat, siyasal ve sosyal yaşamı da etkiledi. Bu arada Duyun-u Umumiye borçlarının son ve kesin tasfiyesi 25 Mayıs 1954'te tamamlanmış olsa da ödemeler dengesindeki gecikme enflasyonu da arttırdı. Diğer taraftan Adnan Menderes'in 30 Mayıs-4 Haziran 1954 tarihleri arasında gerçekleştirdiği

⁵⁷ Tarım sektörünün GSMH'deki payı 1950'de %48.9'dan 1960'da %42.8'e gerilerken, sanayi sektörünün %21.7'den %22.3'e yükseldi (Yerasimos, 2005: 213-215). 1954-1961 döneminde ise yıllık ortalama büyüme hızı tarımda %1.8 iken, sanayide %4.3 seviyesindeydi (Boratav, 1998: 90).

Amerika gezisinde 300.000.000 dolarlık borç yerine 30.000.000 dolarlık bir hibe ile dönmesi piyasalarda olumsuz bir etki yarattı (Baytal, 2007: 556).

Ekonomideki sıkıntıların daha da derinleştiği bu süreçte lokomotif sektör konumundaki tarım sektöründe atılacak adımlar üzerine Başbakan Adnan Menderes, Üçüncü Hükümet (17 Mayıs 1954-9 Aralık 1955) Programı ile gerçekleştirmeyi planladıkları yeni hedefleri şu cümlelerle açıklamıştır:

“... Zirai kalkınmamızın başlıca mevzularından zirai mücadele, köy sulama, kimyevi gübre ve toprak, bağcılık ve meyvecilik, çayır mera ve yem nebatları hayvancılık, zirai öğretim ve bakım işleri de ön planda ve ehemmiyetle ele aldığımız ve geniş mikyasta tatbikatına geçtiğimiz zirai meselelerimiz arasındadır... İstihsalimizin artışında en mühim amillerinden biri olarak telakki ettiğimiz ziraatımızın makineleştirilmesi işine devam edeceğiz ve çiftçimizi bir taraftan traktörlerle, diğer taraftan da hayvanla çekilen modern ziraat aletleri ile cihazlandıracağız; hususi küçük ziraat işletmelerimizin büyük bir hızla teşhizi ziraatımıza daha da ileri bir veçhe vermekte gecikmeyecek ve kağı ve karasaban son senelerini de ikmal ederek tarihe karışmış olacaktır. Ziraatımızın süratle inkişafını bir taraftan da elverişli bir fiyat politikasının tatbiki ile alakalı görmekteyiz. Zirai mahsullerimizin fiyatlarını dünya fiyatlarına intibak ettirmek arzu ve gayretlerimizin yanında istihsalimizi arttırmak için gereken yerlerde teşvik edici bir fiyat politikası takip etmeyi de lüzumlu görmekteyiz ...” (Dağlı ve Aktürk, 1988: 194-195).

Çiftçiye verilen kredi desteği bu dönemde de genel olarak artarak devam etti. Tarımsal kredi miktarı 1949-1955 döneminde önemli derecede yükseldi ve 1959’da 1949’a göre yaklaşık on kat arttı (Kepenek ve Yentürk, 2004: 106-107). Türkiye’de traktör sayısının 1956 yılında 43.727’ye çıkmasıyla birlikte işlenen tarım alanları, otlak ve meraların aleyhine hızlı bir şekilde genişledi (Tezel, 2015: 506). Öyle ki ekili tarım arazisi 1948’de 9.500.000 hektardan 1956’da 14.600.000 hektara (Akşin, 2008: 215) ve traktörle işlenen arazi 1950’de %9 iken 1960’ların başında %15’e yükseldi (Kepenek ve Yentürk, 2004: 106-107).

Tarımda, ekim alanındaki artışın yanı sıra entansif yöntemlerin uygulanmasıyla birlikte kimyasal gübre, zirai ilaç kullanımı ve sulama imkânlarının artırılması, verim artışını da beraberinde getirdi (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 143). Ancak üretimdeki artış genel olarak kimyasal gübre, sulama, zirai ilaç ve ıslah edilmiş tohum gibi girdilerin yaygın kullanımı ile ilgili değil, atıl durumdaki verimli toprakların tarıma açılmasının bir sonucu idi (Kazgan, 1985: 2414).

Tablo 2. 1954-1960 döneminde başlıca tarımsal girdilerin sayısal değişimi

Yıl	İşlenen Alan (h)	Artış (%)	Traktör Sayısı	Artış (%)	Tarımsal Kredi (milyon TL)	Artış (%)
1954	19.616	4.3	37.743	6	1.497	14
1955	20.998	7	40.282	6.7	1.558	4.1
1956	22.453	6.9	43.727	8.6	1.888	21.2
1957	22.161	1.3	44.144	1	2.108	11.7
1958	22.765	2.7	42.525	-3.7	2.161	2.5
1959	22.940	1	41.896	-1.5	2.313	7
1960	23.264	1.4	42.136	0.6	2.392	3.4

Kaynak: (Kepenek ve Yentürk, 2004: 106).

Traktör sayısı 1950-1957 döneminde artarken 1958’den itibaren düşmeye başladı (Kepenek ve Yentürk, 2004: 106-107). Plansız makineleşme sonucu ithal edilen yaklaşık yetmiş farklı çeşit traktörün yedek parça ithalinde yaşanan darboğazın etkisiyle 1958’de traktörlerin %80’i atıl duruma gelmişti (Tokgöz, 2011: 146). Bununla birlikte tarım sektöründe gelir dağılımı bozuldu. Üretim alanları, meraların ve hayvancılığın aleyhine aşırı miktarda genişledi. Maliyetler arttı. Tarım, içe dönük yapıdan pazara açık

bir yapıya dönüştü. İklim şartlarına bağlılığın devam etmesi, tarımsal üretim ve millî gelirdeki dalgalanmaları devam ettirdi (Karluk, 1995: 107). Tahıllardaki üretim artış hızı; endüstriyel bitkiler, yağlı tohumlar, yumru bitkiler, sebze ve meyvelerden daha düşük seyretti (Gülöksüz, 1984: 1248). Şeker pancarı ve pamuk gibi sanayi bitkilerinin üretiminde artış meydana geldi (Kepenek ve Yentürk, 2004: 107).

Tablo 3. Başlıca tarım ürünlerinin üretim miktarları

Dönem	Buğday	Arpa	Şeker Pancarı	Pamuk	Tütün
1936-1940	529.700	584.900	7.100.400	111.200	414.000
1941-1945	419.500	452.400	6.226.500	109.800	380.400
1946-1950	430.700	476.200	7.931.100	128.900	386.000
1951-1955	535.300	627.500	1.059.920	120.300	348.200
1956-1960	531.700	633.400	8.925.700	135.400	359.600

Kaynak: (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 167).

Tablo 3'te belirtilen tarım ürünlerinde özellikle 1950'lerin başından itibaren yaşanan artışta traktör merkezli makineleşmenin ve ihracatın artırılmasına yönelik kalkınma modelinin benimsenmesi etkili olmuştur (Yurt ve Çakmak, 2010: 450).

Türkiye'de özellikle 1950'lerin ortalarından itibaren köyden kente göç⁵⁸ hızlandı. Tarım ile uğraşan nüfus 1950'lerde %84.1 iken bu oran 1955'ten sonra %76.8'e geriledi (Baytal, 2007: 558). Geçimlik üretimin yapıldığı köyden, kente göçün artması yaşlı ve çocuk ağırlıklı bir kırsal nüfus bileşiminin ortaya çıkmasını da beraberinde getirdi. Bu durum teknolojik imkânlarla sahip olmayan yerlerde iş gücü yetersizliğine bağlı olarak işlenen toprak alanının azalmasına, beraberinde ise üretim ve verim düşüklüğüne neden oldu (Keyder, 1984: 1271).

Tablo 4. 1927-1960 döneminde tarımda çalışan sayısı ve ülke nüfusuna oranı

Yıl	Toplam Nüfus	Aktif Nüfus	Tarımda Çalışan Nüfus	Tarımda Çalışanların Aktif Nüfusa Oranı (%)
1927	13.648.000	5.351.000	4.368.000	81.1
1935	16.168.000	7.920.000	6.480.000	81.8
1940	17.821.000	8.500.000	6.928.000	81.5
1950	20.903.000	12.621.000	10.745.000	85.1
1955	24.065.000	13.473.000	10.637.000	79.2
1960	27.755.000	12.993.000	9.737.000	77.8

Kaynak: (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 164).

Tablo 4'te görüldüğü üzere tarımda çalışanların aktif nüfusa göre oranı en fazla 1950'de artmıştır. 1955-1960 döneminde ise azalan bir seyir izlemiştir. Bunda köyden kente göçün etkili olduğu söylenebilir.

⁵⁸ Köyden kente göç neticesinde 1950-1960 döneminde dört büyük şehrin nüfusu %75 oranında artmıştır (Keyder, 1984: 1262)

Tarımda modern üretim tekniklerinin kullanılmasına, karayolu ağının gelişmesiyle iç pazara ulaşımın kolaylaşmasına (Tecer, 2005: 2) ve ekilen toprak yüz ölçümünün %60 oranında artmasına karşın tarımda çalışan nüfus sayısı yaklaşık bir milyon düzeyinde azaldı (Kazgan, 1985: 2416). Tarımda birim alana düşen üretimin artırılmasında modern girdi (gübre, iyi cins tohum, su ve ilaç) kullanımı ile uygun makine ve teçhizat seçimi arasında bağlantı bulunmaktaydı. Bununla birlikte bunları etkili bir şekilde kullanacak olan çiftçilerin eğitimi ve tarımsal alt yapının geliştirilmesi de önemli faktörlerdi. Ancak modern girdilerin yaygın ve etkin kullanımı tam olarak gerçekleşmedi (Şahinöz, 1998: 92-98). Aynı zamanda tarım sektörünün doğa koşullarına fazlasıyla bağlı kalınması, tarım işletmelerinin küçük ve parçalı bir yapı arz etmesi, devletin; traktör, suni gübre, sulama, ilaç ve ıslah edilmiş tohum gibi ucuz girdileri ve destekleme alımlarıyla üretimi yeteri kadar planlayıp yönlendirememesi, verimliliğin ve rekabetin artmasına engel teşkil etti (Tecer, 2005: 2).

Dönemin ikinci yarısından itibaren enflasyonun yükselmesi ve dış ödeme güçlüğünün yaşanması tarım sektöründeki krizi arttırdı. Üretim 1955-1959 döneminde yaklaşık %20 azaldı ve tarımsal yatırımlar düştü⁵⁹. 1948-1953 döneminde toplam yatırımların sektörel dağılımında; tarımın payı %10.8, imalat sanayisinin %13.9, enerji ve ulaştırmanın payı %34.3 iken, 1954-1959 döneminde tarımın, enerjinin ve ulaştırmanın payları azalarak sırasıyla %7.6 ve %30'a kadar geriledi. İmalat sanayi ise %17,7'ye yükseldi (Takım, 2012: 169). Tarım sektöründeki gelir kaybı %7 olup, üst ve orta seviyedeki çiftçiler durumlarını korudu. Az topraklı ve topraksız çiftçilerin ekonomik kaybı bu oranın da üzerinde gerçekleşti (Avcıoğlu, 1976: 762). 1950'lerin sonlarına gelindiğinde ise ekilen alandaki genişleme durma noktasına geldi. Makineleşmeye bağlı tarımsal ürün ihracatı, büyüyen iç pazarın ihtiyacını karşılamayacak seviyeye geriledi. Bununla birlikte ekonomi politikalarında değişikliğe gidilerek, ihracata dönük tarım üretimi yerine ithal ikameci sanayileşme modeline geçildi (Yurt ve Çakmak, 2010: 450).

Sonuç

Türkiye'de tarımda uygulanan yöntem genel itibariyle aile işletmeciliği şeklinde olup, hububat temelli geçimlik üretim biçimi, ilkel ve bilinçsiz uygulamalar nedeniyle oldukça yetersiz ve verimsiz miktardaydı. Nüfusunun büyük bir çoğunluğunun tarımla uğraştığı ve milli gelirde en yüksek paya tarım sektörünün hâkim olduğu bir ülkede bu olumsuz durumu kalkınmayı sağlayan bir yapıya dönüştürmek için Millî Mücadele Dönemi'nden itibaren çalışmalara başlandı. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte tarıma ayrı bir yer ve önem verildi. Ekonomik kalkınma hedefleri kapsamında hükümet programlarında üzerinde en başta çalışma yapılacak sektörler arasında yer aldı. Tarım alanında 1929 Dünya Ekonomik Krizi'ne kadar bir takım ilerlemeler kaydedildi. Ancak kriz ortamının etkisiyle değişen ekonomi politikaları sonrası, sanayi sektöründeki yatırımlarda artış yaşandı. Buna karşın tarım sektöründeki atılımlarda bir yavaşlama oldu. İkinci Dünya Savaşı süreci tarımın önemini bir kez daha ortaya çıkardı. 1940'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin ekonomi politikası, iç ve dış faktörlerin de etkisiyle devletçi bir yapıdan liberal bir düzene doğru evrilmeye başladı. Nitekim 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin izleyeceği ekonomi politikası liberal eksenli olacaktı. Bununla birlikte ilk hükümet programında iktisadi düzen içerisinde ve kalkınma faaliyetleri kapsamında tarım, millî ekonominin temeli olarak ele alınacaktı.

Tarım sektöründeki ilerleme 1950-1953 döneminde en hızlı seyrini yaşamıştır. Tarım yoluyla kalkınma politikasının benimsendiği bu dönemde tarımda biyolojik güç faktörü, makineleşmenin özellikle de traktör kullanımının artmasıyla yerini yeterli seviyede olmasa da mekanik güce bırakmaya başlamıştır. Meraların bitkisel üretim amaçlı kullanıma açılması, işlenen tarım arazisi miktarını arttırmıştır. Bu durum üretim ve ithalat miktarlarında artış yaşanmasını sağlamıştır. Ulaştırma sektöründe karayolu inşasının ön plana çıkmasıyla birlikte tarımsal ürünlerin piyasaya sürüm imkânları daha da kolaylaşmıştır. Böylelikle çiftçinin ürünü kıymetlendirerek para akışının arttırmıştır. Bu ise üretimi teşvik edici bir ortam hazırlamıştır.

1954-1960 dönemine bakıldığında ekonomide yaşanan belirsizlik ortamı tarım sektörünü de olumsuz etkilemiştir. 1956-1957 dönemi dışında tarıma aktarılan kredi ve işlenen alan miktarında ciddi bir artış yaşanmamıştır. Tarımda kullanılan en önemli araçlardan traktör ithali azalmış, mevcutlarında ise teknik arızalar ve parça tedarikinde zorluklar yaşanmaya başlanmıştır. Yoğun tarım yöntemlerinde tam manasıyla bir ilerleme kaydedilememiştir. Tüm bu nedenlerden dolayı tarımsal üretimde düşüş yaşandı. Tarım ürünlerinde ihracatın azalıp ithalatın artması ile dış ticaret açığı büyümüştür. Bunun sonucunda yaşanan döviz darlığıyla birlikte iç piyasada yerli malların ve ithal girdisi kullanan ürünlerin fiyatları yükselmiştir. Ekonomik yapıyı güçlendirmek üzere yeniden sanayileşmeye ağırlık verilmesi için çalışmalar yürütülmeye

⁵⁹ Tarımda yaşanan sıkıntılar aynı zamanda ekonomideki kötü gidişatın bir sonucuydu. Bu durum 1957 genel seçimlerine de yansdı. Demokrat Parti'nin 1957'deki oy oranı 1954 genel seçimlerine göre %9.3'lük bir düşüş ile %47.3'e geriledi (Özsoylu, 2011: 89).

başlanmıştır. Bu kapsamda tarıma dayalı bir sanayileşme politikası benimsenmiş ve tarımsal sanayiye geliştirecek şeker pancarı ve pamuk gibi sınai bitki üretiminde yükselişler kaydedilmiştir. 1950'lerin sonlarına gelindiğinde ise ekilen alandaki genişleme, durma noktasına gelmiş ve makineleşmeye bağlı tarımsal ürün ihracatı, büyüyen iç pazarın ihtiyacını karşılamayacak seviyeye gerilemiştir.

Son tahlilde, Türkiye'de 1950-1960 sürecinde genel olarak makineleşmenin arttırılarak ve tarım arazilerinin genişletilerek ihracata yönelik tarım politikalarının esas alındığı, entansif denilen yoğun tarım yöntemlerinin yeterli seviyede uygulanmadığı, ilkel ve verimsiz üretim tarzı olan ekstansif usullerin devam ettiği, tarımsal üretimde dalgalanmaların yaşandığı, sürdürülebilir tarım politikalarının tam olarak yürütülemediği, planlı bir tarımsal alt yapının kurulamadığı, tarım işletmelerinin küçük ve parçalı bir yapı arz ettiği, tarım ile uğraşan nüfusun köyden kente göç ettiği, siyasi, iktisadi ve doğal koşullardan kaynaklı olumsuzlardan kısa sürede derinden etkilenildiği kırılgan bir süreç yaşanmıştır. Tüm bunlara karşın tarım, Türkiye ekonomisinde en önemli sektörlerden biri olma özelliğini korumayı sürdürmüştür.

Kaynakça

1. AFETİNAN, A. (1989). İzmir İktisat Kongresi: 17 Şubat - 4 Mart 1923, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
2. AKŞİN, S. (2008). "Siyasal Tarih (1950-1960)", Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul: 215-224.
3. AVCIOĞLU, D. (1976). Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın, Tekin Yayınevi, İstanbul.
4. BAYTAL, Y. (2007). "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 40: 545-567.
5. BORATAV, K. (1998). Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985), Gerçek Yayınevi, İstanbul.
6. CİLLOV, H. (1962). Türkiye Ekonomisi, Sermet Matbaası, İstanbul.
7. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978. (1980). Akbank, İstanbul.
8. DAĞLI, N. ve AKTÜRK, B. (1988). Hükümet ve Programları 1960-1980, Cilt: II, T.B.M.M. Basımevi, Ankara.
9. DP 1954 Kalkınan Türkiye. (1954). Desen Matbaası, Ankara.
10. EREN, A. (2014). Türkiye Ekonomisi, Ekin Yayınevi, Bursa.
11. GÜLÖKSÜZ G. ve GÜLÖKSÜZ Y. (1984). "Kırsal Yapı", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5: 1240-1253.
12. KARABULUT, K. (2012). "Menderes Dönemi Türkiye'nin Ekonomi-Politigi", Türk Tarihinde Adnan Menderes, Cilt: I: 343-366.
13. KARLUK, R. (1995). Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim, BETA A.Ş., Eskişehir.
14. KAZGAN, G. (1985). "Tarım", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 9: 2412-2427.
15. KEPENEK, Y. ve YENTÜRK, N. (2004). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi, İstanbul.
16. KEYDER, Ç. (1984). "Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5: 1254-1272.
17. ÖZSOYLU, A. F. (2011). Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi, Karahan Kitabevi, Adana.
18. ŞAHİNÖZ, A. (1998). "Türkiye Sektörü", Türkiye Ekonomisi Sektörel Analizi, Ankara, 85-110.
19. ŞAHİNKAYA, S. (2009). Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası, Ankara.
20. TAKIM, A. (2012). "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 67/2: 157-187.
21. TECER, M. (2005). Türkiye Ekonomisi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.
22. TEKELİ, İ ve İLKİN, S. (1977). "Devletçilik Öncesinde Sanayi Politikası Arayışları: Dünya İktisadi Buhranı Öncesinde Cumhuriyetin İlk Plan Yapma Deneyimi", Makine Mühendisleri Odası 1976 Sanayi Kongresi: 4-15.
23. TEZEL, Y. S. (2015). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
24. TOKGÖZ, E. (2011). Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), İmaj Yayınevi, Ankara.
25. TÜRKKAN, E. (2016). Türkiye Ekonomisi: Geçiş Ekonomisi Yaklaşımı, Orion Kitabevi, Ankara.
26. TÜZÜN, G. (1977). "1950-1960 Döneminde Sanayileşme", Makine Mühendisleri Odası Sanayi Kongresi 1976: 3-40.
27. YERASİMOS, S. (2005). Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap 3: 1. Dünya Savaşından 1971'e, (Çeviren: Babür Kuzucuoğlu), Belge Yayınları, İstanbul.

28. YILDIZ, M. (2017). “1945-1960 Dönemi Hazırlanan Yabancı Raporların Türk Sanayi Politikalarına Etkileri”, Turkish Studies, 12/31: 303-318.
29. YURT, E. ve ÇAKMAK, S. (2010). “Cumhuriyet’ten Günümüze Tarım Politikaları”, Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmeler Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008: 447-463.

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Suriyeli Mültecilerin Türkiye’de Adli Sistem ve Suç Oranı Üzerindeki Etkisi****Arş.Gör.Dr. Abdullah Selim Özbek¹**¹Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi**Abstract**

The civil war in Syria leads to a huge refugee influx to Turkey. According to the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Turkey is the top refugee-hosting country in the World. This high refugee population creates a considerable economic burden on the Turkish state. Moreover, various field surveys reveal that Turkish citizens have some negative perceptions about the refugees. These negative perceptions are generally concentrated on the labour market effects and crime effects of the refugees. This study examines the crime effect of the Syrian refugees by utilizing the data from the Ministry of Justice. By focusing on the workload of prosecutors and the number of crimes in criminal courts, the study examines a possible change in crime rate trends. City allocation of refugees in Turkey is quite heterogeneous. In border cities and in relatively economically developed cities, the number of refugees is considerably higher than the cities away from the border. This provides the opportunity to test whether there is a change in the trend of crime rates in cities with a high concentration of refugees compared to cities with fewer refugees. The study shows that refugees do not have a significant effect on crime rate trends in Turkey.

Keywords: Syria, Refugees, Crime Rates, Judicial System

Özet

Suriye iç savaşı sonrası Türkiye, ciddi boyutlarda bir mülteci sorunuyla karşı karşıya kaldı. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) 2020 verilerine göre Türkiye, dünyada en fazla mülteci barındıran ülke konumundadır. Yüksek mülteci nüfusu, devlet üzerinde ciddi bir ekonomik yük oluşturmaktadır. Kamu üzerine binen bu yükün dışında, çeşitli saha araştırmaları, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının mülteciler konusunda bazı çekincelere sahip olduğunu göstermektedir. Olumsuz algının genel olarak yoğunlaştığı iki başlık göze çarpmaktadır. Mültecilerin iş imkanlarını yerli halkın elinden aldığı ve mültecilerin bir asayiş/güvenlik sorunu oluşturduğu şeklinde genel bir kanı oluşmuştur. Bu çalışma, mültecilerin Türkiye’de suç oranlarına etkisini Adalet Bakanlığı verilerini kullanarak incelemektedir. Farklı bölgelerde savcılıkların iş yükleri ve ceza mahkemelerinde görülen dava ve suç sayıları değerlendirilerek, bölgesel olarak suç oranları trendinde olası bir değişimin varlığı incelenmiştir. Türkiye’deki mültecilerin şehirlere dağılımı oldukça heterojen bir yapı göstermektedir. Sınır kentleri ve ekonomik olarak gelişmiş şehirlerde mülteci sayıları, sınırdan uzak şehirlere göre oldukça yüksektir. Bu durum, şehirleri gruplar halinde toplulaştırarak, mültecilerin yoğun olduğu şehirlerdeki suç oranları trendinde, mültecilerin az olduğu şehirlere kıyasla bir değişiklik olup olmadığını test etme imkânı vermektedir. Çalışmada, mültecilerin savcılık iş yükü ve ceza mahkemeleri suç oranları üzerinde mevcut trendi değiştirici bir etki yapmadığı gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Mülteciler, Suç Oranları, Adli Sistem

Introduction

After the spread of the Arab Spring to Syria in March 2011, the country found itself in a devastating chaos. Peaceful anti-government demonstrations, first, turned into armed conflict and eventually a civil war. While many Syrians were displaced within the country, a significant portion of Syrians immigrated to different parts of the world. However, region countries Turkey, Lebanon, Jordan, Iraq and Egypt received the largest portion of the immigrants. According to the United Nations (UNHCR), 5.6 million Syrians have fled to the neighbouring countries and Turkey hosted 3.6 million refugees at the end of 2020 which makes Turkey the top refugee-hosting country around the world.

Following the first wave of immigrants, Turkey has built refugee camps in cities close to the Syrian border. Until the second half of 2013, Syrian refugees were generally residing in these refugee camps. However, as the number of refugees increased, Syrians, who started living in the south and south-eastern cities of the country, spread all over the country.

At the beginning of the crisis both Turkish citizens and Syrians believed that the situation was temporary and would be resolved in near future. While the government was building refugee camps to meet the need for shelter, Turkish citizens, through various charities, were providing the other needs of refugees. This solidarity has continued unabated since the beginning of the war. However, as the Syrian crisis became insoluble and the number of refugees reached very high levels, the society started to discuss the possible negative effects of the refugees.

The debate on refugees initially focused on government spending and the impact on labour markets. Many people claimed that refugees are taking job opportunities from locals and lowering the wages in the market. Later, other possible effects of the refugees were added to the discussion.

Field studies show that, after the economic impact of the refugees, the local people are concerned about the possible crime effects of the refugees. According to Erdogan (2015,2020), 70% of Turkish citizens think that refugees increase crime rates in Turkey. Taştan et al. (2017) survey results show that 60% of the citizens believe that there is an increase in crime rates with the Syrians refugees. They examined the number of crime incidents and emphasized that the security concerns about Syrians are mostly due to prejudices. In a press briefing, Ministry of Interior (2017) informed that the news about the high crime rate of Syrians expressed by media were unrealistic. It is mentioned that only 1.32% of all crimes is committed by Syrians between 2014 and 2017.

The crime effect of the refugees on the host countries has been a topic in economics of crime literature. Especially the global refugee waves in last decades direct many researchers to this important topic.

Bianchi et al.(2008) examines the empirical relationship between immigration and crime across Italian provinces during the period 1990-2003. According to their study, effect of refugees on overall crime rate is not significantly different from zero. Bell et al. (2010) applies a similar analysis for the UK. They show that while asylum seekers led to a small rise in property crime, large inflow of workers from new EU member states had no such impact. Their findings suggest that improving the limited labour market opportunities of refugees could have beneficial effects on crime rates. Spenkuch (2014) studies the crime effect of immigrants by using panel data on U.S. counties. This paper presents empirical evidence on a systematic, but small impact of immigration on crime. Zhang (2014) identifies the causal linkages between immigration and crime using panel data for Canada. According to his paper, immigrants do not have a significant impact on the property crime rate. Finally, Bell(2014) survey analysis states that there is no evidence that immigration has caused a crime problem across countries.

Despite the high number of the refugees in Turkey, there exists no empirical study that focus on the crime effect of the refugees. This paper is the first attempt for analysing the relationship between immigrants and the workload in judicial system. We focus on the workloads of prosecutors' offices and criminal courts. We also examine the total number of suspects and defendants. We find no evidence that the refugees have a negative impact on the total crimes in Turkey.

Studies utilize quasi-experimental design by using the refugee influx as a natural experiment (Card (1990), Hunt(1992), Dustmann et al. (2017)). These studies generally employ Difference-in-Differences (DiD) analysis and use instruments to account for the possible endogeneity problems. They exploit the regional variation of the immigrants to analyse the labour market effects of the immigrants. In this study, we apply a similar DiD analysis and utilize the regional variation of the immigrants. However, there is no need to use an instrumental variable approach as it is hard to believe that refugees are selecting cities with lower crime rates.

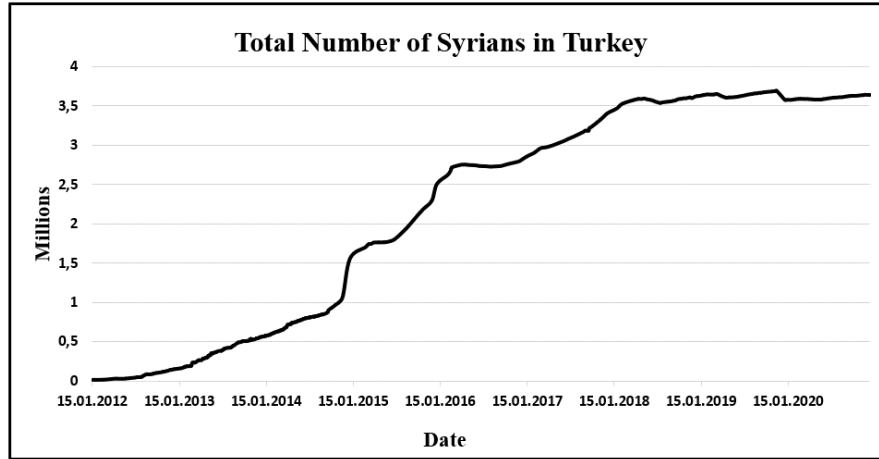
The paper proceeds as follows. Section 2 provides background on the Syrian refugees in Turkey and distribution of Syrian refugees within Turkey. We describe our data sources and outline our empirical strategy in Section 3. Finally, Section 4 concludes with a brief discussion.

Syrians in Turkey

Right after the Syrian crisis, Turkey started to receive refugees. Figure 1 shows the number of Syrians over time. By the end of 2011 in total 9,500 Syrians were living in Turkey. This number gradually increased during 2012 and had reached 170,000 at the end of the year. Almost all the Syrians were still staying in the camps in 2012. As the number of the Syrians reached 300,000 by mid-2013, camps were no longer capable of hosting all refugees and consequently immigrants mainly settled down in South-Eastern Turkey. In the

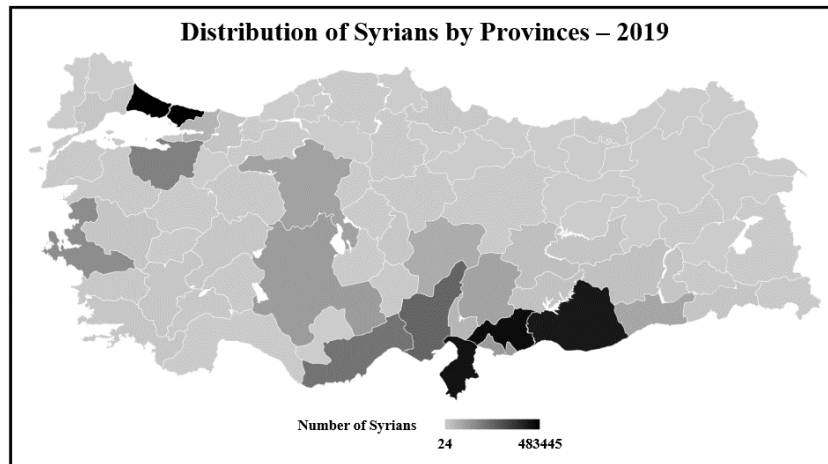
following years they dispersed around the country. At the end of 2013, the total number of Syrian refugees increased to 560,000. By the end of 2014, there were 1.5 million Syrians in Turkey and the number of refugees increased to 2.5 million, 3 million and 3.5 million in 2015, 2016 and 2017, respectively. Since the beginning of 2018, about 3.6 million Syrians have been living in Turkey.

Figure 1. Total Number of Syrians

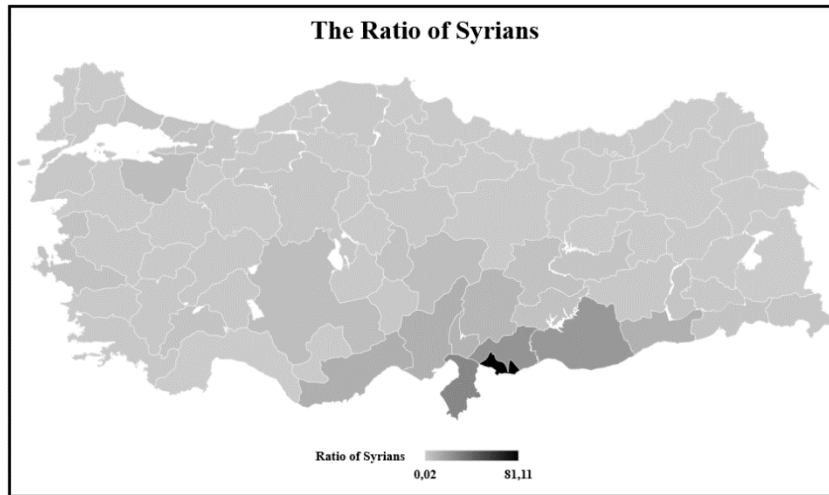

As of the end of 2020, while only 2% of the total Syrian refugees are staying in camps, most of the refugees are living in their own means. Figure 2 shows the distribution of Syrians by province in Turkey. Syrians are dispersed within the country, but the number of Syrian refugees in bordering cities and big cities (İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa) is higher than the other regions.

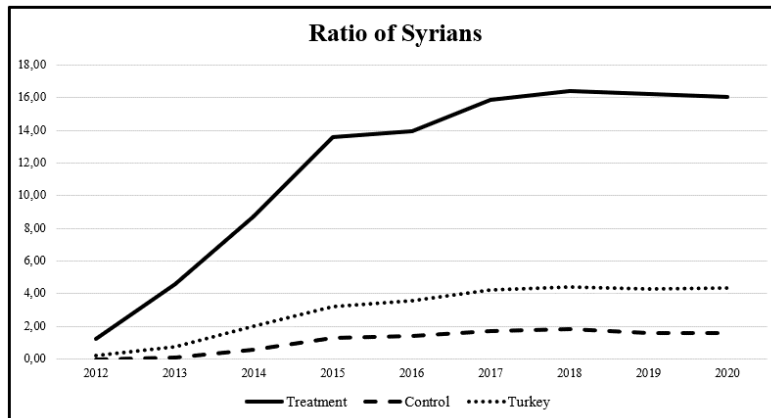
Figure 2. Distribution of Syrians by Provinces

Although there are high numbers of Syrians living in big cities, when the ratio of Syrians to native population is considered, the Syrians are concentrated around the cities on the border. Figure 3 shows the ratio of Syrians in provinces. The ratio is at the highest (81%) for the city of Kilis and it is followed by other border cities and cities close to the border.

Figure 3. The Ratio of Syrians to the City Population

This heterogeneous distribution of refugees within the country plays an important role in our analysis. By using these differentiated ratios, it becomes possible to compare provinces with a high ratio of Syrians with those with a low rate. The regression analysis of our study estimates the crime effects with using all provinces. However, we form two different groups for our trend analysis. The first group includes border cities with a high ratio of Syrians, and we call this group the treatment group. The second group consists of cities that are geographically close to the treatment group but with a small number of Syrians. Figure 4 shows the average ratio of Syrians for these two groups and the average for Turkey. While the average Syrian population lives in the treatment group is around 16%, this ratio is around 1.5-2% for the control group and the Turkey average is around 4%. Clearly, Syrians constitute a significant portion of the population in border provinces.

Figure 4. Ratio of Syrians by Group

Officially most of the Syrian refugees are registered under “Temporary Protection” status. On the other hand, there is a significant Syrian population living with a “Residence Permit”. Moreover, since the Syria crisis spread to Iraq, Turkey received a significant number of immigrants from Iraq as well. According to the Address Based Population Registration System (ABPRS), 115 thousand of Syrians and 315 thousand Iraqis are residing in Turkey with a resident permit. For the sake of validity of our results, in our regression analysis, we use the total number of Syrians and Iraqis living in each province of Turkey.

Data And Analysis

This section presents the data and analysis method we apply in the study. The next subsection explains the data in detail which is followed by trend and regression analysis.

Data

Our study utilizes the data for prosecutors’ offices and courts that is published by the Ministry of Justice. This data, which is published annually at city level, contains detailed information for the Chief

Public Prosecutor's Offices and various types of courts. The study uses three main variables at the prosecutor stage. The first is the total number of files at the prosecutor investigation stage. These figures include only the number of new investigations along the year. Therefore, the number of files from the previous years are not included in these numbers. The second data includes the number of cases with an unknown offender during the investigation stage. Considering the possibility that the identification processes could be harder for the refugees, it seems important to examine the number of cases with unknown offenders. The third data at the prosecution level includes the total number of suspects. The court data we used in this study also consist of three parts. We use the number of cases submitted to the Criminal Courts during the year. In addition, we include the number of cases in the Basic Civil Courts and Civil Court of Peace. Finally, we use the total number of defendants tried in Criminal Courts.

We used the number of cases/suspects/defendants per thousands of people to take into account the population of the province. The study covers the years 2009-2019 for the number of suspects and defendants, and the 2006-2019 period for the rest of the data.

Trend Analysis

In this section, we test the possible negative crime effects of refugees by analysing the trends of the variables we explained above. By comparing the trends of treatment and control groups, we examine whether there exists a visual change in trends for treatment group after 2012.

Figure 5 shows the number of cases (per 1000 people) in the investigation stage at the Chief Prosecutors' Offices. Following the year 2012(i.e., after the start of the Syrian crisis), it is not possible to observe a differentiated trend in treatment group compared to Turkey average. Moreover, trend of treatment group follows a steady pattern from 2006 to 2016.

Figure 5. Files at Prosecutors' Offices

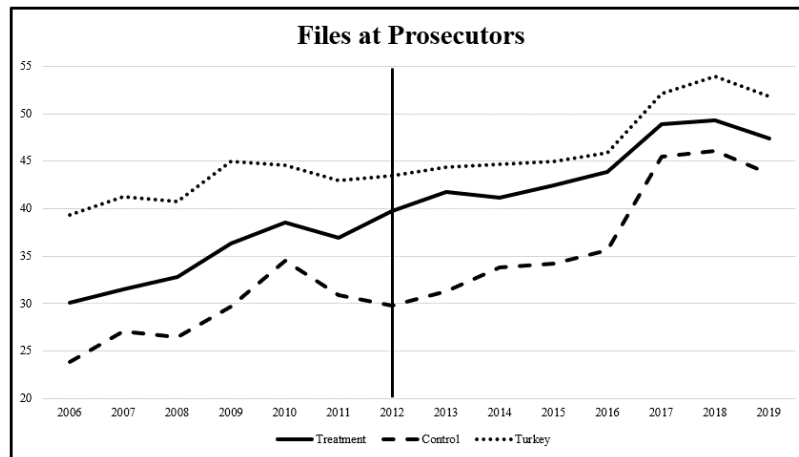
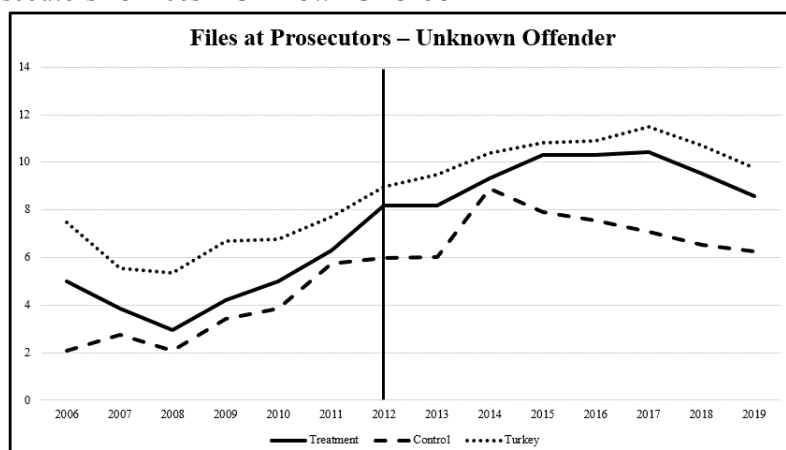
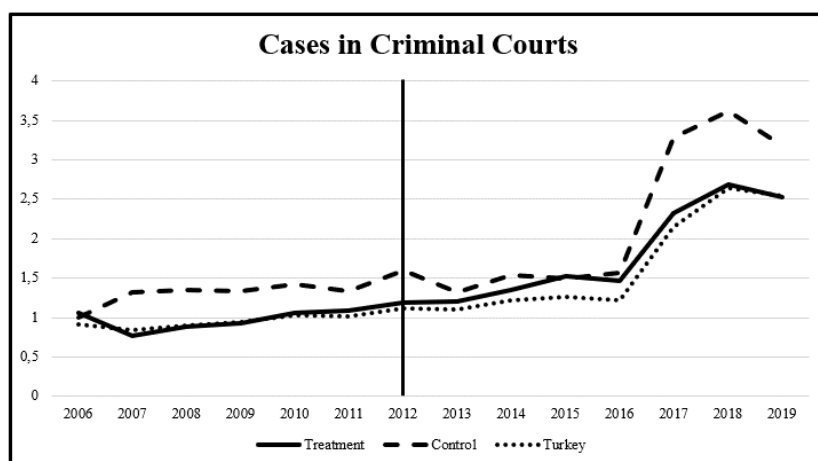
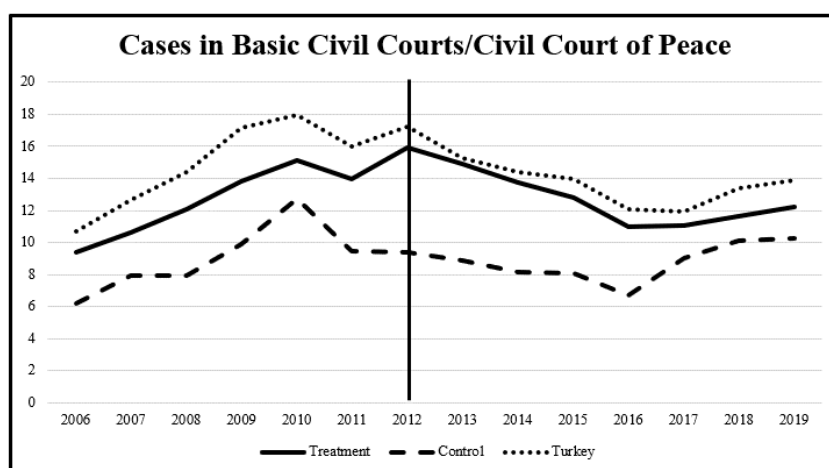

Figure 6, on the other hand, shows the trend of the cases submitted to prosecutors' offices along the year where the offender is unknown. Similarly, it is not possible to observe a trend for treatment group that separates from the control group and country average.

Figure 6. Files at Prosecutors' Offices – Unknown Offender

Figures 7 and 8 show the number of cases in the Criminal Courts and the number of cases in the Basic Civil Courts/Civil Court of Peace. A similar result appears here as well. There is no observed change in trend with the refugees.

Figure 7. Cases in Criminal Courts**Figure 8.** Cases in Basic Civil Courts/Civil Court of Peace

Finally, Figures 9 and 10 show the total number of suspects in prosecutors' offices and the total number of defendants in criminal courts. There is no negative change in both the number of suspects and defendants

for the border cities where refugees are densely populated. These figures reveal that both trends follow the average trend in Turkey.

Figure 9. Total Number of Suspects

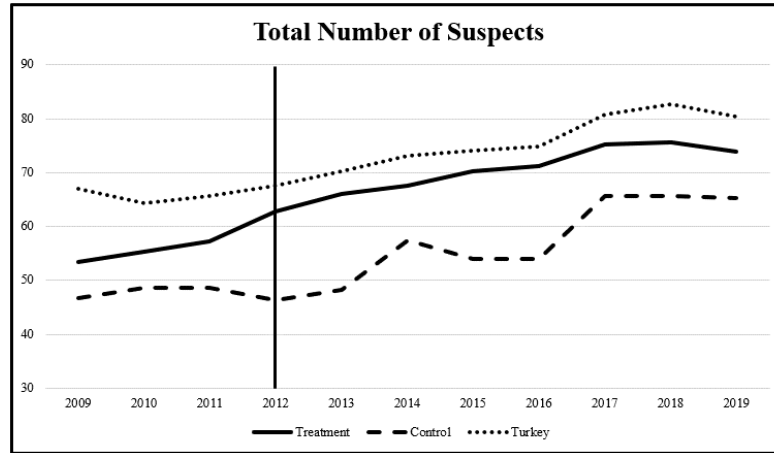
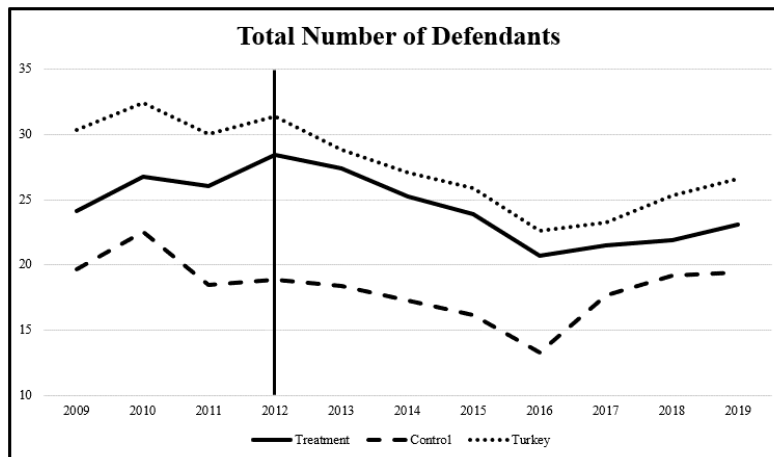

Figure 10. Total Number of Defendants

Trend analysis offers a visual evidence rather than a statistical relationship. However, for the six variables we examined, there is no visible trend change for the treatment group which received a considerable number of refugees after 2012.

Econometric Analysis

In the previous section, we emphasized that there is no trend change in the number of prosecutors and court cases after the refugee influx. In this section, we will examine the existence of the relationship with a regression analysis. For DiD analysis, we estimate the following baseline equation,

$$\log(Cases)_{ct} = \beta \log(Refugees)_{ct} + \delta \log(Pop)_{ct} + \gamma X_{ct} + \theta_c + \tau_t + \varepsilon_{ct}$$

where c and t index cities and years. $Cases$ is various outcomes of interest, $Refugees$ is the number of refugees in city c in year t , Pop is the resident population. X is a vector of city characteristics which includes the city GDP, ratio of low educated persons (less than high school), and ratio of the agents younger than 30 years old. The parameter of interest β represents the elasticity of crime rates with respect to number of refugees. We add θ_c and τ_t for city and year fixed effects, respectively. Finally, ε_{ct} is the error term.

Since we include all cities in our analysis, our regression equation utilizes a continuous intensity parameter. We use levels (i.e., number of Syrians in each city), however this equation would be identical

for parameter β if we use ratios instead of levels. We estimate parameters by OLS method, but since number of Syrians is zero before 2012, and also zero for some cities after 2012, we have a DiD setting.

In such a regression estimation, endogeneity comes first among the possible problems. If the refugees choose cities with low crime rates, the estimates will be biased. However, it is not possible to claim the existence of such a selection in our case. Refugees make their location choices rather over the distance to the Syrian border. Therefore, there is no need to use instrumental variables in our study. Nevertheless, it is possible to create an instrumental variable by associating the number of Syrians with the distance to the border to eliminate a possible endogeneity.

Table 1 presents the results of the regression without fixed effect terms. According to the estimates, refugees increase the number of cases at prosecutors' offices with an unknown offender. Similarly, the number of cases at criminal courts and the total number of suspects increases with the refugees. However, crime rates could have different trends for different cities and years. The same number of Syrians may lead to different changes in crime rates in different cities. On the other hand, some other factors (economic crisis, etc.) may encourage crime for some specific years. Therefore, analysis without the fixed effect terms would be incomplete. Table 2 presents the results of the equation with the fixed effect terms.

Table 1. Results – Without Fixed Effects

	Prosecutor Workload	Prosecutor Workload Unknown Offender	Criminal Cases	Civil Court Cases	Total Suspects	Total Defendant
log(Refugees)	0,006 (0,005)	0,044*** (0,010)	0,051*** (0,006)	- 0,016*** (0,004)	0,008** (0,004)	- 0,027*** (0,003)
log(Pop)	1,060*** (0,010)	1,393*** (0,027)	1,012*** (0,015)	1,081*** (0,016)	1,077*** (0,010)	1,068*** (0,015)
Fixed Effect	No	No	No	No	No	No
N	1134	1134	1134	1134	891	891
adj. R-sq	0,972	0,933	0,922	0,952	0,978	0,963

Standard errors clustered at the NUTS-2 level are reported in parentheses. Significance levels are denoted as follows: ***1 percent, **5 percent, *10 percent.

Table 2 shows that there is no statistically significant relationship between Syrian refugees and crime variables. The only statistically significant coefficient is for the unknown offender cases and it is negative. On the other hand, the coefficient for population parameter is as expected. These results support our observation in trend analysis which exhibits no visual change in crime trends.

Table 2. Results – With Fixed Effects

	Prosecutor Workload	Prosecutor Workload Unknown Offender	Criminal Cases	Civil Court Cases	Total Suspects	Total Defendant
log(Refugees)	-0,025 (0,016)	-0,062** (0,024)	-0,018 (0,011)	-0,021 (0,017)	-0,011 (0,011)	-0,006 (0,014)
log(Pop)	0,752*** (0,169)	1,139** (0,497)	1,034*** (0,313)	0,475** (0,188)	0,682*** (0,154)	0,511*** (0,148)
Fixed Effect	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
N	1134	1134	1134	1134	891	891
adj. R-sq	0,994	0,971	0,982	0,991	0,997	0,995

Standard errors clustered at the NUTS-2 level are reported in parentheses. Significance levels are denoted as follows: ***1 percent, **5 percent, *10 percent.

Conclusion

There is an ongoing discussion about the possible effects of the Syrian refugees since 2012. The main concerns are concentrated around the economic and criminal effects of the refugees.

In this study, we examine the relationship between refugees and crime rates by using judicial system data. Trend analysis shows that there is no visual change in existing trends in cities where refugees are densely populated. The regression analysis confirms this observation and shows that there exists no positive or negative statistically significant relationship between refugees and crime.

Our study shows that current crime concerns for refugees, are mostly due to the prejudices against refugees or misrepresentation of refugees in Turkey.

References

- Bell, B. (2014). “Crime and immigration: Do poor labor market opportunities lead to migrant crime?”, IZA World of Labor 2014: 33.
- Bell, B., Machin, S., and Fasani, F. (2010). “Crime and Immigration: Evidence from Large Immigrant Waves”, CReAM Discussion Paper No 12/10.
- Bianchi, M., Buonanno, P., and Pinotti, P. (2008), “Do Immigrants Cause Crime?”, Working Paper.
- Card, D. (1990). “The Impact of the Mariel Boatlift on the Miami Labor Market”. *Industrial and Labor Relations Review*, 43, 245–257.
- Dustmann, C., Schönberg, U. and Stuhler J. (2017). “Labor Supply Shocks, Native Wages, and the Adjustment of Local Employment”. *Quarterly Journal of Economics* 132(1), 435-483.
- Hunt, J. (1992). “The Impact of the 1962 Repatriates from Algeria on the French Labor Market”. *Industrial and Labor Relations Review*, 43, 556–572.
- ERDOĞAN, M. (2015). *Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, HÜGO Yayınları, Ankara.
- ERDOĞAN, M. (2020). *Suriyeliler Barometresi*, Orion Kitabevi, Ankara.
- Ministry of the Interior (2017), <https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi05072017>, 04.04.2021
- Spenkuch, J. (2014), “Understanding the Impact of Immigration on Crime”, *American Law and Economics Review* V16 N1.
- TAŞTAN, C., HAKLI, S.Z. ve OSMANOĞLU, E. (2017). *Suriyeli Sığınmacılara Dair Tehdit Algısı: Önyargılar ve Gerçekler*, Polis Akademisi Yayınları: 29, Ankara
- UNHCR Suriye Veri Merkezi (2021), Total Persons by Country, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>, 04.04.2021
- Zhang, H. (2014). “Immigration and Crime: Evidence from Canada”, CLSRN Working Paper No. 135.

Presentation ID/Sunum No= 70

Oral Presentation / Sözlü Sunum

An Investigation of Challenges Encountered by Female Academic Staff Working From Home During Pandemic: a Case of Sakarya University.

Araştırmacı Katende Nuha Mukubı¹

¹*Sakarya Üniversitesi*

**Corresponding author: Katende Nuha*

Abstract

The outbreak of Covid19 has changed the way people work across the world. Almost all sectors have been affected by the pandemic. Similar to other sectors, it is unquestionable that the outbreak of COVID-19 has had a severe negative impact on higher education across the world. For Turkey, most of the academicians and researchers were forced to work from home. The pandemic, however may be a new setback for female academic staff at universities who may already be facing difficulties in balancing their careers with many other responsibilities. A Qualitative research method was employed and the data were collected using structured interviews. The study aims at identifying the challenges faced by female academic staff (professors) working from home during covid19 times at Sakarya University. Results provide insights on how female academic staff adapts to changes in the education system as of result working from home during covid19. Findings show that participants were faced with challenges as well as difficulties to create a home working environment. A number of household and family responsibilities were identified as the major challenges female academic staff faced while working from home during the pandemic. We conclude that learning institutions should help in providing assistance on how to intensively use the learning platforms.

Keywords: Covid19, female academics, working from home, Turkey.

Introduction

In response to the COVID-19 pandemic, many countries have adopted various safety measures. People have been advised to stay at home as one of the safety measures for covid19. In the same vein, governments across the world have strongly encouraged workers to work from home as well. Further, employers have been encouraged by governments to allow working from home as a means of social distancing. Turkey responded to covid19 with a number of measures. During the first phase of the pandemic, Turkey was among the first European countries to stop flights to and from China in 2019, locked its borders except for returning citizens, closed schools, introduced social distancing measures, suspended gatherings among others.

Education is one of the most impacted areas by Covid19. Similar to other sectors it has experienced a rapid shut down of all activities. The government of Turkey responded to COVID-19 with long distance learning in higher education. A recent study suggests that both academic staff as well as students do not agree to the fact that face-to-face education should be replaced with online learning. It is also further noted that using online platforms during lockdown has enlightened staff in terms of adopting new educational techniques in lectures and technology (Selcuk & Ozcelikay, 2021: 84).

It is obvious that the outbreak of COVID-19 has had a negative impact on higher education across the world. However, the pandemic has also had a positive impact to higher education in some ways. For instance, in Turkey as a result of the pandemic, there has been a shift from the teacher centered model to e-learning mode.

Although a few universities in Turkey were already offering online education, it was not predominant in Turkish higher education. Due to covid19, Turkish universities were forced to improve their technical infrastructure and resort to online education so as not to interrupt the student's academic studies (University Word News, 2020). This new change has left many academic staff in Turkey with no choice but to work from home in response to the pandemic. The pandemic, however may be a new setback for female academic staff at universities who may already be facing difficulties in balancing their careers with many other responsibilities.

Statistics shows 44% academic staff in Turkey are female. There are 39% registered female academic staff with associate degree and 31% registered female professors (YOK, 2019: 17). In this paper, we discuss and report the results of a study of how female academics from Turkey specifically at Sakarya university adapt to working from home. We also explore the challenges that these women face in balancing work and their family responsibilities at home while attempting to offer quality education during covid19.

Literature Review

A recent study on “Working from home during lockdown” reveals that married women identified lack of equipment and space to work when working from home. Research indicates that working mothers identified increased housework and childcare as one key negative experience of working from home (Chung et al, 2021). A study on How Working from home during COVID-19 affects Academic Productivity found out that both technology-related and personal factors affect an individual's attitude toward working from home and productivity during lock down. (AbuJarour et al. 2020). As also indicated in previous research, a research conducted by (Lina and Nantapong, 2021) concluded that there is need for proper training required if working from home is to be a possible option or the new normal. Additionally, researchers urge that the government should introduce working from home guideline for both employers and employees. Similarly, (Meltem, 2016) examined the status of women in academia in Turkey. It was found out that family duties that are expected of women such as catering for the children, housekeeping, domestic chores, and others usually affect their academic efficiency. (Elçi, 2021: 343) in her study “Academics’ professional development needs and gains during COVID-19 distance education emergency transition in Turkey” found that academicians increased their knowledge and experience in e-learning, Research suggested that there is need to improve on digital literacy skills and competences. Another Recent research reports that it was hard for the faculty members to maintain work-life balance due to the fact that there was disturbance at home. (Ritu Gandhi Arora & Anushree Chauhan, 2021). A study conducted by (Masayuki, 2020) revealed that the percentage of productivity of employees who worked at the usual workplace was about 60 to 70% whereas it was reported that it was lower for those who worked from home only during the pandemic period.

Likewise, a new research supported by UNDP in Turkey shows that employed women working from home had more responsibilities than men during the pandemic. Additionally, women reported doing nearly four times as much unpaid work as men. (UNDP in Turkey, 2020; Daraba. D et al., 2020; Murat & Eslen-Ziya, 2020). During the pandemic period, the findings of the survey conducted in Denmark during mid-March 2020 with about 4643 participants from eight European countries that worked from home during the lockdown, research revealed that knowledge workers found working from home to be more interesting whereas the situation was more challenging for managers. (Christine Ipsen et al., 2020). In addition, another research suggests that female employees are the most affected groups working from home during lockdown due to the challenges they face in the role of mothers hence a need for further research among female workers (Turkmenoğlu et al., 2020). In conformity to the works stated above, our paper also attempts to investigate the challenges faced by Turkish female academicians working from home during covid19. Because, until now, challenges faced by Turkish female academicians working from home in the times of the pandemic have not been studied yet.

Methodology

Qualitative research design was utilised in the study. Qualitative researchers are interested in understanding how people interpret their experiences, how they construct their worlds, and what meaning they attribute to their experiences (Merriam, 2009:5). The data were collected using structured interviews. A total of ten (10) respondents from six different faculties were interviewed, data analysed using descriptive analysis. Interview transcripts were prepared and designed in both Turkish and English language. For data collected in Turkish language, findings were translated and presented in English. The study includes female professors at Sakarya University, respondents who teach at all levels of education (Degree, Masters and PhD), teaching at different disciplines, married, single academic staff but living with parents.

Results

The research findings are explained in the following four sections; Participants' demographic features, challenges faced working from home during the pandemic period and self-adaptive measures and also other study findings. Data were coded and findings were classified into three main themes.

Participants Profiles

This section includes the participant's demographic background such as duration of teaching experience working at the University, marital status, faculty, course, level, number of children. After the examination

of the general features of the respondents, we found that most of the respondents were married with at least one child with approximately 70% whereas 30% were single with no children but they had responsibilities towards their parents, families and relatives as well. We also found that majority live with their families, 60 percent have never worked from home before and this meant that it was their first time working from home whereas 40 percent have ever worked from home before the outbreak of the pandemic. All respondents were Turkish from six different faculties at Sakarya University.

One of the interview questions in this research is **“Do you miss teaching in person? Please specify.”** In this study, nearly all the participants missed teaching in person. And also majority still preferred working at work place (50%) more than working from home (20%). Additionally, it was discovered that 10 percent of the respondents preferred working at school although students are not at school and also 20 percent preferred hybrid working (both home and workplace).

They mentioned that students are more motivated with face to face education system especially for postgraduate students. As one participant from the Nursing department stated that:

“It becomes a source of motivation for postgraduate education”.

For some participants who teach languages, they mentioned that offering classes face to face is much better than online learning as one respondent from education faculty noted:

“It has pros and cons. I teach speaking, I would rather teach face to face”.

Table 1. Demographic Background of Participants

Gender Female: 10	professional experience 10-20 years: 2 7-10 years : 4 0-6 years: 4
Marital status Single:3 Married:7	Home work experience before Covid19 Yes : 6 No : 4
Faculty Education: 2 Business: 4 Health science: 1 Theology : 1 Political science: 1 Economics and Administrative sciences: 1	Department Foreign languages:2 International trade and finance : 1 Nursing : 1 Management Information Systems: 2 History of Islamic Sects: 1 International relations: 1 Economics:1 Political science: 1

Regarding the impact of covid19 on general lives of participants, when participants were asked about how Covid19 affected life in general. It was revealed that some of the participants developed anxiety due to the fact that the effects of the virus are still not known clearly. 1 out of 10 respondents shared:

P1 shared: “.....In addition, as the effects of the virus are still not known clearly, I and my relatives have had a state of anxiety due to the risk of getting the disease”.

Regarding time management, 5 out of 10 participants stated that they had difficulty in balancing work and family responsibilities while working from home during the pandemic period. Some of the responses are as follows:

P5: shared: *“It has been a bit difficult to balance work and private life because when you work from home, it is generally considered that you should be available 24/7. As someone who is not really good at time management, I have had some difficulties to manage my time”*.

P1: also stated: *“Very badly, feel like I can’t do my best both for my family and my students”*.

We found out that 7 out of 10 participants stayed with their families during lockdown. However 1 participant stated that she felt some loneliness due to the fact that she stays far away from her family and friends.

P3 shared her experience: *“.....We stayed away from our family and friends”*.

Theme 1. Challenges Faced While Working From Home During The Pandemic.

Considering the challenges encountered while trying to offer quality education from home during the pandemic period, participants faced both work related challenges as well as home related challenges.

Reduced work efficiency

We found that Majority of the participants stated that their work efficiency decreased while offering classes from home during the pandemic period. 6 out of 10 participants said that they were not able to perform to their expectations due to many responsibilities towards their children and family. Some of the respondents mentioned that:

P3 (Participant from Nursing department) explained: *“I used to work in the field before. I have a one-month distance education process. We have a problem of communicating with students. Course efficiency has dropped. Since master classes continue online, it causes low motivation”*.

P7 (Business faculty, International Trade and Finance): *“In a negative way. The efficiency of the lessons fell. Since I do not have a working environment, it is very difficult for me to focus on scientific studies. Children are constantly interrupting. Finally I give up”*.

Difficult to create a home working environment.

Participants reported that it was difficult to create a working environment at home. One of the participant shared that the main challenge she faced working from home was that it was difficult for her to create a home working environment due to the people living in the house. The participant explained:

P1 (Faculty of Theology-History of Islamic Sects): *“I had difficulties at first due to the people living in the house and the natural flow of the house. Also, since I was at home, there were too many jobs to keep myself busy outside of my studies.*

More time needed for preparing online notes

We found that participants were challenged with the efforts and amount of time needed for preparing online notes.

P4 (faculty of business, Faculty of Business. Management Information Systems Department) stated that: *“My preparation time was extended for the lessons given online for the first time”*.

Internet and Technical related problems

2 out of 10 participants stated they faced technical problems with the systems used to offer classes and also mentioned that not all students have access to these systems. This is similar related to a recent study conducted by (AbuJarour et al. 2020) in which they found out that both technology-related and personal factors affect an individual's attitude toward working from home and productivity during lock down.

P2 (Education Faculty): *“Technology, students do not have access at all times, this is a pity”*

P4 (Faculty of Business. Management Information Systems Department) also shared: *“Technical difficulties “Internet and system related problems. In addition, undergraduate students do not turn on their microphones saying that home environments are not suitable”*.

Reduced interaction/socialization

4 out of 10 participants report that lesson follow-up was more challenging whereby they could not tell whether students are listening or understanding what is being taught to them.

P1: *"Inability to understand students' interest due to not being able to see them. And that's why not being able to see if the lessons are useful"*.

P6: *"Absolutely no mutual interaction"*.

Lack of motivation among students and staff

Further, we found that motivation among students and staff was low due to the fact that there was no direct interaction with their teachers and this affected the employees performance negatively hence some of them preferred face to face education system more than online education. As some noted that:

P2 (Education faculty): *"Students' motivation is low. For this reason, I do not like online teaching"*.

P10 (business faculty): *"My motivation to work has decreased"*.

Health problems

Sitting in front of computers for long hours was a bit challenging for the participants working from home. As one of the respondents explained:

P5 (Faculty of Education- Department of Foreign Languages Education): *"Sitting in front of a monitor for long hours"*.

Children and family responsibilities

We found that married women with children were more affected by working from home due to the fact that they had too much responsibilities towards their children and also some were not able to get help from their partners because of some strong reasons. As one participant stated that she supports both her children and husband who is struggling with severe health problems.

P7 (International trade and finance): *"Taking care of my children, my home affairs are my responsibilities. However, I also support my husband because he is struggling with severe health problems"*.

Theme 2. Self-Adaptive Strategies

The study confirms that female staff experience a number of challenges such as internet and technical system related challenges, time management, children and family responsibilities, low motivation, reduced work efficiency, health related problems, difficulty in creating safe work environment, more time extended for preparing online notes as well as reduced interaction/socialization. The study revealed that they employ self-adaptive measures such as self-discipline, Staying calm, Efforts, reading more books, Support from husband and family as well as hope that it will end one day. They use all the strategies to overcome with the challenges and try to be able to be more productive while working from home. Some of the significant statements are as follows;

Self-discipline

P1 stated that: *"I learned to discipline myself. I am trying to solve this by planning my working hours"*.

Staying calm (Efforts)

P2 mentioned that: *"I am trying to stay calm and do my best"*.

Support from husband and family.

One of the respondents shared: P5 *"I get support from my husband and family elders"*.

Hope that the pandemic will end one day.

P7 explained: *"Dreaming that it will end one day. I don't think I can handle it much. I'm just fine"*.

Theme 3. Other Study Findings

Ability to resume research activities

However, we found out that participants were able to have more time for writing their research, able to attend online seminars and conferences and also time for publishing more research papers. 4 out of 10 participants reported to have been more efficient in research.

P3 (Faculty of Health Sciences Nursing Department): “.....*Spending time at home created time for study and research articles*”.

P8 (Faculty of Education- Department of Foreign Languages Education): “*I can allocate more time to my research. My teaching load has decreased*”.

It is understood from the responses given above that participants working from home had more time for research and this implies that researchers were able to publish more articles and papers working from home during lockdown.

Increased work efficiency

However, some of the respondents reported to have been more efficient working from home than at work place. 2 out of 10 participants shared their experience:

P6 (Faculty of Political Sciences, International Relations): “*I can say that I am more efficient.*”

P9 (faculty of Economics and Administrative Sciences): “*I missed the first semester, but now I think distance education is more efficient*”.

Conclusion and Discussion

In this research, we focused on challenges faced by female academic staff working from home during the pandemic. Our study has revealed that female academic staff working from home were challenged with a burden of excessive work load and family responsibility during the pandemic period. In recent studies conducted by (Arora & Chauhan, 2021; Murat & Eslen-Ziya 2020), their findings indicate that female academics employees with children were affected more in terms of the amount of housework. Furthermore, study conducted by Masayuki, (2020) revealed that the percentage of productivity of employees who worked at the usual workplace was about 60% to 70% whereas it was reported that it was lower for those who worked from home only during the pandemic period. This study also shows that the productivity of faculty members who worked from home during the pandemic period was reported to be lower than the productivity at workplace before the outbreak of covid19. In this study, participants encountered a number of challenges such as work life balance, reduced interaction/socialization, more time needed for preparing online notes, Lack of motivation among students and staff, Children and family responsibilities, health related problems. The study also revealed that there are also a number of strategies they have implemented to try and cope with the above challenges such as self-discipline, Staying calm, Efforts, Support from husband and family as well as hope that it will end one day. Although covid19 have brought with it a lot of challenges, the study revealed that working from home has had some positive benefits to some employees. For instance, some participants were able to resume research activities and others reported that they were able to work efficiently working from home and still preferred to work from home in the future.

Recommendations, Research Limitations and Future Studies

Recommendations

We recommend that the university should assist towards creating conducive work environments for their employees working at home. We also recommend that learning institutions should help in providing technical assistance by experts to the employees. Learning institutions should help in providing assistance how to intensively use the learning platforms. We recommend that if the university could reduce the teaching hours for their employees working from home, employees can effectively handle responsibilities at home as well as school activities. This will also solve their health issues. As the results of this research, we recommend Universities to consider home office rotation (mixture of online education and face to face education) with at least 2 days at workplace and 3 days working from home. Learning institutions should look into providing high speed internet those working at home to avoid internet interruptions.

Research Limitations and Future Studies

The participants are female academic staff teaching from one province in Turkey. A study that would include more universities from different provinces could be ideal although we feel that these challenges and difficulties could be the ones affecting most learning institutions in Turkey and this will enable us to see the general picture of how female academics employees are affected in most institutions. Future studies may include understanding experience of female faculty members working from home for the first time.

References

1. Aysu Selcuk & Gulbin Ozcelikay (2021). Editorial: an overview of educational challenges and responses to the global pandemic of covid-19 in pharmacy schools in turkey: Ankara University DOI:<https://doi.org/10.46542/pe.2020.202.8486>.
2. The Council of Higher Education in Turkey (2019). "Higher education system in Turkey", https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2019/Higher_Education_in_Turkey_2019_en.pdf
3. Chung, Heejung and Seo, Hyojin and Forbes, Sarah and Birkett, Holly (2020). "WORKING FROM HOME DURING THE COVID-19 LOCKDOWN", Changing preferences and the future of work. University of Kent.
4. AbuJarour, Safa'a; Ajjan, Haya; Fedorowicz, Jane; Owens, Dawn: How Working from Home During COVID-19 Affects Academic Productivity, Communications of the Association for Information Systems (forthcoming), In Press.
5. Lina Vyas & Nantapong Butakhieo (2021). The impact of working from home during COVID-19 on work and life domains: an exploratory study on Hong Kong, Policy Design and Practice, 4:1, 59-76, DOI: [10.1080/25741292.2020.1863560](https://doi.org/10.1080/25741292.2020.1863560)
6. Meltem, İ. Yenilmez (2016). "Women in academia in Turkey", Yönetim Bilimleri Dergisi / Journal of Administrative Sciences Cilt / Volume: 14, Sayı / N: 28, ss. / pp.: 289-311, 2016.
7. Alev Elçi, 2021 "Academics' professional development needs and gains during COVID-19 distance education emergency transition in Turkey". International Journal of Curriculum and Instruction 13(1) Special Issue (2021) 343–358 IJCI International Journal of Curriculum and Instruction 343.
8. Ritu Gandhi Arora & Anushree Chauhan (2021) Faculty perspectives on work from home: Teaching efficacy, constraints and challenges during COVID' 19 lockdown, Journal of Statistics and Management Systems, 24:1, 37-52, DOI: [10.1080/09720510.2021.1875567](https://doi.org/10.1080/09720510.2021.1875567).
9. MORIKAWA Masayuki, 2020. "Productivity of Working from Home during the COVID-19 Pandemic: Evidence from an Employee Survey," Discussion papers 20073, Research Institute of Economy, Trade and Industry (RIETI).
10. Dahyar Daraba, Hillman Wirawan, Rudi Salam & Muhammad Faisal | Len Tiu Wright (Reviewing editor) (2021) Working from home during the corona pandemic: Investigating the role of authentic leadership, psychological capital, and gender on employee performance, Cogent Business & Management, 8:1, DOI: [10.1080/23311975.2021.1885573](https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1885573).
11. UNDP (2020). "Women doing four times as much unpaid work as men during lockdown" <https://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/presscenter/pressreleases/2020/08/time-use-survey.html>, 06.08. 2020.
12. Murat T., & Eslen- Ziya, H. (2020).The differential impact of COVID- 19 on the work conditions of women and men academics during the lockdown. <https://doi.org/10.1111/gwao.12529>.
13. Christine Ipsen, Kathrin Kirchner & John P Hansen (2020) WORKING FROM HOME IN TIMES OF COVID-19 International survey conducted the first months of the national lockdowns, Affiliation: Technical University of Denmark, 2020, DOI: 10.11581/dtu:00000085.
14. Gulbahar Turkmenoğlu, Esra Ulukok , İmdat Dogan, Adnan Akin (2020) Working from Home During the COVID-19 Outbreak: A Study on Employee Experiences International Economics, Finance & Business Conference – Virtual/Online 26-27 August 2020, Kadir Has University, Istanbul, Turkey.
15. Merriam, S.B. (2009). Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation. San Francisco, CA: jossey-bass.
16. University World News (2020) "Pandemic could be an opportunity for Turkish higher education", <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20200506061559172>, 09 May 2020.

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Koronavirüsün Almanya'daki Bazı Sektörlere Etkisine Yönelik Bir Araştırma****Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Ali Yetgin¹**¹Karabük Üniversitesi**Özet**

Çin Halk Cumhuriyetinde ortaya çıkan koronavirüs pandemisi tüm dünyaya yayılmıştır. Kıta Avrupası'nın önemli ekonomik güçlerinden birisi olan Almanya'da pandemiden etkilenmiştir. Pandeminin ilk ortaya çıkışı ile Alman Hükümeti tarafından seyahat kısıtlamaları uygulanmış, eğitim uzaktan eğitim ile yürütülmüş ve şirketler evden-çalışma yöntemine teşvik edilmiştir. Bazı sektörler faaliyetlerini durdururken, bazıları ise yavaşlatmıştır. Bu çalışmada Almanya'nın dünyaca bilinen çok uluslu işletmelerinden Adidas, Henkel AG, Vonovia ve Continental AG şirketleri konu olmuştur. Henkel, boya, deterjan ve parfüm, Vonovia emlak, Continental lastik, Adidas spor ürünleri işletmeciliğinde Almanya'nın önemli markaları arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, bu işletmelerin endeks değerlerindeki verileri ile Almanya'daki günlük koronavirüs vaka sayıları arasındaki ilişkinin ortaya konulması olmuştur. SPSS paket programı ile yapılan analizler neticesinde, elde edilen bulgulara göre şirketlerin endeks değerlerini gösteren veri ile koronavirüs vaka sayısı arasında istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif yönlü bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Almanya'nın dört farklı sektörü üzerine yapılan bu çalışmanın, pandeminin sektörel etkilerine yönelik yapılacak çalışmalarda literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Wuhan, Koronavirüs, Covid-19, Almanya, Adidas, Henkel, Vonovia, Continental

Abstract

The coronavirus pandemic that had emerged in the People's Republic of China has spread all over the world. Germany, one of the major economic powers of Europe, has been also affected by coronavirus pandemic. When the pandemic firstly occurred in the country, travel restrictions were imposed, education was carried out with distance education and companies were encouraged to work from home by the German Government. During pandemic, some sectors ceased their activities, while others slowed down. Multinational companies of Germany which are Henkel AG, Vonovia, Continental AG and Adidas, has been subject of this research. In those German companies, Henkel is related with the production of paint, detergent and perfume while Vonovia with real estate, Continental with tire, Adidas with sports products. The main purpose of this study was to reveal the relationship between the index values of these businesses and the daily number of coronavirus cases in Germany. As a result of the analyzes which was made with the SPSS package program, it was found that there was a statistically significant but negative relationship between the data showing the index values of the companies and the number of coronavirus cases. It is predicted that this study on four different sectors of Germany will contribute to the literature in studies related about sectoral effects of the pandemic.

Keywords: Wuhan, Coronavirus, Covid-19, Germany, Adidas, Henkel

Giriş

Aralık 2019'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde doğru hızla yayılan, 2019-nCoV olarak da adlandırılan, şiddetli akut solunum sendromu olan yeni bir koronavirüs Dünya Sağlık Örgütü tarafından tanımlanmış ve bu virüsün 2003 yılında görülen SARS (SARS-CoV-2) virüsünden çok daha güçlü bir iletim hızına sahip olduğu, bu nedenle konunun ciddi olduğu ifade edilmiştir (Ying Zang vd., 2020: 1). Tüm dünyayı etkileyen pandeminin yakın bir gelecekte Amerika Birleşik Devletleri'nde ekonomik değerlerde düşüşlere neden olacağı, Avrupa Birliği'nin GSYH'sinin 2008 mali krizine göre daha fazla olumsuz yönde etkileneceği, bu kapsamda hangi sektörlerin tam anlamı ile daralacağını, GSYH oranlarında nasıl bir oranda düşüş olacağı, sektörler verilen kredilerin geri dönüş ihtimalinin nasıl olacağı henüz tam olarak bilinmemektedir (Garicano, 2020: 1). Almanya'da virüs başlangıçta Alplerdeki kayak tatillerinden dönüş ile bulaşmış, Çin, İtalya ve diğer sıcak noktalardan gelen iş ve diğer gezi amacıyla gelmiş ve öncesinde enfekte olmuş olan bireyler tarafından aynı yerde tatilde olan genç ve varlıklı Almanlara geçmiştir (Plumber ve Neumayer, 2020: 1176). Virüs Almanya'ya ulaştığında, enfeksiyonların daha sonraki yayılması, Heinsberg bölgesindeki küçük bir kasaba olan Gangelt'teki bir karnaval seansı, Bretzfeld, Hohenlohekreis'te bir şarap etkinliği, Tirschenreuth bölgesindeki küçük Mitterteich şehrinde bir bira festivali gibi süper yayılan sosyal etkinliklerle kolaylaşmıştır ve bu süper yayıcı olaylar, ve bu olayların

meydana gelmesinden 2 ay sonra bile, bu bölgeler halen Almanya'da 100.000 vatandaş başına en çok bilinen enfeksiyonun görüldüğü ilçeler olmuştur (Plumber ve Neumayer, 2020: 1177). Almanya, sadece sağlık ve sosyo-kültürel olarak değil, sektörel yönden de virüsten ciddi manada etkilenmiştir. Almanya DAI 30 endeksinde bir çok çokuluslu işletme barındırmaktadır. Bu işletmeler Alman ve Avrupa ekonomisinin lokomotifleri olduğu gibi, dünya ekonomisinde de ciddi bir ağırlıkları vardır. Özellikle Brexit sonrası, İngiltere'nin Avrupa Birliğinden çıkması ile Almanya Avrupa'da biraz daha ön plana geçmiştir. Ülkedeki şirketlerin yarısından fazlasının evden ya da kısa süreli çalışma planı uyguladığı, %16'sının iş gücünü azalttığı, %42'sinin yatırımlarını iptal ettiği, %21'inin yatırım projelerini iptal ettiği raporlanmıştır (Buchheim vd., 2020:1). Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Yatırım Fonu'ndan oluşan AYB Grubu, Commerzbank AG'ye küçük ve orta büyüklükteki şirketlere mevcut bir kredi portföyü için yaklaşık 125 milyon € ara dilim garantisi sağlamıştır (European Commission, 2020). Garantinin, Commerzbank için yasal sermayeyi serbest bırakacak ve uygun şartlar altında Almanya'daki KOBİ'lere ve orta büyüklükteki sermayelere 500 milyon Euro'ya kadar yeni kredi sağlamasına olanak tanıyacağı belirtilmiştir (European Commission, 2020). Federal Hükümet, korona krizinin üstesinden gelmek için çok sayıda devlet yardımı önlemi almaya karar vermiş, Maliye Bakanlığı'nın istikrar programına göre bunun kamu bütçelerine yaklaşık 450 milyar Euro yükleyeceği ve federal ve eyalet hükümetlerinin yaklaşık 820 milyar Euro tutarında ek teminatlar sağlayacağı, Federal Hükümetin ayrıca 130 milyar Euroluk kapsamlı bir ekonomik teşvik paketi ve gelecek için 50 milyar Euroluk bir paket başlattığı ifade edilmiştir (Deutscher Industrie- und Handelskammertag, 2020). Ancak tüm bu teşvik ve yardımlara rağmen krizin nihai etkisinin henüz kesin olarak belirlenemediği söylenmiştir (Deutscher Industrie- und Handelskammertag, 2020). Araştırmada, Almanya'nın en önemli işletmelerinden olan Adidas, Henkel, Vonovia ve Continental işletmelerine koronavirüsün etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular stratejik bir bakış ile değerlendirilmiştir.

Literatür Araştırması

Pandeminin Mart 2020'de yayılımı ile, birçok Avrupalının çalışma hayatı neredeyse bir gecede değişmiş, kilitlenmeler devreye girdikçe, her gün ofise girmeye alışmış birçok çalışan evlerinden çalışmaya başlamıştır. Avusturyalı teknoloji firması Kapsch Group'un "Dijital Dünyada Geleceğin İşyeri" başlıklı yeni çalışması, birçok Alman'ın işverenlerinin krizle başa çıkmasından memnun olduğunu göstermiş, temmuz ayında ankete katılan 1000 kişiden yaklaşık dörtte üçü (%73) "işverenim Covid-19'a iyi yanıt verdi" ifadesine katılmıştır (Lawton, 2020). Federal Hükümet, koronavirüsün ekonomik etkilerini hafifletmek için 13 Mart 2020 itibarıyla bir önlemler paketi kabul etmiş, önlemler paketi dört stratejik konuya dayanmıştır, bunlar; kısa süreli iş tazminatına erişimi iyileştirmek, mali likidite desteği; şirketlere likidite sağlamak için önlemler ve Avrupa uyumunu güçlendirmek şeklinde ifade edilmiştir (Friel, 2020). Pandemi ilk çıktığı dönemlerde yapılan olasılık hesaplara göre şirketlerin bir hafta kapanmasının 25-57 milyar Euro maliyet ve GYSH büyüme oranında 0,7-1,6 puan bir düşüş olacağı, iki aylık bir süreç kapanmasının 255-495 Euro maliyet ve GYSH büyüme oranında 7,2 ile 14,0 puan bir düşüş olacağı öngörülmüştür (Dorn vd., 2020: 2). Almanya'nın DAX endeksi 23 Mart 2020 tarihinde kayda değer bir düşüş göstermiş, sonrasında Avrupa Birliği'nin kurtarma paketleri kabulü ile biraz toparlanma sürecine geçmiştir (Nicola vd., 2020: 188). Alman Hükümetinin de ayırdığı yardım fon desteği ile ülkenin üretim tesisleri ve sağlık sistemi direnç gösterebilmiş, özel sektörün faaliyetleri koordine edilebilmiştir (Mazzucato ve Kattel, 2020: 3). Ancak buna rağmen kurumların krize karşı tepkilerinin ölçülmesi ve dayanaklılık yönetiminin geliştirilmesi önerilmiştir (Kerstan ve Röhl, 2020: 13). Alman Hükümeti tarafından salgının neden olduğu krize karşı kısa süreli çalışma ödeneği getirilmiş, sıkıntı yaşayan şirketler için kredi yardımı, teminatlar veya vergi ertelemeleri sağlanmış, ülke genelindeki kamu olayları iptal edilmiş ve okul çocuklarına evde kalmaları söylenmiş, Avusturya, İtalya ile olan sınırlar kapatılmıştır (Abodunrin ve Diğ. 2020:19). Kısa süreli çalışma ödeneği, işgücünün eksik istihdamını telafi etmiştir (Abodunrin ve Diğ. 2020:22). Almanya'da en çok koronavirüs görülen yerin Bayern eyaleti olduğu anlaşılmıştır. En çok ölümler ise Baden-Württemberg bölgesinde yaşanmıştır. Bayern ve Baden-Württemberg eyaletleri Alman sanayisinin lokomotifleri arasında görüldüğü, özellikle Almanya'nın kalbi sayılabilecek otomotiv endüstrisinin Baden-Württemberg eyaletinde yoğunlaştığı bilinmektedir. En az ölüm ve vaka sayısının görüldüğü yer Mecklenburg-Vorpommern eyaleti olarak görülmüştür (Robert Koch Institut, 2020). Ülke genelinde günlük vaka sayısının 1.484 olarak bir artış göstermesi, ülkede virüs tehlikesinin sağlık ile ekonomik etkileri yönünden de halen devam ettiğini göstermektedir. Yapılan bir araştırmada da etkili sektörleri nedeniyle sosyal uzaklaşma politikalarından en çok zarar gören bölgenin Güney Almanya olduğu, özellikle de Bayern ve Baden-Württemberg'in yüksek endüstri payına sahip olduklarından buradaki sektörlerin ciddi zararlar gördükleri belirtilmiştir (Fadinger ve Schymik, 2020: 122). Hizmet sektörünün önemli kalemlerinden birisi olan otelcilik ve konaklama

hizmetinde Almanya'da 1 Mart 2020 tarihinden bu yana doluluk oranlarında %36 gibi ciddi bir oranda kayıp yaşanmıştır (Maria vd., 2020). Almanya Federal İstatistik Dairesi resmi rakamlara göre koronavirüs salgınının ülkeyi resesyona itmesiyle bu yılın ilk üç ayında Almanya ekonomisinde %2,2 küçülmesine neden olduğu, bu oranın ülkenin küresel mali krizle boğuştuğu 2009'dan bu yana en büyük üç aylık düşüş olarak kayda geçtiği belirtilmiştir (BBC, 2020).

Alman devleti, tüm alanlarda faaliyet gösteren sektörlerinin, ayakta kalabilmeleri ve büyümelerini sürdürebilmeleri için çeşitli stratejik eylem planları ortaya koymuştur. Almanya'da, Devlet Kalkınma Bankası, "savaş sonrası en büyük yardım paketi" olarak adlandırılan pandemiden etkilenen şirketlere 500 milyar Euro kredi sağlayacağını açıklamış, Alman Federal Parlamentosu (Bundestag) tarafından sübvans edilen bir program olan Kurzarbeitergeld'in ise hastalanan veya çalışma nedeniyle çalışmayan çalışanlara tazminat ödemeye çalışacağı belirtilmiştir (Maria vd., 2020 :187). Almanya'nın 16 eyaletinin fabrikaların ve şantiyelerin açık kalmasına izin verme kararı ile hükümetin kurtarma paketleri ile sektörler yoluna devam etmektedir (BBC, 2020). Almanya'nın tamamındaki işletmelerin ve endüstrilerin, hizmetlerini kullanan müşterilerin ve tüketicilerin daralmasının yanı sıra hem ulusal hem de uluslararası düzeyde seyahat kısıtlamaları nedeniyle ciddi mali sorunlarla karşı karşıya olduğu görülmektedir, ayrıca daha fazla çalışanın hastalık izninde olma olasılığı nedeniyle sektörlerin performansında düşüş yaşanmıştır (Koptuyug, 2020: 2). Alman şirketleri arasında yakın zamanda yapılan bir ankette, özellikle seyahat ve konaklama endüstrisinin, koronavirüsün işleri üzerindeki etkisini çoktan fark ettiğini göstermiş, yakın gelecekteki gelir beklentileri araştırıldığında, şirketler kayıplarla ilgili tahminler yapmakla şu anda bir tahmin yapmanın mümkün olmadığını belirtmiştir (Koptuyug, 2020: 2). Alman e-ticaretinin, teslimat gecikmeleri veya malların yeniden stoklanmasına yönelik iptaller ve gelir düşüşü gibi yaygın endişeler, koronavirüs salgınından beklenen diğer etkilenmeler olarak öngörülmüştür (Koptuyug, 2020: 3). Küresel ekonomik ve mali kriz öncesindeki gelişmelerin aksine, sanayi sektörü, koronavirüs patlak vermeden önce altı çeyrek boyunca zaten durgunluğa saplandığı, endüstriyel durgunluğunda üçüncü sırada olarak başladığı belirtilmiştir (Heymann, 2020: 3). Koronavirüs salgını öncesinde, altı çeyrek durgunluktan sonra Alman sanayi faaliyetlerinde potansiyel bir toparlanma işaretleri oluşmuştu, 2019'un ikinci yarısında sipariş alımı sabitlenmiş ve sipariş birikimindeki düşüş eğilimi yavaşlamıştı (Heymann, 2020: 3). 2020'nin ikinci yarısında üretimin 2019'da görülen ve zaten düşük olan ortalama düzeyin altında kalmasına rağmen üçüncü çeyrekte itibaren bir toparlanma beklenmekte, bununla birlikte, iyileşmenin düşük bir seviyede başlayacağı belirtilmiştir (Heymann, 2020: 4).

Merkezi Münih şehrinde bulunan IFO Enstitüsü tarafından yapılan bir çalışmada, beş Alman şirketinden birden fazlası (yaklaşık %27), hayatta kalma durumlarının koronavirüs krizi nedeniyle risk altında olduğu görülmüş, enstitünün sekreteri "Önümüzdeki aylarda bir iflas dalgası görebiliriz" uyarısında bulunmuştur (Xinhua, 2020). Almanya'da iflas rakamları yılın ilk yarısında yıllık bazda yüzde 8,9 düşmesine rağmen, Alman kredi kuruluşu Creditreform, iflas durumunun şirketlerin mevcut durumundan ayrıldığını belirtmiş, hizmet sektöründe, seyahat acenteleri ve tur operatörlerinde yüzde 85'inin hayatta kalma tehlikesi Covid-19 krizi tarafından tehdit edildiği vurgulanmıştır (Xinhua, 2020). IFO'ya göre, metal üretim ve işleme sektöründeki her iki şirketten biri Covid-19'u varoluşları için bir tehdit olarak görürken, farmasötik ürün üreticileri pek etkilenmemiştir (Xinhua, 2020). Kriz, Alman iş dünyasında uzun zamandır doğal görünen pek çok şeyi sorgulamıştır (Meffert vd., 2020). Ayrıca Alman ekonomisi içinde yapısal değişiklikler ve yenilikler yapma gerekliliğini de ortaya çıkarmış, bu yapısal değişiklikler arasında dijitalleşme ihtiyacı olduğu görülmüş, McKinsey tarafından yakın zamanda yapılan bir analizde, Alman ekonomisinin dijital yapısal değişikliklerine devam etmesi ve verilen hasarın öngörülen aralıkta kalması durumunda, 2028 yılına kadar pandemi hiç gerçekleşmemiş olsaydı yaşayacağı büyüme yoluna geri dönebileceği belirtilmiştir (Meffert vd., 2020). İlgili raporda, makine ve tesis mühendisliği, otomotiv, elektronik ve perakende gibi büyük ölçüde küresel tedarik zincirlerine bağlı olan işletmelerin daha fazla etkilendiği, kimyasallar, ilaç, bilgi teknolojileri, telekomünikasyon ve sağlık hizmetleri sektörlerinin virüsle savaşmadaki rolleri ve evden çalışmayı mümkün kılmak için teknolojiden yararlanma rolleriyle birlikte talepteki artış göz önüne alındığında - daha kısa vadede gelir artışı beklentisi en yüksek olanlar olabileceği ortaya konulmuştur (Meffert vd., 2020).

Araştırmaya konu olan şirketler incelendiğinde, Adidas şirketi 2019 yılının ikinci çeyreğinde 531 milyon Euro net kâr açıklamışken, bu durum 2020 yılında 295 milyon zarar olarak rapor edilmiştir (RetailDetail.de, 2020). Şirketin CEO'su bu durumun sürpriz olmadığını, dünya çapındaki tüm Adidas mağazalarının neredeyse dörtte üçü Covid-19 salgınının zirvesinde kapandığını, bununla ciroya %35'lik

bir düşüş olarak yansıdığını belirtmiştir (RetailDetail.de, 2020). Henkel, pandeminin ortaya çıkması ile salgının yayılmasını önlemek için çalışanlar, müşteriler, ortaklar ve tedarikçilere yönelik kapsamlı önlemler aldıklarını ifade etmiş, potansiyel kıtlıkları ve teslimat gecikmelerini azaltmak ve iş sürekliliğini korumak için odaklandıklarını belirtmiştir (Henkel, 2020). Yürütülen stratejilerini, tesislerdeki kritik alanların açık tutulması ve kadronun hazır bulunması, dünyanın dört bir yanındaki üretim tesislerimizin büyük çoğunluğunu işletmeye devam etmesi, hızla değişen yasalara ve resmi emirlere uyumların sağlanması olarak açıklamışlardır (Henkel, 2020). Almanya, Avusturya ve İsveç'te 400.000'den fazla konut birimine sahip olan Vonovia şirketi, faiz, vergilendirme, amortisman ve amortisman öncesi 2020 kazanç tahminlerinin ve operasyonlardan elde edilen fonların küresel ekonomiyi sarsan salgına rağmen pek değişmediğini ifade etmiş, ancak, "düşük dalgalanma ve bazı yatırım projelerinin gecikmeli tamamlanmasının" bir sonucu olarak Covid-19 nedeniyle organik kira büyümesi kılavuzunu 20 baz puan düşürdüğünü belirtmiştir (McElroy, 2020). Bu çalışmada ülkenin dünyaca bilinen boya, deterjan ve parfüm sektöründe faaliyet gösteren Henkel, çok uluslu spor malzemeleri üreticisi Adidas, yine dünyaca bilinen lastik üreticisi Continental ve emlak şirketi Vonovia araştırmaya konu olmuştur.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada Almanya'da devam eden koronavirüsün günlük vaka sayısının Almanya'ya ait Henkel, Adidas, Continental ve Vonovia şirketlerine etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, Almanya'daki günlük koronavirüs vaka sayısı bağımsız değişken, şirketler bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Koronavirüs ve şirketler arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasında etkin bir yöntem olarak düşünüldüğünden lineer regresyon yöntemi ile analiz tercih edilmiştir. Araştırmanın sınırlılığı, bağımlı ve bağımsız değişkene dair veriler ve bu verilerin 11 Mart 2020- 4 Eylül 2020 tarih aralığına ait olmasıdır. Araştırmamızda bağımlı ve bağımsız değişkenler için N=178 frekans sayısı, 11 Mart'tan 4 Eylül tarihine kadar olan 178 güne ait veri sayısını ifade etmektedir. Araştırmada Almanya'daki koronavirüs vaka sayıları Dünya Sağlık Örgütü'nün resmî sitesinden elde edilmiştir. DAI endeksine kayıtlı şirketlerin verisi investing.com şirketinden temin edilmiştir. Araştırmaya konu olan her bir şirket ayrı ayrı olarak aynı dönemsel takvim içinde lineer regresyon ile analiz edilmiş, elde edilen bulgular ile hipotezler sonuçlandırılmıştır. Regresyon analizi istatistik biliminin en temel öğelerinden birisi olup, değişkenler arasında bir sebep sonuç ilişkisi ölçülebilmekte ve bu ilişkinin büyüklüğü tespit edilebilmektedir. Lineer regresyon modeli uygulanmasında bağımlı ve bağımsız değişken arasında kurulan matematiksel bağıntı modeli $Y = \beta_0 + \beta_1 X_1$ olarak ifade edilmiştir (Durucasu, 1997: 122). Koronavirüs vaka sayısının bağımsız değişken (X) olarak tercih edildiği çalışmada, Adidas (ADSG), Henkel (HNKG), Vonovia (VNA), Continental (CONG) işletmeleri bağımlı değişken (Y) olarak modele dahil edilmektedir. Buna göre araştırmanın formülleri $ADSG = \beta_0 + \beta_{CoV}$, $HNKG\_P = \beta_0 + \beta_{CoV}$, $VNA = \beta_0 + \beta_{CoV}$, $CONG = \beta_0 + \beta_{CoV}$ olarak oluşturulmuştur. Bu formüllere göre araştırmanın oluşturulan hipotezleri; "H₁: Koronavirüs vaka sayısının ADSG üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır", "H₂: Koronavirüs vaka sayısının HNKG_P üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır", "H₃: Koronavirüs vaka sayısının VNA üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır", "H₄: Koronavirüs vaka sayısının CONG üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi vardır" hipotezleri kurulmuştur. Hipotezlerin kurulmasından sonra verilere normallik analizi yapılmıştır. Kolmogorov-Smirnov normallik analizine göre bağımlı değişkenlerin p değeri 0,05'in üzerinde ise verilerin normal bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır (Pallant, 2017: 75). Normallik analizine göre p değerleri için elde edilen bulgulara göre, Henkel için 0,20, Adidas için 0,45, Continental için 0,30 ve Vonovia için 0,65 olarak bulunmuş, bu sonuçlara göre verilerin normal bir dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlılık durumunu analizi için korelasyon analizi uygulanmıştır. Pearson korelasyon sonuçlarında, koronavirüs vaka sayıları ile Henkel, Adidas, Continental ve Vonovia için p değerleri 0,000 olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlara göre bağımsız değişken ile bağımlı değişkenler arasındaki ilişkinin yüksek seviyede istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Araştırmanın korelasyon yönünde, Covid-19 ile Adidas arasındaki ilişki -0,401, Henkel arasındaki ilişki -0,535, Continental arasındaki ilişki -0,671 ve Vonovia arasındaki ilişki -0,523 olarak görülmüştür. Bu sonuçlara göre Covid-19 ile şirketlerin değeri arasındaki ilişki negatif yönlü olduğu anlaşılmıştır. Araştırmanın Lineer regresyon analizinde, model özeti tablosuna göre, R kare değeri Adidas için 0,161, Henkel için 0,287, Vonovia için 0,273, Continental için 0,450 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre Almanya'daki koronavirüs vaka sayısı ile Adidas arasındaki ilişki %16,1 oranında açıklanabilirken, aynı oran Henkel ile arasında %28,7 oranında gerçekleşmektedir. Koronavirüs ile Vonovia arasındaki ilişki %27,3 oranında açıklanabilirken, Continental şirketi ile bu oran %45,0 olarak görülmüştür. Regresyon analizindeki katsayılar (Coefficient) tablosu

sonuçlarına göre, p değeri tüm bağımlı değişkenler için 0,000 olarak sonuçlanmış, B değeri Adidas için 236,711, Henkel için 83,272, Vonovia için 54,001 ve Continental için 87,376 olarak ortaya çıkmıştır. B değerleri, virüs hiç görülmeseydi şirketlerin ortalama değerini göstermektedir. Lineer Regresyon analizinde ANOVA sonuçları da aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Etkileşim

			Kareler Toplamı	Serbes lik Derecesi	Ortala ma Kare	F	p		
1	*Regresyon	31	16546,2	1	16546,231	8	33,66	,00	ADS
	*Atık Değer	07	86495,8	176	491,453			0 ^b	G
	*Toplam	038	103042,038	177					
2	*Regresyon	0	1551,20	1	1551,200	1	70,73	,00	HN
	*Atık Değer	8	3859,85	176	21,931			0 ^b	KG
	*Toplam	8	5411,05	177					
3	*Regresyon	5	1597,77	1	1597,75	6	66,23	,00	VN
	*Atık Değer	3	4245,58	176	24,123			0 ^b	A
	*Toplam	7	5843,35	177					
4	*Regresyon	1	8766,87	1	8766,871	58	143,9	,00	CO
	*Atık Değer	93	10718,1	176	60,899			0 ^b	NG
	*Toplam	63	19485,0	177					
a. Bağımlı Değişken: ADSG, HNK, VNA, CONG									
b. Bağımsız Değişken: Covid19									

Tablo 1'e göre bağımsız değişken ile bağımlı değişkenler arasındaki ANOVA sonuçlarında $p < 0,05$ olarak görüldüğünden, değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu doğrulanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmada, Almanya menşei küresel işletmelerden Adidas, Henkel, Vonovia ve Continental'a koronavirüsün etkisi araştırılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre koronavirüs vaka sayıları şirketlerin değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı ancak negatif yönlü bir ilişki görülmüştür. Araştırmaya konu şirketlerin virüs ile korelasyon ilişkileri birbirine yakın oranlarda görülmüştür. Buna göre birbirlerinden farklı olan spor ayakkabıları, boya-parfüm ve deterjan, emlak ve lastik konusunda faaliyet gösteren şirketler pandemiden birbirine yakın oranlarda olumsuz yönde etkilenmiştir. Virüs vaka sayısındaki bir birimlik artış, şirketlerde sırası ile 0,40, 0,53, 0,52 ve 0,62 oranında azalış göstermektedir. Vaka sayılarının artışı, Adidas işletmesinin değerinde azalışa neden olmaktadır. Koronavirüs özellikle ilk dönemlerinde Almanya'da bir çok AVM ve mağaza kapatılmış, sonrasında da çeşitli kısıtlamalar baş göstermiştir. Bu durumun insanların spor malzemeleri almasını olumsuz yönde etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Vaka sayısının artması, insanların parfüm, boya vb. malzemelere olan ilgisini de azaltmıştır. İnsanların emlak arayışlarının da bu süreç içerisinde Almanya'da düşüş gösterdiği anlaşılmaktadır. Araştırmaya konu olan şirketlerden virüsten en olumsuz yönde etkilenen şirketin Continental olduğu tespit edilmiştir. Continental ve virüs arasındaki ilişkinin %45 oranında açıklanabilir

olması, araştırmaya konu olan şirketler arasındaki en yüksek yüzde olarak kayda geçmiştir. Koronavirüs günlerinde ciddi oranda petrol fiyatlarında düşüşler olmuştur. Çünkü insanlar haftalarca araçlarını kullanamamışlardır. Araştırmadan çıkan sonuçlara göre Almanya orijinli spor malzemeleri, boya, parfüm, deterjan, emlak ve lastik işletmelerinin tamamı Covid-19'dan olumsuz yönde etkilenmiş, buna göre araştırmanın tüm hipotezleri reddedilmiştir. Yapılan bir araştırmada, Almanya'nın DAX endeksinde virüsün yayılmaya başlaması ile bir düşüş olduğu görülmüş (Maria, 2020: 187), bu bulgu araştırmamıza konu olan ve DAX endeksinde işlem gören şirketlerin değerindeki azalış ile örtüşmektedir. Covid-19 ile ilgili sosyal bilimlerde araştırma çalışmaları henüz yeni yeni ortaya çıktığından, bu çalışmanın literatüre ciddi katkı yapacağı düşünülmektedir. Bunun yanında, Covid-19 ile ilgili farklı ülkelerde farklı sektörler alanında yapılacak her çalışma literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

1. Abodunrin, O., Oloye, G., Adesola, B. (2020). "Coronavirus Pandemic And Its Implication On Global", *Economy. International Journal of Arts, Languages and Business Studies (IJALBS)*, Vol.4, 13-23.
2. Adidas (2020), *Kurumsal Web Sitesinde Tanıtım*, <http://www.adidas.com/> (E.T.04 Eylül 2020).
3. BBC (2020), "Coronavirus pushes German economy into recession", 15 May 2020, s.1
4. Buchheim, L., Dovern, J., Krolage, C., Link, S. (2020). Firm-Level Expectations and Behavior in Response to the COVID-19 Crisis. *CESifo Working Paper No. 8304*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3603773>
5. Deutscher Industrie- und Handelskammertag (2020). Covid-19: German Federal Support Measures Info sheet on important Federal measures to support the German economy during Covid-19 crisis. (Updated version as of August 2020).
6. Dorn, F. et al. (2020) : The Economic Costs Of The Coronavirus Shutdown For Selected European Countries: A Scenario Calculation, *EconPol Policy Brief, No. 25*, ifo Institute - Leibniz Institute for Economic Research at the University of Munich, Munich.
7. Durucasu, H. (1997). "Ekonomik Göstergelerin İMKB'ye Etkisinin Analizi", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (1), ss.121-150.
8. Dünya Sağlık Örgütü (2020), *Corona Data Dash Table*, www.who.org (E.T.10 Aralık 2020).
9. European Commission (2020). Germany: EIB Group and Commerzbank join forces to support small and mid-sized companies in COVID-crisis Brussels, 1 October 2020 Report, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1773 (E.T. 13. 12.2020).
10. Fadinger, Harald and Schymik, Jan. (2020). "The costs and benefits of home office during the Covid-19 pandemic: Evidence from infections and an input-output model for Germany", *CEPR Press*, Issue 9, pp.107-125.
11. Friel, A., Fritz, D., Schaar, B., Schoene, D., Ziegenhagen, A. (2020). Protecting German Companies From The Impact Of COVID-19 - The Federal Ministry Of Justice Intends To Suspend The Obligation To File For Insolvency, *JDSUPRA*.
12. Garicano, L (2020), "The COVID-19 bazooka for jobs in Europe", *VoxEU.org*, 20 March.
13. Heymann, Eric. (2020), "German industry Coronavirus crisis distracts from structural problems", Stefan Scheider (ed.), *Deutsche Bank Research*, p.1-8.
14. Henkel (2020). <https://www.henkel-northamerica.com/company/covid-19> (E.T. 13.12.2020).
15. Kerstan, R., Röhl, A. (2020). Wie resilient sind Organisationen in Deutschland? – Eine Betrachtung anhand der Entwicklungen in der Corona-Pandemie, *Working Paper des Studiengangs Sicherheitsmanagement an der NBS Northern Business School Hamburg*, No. 4/2020, pp.1-15.
16. Koptuyug, Evgeniya. (2020). "Coronavirus (COVID-19) in Germany", *Statistita (Health & Pharmaceuticals- State of Health)*, 31 July 2020, <https://www.statista.com/topics/6176/coronavirus-covid-19-in-germany/> (E.T. 11 Eylül 2020).
17. Lawton, S. (2020). Three-quarters of German workers satisfied with employers' response to COVID-19, survey finds [Edited by Zoran Radosavljevic], *EURACTIV.de*
18. Maria N., Zaid, A., Catrin, S., Ahmed, K., Ahmed Al-J., Christos, I., Maliha, A., Riaz, A. (2020). "The Socio-Economic Implications Of The Coronavirus Pandemic (COVID-19): A Review", *International Journal of Surgery*, 78, 185-193.
19. Mazzucato, M., Kattel, R. (2020). Covid-19 and Public-Sector Capacity, *Oxford Review of Economic Policy*, <https://doi.org/10.1093/oxrep/graa031>. pp. 1-44.
20. Meffert, J, Mohr, N., Richter, G. (2020). How the German Mittelstand is mastering the COVID-19 Crisis. *Mckinsey*, May 20, 2020 | Article, p.1-9.

21. McElroy, C. (2020). German Housing Giant Vonovia Stresses Resilience Amid COVID-19 crisis, *S&P Global Market Intelligence*, p.1-8.
22. Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., Agha, M., Agha, R. (2020). The Socio-Economic Implications Of The Coronavirus Pandemic (COVID-19): A review. *International journal of surgery (London, England)*, 78, <https://doi.org/10.1016/j.ijssu.2020.04.018>, pp185–193.
23. Retail Detail (2020). <https://www.retaildetail.eu/en/news/fashion/adidas-suffers-heavy-net-loss> (E.T. 13.12.2020).
24. Robert Koch Institut (2020), “COVID-19: Fallzahlen in Deutschland und Weltweit”, Deutschland
25. Tr.Investing (2020), *İşletmelerin “Geçmiş Verileri”*, tr.investing.com (E.T.10 Aralık 2020).
26. Xinhua (2020). One in Five German Companies Sees Survival Threatened By COVID-19:IFO, http://www.xinhuanet.com/english/2020-07/06/c_139192303.htm (E.T.13 Aralık 2020).
27. Ying-Ying Zheng , Yi-Tong Ma , Jin-Ying Zhang and Xiang Xie. (2020). “COVID-19 and the cardiovascular system”, *Nature Reviews I Cardiology*, Vol.17, pp. 259-260.

Presentation ID/Sunum No= 57

Oral Presentation / Sözlü Sunum

Pandeminin Kira Sözleşmeleri Üzerindeki Etkisinin Aşırı İfa Güçlüğü Bakımından Değerlendirilmesi

Doç.Dr. Özcan Günergök¹

¹*Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Hukuk Fakültesi*

Özet

2019 yılında ilk olarak Çin'in Hubei eyaleti Wuhan kentinde görülen Covid-19 olarak adlandırılan yeni tip korona virüsünün farklı katalara yayılması nedeniyle 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü Pandemi ilan etmiş ve akabinde farklı ülkelerde de görülen vakalar üzerine yerel otoriteler salgınla mücadele amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Alınan önlemler kapsamında önceleri tam kapanma olarak görülebilecek sokağa çıkma yasakları uygulanmış, daha sonra yasaklar sınırlı düzeye çekilmiş, restoran, kafeterya, pastane, kahvehane gibi yeme içme yerleri müşteri kabulüne kapatılmış, sadece paket servis yapmalarına izin verilmiştir. Bu işyerlerinin kapanması ya da bazılarının sadece paket servisi şeklinde çalışmaları nedeniyle ciddi anlamda kazanç kayıpları oluşmuş, kira bedellerini ödeyemez hale gelmişlerdir. Bu da doğal olarak kira sözleşmelerinin tarafları arasında uyumsuzluklara yol açmıştır. Bir yanda tarafların uyması gereken sözleşme hükümleri, diğer yanda ortaya çıkan yeni koşulların varlığı. Kiracı taraf ortaya çıkan bu yeni koşullar nedeniyle sözleşmeyi herhangi bir tazminat ödemeksizin sonlandırabilecek midir ya da yeni koşullar dikkate alınarak kira bedellerinde uyarılama yapılabilecek midir? Gene kira bedelini ödemedede temerrüde düşen kiracının hukuki durumu ne olacaktır. Tüm bu sorulara bu çalışmamızda cevaplar aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Covid-19, kira sözleşmeleri, uyarılama,

Abstract

Due to the spread of the new type of corona virus called Covid-19, which was first seen in Wuhan, China's Hubei province in 2019, on 11 March 2020, the World Health Organization declared Pandemic on March 11, 2020. Then local authorities followed various measures to combat the epidemic. Within the scope of the measures taken, curfews that could be seen as full closure were imposed, then the bans were reduced to a limited level, eating and drinking places such as restaurants, cafeterias, patisseries and coffee houses were closed to the acceptance of customers, and only takeaway services were allowed. Due to the closure of these workplaces or some of them working only in the form of a package service, a serious loss of earnings occurred and they became unable to pay their rent. This naturally led to disputes between the parties of the lease agreements. On the one hand, the contractual provisions that the parties must comply with, and on the other hand, the existence of new conditions. Will the tenant party be able to terminate the contract without paying any compensation due to these new conditions, or will it be possible to make adjustments in the rental fees, taking into account the new conditions? What will be the legal status of the tenant who defaults on paying the rental fee again. Answers to all these questions will be sought in this study.

Keywords: Pandemic, Covid-19, lease agreements, adjustment

Giriş

İlk olarak Çin Halk Cumhuriyeti'nde görüldüğü söylenen yeni tip Korona virüsün (Covid-19) diğer kıtalara da sıçramasıyla Dünya Sağlık Örgütü'nün Pandemi ilan ettiği 11 Mart 2020 günü ülkemizde de ilk vaka görülmüş ve Sağlık Bakanlığı tarafından resmen duyurulmuştur. Akabinde alınan idari kararlarla bir dizi önlemler ilan edilmiştir. Okullarda eğitime ara verilmiş, sokağa çıkma yasakları uygulanmış, restoran, kafeterya, kahvehane gibi yeme içme yerleri ya kapanmış ya da paket servisine indirgenmiş iken, spor salonları, sinema, tiyatro gibi toplu etkinliklerin yapıldığı yerler bütünüyle kapatılmıştır. Yeniden

normalleşme kapsamında belli bir süre sonra bu iş yerlerinin faaliyetine belirli önlemlere uyulması koşuluyla kısmen izin verilmiştir.

Salgınla mücadele için zorunlu olan bu önlemler toplum yararına atılan doğru adımlar olmakla birlikte, işyerlerinin faaliyetten men edilmeleri ya da belirli kısıtlarla faaliyetlerine devam etmeleri birçok özel hukuk uyuşmazlıklarına yol açmıştır. Bu işyerlerinin büyük ölçüde kiralık olduğu gerçeği dikkate alındığında sorunun ne denli büyük bir çevreyi ilgilendirdiği kendiliğinden anlaşılabacaktır.

Salgınla mücadelenin başlamasından itibaren hukukçular yoğun biçimde bu sorunlarla yüzleşmişler ve değerlendirmelerde bulunarak hukuki durumun ortaya konmasına ve çözümler sunulmasına çabalamışlardır. Doğal olarak hukukçular arasında da farklı yaklaşımlar ve çözüm yolları benimsenmiş, farklı görüşler savunulmuştur. Bu görüşlere bakıldığında tartışmaların ana eksenini kusursuz imkânsızlık ve aşırı ifa güçlüğünün oluşturduğu, kiralananın ayıbı ve borçlunun temerrüdü kapsamında çözüm arandığı da görülmektedir. Bu çalışmamızda pandeminin çatılı işyeri kira sözleşmeleri üzerindeki etkileri aşırı ifa güçlüğü ile sınırlı olarak incelenecektir.

Aşırı İfa Güçlüğü

Genel Olarak

Karşılıklı ve birbirine uygun irade açıklamalarıyla kurulan sözleşmeler tarafların iradelerini yansıtır. Özel hukukta taraf iradeleri ilke olarak borç ilişkisinin kapsamını belirler ve sözleşmenin her iki yanını da bağlar. Taraflar arasındaki sözleşme, içeriği kanunun emredici hükümlerine, genel ahlak kurallarına, kamu düzeni ve kişilik haklarına aykırı ve konusu imkânsız olmadığı sürece geçerlidir. Belirtilen bu hususlara aykırı olan sözleşmeler kesin hükümsüzdür (TBK.m.27). Kesin hükümsüzlüğe yol açan bir sebep bulunmadığı sürece sözleşmeye bağlılık asıldır (pacta sunt servanda). Sözleşmenin kurulduğu sırada var olan koşullar değişse dahi, sözleşmenin yanları sözleşmenin hükümlerinin uygulanmasını isteyebilirler. Ancak herhâlde sözleşmenin içeriğinin mevcut haliyle uygulanmasını istemek bazı durumlarda adaletsiz sonuçlara yol açabilir. Koşulların olağanüstü değişmesi durumunda aşırı ifa güçlüğü gündeme gelmektedir.

818 sayılı Borçlar Kanunu döneminde BK.m.365 (TBK.m.480) bu durumu eser sözleşmesinde götürü ücrete ilişkin özel olarak düzenlemekteydi. Bu hükümden kıyasen yararlanılarak sözleşmenin uyarlanması ya da sona erdirilmesi yoluna gidilmekteydi. Buna karşın 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu aşırı ifa güçlüğünü genel hükümler kısmında ayrı bir madde olarak düzenlemiştir (TBK.m.138).

TBK.m.138 hükmü aşırı ifa güçlüğünün hangi hallerde söz konusu olacağına dair koşulları ortaya koymuş ve buna bağlanan sonucun öncelikle sözleşmenin uyarlanması olduğunu, uyarlanmanın mümkün olmaması durumunda ise sözleşmenin sonlandırılabilmesi esasını benimsemiştir.

Aşağıda TBK.m.138 hükmünün uygulanması koşullarına ve aşırı ifa güçlüğüne bağlanan hukuki sonuçlara ana hatlarıyla yer verilecek ve çatılı işyeri kira sözleşmeleri bakımından değerlendirmeler yapılacaktır.

TBK.m.138 Hükümünün Uygulanma Koşulları

Genel Olarak

TBK.m.138 hükmüne göre, “Sözleşmenin yapıldığı sırada taraflarca öngörülme ve öngörülmesi de beklenmeyen olağanüstü bir durum, borçludan kaynaklanmayan bir sebeple ortaya çıkar ve sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut olguları, kendisinden ifanın istenmesini dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlu aleyhine değiştirir ve borçlu da borcunu henüz ifa etmemiş veya ifanın aşırı ölçüde güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutarak ifa etmiş olursa borçlu, hâkimden sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını isteme, bu mümkün olmadığı takdirde sözleşmeden dönme hakkına sahiptir. Sürekli edimli sözleşmelerde borçlu, kural olarak dönme hakkının yerine fesih hakkını kullanır.

Bu madde hükmü yabancı para borçlarında da uygulanır”. Buna göre, hükmün uygulanma koşulları aşağıdaki gibidir:

Olağanüstü Durumun Varlığı

Her şeyden önce taraflar arasındaki sözleşmenin kurulmasından sonra bir *olağanüstü durum* ortaya çıkmış olmalıdır. Hangi hallerin olağanüstü durumun olarak görüleceği konusunda kanunda herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.

Taraflar arasındaki sözleşme belli bir edim dengesine sahiptir. Anlaşmayla kurulan edim dengesini etkileyebilecek, rutin olarak görülemeyecek olan herhangi bir olay olağanüstü olay olarak kabul edilmelidir. Savaş, iç karışıklık, genel ekonomik kriz, yüksek oranda devalüasyon, döviz kurlarında anormal ani yükselişler, idari kararlar, salgın hastalıklar vb. durumlar olağanüstü durum olarak nitelendirilebilir. Sayılan tüm bu durumlar örnek kabilinden olup, olağanüstü durum bunlarla sınırlı değildir (Oğuzman ve Öz (2018): 200; Günergök ve Kayıhan (2020): 165).

Yeni tip korona virüsün ölümlere yol açacak düzeyde ağır etkileri ve bu kapsamda hükümetlerin kapanma yönünde kararlarının TBK.m.138 anlamında olağanüstü durum olduğunda kuşku yoktur.

Olağanüstü Durumun Öngörülememesi

Aşırı ifa güçlüğünden bahsedilebilmesi için olağanüstü durum sözleşmenin kurulduğu sırada taraflarca *öngörülmemiş olmalı ve öngörülmesi de beklenememelidir*.

Tarafların sözleşmenin kurulmasından sonra olağanüstü durumun ortaya çıkabileceğini öngörmeleri kural olarak madde hükmünün uygulanmasına engel değildir. Edimler arasındaki dengenin kurulduğu an olan sözleşmenin kurulduğu anda bunun taraflarca öngörülmemiş olması gerekli ve yeterlidir (Günergök ve Kayıhan (2020): 165).

En son 1915 yılında ortaya çıkan ve İspanyol Gribi olarak adlandırılmakla birlikte asıl olarak Amerika Birleşik Devletlerinden yayılan pandemiden sonra, yakın geçmişte kuş gribi, domuz gribi, Ebola, Sars, Mers gibi bazı virüslerin yayıldığı görülmüştür. Ancak Covid-19 sadece belirli bölgelerde değil, tüm kıtalarda görülen bir virüs olup, Dünya Sağlık Örgütü'nce bu virüs nedeniyle Pandemi ilan edilmiştir. Yüz yılda bir görülen pandeminin taraflarca öngörülmesi elbette beklenemez.

Borçlunun Kusurunun Bulunmaması

TBK.m.138 hükmündeki imkânlardan yararlanılabilmesi için olağanüstü durumun ortaya çıkmasında borçluya yüklenebilecek bir kusur bulunmamalıdır. TBK.m.138 hükmü bu olağanüstü durumun borçludan kaynaklanmayan sebeplerle ortaya çıkması gerektiğini ifade etmiş, borçlunun sebep olduğu bir durumun bulunmaması gerektiğini ortaya koymuştur.

Aşırı ifa güçlüğüne yol açan olağanüstü durum borçludan kaynaklanmasa dahi, kendi kusuru sebebiyle olağanüstü duruma yakalanan borçlu TBK.m.138 hükmünün sunduğu imkânlardan yararlanamaz. Örnek olarak kusurlu olarak temerrüde düşen borçlu daha sonra döviz kurlarındaki ani olağanüstü yükseliş sebebiyle sözleşmenin uyarlanması isteyemez. Çünkü o, sözleşme ile üstlendiği borcu vaktinde ifa etmiş olsa idi olağanüstü durumdan etkilenmeyecekti. Böylesi durumlarda borçlu, ancak temerrüde düşmekte kusuru olmadığını ispat edebildiği takdirde TBK.m.138 hükmüne dayalı hakları kullanabilir (Oğuzman ve Öz (2018): 200).

Covid-19 pandemisinin Çin Halk Cumhuriyeti'nden tüm dünyaya yayıldığı bilinen bir olgudur. Bu olağanüstü durumun ortaya çıkmasında sözleşmenin taraflarının kusuru olmadığı aşikârdır.

Sözleşmenin Yapıldığı Sırada Mevcut Olguların Dürüstlük Kuralına Aykırı Düşecek Şekilde Borçlunun Aleyhine Değişmiş Olması

Taraflarca öngörülemeyen, öngörülmesi de beklenmeyen olağanüstü durum sözleşmenin yapıldığı sırada mevcut olguları, kendisinden ifanın istenmesi dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede borçlunun aleyhine değiştirmelidir. Buna göre, TBK.m.138 hükmünün sunduğu imkânlardan yararlanabilmek için herhangi bir değişiklik değil, borçludan ifanın istenmesinin dürüstlük kurallarına aykırı düşecek derecede bir değişiklik gerçekleşmiş olmalıdır. Durum ve koşullardaki değişikliğin kanunun aradığı düzeyde ağır olup olmadığı her defasında somut olayın tüm koşulları dikkate alınarak değerlendirilmelidir (Günergök ve Kayıhan (2020): 165).

Ifanın borçludan istenmesinin dürüstlük kurallarına göre beklenemeyecek derecede değişikliğe yol açmış olması gerekli ve yeterlidir. TBK.m.138 hükmündeki imkânlardan yararlanmak için işlem temelinin çökmesi madde şart değildir. İşlem temeli çökmemiş olsa da aşırı ifa güçlüğüne düşülmüş olması gerekli ve yeterlidir (Eren (2019): 508).

Pandemiyle mücadele kapsamında kapanan işyerlerinde kiracının kiralanandan hiçbir şekilde yararlanamaması söz konusu iken, belirli kısıtlarla çalışılmasına müsaade edilen işyerlerinde ise kiracının kiralanandan yararlanması sınırlı düzeyde kalmaktadır. Hal böyle olmakla sanki koşullarda hiçbir değişiklik olmamışçasına kira bedelinin tamamının kiracıdan talep edilmesinin dürüstlük kuralı ile bağdaşacağı

söylenemez. Sözleşmenin kurulması sırasında var olan olgular kiracı aleyhine değişmiş olup, yeni olguların dikkate alınmaması dürüstlük kurallarına aykırı görülmelidir.

Borcun Henüz İfa Edilmemiş ya da Yasal Haklar Saklı Tutularak İfa Edilmiş Olması

TBK.m.138 hükmü gereği borçlu borcunu henüz ifa etmemiş veya ifanın aşırı ölçüde güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutarak ifa etmiş olmalıdır. Borçlu borcunu ifa etmiş ise, kural olarak o artık ifa ettiği kısma ilişkin olarak aşırı ifa güçlüğü nedeniyle sözleşmeye müdahale edilmesini isteyemez. Bu halde borçlunun yaptığı ifa geçerli bir ifadır ve geri istenmesi mümkün değildir. Bununla birlikte borçlu ifada bulunurken ifanın aşırı derecede güçleşmesinden doğan haklarını saklı tutmuş ise, gene TBK.m.138 hükmüne dayanabilecektir. Örneğin, “*döviz kurlarında gerçekleşen olağanüstü artıştan dolayı uyarılama hakkım saklı kalmak kaydıyla*” çekincesiyle borcunu ödeyen borçlu daha sonra yasal haklarını kullanabilir (Günergök ve Kayıhan (2020): 165).

Aşırı İfa Güçlüğüne Bağlanan Sonuçlar

Genel Olarak

TBK.m.138 hükmüne göre, aşırı ifa güçlüğüne koşullarının gerçekleşmesi halinde sözleşmenin yeni koşullara uyarlanması istenebilecektir. Sözleşmenin uyarlanması aşırı ifa güçlüğüne asli sonucudur. Uyarılama mümkün olduğu sürece, sözleşmenin sonlandırılması yoluna gidilemez.

Uyarılama

Aşırı ifa güçlüğü olan durumlarda sözleşmenin taraflarına sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasını isteme hakkı tanınmıştır. TBK.m.138 hükmünün sözünden uyarılamanın dava yoluyla isteneceği sonucuna varılmakla birlikte, tarafların uzlaşarak sözleşmeyi yeni koşullara uyarlamasında hukuken bir engel bulunmamaktadır. Taraflar arasında bir anlaşma gerçekleşmeksizin sözleşmenin yanlarından birinin sözleşmeyi uyarladığını belirterek, bundan böyle sözleşmenin kendi uyarladığı koşullarla uygulanacağını dayatması mümkün değildir. Bundan dolayı tarafların uyarılama konusunda uzlaşmadığı hallerde uyarılamanın dava yolu ile istenmesi kaçınılmazdır.

Sözleşmede uyarılama koşullarına yer verilmiş olması durumunda, sözleşmedeki ölçütler dikkate alınmalıdır. Sözleşmedeki hükümlerle hangi hallerin olağanüstü durum sayılacağı veya sayılmayacağı düzenlenebileceği gibi, olağanüstü durumun varlığı halinde uyarılamanın ne şekilde gerçekleşeceği de ifade edilmiş olabilir (Hochstrasser (2020): 41).

Hâkim uyarılama yaparken sözleşmenin taraflarının varsayımlı (*farazi*) iradelerini araştırmalı, uyarlamayı buna göre gerçekleştirmelidir (Eren (2019): 508). Konumu gereği tarafsız olması gereken hâkim sözleşmeyi uyarlarken her iki yanın da çıkarlarını dikkate almalı, uyarlanmasından istenen sözleşmenin amaç ve anlamına en uygun düşen uyarılama şeklini seçmelidir (Eren (2019): 508).

Aşırı ifa güçlüğü sebebiyle bozulan sözleşmenin kurulduğu sıradaki edim dengesi sözleşmenin yeni koşullara uyarlanmasıyla yeniden kurulur. Uyarılama farklı yollarla gerçekleşebilir. Bu dengenin yeniden nasıl sağlanacağı somut olayın özelliklerine göre değişebilir. Bazı durumlarda borçlunun üstlendiği edimin azaltılmasıyla uyarılama mümkün iken, bazı hallerde ise karşı edimin artırılması gerekebilir. Borçlunun teslim edeceği mal miktarının azaltılması ilk duruma örnek gösterilebilir iken, teslim edilecek malın bedelinin artırılması da ikinci durumu karşılamaktadır. Ayrıca sözleşmenin süresinin uzatılması, sözleşmede yer alan bazı hükümlerin değiştirilmesi yoluyla da uyarılamanın gerçekleştirilmesi mümkündür (Eren (2019): 508).

Sözleşmenin Sonlandırılması

Hâkimin kararıyla gerçekleşecek uyarılama modeli taraflar arasındaki sözleşmenin kurulması anında mevcut olan dengeyi tekrar kurmayı amaçlar. Şayet hâkimin getirdiği çözüm tarzı bu dengeyi yeniden kuramıyor, yalnızca borçlunun durumunu bir miktar düzeltiyor ise sözleşmenin gerçek anlamda uyarlandığından bahsedilemez. Tarafların sözleşmeyle üstlendikleri edim dengesi artık hiçbir şekilde kurulamıyorsa sözleşmenin sonlandırılması yoluna gidilmelidir (Günergök ve Kayıhan (2020): 165).

Sözleşmenin sonlandırılması ani ifalı edimler içeren sözleşmede sözleşmeden dönme, sürekli ifalı edimler içeren borç ilişkilerinde ise fesih yoluyla gerçekleştirilir. Bir satış sözleşmesinde aşırı ifa güçlüğü durumunda uyarılamanın mümkün olmaması nedeniyle dönme hakkı kullanılabilir ve sözleşme geçmişe etkili olarak baştan itibaren ortadan kalkacaktır. Buna karşın kira sözleşmesi gibi bir sürekli borç ilişkisinde geçmişe etkili sona erme işin doğasına aykırıdır. Dönme halinde geçmişte ifa edilmiş edimlerin aynen ya da parasal karşılık olarak geri verilmesi gerekecektir ki, bu taraf iradeleriyle de ticaretin gerekleriyle de bağdaşmaz. Bu nedenle sürekli edimli borç ilişkilerinde sona erme ileriye etkili fesih şeklinde gerçekleşir.

Dönme hakkının mahkeme dışı kullanılması mümkündür. Sözleşmenin tarafının yapacağı tek yanlı bildirim ile sözleşme sona erdirilebilecektir. Ancak dönme hakkının kullanılabilmesi sözleşmenin uyarlanamamasına bağlıdır. Bundan dolayı sözleşmeyi mahkeme dışı sonlandırmak isteyen tarafın uyarılmanın mümkün olup olmadığını değerlendirirken hassas davranması gerekir. Burada düşünülecek bir yanılı, dönmenin haksız olması sonucunu doğurur. Bundan dolayı uyarılmanın mümkün olmadığını düşünen ve dönme hakkını tercih eden tarafın temkinli davranarak bu hakkını dava yoluyla kullanmasında yarar vardır (Oğuzman ve Öz (2018): 201). Aksi durumda dava dışı tek yanlı irade açıklamasıyla sözleşmeden dönen taraf, dönmenin haksız olarak görülmesi riskini üstlenmiş olacaktır.

Covid-19 Pandemisi Bağlamında Kira Sözleşmelerinin Aşırı İfa Güçlüğü Bakımından Değerlendirilmesi

Genel Değerlendirme

Covid-19 pandemisi nedeniyle sinema, tiyatro, spor ve konser salonları gibi bazı işyerleri bütünüyle kapanıp, yeni normaller kapsamında kademeli olarak belirli kısıtlarla faaliyete izin verilirken, sportif müsabakaların oynandığı stadyumlar ve kapalı spor salonlarının yeni normalde dahi izleyici kabulüne müsaade edilmemiştir. İlk başlarda restoranların müşteri kabulü yasaklanmış, paket servisi ve gel al tarzına dönülmüştür. Bir süre sonra yeni normal kapsamında belirli sınırlamalarla bunların müşteri kabulüne izin verilmiş, 2020 sonlarına doğru tekrar paket servisi ve gel al tarzına dönülmüştür. 2021 Ocak ayı ortalarında tekrar restoranların sınırlı müşteri kabulüne izin verilmiş, Şubat sonu gibi gene müşteri kabulü yasaklanarak paket servisi ve gel al tarzına dönülmüştür. Buradaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Pandemiyle mücadele kapsamında alınan önlemler zamana ve koşullara göre farklılaşmakta, kiracının kiralananı yararlanma imkânı durumdan duruma değişmektedir. Gene sulu yemek sunan lokantaların paket servisi yapmaları ya da gel al tarzına dönmeleri pek de beklenen düzeyde olmamakta, bu sistem özellikle fast food olarak bilinen ayaküstü yemek açısından büyük ölçüde beklentiyi karşılamaktadır. Gene akşam müşteri kabul eden restoranlar açısından bakıldığında sınırlı sayıda müşteri kabulüne izin verilen hallerde dahi, gece sokağa çıkma yasakları bulunması nedeniyle bu restoranlar açısından alınan önlemler tam kapanmaya eş değer olmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Pandemi tüm sektörleri aynı şekilde etkilememiştir. Virüsten korunmak amacıyla teknolojinin imkânlarından da yararlanılmış, bazı sektörler olumsuz yönde etkilenmek şöyle dursun bu süreçte büyüme kaydetmişlerdir. Sanal gıda marketleri, sanal dükkânlar içeren teknolojik ürün satış portalları, bunun doğal sonucu olarak kargo ve lojistik firmaları bu dönemde daha önceki dönemlerden daha fazla ciro yapmışlardır.

Tüm bu anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, işyeri kira bedellerinin mutlaka uyarlanacağı sonucuna varılamayacağı gibi, uyarılma çözümü her bir işyeri için farklılıklar da içerebilecektir (aynı yönde bkz. Bursa Bölge Adliye Mahkemesi 4. H.D., 28.09.2020 T., 2020/1103 E.- 2020/1008 K. s.lı ilamı: <https://www.lexpera.com.tr/ictihat/bolge-adliye-mahkemesi/bursa-bam4-hd-e-2020-1103-k-2020-1008-t-28-9-2020 E.T.: 03.04.2021>).

Pandemi tarafların sözleşmenin kurulması sırasında öngöremeyecekleri ve öngörmelerinin de beklenemeyeceği olağanüstü bir durumdur ve bu durumun ortaya çıkmasında sözleşmenin taraflarının bir kusuru da bulunmamaktadır. Gene pandeminin olumsuz etkisiyle sözleşmenin kurulması anında mevcut olan dengenin kiracı aleyhine, ona katlanması dürüstlük kurallarına göre kendisinden beklenemeyecek biçimde değişmiş olması gerekir. Pandemiden önceki müşteri sayısı ile Pandemi sonrası müşteri sayısı arasında ciddi fark bulunan işletmelerde bu dengenin bozulduğu söylenebilecektir. Pandemi döneminde iş hacmini artıran sektörler bakımından edimler dengesinin kiracı aleyhine bozulmadığı aşikârdır. Özellikle ayaküstü yemek sektörü bakımından bu dengenin dürüstlük kurallarına göre beklenemeyecek ölçüde bozulduğu kolaylıkla söylenemeyecektir. Burada Pandemi sonrası tolere edilebilir ölçüde ciro kaybı normal olarak görülmeli, bu değerlendirme yapılırken hassas davranılmalıdır.

Uyarılmanın Nasıl Gerçekleştirileceği

Uyarılma yapılması gerektiği sonucuna varıldığında sözleşmenin kurulduğu sırada mevcut olan edim dengesinin yeniden nasıl kurulacağı koşulların değişmesi ve sürecin dinamik olması nedeniyle güçlükler arz edecektir.

Kiracının kira bedelinin uyarlanmasını talep ettiği hallerde, kanaatimce kalıcı biçimde bedelde indirimde gidilmesi mümkün değildir. Hal böyle olmakla birlikte pandeminin etkilerinin ne zaman sona ereceği, eski koşulların ne zaman tekrar geri geleceği belirsizdir. Bu belirsizlik sebebiyle uyarılmanın Pandemi dönemiyle sınırlı olarak talep edilmesi gerekir. Pandeminin ne zaman sona ereceği şu an için belirsiz olduğundan ve dönem dönem açılımlar ve kapanmalar yaşandığından dolayı Pandemi süreci boyunca

uygulanacak tek bir kira bedeli uyarlamasının da ideal olmayacağı aşikârdır. Öte yandan kiracının koşullar her değişkenlik gösterdiğinde yeni bir dava açması hem usul ekonomisine aykırı olacak, hem de mahkemeleri ciddi bir iş yüküne maruz bırakacaktır. Davaların belirli bir süreç gerektirmesi ve geliştirilen aşılarda pandeminin sona ermesi umudunun arttığı göz önüne alındığında, uyarlama davalarında dönem dönem gözden geçirilecek ihtiyati tedbir kararları verilerek soruna çözüm bulunabilecektir.

HMK.m.389, f. 1 hükmüne göre, “*Mevcut durumda meydana gelebilecek bir değişme nedeniyle hakkın elde edilmesinin önemli ölçüde zorlaşacağından ya da tamamen imkânsız hâle geleceğinden veya gecikme sebebiyle bir sakıncanın yahut ciddi bir zararın doğacağından endişe edilmesi hâllerinde, uyuşmazlık konusu hakkında ihtiyati tedbir kararı verilebilir*”. HMK.m.396, f. 1 hükmüne göre, “*Durum ve koşulların değiştiği sabit olursa, talep üzerine ihtiyati tedbirin değiştirilmesine veya kaldırılmasına teminat aranmaksızın karar verilebilir*”.

Uyuşmazlığın esasını çözecek şekilde ihtiyati tedbir kararı verilemeyeceği genel kabul görse de, Pandemi sürecinde kira bedellerine ilişkin uyarlama kapsamında ihtiyati tedbir kararı verilmemesi işletmelerin kapanmasına yol açabilecektir. Böylesi durumlarda da uyarlama davasının anlamı kalmayacaktır. Şöyle ki, ihtiyati tedbir kararı verilerek kira bedelinde indirim yapılmadığı takdirde kiracı sözleşmede belirlenmiş olan kira bedelini ödemek zorunda kalacak, işletmenin faaliyette bulunamaması ya da kısıtlı faaliyette bulunması nedeniyle kira bedelini ödeyemeyecek olmasından dolayı temerrüt nedeniyle ya da iki haklı ihtar ile kiralananın tahliyesi sağlanabilecektir. Her ne kadar 7220 sayılı Kanun geçici ikinci maddesiyle 01.03.2020-30.06.2020 tarihleri arasında işleyecek işyeri kira bedellerinin ödenmemesinin fesih ve tahliye sebebi oluşturmayaacağı yönünde kiracıyı koruyacak düzenleme yapılmış ise de, günümüz itibarıyla böylesi bir koruma bulunmamaktadır. Ayrıca böylesi bir koruma getirilse dahi işyerlerinin tek gider kalemi kira bedeli değildir. Çalışanların ücretleri, sosyal güvenlik primleri, vergi, faaliyetin yürütülebilmesi için gerekli malzemenin satın alınması vs. birçok gider bulunmaktadır ve kira bedelinin Pandemi sürecinde aynı kalması halinde kapanma riski bertaraf edilmiş olmayacaktır. Bundan dolayı açılacak uyarlama davasında ihtiyati tedbir kararının verilebileceği kanaatindeyim.

Bu dönemde mahkemelerce verilen karara bakılacak olursa;

Antalya BAM 6. H.D. davanın ve uyuşmazlığın esasını çözer tarzda tedbir kararı verilemeyeceği gerekçesiyle, ihtiyati tedbir kararının reddine hükmeden ilk derece mahkemesinin kararını yerinde görerek istinaf başvurusunu oy çokluğuyla reddetmiştir. Mahkeme başkanı karar muhalefeti oldukça detaylı biçimde gerekçelendirmiştir (Antalya BAM. 6. H.D., 27.11.2020 T., 2020/1435 E.-2020/953 K. s.lı ilamı - İçtihat Bülteni Programı). Antalya BAM. 6. H.D. kararında Yargıtay’ın bu yöndeki uygulamalarına işaret edilmiştir (Yarg. 13. H.D., 01.06.2012 T., 2012/12474 E.-2012/14232 K.; Yarg. 6. H.D., 26.11.2012 T., 2012/9519 E.-2012/15466 K.; 10.12.2012 T., 2012/17116 E.-2012/16273 K.; 13.11.2013 T., 2013/14106 E.-2013/15221 K. s.lı ilamları).

Bursa’da bir restoranın 23.000 TL olan aylık kira bedelinin Pandemi süreciyle sınırlı olarak 11.500 TL’ye uyarlanması için açılan davada Bursa 9. Sulh Hukuk Mahkemesi ihtiyati tedbir talebini reddetmiş, bunun üzerine ret kararına Bursa Bölge Adliye Mahkemesi nezdinde itiraz edilmiştir. Bursa BAM 4. H.D. işletmelerin kapanma riskine işaret ederek, ihtiyati tedbir talebinin reddine ilişkin kararı kaldırmış ve talebin kabulüyle aylık kira bedelinin tedbire 11.500 TL üzerinden ödenmesine hükmetmiştir (Bursa BAM4. H.D., 28.09.2020 T., 2020/1103 E.- 2020/1008 K. s.lı ilamı: [https://www.lexpera.com.tr/ictihat/bolge-adliye-mahkemesi/bursa-bam4-hd-e-2020-1103-k-2020-1008-t-28-9-2020 E.T.](https://www.lexpera.com.tr/ictihat/bolge-adliye-mahkemesi/bursa-bam4-hd-e-2020-1103-k-2020-1008-t-28-9-2020-E.T.): 03.04.2021 - Ayrıca bkz. İçtihat Bülteni Programı).

Bursa BAM 4. H.D. yerinde bir kararla, mahkemece uyarlama talep eden kiracının yürüttüğü işin niteliği ve tüm koşullar ile dava dosyasına sunulu delillerin dikkate alınarak kiranın belirlenecek bir miktar üzerinden ödenmesine yönelik ihtiyati tedbir kararı verilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Bununla birlikte istinaf mahkemesi tedbir kararının mahkemece veya tarafların talebiyle gözden geçirilerek durum ve koşulların değişmesi halinde kaldırılmasına ya da yeniden belirlenecek miktar üzerinden devam edilmesi gerektiğine de karar vermiştir. Bursa BAM 4. H.D. Pandemi süresince işyerlerinin etkilenme sürecinin aylara göre değişebileceği ve bu etkilerin kadar süreyle etkili olacağının belirsiz olması nedeniyle altı ayda bir tedbir kararının gözden geçirilmesinin gerekli olduğu sonucuna varmıştır. BAM 4. H.D. somut olayda davacının işyerinin paket servisi yöntemi ile faaliyetine devam ettiğini, ancak bu süreçte alınan idari tedbirlerin davacının iş hacminde belirli etkilerinin olabileceğini dikkate alarak tedbir kararının verilmesi gerektiğine hükmetmiştir.

İzmir BAM 6.H.D. de aynı doğrultuda karar vermiştir. Mahkeme gerekçesinde kira bedelinin uyarlanması davalarında ihtiyati tedbir kararının verilmesine yasal engel bulunmadığını, davacının delilleri toplanarak, davacı kiracının devletten kira desteği alıp almadığının belirlenerek, gerektiği takdirde muhasebeci bilirkişiden rapor alınarak dava tarihi itibarıyla düzenleyici ihtiyati tedbir kararı verilebileceğini ifade etmiştir (İzmir BAM. 6.H.D., 12.02.2021 T., 2021/21 E.-2021/237 K. s.lı ilamı – İçtihat Bülteni Programı).

Bursa BAM 4. H.D. ve İzmir BAM 6. H.D.’nin kararları davanın ve taraflar arasındaki uyuşmazlığın esasını çözecek tarzda ihtiyati tedbir kararı verilememesi yönünden tartışılabilir olsa da, gerek kiracının korunması, gerek ekonomik faaliyetin devamı bakımından doğru kararlardır. Davanın ve uyuşmazlığın esasını çözecek tarzda tedbir kararı verilemeyeceğine dair bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. HMK.m.391 hükmünün gerekçesinde bu ifadeye yer verilmiş olması yorumda dikkate alınabilmekle birlikte, gerekçede yer alan bu ifadenin bağlayıcı olduğundan bahsedilemez. Davanın ve uyuşmazlığın esasını çözecek tarzda ihtiyati tedbir kararı verilemeyeceği hususu tartışmalıdır (Bkz. Karamercan, s. 85, 86; Ayrıca bkz. <https://www.facebook.com/karamercanhukuk/posts/249396241866825/> E.T.: 04.04.2021). Kaldı ki Tasarının 395 inci maddesinin birinci fıkrasında geçen "asıl uyuşmazlığı çözecek nitelikte olmamak şartıyla" ibaresi yasalasma sürecinde madde metninden çıkarılmıştır, Bu nedenle salgının etkilerinin ağır ve değişkenlik gösteriyor olması nedeniyle ihtiyati tedbir kararları ile etkilerin kiracılar lehine hafifletilmesi mümkündür.

İşin esasına gelince; mahkemelerin somut olayın tüm özelliklerini dikkate alması ve bozulan edim dengesinin tekrar sağlanması gerekir ki, kanaatimce burada keşif ve bilirkişi incelemesi yoluna gidilmelidir. Bu kapsamda kiracının ticari defter ve kayıtları incelenerek salgın öncesi ortalama aylık kazancı belirlenmeli, bulunan bu rakam –ciroyu etkileyebilecek sezona dayalı etkenler de dikkate alınarak- salgın sonrası aylık ortalama kazançla kıyaslanarak kira bedelinde orantılı bir indirime gidilmelidir.

Mahkemenin Pandeminin sona ermesi durumunda yukarıda belirtilen yöntemle uyarlama kararı vermesi mümkün iken, salgın devam ederken mahkemeler sadece ihtiyati tedbir kararı verip salgının sona ermesini mi beklemelidir? Bu yola başvurulması durumunda da görülmekte olan davalar birikecek ve tasfiyesinde sorunlar yaşanacak boyuta ulaşabilecektir. Böylesi bir durumdan kaçınmak için mahkemeler salgın sürerken esasa ilişkin karar vermek istediklerinde ne yapmalıdırlar?

Kanaatimce TBK.m.114, f. 2 ve TBK.m.75 hükümlerinden yararlanılarak bir çözüm bulunması mümkündür. TBK.m.114, f. 2 hükmüne göre, haksız fiil sorumluluğuna ilişkin hükümler kıyas yoluyla sözleşmeye aykırılık hallerine de uygulanır. TBK.m.75 hükmü ise, bedensel zararın kapsamının, karar verme sırasında tam olarak belirlenemediği hallerde hâkimin kararın kesinleşmesinden başlayarak iki yıl içinde, tazminat hükmünü değiştirme yetkisini saklı tutabileceğini düzenlemektedir.

TBK.m.75 hükmü bedensel zarara ilişkin olsa da buradaki temel düşünce zararın kapsamının belirlenemediği hallerde, daha adil bir sonuca varmak için kararın tekrar gözden geçirilerek hükmün değiştirilmesinin sağlanmasıdır.

TBK.m.75 hükmünün altındaki yatan adaleti sağlama düşüncesi salgın sürecindeki değişkenlikler nedeniyle kesin bir hesaplama yapılamaması olgusu açısından da geçerlidir. Her ne kadar burada sözleşmeye aykırılık nedeniyle gerçekleşen bir zarardan bahsedilemese de, önüne gelen davaya bakmak zorunda olan ve adil bir karar vermesi beklenen hâkimin TBK.m.75 hükmünden kıyas yoluyla yararlanarak kararını gözden geçirme hakkını saklı tutması daha adil kararların ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

Sözleşmenin Sonlandırılması

Sözleşmenin uyarlanması imkânı bulunmayan durumlarda sözleşme sonlandırılabilir. Kira sözleşmelerinde kiracının borcu kira bedelini ödeme borcudur. Kiracının kira bedelini ödeme borcunun uyarlanmasının imkânsız olmayacağı kanaatindeyim. Uyarlamanın güçlükler içermesi onun imkânsız olduğu anlamına gelmemektedir.

Kiracı bakımından aşırı ifa güçlüğü sebebiyle TBK.m.138 kapsamında sözleşmenin feshi söz konusu olmasa da, TBK.m.331 kapsamında olağanüstü fesih imkânı düşünülmelidir. Ancak kiraya veren açısından pandeminin bir olağanüstü fesih sebebi olarak görülemeyeceği kanaatindeyim. TBK.m.331 hükmünün TBK.m.138’in özel bir hali olduğu öğretide ifade edilmektedir (Baysal (2017): 415). TBK.m.331 hükmüne dayalı olarak kiracı tarafından sözleşmenin sonlandırılması durumunda feshin parasal sonuçlarını hâkim takdir edecektir.

Pandemi nedeniyle kapanan işyerlerinde hiçbir şekilde faaliyet yapılamaması durumunda amacın boşa çıkmasından da bahsedilebilir. Amacın boşa çıktığı bu durumda gerçekleşen rizikonun taraflar arasında nasıl paylaştırılacağı sorunu ortaya çıkar. Sözleşmede buna dair hüküm bulunmaması durumunda sözleşme boşluğu bulunduğu kabul edilmelidir. Bu durumda TMK.m.1 uyarınca hâkim öncelikle örf ve âdete, örf ve âdetde hüküm bulamadığı takdirde hukuk yaratma yoluna gidecektir (Canpolat (2012): 273 vd.). Burada da amacı boşa çıkan tarafın uyarılma ya da sözleşmenin sonlandırılmasını hâkimden isteyebileceği ifade edilir (Toprakkaya Babalık, <https://blog.lexpera.com.tr/korona-virus-salgininin-kira-sozlesmelerine-etkisi-gecici-ifa-imkansizligi-ifa-guclugu-ve-uyarlama-2/> E.T.: 05.04.2021).

Sonuç

Covid-19 pandemisinden olumsuz etkilenen çatılı işyeri kira sözleşmelerinde kiracı bakımından aşırı ifa güçlüğü bulunduğu kuşku yoktur. Tüm dünyada etkili olan Pandemi sözleşmenin kurulması sırasında taraflarca öngörülemeyen, öngörülmesi de beklenmeyen olağanüstü bir durum olup, kiracının kusuruna dayanmamaktadır. Pandemiyle mücadele kapsamında alınan önlemlerden dolayı kiracının kiralanan işyerinden yararlanamaması ya da sınırlı şekilde yararlanması sözleşmenin kurulduğu sırada var olan edimler arasındaki dengeyi borçludan ifayı istemenin dürüstlük kurallarına aykırı olacak şekilde değiştirmesi halinde kiracı aşırı ifa güçlüğünden doğan hakları kullanabilir. Bu kapsamda kiracı henüz ifa etmediği ya da yasal haklarını saklı tutarak ifa ettiği kira bedelinin uyarlanmasını mahkemeden isteyebilir. Kiracı aşırı ifa güçlüğü sebebiyle TBK.m.138 hükmüne dayalı olarak sözleşmeyi feshedemez. Çünkü TBK.m.138 hükmü uyarlamaya öncelik tanımaktadır. Kira bedeli para borcu olup uyarlanabilecek bir borçtur. Bu nedenle uyarlamanın imkânsız olduğu söylenemeyecek ve kiracının TBK.m.138 hükmüne dayalı olarak sözleşmeyi sona erdirmeye hakkı bulunmayacaktır. Ancak bu durumda kiracının TBK.m.331 kapsamında olağanüstü fesih imkânına sahip olduğu söylenebilecektir. TBK.m.331 hükmüne dayalı olarak kiracı tarafından sözleşmenin sonlandırılması durumunda feshin parasal sonuçlarını hâkim takdir edecektir.

Kiracı uyarılma talep etmediği takdirde sözleşme hükümleri ile bağlı olup, ifada bulunmaması halinde borçlunun temerrüdü hükümleri devreye girecektir. Kanun ile ayrıca bir kısıtlama getirilmediği sürece kiraya veren temerrüt ya da iki haklı ihtar nedeniyle tahliyeyi isteyebilecektir.

Kira bedelinin uyarlanması Pandemi dönemi ile sınırlı olmalıdır. Gene Pandemi sebebiyle uyarılma yapılırken alınan önlemlere göre koşullardaki değişkenlikler göz ardı edilmemelidir. Uyarılma davasının belirli bir süre gerektirdiği göz önünde bulundurulduğunda kiracının ihtiyati tedbir talebi kabul edilmelidir. Davanın ve uyuşmazlığın esasını çözecek tarzda ihtiyati tedbir kararı verilmemesi gerektiği HMK.m.391'in gerekçesinde yer alsa da, HMK.m.395'in Tasarıdaki metninden bu ifadenin çıkarılmış olduğu da dikkate alındığında yasal olarak geçici düzenleme kapsamında tedbir kararı verilebilmelidir. Bursa BAM. 4. H.D. ve İzmir BAM. 6. H.D.'nin kiracı lehine verdiği kararlar isabetli olup, Antalya BAM. 6. H.D.'nin tedbir talebinin reddi kararı bu denli önemli toplumsal ve ekonomik soruna çözüm getirmemektedir.

Kira bedelinin uyarlanması davasında genel bir uyarılma ölçütü getirmek olası değildir. Somut olay özelinde değerlendirme yapılmalı, Pandemi öncesi ve sonraki cirolar ve alınan destekler dikkate alınarak bilirkişi incelemesi yapılarak Pandemi dönemiyle sınırlı, orantılı bir indirim yapılmalıdır.

Pandemi koşullarının değişkenlik arz etmesi nedeniyle uyuşmazlığı esastan çözen mahkemenin kararından sonraki koşulların da dikkate alınarak daha adil bir karar verilebilmesi için TBK.m.114, f. 2 ve TBK.m.75 hükümlerinden kıyasen yararlanılarak hâkimin hükmün değiştirilmesi hakkını saklı tutması gerekir. Böylece daha sonraki dönemde koşullarda gerçekleşen değişiklikler de dikkate alınarak en adil sonuca ulaşılmış olur.

Kaynakça

1. **Baysal, B.** (2017). Sözleşmenin Uyarlanması – BK m.138 – Aşırı İfa Güçlüğü, 2. Bası, Oniki Levha, İstanbul
2. **Canpolat, F.** (2012). Sözleşmelerde Amacın Gerçekleşmesi, Boşa Çıkması ve Çökmesi, Yetkin, Ankara.
3. **Eren, F.** (2019). Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Yetkin, Ankara.
4. **Günergök Ö. ve Kayıhan Ş.** (2020), Borçlar Hukuku Dersleri Genel Hükümler, İstanbul.
5. **Hochstrasser, M.** (2020). Auswirkungen einer Pandemie auf Dauerschuldverhaeltnisse, Schweizer Fachzeitschrift für Luft- und Weltraumrecht, 152/2020, 37-55.

6. **Karamercan, F.** (2013). Dövizle Endeksli Tüketici Kredilerinde Tüketicilerin Açmış Olduğu Sözleşmenin Uyarlanması Davaları İle İlgili Uygulama Sorunları Ve Yargıtay'ın Tutumu, Terazi Hukuk Dergisi, Yıl: 2013, Sayı: 78, s. 85, 86.
7. **Oğuzman, M.K. ve ÖZ T.** (2018). Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C. I, İstanbul.
8. **Toprakkaya Babalık, İ.** (2020). Korona Virüs Salgınının Kira Sözleşmelerine Etkisi, İfa İmkânsızlığı, İfa Güçlüğü ve Uyarlama - <https://blog.lexpera.com.tr/korona-virus-salgininin-kira-sozlesmelerine-etkisi-gecici-ifa-imkansizligi-ifa-guclugu-ve-uyarlama-2/> E.T.: 05.04.2021).

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Развитие Туристического Сектора В Постпандемический Период****Doç. Dr. Elmira Qocayeva***Azerbaijan Tourism and Management University***Резюме**

В статье, автором отмечается, что положение нашей страны как в природно-географическом, так и в современном мире сделало и в последствии сделает Азербайджан интересным местом для туристов. У гостей нашей страны много причин приехать в Азербайджан. 9 из 11 климатических зон мира.

В контексте отношения поведения населения к путешествиям в условиях пандемии, планирования туристических поездок в Азербайджане и за пределы республики изучаются, что создает реальные возможности и ограничения развития туристической индустрии в постпандемический период.

Таким образом, развитие внутреннего и въездного туризма в современных условиях требует расширения антикризисного пакета мер, адресованного пострадавшим отраслям (снижение налоговой нагрузки, отсрочки платежей, кредитные каникулы), как минимум до 2021 года, государственная поддержка малых туристических проектов для малого и среднего бизнеса, субсидирование программ развития туризма.

Ключевые слова: *постпандемический период, внутренний туризм, социологический опрос, добавленная стоимость, COVID-19.*

Summary

In the article, the author notes that the position of our country both in the natural-geographical and in the modern world has made and will subsequently make Azerbaijan an interesting place for tourists. The guests of our country have many reasons to come to Azerbaijan. 9 out of 11 climatic zones in the world. In the context of the attitude of the population towards travel in the context of a pandemic, planning of tourist trips in Azerbaijan and outside the republic, they are being studied, which creates real opportunities and limitations for the development of the tourism industry in the post-pandemic period.

Thus, the development of domestic and inbound tourism in modern conditions requires the expansion of the anti-crisis package of measures addressed to the affected industries (reduction of the tax burden, deferred payments, credit holidays), at least until 2021, state support for small tourism projects for small and medium-sized businesses, subsidies tourism development programs.

Keywords: *post-pandemic period, domestic tourism, sociological survey, value added, COVID-19.*

Введение

Положение нашей страны как в природно-географическом, так и в современном мире сделало и в последствии сделает Азербайджан интересным местом для туристов. У гостей нашей страны много причин приехать в Азербайджан. 9 из 11 климатических зон мира. Уникальный случай, когда в пределах одной страны встречается большинство существующих типов климата на планете: от сухого и влажного субтропического (Ленкорань) до горной тундры (высокогорья Большого Кавказа). Самое большое соленое озеро на планете - Каспийское море. Его площадь на данный момент составляет около 371 тыс. кв. км, максимальная глубина 1025 м. Объекты всемирного наследия ЮНЕСКО: Гобустанский государственный историко-художественный заповедник - редкий памятник мировой культуры с доисторическими наскальными рисунками, один из первых центров человеческой цивилизации. Еще один объект Всемирного наследия ЮНЕСКО - Ичери Шехер (Внутренний город) - уникальный историко-архитектурный заповедник в центре Баку. Это одно из самых древних и до сих пор густонаселенных мест в стране и на Ближнем Востоке. Здесь расположены всемирно известные памятники древности - Девичья башня (XII век) и Дворец Ширваншахов (XIII-XVI века). Кроме того, за массивными крепостными стенами сохранилось множество других уникальных памятников: мечети, минареты, остатки караван-сарая, бани [1].

Уникальный курорт лечебного масла «Нафталан» получил мировую известность благодаря уникальному по своим биологическим свойствам лечебному нафталановому маслу, не имеющему

аналогов на планете. Национальная кухня Азербайджана. Азербайджанская кухня - одна из самых интересных и вкусных не только на Востоке, но и в мире. Большинство азербайджанских блюд готовят из баранины, говядины и птицы [2]. В разных регионах страны есть свои знаменитые блюда. В Шеки это пити (азербайджанский национальный суп из баранины, приготовленный в запечатанной глиняной посуде в духовке), халва (восточный десерт из сахара, орехов или семян), в Масаллы и Лянкярани - левенги (курица или рыба, фаршированная молотыми орехами, со специями) и др. Наряду с историческими достопримечательностями в современном Баку появились новые символы. Прежде всего, это знаменитый комплекс Flame Towers, который состоит из 3-х корпусов. Не меньшую известность получил знаменитый Культурный центр Гейдара Алиева - комплексное здание, включающее конгресс-центр, музей, библиотеку и парк площадью 9 гектаров. И, наконец, ультрасовременный концертный комплекс Crystal Hall, расположенный на Площади Государственного флага в Баку, где проходил конкурс «Евровидение 2012» [3].

Как видим, у Азербайджана большой туристический потенциал, в том числе для приема иностранных туристов. Туризм в Азербайджане представлен самыми разнообразными видами. Наиболее активно развиваются экологический, спортивный, образовательный, деловой, оздоровительный, рыболовный, охотничий, событийный и гастрономический виды туризма. Создана необходимая нормативно-правовая база для развития отрасли.

Методы

Более 20 азербайджанских туристических компаний и отелей получили членство во Всемирной туристской организации (ЮНВТО). Наибольшую долю рынка туристических услуг занимает культурный туризм. Ежегодно проводится реставрация культурных объектов, которые затем включаются в туристические маршруты. Культурный туризм приносит огромную прибыль как бюджету страны, так и местному населению. Культурный туризм включает в себя несколько видов туров, таких как «Ковровый тур», который включает посещение Музея ковра, современного производства ковров в стране и поездку в города, известные своими традициями ковроделия. Вино «Шараб-тур» включает посещение винодельческой и коньячной промышленности страны, в том числе традиционных центров виноделия, обеды в ресторанах, дегустацию местной алкогольной продукции. пляжный отдых представлен несколькими туристическими зонами на побережье Каспийского моря. Крупнейшими поставщиками туристических услуг здесь являются AF Hotel & AquaPark. «Пляжный отдых эконом-класса представлен несколькими отелями, расположенными в южной части побережья Каспийского моря, на достаточном удалении от крупных городов [7].

Азербайджанская экономика способствует развитию туризма и создает благоприятные условия для его развития, определяет и поддерживает приоритетные направления туристической деятельности, формирует представление об Азербайджане как о стране, благоприятной для туризма, оказывает поддержку и защиту. С 1994 по 2019 годы государственные органы Азербайджана приняли более 60 законов в области культуры и туризма. Приоритетными регионами с точки зрения привлечения туристов являются Европа и Азия. За последние три года более 300 организаций получили лицензии на деятельность в туристическом секторе [8]. Особое место здесь может занять исторический, культурный и экологический туризм, уже есть компании, готовые предложить туры по разработанным маршрутам с полным бытовым и экскурсионным сопровождением потребителя услуги. Также стоит отметить высокие темпы роста пляжного отдыха, в Азербайджане достаточно качественные каспийские пляжи и развитая гостиничная инфраструктура различной ценовой категории. На основе «Стратегической дорожной карты развития специализированной туристической индустрии в Азербайджане» предусматривается создание новых предложений по оздоровительному туризму для местных и иностранных граждан, поддержка развития зимнего туризма, создание маршрутов для культурного туризма, укреплять потенциал устойчивого туризма (сельский туризм, экотуризм), а также проводить соответствующую работу по развитию делового туризма. Культурно-туристический маршрут «Великий шелковый путь», который в древности пролегал из Европы в Азию через Кавказ, является одним из самых привлекательных туристических продуктов. Также, с целью повышения привлекательности Азербайджана для туристов, принадлежащих к разным интересам, такие культурные туристические маршруты, как «Александр Дюма на Кавказе», «Винный путь в Азербайджане», «Следы немцев в Азербайджане», «Следы Поляки в Азербайджане», «Путь исторических побед и мужество дедов», многие маршруты были сертифицированы. Доля туризма в ВВП Азербайджана в 2019 году составила 2,4%. Для сравнения, в соседней Грузии этот показатель составляет 7%, в Турции - 12%. Азербайджан посещают 2,5

миллиона туристов. Всего несколько лет назад лишь небольшая часть жителей Азербайджана могла вставать на лыжи, а любителям зимнего туризма приходилось выезжать за границу. Но уже третий зимний сезон в стране работают два горнолыжных курорта - Шахдаг и Туфан Даг.

Результаты и обсуждения

За последние 10 лет показатели туристической индустрии выросли в четыре раза. Доходы индустрии туризма оцениваются в 2,5 миллиарда долларов. Эта сумма составляет около 5-6% ненефтяного ВВП. Сюда входят доходы 432 туроператоров и туристических агентств и компаний (из них 430 - частные), 642 гостиниц, отелей, курортных центров и гостевых домов, представительств иностранных авиакомпаний, в которых вместе работает около 12,5 тыс. Человек. За период 2015-2019 годов доходы туроператоров и туристических агентств увеличились в 1,7 раза и составили в 2019 году 63,4 миллиона манатов. Выручка гостиниц в 2019 году выросла в 2,4 раза и достигла 450,2 миллиона манатов. Средний доход отрасли на одного посетителя составляет около 1050 долларов. По данным Госкомстата Азербайджана, в 2019 году на внутреннем рынке труда в сфере туризма было занято 59,7 тысячи человек. В сфере размещения (гостиницы и аналогичные объекты размещения) в 2019 году было трудоустроено 12,5 тыс. человек (среднегодовая численность). Добавленная стоимость в сфере туризма составила в 2019 году 3,7 миллиарда манатов. На предприятиях туроператоров (туроператоры и турагенты) за тот же период работало 2,2 тыс. человек. В то же время следует отметить, что теоретико-методологическая основа социологического анализа стратегии и тактики правительств различных стран в контексте эпидемии коронавируса находится в зачаточном состоянии, что затрудняет проведение сравнительных исследований и применение их результатов в практике управления туристической отраслью. Установки и стереотипы поведения населения в контексте отношения к путешествиям в условиях пандемии, планирования туристических поездок в Азербайджане и за пределы республики изучены недостаточно. Очень мало эмпирических данных, отражающих, с одной стороны, потребности и интересы населения в сфере туризма в ближайшем будущем (в контексте временной отмены ограничений на поездки и частичного возобновления воздушного движения), и, с другой стороны, реальные возможности и ограничения развития туристической индустрии в постпандемический период. Основываясь на этом суждении, следует отметить, что социологический опрос, в котором задается следующий вопрос:

Как вы думаете, есть ли эпидемия COVID-19 в Вашей стране?

		D2. Возраст (лет)					
		Все	18-24	25-34	35-44	45-54	55+
База		417	207	69	55	53	33
Как вы думаете, есть ли эпидемия COVID-19 в Вашей стране?	Нет, уже прошла	27.6 %	26.1 %	23.2 %	30.9 %	39.6 %	21.2 %
	Да, пик еще предстоит	4.6%	3.4%	4.3%	5.5%	3.8%	12.1 %
	Да, сейчас самый пик	7.2%	6.3%	4.3%	3.6%	13.2 %	15.2 %
	Да, но не могу оценить, предстоит пик или прошел	60.7 %	64.3 %	68.1 %	60.0 %	43.4 %	51.5 %

База: все респонденты. Как видим, данные показывают, что 27,6% респондентов говорят, что эпидемия еще не прошла, поскольку 60,7% ответили затруднительно; что они не понимают, прошел ли пик или нет. Вышеупомянутые темы побудили ученых из азербайджанских университетов в марте - апреле 2020 года провести социологическое исследование влияния пандемии коронавируса на туристическую отрасль. Общий размер выборки по Азербайджану составил 417 респондентов из разных регионов Азербайджана. Основная масса респондентов - 51,4% в возрасте от 24 до 55 лет и старше. 24,7% респондентов - государственные служащие (работники сферы образования, медицины, юристы, экономисты, программисты, инженеры), 42,2% - магистранты, докторанты и студенты 2-4 курсов экономических, туристических и юридических специальностей, 18,9% - работа в частном секторе (руководители и сотрудники частной компании, фрилансеры), 8,9% - пенсионеры, домохозяйки и безработные. На вопрос:

Как вы думаете, есть ли эпидемия COVID-19 в Вашей стране?

		Все	D1. Пол	
			Женщина	Мужчина
База		417	286	131
Как вы думаете, есть ли эпидемия COVID-19 в Вашей стране?	Нет, эпидемия уже прошла	27.6%	26.9%	29.0%
	Да, пик еще предстоит	4.6%	2.1%	9.9%
	Да, сейчас самый пик	7.2%	4.5%	13.0%
	Да, но не могу оценить, предстоит пик или прошел	60.7%	66.4%	48.1%

Как видите, большинство респондентов (60,7%) ответили не утвердительно. 27,6% участников опроса уверены, что эпидемии нет. Доля респондентов, считающих, что пандемия идет полным ходом, составила 7,2%. Еще 4,6% опрошенных считают, что пик пандемии еще впереди. Примечательно, что даже те, кто утвердительно ответил на вопрос о наличии в стране пандемии коронавируса, не имеют представления о том, стоит ли ожидать пик пандемии или он уже прошел. На наш взгляд, результаты опроса по первому вопросу свидетельствуют о том, что население республики в самом начале пандемии не до конца осознавало все угрозы жизни, связанные с коронавирусом. В некотором смысле смягчающим обстоятельством может стать тот факт, что в марте 2020 года, то есть на момент проведения опроса, многое еще было непонятно даже специалистам, не говоря уже о населении. В республике только что введен карантин, утвержден подробный план действий по смягчению воздействия пандемии на социально-экономическую жизнь, количество инфицированных и смертность находятся на низком уровне. Следующий вопрос был таким:

Думаете ли Вы предпринимать туристическое путешествие внутри вашей страны при первой же возможности после отмены чрезвычайного положения в Вашей стране?

		D1. Пол		
		Все	Женщина	Мужчина
База		417	286	131
Вы думаете ли предпринимать туристическое путешествие	Да	23.3%	23.8%	22.1%
	Скорее да, чем нет	23.7%	24.5%	22.1%
	Скорее нет, чем да	30.0%	31.1%	27.5%

внутри вашей страны...	Нет	23.0%	20.6%	28.2%

Как видите, данные опроса показали, что только 23,3% респондентов соглашаются путешествовать по стране при первой же возможности после отмены чрезвычайного положения, чтобы совершить туристическую поездку в пределах вашей страны. Отношение к поездкам внутри страны после отмены карантина.

В первые 1-2 месяца после отмены чрезвычайного положения в Вашей стране, Вы бы предприняли путешествие за границу, если бы там был разрешен въезд иностранных туристов?

		D1. Пол		
		Все	Женщина	Мужчина
База		417	286	131
В первые 1-2 месяца после отмены чрезвычайного положения в Вашей стране...	Да	17.3%	15.7%	20.6%
	Скорее да, чем нет	16.5%	15.0%	19.8%
	Скорее нет, чем да	28.3%	29.7%	25.2%
	Нет	37.9%	39.5%	34.4%

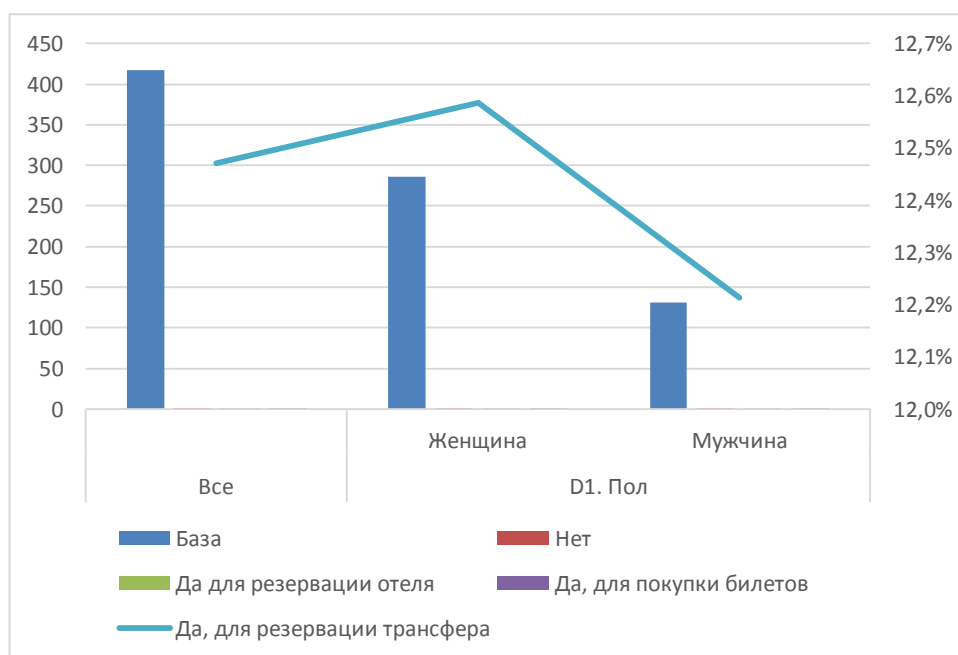
База: все респонденты.

Кризис короны обострил тенденции последних лет: снижение организованного туризма и приверженности туристическим пакетам, рост экотуризма, более широкое использование цифровых технологий, использование онлайн-агрегаторов и платформ, индивидуализация и персонализация предложений. В целом в ближайшее время можно прогнозировать снижение общего количества как международных, так и внутренних туристических поездок. Этому способствует ряд факторов: глобальная рецессия и снижение покупательной способности населения; широко распространенные опасения заражения COVID-19 среди потенциальных туристов; ограничение спектра туристических услуг, связанное с необходимостью удаленного удорожания услуг для туристов; а также боязнь заражения, вынуждающая потенциальных туристов избегать скопления людей, существенное изменение стереотипов поведения (переход к более интенсивному онлайн-потреблению, в том числе виртуальным путешествиям). Кроме того, санитарно-эпидемиологической защите курортных территорий следует уделять гораздо больше внимания, чем раньше. В то же время сдерживающие развитие туризма факторы, связанные с противоэпидемиологическими ограничениями, повлияют на рынок, по крайней мере, до начала массовой вакцинации. В этих условиях сохранение и даже увеличение внутреннего и въездного туризма, несмотря на снижение спроса, возможно только за счет замены части выездного туристического потока поездками в АР и продвижения азербайджанских туристических направлений на мировом рынке. Участникам туристического рынка следует сосредоточиться на внутреннем туризме, поскольку он может восстанавливаться быстрее, чем выездной туризм.

Это потребует изменения структуры предложения в туристическом секторе, вывода на рынок новых продуктов и услуг, гибкого регулирования и эффективной государственной поддержки отрасли.

Вы планируете совершить туристическое путешествие по своей стране при первой же возможности после отмены чрезвычайного положения в вашей стране?

Таким образом, пандемия создала благоприятные условия для развития внутреннего туризма в Азербайджане. Вполне логично ожидать увеличения числа азербайджанских туристов, предпочитающих проводить летний отпуск в 2020 году внутри страны. Такой отпуск легче организовать, не требует виз и сопряжено с меньшими рисками, так как не зависит от открытия границ между странами и на фоне снижения доходов определенной части населения, скорее всего, будет более доступный для жителей республики в финансовом отношении. Материалы опроса показали, что, несмотря на сложную эпидемиологическую и экономическую ситуацию, жители республики планируют отправиться в отпуск следующим летом. На вопрос: «Думаете ли вы совершить туристическую поездку по своей стране при первой возможности после отмены чрезвычайного положения в вашей стране?» Мнения респондентов разделились примерно поровну. Большинство не хотят жертвовать отпуском, но осторожно строят планы. Поездка за границу в ближайшем будущем остается под вопросом, поэтому, когда людей спросили о семейном отдыхе, 47% ответили, что готовы к этому. Среди опрошенных 53% не готовы ехать в Азербайджан после самоизоляции, несмотря на то, что они уже «устали» от карантина. Более того, 23% жителей республики готовы категорически исключить дальние поездки из-за опасений заразиться коронавирусом.

Вы бы посетили до конца 2020 года какую-то из стран, которая, по вашему, больше всего задета COVID-19?

		D1. Пол		
		Все	Женщина	Мужчина
База		417	286	131
Вы бы посетили до конца 2020 года какую-то из стран, которая, по вашему,	Да	9.1 %	6.6%	14.5 %
	Скорее да, чем нет	11.8 %	11.5%	12.2 %
	Скорее нет, чем да	26.1 %	29.4%	19.1 %

больше всего задета COVID- 19?	Нет	53.0 %	52.4%	54.2 %

Результаты опроса еще раз подтвердили тот факт, что пандемия серьезно повлияла на планы жителей республики на период отпусков. По результатам опроса, большинство жителей планируют провести отпуск и отдых внутри республики: дома, в загородном доме, отдохнуть в санатории или санатории республики, посвятить свободное время экскурсиям по достопримечательностям Азербайджана. Боязнь заразиться побуждает значительную часть жителей республики оставаться в пределах республики, ограничиваясь пассивным отдыхом.

Как вы думаете, где санитарные условия (включительно и обслуживающий персонал) будут безопаснее, и Вы предпочтете заселиться, так чтобы не заразиться и не распространить COVID-19?

	Все	D1. Пол	
		Женщина	Мужчина
База	417	286	131
В своем собственном доме/вилле	67.9%	70.6%	61.8%
Отель 4/5 звезд	26.9%	25.9%	29.0%
В отеле от сети отелей	18.5%	17.1%	21.4%
Airbnb квартира	8.9%	8.0%	10.7%
Отель 1,2 или 3 звезды	3.4%	2.8%	4.6%
Хостел/Гостевой дом	1.9%	1.7%	2.3%
Другое	0.7%	1.0%	0.0%

База: Все респонденты

Лишь десятая часть (9,1%) респондентов, несмотря на опасность заражения коронавирусом, по-прежнему предпочитают активное времяпрепровождение - экскурсии за город. жительство, но в пределах Азербайджана. Потенциальные азербайджанские туристы проявляют сдержанный оптимизм в оценке перспектив выезда за границу в период отпусков. 28,3% респондентов ожидают открытия границ и планируют посвятить это отдыху и экскурсиям. Из них (23,5%) собираются отдыхать за пределами республики в специализированных учреждениях, а 4,8% посвящают отдых экскурсионным вопросам. Эти цифры отчасти свидетельствуют о стремлении граждан Азербайджана за последние два десятилетия проводить отпуск за пределами республики, чтобы познать мир, расширить свои представления о нем, познакомиться с образцами мировой культуры, познакомиться с ним. памятники истории и культуры. Основная причина отказа от выезда за границу летом 2020 года - неуверенность в том, что это будет возможно «технически» - что границы откроются, заработают отели и другие туристические сервисные организации. Другие причины - снижение доходов и опасения за свое здоровье. Более половины респондентов (52,8%) ответили на этот вопрос отрицательно. Что останавливает более половины наших сограждан? На наш взгляд, это свидетельствует, прежде всего, о том, что, скорее всего, респонденты предполагают, что организаторы туристического обслуживания республики, потратившие много денег во время карантина, «повысят» цены на свои услуги, что накладывается на падение доходов потенциальных туристов и приводит к отказу последних от услуг различных посредников. Другой причиной, скорее всего, является традиция граждан республики, как и до пандемии, при поездках по стране использовать личные, семейные неформальные связи, вести переговоры напрямую с гостиницей, санаторием и другими учреждениями отдыха и туризма. Особенно это касается малообеспеченной категории наших сограждан.

Таким образом, при наличии обширного научного материала по проблемам туризма в целом у нас нет работ, посвященных оценке краткосрочных и среднесрочных эффектов распространения COVID-19 на внутренний и въездной туризм, анализу последствий введенных ограничений передвижения граждан и работы отрасли, эффективности мер поддержки туристической отрасли и индустрии гостеприимства в условиях пандемии, рационального выбора тактики поведения населения, особенностей реакции на соблюдение санитарных правил со стороны граждан и т. д.

Заключение

Туризм - как международный, так и внутренний - оказался в числе отраслей, наиболее пострадавших от распространения новой коронавирусной инфекции. При этом сдерживающие его развитие факторы, связанные как с санитарными процедурами, так и с кризисными поведенческими и экономическими эффектами, будут влиять на отрасль как минимум на 3-5 лет. В этот период, в зависимости от эффективности мер поддержки туристической индустрии и индустрии гостеприимства, произойдет либо ее масштабное сокращение, либо ее сохранение и развитие за счет импортозамещения и господдержки [9]. Последнее потребует развития и поддержки как премиального туристического сегмента, так и инфраструктуры для региональных и местных экономических поездок. Перспективными направлениями деятельности могут быть: расширение функциональности существующих туристических маршрутов (например, рост «услуг на воде» в рамках культурно-познавательных путешествий); возрождение исторических мест и туризм по следам местных культурных ценностей; формирование новых крупных культурных и туристических маршрутов; развитие индустриального и агротуризма, круизов, создание формата работы туристических национальных парков. Развитие внутреннего и въездного туризма в современных условиях требует расширения антикризисного пакета мер, адресованного пострадавшим отраслям (снижение налоговой нагрузки, отсрочки платежей, кредитные каникулы), как минимум до 2021 года, государственная поддержка малых туристических проектов (для малого и среднего бизнеса, импакт-инвестиции и социальный дизайн), субсидирование программ развития туризма.

Список использованной литературы

1. Godjayeve Elmira Mahammad, Babayeva Saida Jabi, Sadigova Ulker Farhad ... Economic and Social Development – ResearchGate 2013; Web of Science, Google Scholar: 438–442.
2. Aras O.N, Suleymanov, E.B, Mamedov, E.K. Economy of Azerbaijan. East-West printing house, Baku.– 2016.– 412 p.
3. Levashenko A.D., Anes S.M. Measures to support the tourism sector in the COVID-19 crisis. URL: https://www.ranepa.ru/documents/monitoring/2020_10-112_April.pdf.
4. Shpyrnya O.V. Trends in the development of the international market for tourist services // Scientific Bulletin of YIM. 2018. No. 1. P. 62–66.
5. Education for sustainable development as a tool to reach high quality in teaching F Rahmanov, N Kostyuchenko, D Smolennikov... - Economic and Social Development: Book of ..., 2020
6. Recovery Scenarios 2020 & Economic Impact from COVID-19 Infographics. URL: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact/Recovery-Scenarios-2020-Economic-Impact-from-COVID-19>
7. Fung Magdalene: Planning overseas college education amid pandemic <https://www.straitstimes.com/business/invest/planning-overseas-college-education-amid-pandemic>. <https://hightech.fm/2020/03/18/covid-19-pandemia>
8. MacCannell D. Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Setting // American Journal of Sociology. - 79 (3), 2015. - P. 589-603.
9. Kortunov V.V., Chudinov V.A., Sokolova E.Y. Tourism as a Way of Expanding Human Existence // World Applied Sciences Journal. -30 (1). - 2014. - P. 124-127.
10. Recovery Scenarios 2020 & Economic Impact from COVID-19 Infographics. URL: [https://wttc.org/Research/Economic-Impact/Recovery-Scenarios-2020-Economic-Impact-from-COVID-](https://wttc.org/Research/Economic-Impact/Recovery-Scenarios-2020-Economic-Impact-from-COVID-19)

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Oecd Ülkelerinde Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: Panel Gmm Analizi****Dr. Öğretim Üyesi Selim Demez¹**¹Hakkari Üniversitesi

*Corresponding author: Selim DEMEZ

Özet

Son yıllarda çevresel sorunlar tüm dünyanın üzerinde durduğu en büyük problemlerin başında gelmektedir. Nüfus artış hızına paralel olarak artan enerji talebinin büyük kısmının fosil yakıt tüketimi ile karşılanması CO₂ emisyonunu artırmaktadır. Bu çalışmanın amacı OECD ülkelerinde çevre kirliliği ve ekonomik büyüme ilişkisini iktisat literatüründe oldukça çok kullanılan Çevresel Kuznets Hipotezi (EKC) bağlamında ortaya koymaktır. EKC'ye göre ülkelerin gelişme sürecinde ilk olarak CO₂ salınımı artmakta daha sonra ise azalmaktadır. Çünkü ekonomik gelişmenin ilk aşamasında gelirin artırılması için üretimin artırılmasına odaklanılmıştır. Sağlık ve çevre kirliliği gibi kavramlara büyümenin ilk aşamasında önem verilmemektedir. Sağlık ve çevre duyarlılığı ülkelerin belirli bir gelir seviyesine ulaşması ile önem kazanmaktadır. Bu çalışmada 1992-2018 yılları arasında 28 OECD ülkesi için EKC'nin geçerliliği Arellano ve Bond (1991) Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ile test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre CO₂ emisyonu ile ekonomik büyüme arasında EKC'nin önerdiği ters U şeklinde bir ilişki bulunamamıştır. Diğer bir ifadeyle EKC hipotezi geçerli değildir.

Anahtar kelimeler: Çevresel Kuznets Eğrisi, Ekonomik Büyüme, CO₂ Emisyonu, Panel GMM

Abstract

In recent years, environmental problems have been one of the biggest problems that the whole world has focused on. Meeting most of the energy demand, which increases in parallel with the population growth rate, by fossil fuel consumption increases CO₂ emission. The aim of this study is to reveal the relationship between environmental pollution and economic growth in OECD countries in the context of the Environmental Kuznets Hypothesis (EKC), which is widely used in economics literature. According to EKC, in the development process of the countries, CO₂ emission firstly increases and then decreases. Because the focus is on boots the production to increase income in the first stage of economic development. Concepts such as health and environmental pollution are not given importance in the first stage of growth. Health and environmental awareness gains importance as countries reach a certain income level. In this study, the validity of EKC for 28 OECD countries between 1992-2018 was tested with Arellano and Bond (1991) Generalized Moments Method (GMM). According to the analysis results, an inverse U-shaped relationship suggested by EKC could not be found between CO₂ emission and economic growth. In other words, the EKC hypothesis is not valid.

Keywords: Environmental Kuznets Curve, Economic Growth, CO₂ Emission, Panel GMM

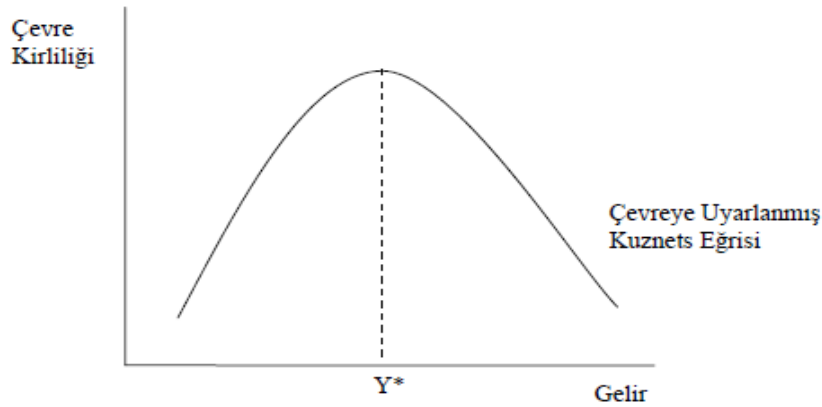
Giriş

Sanayileşme ve hızlı nüfus artışı dünya genelinde çevresel bozulmalara neden olmaktadır. Çevresel kirliliğin artması ekonomi bilimiyle ilgilenenlerin de dikkatlerini çevresel konular üzerine çekmeyi başarmıştır. Ekonomi literatüründe ekonomik büyümenin çevresel etkileri ile ilgili oldukça fazla çalışma vardır. Fakat tüm çalışmaların ortak noktası çevresel bozulmaların ekonomik büyümenin erken aşamasında artacağı, ekonomik büyüme belirli bir düzeye ulaştıktan sonra ise azalacağı şeklindedir. Aslında teorelinin motivasyonu oldukça geçerlidir; çünkü büyümenin ilk aşamasında üretimi artırma çabası, insanların temiz hava ve su gibi isteklerinin önünde gelmektedir. (Dinda, 2004: 432).

Kuznets (1955) çalışmasında gelir dağılımındaki eşitsizlik ile ekonomik büyüme/kalkınma arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Büyümenin ilk aşamasında gelir dağılımının bozulacağını ama çıktıda meydana gelen artışla belli bir eşikten sonra tekrar gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalacağını iddia etmektedir. Yani gelir dağılımı ile ekonomik büyüme arasında ters U şeklinde bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. Grossmann

ve Krueger (1991) yılında yaptıkları çalışmada Kuznets hipotezini çevre ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye uyarlamışlar ve (Environmental Kuznets Curve) Çevresel Kuznets eğrisi olarak adlandırmışlardır.

Şekil-1. Çevresel Kuznets Eğrisi

Kaynak: Başar ve Temurlenk (2007: 2).

Şekil-1’de görüldüğü gibi çevre kirliliği ilk başlarda gelirin artması ile doğru orantılı olarak artmakta belli bir değere ulaşıncaya (Y^*) artık gelir artışına ters orantılı bir şekilde azalmaktadır. Test U şeklindeki EKC hipotezinin açıklanmasına yönelik olarak ölçek, kompozisyon ve teknoloji etkisi olmak üzere 3 etkiden bahsedilmektedir (Panayotou, 2007: 7; Başar ve Temurlenk 2007: 2).

- **Ölçek etkisi:** Ekonomik büyümeye bağlı olarak firmaların üretimlerini artırmalarının doğal kaynak kullanımını ve atık miktarını artırması ile çevrede meydana getirdikleri tahribatı ifade etmektedir.

- **Kompozisyon etkisi:** Ekonomik büyüme aşamalarının çevre üzerinde meydana getirdiği etkiden bahsetmektedir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna daha sonra ise bilgi toplumuna geçişin çevre üzerindeki etkiyi açıklamaya çalışır. Tarımdan sanayiye geçişte çevresel bozulmaların artması beklenirken sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş daha az doğal kaynak ve atık anlamına geldiğinden çevresel bozulma azalacaktır (Yandle vd. 2014: 3).

- **Teknoloji etkisi (Technique effect):** Gelirin artması ile teknolojik gelişmelerin doğru orantılı olarak arttığı varsayımı altında, teknolojik gelişmenin dinamiği ARGE faaliyetlerine yönelik yatırımların artması daha çevre dostu teknolojilerin ortaya çıkmasına neden olacak ve çevresel bozulmaları azaltacaktır (Borghesi, 1999: 6-7).

- Bir diğer görüşte **kaliteli bir çevreye olan talebin gelir esnekliğidir**. Bu varsayıma göre gelirdeki artış daha yüksek bir yaşam standardı talebini beraberinde getirdiğinden çevre dostu ürün tüketimini artırmaktadır. Diğer bir ifadeyle gelirin artması çevre dostu malları normal mal statüsüne taşıırken çevre dostu olmayan malları ise düşük mal statüsüne koymaktadır (Grossman, 1995: 43).

$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{it} + \beta_2 X_{it}^2 + \beta_3 X_{it}^3 + \beta_4 K_{it} + \mu_{it}$ denkleminde Y , Çevresel bozulma göstergesi, X , büyümeyi temsil eden (GSYH ya da kişi başına GSYH gibi) değişkeni, K ise çevresel sorunlara neden olan ya da olabilecek diğer değişkenleri ifade etmektedir. Buna göre çevresel-ekonomik büyüme ilişkisi aşağıdaki gibidir.

$\beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$ ise X ve Y arasında ilişki yok.

$\beta_1 > 0$ ve $\beta_2 = \beta_3 = 0$ ise X ve Y arasında pozitif doğrusal ilişki vardır.

$\beta_1 < 0$ ve $\beta_2 = \beta_3 = 0$ ise X ve Y arasında negatif doğrusal bir ilişki vardır.

$\beta_1 > 0$ ve $\beta_2 < 0$ ve $\beta_3 = 0$ ise X ve Y arasında ters U şeklinde bir ilişki vardır. (EKC hipotezi)

$\beta_1 < 0$ ve $\beta_2 > 0$ ve $\beta_3 = 0$ ise X ve Y arasında U şeklinde bir ilişki vardır.

$\beta_1 > 0$ ve $\beta_2 < 0$ ve $\beta_3 > 0$ ise X ve Y arasında N şeklinde bir ilişki vardır.

$\beta_1 < 0$ ve $\beta_2 > 0$ ve $\beta_3 < 0$ ise X ve Y arasında ters N şeklinde bir ilişki vardır.

Eğer X ve Y arasında EKC'nin önerdiği gibi ters U şeklinde bir ilişki varsa eğrinin dönüm noktası

$$X^* = -\frac{\beta_1}{2\beta_2} \text{ şeklinde hesaplanır (Dinda, 2004: 440 – 441).}$$

Bu çalışmada 28 OECD üyesi ülke için EKC Hipotezinin geçerliliği incelenmiştir. Amacımız Türkiye'nin de içinde olduğu gelişmiş ekonomi sayabileceğimiz bu ülke grubunda EKC hipotezinin önerdiği gibi sadece gelirin artmasının çevresel bozulmaların önüne geçip geçemediğini araştırmaktır. İktisadi modellerde yer alan değişkenler aslında geçmiş tecrübelerin etkisi altındadır. Diğer bir ifadeyle modele bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin eklenmesi modelin açıklama gücünü arttıracaktır. Bu nedenle dinamik panel veri ekonometrisinden faydalanılmıştır. Hem yöntem hem de amaç olarak literatüre yeni bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Seçilmiş Literatür

EKC hipotezi ile ilgili literatürde birçok çalışma yer almaktadır. Bunun en önemli sebebi elbette ki hızla artan çevre kirliliğidir. EKC hipotezinin test edilmesinde genellikle CO₂ emisyonu, kişi başı CO₂ emisyonu, GSYH, kişi başı GSYH gibi temel test bileşenlerinin yanı sıra kontrol değişken olarak ya da gerçekten CO₂ emisyonu üzerinde etkili olan enerji tüketimi, küreselleşme indeksi, ticari açıklık, finansal açıklık gibi diğer değişkenler de modellerde yer almaktadır.

Tablo-1. Seçilmiş Ampirik Literatür

Yazar (lar)	Ülke(ler) / Yıllar	Yöntem	Sonuç
Selden ve Song (1994)	Seçilmiş 30 ülke 1979 - 1987	Panel OLS analizi	EKC hipotezi geçerlidir.
Moomaw ve Unruh (1997)	16 OECD ülkesi 1950 - 1992	Panel OLS analizi	EKC hipotezi geçerli değildir.
Grimes ve Roberts (1997)	Seçilmiş 47 ülke 1962 - 1991	Panel OLS analizi	EKC hipotezi geçerlidir.
Halkos (2003)	73 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke 1960 - 1990	Panel GMM ve Sabit ve Rassal etkiler modeli	Panel GMM analizinde EKC hipotezi geçerli, diğer analizde geçerli değil.
Focacci (2003)	6 gelişmiş ülke 1960 - 1997	Trend analizi	EKC hipotezi geçerli değildir.
Dijkgraaf ve Vollebergh (2005)	24 OECD ülkesi 1960 - 1997	Hererojen ve homojen panel veri analizi	EKC hipotezi geçerli değildir.
Başar ve Temurlenk (2007)	Türkiye 1950 - 2000	Regresyon analizi	EKC hipotezi geçerli değil.
Güriş ve Tuna (2011)	Seçilmiş 88 ülke 1971 - 2008	Parametrik panel veri modelleri analizi	EKC hipotezi geçerli değil.

Saatçi ve Dumrul (2011)	Türkiye 1950 – 2007	Kejriwal (2008) yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi	EKC hipotezi geçerlidir.
Dam vd. (2013)	Türkiye 1960 – 2010	Dinamik EKK analizi	EKC hipotezi geçerli değil.
Kocak (2014)	Türkiye 1960 - 2010	ARDL eşbütünleşme analizi	EKC geçerli değil.
Aytun (2014)	Gelir gruplarına göre ayrılmış 53 ülke 1981 - 2010	Pedroni (2004) panel eşbütünleşme analizi	EKC hipotezi geçerli değil.
Ertaş ve Uysal (2014)	BRICT ülke grubu 1992 - 2010	Westerlund (2007) eşbütünleşme analizi	EKC hipotezi geçerli değil.
Erdoğan vd. (2015)	Erdoğan vd. (2015)	Erdoğan vd. (2015)	Erdoğan vd. (2015)
Erdoğan vd. (2015)	Türkiye 1975 - 2010	ARDL eşbütünleşme Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik analizleri	EKC hipotezi geçerli değil
Artan vd. (2015)	Türkiye 1981 - 2012	Jhonsen ve Juselius (1992) eşbütünleşme ve VAR analizleri	EKC hipotezi geçerlidir.
Al-Mulali vd. (2015)	Vietnam 1981 - 2011	ARDL eşbütünleşme analizi	EKC hipotezi geçerli değildir.
Ergün ve Polat (2015)	30 OECD ülkesi 1980 - 2010	Pedroni (2004) ve Kao (1999) Panel eşbütünleşme testleri ve VECM panel Granger nedensellik analizi	EKC hipotezi geçerlidir.
Işık vd. (2015)	31 düşük, 79 orta, 47 yüksek gelirli ülke 1980 - 2012	Panel regresyon analizi	EKC hipotezi geçerli değildir.
Apergis ve Ozturk (2015)	14 Asya ülkesi 1990 - 2011	GMM analizi	EKC hipotezi geçerlidir.
Lebe (2016)	Türkiye 1960 - 2010	ARDL eşbütünleşme VECM Granger nedensellik analizleri	EKC geçerli değil. CO2 ile EB arasında geri besleme hipotezi geçerli.
Çağlar ve Mert (2017)	Türkiye 1960 - 2013	Gregory ve Hansen (1996) ve Hatemi-J (2008)	EKC hipotezi geçerlidir.

		yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizleri	
Bozkurt ve Okumuş (2017)	33 Gelişmiş ülke 1980 - 2013	Pedroni (2004) eşbütünleşme analizi	EKC hipotezi geçerli değildir.
Özkoç vd. (2017)	Seçilmiş 91 ülke 1964 - 2009	Pedroni (2004) eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleri	Düşük orta gelirli ülkelerde EKC geçerli Üst orta gelirli ülkelerde EKC geçerli değildir.
Güney (2018)	Türkiye 1960 - 2016	ARDL eşbütünleşme analizi	EKC hipotezi geçerlidir.
Örnek ve Türkmen (2019)	13 yükselen piyasa ekonomisi ülkeleri 13 gelişmiş ekonomi 1975 – 2016	Westerlund ve Edgerton (2008) yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi	Gelişmiş ekonomilerde EKC hipotezi geçerlidir. Yükselen ekonomilerde EKC hipotezi geçerli değildir.
Öztürk ve Gülen (2019)	Türkiye 1960 - 2014	ARDL eşbütünleşme analizi	EKC hipotezi geçerlidir.
Çetin ve Saygın (2019)	Türkiye 1960 - 2014	ARDL eşbütünleşme analizi	EKC hipotezi geçerlidir.
Tatoğlu ve İçen (2019)	Seçilmiş 66 ülke 1971 - 2014	Çok boyutlu Panel veri analizi	Yüksek ve düşük gelirli ülke gruplarında EKC hipotezi geçerlidir.
Ceylan ve Karaağaç (2020)	Türkiye 1960 - 2014	Gregory ve Hansen (1996) yapısal kırılmalı eşbütünleşme ve VECM analizleri	EKC hipotezi geçerli değildir.
Güzel (2021)	Türkiye 1960 - 2015	ARDL eşbütünleşme analizi	EKC hipotezi geçerli değildir.

Note: EKC: Çevresel Kuznets Eğrisini ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi literatürde EKC hipotezinin geçerliliği ile ilgili bir fikir birliği yoktur. Sonuçların değişkenlik göstermesinin ülke ya da ülke grubu, analize konu olan dönem ve kullanılan yöntemlerin farklı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Veri Seti ve Yöntem

Veri Seti

Çalışmada Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatına (OECD) üye olan 1992-2018 yılları arasında düzenli verilerine ulaşabildiğimiz Avusturalya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve Amerika olmak üzere 28 ülke için analiz yapılmıştır. Enerji Tüketimi (LNEC) (10 milyon kilo kaloriye denk gelen enerji tüketimi) ve Karbondioksit emisyonu (LNCO₂) (fosil yakıt tüketiminden kaynaklanan emisyonlar) verileri Uluslararası Enerji Ajansından (IEA, 2020) alınmıştır. Büyümeyi temsilen alınan Gayrisafi Yurtiçi

Hasıla (LNGDP) (2010 baz yılı Amerikan doları cinsinden) verileri Dünya Bankası Veri Tabanından (WDI) elde edilmiştir. LNGDP² serisi LNGDP'nin karesini ifade etmektedir. Tüm değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır.

Tablo-2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Min.	Max.
LNCO ₂	757	2.0876	0.6819	0.2787	3.7582
LNGDP	757	11.7375	0.6256	9.8896	13.2531
LNGDP ²	757	138.1612	14.6039	97.8044	175.6466
LNEC	757	4.6357	0.6103	3.1393	6.2025

Yöntem

Arellano ve Bond (1991) İki Aşamalı Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi

İktisadi modeller açıklanmaya çalışılırken iktisadi davranış biçimlerinin geçmiş tecrübelerin etkisinde olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bu açıdan dinamik panel veri modelleri statik modellerden farklı olarak değişkenlerin gecikmeli değerlerini de modele dahil ettiği için oldukça kullanışlı yöntemlerdir. Dinamik modeller iki türdür. Birincisi otoregresif panel veri modelleri ve gecikmesi dağıtılmış panel veri modelleridir. Bir gecikmeli otoregresif model aşağıdaki gibi ifade edilir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 65).

$$Y_{it} = \alpha Y_{it-1} + \beta X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

1 numaralı eşitlikte i , birim boyutunu t , zaman boyutunu $\varepsilon_{it} = \mu_i + \mu_{it}$ 'dir. Görüldüğü gibi bağımlı değişken Y_{it} 'nin 1 gecikmeli değeri Y_{it-1} modele bağımsız değişken olarak eklenmiştir. Dinamik modellerinde Y_{it-1} ε_{it} 'yi oluşturan μ_i , μ_{it} ile korelasyonlu olduğundan ε_{it} ile de korelasyonlu olmaktadır. Bu durum için araç değişken kullanımı önerilir. Bu yöntem aslında birinci farklar yöntemidir. Anderson ve Hsiao (1982) yönteminde 1 nolu eşitliğin birinci farkı alınır ve aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$Y_{it} - Y_{it-1} = \alpha(Y_{it-1} - Y_{it-2}) + \beta(X_{it} - X_{it-1}) + (\mu_{it} - \mu_{it-1}) \quad (2)$$

2 numaralı eşitliği aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür.

$$\Delta Y = \alpha \Delta Z + \Delta \mu \quad \Delta Z = [(Y_{it-1} - Y_{it-2}), (X_{it} - X_{it-1})] \quad (3)$$

3 numaralı eşitlikte görüldüğü üzere birim etki modelden düşmektedir. Burada Y_{it-2} ya da diğeri araç değişken olarak kullanılabilir. Sonuç olarak kullanılan araç değişken $\Delta \mu_{it}$ ile korelasyonlu olmadığında geçerli bir araç değişkendir. Anderson ve Hsiao (1982) yönteminin etkinliği için hata terimlerinin sabit varyans ve otokorelasyonsuz olma şartlarını sağlaması gerekir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 76). Bu durumda Arellano ve Bond (1991) Genelleştirilmiş Momentler yönteminin kullanılması daha tutarlı tahminlerin elde edilmesini sağlayabilir. İki aşamalı bir tahmindir. İlk olarak birinci fark modeli bağımlı ve bağımsız araç değişkenler kullanılarak yeniden modellenir. Bu yeni model EKK ile tahmin edilir (Baltagi: 2015: 138). Araç değişkenli birinci farklar modeli aşağıdaki gibidir.

$$K' \Delta Y = \delta K' \Delta Z + K' \Delta \mu \quad \Delta Z = [(Y_{it-1} - Y_{it-2}), (X_{it} - X_{it-1})] \quad (4)$$

Arellano ve Bond (1991) araç değişkenlerin geçerliliğini test etmek için Sargan testini önermiştir. Sargan testi aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$s = \Delta \hat{u} Z \left(\sum_{i=1}^N Z_i' \Delta \hat{u}_i \hat{u}_i' Z_i \right)^{-1} Z' \Delta \hat{u} \sim \chi_{p-K-1}^2 \quad (5)$$

5 nolu eşitlikte $\Delta \hat{u}$, iki aşamalı tahminden elde edilen kalıntılardır. Bu test sonuçları aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir temel hipotezine karşı sınanır. H_0 hipotezinin kabul edilmesi araç değişkenlerin geçerli olduğu anlamına gelmektedir (Baltagi:2015: 141; Yerdelen Tatoğlu: 2012: 99).

Arellano ve Bond (1991) dinamik modellerde otokorelasyon olup olmadığını sınak için Arellano ve Bond otokorelasyon testini önermiştir. Bu test birinci fark modelinin kalıntılarında ikinci mertebeden AR(2) korelasyonu sınar. 3 nolu eşitliğin kalıntıları aşağıdaki gibidir.

$$\hat{\mu} = Y - Z\hat{\alpha} = \varepsilon - (\hat{\alpha} - \alpha) \quad (6)$$

Burada $\hat{\alpha}$, α 'nın GMM tahmincisini ifade eder. Farklardan elde edilen kalıntıların kullanıldığı modelde test istatistiği aşağıdaki gibidir.

$$m_2 = \frac{\hat{v}_{-2}\hat{v}}{\hat{\sigma}^{1/2}} \sim N(0,1) \quad (7)$$

Burada $\hat{v}_{-2}$ ikinci gecikmedeki kalıntıları ifade eder. Bu testte fark modelinden elde edilen kalıntılar *ikinci mertebeden otokorelasyon* yoktur temel hipotezine karşı sınanır. Hipotezin kabul edilmesi $v_{i,t}$ 'nin otokorelasyonsuz olduğu anlamına gelir (Arellano ve Bond, 1991:280-281). Bu çalışma için kurulan model aşağıdaki gibidir.

$$LNCO_2 = \alpha LNCO_{2it-1} + \beta_1 LNGDP_{it} + \beta_2 LNGDP_{it}^2 + LNEC_{it} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

8 nolu eşitlikte LN , değişkenlerin logaritmalarını, ε_{it} , hata terimini göstermektedir. Bu model Arellano ve Bond (1991) GMM analizi ile tahmin edilmiş test sonuçları Tablo-2'de gösterilmiştir.

Tablo-3. Arellano ve Bond (1991) GMM Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNCO₂			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Test istatistiği	P-Olasılık Değeri
LNCO ₂ (-1)	0.5486*	43.4559	0.0000
LNGDP	-2.3729*	-33.3872	0.0000
LNGDP ²	0.0928*	30.2980	0.0000
LNEC	0.7059*	22.7022	0.0000
Model için Gereken Diğer Testler		Test istatistiği	P-Olasılık Değeri
Wald Testi (χ^2)		46600	0.0000
Sargan Testi		30.67	0.2408
Arellano-Bond Otokorelasyon Testi AR(1)		-3.3492	0.0008
Arellano-Bond Otokorelasyon Testi AR(2)		-0.0364	0.9709

Not: * Katsayıların %1 seviyesinde anlamlı olduklarını göstermektedir.

Tablo-3'te Arellano ve Bond (1991) GMM test sonuçları yer almaktadır. Tüm değişkenler %1 seviyesinde istatistiki olarak anlamlıdır. Ayrıca parametre anlamlılığını sınamak için kullanılan Wald, araç değişkenlerin geçerliliğini sınavan Sargan ve ikinci mertebeden otokorelasyonun olup olmadığını sınavan Arellano ve Bond (1991) otokorelasyon testleri de modelin geçerlilik varsayımlarını doğruladığı görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre LNGDP'de meydana gelen %1'lik bir değişim LNCO₂'yi %2.37 azaltmaktadır. LNGDP²'de meydana gelen %1'lik bir değişim ise LNCO₂'yi %0.09 arttırmaktadır. LNEC'de meydana gelen %1'lik bir değişim ise yine CO₂'yi %0.70 arttırmaktadır. Test sonuçlarına göre Çevresel Kuznets hipotezinin önerdiği test U ilişkisi değil U şeklinde bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle Çevresel Kuznets Hipotezi geçerli değildir. Analiz sonuçları literatürde yer alan Moomaw ve Unruh (1997), Focacci (2003), Dijkgraaf ve Vollebergh (2005), Güriş ve Tuna (2011), Aytun (2014), Ertaş ve Uysal (2014), Işık vd. (2015), Bozkurt ve Okumuş (2017) çalışmalarıyla da desteklenmektedir.

Sonuç

EKC hipotezi çevre kirliliği ile ekonomik büyüme arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğunu yani ülkelerin gelişme süreçlerinde öncelikle CO₂ emisyonunun artacağını ve ülkeler gelişmiş ülke seviyesine ulaştıkça diğer bir ifadeyle gelirleri arttıkça CO₂ emisyonunun da azalacağını ifade etmektedir. Analiz

sonuçlarında EKC hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. Bunun iki sebepten kaynaklandığı düşünülmektedir. Birincisi ülkelerin gelişmişlik seviyeleri arttıkça çevre duyarlılığının da gelir artışı ile doğru orantılı bir şekilde artacağı varsayımının her zaman geçerli olmayacağıdır. İkincisi ise Kuznets hipotezinin ve ekonomi literatürünün önerdiği büyüme verisinin (GSYH, Kişi başı GSYH gibi) aslında gerçekten ülkelerin ekonomik açıdan büyük ülke olup olmadıklarının bir göstergesi midir? Görüldüğü üzere ülkelerin sadece gelişim süreçlerini tamamlamaları çevresel problemlerin kendiliğinden çözümünü beraberinde getirmemektedir. Bu nedenle; Ülkeler gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın fosil yakıt tüketimlerini azaltmalıdırlar. Aslında bunu ilk yapması gerekenler yüksek gelirli ülkelerdir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı teşvik edilmelidir. Teknolojik yeniliklerin de çevresel duyarlılık üzerine evirilmelerinin bir zorunluluk haline getirilmesi gerekmektedir. Hane halkı başta olmak üzere toplumun tamamının geri dönüşüm hakkında bilinçlendirilmesi de uzun dönemde çevresel problemlerin çözümüne büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

1. ALBAYRAK, E. N., & GÖKÇE, A. (2015). Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kirlilik İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisi ve Türkiye Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(2), 279-301.
2. AL-MULALI, U., SABOORI, B., & OZTURK, I. (2015). Investigating the environmental Kuznets curve hypothesis in Vietnam. *Energy Policy*, 76, 123-131.
3. ANDERSON, T. W., & HSIAO, C. (1982). Formulation and estimation of dynamic models using panel data. *Journal of econometrics*, 18(1), 47-82.
4. APERGIS, N., & OZTURK, I. (2015). Testing environmental Kuznets curve hypothesis in Asian countries. *Ecological Indicators*, 52, 16-22.
5. ARELLANO, M., & BOND, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The review of economic studies*, 58(2), 277-297.
6. ARTAN, S., HAYALOĞLU, P., & SEYHAN, B. (2015). Türkiye’de Çevre Kirliliği, Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 308-325.
7. AYTUN, C. (2014). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezi: Panel veri analizi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (44).
8. BALTAGI, B. (2005). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons.
9. BAŞAR, S., & TEMURLenk, M. S. (2007). Çevreye uyarlanmış Kuznets eğrisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-12.
10. BORGHESI, S. (1999). The environmental Kuznets curve: a survey of the literature, *Econstar*, Working Paper, 1-30.
11. BOZKURT, C., & OKUMUŞ, I. (2017). Gelişmiş Ülkelerde Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Test Edilmesi: Kyoto Protokolünün Rolü. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(4), 57-67.
12. CEYLAN, R., & KARAAĞAÇ, G. E. (2020). Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Test Edilmesi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi ile Hata Düzeltme Modelinden Kanıtlar. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 7(2), 75-85.
13. ÇAĞLAR, A. E., & MERT, M. (2017). Türkiye’de çevresel Kuznets Hipotezi ve yenilenebilir enerji tüketiminin karbon salımı üzerine etkisi: Yapısal kırılmalı eşbütünleşme yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 21-38.
14. ÇETİN, M., & SAYGIN, S. (2019). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi’nin Ampirik Analizi: Türkiye Ekonomisi Örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 529-546.
15. DIJKGRAAF, E., & VOLLEBERGH, H. R. (2005). A test for parameter homogeneity in CO₂ panel EKC estimations. *Environmental and resource economics*, 32(2), 229-239.
16. ERATAS, F., & UYSAL, D. (2014). Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımının "BRICTt" Ülkeleri Kapsamında Değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(1), 1.
17. ERDOĞAN, İ., TÜRKÖZ, K., & GÖRÜŞ, M. Ş. (2015). 11. Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye Ekonomisi için Geçerliliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44).

18. ERGÜN, S., & POLAT, M. A. (2015). OECD ülkelerinde CO2 emisyonu, elektrik tüketimi ve büyüme ilişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (45), 115-141.
19. FOCACCI, A. (2003). Empirical evidence in the analysis of the environmental and energy policies of a series of industrialised nations, during the period 1960–1997, using widely employed macroeconomic indicators. *Energy Policy*, 31(4), 333-352.
20. GROSSMAN, G. M. (1995). Pollution and growth: what do we know. *The economics of sustainable development*, 19-45.
21. GROSSMAN, G., KREUGER, A. (1991). “Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement”, NBER Working Paper, No. 3914.
22. GÜNEY, A. (2018). Genişletilmiş Çevresel Kuznets Eğrisinin Türkiye İçin Yeniden Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(3), 745-761.
23. GÜRİŞ, S., & TUNA, E. (2011). Çevresel Kuznets eğrisi'nin geçerliliğinin panel veri modelleriyle analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 173-189.
24. GÜZEL, F. (2021). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye Ekonomisinde Geçerliliğinin Ampirik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (30), 59-76.
25. HALKOS, G. E. (2003). Environmental Kuznets Curve for sulfur: evidence using GMM estimation and random coefficient panel data models. *Environment and development economics*, 581-601.
26. IŞIK, N., ENGELOĞLU, Ö., & KILINÇ, E. C. (2015). Kişi Başına Gelir ile Çevre Kirliliği Arasındaki İlişki: Gelir Seviyesine Göre Ülke Grupları için Çevresel Kuznets Eğrisi Uygulaması. *Journal of Economics & Administrative Sciences/Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2).
27. KOÇAK, E. (2014). Türkiye'de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 62-73.
28. LEBE, F. (2016). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezi: Türkiye için eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 177-194.
29. MOOMAW, W. R., & UNRUH, G. C. (1997). Are environmental Kuznets curves misleading us? The case of CO₂ emissions. *Environment and development economics*, 451-463.
30. ÖRNEK, İ., & TÜRKMEN, S. (2019). Gelişmiş ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin Analizi. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 28(3), 109-129.
31. ÖZKOÇ, H., YILDIRIM, A., & KUDUBEŞ, E. (2017). Çevresel Kuznets Eğrisinin Geçerliliğinin Düşük ve Üst Orta Gelirli Ülkeler için Sınanması: 1964-2009 Dönemi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 327-340.
32. ÖZTÜRK, S., & GÜLEN, M. İ. (2019). Çevresel Kuznets Hipotezinin Türkiye İçin geçerliliğinin ampirik analizi: 1960-2014 dönemi ARDL sınır testi yaklaşımı. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 219-227.
33. ROBERTS, J. T., & GRIMES, P. E. (1997). Carbon intensity and economic development 1962–1991: a brief exploration of the environmental Kuznets curve. *World development*, 25(2), 191-198.
34. SAATÇI, M., & DUMRUL, Y. (2011). Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: Çevresel kuznets eğrisinin Türk ekonomisi için yapısal kırılmalı eş-bütünleşme yöntemiyle tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), 65-86.
35. TATOĞLU, F., & İÇEN, H. (2019). Çevresel Kuznets Eğrisinin Çok Boyutlu Panel Veri Modelleri ile Analizi. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1), 26-38.
36. YANDLE, B., BHATTARAI M., VIJAYARAGHAVAN, M. (2014) “Environmental Kuznets Curves: A Review of Findings, Methods, and Policy Implications”, **Research Study** 2, 1-16.
37. YERDELEN TATOĞLU, F. (2013). İleri panel veri analizi stata uygulamalı. *Baskı, İstanbul, Beta Yayınları*.

Presentation ID/Sunum No= 2

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Gastronomide Yeni Trend Marijuana:Cannabidiol (CBD)****Dr. Öğretim Üyesi Emrah Köksal Sezgin¹**¹Aydın Adnan Menderes Üniversitesi**Özet**

Marijuana olarak da adlandırılan cannabidiol 400'den fazla aktif bileşen içerir. Kanabinoidler konusunda çok sayıda çığır açan küresel araştırma var. Bunlar, kanserle savaşan yeteneği, bağıışıklık dâhil tanımlanabilir tıbbi özellikleri, sahip olduğu ortaya çıkan kanıtlarsistem desteği ve antiinflamatuvar güçler şeklinde sıralanabilir. Marijuana kurutulmuş çiçeklerin yeşilimsi gri bir karışımıdır. Marijuana son dönemde gastronomide ve tıbbi alanda sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. CBD ayrıca, THC'nin psikoaktif etkilerini hafifletir, yükseklerden uzaklaştır ve bildirildiğine göre büyük dozlara eşlik edebilecek kaygıyı azaltır. Bu kullanım alanları dışında son zamanlarda gastronomi alanında kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı CBD Yağı'nın kullanım alanlarını, türlerini ve gıdalarda kullanımı incelemek üzerinedir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada öncelikle CBD yağı hakkında bilgi verilecek olup, sonrasında CBD yağının kullanım alanları ve gastronomi alanında kullanımı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Marijuana, CBD Yağı, Cannabidiol, Gastronomi.

Abstract

Cannabidiol, also called marijuana, contains more than 400 active ingredients. There is a lot of ground breaking global research on cannabinoids. These include cancer-fighting ability, identifiable medical properties, including immunity, emerging evidence, system support, and anti-inflammatory powers. Marijuana is a greenish gray mix of dried flowers. Marijuana has recently been used frequently in gastronomy and medicine. CBD also alleviates the psycho active effects of THC, shifts away from highs, and reduce anxiety that can reportedly accompany large doses. Apart from these areas of use, it has recently been used in the field of gastronomy. The aim of this study is to examine the uses, types and uses of CBD Oil in foods. The study was carried out with the literature review method, one of the qualitative research methods. In the study, firstly, information about CBD oil will be given, and then the uses of CBD oil and its use in the field of gastronomy will be examined.

Keywords: Marijuana, CBD Oil, Cannabidiol, Gastronomy.

Giriş

Cannabis Sativa insanlık tarihinde yetiştirilmiş 2n=20 kromozomlu tek yıllık, C3 grubundan uzun ve kuvvetli, tohumu ve lifleri için yetiştirilen ilk kültür bitkilerinden birisidir. (Gizlenci, v.d., 2019: 2)

Esrar yağı, karma yağı, saksı yağı, CBD yağı, Rick Simpson Yağı (RSO) gibi farklı isimler ile adlandırılmıştır. (Martini, 2016: 182)

CBD yağı ilk keşfedildiği andan itibaren farklı alanlarda kullanılmakta olup, son birkaç yıldır dünya genelinde popüler hale gelmeye başlamıştır. Örneğin, çocuklarda Dravet sendromu için etkili bir ilaç olarak, tıbbi ilaç yapımında, hastalıkların tedavisinde, son zamanlarda da gastronomi alanında kendisine kullanım alanı bulmuştur. Günümüzde CBD'nin yüzlerce üreticisinin olmamasına rağmen, piyasada aktif bir şekilde CBD satıcılarının ve kullanıcılarının sayıları artmaktadır. (Haze Kamp, 2018: 65) Bu çalışmada genel olarak CBD Yağı'nın kullanım alanları, türleri ve gıdalarda kullanımı incelenecektir.

CBD Yağı

“Cannabis Sativa” bitkisi marihuana olarak da adlandırılmakta olup, içerdiği kimyasal maddeler bakımından insan üzerinde fizyolojik ve psikolojik etkiler bırakmaktadır. Bu nedenle Cannabis Sativa bitkisinin üretimi kaçak yollarla gerçekleştirilmektedir. Cannabis Sativa'nın dişi ve erkek olarak iki farklı türü bulunmakta olup, bu türlerinin etrafında bulunan çiçekli tepeleri ve dişi bitkinin tohumu etrafında bulunan yaprakları psikoaktif maddeler taşır. Dişi bitkinin çiçekli tepelerinden salgılanan reçine “haşiş”

olarak adlandırılmaktadır. Esrar olarak da bilinen bu reçine pek çok sayıda kannabinoid içermesine rağmen delta-9-tetrahidrokannabinol (Δ^9 -THC) en etken psikoaktif maddedir. Taşikardi, vazodilasyon, hipertansiyon, bronkodilasyon, göz içi basıncında azalma, dış uyaranları algılamada değişimler, hafıza kaybı ve zaman algısını kavrayamama gibi etkileri vardır. (Özşeker, v.d., 2017: 36)

Esrarın ağız yoluyla alınımı gerçekleştirildiğinde 3-4 saat içerisinde etkisi belirgin bir şekilde hissedilir. Ancak sigara içerisinde inhalasyon yoluyla alımlarda etkisi hemen gözlemlenmektedir. (Özşeker, v.d., 2017: 36)

CBD yağının bileşenlerini meydana getiren kenevir bitkisinin, flavonoidler, terpenoidler ve kanabinoidlerdâhil olmak üzere 500'den fazla bileşenden meydana geldiği bilinmektedir. Kannabinoidlerin aktif bileşikleri, bu delta-9- olan tetrahidrokannabinolden (THC), THC psikoaktif etkisine karşı olarak, başlıca psikoaktif bileşik ve kannabidiol (CBD) şeklinde en yüksek konsantrasyonda üretilmektedir. (Martini, 2016: 182) Bununla birlikte, Kannabidiol (CBD), Cannabis Sativa'nın bir bileşenidir ve bitki özlerinin %40'ına kadarını oluşturmaktadır. Diğer taraftan, CBD konsantrasyonları oldukça değişken olmakla birlikte, büyüme koşullarına, farklı fenotiplere bağlı olarak, yasadışı kenevir şeklinde ve analiz edilen bitkinin bir bölümünden meydana getirilmektedir. (Bergamaschi, v.d., 2011: 1) Nitekim, Kannabidiol (CBD), kenevir bitkisinde bulunan doğal olarak ortaya çıkan kannabinoidlerden biridir.

Esrar yağları çeşitli konsantrasyonlar içerebilir. CBD, tetrahidrokanabinol (THC) ve küçük kannabinoidler, esas olarak kullanılan kenevir çeşidine bağlı olarak şekillenmektedir. Bununla birlikte şu an için en popüler yağın CBD yağı olduğu söylenmekle birlikte esrarjeprol bakımından (CBG) bakımından yağların da ön plana çıktığı gözlenmektedir. THC bakımından zengin kenevir yağı türü, birkaç yıldır bilinmekte olup, genellikle "Simpson yağı" olarak adlandırılmaktadır. Hazırlık aşamasındaki metotlara bağlı olarak, bu ürünlerde terpenlerin var olabileceği ya da kullanılabileceği söylenmektedir. Bununla birlikte, buharlaştırılmış terpenleri yoğunlaştırma yoluyla yakalamak ve tekrar nihai yağa yeniden sokmak mümkündür.

CBD yağı, birçok nedenden dolayı kenevir ve kannabinoidlerin birçok tıbbi kullanıcısı için favori uygulama şekli haline gelmiştir. CBD yağı kullanımının zehirlenme riski taşımadığı bilinmektedir. THC bakımından ürünler için mümkün olandan çok daha büyük dozlar tüketilebilir. Bitkisel esrar kullanmanın bütünsel yaklaşımını tercih eden birçok kullanıcı, sigara içmenin veya onu buharlaştırmanın neden olduğu tipik koku ile ilgili damgalanma konusunda endişelenmektedir. (Haze Kamp, 2018: 65) Esrar yağı, bir tüketicuyu esrar kullanıcısı olarak tanımlayabilecek bir kokuya sahip değildir ve sosyal bir ortamda, örneğin işte ya da ailenin çevresinde bile gizli olarak kullanılabilir. Konsantre bir ekstrakt kullanmanın bu aynı yararları, 2013'te yayınlanan tıbbi esrar kullanıcıları arasında yapılan geniş bir araştırmada, belki de tercih edilen bir alım yöntemi olarak kenevir yağlarının ortaya çıkışının erken bir göstergesi olarak tanımlanmıştır. (Haze Kamp, 2018: 66) Halen piyasa, oralkapsüller, lipozomal ürünler, cilt kremleri ve CBD içeren sakızlar dahil olmak üzere daha sofistike ve patentlenebilir ürünlere doğru daha da gelişmektedir. (Haze Kamp, 2018: 66)

Kenevir özlerinden üretilen kenevir yağı insan sağlığını koruma özelliğine sahip olduğu için gıdalarda ve gıda takviyelerinde kullanılabilir. Örneğin Polonya'ya özgü Siemieniotka, geleneksel Noel arifesi yemeğinde sıkça yenen kenevir tohumu ile yapılan Silesya çorbasıdır. (<http://www.eiha.org/> , Erişim Tarihi: 18.08.2019)

Kenevir yağı ağızdan alınabilir, buharlaştırılarak solunur, topikal olarak uygulanır veya fitiller halinde formüle edilir. Yüksek kalitede yağ, yüksek oranda aktif bileşen içerir ve kenevir türüne, ham bitki materyalinin kalitesine ve özütleme işlemine bağlıdır. (Martini, 2016: 182) Cannabis ve kannabinoidlerin (özellikle de yağ ekstraksiyonunda bulunan yüksek dozlarda) kanser hücrelerini öldürebileceğine dair, birçok doğrulanmamış istemin yanı sıra artan bir ilgi vardır. (Martini, 2016: 182)

CBD Yağı'nın Kullanım Alanları

Kenevirden yapılan CBD yağı, ABD'de tamamen yasal ve şimdi restoranlarda imza yemeklerinde kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, CBD yağı, psikotropik özelliklere sahip olmamakla birlikte, baş ağrısı, kaygı bozukluğu ve depresyon dâhil birçok hastalığın tedavisinde kullanılmaktadır. CBD yağına dair günümüzde az sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen, farklı sektörlerde ilgi artışı gün geçtikçe

çoğalmaktadır. Gastronomi alanında CBD'ye ilişkin kullanımlar özellikle 2019 yılında artmış olmakla birlikte, Kaliforniya'dan New York'a kadar olan restoranlar, CBD yağını kullanarak kokteyller, tuzlu yemekler ve tatlılar yaratmaktadır. Amerika'da şu an 12 restoran, CBD katkılı yiyecek ve içecekler üretmektedir. CBD yağı ile birlikte, eklenmiş maya içermeyen kendiliğinden fermantasyondan yapılmış birçok bira çeşidinin yapımının gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Şarap yapımına veya sirke üretimine benzer şekilde yapılan bu demleme yöntemi, ekşi ve korkak tatlar yaratır ve genellikle fiçılarda yaşlandırılmaktadır. Bu bağlamda büyük meşrubat şirketleri şimdilerde esrar ve CBD'infüze içecekler üzerine bahis koymaktadırlar. Molson-Coors, Constellation Brands ve hatta Coca-Cola, bira ve alkolsüz içeceklere THC eklenmiş içeceklerin üretimini araştırdığı bilinmektedir. (<https://www.theculinarypro.com/2019-culinary-trends>, Erişim Tarihi: 24.07.2019) 2018 yılı içerisinde CBD katkılı yağ dolu kapsüller, tropikal balsamların üretildiği bilinmektedir. Bununla birlikte Birmingham'da bir şirket CBD içeren ilk gazlı içeceği ürettiğinin bilgisini vermektedir. Yine 2018 yılı içerisinde Birmingham'da Green Monkey adında CBD ürünlerini satmak için bir şirket kurulmuştur. Bu gelişmelerin devamında CBD ile ilgili ürünlerin satışını yapan dükkânlar açılmış olup, CBD, CVS, Walgreen's ve Rite-Aid gibi ana perakendecilerin raflarında yerini almaya başlamıştır. (<https://www.bbc.com/news/uk-england-birmingham-48053266>, Erişim Tarihi: 21.08.2019) ABD'de bulunan San Antonio şehrindeki Dab Hemp Cafe'de CBD yağı katkılı meyve suları, hamur işleri, kahveler, sıcak çikolatalar ve ebegümeci çayı üretildiği bilgisi medyaya yansımıştır. (<https://www.nytimes.com/2019/05/06/us/cbd-cannabis-marijuana-hemp.html>, Erişim Tarihi: 22.08.2019)

Dünya geneline Magic Brownies ve Cherry Garcia dondurması satışı yaptığı bilinen bir şirket kısa bir süre önce yapmış olduğu açıklama ile birlikte yakın gelecekte CBD katkılı dondurma üretimine başlayacağını duyurmuştur. Bununla birlikte gıda şirketleri CBD katkılı ürünlerin sadece dondurma ile sınırlı kalmayacağını bildirmektedirler. Nitekim 2019 yılının Nisan ayı içerisinde Carl's Jr. Hamburger zinciri, kenevir kullanıcıları için ulusal bayram olarak kabul edilen 4/20 hafta sonu boyunca CBD'li burgerlerin yasal olacağını duyurmuştur. Oreo çerezleri ve diğer aperatif yiyeceklerin üretimini yapan uluslararası şirket Mondelez'in genel müdürü Dirk Van de Put, CNBC'ye şirketin Mayıs ayında CBD'ye infekte edilmiş gıda üretimi için "hazırlanıyor" olduğunu ve devlet onayının beklendiğinin açıklamasını yapmıştır. (<https://www.healthline.com/health-news/ice-cream-and-other-foods-that-may-soon-be-infused-with-cannabidiol#CBD-remains-illegal-as-a-food-additive>, Erişim Tarihi: 24.08.2019)

Ancak 2018'de imzalanan Çiftlik Yasası ile birlikte kenevir bitkisinden elde edilen CBD yağı yasallaştırılmasına rağmen, Gıda ve İlaç Dairesi (FDA) CBD yağının henüz bir gıda katkı maddesi olarak kullanılmasını onaylamamıştır. FDA, CBD'nin pediatrik nöbetleri tedavi etmek için bir ilaç olarak onaylandığı için (Haziran 2018'de Epidiolex), yasal olarak gıda veya diyet maddelerine eklenemediğini söylemektedir. (<https://www.healthline.com/health-news/ice-cream-and-other-foods-that-may-soon-be-infused-with-cannabidiol#CBD-remains-illegal-as-a-food-additive>, Erişim Tarihi: 24.08.2019)

Ulusal Restoranlar Birliği ve Amerikan Mutfak Federasyonu, 2019 yılı için en iyi mutfak ve restoran konseptleri hakkında yapmış olduğu çalışma kapsamında 650 profesyonel şef ile görüşmüştür. Bu çalışma kapsamında her 4 şeften 3'ünün CBD ve esrarla beslenen gıdaların 2019 yılı içerisinde sıcak bir trend olacağı görüşünü belirttiği bilinmektedir. Elbette, şeflerin esrar ve kenevir bitkisinde bulunan psikoaktif olmayan bir bileşik olan CBD'ye olan ilgisi, CBD yağının kesin bir şekilde yakın bir gelecek içinde restoranlara geleceği anlamına gelmediği de bir gerçektir. Esrar kullanımı federal düzeyde yasadışı kalmakta olup, sadece 10 ülkenin rekreasyon amaçlı yasallaştırıldığı bilinmektedir. Biraz daha az incelemeye trende girmek isteyen bazı restorancılar, lüks kenevir kaplı yiyecekler içeren menüler sunan özel akşam yemeği kulüplerine dönüşmektedir. Kanada'da 2018 yılında marijuana kullanımının yasallaştırılmış olmasına rağmen 2019 yılının Ekim ayına kadar yasal olarak kullanılmayacağı kabul edilmiştir. Nitekim CBD ürünlerinin çoğu, Başkan Donald Trump'ın Aralık ayında Çiftlik Yasası'nı imzalamasından sonra federal yasalarla yasal hale geldi. Bununla birlikte, Gıda ve İlaç İdaresi, FDA onaylı bir ilaçta aktif bir bileşen olduğundan, yiyecek ve içeceklere CBD eklenmesini yasaklamaktadır. Gıda ve İlaç Dairesi, ilk kamuya açık duruşmasını 31 Mayıs'ta yiyecek ve içeceklerde CBD'nin yasallaştırılması üzerine başlattı. Bu, bazı restoranların tüketici talebine cevap vermek için MIA kaynaklı ürünleri satmasını engellemiştir. Esrar için kısa olan CBD, bedeni THC gibi değiştirmeden rahatlamaya yardımcı olmaktadır.

Ancak, özellikle halka açık olan restoran zincirleri, yasal düzenleme sorunu çözülmeye kadar menüye CBD eklemekten büyük ölçüde uzak durdu. Yasal düzenleme sonrasında dahi Hood Crecca yapmış olduğu bir açıklamada, özellikle kendilerini aile dostu olarak faturalandırmak istiyorlarsa, CBD ile beslenen

yiyecek ve içeceklerin restoran konseptlerine ve markalarına nasıl uyduğunu düşünmeleri gerektiğini söyledi.

Yerel düzenleyicilerden gelen baskılar, trendin yanı sıra yükselişe geçti. New York'un sağlık departmanı restoranlara yiyecek ve içecek eklemeyi bırakmalarını emrederken, Los Angeles'ın sağlık departmanı yiyecek ve içeceklerde CBD kullanan restoranlar için teftiş noktaları başlattı.

Restoran grubunun anketinde esrarın ya da CBD kaynaklı yiyeceklerin altına inen diğer restoran eğilimleri tartışmaya daha az karışmış durumdadır. Sıfır atık pişirme, doğal malzemeler ve lüks paket servisi paketleme de ilk 10'da yer almıştır. (<https://www.cnbc.com/2019/04/08/chefs-pick-cbd--and-cannabis-infused-food-as-this-years-hot-trend.html>, Erişim Tarihi: 24.07.2019)

CBD yağı farklı hastalıkların semptomlarını hafifletmek amacıyla farklı şekillerde kullanılabilir. Bu bağlamda bazı CBD yağı ürünlerinin, farklı yiyecek ve içeceklerle karıştırılarak tüketildiği veya pipet yoluyla tüketildiği bilinmektedir. Bununla birlikte CBD yağından yapılan bazı ürünler yoğun bir kıvama getirilerek cilde masaj yolu ile de uygulanabilmekte olup, bazı durumlarda da kapsül şeklinde de kullanılabilir. (<http://kozmetrik.com/cbd-yagi-faydalari/>, Erişim Tarihi: 29.07.2019).

Sonuç

CBD olarak da bilinen Esraridiol, az bilinen bir molekülden, sağlık bilincine sahip kişilerce tüketildiğinde hızla büyüyen bir potansiyel besin takviyesine dönüşmektedir. CBD, kenevir ve kenevir de dâhil olmak üzere kenevir bitkisi çiçekleri, tohumları ve sapları boyunca doğal olarak bulunur. 85+ kannabinoidlerin çoğundan farklı olarak - esrarda bulunan bileşikler - CBD esrarda önemli miktarlarda bulunur, bu nedenle günlük CBD kenevir yağı takviyelerinde kullanılmak üzere kenevir bitkisinden kolayca çıkarılır. Kannabidiol, ABD'de ve uluslararası 40 ülkede sayısız potansiyel yararı ve yasal statüsü nedeniyle şu anda mevcut olan en heyecan verici kannabinoid olarak değerlendirilmektedir.

CBD, kenevir bitkisinde ve kenevirin birçok çeşidinde önemli miktarlarda bulunur. Kenevir ve esrar arasındaki temel fonksiyonel fark, THC'nin ölçülebilir seviyesidir. Esrar, özellikle rekreasyonel kullanım için önemli miktarda THC içerecek şekilde yetiştirilirken, kenevir sadece THC miktarında eser miktarda bulunur. Kenevirde doğal olarak bulunan CBD Amerika Birleşik Devletleri'nde de yasaldır. ABD'de esrardan elde edilen CBD federal olarak yasa dışıdır ve Kannaway, CBD kenevir yağını yasal olarak temin edilebilen kenevir bitkilerinden alır ve gönderdiğimiz ürünlerin tüm federal kısıtlamaları karşılmasını sağlar.

Tıbbi araştırmalar, esrarda bulunan ve iyi bilinen yüksek indükleyici molekül olan kannabidiolün THC ile aynı şekilde psikoaktif olmadığını göstermiştir. Bu zehirlenme, CBD'yi yaşına bakılmaksızın popülaritesine katkıda bulunan herkes tarafından kullanımı güvenli hale getirir.

Örneğin, diğer kanabinoidler gibi CBD'nin iştah, uyku ve bağışıklık tepkisi gibi fonksiyonlar arasındaki dengeyi teşvik ederek vücutta homeostazın yaratılmasından sorumlu olan, vücutun doğal olarak oluşan endokannabinoid sistemi ile etkileşime girdiği bilinmektedir. (<http://www.kannawayturkiye.com/335-kenevir-yagi&lang=1>, Erişim Tarihi: 31.07.2019)

Burada CBD yağının bir ilaç mı yoksa gıda takviyesi mi olduğu meselesi ortaya çıkmaktadır. İkisi arasındaki başlıca fark bu şifalı ilaçlar güvenli olduğu kanıtlanıncaya kadar güvensiz olarak kabul edilir. Gıda takviyeleri aksi ispat edilmediği sürece güvenli kabul edilir. Sonuç olarak, asıl soru olsun ya da olmasın CBD, tüketiciler (çocuklar, yaşlılar, hastalar) için büyük ve düzenlenmemiş miktarlarda güvenli değildir.

Nitekim Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) yakın bir tarihte yapmış olduğu incelemede, bugüne dek saf CBD kullanımıyla ilişkili olarak herhangi bir rekreasyonel kullanım ya da halk sağlığıyla ilgili herhangi bir sorun olduğuna dair hiçbir kanıt bulunamadığı sonucuna varmıştır.

Bununla birlikte kontrolsüz kaynaklardan elde edilen CBD yağının bazen ciddi sağlık sorunlarına ve hastaneye yatışlara sebebiyet verebileceği iyi bilinmektedir. Buna sebep olarak da CBD yağının elde edilmesi aşamasında kasıtlı olarak eklenmiş kimyasal maddelerin ağırlığı, verimi, potansiyelini arttırmak için kullanılan böcek ilacı katkıları (ağır metaller, küfler, bakteriler) gösterilmektedir. Örneğin pestisitlerin Hollanda'da kahve dükkanlarında esrarla birlikte sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. (Haze Kamp, 2018: 65)

On binlerce çalışma, kannabidiolün sahip olabileceği çok çeşitli potansiyel faydaları göstermiştir. Düzenleyiciler ve milletvekilleri dikkat çekmeye ve anlamlı reformlar yaratmaya başladıkça, esrar, her tür

ortak üründe ana madde haline gelme olanağına sahiptir. Bu arada, siz ve aileniz tarafından kullanılmak üzere Kannaway mağazasından yasal olarak çeşitli CBD ürünleri satın alınabilir. (<http://www.kannawayturkiye.com/335-kenevir-yagi&lang=1>, Erişim Tarihi: 31.07.2019)

Sonuç olarak CBD yağının kullanımının gıdalarda ve ilaç sanayinde kullanımı her geçen gün terapatik bir işlev görse dahi CBD yağlarının mevcut düzenlenmesiz üretim ve satışlarının sorumlu bir şekilde yapıp yapılmadığının denetlenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

1. EIHA Presentation on Hemp Extracts, European Industrial Hemp Association, 12 March 2019, WG PAFF Committee, <http://www.eiha.org/>, Erişim Tarihi: 18.08.2019
2. Hazekamp, Arno, (2018). "The Trouble with CBD Oil", Legal and Regulatory Aspects-Commentary, Med Cannabis Cannabinoids. 1:65–72.
3. Gizlenci, Ş., Acar M., Yiğen, Ç., Aytac, S., (2019). Kenevir Tarımı. Samsun: Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
4. Martini, Nataly, (2016). "Cannabis Oil", Journal of primary health care. 182-183
5. Özşeker Efeoğlu, P., Dip, A., Dağlıoğlu, N., Gülmen, M.K., (2017). "Sentetik Kannabinoidler: Yeni Nesil Esrar", Türk Aile Hekimleri Dergisi, 21 (1): 34-40
6. <http://www.kannawayturkiye.com/335-kenevir-yagi&lang=1>, Erişim Tarihi: 31.07.2019
7. <https://www.theculinarypro.com/2019-culinary-trends>, Erişim Tarihi: 24.07.2019
8. <https://www.cnn.com/2019/04/08/chefs-pick-cbd--and-cannabis-infused-food-as-this-years-hot-trend.html>, Erişim Tarihi: 24.07.2019
9. <http://kozmetik.com/cbd-yagi-faydaları/>, Erişim Tarihi: 29.07.2019
10. <https://www.bbc.com/news/uk-england-birmingham-48053266>, Erişim Tarihi: 21.08.2019
11. <https://www.nytimes.com/2019/05/06/us/cbd-cannabis-marijuana-hemp.html>, Erişim Tarihi: 22.08.2019
12. <https://www.healthline.com/health-news/ice-cream-and-other-foods-that-may-soon-be-infused-with-cannabidiol#CBD-remains-illegal-as-a-food-additive>, Erişim Tarihi: 24.08.2019
13. Arwa Mahdawi, Are 'weedtampons' the answer to period pain?, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/may/28/are-weed-tampons-answer-to-period-pain-cbd-suppositories-pms>, Erişim Tarihi: 23.07.2019
14. <https://www.nyccriminallawyers.com/cbd-oil-illegal/> Is CBD oil illegal? Erişim Tarihi: 23.08.2019
15. Helen Holmes, New York City Lays Out Its Plan to Enforce the Ban on CBD-Infused Food
16. <https://observer.com/2019/02/cbd-banned-in-nyc-food-drink-how-will-it-be-enforced/> Erişim Tarihi: 11.07.2019
17. https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/41740/15852_ages001eb_1_.pdf?v=0 Identification: Industrial Hemp or Marijuana? Erişim Tarihi: 01.07.2019

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Futbol Pazarlaması ve Futbol Kulüplerinin “seyircisiz” Liglerde Gelir Arttırma Çabaları: Fenerbahçe Spor Kulübü Örneği****Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Can Demirtaş¹**¹Kırklareli Üniversitesi**Özet**

SARS-CoV-2 olarak tanımlanan ve küresel ölçekte etkisini sürdüren pandemi, ekonomik ve sosyal etkilerini bir çok sektörde çok derinden hissettirmektedir. Ülkelerin milli gelir kaybı yaşayarak küçüldüğü, ulaştırma, turizm, yiyecek içecek endüstrilerinin ise aylar süren kapalı konumları, ilgili sektörlerin finansal temelde rekabet yapısını çok olumsuz şekilde etkilemektedir. Futbol endüstrisi de benzer şekilde pandemi sürecinde dünya futbol tarihinde görülmeyen kararlar kapsamında faaliyetlerine devam etmekte, hayatı olduğu gibi futbolu renklendiren insan olgusundan hariç bir şekilde rekabeti sürdürmektedir. Futbolun taraftar olmaksızın sürdürülmesi bir çok kulüp için çok değerli görülen maç günü ve stadyum gelirlerinin elde edilememesine neden olmakta, endüstri içi rekabetin finansal güç ile doğru orantılı olarak gerçekleştiği göz önüne alındığında, kulüplerin bir çok farklı problemle yüzleşmesine de neden olmaktadır. İlgili dönemde sportif başarı kadar finansal başarının sağlanması amacıyla gelir elde etmek öncelikli hedef olarak görülmektedir. Dolayısı ile pandemi sürecinde stadyum gelirlerinin alternatiflerinin yaratılması stratejik bir hedef olarak belirlenmekte, bu noktada hedefe ulaşmada yardımcı olarak ise pazarlama biliminin öğretileri devreye girmektedir.

Bu çalışma, futbol kulüplerinin pandemi sürecinde karşılaştıkları sorunları değerlendirmek ve futbol pazarlaması yolu ile alternatif gelir yaratma sürecinin nasıl gerçekleştiğini Fenerbahçe Spor Kulübü örneği ile açıklama amacını taşımaktadır. Çalışma sonucunda ilgili kulübün, geleneksel ve dijital kanalları kullanarak, taraftar entegrasyonunu sağladığı, yeni ürün geliştirme, değer yönlü deneyimsel pazarlama ile gelir elde etmeyi hedeflediği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Futbol Pazarlaması, Covid-19, Seyircisiz Ligler.

Abstract

The pandemic, which is defined as SARS-CoV-2 and continues its impact on a global scale, makes its economic and social effects deeply felt in many sectors. Countries shrinking with a loss of national income, and the closed positions of the transportation, tourism and food and beverage industries for months affect the competitive structure of the relevant sectors on financial basis very negatively. Football industry likewise in the process of the pandemic continues to operate under the decision unseen in the history of world football in a way that continues to color the football competition, except from human as well as life. sustaining without football fans causing an inability to obtain very valuable common on game day and stadium income for a lot of clubs, considering that occurs in direct proportion with the financial strength of the competing domestic industry, the clubs are also causes confronted with a very different problem. In order to ensure success in the related period, financial success as sporty as it is seen as a priority objective to generate income. Therefore, the creation of alternatives for stadium revenues during the pandemic process is determined as a strategic goal, and at this point, the teachings of marketing science come into play to help achieve the goal.

This study aims to evaluate the problems faced by football clubs during the pandemic process and to explain how the process of generating alternative income through football marketing with the example of Fenerbahçe Sports Club. As a result of the study, it is evaluated that the relevant club achieved fan integration by using traditional and digital channels, and is considered as to generate income with new product development and value-oriented experiential marketing

Keywords: Football Marketing, Covid-19, Leagues without spectators.

Giriş

Simon Kuper 1994 yılında orijinal ismi olarak “Football Against the Enemy” ile yayımlanan Türkçe’ye ise “Futbol Asla Futbol Değildir” şeklinde tercüme edilen eseri ile futbolun sadece bir spor dalı

olmadığını, bir çok farklı disiplini çok yüksek düzeyde etki altına alan ekonomik ve sosyal bir faaliyet olduğunu belirtmektedir (Kuper, 2006). Gerçekten de futbol, bir çok ülkede sadece basit bir spor organizasyonu olarak tanımlanmasının ötesinde, bireysel ve kitlesel özellikte mobilitenin kolaylıkla sağlanabildiği bir faktörü meydana getirmektedir. Özellikle de bireylerin sosyal kimliklerine ilave ettikleri taraftar kimliği, yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıklarına kadar bir çok konuda etkisini göstermektedir. Futbolun ekonomik yönü ise günümüzde önemini çok daha net bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Futbol kulüpleri sportif faaliyetleri kadar ekonomik faaliyetleri ile de önemli bir endüstri bileşenini ortaya çıkarmaktadır. Futbol kulüplerinin gelir kalemlerini “yayın gelirleri, ticari gelirler ve seyirci hasılatları” olmak üzere üç ana başlıkta sınıflandırmak mümkündür (Güneş, 2010: 39). Deloitte tarafından gerçekleştirilen “Futbol Para Ligi” isimli çalışmada 2019 yılında Barcelona isimli kulübün 840,8 Milyon € gelir elde ederek dünyanın en çok gelir sağlayan takımı olduğu, en çok gelir elde eden ilk 20 futbol kulübünün ise toplamda yaklaşık 8.3 Milyar € gelir sağladığı belirtilmektedir (Deloitte, 2019). Futbol kulüplerinin bu derece yüksek gelire sahip olması, finansal imkanlarını da doğrudan etkilemekte ve sportif başarı için gerekli olan yatırımları rakiplerine göre daha esnek şekilde gerçekleştirmelerine olanak tanımaktadır. Sportif başarının sağlanması ile memnuniyet elde eden kulüp taraftarları da buna karşılık olarak kulüplerine yönelik finansal desteği çeşitli alternatifleri (lisanlı ürün satın alma, nedensel pazarlama, bağlılık programları, stadyum/maç günü alışverişleri, sms kampanyaları, kombine bilet satın alma vb.) satın alarak sunmaktadır. Bundan dolayı günümüzde modern futbolun sürdürülebilir başarı kriteri, finansal olanakları yaratmaya yönelik “sportif başarı ve taraftar desteği” sarmalından meydana geldiği söylenebilmektedir.

Aralık 2019 yılında Çin’in Wuhan şehrinden başlayarak dünyaya yayılan ve 2020 yılı itibari ile tüm dünyada milyonlarca kişiye bulaşan Sars-CoV2 isimli virüsün etkilediği endüstrilerden birisi de futboldur. Her ne kadar spor karşılaşmalarını stadyumlarda izleyen kişi sayısı normal zamanlarda da stadyum kapasitesi ile sınırlı olsa da, dünya futboluna yön veren FIFA ve ülkeler özelinde federasyonlar, 2020 yılı bahar aylarındaki tüm karşılaşmaların önce ertelenmesine daha sonra ise oynanması halinde ise seyirci katılımı olmaksızın gerçekleştirilmesine karar vermiştir. Ancak, spor etkinliklerinin gerçekleştirilmesine ve seyirciler tarafından izlenmesine olanak veren mekânlar olan stadyumlar (Gürel ve Akkoç, 2011: 346) sadece sportif faaliyetlerin merkezi olmanın ötesinde, stadyumu kullanan futbol kulübü ve taraftarları için adete bir “mabed” veya bir kimlik bileşeni olarak görülebilmektedir. Dünya futbol tarihi göz önüne alındığında bir çok spor organizasyonunun heyecan verici ve unutulmayan anları belirli stadyumlarla özdeşleşerek literatüre dahil olmaktadır. Öyle ki bir çok futbol kulübü için maçların oynandığı stadyumun atmosferi ve seyirci desteği sportif başarının bir kilit bileşeni olarak görülebilmektedir. Dolayısı ile futbol kulüpleri için sportif faaliyetlerin sürdürüldüğü stadyumların çok değerli bir motivasyon kaynağı olduğu söylenebilmektedir. Ancak stadyumlar, sayılan manevi değerler kadar futbol kulüplerinin sürdürülebilir rekabete dahil olmalarına olanak tanıyacak finansal imkanları desteklemesi açısından da önemli bir bileşeni meydana getirmektedir. Stadyumların sahip olduğu görsel, işitsel ve tatsal deneyimler taraftar tatminini yaratmakta, etkinlik tatmini de spor tüketim davranışları üzerinde güçlü pozitif etki yaratmaktadır (Argan vd. 2018: 233). Futbol maçları her ne kadar geleneksel (TV, Radyo) ve dijital medya (online, mobil) aracılığı ile servis edilmekte ise de kulüpler, kombine bilet satışı, loca satışı, maç günü gelirleri, tribün sponsorlukları vb. gibi taraftar yoğun beklenti içeren gelir kaynaklarında çok önemli büyüklükte kayıplarla karşılaşmaktadır. Bu durum da sportif başarı için gerekli olan transfer harcamaları, idari yapılanma, alt yapı vb. gibi yatırımların ertelenmesine, rakipler ile olan farkın da giderek açılmasına neden olmaktadır.

Futbol sadece bir ekonomik bir olgu olmayıp aynı zamanda sosyal yönü de bulunan bir faaliyettir. Bireyin bir futbol kulübüne yönelik taraftar yönlü aidiyetinin varlığı, futbol kulübünün başarısı ile doğru orantılı olarak mutluluğuna da etki edecektir. Böylelikle futbolda başarı için gerekli olan finansal istikrarın da sağlanması hem ekonomik hem de toplum yönlü bir amaç olarak görülmektedir. Futbol kulüplerinin seyircisiz maçlar nedeniyle elde edemediği gelirleri, pazarlama biliminin öğretileri ile alternatif kanallardan sağlamaları olanaklıdır. Futbol pazarlaması olarak tanımlanabilecek bu çaba ile kulüpler, modern pazarlama araçlarından yararlanarak gelir etme şansı elde edebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Covid-19 pandemisinin futbol endüstrisi üzerindeki olası etkilerini belirlemek ve futbol kulüplerinin pandemi nedeniyle azalan gelirlerini arttırmak için gerçekleştirdikleri çabaları pazarlama bilimi kapsamında değerlendirmektir. Çalışma nitel bir desende tasarlanmaktadır. Çalışma amacına uygun şekilde hedef değerlendirmelerde online ve yazılı dökümanlar incelenmekte ve betimsel analiz yolu ile değerlendirmeler pazarlama bilimi öğretilerine uygun olarak sunulmaktadır. Çalışma; futbol

pazarlaması kavramının tanımlanması, Covid-19 pandemisinin futbol endüstrisi üzerindeki etkisi ve Fenerbahçe Spor Kulübü'nün pandemi sürecinde gelir arttırmaya yönelik gerçekleştirdiği çabaları örnekler ile açıklama şeklinde üç ana başlıkta tasarlanmakta, sonuç ve önerilerin belirtilmesi ile tamamlanmaktadır.

Futbol Pazarlaması Kavramı

Pazarlama kavramı, işletme (futbol kulüpleri) paydaşlar (tarafar, kamu, medya vb.) ve genelde toplum için değeri ifade eden sunulanları yaratma, duyurma, teslim ve mübadele faaliyeti (Mucuk, 2014: 5) ve firmaların tüketicilere yönelik değeri yaratarak, müşterilerinden değeri elde etmek amacıyla güçlü müşteri ilişkileri yaratma süreci (Kotler ve Armstrong, 2012: 29) olarak tanımlanmaktadır. İlgili pazarlama tanımlarından hareketle pazarlama biliminin temel hedefinin her ne kadar belirli bir değeri kazanımı ifade ettiği karşılığında ise müşteri değeri, güçlü ve sürdürülebilir bir ilişkinin yaratılma hedefinin var olduğu görülmektedir. Dolayısı ile pazarlama bilimi işletmelerin pazarlama başarısı için hedef kitleleri ile sürdürülebilir, ilişkisel ve karşılıklı bir alışverişin sürekliliğini gerekli görmektedir. Aynı zamanda Kotler ve Levy (1969) pazarlama biliminin sadece fiziksel ürün üreten işletmeleri ilgilendirecek bir disiplin olmadığını, fiziksel ürünler kadar servisler, kar amacı hedefi olmayan girişimler, vakıflar, kamu hizmetleri gibi bir çok farklı alana uyarlanabileceğini belirtmektedir. Sporun, çok sayıda insanı aynı anda bir araya getirebilen büyük bir güç (Altunbaş, 2007: 93) olarak gördüğümüzde, Kotler ve Levy (1969)'nin belirttiği üzere spor ve spor organizasyonlarının da pazarlama biliminin kapsamında değerlendirilmesi oldukça olasıdır. Spor pazarlaması olarak literatürde yer alan ilgili kavram; Gray ve McEvoy (2005: 229)'a göre pazarlama ilke ve uygulamaları yoluyla spor tüketicilerinin beklentileri, istek ve ihtiyaçlarının yönetimi ve memnuniyeti ile ilgili bir alanı tanımlamaktadır. Spor tüketicilerinin istek ve ihtiyaçlarının tatmin edilmesi sürecinde toplamda üç boyut altında spor pazarlamasından yararlanılmaktadır. Bunlardan ilki, sporun veya organizasyonun kendisinin pazarlanması ve katılımın sağlanması, ikincisi spor ürünlerinin pazarlanması ve üçüncü olarak da spor dışı ürünlerin spor aracılığı ile pazarlanması şeklindedir (Temel, 2019: 5). Bir spor organizasyonu olarak futbol da benzer şekilde boyutlandırılmaktadır. Yani bir anlamda sporun bir alt dalı olarak futbol da pazarlama biliminin hedefindedir ve futbol kulüpleri pazarlama stratejilerini kullanarak taraftarları ile uzun dönemli sürdürülebilir, karşılıklı ve ilişkisel bir değeri yaratma imkanına sahip olmaktadır. Futbolun pazarlama bilimi içerisinde Serarslan (2020: 35) tarafından gerçekleştirilen spor pazarlaması türlerine benzer şekilde; futbol pazarlaması, futbol yolu ile pazarlama ve futbolcu pazarlaması şeklinde alt disiplinlere de ayrılabilmesi mümkündür. Futbol pazarlaması, modern dönemde tüketicilerin ürün ve hizmetlere yönelik beklentilerindeki artışa paralel daha duygusal yoğunlukta deneyim beklentileri ile şekillenmekte olup, futbol kulüpleri de bu beklentilere kayıtsız kalamamaktadır. Artan tüketici bilinci ve istekleri futbolun pazarlanması sürecinde bir çok yeni pazarlama girişimlerinin de doğmasına neden olmaktadır (Chanavat ve Desportes, 2017: 9). Örneğin, Allianz grubun dünya üzerinde farklı ülkelerde "Arena" stadyumlarına sponsorlukları, bir çok kulübün stadyumlarında ücretsiz wifi, ısıtma, bebek bakım odası, otopark hizmeti sunması, stad içi müzelerin oluşturulması, sosyal medya ve dijital platformlara yönelik çabaların üstlenilmesi, doğrudan pazarlama vb. gibi bir çok farklı pazarlama çabalarının son yıllarda sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Futbol pazarlaması sürecinde futbol kulüplerinin üstlendikleri alternatif pazarlama çabalarını aşağıdaki Tablo 1'deki gibi gruplandırmak mümkündür. Tablo 1'de gösterildiği üzere futbol pazarlamasının sekiz farklı boyutundan söz edilebilmektedir. Ancak üzerinde önemle durulması gereken husus, futbol pazarlamasının lokomotif "futbol seyrinin" pazarlanmasıdır. İlgili pazarlama çabası medya örgütleri, spor alanı, stadyumlar, spor programı yayınları ve reklam veren firmalar ile takıma ait lisanslı ürünlerden (merchandising) oluşan pazar kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak bunların sayısının, sektördeki cironun ve katma değerin artması, seyirci sayısının artmasına bağlı olmaktadır (Serarslan, 2009: 12).

Tablo 1. Futbol Pazarlamasının Boyutları

Futbol Pazarlamasının Boyutları	Futbol Pazarlaması Boyutlarının Tüketicileri
Futbol Seyrinin Pazarlanması	Seyirciler / Taraftarlar
İsim Hakkı Pazarlaması	Spor İşletmesi, Kafe, Lokanta Yatırımcısı
Lisanslı Ürün Pazarlaması	Logolu Ürün Tüketicileri

Sponsorluk	Futbol Yoluyla Pazarlama Yapan Firmalar
Yayın Hakkı Pazarlaması	Medya Örgütleri
Taraftar Kart	Seyirciler / Taraftarlar
Stadyum Pazarlaması	Stadyum Hizmetleri Tüketicileri
Gençlik Geliştirme Programı	Spor İşletmesi, Kulüpler

Kaynak: Serarslan, M. Z., (2009: 11).

Pandemi süreci ile birlikte futbol maçlarının seyircisiz oynanması, bir çok kulübün stadyum kaynaklı ve maç günü ile ilgili gelirlerden mahrum kalmasına neden olmaktadır. Buna ek olarak sosyal izolasyonda yaşamını sürdüren bireyler, futbol dışı gündemle yoğun olarak karşılaşmakta ve dolayısı ile de alışlagelen ilgiyi futbol maçlarına yönlendirememektedir. Bu durum ise kulüplerin finansal dengelerine etki etmekte ve sportif başarı için gerekli olan yatırımların ertelenmesine hatta ihtiyaç duyulan kısa vadeli giderlerin karşılanması için finansal kuruluşlara ya da devlete yardım amaçlı başvuru yapılmasına neden olmaktadır. Ancak bu koşullar altında finansal başarının elde edilmesinde hiç kuşku yok ki pazarlama biliminin öğretileri ve modern uygulamalarının yardımcı olması olasıdır. Bu nedenle pandemi sürecinde mahrum kalınan gelirler yerine alternatif kaynakların yaratılması amacıyla kulüplerin üzerinde önemle durması gereken husus pazarlama biliminin öğretileri olmalıdır. Pazarlama biliminin öğretileri ile değişen koşullara uygun stratejilerin geliştirilmesi yolu ile söz konusu gelir kaybı, yeni ve yaratıcı çözümler aracılığıyla problem olmaktan çıkabilecek ve sürdürülebilir rekabet başarısı elde edilebilecektir.

Covid-19'un Futbol Pazarı Üzerine Etkileri

Yeni koronavirüsün (SARS-CoV-2) dünya üzerinde yayılımı bir çok farklı sektöre olduğu gibi futbol endüstrisine de çok olumsuz yansımaktadır. Pandemi ile birlikte ülkelerin büyüme beklentileri çok yüksek oranda negatife dönmekte, gayri safi milli hasılları azalmakta, istihdam ve yatırım hacmi düşmekte dolayısı ile ekonomik darboğazlar ortaya çıkmaktadır. Pandeminin küresel yayılım dönemi içerisinde petrol talebi negatif değerler ile ifade edilmekte, bir önceki yıla göre ulaştırma endüstrisinin kayıp beklentisi 314 Milyar \$, Avrupa bölgesi turizm gelir kaybı ise 87 Milyar \$ olarak tahmin edilmektedir. Aynı zamanda küresel borsa hareketleri ortalama %25 kayıp ile sonuçlanmaktadır (Roy, 2020). Ortaya çıkan ekonomik kaybın milyarlarca dolar ile ifade edilmesi ve ulaştırma, turizm ve hizmet gibi ana sektörlerin yaklaşık bir yıldır neredeyse durma konumuna gelmesi de olumsuz tablonun bir göstergesi olarak görülmektedir.

Futbol endüstrisi de küresel ekonomik görünüme benzer şekilde pandemi nedeniyle bir çok farklı olumsuz etkiler altındadır. UEFA, 2020 yılında gerçekleştirmeyi planladığı Avrupa Futbol Şampiyonasını 2021 yılına, Kadınlar Avrupa Futbol Şampiyonası ise 2022 yılına erteleme kararı almak durumunda kalmıştır (uefa.com Erişim Tarihi: 03/03/2021). Ancak bu kararın belirli bir ekonomik karşılığı söz konusu olmaktadır. İlgili erteleme kararının finansal büyüklüğü yaklaşık olarak 300 Milyon € olarak tahmin edilmektedir (Statista, 2020). Avrupa şampiyonasının erteleme kararına paralel şekilde Mart 2020 tarihinde bir çok ulusal ligde de karşılaşmalar ileri tarihlere ertelenmiştir. Türkiye örneğinde, Türkiye Futbol Federasyonu 19 Mart 2020 tarihinde aldığı kararla profesyonel ve amatör ligleri ileri bir tarihe ertelemiş ve 87 gün süren ara sonrası 12 Haziran 2020 tarihinde ise karşılaşmaların “seyircisiz” bir şekilde tekrar başlaması kararını açıklamıştır. Arada geçen sürelerde ise kulüpler maç günü hasılatı, stadyum gelirleri gibi gelirlerden mahrum kalmış, vadesi gelen borçlar nedeniyle de finansal bir takım zorluklar yaşamıştır. Ancak futbol karşılaşmalarının seyircisiz oynanması her ne kadar tüm futbol paydaşlarını etkileyecek bir süreç olarak tanımlansa da, bu gelişmeden en yoğun etkilenen kulüplerin genellikle maç günü gelirlerine daha fazla bağımlı küçük futbol ülkelerindeki kulüpler ile daha büyük ülkelerin alt liglerindeki kulüpler olması tahmin edilmektedir (Deloitte, 2019).

Covid-19 pandemisinin futbol endüstrisini etkilemesi sadece futbol kulüpleri ile sınırlı kalmamaktadır. Futbolu organize eden kuruluşlar, oyuncular, yayın hakkı sahibi medya kuruluşları, sponsor kuruluşlar ve kamu ilgili süreçten olumsuz yönde etkilenmektedir. Ülkelerde liglerin sürdürülmesinden sorumlu olan kuruluşlar (Türkiye için TFF) çok hayati öneme sahip kararları almak zorunda kalmakta, birçok paydaş için kritik sayılabilecek hususlarda görüş bildirmektedir. Futbolun oynanmaya devam etmesi koşulunda gelir sağlayan birçok birey ya da örgütün yaşamına devam edip etmeyeceğine ilişkin kararların

verilmesi, bu tür kuruluşların karşılaştığı zorluklar arasında sayılabilmektedir. Covid-19 pandemisinin futbol üzerinde yarattığı diğer önemli bir etki alanı bizatihi oyuncuların kendilerinden oluşmaktadır. Futbolcuların meslek olarak gerçekleştirdikleri futbol oyunu, küresel salgın ile son bulmakta, kontratlar dondurulmakta, maç başı gelir elde edilmemekte ve küresel ekonomik durgunluk ile futbol dışı gelir ihtimalleri de azalmaktadır. Dolayısı ile ilgili grup içerisinde yer alan özellikle daha alt ulusal liglerde ya da amatör liglerde oynayan futbolcular için Covid-19 pandemisinin yıkıcı etkileri olduğu kolaylıkla söylenebilmektedir. Ayrıca seyircisiz müsabakalarda maskesiz ve mesafe kurallara uymaksızın futbol oynayan oyuncuların sıklıkla virüse yakalanma, takım arkadaşları ve rakiplerine bulaştırma imkanı yaratması ile önemli bir riski taşımakta oldukları görülmektedir.

Covid-19 pandemisinin futbol endüstrisi üzerinde yarattığı olumsuzluklardan etkilenen bir diğer grup da yayın hakları sahibi medya kuruluşları ile sponsorlardır. Yayın hakkı sahibi kuruluşlar maçların ertelenmesi ile önemli bir sorunla karşı karşıya kalmakta, üyelerine sunmayı vaat ettikleri hizmetleri tam olarak yerine getirememekte ve üye kayıpları yaşama gibi durumlarla karşılaşmaktadırlar. Benzer şekilde belirli bir sponsorluk hedefi ile iletişim yatırımı gerçekleştiren işletmeler de karşılaşmaların ertelenmesi ya da seyircisiz oynanması nedeniyle önemli sayılabilecek büyüklükte bir hedef kitle ile iletişime geçme şansını kaybederek, sponsorluk hedeflerinden uzaklaşmaktadır. Bu durum ilerleyen yıllar için gerçekleştirilecek yayın ihaleleri ve sponsorluk anlaşmalarının da daha dikkatli bir şekilde hazırlanmasına neden olabilecektir. Covid-19 pandemisinin futbol üzerindeki olumsuz etkileri ile ilişkili son organizasyon kamu otoritesidir. Pandemi ile tüm spor organizasyonları gibi futbolun da ertelenmesi ya da seyircisiz şekilde müsabakaların gerçekleştirilmesi, kamunun ilgili alana ilişkin daha önce belirlediği vergi hedefi ve gelirlerinden mahrum kalmasına neden olmaktadır. Aynı şekilde gelirini futbol ve futbol ile bağlantılı işler yolu ile kazanan kişilerin bu gelirlerini de elde edememesi, kamu otoritesinin daha çok sayıda bireye doğrudan gelir desteği sağlamasına neden olmaktadır.

Fenerbahçe Spor Kulübü'nün Covid-19 Sürecinde Pazarlama Yönlü Gelir Arttırma Çabaları

Türkiye'de bulunan profesyonel ve amatör futbol kulüpleri Mart 2020 itibari ile yepyeni bir çevre altında mücadelelerini sürdürmektedir. Türkiye Futbol Federasyon'unun Sağlık Bakanlığı'ndan aldığı tavsiye kararı neticesinde maçların seyircisiz oynanacağına dair aldığı karar itibariyle birçok kulüp olağanüstü bir gelir kaybı ile karşı karşıya kalmaktadır. Ancak sportif faaliyetlerin ve işletme yaşamının devam etmesi, ilgili gelir grubunun alternatif kaynaklar yaratması ve yeniden gelir elde etmesini gerekli kılmaktadır. Türkiye'nin en köklü spor kulüplerinden birisi olan Fenerbahçe Spor Kulübü'nde bu duruma uyum sağlamak ve pazarlama biliminin öğretilerini kullanarak alternatif gelir kaynakları yaratma çabalarını üstlenmektedir. Futbolun en önemli finansman kaynağı olarak kulüp taraftarlarının görülmesi, gelir yaratıcı faaliyetlerin de bu odakta gerçekleşmesine neden olmaktadır. Dolayısı ile oluşturulan pazarlama kampanyaları taraftarın kitlesel katılımını destekleyecek kapasitede planlanmalı ve iletişimi bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilmelidir. Fenerbahçe Spor Kulübü pandemi sürecinde, "Fener Ol", Youtube üzerinden "Katıl" kanalının aktifleştirilmesi, müsabakalarda futbolcular tarafından giyilen formaların "O Forma Senin" açık arttırma ile satışı kampanyası, internet üzerinden "Fenerbahçe web tarayıcı eklentisi" sunma ve pandemi döneminde kişisel koruma eşyalarının online kanallar aracılığı ile satışı gibi uygulamaları üstlenerek geleneksel ve dijital kanallar aracılığı ile gelir yaratma hedefini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. İlgili çabaları aşağıdaki gibi detaylandırmak mümkündür.

- **"Fener Ol" Kampanyası**

"Fener Ol" kampanyası Covid-19 öncesi dönemde kulübün mali sıkıntılarının üstesinden gelebilmek amacıyla 4 Nisan 2019 tarihinde başlatılan ve pandemi döneminde de devam eden taraftar entegrasyonu odaklı bir bağış kampanyası olarak tanımlanmaktadır. Taraftarların ilgili kampanyaya katılımının sağlanması amacıyla "feneroltaraftarefsanesi.com" isimli web sitesi oluşturulmuş, kulüp web sitesi ve sosyal medya hesaplarından da bütünleşik olarak katılımın sağlanması amaçlanmıştır. Taraftarlar; kredi kartı, EFT/Havale, PTT aracılığı ile ödeme, SMS katılımı gibi dört farklı ödeme alternatifini kulübe yönelik bağışlarında kullanabilmektedir. Pazarlama açısından yeni ürün geliştirme stratejileri içerisinde değerlendirilmesi muhtemel olan kampanya; 2020 yılı içerisinde Kristal Elma (Entegre Kampanya, E-Entegre Kampanya, Felis (Topluluk Yaratma ve Yönetimi, Spor İletişimi, Spor Olaylarında Sosyal Medya ve Gerçek Zamanlı PR Çalışmaları) ve Webrazzi (yılın dijital Pazarlama Kampanyası) ödüllerine layık görülmüştür (www.fenerbahce.org Erişim Tarihi: 04/03/2021). Gelir yaratma hedefi taşıyan kampanya güncel olarak devam etmekte ve taraftara özel dijital dergi tasarımı ile hedef kitle ile iletişimini sürdürmektedir.

- **“O Forma Senin” Kampanyası**

2020-2021 sezonu itibarı ile kulüp tarafından başlatılan bir diğer gelir getirici pazarlama çabası, futbol A takımı oyuncularının maçlarda giymiş olduğu formaların açık arttırma yolu ile satılmasıdır. “O Forma Senin” sloganı ile taraftarlara iletilen ilgili pazarlama çabası matchwornshit.com web sitesi aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Fenerbahçe taraftarı üzerine gerçekleştirilen bir alan araştırmasının sonuçlarına göre kulüp taraftarları “yıldız oyuncular” ile Galatasaray ve Beşiktaş taraftarlarına oranla kendilerini daha fazla özdeşleştirmektedir (Kılıç ve İspir, 2018: 24). Dolayısı ile kulübün bu tür bir pazarlama çabası ile daha önce gelir elde etmediği bir kalemi pandemi sürecinde pazarlama yeniliği olarak kulübe kazandırdığı ifade edilebilmektedir. Aynı zamanda bu pazarlama çabası kulüp-futbolcu-taraftar arasında duygusal ve ilişkisel bir deneyim yaratarak kulübün bütünleşik pazarlama iletişimi hedeflerine de katkı sunmaktadır. Güncel olarak ilgili site üzerinden gerçekleştirilen açık arttırmalar incelendiğinde; formaların 164 € - 770 € aralığındaki tutarlarda tekliflere sahip olduğu gözlemlenmektedir (www.matchwornshirt.com Erişim Tarihi: 04/03/2021).

- **Youtube “Katıl” Kampanyası**

Futbol A takımı ile taraftar entegrasyonunun sağlanması, stadyuma gelme şansı olmayan taraftarların takıma ilişkin detaylı bilgi sahibi olması, takımın antreman performansının takip edilebilmesi ve eğlence içerikli deneyimlerin taraftar ile paylaşılması amacı ile oluşturulan ve Youtube dijital platformu üzerinden yürütülen üyelik esaslı dijital pazarlama programı olarak tanımlanmaktadır. İlgili programın gelir yaratma süreci ise taraftarların kulüp tarafından “Sarı” olarak adlandırılan pakete geçiş yaparak ayda 15TL’lik düzenli ödemeyi gerçekleştirmeleri ile ortaya çıkmaktadır. Aktif olarak ilgili dijital kanalın 1.920.864 üyesi bulunmaktadır (www.fenerbahce.org Erişim Tarihi: 04/03/2021). Böylelikle ilgili çaba, dijital pazarda bağlamsal pazarlama ve içerik pazarlamasının uyarlanması olarak değerlendirilmektedir.

- **Fenerbahçe Tarayıcı Eklentisi İndirme Kampanyası**

Taraftarların kulübe yönelik finansal katkılarını çeşitlendiren bir dijital pazarlama çabası örneği olarak kulübün tarayıcı eklentisi indirme önerisi, taraftarlar ile uzun dönemli sürdürülebilir dijital iletişimin varlığını beraberinde ortaya çıkaran bir faaliyet olarak görülmektedir. İlgili eklentiyi indirerek web tarayıcısında kullanan taraftarlar, her bir web sitesi ziyareti ile kulübe finansal katkı sağlama imkanı elde etmektedir. İlgili çaba, pazarlama bilimi kapsamında özellikle modern pazarlama anlayışı içerisinde sıklıkla karşılaşılan amaçlara yönelik pazarlama ve yatay pazarlama anlayışının dijital mecraaya uyarlanması olarak da görülebilmektedir.

- **Koronavirüsten Korunma Amaçlı Ürünlerin Pazara Sunumu**

Koronavirüsün bulaşmasını önlemek amacıyla kullanılan maskelerin ve el dezenfektanlarının kulüp ürünlerinin online satış kanalı olan “fenerium.com.tr” ve “Fenerium” mağazaları üzerinden satılması yolu ile gerçekleştirilen gelir yaratıcı pazarlama aktivitesidir. İlgili dezenfektanların ve maskelerin üretiminde TSEK standartlarına uyum gösterildiği ve maskelerin yıkanabilir olması nedeniyle birden fazla kullanıma imkan tanındığı belirtilmektedir. İlgili maskelerin çocuk ve yetişkin kategorilerinde, 13 farklı dizayn altında 24.95 TL - 29.95 TL aralığında, dezenfektanların ise 12.95 TL fiyatlandırma ile taraftarlara sunulduğu görülmektedir (www.fenerium.com.tr Erişim Tarihi: 04/03/2021). Bu şekilde kulüp dijital ve geleneksel kanallardan yararlanarak güncel koşullara uyarlanmış ürünleri pazara sunmakta ve pazarlama çabalarını da konsolide ederek değer yaratmaktadır.

Sonuç

Dünya üzerinde etkisini çalışmanın hazırlandığı zaman diliminde yoğun şekilde sürdüren Covid-19 pandemisi, bir çok endüstriyi etkilediği gibi futbol endüstrisini de olumsuz şekilde etkilemektedir. Futbolun sadece futbol olmadığı, futbolun yarattığı etki ile turizm, ulaştırma, yiyecek içecek, online ve geleneksel perakende vb. gibi bir çok farklı sektörün de katma değer sahibi olduğu konusu, futbol endüstrisinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Bir anlamda diğer sektörleri besleyecek tüketim davranışının tetikleyicisi olarak futbolun şimdiye kadar hiç görülmediği üzere seyircisiz bir şekilde sürdürülmesi, futbol endüstrisi kadar futbolun aracılık rolünü üstlendiği endüstrilerin de gelir kaybı yaşamasına neden olmaktadır.

Modern futbolda rekabetin boyutunun giderek finansal imkanlar ile belirlenmesi, futbol kulüplerinin de gelir kaynaklarını çeşitlendirmelerini zorunlu kılmaktadır. Covid-19 sürecinde müsabakaların bir dönem

ertelenmesi, daha sonra ise seyircisiz oynanma kararı ile kulüpler, gelir kalemleri arasında oldukça önemli bir paya sahip olan “stadyum gelirleri, isim hakları, sponsorluklar, kombine bilet satışı, maç günü tutundurma faaliyetleri ve özel taraftar paketlerinin satışı” gerçekleştirememektedir. Dolayısı ile sayılan gelir kalemlerine aşırı bağımlı olan özellikle küçük bölge takımları ile alt lig takımlarının çok ciddi anlamda sorun yaşadığı değerlendirilmektedir.

Finansal başarının gelir ve gider arasındaki olumlu fark ile tanımlaması, futbol kulüplerinin sportif başarıları kadar sportif başarıyı sürdürecektir. Pandemi süreci ile dünya pazarının durağan konuma geçmesi bir çok geleneksel çabanın üstlenilmesini engellese de, pazarlama biliminin öğretilerinden faydalanılması durumunda ihtiyaç duyulan finansal desteğin futbolün tüketicileri olan taraftarlardan elde edilmesi mümkün görülmektedir. Bu çalışma ile Türkiye Süper Lig’inde mücadele eden Fenerbahçe Spor Kulübü’nün pandemi sürecinde gerçekleştirdiği özgün gelir yaratıcı futbol pazarlaması çabaları, içerikleri itibarı ile değerlendirilmiştir. Fenerbahçe Spor Kulübü, gelir artırma çabalarını geleneksel ve dijital pazarlama çabaları olarak iki boyutta planlamakta, geleneksel çabaları pandemi ile tüketicilerin hayatına yoğun olarak giren taraftara özel farklı tasarımlara sahip maske ve dezenfektan satışı ve TV yayını sürecinde SMS katılımlı veya kredi kartı ve banka aracılığıyla gerçekleştirilebilen bağış elde etme kampanyaları ile; dijital çabaları ise futbolcuların müsabaka esnasında giydiği formaların online kanallardan açık artırma yolu kullanılarak satışı, Youtube dijital platformunda kanal oluşturma (Katıl) ve ücretli abonelik ile içerik zenginliği sunma, web tarayıcılarında “Fenerbahçe tarayıcı eklentisi kullanımını teşvik etme” şeklinde tasarlanmaktadır.

Pazarlama çabalarının başarısı hedef kitleler ile sürdürülebilir ve değer yönlü ilişkilerin gerçekleştirilmesi olarak görüldüğünden (Tek, 2006: 35), Fenerbahçe Spor Kulübü’nün üstlendiği pazarlama çabalarının yoğun olarak taraftar entegrasyonunu hedeflediği, geleneksel ve dijital kanalların bütünleşik olarak kullanıldığı ve sürece has olarak nitelendirilen ürünlerin yine deneyimsel değer yaratacak şekilde uyarlamasının gerçekleştirildiği görüldüğünden, etkili ve değerli bir futbol pazarlaması programını meydana getirdiği düşünülmektedir. Dolayısı ile futbol kulüplerinin ilerleyen dönemlerde yüksek bağlılık gösterdikleri stadyum ve maç günü gelirlerinin alternatiflerini pazarlama biliminin öğretileri ışığında kısa dönemde planlayarak hayata geçirmeleri, sportif ve finansal başarı açısından oldukça önemli görülmekte ve tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

- Altunbaş, H. (2007), Sporun Pazarlaması ve Pazarlama İletişiminde Spor, *Selçuk İletişim*, 5(1), 93-101.
- Argan, M., Özgen, C., Koç, A. F. (2018). Futbol Seyircilerinin Duyusal Deneyimlerinin, Etkinlik Tatmini Üzerindeki Etkisi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 22, 233-248.
- Chanavat, N., Desbordes, M. (2017). *The marketing of football: History, definitions, singularities, strategies and forms of operationalizations*. Routledge Handbook of Football Marketing içinde Editörler: Nicholas Chavanat, Michel Desbordes, Nicolas Lorgnier, s.9-59.
- Gürel, E., Akkoç, U. (2011), Stadyum: Benzerlikler, Koşutluklar ve İzdüşümler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(19): 346-370.
- Deloitte, (2019), <http://www2.deloitte.com/tr/en/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/deloitte-football-money-league-2019.html> Erişim Tarihi: 03/03/2021.
- Gray, D., McEvoy, C. (2005). Sport marketing strategies and tactics. In B. Parkhouse (Ed), *The management of sport: Its foundation and application*. New York, McGraw-Hill.
- Güneş, İ. (2010), Futbol Ekonomisi Ekonomist Gözüyle Futbol, Karahan Kitabevi.
- Kılıç, D., İspir, N.B. (2018), Futbol Kulüplerinde Marka Çağrışımları, *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 26(1), 16-25.
- Kotler, P., Levy, S. J. (1969). Broadening the concept of marketing. *Journal of Marketing*, 33(1), 10-15.
- Kotler, P., Armstrong, G. (2012). *Principles of Marketing*, Global Edition, Pearson.
- Kuper, S. (2006). *Futbol Asla Futbol Değildir*. Çeviren: Sinan Gürtunca, İstanbul, İthaki Yayınları.
- Mucuk, İ. (2014), *Pazarlama İlkeleri*, Gözden Geçirilmiş 20. Basım, İstanbul, Türkmen Kitabevi.
- Roy, S. (2020). *Economic Impact of Covid-19 Pandemic*, A Preprint, 1-19.
- Serarslan, M.Z. (2009). Futbol Pazarlaması, *TFF Futbol Eğitim Yayınları*, Elma Basım, İstanbul.
- Serarslan, M.Z. (2020). Spor Yoluyla Pazarlama Kavramına Analitik Yaklaşım, *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 18(1), 33-45.

16. Statista (2020), <https://www.statista.com/statistics/1105619/covid-euro-2020-revenue-loss/> Erişim Tarihi: 03/03/2021.
17. Temel, A.S. (2019), Sosyal Medya, Spor ve Spor Pazarlaması, *Sporda Yeni Akademik Çalışmalar*, s.1-22.
18. Tek, Ö.B. (2006). *Pazarlamada Değer Yaratmak Pazarlamada Değer Çağı ve Türkiye’de Değer Pazarlaması*, Hayat Yayınları.

Oral Presentation / Sözlü Sunum**TRA-B-C Düzey-1 Bölgeleri İllerinin Ulusal Endeks Sıralamalarındaki Performanslarının Entropi Temelli TOPSIS Yöntemi İle Analizi****Dr. Muhammed Çubuk¹ ,
Dr. Öğretim Üyesi Emre Yakut²**¹Fırat Kalkınma Ajansı²Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi**Corresponding author: Muhammed Çubuk***Özet**

Ulusal ölçekte illeri belirli bir konu özelinde sıralayan veya endeks puanı oluşturan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar illerin rekabetçiliğine ve il düzeyinde politikalara katkı sağlayıcı niteliktedir. Ulusal ölçekte yapılan çalışmaların bu niteliği doğrultusunda yapılan bu çalışmanın amacı, TRA, TRB ve TRC Düzey-1 Bölgelerinde yer alan görece az gelişmiş illerin sıklıkla kullanılan ulusal endeks sıralamalarındaki sonuçlarını bütünlük hâle getirerek bu illerin performansını analiz etmektir. Çalışmada beşeri sermaye ve yaşanabilirlik, marka becerisi ve yenilikçilik, ticaret becerisi ve üretim potansiyeli, erişilebilirlik, Ar-Ge ve yenilik performansı, SEGE ve URAK Rekabetçilik sıralamaları kriter olarak alınmıştır. Bu yedi kriterin ağırlıklandırılmasında Entropi yöntemi kullanılmış ve elde edilen ağırlıklar ile birlikte illerin sıralaması TOPSIS yöntemi ile yapılmıştır. Sıralama sonucuna göre 24 il arasından Gaziantep 1. sırada yer almış, Gaziantep'i sırasıyla Malatya, Erzurum, Elazığ, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri takip etmiştir. 24 il arasından son beş sırada ise sırasıyla Hakkâri, Iğdır, Muş, Ardahan ve Bitlis illeri yer almıştır.

Anahtar kelimeler: Ulusal endeks sıralamaları, Düzey-1 bölgeleri, Entropi, TOPSIS

Abstract

On a national scale, there are studies that rank provinces or create an index score according to a specific subject. These studies contribute to the competitiveness of the provinces and to provincial policies. The purpose of this study, which is conducted in line with this nature of the national scale studies, is to integrate the results of the relatively less developed provinces in the TRA, TRB and TRC NUTS-1 Regions in the national index rankings that are frequently used and to analyze the performance of these provinces. In the study, human capital and livability, brand skill and innovation, trade skills and production potential, accessibility, R&D and innovation performance, SEGE and URAK Competitiveness rankings were taken as criteria. Entropy method was used in weighting these seven criteria and the ranking of the provinces with the weights obtained was made by the TOPSIS method. According to the results of the ranking, Gaziantep ranked first among 24 provinces, followed by Malatya, Erzurum, Elazığ, Şanlıurfa and Diyarbakır, respectively. Hakkâri, Iğdır, Muş, Ardahan and Bitlis were respectively in the last five provinces.

Keywords: National index ranking, Nuts-1 regions, Entropy, TOPSIS

Giriş

Ulusal endeks çalışmaları, il veya bölge düzeyinde belirli bir konuda çeşitli verileri ve göstergeleri kullanarak illeri veya bölgeleri sıralamak ve çalışma konusu ile ilgili bir rekabet alanı oluşturmak amacıyla yapılmaktadır. Çeşitli konularda illerin ve bölgelerin sıralanması, ilgili konuda karar verici durumunda olan kişi ve kurumlara yol gösterici niteliktedir. Ulusal ölçekte yapılan sıralama çalışmaları bazı durumlarda politika ve stratejilere temel teşkil etmektedir. Bu önemi ile birlikte değerlendirildiğinde ulusal endeks çalışmalarının illerin veya bölgelerin gelecek planlamalarında önemli bir konumda olduğu söylenebilir.

Türkiye’de illerin sıralandığı birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar sosyo-ekonomik gelişmişlik, rekabetçilik, yaşanabilirlik, güvenlik gibi birçok alanda yapılmıştır. Bu çalışmaların başında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından sonuncusu 2019 yılında yayımlanan, hem iş dünyası hem de kamu kesimi tarafından dikkate alınan Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) yer almaktadır. SEGE, temeli 1960’lı yıllara dayanan, ilk olarak 1996 yılında standart bir formatta yayımlanan ve bölgesel gelişme politikalarının izlenmesinde ve değerlendirilmesinde kullanılan önemli bir çalışmadır. 2019 yılında yayımlanan 2017 SEGE çalışmasında demografi, istihdam, eğitim, sağlık, rekabetçi ve yenilikçi kapasite,

mali, erişilebilirlik ve yaşam kalitesi değişkenleri başlıklarında toplam 52 değişken kullanılmıştır. İller bu değişkenler ve güçlü temel bileşenler analizi kullanılarak sıralanmıştır. Toplam altı kademedeki gelişmiş illerin verildiği çalışmada ilk beş sırada İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Antalya yer almıştır. Son beş sırada ise Van, Hakkâri, Muş, Ağrı ve Şırnak illeri yer almıştır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

Bu alanda önemli çalışmalarından bir diğeri ise FORBES Türkiye Dergisi tarafından yapılan “İş Yapmak ve Yaşamak İçin En İyi Kentler” araştırmasıdır. Araştırmada “Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi”, “Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik”, “Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli” ve “Erişilebilirlik” kategorilerinde 81 ilin sıralaması oluşturulmaktadır. Sonuncusu 2019 Mayıs ayında yayımlanan “İş Yapmak ve Yaşamak İçin En İyi Kentler” araştırmasında toplam 113 başlıktan oluşan veri seti kullanılmıştır. En çok verinin toplandığı kategori 48 başlıkla “Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi Endeksi” olmuştur. Araştırmada her bir veri seti kendi içinde endekslenmiştir. Sıralamanın yapıldığı dört ana kategorinin her birinde ağırlıklandırma yapılmış ve genel endeks sonucuna ulaşılmıştır (FORBES, 2019, s. 68).

Belgin ve Avşar (2019) tarafından yapılan “Türkiye’de Bölgeler ve İller Düzeyinde Ar-Ge ve Yenilik Performansının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Ölçülmesi” başlıklı çalışmada Türkiye’nin bölgeler ve iller düzeyinde Ar-Ge ve yenilik performansının ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Gri İlişkisel Analiz Yöntemi kullanılmıştır. İllerin ve bölgelerin Ar-Ge ve yenilik performans endeksinin oluşturulabilmesine yönelik önerilen model, performans bileşenleri olarak adlandırılan beş temel bileşen (Beşerî Sermaye, Ar-Ge ve Yenilik Altyapısı, Bilimsel Araştırma Etkinliği, Ar-Ge Yetkinliği ve Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ) İle Fikri Sınai Mülkiyet Hakları (FSMH) ve Ticarileşme) ve bu beş temel bileşenin altında yer alan 29 adet göstergeden oluşturulmuştur. Yapılan analiz ve değerlendirmelerde, 81 il düzeyinde Ar-Ge ve yenilik performans sıralaması sonuçlarına göre, ilk sırada İstanbul ili yer almıştır. İstanbul’u sırasıyla Ankara ve İzmir illeri takip etmiştir. Çalışmada Beşerî Sermaye temel bileşeni açısından ilk sırada yer alan İstanbul, Ankara ve İzmir iline ek olarak Bursa, Kocaeli, Manisa, Konya ve Eskişehir illerinin de yüksek performansa sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ar-Ge ve Yenilik Altyapısı değişkeni bakımından ise; İstanbul, Ankara, İzmir ve Kocaeli illerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Bilimsel Araştırma Etkinliği temel bileşeni bakımından ilk sıralarda İstanbul ve Ankara illeri yer almış, bu illeri İzmir takip etmiştir. Ar-Ge Yetkinliği ve KÜSİ temel bileşeni bakımından illerin Ar-Ge ve yenilik performanslarının dağılımı incelenmiş ve İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli, Konya, Kayseri, Sakarya, Adana, Eskişehir ve Gaziantep illerinin yüksek performans gösterdiği; buna karşın çoğunluğu Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer alan Hakkâri, Iğdır, Kars, Mardin, Siirt ve Tunceli gibi illerin ise düşük performans gösterdiği gözlemlenmiştir. FSMH ve Ticarileşme temel bileşeni bakımından illerin Ar-Ge ve yenilik performansının dağılımında ise, genel performans sıralamasında ilk sırada yer alan illerin yine bu göstergede de ilk sıralarda yer aldığı ancak genel olarak illerin büyük çoğunluğunun birbirine yakın performans gösterdiği tespit edilmiştir. Manisa, Antalya ve Sakarya gibi illerin FSMH ve Ticarileşme göstergesinde gelişmekte olduğu ve ilk sıralarda yer alan illeri takip ettikleri de elde edilmiştir (Belgin ve Avşar, 2019).

Önemli ulusal endeks çalışmalarının bir diğeri ise Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) tarafından yapılan İllerarası Rekabetçilik Endeksi’dir. Bölgesel ve sektörel stratejilerin oluşturulmasına ve hayata geçirilmesine yönelik çalışan URAK tarafından Türkiye’de ilk defa şehirlerin rekabetçiliğinin her sene yenilenebilir şekilde ölçülmesini sağlayacak rekabetçilik endeksi projesi hayata geçirilmiştir. Endeks çalışmasında öncelikle geniş bir literatür taraması gerçekleştirilmiş, dünyada ve Türkiye’de rekabetçilik alanında yapılan çalışma ve analizler incelenmiştir. İlk olarak 2004 yılı verileri ve 36 değişken baz alınarak oluşturulan endeks paylaşılmıştır (Alkin, Bulu ve Kaya, 2007). Gelen geri bildirimler ile güçlendirilmiş ve nihai hali verilmiştir. 2018 yılı İllerarası Rekabetçilik Endeksi’nde 4 alt başlıkta toplam 85 değişken kullanılmıştır. Endeks sıralamasının sonucuna göre ilk beş sırada yer alan iller İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa olmuştur. Son beş sırada ise Iğdır, Muş, Şırnak, Hakkâri ve Ağrı yer almıştır (URAK, 2018).

Yöntem

Çalışmada, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre oluşturulan 12 Düzey-1 Bölgesinden sıralamada sonlarda yer alan TRA, TRB ve TRC Düzey-1 Bölgelerinde yer alan illerin ulusal endeks çalışmalarında aldıkları sıraların TOPSIS yöntemi ile bütünleşik hale getirilmesine odaklanılmıştır. Bu odak doğrultusunda illerin belirli konularda karşılaştırmasını sunan ve sıklıkla kullanılan ulusal endeks çalışmaları alınarak kriter seti oluşturulmuştur. Elde edilen kriter setinin Entropi yöntemi ile

ağırlıklandırılması yapılmış ve bu ağırlıklarla birlikte TRA, TRB ve TRC Bölgelerinde yer alan illerin TOPSIS yöntemi ile karşılaştırılması yapılmıştır.

Entropi Yöntemi

Entropi yöntemi alt kriter ağırlığının hesaplanmasında kullanılan bir yöntemdir. Shannon Entropisi olarak da anılan bu kavram, doğa bilimlerinde sistemin düzensizliğinin ölçüsü olarak kullanılan termodinamiğin ikinci yasası olan entropi, bilgiyle ilgili olarak kullanıldığında belirsizliğin düzeyini belirlemektedir (Han vd., 2015, s. 218). Entropi yönteminin uygulama adımları sırasıyla aşağıda ele alınmıştır.

Adım 1. Başlangıç Karar Matrisinin Oluşturulması: Entropi yönteminin ilk adımı olan bu aşamada ilk olarak başlangıç karar matrisi oluşturulur. Karar matrisinin satırlarında performansları sıralanmak istenen karar birimleri, sütunlarında ise karar vermede kullanılacak değerlendirme kriterleri yer alır. Karar matrisi (X) aşağıdaki eşitlik (1)'de verildiği gibidir:

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \begin{matrix} i = 1, 2, \dots, m \\ j = 1, 2, \dots, n \end{matrix} \quad (1)$$

Adım 2. Başlangıç Karar Matrisinin Normalizasyonu: Başlangıç karar matrisi oluşturulduktan sonra farklı ölçü birimlerindeki aykırılıkları yok etmek için normalizasyon yapılarak r_{ij} hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad (2)$$

Burada i alternatif değeri, j kriter değeri ve r_{ij} ise normalize edilmiş değerleri ifade etmektedir. Normalizasyon işleminden sonra elde edilen değerler $R = [r_{ij}]_{m \times n}$ matrisinde gösterilir.

Adım 3. Entropi Değerlerinin Hesaplanması: Herbir kriterin Entropi değeri (e_j) aşağıdaki eşitlik (3) yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$e_j = -k \sum_{i=1}^m r_{ij} \ln(r_{ij}) \quad (3)$$

Bu eşitlikte k değeri; $k = (\ln(m))^{-1}$ formülünden faydalanılarak hesaplanmaktadır. Burada k Entropi katsayısını, e_j ise j 'nci kriterin entropi değerini göstermektedir.

Adım 4. Farklılaşma Derecesinin Hesaplanması: Entropi değerinin farklılaşma derecesi (d_j) aşağıdaki eşitlik (4) yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$d_j = 1 - e_j, \forall_j \quad (4)$$

Adım 5. Entropi Ağırlığının Hesaplanması: Bütün kriterlerin nesnel ağırlığı (w_j), aşağıdaki eşitlik (5) yardımıyla hesaplanır:

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}, \forall_j \quad (5)$$

Entropi ağırlığı faydalı bilginin derecesini gösterdiği için ağırlığı fazla olan kriterin, karar verme açısından daha önemli olduğu sonucu elde edilmektedir. (Çakır ve Perçin, 2013, s. 84).

TOPSIS Yöntemi

TOPSIS (The Technique for Order Preferences by Similarity to an Ideal Solution) yöntemi, Hwang ve Yoon tarafından 1980 yılında önerilmiş ve literatüre kazandırılmıştır. Yöntemin çalışma şekli pozitif ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözümden en uzak alternatifi seçmeye yönelik uzlaşma çözümüne dayanmaktadır. Uzlaşma çözümü, ideal çözümden en kısa Öklid mesafesi ve negatif ideal çözümden en uzak Öklid mesafesi ile çözümü seçmek olarak kabul edilir (Tzeng ve Huang, 2011, s. 69).

TOPSIS yönteminin uygulanmasında takip edilmesi gereken altı adım aşağıdaki gibidir (Peters ve Zelewski, 2007; Özbek, 2013; Triantaphyllou, 2000; Atan ve Altan, 2020):

Adım 1. Karar Matrisinin Oluşturulması: Karar matrisinin satırlarında üstünlükleri sıralanmak istenen alternatifler (karar noktaları), sütunlarında da karar vermede kullanılacak kriterler (değerlendirme faktörleri) yer alır. A matrisi karar verici tarafından oluşturulan başlangıç matrisidir. Karar matrisi aşağıdaki gibi gösterilir:

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix} \begin{matrix} i = 1, 2, \dots, m \\ j = 1, 2, \dots, n \end{matrix}$$

A matrisinde “ m ” alternatif sayısını, “ n ” ise değerlendirmede kullanılan kriter sayısını temsil etmektedir.

Adım 2. Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması: TOPSIS yönteminde normalize edilmiş karar matrisi için vektör normalizasyonu kullanılmaktadır. Normalize edilmiş karar matrisi aşağıda verilen eşitlik (6) ile hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m x_{kj}^2}} \quad (6)$$

Örneğin R matrisinin r_{11} elemanının değeri; A matrisinin a_{11} elemanının, matrisin birinci sütun elemanlarının kareleri toplamının kareköküne bölünmesiyle hesaplanır. Aynı işlem tüm elemanlar için uygulanarak R matrisi oluşturulur.

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \cdots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \cdots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \cdots & r_{mn} \end{bmatrix} \begin{matrix} i = 1, 2, \dots, m \\ j = 1, 2, \dots, n \end{matrix}$$

Adım 3. Ağırlıklı Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması: Öncelikle değerlendirme kriterlerine ilişkin ağırlık değerleri ($\sum_{i=1}^n w_i = 1$) belirlenir. Daha sonra ilgili w_i değeri ile R matrisinin her bir sütunundaki elemanlar çarpılarak V matrisi oluşturulur.

$$v_{ij} = w_i * r_{ij} \quad (i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n)$$

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \cdots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \cdots & w_n r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \cdots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \cdots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} \begin{matrix} i = 1, 2, \dots, m \\ j = 1, 2, \dots, n \end{matrix}$$

Adım 4. Pozitif (A^+) ve Negatif (A^-) İdeal Çözümlerin Oluşturulması: Pozitif ideal çözüm kümesinin oluşturulabilmesi için V matrisindeki ağırlıklandırılmış kriterlerin yani sütun değerlerinin en büyüklüğü (ilgili kriter değeri minimizasyon yönlü ise en küçüğü) seçilir. İdeal çözüm kümesinin bulunması için aşağıdaki eşitlik (7) kullanılır.

$$A^+ = \{(maks v_{ij} | j \in J), (min v_{ij} | j \in J)\} \quad (7)$$

Eşitlik (12) ile hesaplanan küme $A^+ = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$ şeklinde gösterilir.

Negatif ideal çözüm kümesi ise, V matrisindeki ağırlıklandırılmış kriterlerin yani sütun değerlerinin en küçükleri (ilgili değerlendirme kriteri maksimizasyon yönlü ise en büyüğü) seçilerek oluşturulur. Negatif ideal çözüm kümesinin bulunması aşağıdaki eşitlik (8) ile gerçekleştirilir.

$$A^- = \{(min v_{ij} | j \in J), (maks v_{ij} | j \in \bar{J})\} \quad (8)$$

Eşitlik (13) ile hesaplanacak küme $A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$ şeklinde gösterilir. Burada $\bar{J}$ fayda kriterini, J maliyet kriterini temsil etmektedir.

Adım 5. Her Alternatifin Pozitif ve Negatif İdeal Çözümünden Uzaklıklarının Hesaplanması: TOPSIS yönteminde her bir alternatif için kriter değerinin pozitif ideal ve negatif ideal çözüm kümesinden sapmalarının bulunabilmesi için Euclidian Uzaklık Yaklaşımından yararlanılmaktadır. Buradan elde edilen karar noktalarına (alternatiflere) ilişkin sapma değerleri ise pozitif ideal çözüme uzaklık (S_i^+) ve negatif ideal çözüme uzaklık (S_i^-) olarak adlandırılmaktadır. Bu uzaklıkların hesaplanmasında aşağıdaki eşitlik (9) ve eşitlik (10) kullanılır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad (9)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (10)$$

Hesaplanacak S_i^+ ve S_i^- sayısının karar alternatif sayısı kadar olması gerekmektedir.

Adım 6. İdeal Çözüme Göreceli Yakınlık Değerlerinin Hesaplanması: Her bir karar noktasının ideal çözüme göreceli yakınlığının (C_i^*) hesaplanmasında pozitif ideal ve negatif ideal çözümünden uzaklık değerlerinden yararlanılır. Burada kullanılan ölçüt, negatif ideal çözüme uzaklık değerinin pozitif ideal çözüme uzaklık değeri ile negatif ideal çözüme uzaklık değerinin toplamına oranıdır. Bu oran, aşağıda verilen eşitlik (11) kullanılarak hesaplanır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad (11)$$

Burada C_i^* değeri $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında değer alır ve $C_i^* = 1$, ilgili karar noktasının pozitif ideal çözüme, $C_i^* = 0$ ise ilgili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını gösterir.

Kriter Seti

Ulusal Araştırmalardaki Sıralamalar başlığı altında toplam 7 kriter belirlenmiş ve bu kriterlere ait kısaltma, veri kaynağı, yıl ve birim bilgileri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Ulusal Endeks Sıralamaları Kriterleri

Kriter	Kısaltma	Veri Kaynağı	Y	Bir
1. Beşeri Sermaye ve Yaşanabilirlik Sıralaması	K1	FORBES	² 019	Sıra
2. Marka Becerisi ve Yenilikçilik Sıralaması	K2	FORBES	² 019	Sıra
3. Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli Sıralaması	K3	FORBES	² 019	Sıra
4. Erişilebilirlik Sıralaması	K4	FORBES	² 019	Sıra

5.	ARGE ve Yenilik Performans Sıralaması	K5	Belgin ve Avşar	² 019	Sıra
6.	SEGE Sıralaması	K6	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	² 019	Sıra
7.	URAK Rekabetçilik Sıralaması	K7	URAK	² 018	Sıra

Beşeri Sermaye ve Yaşanabilirlik Sıralaması (K1): FORBES tarafından 2019 yılında gerçekleştirilen “İş Yapmak ve Yaşamak İçin En İyi Kentler” araştırmasında yer alan bu kriter illerin beşeri sermaye ve yaşanabilirlik sıralamasını göstermesi sebebiyle çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada minimum yönlü (en düşük olan en iyi) olarak değerlendirilmiştir.

Marka Becerisi ve Yenilikçilik Sıralaması (K2): “Beşeri Sermaye ve Yaşanabilirlik Sıralaması” kriteri ile benzer şekilde FORBES tarafından 2019 yılında yapılan çalışmada yer alan illerin sıralama sonuçları kullanılarak oluşturulmuş bu kriter, çalışmada minimum yönlü (en düşük olan en iyi) olarak değerlendirilmiştir.

Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli Sıralaması (K3): FORBES tarafından 2019 yılında gerçekleştirilen araştırmanın diğer bir bileşeni olan “Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli Sıralaması” sonuçlarına göre oluşturulan bu kriter çalışmaya minimum yönlü (en düşük olan en iyi) olarak dahil edilmiştir.

Erişilebilirlik Sıralaması (K4):FORBES tarafından 2019 yılında gerçekleştirilen “İş Yapmak ve Yaşamak İçin En İyi Kentler” araştırmasında son bileşen olan “Erişilebilirlik Sıralaması” sonuçları kullanılarak oluşturulan bu kriter de çalışmada minimum yönlü (en düşük olan en iyi) olarak değerlendirilmiştir.

ARGE ve Yenilik Performans Sıralaması (K5): Belgin ve Avşar (2019) tarafından yapılan “Türkiye’de Bölgeler ve İller Düzeyinde Ar-Ge ve Yenilik Performansının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Ölçülmesi” başlıklı çalışmada elde edilen sıralama sonuçları alınarak oluşturulan bu kriter, çalışmada minimum yönlü (en düşük olan en iyi) olarak değerlendirilmiştir (Belgin ve Avşar, 2019, s. 39-40).

SEGE Sıralaması (K6): Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 2019 yılında yayınlanan 2017 Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) sıralaması kullanılarak oluşturulan bu kriter, çalışmada minimum yönlü (en düşük olan en iyi) olarak ele alınmıştır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

URAK İllerarası Rekabetçilik Endeksi Sıralaması (K7):Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu tarafından 2018 yılında illerin 85 farklı kriter kullanılarak rekabetçilik sıralamasının çıkarıldığı bu kriter, ulusal ölçekte önemli bir gösterge olması sebebiyle çalışmaya dahil edilmiş ve minimum yönlü (en düşük olan en iyi) olarak değerlendirilmiştir.

Bulgular

Çalışmada, TRA, TRB ve TRC Düzey-1 Bölgeleri illerinin yukarıda belirlenen kriterlere göre karşılaştırılması yapılmıştır. İlk olarak Entropi yöntemi ile kriterlerin ağırlıklandırılması yapılmış ve elde edilen bu ağırlıklar kullanılarak TOPSIS yöntemi ile sıralama işlemi yapılmıştır.

Entropi Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Entropi yöntemi ile kriter ağırlıklarının hesaplanmasında aşağıda verilen Entropi yönteminin işlem adımları takip edilmiştir. TRA, TRB ve TRC Düzey-1 Bölgelerinde yer alan illerin Tablo 1’de verilen kriterlere göre verileri temin edilmiştir.

Adım 1. Başlangıç Karar Matrisinin Oluşturulması:Entropi yönteminin ilk adımında oluşturulan karar matrisi Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Karar Matrisi

Düzev-	Düzev-	İl	K	K	K	K	K	K	K
TRA	TRA1	Erzurum	5	2	7	2	1	6	3
		Erzincan	3	7	5	1	5	4	3
		Bayburt	4	7	6	2	8	6	6
	TRA2	Ağrı	7	7	6	6	7	8	8
		Kars	3	6	7	4	4	6	7
		Iğdır	7	7	7	6	7	7	7
		Ardahan	6	7	7	7	8	6	6
TRB	TRB1	Malatya	3	1	4	3	2	4	4
		Elazığ	4	3	6	2	2	4	3
		Bingöl	4	8	7	3	7	7	6
		Tunceli	1	7	3	5	7	5	3
	TRB2	Van	8	4	7	7	3	7	7
		Muş	7	7	7	6	7	7	7
		Bitlis	6	7	8	8	7	7	7
		Hakkâri	6	8	7	7	6	7	8
TRC	TRC1	Gaziante	6	8	1	1	9	3	2
		Adıyama	7	5	7	4	4	6	6
		Kilis	7	6	1	6	7	6	5
	TRC2	Diyarbak	7	4	6	1	2	6	6
		Şanlıurfa	7	3	5	2	3	7	7
	TRC3	Mardin	7	5	5	4	6	7	7
		Batman	8	6	8	5	4	7	7
		Siirt	6	7	7	7	6	7	7
Şırnak		6	5	1	6	7	8	7	

Adım 2. Başlangıç Karar Matrisinin Normalizasyonu: Eşitlik (2) kullanılarak elde edilen normalize edilmiş karar matrisi Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Düz	Düzev	İl	K	K	K	K	K	K	K
TRA	TRA1	Erzurum	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Erzinca	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bayburt	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRA2	Ağrı	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Kars	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Iğdır	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Ardahan	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRB	TRB1	Malatya	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Elazığ	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bingöl	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Tunceli	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRB2	Van	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Muş	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bitlis	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Hakkâri	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRC	TRC1	Gaziant	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Adıyam	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Kilis	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRC2	Diyarba	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Şanlıurf	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRC3	Mardin	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Batman	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Siirt	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Şırnak	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,

Adım 3. Entropi Değerlerinin Hesaplanması: Bu adımda ilk olarak Tablo 3'te yer alan her bir kriter değerinin logaritma değeri alınmış ve kendisiyle çarpılarak Tablo 4'te verilen $r_{ij}\ln(r_{ij})$ değerleri elde edilmiştir.

Tablo 4. $r_{ij}\ln(r_{ij})$ Değerleri Tablosu

Düzey-	Düzey-	İl	K	K	K	K	K	K	K
TRA	TRA1	Erzurum	-	-	-	-	-	-	-
		Erzincan	-	-	-	-	-	-	-
		Bayburt	-	-	-	-	-	-	-
	TRA2	Ağrı	-	-	-	-	-	-	-
		Kars	-	-	-	-	-	-	-
		Iğdır	-	-	-	-	-	-	-
		Ardahan	-	-	-	-	-	-	-
TRB	TRB1	Malatya	-	-	-	-	-	-	-
		Elazığ	-	-	-	-	-	-	-
		Bingöl	-	-	-	-	-	-	-
		Tunceli	-	-	-	-	-	-	-
	TRB2	Van	-	-	-	-	-	-	-
		Muş	-	-	-	-	-	-	-
		Bitlis	-	-	-	-	-	-	-
TRC	TRC1	Hakkari	-	-	-	-	-	-	-
		Gaziantep	-	-	-	-	-	-	-
		Adıyama	-	-	-	-	-	-	-
	TRC2	Kilis	-	-	-	-	-	-	-
		Diyarbakır	-	-	-	-	-	-	-
		Şanlıurfa	-	-	-	-	-	-	-
		TRC3	Mardin	-	-	-	-	-	-
Batman	-		-	-	-	-	-	-	
Siirt	-		-	-	-	-	-	-	
Şırnak	-		-	-	-	-	-	-	
		Toplam	-	-	-	-	-	-	

Bu adımda bir sonraki aşamada ise Tablo 4'te verilen değerlerin toplamı alınmış ve eşitlik (3) yardımıyla her bir kriterin Entropi değeri (e_j) hesaplanarak Tablo 5'te verilmiştir. Eşitlik (3)'te yer alan k değeri; $k = (\ln(m))^{-1}$ formülünden faydalanılarak hesaplanmaktadır. Burada alternatif sayısı $m = 24$ olduğundan $k = (\ln(24))^{-1} = 0,314658$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5. Entropi Değerleri Tablosu

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
e_j	0,97018	0,89913	0,92639	0,94625	0,92029	0,98839	0,97211
	9	1	2	4	7	3	4

Adım 4. Farklılaşma Derecesinin Hesaplanması: Entropi değerinin farklılaşma derecesi (d_j) eşitlik (4) yardımıyla hesaplanmış ve Tablo 6.'da verilmiştir.

Tablo 6. d_j Değerleri Tablosu

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	Topla
d_j	0,029	0,100	0,073	0,053	0,079	0,011	0,027	0,377
	81	87	61	75	70	61	89	23

Adım 5. Entropi Ağırlığının Hesaplanması: Entropi yönteminin son adımında Tablo 6'da yer alan her bir d_j değeri toplam d_j değerine bölünmüş ve Tablo 7'de yer alan Entropi ağırlıkları (w_j) elde edilmiştir.

Tablo 7. Entropi Kriter Ağırlıkları

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
w_j	0,07903	0,26739	0,19513	0,14248	0,21128	0,03077	0,07392

TOPSIS Yönteminin Uygulanması

TOPSIS yöntemi ile TRA, TRB ve TRC Düzey-1 Bölgeleri illerinin karşılaştırılması yapılırken yöntemin uygulama aşamasında verilen işlem adımları aşağıdaki şekilde takip edilmiştir.

Adım 1. Karar Matrisinin Oluşturulması:Yöntemin ilk adımında oluşturulan karar matrisi Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Karar Matrisi

Düzev-	Düzev-	İl	K	K	K	K	K	K	K
TRA	TRA1	Erzurum	5	2	7	2	1	6	3
		Erzincan	3	7	5	1	5	4	3
		Bayburt	4	7	6	2	8	6	6
	TRA2	Ağrı	7	7	6	6	7	8	8
		Kars	3	6	7	4	4	6	7
		Iğdır	7	7	7	6	7	7	7
		Ardahan	6	7	7	7	8	6	6
TRB	TRB1	Malatya	3	1	4	3	2	4	4
		Elazığ	4	3	6	2	2	4	3
		Bingöl	4	8	7	3	7	7	6
		Tunceli	1	7	3	5	7	5	3
	TRB2	Van	8	4	7	7	3	7	7
		Muş	7	7	7	6	7	7	7
		Bitlis	6	7	8	8	7	7	7
		Hakkâri	6	8	7	7	6	7	8
TRC	TRC1	Gaziantep	6	8	1	1	9	3	2
		Adıyama	7	5	7	4	4	6	6
		Kilis	7	6	1	6	7	6	5
	TRC2	Diyarbakır	7	4	6	1	2	6	6
		Şanlıurfa	7	3	5	2	3	7	7
	TRC3	Mardin	7	5	5	4	6	7	7
		Batman	8	6	8	5	4	7	7
		Siirt	6	7	7	7	6	7	7
		Şırnak	6	5	1	6	7	8	7

Adım 2. Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması:TOPSIS yönteminde karar matrisinin normalizasyonunda eşitlik (6) kullanılmıştır. Bunun için Tablo 8’de verilen karar matrisinde yer alan her bir elemanın bulunduğu sütundaki elemanların kareleri toplamının kareköküne bölünmesiyle Tablo 9’da yer alan normalize karar matrisi elde edilmiştir.

Adım 3. Ağırlıklı Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması:Normalize karar matrisinin ağırlıklandırılmasında Entropi yöntemi ile elde edilen ve Tablo 7’de yer alan kriter ağırlıkları kullanılmıştır. Bu kriter ağırlıkları Tablo 9’da verilen normalize karar matrisinin her bir sütunundaki elemanlar ile çarpılarak Tablo 10’da yer alan Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi elde edilmiştir.

Tablo 9. TOPSIS Yöntemi Normalize Karar Matrisi

Düz	Düzev	İl	K	K	K	K	K	K	K
TRA	TRA1	Erzurum	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Erzincan	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bayburt	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRA2	Ağrı	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Kars	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Iğdır	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Ardahan	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,

TRB	TRB1	Malatya	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Elazığ	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bingöl	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Tunceli	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRC	TRB2	Van	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Muş	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bitlis	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Hakkâri	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRC	TRC1	Gaziant	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Adıyam	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Kilis	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Sanlıurf	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRC	TRC2	Diyarba	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Mardin	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Batman	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Siirt	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRC	TRC3	Şırnak	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,

Tablo 10. Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi

Düz	Düze	İ	K	K	K	K	K	K	K
TR	TRA1	Erzurum	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Erzinca	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bayburt	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Ağrı	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRB	TRA2	Kars	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Iğdır	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Ardahan	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRB	TRB1	Malatya	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Elazığ	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bingöl	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Tunceli	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRC	TRB2	Van	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Muş	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bitlis	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Hakkâri	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRC	TRC1	Gaziant	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Adıyam	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Kilis	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Sanlıurf	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRC	TRC2	Diyarba	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Mardin	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Batman	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Siirt	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRC	TRC3	Şırnak	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,

Adım 4. Pozitif (A^+) ve Negatif (A^-) İdeal Çözümlerin Oluşturulması: Bu adımda pozitif ideal çözüm kümesi eşitlik (7) kullanılarak Tablo 10'da verilen ağırlıklandırılmış her bir kriterin bulunduğu sütunda yer alan elemanların maksimum değerinden çıkarılmış ve elde edilen pozitif ideal çözüm değerleri Tablo 11'de verilmiştir. Negatif ideal çözüm kümesi ise eşitlik (8) yardımıyla Tablo 10'da verilen her bir kriter değerinden bulunduğu sütundaki yer alan elemanların minimum değerinin çıkarılmasıyla elde edilmiş ve negatif ideal çözüm değerleri Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 11. Pozitif İdeal Çözüm Değerler

Düz	Düze	İ	K	K	K	K	K	K	K
TR	TRA1	Erzurum	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Erzinca	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bayburt	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,

	TRA2	Ağrı	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Kars	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Iğdır	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Ardahan	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRB	TRB1	Malatya	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Elazığ	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bingöl	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Tunceli	0	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRB2	Van	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Muş	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bitlis	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Hakkâri	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
TRC	TRC1	Gaziant	0,	0	0,	0	0	0	0
		Adıyaman	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Kilis	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRC2	Diyarba	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Şanlıurfa	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRC3	Mardin	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Batman	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Siirt	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Şırnak	0,	0,	0	0,	0,	0,	0,

Tablo 12. Negatif İdeal Çözüm Değerleri

Düz	Düzey	İl	K	K	K	K	K	K	K
A	TRA1	Erzurum	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Erzincan	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bayburt	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRA2	Ağrı	0,	0,	0,	0,	0,	0	0
		Kars	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Iğdır	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Ardahan	0,	0,	0,	0,	0	0,	0,
TRB	TRB1	Malatya	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Elazığ	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bingöl	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Tunceli	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRB2	Van	0	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Muş	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Bitlis	0,	0,	0,	0	0,	0,	0,
Hakkâri		0,	0	0,	0,	0,	0,	0,	
TRC	TRC1	Gaziant	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Adıyaman	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Kilis	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRC2	Diyarba	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Şanlıurf	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
	TRC3	Mardin	0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,
		Batman	0,	0,	0	0,	0,	0,	0,
Siirt		0,	0,	0,	0,	0,	0,	0,	
Şırnak		0,	0,	0,	0,	0,	0	0,	

Adım 5. Her Alternatifin Pozitif ve Negatif İdeal Çözümünden Uzaklıklarının Hesaplanması: Bu adımda her bir ilin pozitif ve negatif ideal çözümünden uzaklıkları Tablo 11 ve Tablo 12’de verilen pozitif ve negatif ideal çözüm değerleri üzerinden hesaplanmıştır. Eşitlik (9) kullanılarak Tablo 11’de verilen pozitif ideal çözümlerin S_i^+ çözümleri, eşitlik (10) kullanılarak ise Tablo 12’de verilen negatif ideal çözümlerin S_i^- çözümleri elde edilmiş ve bu çözümler Tablo 13’te verilmiştir.

Adım 6. İdeal Çözüme Göreceli Yakınlık Değerlerinin Hesaplanması: Her bir karar noktasının ideal çözüme göreceli yakınlığının (C_i^*) hesaplanmasında pozitif ideal ve negatif ideal çözümünden uzaklık değerlerinden yararlanılmış ve eşitlik (11) kullanılarak C_i^* değerleri hesaplanmıştır. Bu değerlerin büyüktür küçüğe sıralanmasıyla illerin TOPSIS sıralama sonuçları elde edilmiş ve Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. Pozitif, Negatif ve İdeal Çözüm Değerleri ve İllerin Sıralamaları

İl	S_i^+	S_i^-	İdeal Çözüm	TOPSIS
Gaziantep	0,011272868	0,100425145	0,899077273	1
Malatya	0,028180483	0,081010908	0,741916625	2
Erzurum	0,041141082	0,077804724	0,654119105	3
Elazığ	0,044253795	0,068295179	0,606804099	4
Şanlıurfa	0,045883819	0,06375671	0,581506773	5
Diyarbakır	0,049491318	0,06551206	0,569653353	6
Van	0,066320714	0,045682705	0,40786884	7
Erzincan	0,070080663	0,04818395	0,407424916	8
Şırnak	0,072197252	0,048383792	0,401255375	9
Adıyaman	0,06561539	0,043101591	0,396456845	10
Mardin	0,068067126	0,036770535	0,35073784	11
Kilis	0,07936229	0,041429978	0,342985345	12
Tunceli	0,080832496	0,039373338	0,32754931	13
Kars	0,073782216	0,035702858	0,326097944	14
Batman	0,077535024	0,033758272	0,303327095	15
Bayburt	0,089219817	0,030924472	0,257394442	16
Bingöl	0,090386379	0,027305035	0,232005329	17
Siirt	0,085736121	0,017997003	0,173493307	18
Ağrı	0,088029246	0,017100793	0,162663239	19
Hakkâri	0,092937424	0,015397225	0,142126504	20
Iğdır	0,092115892	0,01329279	0,126107166	21
Muş	0,093206259	0,012644836	0,119458715	22
Ardahan	0,097664652	0,009327556	0,087179771	23
Bitlis	0,095977295	0,00882358	0,084193766	24

Sonuç

Çalışmada, Türkiye'nin istatistiki bölge birimleri sınıflandırmasına göre gelişmişlik seviyesi düşük olan ve bu sıralamada sonlarda yer alan TRA, TRB ve TRC Düzey-1 Bölgelerinde bulunan toplam 24 ilin ulusal endeks sıralamalarındaki performansları bütünlük olarak analiz edilmiştir. Ulusal ölçekte 81 ilin karşılaştırıldığı endeks çalışmalarının sıralama sonuçları kriter olarak alınmıştır. Çalışmada performansları analiz edilen 24 ilin belirlenen bu 7 farklı kritere göre aldığı skorlara göre veri seti oluşturulmuş ve bu veri seti üzerinden Entropi yöntemi kullanılarak kriter ağırlıkları hesaplanmıştır.

Çalışmada ele alınan Düzey-1 Bölgelerindeki 24 il, Entropi yöntemi ile elde edilen kriter ağırlıklarına göre TOPSIS yöntemi ile analiz edilmiş ve nihai sıralama elde edilmiştir. Bu nihai sıralamaya göre 24 il içinden ulusal endeks çalışmalarında en iyi performansı gösteren il Gaziantep olmuştur. Gaziantep'i sırasıyla Malatya, Erzurum, Elazığ, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri takip etmiştir. Sıralamada son sırada ise Bitlis ili yer almıştır. Bitlis ile birlikte son beş sırada yer alan diğer iller Hakkari, Iğdır, Muş ve Ardahan illeri olmuştur.

SEGE sonuçlarına göre bakıldığında ulusal endeks sıralamalarında 24 il içerisinde en iyi performansa sahip olan Gaziantep'in 30. sırada yer aldığı SEGE'de de bu iller içerisinde en iyi skora sahip olduğu görülmektedir. Gaziantep'ten sonra ikinci sırada yer alan Malatya'nın SEGE sıralaması 44'tür. Çalışmada kullanılan kriterler arasında en iyi sıralamayı 13. olduğu marka becerisi ve yenilikçilik sıralamasında elde etmiştir. En kötü sıralamayı ise 47. olduğu ticaret becerisi ve üretim potansiyeli sıralamasından elde etmiştir. Çalışmanın sonucuna göre üçüncü sırada yer alan ve Doğu Anadolu Bölgesi illeri içerisinde ikinci sırada bulunan Erzurum'un SEGE sıralaması 61'dir. Yedi kriter içerisinde en iyi sıralamayı 15. olduğu Ar-Ge ve Yenilik Performansı sıralamasında yakalamıştır. SEGE sonuçlarına göre Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde en iyi skora sahip olan Elazığ, çalışmada 4. sırada yer almıştır. 24 il içerisinde en şaşırtıcı sonuca sahip olan il Şırnak olmuştur. SEGE'de 81. olarak son sırada yer alan Şırnak, ulusal endeks çalışmalarının sıralama sonuçlarına göre 24 il arasında 9. sırada yer almıştır. Bu sıralamada en önemli etkenin 81 il içerisinde 13. sırada yer aldığı ticaret becerisi ve üretim potansiyeli sıralaması olduğu değerlendirilmektedir.

Sosyal ve ekonomik kalkınmaya yönelik atılım yapmak isteyen illerin temel gösterge ve ulusal sıralamalarda üst sıralarda yer almak için çaba sarfetmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda özellikle az gelişmiş bölgelerde yer alan illerin bu gösterge ve endeks çalışmalarını iyi analiz etmeleri önerilmektedir.

İllerde uygun kalkınma ekosisteminin oluşturulması, kamu, üniversite, sanayi ve sivil toplum işbirliklerinin geliştirilmesi ve yerel politikaların bu amaçla ele alınması önerilmektedir. Verilerin paylaşılması ve ilgili makamlara yerelden doğru bilginin aktarılması da sağlıklı iletişimi sağlayacak ve illerin mevcut durumlarının yapılacak değerlendirmelerde ele alınmasına imkan tanıyacaktır. Bu sayede illerin temel göstergeler ve ulusal endekslerde üst sıralarda yer alması mümkün olabilecektir.

Kaynakça

1. Alkin, K., Bulu, M., & Kaya, H. (2007). İller arası rekabet endeksi: Türkiye'deki illerin rekabetçilik seviyelerinin göreceli olarak ölçülebilmesi için bir yaklaşım.
2. Atan, M., Altan, Ş. (2020). Örnek uygulamalarla çok kriterli karar verme yöntemleri. Gazi Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
3. Belgin, Ö., Avşar, B. A. (2019). Türkiye'de bölgeler ve iller düzeyinde ar-ge ve yenilik performansının Gri İlişkisel Analiz yöntemi ile ölçülmesi. Verimlilik Dergisi, 2, 27-48.
4. Forbes Türkiye Dergisi Mayıs Sayısı (2019). İdeal kentler araştırması.
5. Özbek, A. (2013). Performance evaluation of learning management system. NWSA-Education Sciences, 8(2), 164-178.
6. Peters, M. L., Zelewski, S. (2007). TOPSIS als technik zur effizienzanalyse. WiSt-Wirtschaftswissenschaftliches Studium, 36(1), 9-15.
7. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (SEGE-2017). Ankara: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.
8. Triantaphyllou, E. (2000). Multi-criteria decision making methods. In Multi-criteria decision making methods: A comparative study, 5-21.
9. Tzeng, G. H., Huang, J. J. (2011). Multiple attribute decision making: methods and applications. CRC Press, New York.
10. URAK. (2018). İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2016-2017, Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Yayını.
11. Wang, T. C., Lee, H. D. (2009). Developing a fuzzy TOPSIS approach based on subjective weights and objective weights. Expert Systems With Applications, 36(5), 8980-8985.

Oral Presentation / Sözlü Sunum**PROMETHEE Yöntemi İle TRB1 Bölgesinde Kanatlı Eti Üretim Yeri Seçimi****Dr. Muhammed Çubuk¹**¹Fırat Kalkınma Ajansı**Corresponding author: Muhammed Çubuk***Özet**

Üretim yeri veya kuruluş yeri işletmenin üzerinde kurulacağı, yaşamı boyunca iş ve işlemlerini sürdüreceği yerdir. İşletme stratejisinin belirlenmesinde ürün ve süreç tasarımıyla sonra verilecek en önemli karar kuruluş yerinin belirlenmesidir. Bu karar uzun dönemli ve stratejik bir karardır. Uzun dönemli olması sebebiyle de değiştirilmesi hem güç hem de maliyetlidir. 2025 yılı için 3,35 milyon ton üretim hedefleyen kanatlı eti sektörü için yatırım yeri kararı önem arz etmektedir. Bu çalışma, hem kanatlı eti sektörünün yukarıda belirtilen hedeflere ulaşmasına yardımcı olma hem de mevcut yatırım yeri kararları verilirken kullanılan yöntemlere alternatif olması ve karar kontrol mekanizmasının güçlendirilmesine odaklanmıştır. Çalışmada çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan ve uygulama kolaylığı sağlayan Promethee yöntemi kullanılmıştır. TRB1 Bölgesi illeri olan Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli, kanatlı eti üretiminde önemli olduğu değerlendirilen ortalama yatırıma katkı oranı, teşvik bölgesi, işsiz sayısı, IPARD kapsamında olup olmadığı ve Se-Ge sıralaması kriterleri bakımından sıralanmıştır. Kullanılan kriterler bölgede ilgili sektörde faaliyet gösteren firmaların görüşleri alınarak ağırlıklandırılmıştır. Promethee yöntemi ile tam sıralama sonucunda kanatlı eti üretim yeri bakımından 1. Malatya, 2. Elazığ, 3. Tunceli ve 4. Bingöl sıralaması elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Promethee, Kanatlı Eti, Üretim Yeri, TRB1 Bölgesi.

Abstract

The place of production or the place of establishment is the place where the business will be established and its operations will continue throughout its life. The most important decision to be made after the product and process design in determining the business strategy is to determine the location of the establishment. This decision is a long-term strategic decision. Because of the long-term, change is both difficult and costly. In particular, the decision to invest in poultry meat sector, which targets 3,35 million tones production for 2025 years, is important. This study focuses on helping the poultry sector achieve the above-mentioned objectives, as well as being an alternative to the methods used when making existing investment decisions, and strengthening the decision control mechanism. In this study, Promethee method was used which is one of the multi-criteria decision making techniques and provides ease of application. TRB1 Region provinces Malatya, Elazığ, Bingöl and Tunceli, are listed in terms of the average investment contribution rate, incentive zone, number of unemployed, whether it is within IPARD and Se-Ge ranking criteria. The criteria used were weighted by taking the opinions of the companies operating in the region. In terms of production place of poultry meat as a result of full sequencing with Promethee Method 1.Malatya, 2.Elazığ, 3. Tunceli and 4. Bingöl ranking was obtained.

Keywords: Promethee, Poultry Meat, Production Place, TRB1 Region.

Giriş

Uluslararası ölçekte ciddi rekabet koşullarına uyum sağlamak zorunda olan işletmeler ve yatırımcılar, nitelikli üretim veya hizmet sunmaya yönelik ihtiyaç duydukları ve çevresel etkilerle de ortaya çıkan önemli miktarlardaki bilgiyi düzenleyerek anlamlı hale getirmek, faaliyetlerini dinamik bir şekilde yürütebilmek ve sürekli değişen küresel piyasa beklentilerine zaman kaybetmeden cevap verebilmek için farklı karar verme süreçlerini yaşarlar. Bu sebeple, bir işletmenin devamlılığın sağlanması veya bir yatırımın isabetli şekilde yapılabilmesi bakımından, mevcut teknolojik gelişmeler ve yoğun rekabetçilik, işletme ve yatırımcıların karmaşık problemler karşısında etkili ve doğru karar vermelerini gerekli hale getirmiştir. Bu karar verme süreci sonunda verilen karar doğrultusunda elde edilen sonuçlar, işletmenin ve karar vericinin karar almadaki başarısını, işletmenin yakaladığı fırsatları, yeni ekonomik değer oluşturma hedefine ne ölçüde ulaşıldığını göstermektedir. Bu durum ise alınan kararların etkisinin istenen sonuçlara götürme

başarısıyla ölçülebilir. Günümüzde pek çok işletme, faaliyetleri ile ilgili kararlarını zaman kaybetmemeye özen göstererek, bilgi ve deneyimlerine dayanarak geleneksel şekilde almaktadır. Fakat karmaşık ve uzun vadeli bir karar problemi karşısında geleneksel yöntemlere dayalı karar vermek yerine, belirli bir plan dâhilinde bilgi toplama ve analiz süreci için zaman ayrılması ve detaylı bir araştırma yapılması, çözüm süreci için gelişmiş karar yöntemlerinden en uygun olanının kullanılması gerekmektedir (Gülenç ve Bilgin, 2010).

Sürekli kendini güncelleyen ve ekonomik olarak önemli bir yer tutan gıda sektöründe, nüfusun sürekli artması sebebiyle, yeni yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Nüfus artışı ve beslenme alışkanlıklarına paralel olarak dünya genelinde başta piliç eti olmak üzere kanatlı eti üretimi ve tüketimi son yıllarda hızlı bir artış göstermiştir. Başta kalp ve damar hastalıkları, şişmanlık gibi beslenmeye dayalı hastalıkların dünya genelinde yaygınlaşması ve bunun sonucunda ilgili çevrelerin tüketicinin günlük beslenme alışkanlıklarında beyaz ete öncelik vermesi konusundaki uyarıları ve kanatlı eti fiyatlarının kırmızı ete göre daha düşük olması kanatlı eti tüketiminin hızla artmasını sağlamıştır (Civaner, 2007; Keskin ve Demirbaş, 2012).

Türkiye’de kanatlı eti sektörünün gıda sektörü içinde AB ile rekabete girebilecek birkaç alt sektörden biri olarak belirlenmesi; sektörün geniş işgücü istihdamı oluşturması ve en iyi örgütlenmiş gıda alt sektörlerinden biri olması kanatlı eti sektörünün Türkiye için önemini ortaya koymaktadır (Hekimoğlu ve Altindeğer, 2009; Keskin ve Demirbaş, 2012).

Üretim yeri veya kuruluş yeri bir işletmenin geleceğini etkileyen en önemli kararlardan biridir. İmalata dayalı işletmelerin üretim yeri seçimini yanlış yapmaları ileriye dönük telafisi mümkün olmayan veya çok masraflı olan durumları ortaya çıkarabilir. Kaynakların verimli kullanılmasına ve kar maksimizasyonuna doğrudan etki etmesi sebebiyle üretim yeri seçimi önem arz etmektedir. İşletmelerin bu kararı vermesinde geleneksel yöntemlerle birlikte bilimsel yöntemler de kullanılmaktadır. Özellikle çok sayıda kriterin söz konusu olduğu bu tip karar verme problemlerinde literatürde sıklıkla çok kriterli karar verme teknikleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada olduğu gibi tek bir yöntem kullanılarak karar vericilere ilave bilgi sağlanması ve karar süreçlerinin kolaylaştırılması mümkündür. İlave olarak birkaç yöntemi biraraya getirerek hibrit bir model oluşturmakta mümkündür.

Materyal ve Metot

Bu çalışmada, kanatlı eti üretimi yatırımlarında yer seçimi problemi ele alınmıştır. Üretim yeri seçiminde yatırımcıların dikkate alacağı temel kriterler belirlenmiş ve TRB1 Düzey-2 Bölgesi illeri olan Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli illeri alternatif olarak alınmıştır. Oluşturulan bu gösterge setinde kriterler sektörle ilgili olan uzmanların görüşü alınarak ağırlıklandırılmıştır. Alternatiflere, belirlenen kriterler ve ağırlıklar üzerinden çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Promethee yöntemi, Visual PROMETHEE programı vasıtasıyla uygulanmış ve tam sıralama yapılarak illerin TRB1 bölgesi içinde nasıl sıralandıkları verilmiştir.

Promethee Yöntemi

Karar verme süreçlerinin iyileştirilmesi ve etkinliğinin artırılması amacıyla son dönemlerde karar verici tarafından belirlenen kriterlere göre alternatifler arasından en iyisinin seçilebilmesi için kullanılacak çok sayıda karar verme tekniği geliştirilmiştir. Bu tekniklerden biri olan “The Preference Ranking Organization Method For Enrichment Evaluation” olarak ifade edilen ve bu tanımın baş harfleri kullanılarak “PROMETHEE” şeklinde ifade edilen yöntem literatürde en sık kullanılan yöntemlerden biridir.

PROMETHEE yöntemi, Jean-Pierre Brans tarafından ilk olarak 1982 yılında geliştirilmiş çok kriterli bir öncelik belirleme ve sıralama yöntemidir (Kücü, 2007). Belirlenen çok sayıda kriterlere göre sonlu sayıda alternatif arasından seçim yapılmasını gerektiren problemlere çok uygundur (Goumas ve Lygerou, 2000). PROMETHEE yöntemi, karar verme tekniklerinin önceliklendirme yöntemlerinin uygulama aşamalarının zor ve karmaşık olmasından hareketle geliştirilmiş ve çok sayıda çalışmada kullanılmıştır (Dağdeviren ve Eraslan, 2008). PROMETHEE yöntemi bankacılık, işgücü planlaması, yatırım ve yer seçim kararları, sağlık, ilaç ve kimya endüstrileri gibi birçok alana uygulanmıştır (Brans ve Mareschal, 2002).

PROMETHEE yöntemi, çok kriterli karar verme problemlerin çözümünde diğer yöntemlere kıyasla en etkili ve en pratik yöntemlerden biridir. PROMETHEE yönteminin kısmi sıralama yapan PROMETHEE-I ve tam sıralama yapan PROMETHEE-II modülleri de geliştirilmiştir. Bunların dışında PROMETHEE III, IV, V ve VI gibi farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Ayrıca yapılan işlemlerin ve seçim sürecinin görselliğini sağlayan GAIA modülü ile grafiksel olarak etkin bir gösterim sağlanır. Yöntemin literatürde

geniş bir yer bulmasının ve başarılı şekilde uygulanmasının temelinde matematiksel yönü ve kullanımının pratik olması bulunmaktadır (Ballı ve Karasulu, 2007).

PROMETHEE yönteminin;

- Birinci Tip - Olağan $p(x) = \begin{cases} 0, & x \geq 0 \\ 1, & x < 0 \end{cases}$,
- İkinci Tip - U tipi $p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq l \\ 1, & x > l \end{cases}$ (l: parametre),
- Üçüncü Tip - V tipi $p(x) = \begin{cases} x/m, & x \leq m \\ 1, & x \geq m \end{cases}$ (m: parametre),
- Dördüncü Tip - Seviyeli $p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq q \\ 1/2, & q < x \leq q + p \\ 1, & x > q + p \end{cases}$ (q,p: parametre),
- Beşinci Tip-Linear $p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq s \\ (x-s)/r, & s < x \leq s + r \\ 1, & x \geq s + r \end{cases}$ (s,r: parametre) ve
- Altıncı Tip - Gaussian $p(x) = \begin{cases} 0, & x \leq 0 \\ 1 - e^{-x^2/2\sigma^2}, & x \geq 0 \end{cases}$ (σ : parametre)

olmak üzere altı farklı tercih fonksiyonu bulunmaktadır. Çalışmada IPARD kapsamında olma kriterinde birinci tip (olağan) tercih fonksiyonu diğer kriterlerde ise altıncı tip (Gaussian) tercih fonksiyonu kullanılmıştır.

Kriter Seti

Çalışma kapsamında ele alınan kriterlere ilişkin oluşturulan gösterge seti Tablo.1’de verilmiştir.

Tablo 1. Kriter-Gösterge Seti

Kriter	Malatya	Elazığ	Bingöl	Tunceli
Ortalama Yatırıma Katkı Oranı (max.)	%404,58	%115,89	%353,04	%900,83
Bölgesel Teşvik (max.)	4	4	6	5
IPARD Kapsamında mı?	Evet	Evet	Hayır	Hayır
İşsiz Sayısı (max.)	46.193	36.725	23.612	4.899
SE-GE Sıralaması (min.)	44	42	71	59

Ortalama yatırıma katkı oranı, 2019 yılı içerisinde alınan teşvik belgeleri ile yapılan yatırımların il bazında yatırıma katkı oranları belirlenmiş ve her ilin ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Hesaplamada Malatya ilinden 55, Elazığ ilinden 57, Bingöl ilinden 8 ve Tunceli ilinden 5 teşvik belgesinin yatırıma katkı oranları ele alınmıştır.

Bölgesel teşvik kriterinde ilin teşvik sisteminde yer aldığı bölge ele alınmıştır. Aynı zamanda illerin, Avrupa Birliği (AB) tarafından aday ve potansiyel aday ülkelere destek olmak amacıyla oluşturulan, katılım öncesi yardım aracının kırsal kalkınma bileşeni IPARD kapsamında olup olmadığı bilgisi kullanılmıştır. İllerde bulunan işsiz sayısı; 2019 yılsonu itibariyle İŞKUR tarafından ilan edilen 15 yaş ve üzeri kadın ve erkek işsizlerin toplamıdır.

SE-GE sıralaması ise Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 52 kriter ele alınarak oluşturulan “İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi 2017” sonuçlarının ele alındığı kriterdir.

Kriterlerin ağırlıklandırılmasında çok kriterli karar verme tekniklerinde uygun yöntemler olsa da daha gerçekçi ve yatırım özelinde net fikirler vermesi amacıyla TRB1 bölgesinde faaliyet gösteren kanatlı sektörü

firmalarına danışılmış ve söz konusu kriterleri puanlayarak önceliklendirmeleri istenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre de Promethee yönteminin uygulanmasında kullanılan ağırlıklandırma oranları Tablo.2’de verilmiştir.

Tablo 2. Kriter Ağırlıklandırma Oranları

Kriter	Oran
Ortalama Yatırıma Katkı Oranı (max.)	%10
Bölgesel Teşvik (max.)	%30
IPARD Kapsamında mı?	%30
İşsiz Sayısı (max.)	%10
SE-GE Sıralaması (min.)	%20

Bulgular

Kanatlı eti üretim yeri seçiminde Şekil.1’de gösterilen TRB1 bölgesi illeri olan Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli’ye ait ortalama yatırıma katkı oranı, teşvik, IPARD kapsamında olup olmadığı, işsiz sayısı ve SE-GE sıralaması kriterlerinin verileri temin edilmiştir. Bu veriler, kriter ağırlıkları bölgede faaliyet gösteren firmalarla görüşülüp belirlenerek Visual PROMETHEE programı ile değerlendirilmiş ve illerin tam sıralaması yapılmıştır. Bu sonuçlara göre illerin aldığı puanı ve sıralamayı gösteren Tablo 3 aşağıda verilmiştir.

Tablo 3. PROMETHEE Tam Sıralama Sonuçları

Sıra	İl	Phi (ϕ)	Phi (ϕ) +	Phi (ϕ) -
1	Malatya	0,4151	0,5000	0,0849
2	Elazığ	0,2676	0,4262	0,1587
3	Tunceli	- 0,2613	0,1775	0,4387
4	Bingöl	- 0,4214	0,1119	0,5333

Şekil 1. TRB1 Bölgesinin Konumu

Sonuç

Çok kriterli karar verme yöntemleri hem sosyal hem de ekonomik çevrelerde karşılaşılan çeşitli karar verme problemlerini bilimsel metotlara dayandırarak en faydalı sonucu elde edecek şekilde çözmeyi amaçlar. Karşılaşılan bu karar verme problemlerinin çözümünde kullanılacak farklı yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerin en sık tercih edilenlerinden biri PROMETHEE yöntemidir. PROMETHEE yönteminde çok sayıda alternatif arasından belirlenen kriterlere göre seçim yapılırken kriterler arasında ağırlıklandırma yapılması söz konusudur. Yöntemi güçlü hale getiren avantajlarından biri karar verme süreci içerisinde kriter ağırlıklarının ihtiyaç duyulması halinde değiştirilebilmesidir.

Çalışmada kanatlı eti üretim yeri seçimi problemi ele alınmıştır. Yatırımcıların yatırım yeri seçiminde optimum koşullarda karar vermesi, kaynakların etkin ve yerinde kullanımı ve kar maksimizasyonu için vazgeçilmezdir. Bu beklenti, orta ve uzun vadeli hedefleri karşılayabilmek için yatırım yeri seçimi yaparken daha fazla bilimsellik gerektirmektedir. Bu çalışmada kanatlı eti üretim yeri seçimi yaparken teşvikte yer alınan bölge, ortalama yatırıma katkı oranı, Se-Ge sıralaması, IPARD kapsamında olup olmadığı ve işsiz sayısı olmak üzere 5 kriter ele alınmıştır. Veriler Visual Promethee paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Yapılan uygulama sonucunda TRB1 Bölgesi illeri içerisinde seçilen kriter ve ağırlıklara göre en uygun ilin Malatya olduğu belirlenmiştir. Söz konusu yatırım konusu ve değerlendirme bakımından;

- Çıkan sonuca göre kanatlı eti üretim yeri için en uygun il Malatya olarak belirlenmiştir. Hem IPARD kapsamında olması hem de işsiz sayısı bakımından en yüksek nüfusa sahip olması Malatya'nın ilk sırada yer almasını sağlamıştır.
- Mevcut durumda sektörde önemli yatırımlara sahip olan Elazığ ikinci sırada yer almıştır. SEGE sıralamasında en iyi skora sahip olan Elazığ IPARD kapsamındadır. Ortalama yatırıma katkı oranı ve işsiz sayısında Malatya'nın gerisinde kalması Elazığ'ı ikinci sıraya yerleştirmiştir.
- IPARD kapsamında olmayan Tunceli ve Bingöl illeri ise Malatya ve Elazığ'ın gerisinde kalmıştır. Üçüncü sırada Tunceli ve dördüncü sırada Bingöl yer almıştır. Her iki ilin sosyo ekonomik gelişmişlik bakımından sıralamalarının geride olması sektörel değerlendirmelere de yansımaktadır. Bu illerin sosyal donatı ve ekonomik anlamda düzenleyici ortam unsurlarından azami derecede faydalanması sektörel yatırımların bölgeye kanalize edilmesinde önemli rol oynayacaktır.
- Çalışmada kullanılan PROMETHEE yöntemi, kolay anlaşılabilir olması ve pratik kullanımı sebebiyle çok kolay şekilde benzer seçim problemlerine uygulanabilir niteliktedir. Aynı zamanda farklı kriter setleri üzerinden üretim yeri seçimine benzer şekilde farklı sektörlerdeki seçim problemlerinde de kullanılabilir. Tüm seçim problemlerinde genel kabul görmüş seçim veya sıralama yöntemleri ile birlikte PROMETHEE yönteminin veya diğer çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanılması karar vericiye ilave bilgi sunacağından karar verme sürecinin etkinliğini artıracaktır.
- TRB1 bölgesinin konumu ve ekonomik özellikler göz önüne alındığında söz konusu yatırım bakımından önemli fırsatlar sunan bir bölge olduğu değerlendirilmektedir.
- Bölgede faaliyet gösteren Kalkınma Ajansı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından uygulanan Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı (CMDP), Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı (SOGEP) gibi destek mekanizmaları ile beraber yer alan bölgesel kurumsallaşma becerisi de yatırım süreçlerinin kolaylaştırılması ve sosyal refahın sağlanması bakımından önemlidir.

Kaynakça

1. Ballı, S. ve Karasulu, B. (2007). En uygun otomobil seçimi problemi için bir bulanık PROMETHEE yöntemi uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 139-147.
2. Brans, J. P. ve Mareschal, B. (2000). *How to Decide with PROMETHEE*, ULB and VUB, Brussels Free Universities.
3. Civaner, E. Ç. (2007). Kanatlı Etleri. *İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*, Ankara.
4. Dağdeviren, M. ve Erarslan, E. (2008). PROMETHEE sıralama yöntemi ile tedarikçi seçimi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23(1).

5. Goumas, M. ve Lygerou, V. (2000). An extension of the PROMETHEE method for decision making in fuzzy environment: Ranking of alternative energy exploitation projects. *European Journal of Operational Research*, 123(3), 606-613.
6. Gülenç, İ. F. ve Bilgin, G. A. (2010). Yatırım Kararları İçin Bir Model Önerisi: Ahp Yöntemi-A Model Proposal For Investment Decisions: Ahp Method. *Öneri Dergisi*, 9(34), 97-107.
7. Hekimoğlu, B. ve Altındeğer, M. (2009). Kanatlı Hayvan Eti Sektör Raporu Sorunları ve Çözüm Önerileri. <http://www.ymss.org.tr/getdoc/13cec955-82ef-49f4-bae4-d61efbaca8b0/KANATLI-SEKTÖRÜ-RAPORU---2009.aspx> (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2021).
8. Keskin, B. ve Demirbaş, N. (2012). Türkiye'de kanatlı eti sektöründe ortaya çıkan gelişmeler: Sorunlar ve öneriler. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 117-130.
9. Kücü, H. (2007). Promethee sıralama yöntemi ile personel seçimi ve bir işletmede uygulaması (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
10. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (SEGE-2017). Ankara: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.

Presentation ID/Sunum No= 38

Oral Presentation / Sözlü Sunum

Cevat Fehmi Başkut'un Tiyatrolarında İdealize Edilen Erkek Tipi

Dr. Gökçe Ulus¹

¹Atılım Üniversitesi

*Corresponding author: Gökçe ULUS

Özet

Cevat Fehmi Başkut, Muhsin Ertuğrul'un teşvikiyle tiyatro yazarlığına başlamış gazeteci yazardır. Cevat Fehmi'nin gazeteci oluşu, toplumsal sorunlar ve değer yargılarının değişmesi gibi döneminin hassas konularının üzerinde durmasını körüklemiştir. O, döneminin sorunlarını sade bir dille ve genellikle komedi türünde eserlerle anlatan başarılı bir yazardır. Yazar, özellikle değer yargılarının değişmesi, adaletsizlik, para hırsı, sanatın ve bilginin küçümsenmesi, sevgisizlik, çıkar kavgası, siyasetin ve ticaretin kirletilmesi gibi konulara eğilmiştir.

Komedi tarzında oyunlar yazan Cevat Fehmi, oyunlarının güldürü unsurlarını olumsuz durumlardan yaratır. Dalkavukluk yapan, alafranga yaşama özenip kendini komik hale düşüren cahil kişiler seyirciyi ve okuyucuyu güldürür. Olumlu tipler, başlarına gelen şanssızlıklara oyun sonuna kadar direnirler ve bu sırada yaşanan en ağır durumlarda bile espri yapabilir, yaşadıklarına gülebilir, güldürebilirler. Bütün oyun boyunca güldüren yazar, oyunlarının bazılarını, sonlarını belirsiz bırakarak veya olumlu tipleri mağlup ederek dram ortaya koyar. İncelenen tiyatrolar; toplumsal taşlama amacıyla yazılan, döneminin sorunlarını işleyen oyunlardır. Yazar, kendine has anlatımını hiçbir oyununda değiştirmemiş, ak kişilerle kara kişileri savaştırmış, yanlış batıllaşmayı, eğitimsizliği, dalkavukluğu, namussuzluğu, çıkarıcılığı, adaletsizliği ve zulmü her fırsatta eleştirmiştir. Hemen hemen bütün oyunlarını iyi ve kötüünün çatışmasından oluşturan yazar, bu oyunlarının çoğunda olumlu erkek kişiyi kendi sözcüsü olarak kullanır. Oyundaki kadronun yarısından fazlası erkeklerden oluşur. Başkut'un erkek karakterlere yüklediği özellikler ve onların üzerinden vermek istediği toplumsal mesajlar bu yazının temel inceleme konusunu oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Cevat Fehmi Başkut, tiyatro, ideal, erkek, tip

Abstract

Cevat Fehmi Başkut is a journalist who started to work as a theater writer with the encouragement of Muhsin Ertuğrul. Cevat Fehmi's journalist identity has made issues such as social problems and change in value judgments his subject. He is a successful writer who tells the problems of his time in plain language and often with comedy-style works. The author particularly focuses on issues such as change in value judgments, injustice, greed for money, underestimation of art and knowledge, lovelessness, conflict of interest, pollution of politics and trade.

Cevat Fehmi, who writes plays in comedy style, creates the comedy elements of his plays from negative situations. Ignorant people who are flattering, who take care of the European life and make themselves funny, make the audience and the reader laugh. Positive characters resist their misfortunes until the end of the game, and they can make jokes, laugh and laugh at their experiences even in the most severe situations. The writer, who made him laugh throughout the play, reveals drama by leaving some of his plays, the endings unclear or defeating the positive types. Theaters examined; They are games written with the aim of social grinding and handling the problems of the period. The writer has never changed his own narrative in any of his plays, made white people fight black people, and criticizes false westernization, lack of education, flattery, dishonesty, self-interest, injustice and cruelty at every opportunity. The author, who creates almost all of his plays from the conflict of good and evil, uses the positive male person as his spokesperson in most of these plays. More than half of the cast in the game is made up of men. The characteristics Bashkut attributes to male characters and the social messages he wants to convey through them constitute the main study subject of this article.

Key Words: Cevat Fehmi Başkut, theater, ideal, male, character

Giriş

Cumhuriyet'in ilanı ile düzene giren kurum ve kuruluşların arasında bir tiyatro okulu olan Darülbeydi bulunur. Muhsin Ertuğrul 1927 yılında, 1934'te "Şehir Tiyatrosu" adını alacak olan Darülbeydinin başına getirilmiştir (Nutku, 1983:11). Burada Batı'dan çevrilen eserlerin sahnelenmesinin yanında Muhsin Ertuğrul, genç yazarlara yeni ufuklar açmıştır. Muhsin Ertuğrul'un tiyatro ve edebiyat dünyasına kazandırdığı isimlerden birisi Cevat Fehmi Başkut'tur. İlk oyunu olan *Büyük Şehir*'i Muhsin Ertuğrul'a

sunan Başkut, oyununun Ertuğrul tarafından beğenilmesi ve sahneye konulması ile tiyatro yazarlığına başlamış ve ölünceye dek oyun yazmaya devam etmiştir.

Cevat Fehmi'nin gazeteci oluşu, toplumsal sorunlar ve değer yargılarının değişmesi gibi döneminin hassas konularının üzerinde durmasını körüklemiştir. Enginün'e göre Başkut'un eserlerindeki konular günlük hayattan belki de gazetelere yansıyan haberlerden alınmıştır. Bu durum sanatçının konuda tekrara düşmesine yol açsa da yazar mekânın kişilikler ve davranışlar üzerindeki tesirine, eserlerinde önem vermiştir. O, bütün eserlerinde haksız ve uygunsuz yollarla para kazanma, taklit, ikiyüzlülük ve ahlâksızlık temalarını işlemiştir. Söz konusu olumsuz özellikler aile hayatında, politikada görünür hâle gelir (Enginün, 2004:167).

Cevat Fehmi Başkut, döneminin sorunlarını sade bir dille ve genellikle komedi türünde eserlerle anlatan başarılı bir yazardır. Komedi tarzında oyunlar yazan Cevat Fehmi, oyunlarının güldürü unsurlarını olumsuz durumlardan yaratır. Dalkavukluk yapan, alafranga yaşama özenip kendini komik hale düşüren, cahil kişiler seyirciyi ve okuyucuyu güldürür. İncelenen tiyatrolar; toplumsal taşlama amacıyla yazılan, döneminin sorunlarını işleyen oyunlardır.

Cevat Fehmi Başkut'un Tiyatrolarında İnsan Portreleri

Cevat Fehmi Başkut'un oyunlarındaki kişiler olumlu ve olumsuz olarak sınıflandığında, yazarın belli tiplere ağırlık verdiği ve bu kişileri kullandığı görülür. Hatta oyunlarda kullandığı isimler bile genellikle (Murtaza, İsmail, Ayşe, Fatma, Salim, Ahmet, Ali vb..) aynıdır.

Bu çalışmada ele alınacak olan ideal erkeklere en yakın tip, ideal koruyucu kadın tipidir. İyi erkeklerin yanında çoğu oyunda en büyük ve bazen tek destekçileri olan koruyucu kadın tipi adı altında toplanabilecek kadın modeli vardır. Bu kadınlar orta halli bir ailede yaşar, geleneksel değerlere bağlıdır, iyi bir ev kadını ve iyi bir annedir. Maddi manevi zorluklarda ailesine dayanak olur. Sadık, yapmacıksız, çalışkan ve kanaatkârdırlar⁶⁰.

Birlikte ayakta kalmaya çalışan ideal erkek ve ideal kadın tipinin karşısında onlardan daha güçlü olumsuz kişiler bulunur. İdeal erkek tiplerinin durumu anlayabilmek için olumsuz cepheyi temsil eden tiplere bakmakta fayda vardır. Yazar; haksız kazançla zengin olmuş, saygısız, görgüsüz, çıkarıcı, ahlâkî değerlere önem vermeyen, anlayışsız, acımasız iş insanı ve tüccar tiplerine geniş yer verir. Bu kişiler kendisinden güçlü kişiler karşısında eğilirken, zayıf bulduğu herkesi ezmeye çalışır. Kumara, kadınlara ve dedikoduya düşkündürler⁶¹.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ekonomik krizin zengin ettiği karaborsacı, kaba ve görgüsüz "Hacıağa" tipleri ideal kişilerin karşısındaki olumsuz başka bir modeldir. Etrafındaki herkese acımasız davranırlar⁶². İdeal tipleri zorda bırakan bir başka olumsuz örnek şımarık, laubali, gösteriş meraklısı, tembel, korkak, hazır yiyecek, eğlenceye, kumara ve kadınlara düşkün, züppe delikanlı tipidir⁶³.

Olumsuz tiplerin arasında küçük fırsatçıları da bulunur. Onlar, zengin ve güçlü insanlara yanaşarak zengin olma yolunda ilerleyen, gurursuz, kurnaz, çıkarıcı kimselerdir⁶⁴. Olumsuz kadın tiplerinin başında ise; haksız yoldan edinilmiş bir servet sonucu değişen, alafranga yaşam tutkusundaki sosyete hatta züppe kadın tipi gelir. Bu kişiler manevi değerlere önem vermeyen, süsüne, gezmesine düşkün, gece hayatını seven, çok eşli yaşamı tercih eden (eşini aldatan), görgüsüz, frapan ve çıkarıcı kimselerdir⁶⁵. İkinci olumsuz

⁶⁰ Göç; Sabahat, Koca Bebek; Celile Fatinizade, Ayarsızlar; Ayşe, Kadıköy İskeleyi; Ayşe, Kleopatra'nın Mezarı; Fatma, Hepimiz Birimiz İçin; Meryem, Dostlar; Sabahat

⁶¹ Soygun; İsmail, Koca Bebek; Halil Kâhya, Kadıköy İskeleyi; Gâvur İbrahim ve Müteahhit Muhip, Hacı Yatmaz; Rıza, Harput'ta Bir Amerikalı; Abraham Maderus, Ölen Hangisi; Reşit Ahmet Forsaoğlu, Sana Rey Veriyorum; Lütfullah Aşkî, Büyük Şehir; Feyzi İşgüzar, Dostlar; Şefkati, Halit, Buzlar Çözülmeden; Hacı Murat Ağa, Sarı Mahmut Ağa

⁶² Kleopatra'nın Mezarı; Abdullah Hoca, Paydos; Bakkal Hacı Hüsamettin, Muhtar Hasan, Hepimiz Birimiz İçin; Osman Ağa, Sana Rey Veriyorum; Abdürrezzak ve Kasaba Eşrafı, Göç; Taşralı Tüccar

⁶³ Ayarsızlar; Mehmet, Veli, Küçük Şehir; İlhan Soyubüyük, Koca Bebek; Hasan, Göç; Nejat, Ayna; Hurşit, Ayarsızlar; Ali

⁶⁴ Göç; Kapıcı Hüseyin, Küçük Şehir; Ali, Sana Rey Veriyorum; Hasta Simsarı Bayram, Buzlar Çözülmeden; Şeref Hakarar, Koca Bebek; Mehmet Karavezirzâde, Kâşif Dil

⁶⁵ Koca Bebek; Meliha, Ayarsızlar; Prenses Leyla, Kadıköy İskeleyi; Şazimet, Hacı Yatmaz; Fazilet, Ölen Hangisi; Keriman Fikirli, Sana Rey Veriyorum; Mübeccel, Harput'ta Bir Amerikalı; Celile Kızılçiçek, Üzüntüyü Bırak; Handan, Ayna; Alev, Dostlar; Dilruba, Göç; Belkis, Makine; Muazzez, Paydos; Hatice

kadın tipi ise züppe genç kız tipidir. Zengin ailenin şımarık, eğlenceye düşkün, iyi eğitilememiş ve aşka inanmayan genç kızıdır. Bu gençler her zaman daha fazla para ve rahatlık isterler⁶⁶.

Olumsuz tiplerin karşısında aydın genç kız ve delikanlı tipleri vardır. En büyük özellikleri eğitim seviyesi yüksek, dürüst, erdemli, saygılı, olgun, çalışkan, güçlü ve anlayışlı oluşlarıdır.⁶⁷ Bu gençler ideal kadın ve erkek tiplerinin halefi pozisyonundadırlar. Aynı pozisyonda saf ve iyi niyetli, eğitim seviyesi düşük, manevi değerlere çok önem veren erdemli köylü delikanlılar da bulunur.⁶⁸ Bunların yanında toplumda deli olduğu düşünülüp dışlanan aslında çok dürüst ve akıllı olan uyanık köylü kızı⁶⁹ tiplerine de oyunlarda rastlanır. Cevat Fehmi Başkut'un tiyatrolarında sınıflamaya dâhil edilebilecek son tip ise vefalı hizmetkâr tipidir, kadın ya da erkek olabilirler⁷⁰. Bu tiplerin dışında kalan karakterler çoğunlukla, dekoratif unsur görevindedir.

İdeal Erkek Tipi:

Yazarın sözcüsü olan olumlu erkek tipleri oyunlarda ön plana çıkar. Başkut'un tiyatroları erkek ağırlıklıdır. Yazar kendi düşüncelerini idealize ettiği erkek kahramana söyler. Tipin genel özelliği; ideallerinden vazgeçmemeleri, sağlam karakterli, çalışkan, orta halli ya da fakir, alçak gönüllü, gururlu ve namuslu oluşlarıdır.⁷¹

Ayarsızlar

Cevat Fehmi Başkut, *Ayarsızlar* adlı oyununu 1943-1944 yılları arasında yazmıştır. Oyun üç perdeden oluşur ve yazarın ikinci eseridir. *Ayarsızlar* oyununda ideal erkek Murtaza'dır. "60 yaşlarında, sevimli, temiz yürekli, işine âşık." (Başkut, 1972b:3)

Murtaza, Aksaray'da saatçilik yaparak geçimini sağlar. Hayat tecrübeleriyle olgunlaşmış, namuslu, anlayışlı, hoşgörülü, saygıya ve ahlaki değerlere önem veren biridir. Toplum sorunları ve aile ilişkileri hakkındaki olumlu duruşun temsilcisidir. Verilmek istenen mesajlar ve anlatılmak istenen ideal kimlik, saatçi Murtaza'nın kimliğinde sergilenir. Oyunun ilk repliklerinde Murtaza mevcut durumu özetler:

- Onlar alafrangadır, biz alaturkayız... Onlar zengindirler, biz fakiriz. Onlar meşhurdurlar, biz meçhulüz. Onlar bizden başka türlü yaşar, başka türlü konuşur ve başka türlü düşünürler." (Başkut, 1972b:6)

Bu oyunda, ifadelerden de anlaşıldığı üzere kişilikler arasında ciddi bir fark ve kutuplaşma söz konusudur. İki kutbun temsilcisi olarak bir yanlış anlama sonucu yirmi beş senedir görüşmeyen iki kardeşin ve ailelerinin farklı yaşamları resmedilir. Bütün değişimler karşısında Murtaza, duruşuyla ve ifadeleriyle örnek insan modeli çizer.

Hacı Kaptan

Hacı Kaptan 1944 – 1945 yıllarında yazılmıştır. Sosyal eleştirinin yanında sevgi, dürüstlük, çalışma azmi ve ahlak temleri bulunur. Hacı Kaptan, oyuna ismini veren başrol oyuncusudur.

"Hüdaverdi şilebinin süvarisi, 65 yaşlarında" (Başkut, 1972b:3). Doğaüstü güçlere inanan, dinî duyguları kuvvetli, namus, çalışkanlık, dürüstlük gibi kavramlara değer veren biridir. Mecbur kalırsa şiddete başvurabilir. Tahsili olmasa da işinin ustasıdır. İnançlarına çok bağlı olan Hacı Kaptan, namus konusunda çok hassastır. Özellikle Yusuf'a karşı aldığı tavırlardan bu hassasiyeti anlaşılabilir.

Küçük Şehir

⁶⁶ Küçük Şehir; Nebile, Göç; Selma, Büyük Şehir; Macide, Ayarsızlar; Nazan, Kadıköy İskelesi; Şükûfe, *Kleopatra'nın Mezarı*; Selma, Ayna; Esmâ

⁶⁷ *Kleopatra'nın Mezarı*; Saniye, *Sana Rey Veriyorum*; Ahmet Sönmez ve Asuman, *Hacı Kaptan*; Sezâ ve Yusuf, *Harput'ta Bir Amerikalı*; Ayşe, *Paydos*; Rıdvan, *Harput'ta Bir Amerikalı*; Necmettin Ars, *Hepimiz Birimiz İçin*; Öğretmen, *Küçük Şehir*; Eşref İlk, *Koca Bebek*; Ali

⁶⁸ *Ayarsızlar*; Mustafa, *Büyük Şehir*; Hasan Buyanlı, *Hacı Kaptan*; Musa, *Kadıköy İskelesi*; Bülent, *Kleopatra'nın Mezarı*; Hayati, *Hacı Yatmaz*; İbrahim, *Hepimiz Birimiz İçin*; Makinist Ömer, *Kör Zeynel*, *Makine*; Aziz

⁶⁹ *Koca Bebek*; Neriman, *Küçük Şehir*; Ayşe, *Paydos*; Ayşe, *Hacı Yatmaz*; Neriman, *Buzlar Çözülmeden*; Hatice, *Hepimiz Birimiz İçin*; Ayşe, Ayna; Gülsüm

⁷⁰ *Koca Bebek*; Şâyeste, Bayram, *Soygun*; Nazife, *Sana Rey Veriyorum*; İfakât, *Dostlar*; Aşçı Uzleti, *Göç*; Ayşe

⁷¹ *Ayarsızlar*; Murtaza, *Soygun*; Salim, *Koca Bebek*; Ahmet, *Paydos*; Murtaza, *Hacı Yatmaz*; İsmail, *Makine*; Hacı Bey, *Harput'ta Bir Amerikalı*; Ahmet Müderrisoğlu, *Göç*; Vefa Bey, *Sana Rey Veriyorum*; Ramazan Cankurtaran, *Üzüntüyü Bırak*; Bahtiyar, *Küçük Şehir*; Adem, *Buzlar Çözülmeden*; Kaymakam, *Ölen Hangisi*; Muhlis Fikirli, Ayna; İsmail, Ali.

1945–1946 yılları arasında yazılmıştır. *Büyük Şehir* oyununda köyden İstanbul’a gelen kişilerin karşılaştığı olumsuz durumun benzerlerini bu oyunda İstanbul’dan küçük şehre gelenler taşır. Namus, iyi niyet ve emek konuları da yardımcı temalardır. Olumsuz kişilerin karşısında olumlu ideal erkek tipleri bulunur. Adem Ateşli, Eşref İlk ve Murtaza oyundaki iyi kişilerdir. Saf, çalışkan, dürüst, iyi niyetli, ahlaklıdır. Hemen her oyunda bulunan, her özelliğiyle ideal olan erkek bu oyunda Eşref İlk’tir. Eşref İlk, kasabanın ilkokul öğretmenidir. Gururlu, namuslu, zeki ve çalışkan olduğu kadar fakirdir. Belediye meclisi üyesidir. Murtaza; saf, namuslu, dürüst ve yaşlı bir köylüdür.

Oyundaki ana çatışma, iyi ve kötü çatışmasıdır. Büyük şehirden gelen kişilerin çoğunu kötü olarak veren yazar kasaba insanının bozulmamışlığı ve saflığını iyi olarak kabul etmiştir. Köy ve şehir insanı arasındaki çatışma oyunun birçok yerinde dile getirilse de Eşref bunu en başta dile getiren kişi olmuştur.

Koca Bebek

1946–1947 yıllarında kaleme alınan ve aynı sezonda İstanbul Şehir Tiyatrosunda sahnelenen oyundur. 1940’lı yılları anlatan bu oyunda söz konusu olaylar 25 sene öncesine dayanır. 1920’li yıllarda karısının evi terk etmesiyle aklî dengesini kaybeden Ahmet’in 25 sene sonra iyileşmesi olay kurgusunu yaratır. 25 senede toplum düzeninin ve ahlâkî değerlerin ne kadar yozlaştığı gözler önüne serilir. Çizilen uç tipler, olağanüstü olayların yaşanmasını normal kılar. Başkut’un birçok oyununda rastlanan kolay yoldan zengin olan, ahlâkî bozuk insanlar yüzünden namuslu, iyi, dürüst ve görgülü insanların mağdur duruma düşmeleri bu eserde Fâtinizâde ailesi örneği ile anlatılır.

Fâtinizâde konağı ihtişamın, varlığın, saygı ve sevginin, iyi niyetin, yardımlaşmanın güzel örneklerinin yaşandığı bir konaktır. “*Eski konak düzeninden yeni konak düzenine geçişte geleneksel değerlerin değişimi*” (Necatigil, 1971:186) hayatları alt üst eder. Yardımcı temalar bu repliklerin içinde sıralanıyor gibidir.

Sayeste’nin ağzından, o günkü konağı ve yaşayışı şöyle ifade edilir:

ŞAYESTE :

Değil biz, bütün mahalle bir tek idik o zamanlar... Yoksullar için aşhane bu konaktı. Yetimler, öksüzler için mektep bu konaktı. Kavgalılar için mahkeme bu konaktı. Fakir kızlar gelin giderken çeyizleri burada hazırlanırdı. Fakir delikanlıların güveylik çamaşırları, fakir anaların kundak takımları burada dikilirdi. Bilirdik kim dertli, kim gamda... bilirdik kim yoksul, kim darda... Bilirdik kim alil, kim hasta. (Başkut, 1972:139)

Konak ve ideal kahraman Ahmet; bozulmamışlığın, ahlakın ve yazarın hatırlatmak istediği güzelliklerin simgesidir. Sükûnet, saygı, nezaket, kusurları görmezden gelebilme, dedikodudan uzak durma gibi erdemler konak somutlamasıyla yüceltilir. Ahmet; Hacı Fâtinizâde’lerin, çocukluğu ve gençliği konakta, varlık içinde geçmiş oğludur. Karısı başka bir adam için onu terk edince aklî dengesini kaybetmiş, yirmi beş yıl akıl hastanesinde yatmıştır. İki çocuğu vardır. Dürüst, görgülü, ahlaklı, asil, iyiliksever ve duygusal bir karakterdir. Sosyal eleştiri temelli bu güldürüde yazarın sözcüsü Ahmet’in ağzından çıkanlar önem taşır. Oyunun sonunda yaşadıklarına dayanamayan Ahmet tekrar aklî dengesini kaybeder. Olan bitenden, gerçeklerden habersiz oluşuyla konağın koca bebeğidir. Ahmet’ten sonra oyunda önem taşıyan ideal erkek tipleri Ali ve Bayram’dır. Konakta arabacı olarak görev yapmış olan Durmuş’un oğlu Ali, Hukuk bölümü son sınıf öğrencisidir. Dürüst, namuslu, vefalı bir gençtir. Konağın eski bahçıvanı Bayram ise Arnavut’tur. Ahlaklı, cesur ve dürüst bir adamdır. Kendisine yapılan iyilikleri unutmaz. Fâtinizâde’lerden sonra yanında çalıştığı zengin insanların huysuz ve sonradan görme olmalarından bıkip mesleğini bırakmıştır. Aradan yıllar geçse de eski patronundan haber gelince her işini bir kenara bırakıp hizmet için oraya koşacak kadar vefalıdır.

Paydos

Bu eseri yazar, 1948–1949 yılları arasında yazmış ve babasına ithaf etmiştir. Oyun, Şehir Tiyatrolarında 140 kez oynanarak döneminin seyirci rekorunu kırmıştır (Şehir Tiyatroları, 1985:13). Trajik durumlar yoğunluktadır. Ancak duygusal öğelerin komedi öğeleri kadar ağırlıklı oluşu, oyunun türü konusunda soru işareti doğurur. Sokullu, Başkut’un oyunlarında komedyanın uzak açısını koruyamadığı için eleştirisinde duygu dozunu aşırı kullandığı için komedyadan uzaklaştığını belirtir (1979: 204).

Hırsızlık yapan, haksız kazanç elde eden insanlar refah içinde yaşarken, namusuyla yaşayan idealist insanların sefalet çekmesi bu oyunun en can alıcı mesajıdır ve bu düşünce bütün oyuna hâkimdir. Başta eşitsizlik ve adaletsizlik olmak üzere, toplumdaki değer yargılarının değişmesi ve namusuyla, idealizmi uğruna savaş veren insanların, emeklerinin karşılıklarını alamaması hatta iftiraya uğramaları eleştirilir.

Muallim Murtaza; hayatını eğitimci olmaya adanmıştır. Annesinden kalan tek hatıra olan eski bir konağı korumak için hayatını maddi sıkıntılarla geçirir. Etrafındaki birçok insan, yolsuzluklarla, hırsızlıkla veya gurursuzluklarıyla zengin olmuştur. Yardımcı temalar eğitimsizlik, fesatlık, para hırsı ve yalancılıktır. Muallim Murtaza, “*İstanbul 47’nci ilkokul öğretmenlerinden, 55 yaşlarında*” (Başkut, 1970:5) ifadeleriyle okuyucuya tanıtılır. Ufak tefek, korkak gibi görünen; ancak aslında sınırlı biridir. Öfkesini bastırmayı çoğunlukla başarır. Murtaza’nın görgülü, eğitilmiş, mütevazı, saygılı, sakın konuşmaları oyuna muhtar Hasan’ın girdiği sahnelerde tamamen değişir. Yazarın deyişiyle; muhtar Hasan, muallimin bütün isyanlarını, kin ve nefretini, hiddet ve şiddetini kilitlediği demir mahzenin anahtarıdır.

Olumsuzluğun temsilcisi Muhtar Hasan’la, inat uğruna yıllarca beslenen bir kin ve patlamaya hazır iki insan ortaya çıkar. Murtaza ile muhtar arasındaki sürtüşmeler çatışma olmanın ötesinde hayat mücadelesine dönmüştür. Burada iyi ile kötünün mücadelesi vardır. Oyundaki ideal insan tipi olan Murtaza etrafındaki insanlarla karşı karşıyadır. Öğretmenlik aşkı, ailesi ve çevresi tarafından maddi hırslar yüzünden köreltmeye çalışılır. Söz konusu kişilerin çoğunun, eğitime, onura, ideallere ve insan hayatına önem vermemesi oyunun komedi yönlerini arttırırsa da topluma karşı ağır bir itham niteliği de taşır. Muallim Murtaza’nın, oyunun sonunda aklanmış olması, doğru insanların sonunda kazanacağını gösterirken, bunun hemen ardından Hüsamettin ve Hasan’dan kurtulamamış olması akılda soru işaretleri bırakır.

Sana Rey Veriyorum

Cevat Fehmi Başkut’un 1950 – 1951 yıllarında kaleme aldığı yedinci tiyatro eseridir. Dönemindeki siyaseti ve siyasetçileri eleştiren oyun aynı zamanda başka mesleklerde çalışan insanları da eleştirerek görevin doğru düzgün yapılması gerektiğini Ramazan Cankurtaran karakteriyle gösterir. Yazıldığı dönemdeki insan profili yansıtmamasının yanında hâlâ güncel kabul edilebilecek bir eserdir. Yaşadıklarını yazdığı bilinen Cevat Fehmi’nin bir anısı bu oyunla ilgilidir. CHP’den milletvekili adayı olan yazar bu oyununu tamamen bir gözlem sonucu yazmıştır. Özgü, (1972:3) “*Milletvekili adayı olunca Anadolu’daki kampanyalarda oy toplayabilmek için ne dolaplar döndüğüne, neler tezgâhladığına yakından tanık oldu* derken Şener (1970:3) de *Yazar, alçakgönüllü bir doktorun serüveni içinde politikadaki yozlaşmayı sergilemiştir* ifadeleriyle bu görüşü destekler. Eleştiri, Ramazan Cankurtaran üstünden sunulur. Ahlaklı bir doktor olan Ramazan Cankurtaran yıllarca Anadolu’da halka hizmet etmiş, aza kanaat eden namuslu bir adamdır. Oyunda olumsuz tipler, cehalet ve kötü niyetin zararları, sevgi, dürüstlük gibi yardımcı temaları desteklerler. Oyunun sonunda Ramazan ve Asuman’ın yine eskisi gibi mütevazı ve dürüst bir hayata dönmeleri yazarın onları desteklediğinin kanıtıdır⁷².

Ramazan Cankurtaran bütün idealizmine karşı karısının baskılarına dayanamayıp kendi fitratına uymayan işlere girer. İdeal erkek tipinin bir diğer örneği de “*Muallim*” (Başkut, 1952: 3) Ahmet Sönmez’dir. O da Ramazan’ın genç hâli gibidir.

Anadolu’ya giden Ramazan ve ailesinin yaşadıkları sonucunda onları yönetenlerle aralarında çatışmalar ortaya çıkar. Oyunun sonunda sevginin gücü ve doğru, kişisel çıkarlar karşısında galip gelir. Her şeyin para demek olmadığı oyunun son sahnelerinde ortaya konur.

Soygun

Yazarın 1951 – 1952 döneminde kaleme aldığı 8. tiyatro eseridir. Eşkıya ve hırsızların refah sürmesi, belli bir kesim tarafından itibar görmesinin karşısında, millete hizmet edebilmek uğruna hayatını feda eden insanların haksızlığa uğramaları eleştirilir. Başlarına gelen her şeye rağmen bu onurlu insanlar fikirlerinden taviz vermezler. Oyunda toplumun bozulan düzeni eleştirilirken; namus, adalet,

⁷² “Başkut, oyununun başkahramanı Ramazan’ın doğruyu bulması, ideallerinin değerini anlamasıyla mesajını verir: Doktorluk gibi kutsal bir mesleğin insanı, politika gibi bir dalavereye bulaşmamalıdır. Böyle bir kişinin oyu da kötü politikacılara değil, ilim aşkına, tevazuu gibi eskinin değerlerine olmalıdır.” (Paker, 1990, 55)

yardımseverlik, vicdan ve doğruluk konuları yardımcı tema olarak okura ve seyirciye ibret örnekleri sunulur.

Salim Defterdaroglu, bu oyundaki ideal başkişidir. Hayatını adalete ve millete hizmete adanmış bir hâkimdir. Ne pahasına olursa olsun fikirlerinden taviz vermez. Yazar onu orta boylu, gözlüklü, olduğundan daha yaşlı görünen, zeki, sakin, ciddi ve üstüne başına fazla özen göstermeyen biri olarak tarif eder (Başkut, 1972d:14).

Olumlu karakteriyle uyumlu bir üslubu olan bir başka kişi Salim'dir. Atasözlerini çok sık kullanan Salim'in iyiliği ve kültürü konuşmalarından anlaşılır. Oyundaki ana çatışma Salim ile İsmail arasındaki, iyi – kötü çatışmasıdır. Salim ne kadar dürüst, çalışkan, vicdanlı, namuslu ve saygılı ise, İsmail de o kadar acımasız, namussuz, ahlâksızdır. Salim'in ağzından İsmail'e karşı söylenenler aslında yazarın hırsız ve zorba kişiler için düşüncelerini yansıtır.

Kadıköy İskeleyi

Cevat Fehmi Başkut'un 1952–1953 yıllarında yazdığı 9. oyunudur. Toplumdaki çarpık insanî ilişkiler; haksız kazanç ve mevki elde edip sevgiyi, hoşgörüyü ve yardımlaşma duygusunu yitirmiş kötülerin zaferiyle sergilenir.

Oyunun yardımcı temaları; aile mefhumunun önemi, sevgi, bağlılık, dürüstlük, vefa ve namustur. Vatman Arif, Ayşe, Bülent, şoför Ali, falcı Kadın olumlu tiplerdir ve hayatlarını zor şartlarda idame ettirmek mecburiyetindedirler. İdeal erkek olan Vatman Arif, zorluklara göğüs geren olumlu başkişidir. Zengin bir ailenin çocuğu olarak köşkte yetişmesine rağmen hayat şartları onu fakirleştirmiştir. Karşılaştığı zorlukların hiç birisi onun yaşam sevincini, umudunu ve insanlara karşı saygısını yok etmez. Kötü niyetli insanlara hak ettikleri gibi davranmayı da becerebilen, ancak her durumda dürüst, namuslu, ailesine büyük bir sevgi ve güvenle bağlı, özverili ve görgülü bir karakterdir. Arif, zor durumlarda neşesini koruyabilir, güçlüklerden kendilerine eğlence çıkartabilir. Ev sahibi Gâvur İbrahim kapının altından hamam böcekleri attığında bu durumu bir oyun gibi yaşar. Oğlu Bülent ve karısının moralinin bozulmasına izin vermez. Şartların hep olumsuz oluşu şahısların ruh hallerini kötü etkiler. Oyunun sonunda Arif kendini kaybeder ve kendinden beklenmeyen şekilde konuşur. Bozulan toplum düzeninin insanlar üzerindeki olumsuz etkisinin görüldüğü bu oyunda Vatman Arif ideal insan tipi olarak ön plana çıkar.

Makine

İlk olarak 1953–1954 mevsiminde İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir (Paker, 1990:10). Bu oyun; batılılaşmanın bireyler üzerindeki yanlış etkisiyle beraber, özenmenin yanlış yönleri ve kişilerin düştüğü trajikomik durumu anlatır. Bununla beraber, Hacı Bey'in başına gelen garip olayları aşma şekli, şoförü Aziz'in saf ve yanlış çözümleriyle bir ucu oluşturan yazar, Mücteba gibi aşırı kuralcı bir sigorta çalışanıyla diğer bir ucu oluşturmuş ve genel olayları üç perdede yayarak bu çerçevede içinde; aşk ilişkileri, yanlış batılılaşma gibi alt başlıklarla geliştirmiştir.

Yazar en başta yazdığı prologla Hacı Bey'in ağzından anlattığı yoğun beklentilerin ve hayallerin nasıl gerçekleşmediğini oyun dâhilinde çok farklı yönlerden anlatır. Hacı Bey'in asıl adı Hayri'dir. Ama aile adı Hacı Beyler olduğundan ona Hacı Bey denilmektedir. 25 yıl kâtip olarak hizmet verdikten sonra emekli olmuş bir memurdur. Bu durumdan çok da memnun değildir. Bunu da karşı komşusunu izlerken dile getirir.

Hayallerine kendini fazlaca kaptıran Hacı Bey'in hayatına giren garip insanlarla yaşamı hızla değişir. Dolandırıcılık -dahi- yapmak zorunda kalan Hacı Bey, planladıkları olay sonucu şoförü Aziz'in ölümüyle vicdan azabı çekse de sigortadan para alabilmek için arabasını denize uçuracak kadar yoldan çıkar.

Yazar karakterlerin yapılarına göre bir dil ve üslup sistemi oturtmuştur. Oya'nın gençliği ve özentiliğiyle babasının çatışması ilk olarak dil hususunda ortaya çıkar. Bununla beraber Hacı Bey'in kişiliğine yakışır bir dil kullanması yansıtılmış olur. Kız kardeşi Muazzez ve kocası Hamdi Bey'le de çatışan Hacı Bey "Yanlış Batılılaşma" kavramının tipik örneği olan kardeşi ve eniştesinden de hiç memnun değildir.

Harput'ta Bir Amerikalı

Cevat Fehmi Başkut'un, 1955 yılında yazmış olduğu on birinci oyunudur. Harput'un ölüme terk edilmesi yazarda büyük bir etki bırakmıştır. İnsanların vefasızlığı, teknolojinin ve yaşama haklarının büyük şehirlerde bulunması, zenginliğe ve batılı yaşama özenmenin yanlışlığı yardımcı temaları ile anlatılan oyunun sonunda Ahmet Müderrisoğlu tavırları, tepkisi ve söyledikleri ile insanlık dersi verir. Bu oyunda ideal erkek tipi üç kişidir: Necmettin Ars, Ahmet Müderrisoğlu ve Murtaza Bıçakçıoğlu.

“Kâtip Necmettin 33 yaşında bir Amerikan Koleji mezunu. Mektepten yeni çıkmıştır. Yakışıklıdır. Yaşının icap ettirdiğinden daha fazla ciddidir. Okuduğu mektep onu Amerikanlaştırmamıştır.” (Başkut, 1955:11) Ahlaklı, zeki, yerine göre esprili ve duygusal bir gençtir. Abraham Maderus'un kâtipliği görevindedir. İnsânî ve millî değerlere bağlıdır. Ahmet Müderrisoğlu ise:

43 yaşındadır, fakat 60 yaşında gözükür. Sirtında eski bir avcı ceketi, onun altında, boynunu kapayan siyah yün bir süveter, ayağında ütüsüz bir pantolon ve ökçesine basılmış ayakkabıları vardır. Mihnetin çöktürdüğü omuzları arasındaki başını halâ dik tutmaya çalışır. Dudaklarında belli belirsiz acı bir tebessüm görülmektedir. Hiçbir şeyi umursamayan bir hali ruhiye içindedir. (Başkut, 1955:79)

Ahmet, Abraham Maderus'un kardeşidir. Harput'ta doğup büyümüştür. Birçok zorluk yaşamış, annesini, eşini ve çocuklarını yoksulluktan, hastalıktan kaybetmiştir. Her işi yapmaya çalışmış ancak maddî sorunları aşamamıştır. Bahçesinde yetiştirdiği sebzeleri satarak geçinir. Kardeşinin, bozuk karakterli biri olmasını kabullenemediği için onu görmek istemez.

Belediye Reisi Murtaza Bıçakçıoğlu, tatlı dilli, anlayışlı, yardımsever bir Harputludur. Harput'u terk etmeyi asla düşünmez:

Harput Belediye reisi beyaz saçlı, beyaz kısa sakallı, biraz eski tarzda fakat temiz giyinmiş bir adamdır. O da 60'ı geçmiş olmasına rağmen belediye kâtibine nazaran hayli dinç görünür. Daima gülümsemektedir. Fakat hâli tavırları, konuşuşu otoriter bir adam olduğunu anlatır. (Başkut, 1955:58)

Oyunda kullanılan dil o günkü İstanbul Türkçesi olsa da bazı şahıslar Amerikan özentisi ile İngilizce kelimeleri çok kullanırlar. Bu kişiler olumsuz örneklerdir. Abraham Maderus adlı şahıs da aslında Türk'tür; fakat Amerika'da kimliğini ve dilini unutmuştur ya da unutmuş gözükür. İnsanların başka kültürlerle aşırı derecede hayranlık besleyip yabancıymış gibi görünmeye, konuşmaya çalışması trajikomik sahneler ortaya koyar. Buna karşın bu özentiler özellikle cahil insanlarda görülür.

Büyük şehirlere veya yabancı ülkelere göç eden insanların Harput'u ölüme terk etmesine de geniş yer veren yazar, eski – yeni çatışmasını yaşatır. Belediye reisi, kâtibisi ve Ahmet Müderrisoğlu gibi eski zaman insanların terk etmediği Harput harabe haline gelmişken, modernliğin öncüsü ve simgesi olan İstanbul'da Hilton otellerinde insanlar kimliğini unutmuş vaziyette yaşarlar. Teknolojinin hızla geliştiği yıllarda, gazetenin Harput'takiler tarafından en az bir hafta sonra okunabiliyor olması da eşitsizliğin, terkedilmişliğin kanıtıdır.

Hacı Yatmaz

Cevat Fehmi Başkut'un 15. oyunu olan “Hacı Yatmaz” dört perdeden oluşan bir komedidir. Türkiye siyasetinin ve siyasetçilerinin o dönemdeki abartılı örneklerini, gelecekte yaşanacakmış gibi anlatan yazar, namus, gurur ve emek yardımcı temalarıyla çıkarcılığı, dalkavukluğu eleştirir. Haksız yere kazanç sağlayan insanlarla, çalışıp onuruyla yaşayan insanlar arasındaki eşitsizliği anlatan bu oyununun sonunda, trajikomik bir şekilde yine Rıza'nın ve Rıza'ların yere yatmadığını, tıpkı bir hacıyatmaz gibi her tarafa eğilip ayağa kalktıklarını gösterir.

Oyuna adını veren “Hacı yatmaz” Rıza'dır. Çıkarları doğrultusunda yaşayan ahlâksız, gurursuz, yağcı, sonradan görme bir adamdır. Bir dairede kâtiplik yaparken, başbakana aşırı derecede övgü dolu bir konuşma yaparak yükselmeye başlayan Rıza, her zaman güçlü olanın yanına geçerek tıpkı hacı yatmaz gibi ayakta durmayı başarır. Karısını ve kızını bile menfaatleri uğruna ortaya koyabilecek kadar iffetsizdir.

İdeal erkek olan İsmail Şeker, Rıza'nın kardeşidir. İlkokul öğretmenliği yaparak kıt kanaat geçinir. İdealist ve gururludur. Saygılı, ileri görüşlü, dürüst ve açık sözlüdür. Oyundaki en büyük çatışma Rıza ve İsmail arasındaki fikir çatışmasıdır. İdealist ve gururlu bir insan olan İsmail, fakir olmasına rağmen Rıza'nın tavırlarını kabul etmez. İki kardeş arasında iyi ve kötü çatışması vardır.

Göç

İnsanların bozulmuşluğunu yaşayan ahlâkî çöküntüyü İstanbul'dan kaçan eski İstanbul halkı ve köyden büyük umutlarla İstanbul'a göç eden insanlar yardımıyla anlatılır. Yardımcı tema olarak sevgi, ahlâk, eğitim, namus ve saygıyı alan yazar, bunları ak ve kara kişilerle gösterir.

Vefa, “ 60 yaşında “ (Başkut, 1962: 8) şişmanca, yakışıklı ve sevimli bir emeklidir. Yazar onu tanıtırken şu cümleleri kullanır; “*Evine, çocuğuna düşkün, biraz karısının tesirinde, bazen aksi, fakat umumiyetle iyi kalpli, hassas, bugünkü yaşayışımızın ezdiği orta sınıftan tam bir numune*” (Başkut, 1962: 50) Eşini ve babasını üzmemek için yıllarca sır saklamayı başarabilen, çok saygılı bir karakterdir.

Berber Salih “ 60 yaşında ” (Başkut, 1962: 5) büyük Apartmanda oturur. Zayıf, dalgın ve bezgindir. Maziye hiç unutmaz. İşine çok özen gösterir. Kibar tavırları ve hoş bir sohbeti vardır. Yaşanan toplumsal yozlaşma yüzünden mutsuzdur.

Rauf , “ 60 yaşında “ (Başkut, 1962: 5) Büyük Apartman'ın kiracılarından olan ve iğnecilikle hayatını kazanan Rauf'u yazar şöyle tarif eder:

Rauf 60 yaşında bir mütekait memurdur. Renksiz bir yüzü, çelimsiz bir görünüşü vardır. Zaten pek ufak tefektir. Mamañih sözlerinden işgüzar ve çalışkan bir adam olduğu anlaşılır.
(Başkut, 1962: 28)

Kapıcı Hüseyin, köyden gelen yeğenini kendisi gibi yetiştirmeye çalışır. Kendisi ise kiracılar arasında ayırım yapan, maddi çıkarlarına göre hareket eden ahlaksız, yalancı bir adamdır. Kiracılardan Salih, Vefa ve Rauf beyler ideal fakat zorluklarla karşı karşıya yaşayan insanlar olarak Hüseyin ve Hüseyin gibilerle ahlak ve adalet çatışması içindedirler.

Kapıcı Hüseyin alacağı bahşişe göre hizmet verirken, ideal kişilerden berber Salih'in işine gösterdiği titizlik ve özen emek çatışmasını ortaya çıkarır. Emeğinin karşılığını tam olarak alamayan Salih, müşterilerine karşı saygılı, nazik davranır. Sorumluluklarını yerine getirir. Evine tıraşa gittiği kişilerin, kendisi ile ilgili olan bütün dağınıklıkları toplamaya çalışması, seviyeli sohbetler etmesi onun ne kadar ideal bir esnaf olduğunu gösterirken karşısında kapıcı Hüseyin gibi sorumsuz ve çıkarıcı insanlar haksız kazançlar sağlar.

Oldukça trajik durumlar yaşanan Büyük Apartman'da, eski İstanbul'a özlem duyulur. Vefa, Salih, Rauf ve Sabahat'in konuşmalarında, yazar kendi özlemlerini dışa vurur. İstanbul'un geldiği hal ile eski hali karşılaştırılır. Halkın çelebi duruşu, komşuluk ilişkileri, huzur dolu sokaklar, saygı, yardımlaşma eski İstanbul'a ait vasıflar olarak anılır.

Oyunun sonunda ideal erkek tipi olarak çizilen karakterlerin hayalleri yıkılmıştır. Kaptan vefat etmiş, hiç kimse hastalığında ya da cenazesinde bulunmamıştır. Hatta torunu Nejat bile eşiyle Avrupa seyahatindedir. İstanbul'dan, başka şehirlere göç etmeye başlamışlardır. Eski İstanbul'u ve insanları hasretle anarken bir yanda köyden göç edenler İstanbul'a akın eder. Kapıcı Hüseyin ve onun karakterindeki insanlar da İstanbul'da kendilerine kazanç kapısı bulmuş, başkalarının sırtında yaşarlar. İstanbul hanımefendisi, beyefendisi tabirine uyan kişileri apartmandan kaçırarak hileyle, ahlaksızlıkla apartmanın hisselerini alan Hüseyin ve onun gibiler burada yüzüstü yaşamaya devam edecektir.

Buzlar Çözülmeden

Yazarın 17. tiyatro eseri olan bu oyun üç perdelik ütopik bir komedidir. Şahısların büyük kısmı gerçeğe yakın olsa da eleştiri ve komedi unsurlarının dozunu yükseltmek için olaylar ve karakter özellikleri abartılır. Sinemaya da aktarılmış olan bu oyun farklı konusu ve kurgusuyla seyircinin ve okuyucunun dikkatini çeker. Akli başında geçinen yöneticilerin yapamadığı hizmetleri, akıl hastanesinden kaçan delilerin yapması olağanüstü bir şey olsa da anlatılmak istenen düşünce açık bir şekilde verilir. Oyunun

yardımcı temaları; adalet, dürüstlük, sevgi, cesaret ve çalışma azmidir. Bu yardımcı temaları özellikle olumsuz tiplerin cezalandırılması, halkın ve delilerin zafer kazanması destekler.

Oyunun ana karakteri olan kaymakam 45 yaşındadır ve delidir. İyi bir insan olan Kaymakam aynı zamanda akli başında olan insanlardan çok daha güzel şeyler yapar. Yazar oyunun başında “Karakterlere Dair” başlığıyla verdiği bölümde Kaymakam’ı şöyle anlatır:

... Onun kıyafeti deyince gözlerimin önüne uzun çizmeli, kapalı yakalı, büyük düğmeli ve dışardan cepli ceket, bunun üstünde yakası kürklü, kalın kumaştan paltosu ve nihayet kalpağı ile elindeki kamçısı geliyor.

Hemen daima âsabi gibidir. Zaman zaman sesi şiddetle yükselir, bakışları tuhaflaşır ve gene zaman zaman ceketinin yakası çok dar geliyormuş gibi sağ elini bu yaka ile boynu arasına sokarak daha rahat nefes almaya çalışır. Ceketinin yakası dar değildir ama bu onun vazgeçilmez bir hareketidir.” (Başkut, 1965a:7)

Sarı Mahmut Ağa, Hacı Murat Ağa ve Şeref Hakarar olumsuz kötü tüpleri teşkil ederken halka ve deli Kaymakama sataşır. Bu kişilerin olduğu her yerde çıkar çatışması ile karşılaşılır.

Hepimiz Birimiz İçin

Üç perdelik bu oyun yazarın 18. tiyatro eseridir. Birbirlerine çok zıt olan insanların köy yaşantısında birleşmelerinin doğurduğu çatışmalar ve sonuçlar abartılı da olsa gerçeği yansıtır. Paris’te Sosyal Hukuk bölümünü bitirmiş olan Osman, ağaların kışkırtması ile babasının yokluğunu aratmayacak kadar zalim bir ağa olur. Oyundaki köylülerin saflığı gerçeğe uyum gösterir. Olaylardan bazıları masalımsı öğeler taşısa da köy gerçeklerini yansıttığı için realist bir oyundur diyebiliriz. Yazıldığı dönemle olay ve kişiler arasında da gerçeklik ve uyum vardır. Yazarın birçok oyununda olduğu gibi tema sosyal eleştiridir. Ağalık düzeni, zulüm, başlık parası, adaletsizlik, eğitimsizlik ve para hırsı yardımcı tema olarak alınır ve eleştirilir.

Öğretmen, yazarın sözcüsü konumundadır ve eşitliği, köylünün haklarını savunur. Kör Zeynel, makinist Ömer, Ayşe, Meryem, Kahveci ve Turist Yaşar kötülöklere karşı direnirler. Cahilliğine rağmen paraya esir olmayan bu insanlar için sevgi ve iyilik her şeyden önemlidir. Öğretmen, genç bir yedek subaydır. Osman Ağa ile Paris’te aynı okulda okumuşlardır. Dürüst, iyi niyetli, adaletli, cesur ve saygılıdır.

Bu oyunun ana çatışması iyiler ve kötüler arasında yaşanır. Öğretmen, Zeynel, Ömer, Ayşe, Kahveci, Yaşar, Meryem tipleri iyi, Kâhya, Osman, Muhtar, İmam ve Hasan Ağa ise kötüdür. Bu kişiler arasında aynı zamanda ahlâk ve fikir çatışmaları da yaşanır.

Üzüntüyü Bırak

Tek perdelik bu oyun yazarın 19. oyunudur ve 1967 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu’nda sahnelenmiştir. Oyunun başkışısı Bahtiyar yıllarca eşi ve etrafındaki insanlar için çalışmış, sakın, dürüst ve namuslu, iyi biridir. İşinde fazla başarılı olmamasına rağmen farklı yollardan zengin ve meşhur olan doktor, jigololuk yaparak rahat bir hayat yaşayan Selim ve adı geçen insanlar Bahtiyar’ın karşısındaki olumsuz tiplerdendir. 50 yaşında, merhametli ve iyi bir adam olan Bahtiyar *celebi ruhlu, yumuşak, müsamahakâr, zekâsını saf, bön bir görünüş altında gizleyen sevimli bir adamdır* (Başkut, 1965b: 233). Bahtiyar konuşmalarının düzgün olmasının yanı sıra espri yapmayı da bilir ve durum elvermese bile bu espriler abes kaçmaz.

Oyundaki en büyük çatışma Bahtiyar ile karısı ve diğer insanların arasındaki fikir çatışmalarıdır. Bahtiyar başkalarının hayatlarıyla ilgilenmeyen, kendi halinde iyi bir adamdır. Doktor başta olmak üzere, karısı da başka insanların hayatlarının dedikodusunu yapar ve ikiyüzlü davranırlar.

Ayna

Cevat Fehmi Başkut, *Ayna*’yı 1966 – 1967 yılları arasında yazmıştır. Olaylar ve geçmiş ve yaşanan zaman arasındaki farkı belirginleştirmek için eski zaman insanları ve çağdaş insanlar arasındaki uçurum ön plânda tutulmuştur. Geçmişteki insanları canlandırıp güncel hayatı izletmek, yorum yaptırmak, eleştirilen bozulmayı ortaya koymakta başarıya ulaşan bir teknik olmuştur. Yazar kendi düşüncelerini uygun bir dil ve üslupla söyler. Herkes kendine uygun şekilde konuşur.

İsmail’in eşi ve çocuklarının zenginlik hevesine kapılmaları, ahlâkî değerlerini kaybetmeleri eleştirilir. İsmail, cebecibaşı ve cebeci neferi ile eve geldiğinde, bu olaylar eskiden yaşansaydı, verilen tepki

ve cezaların ağır olacağından bahsederler. Ancak yapılan yanlış hareketlere, hatta ahlaksızlıklara özenilir. İsmail, yaşadığı olumsuz durumlar sonucu insanlara olan güvenini kaybetmiştir. Oysa o; anlayışlı, dürüst, duygusal, gururlu bir insandır.

Para hırsıyla, alafranga hayata duyulan özentî ve kişisel heveslerle aile kavramını çürüten; kocasını, babasını, amcasını tuzağa düşürmeye çalışan insanlar ve ideallerine bağlı, iyiliksever, hatıralarıyla yaşayan mütevazı insanlar karşı karşıyadır. Bu insanlar arasında ahlâk çatışması, fikir çatışması had safhadadır. Alev; hırsı yüzünden eşine ilaç yerine Arsenik vererek şüphe çekmeden onu öldürmeye çalışır. Alev'in, İsmail ile evlenme amacı da paradır. Bütün bunlara karşı Ali'nin karşılık beklemeden İsmail'e parasını vermesi büyük bir iyiliktir. Paraya ihtiyacı olmasına rağmen arkadaşına tereddüt etmeden elindeki bütün parayı veren Ali, dostluğun, iyiliğin ve saflığın simgesi gibidir. Ali, Alev ve Hurşit ile karşı karşıya geldiğinde iyi ve kötü çatışması ortaya çıkar. Ali, İsmail'i içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtarmaya çalışırken, Alev onu akıl hastanesine kapatmaya çalışır. Oyundaki ideal başkışı İsmail, deli olmakla suçlanır.

Dostlar

Cevat Fehmi'nin yazdığı son oyundur. Şahısların abartılı halleri, mekânın ve zamanın, yazıldığı dönemden geride olması tezatlık doğurarak durumların güldürücü yönlerini artırır.

1935 yılında geçen bu oyunda gerektiğinde 10 sene daha geriye dönülür. O yılların konuşmasının daha farklı olması gerekirken dil ve üslup özelliklerinde dikkat çeken bir farklılık yoktur. Ancak dönemin sosyal ve siyasi durumu ile bağlantı kurması⁷³ olayların gerçekliğini artırır.

Leylâ adlı karakterin etrafında dönen olaylar sonucunda toplumsal yozlaşmanın vardığı boyutlar ortaya çıkar. Bütün oyun Leylâ'nın yaşadıklarını anlatır. Kumarbaz, yalancı, özentili, görgüsüz ya da eğitimsiz olan akrabalarına karşı; Leylâ'nın tok gözlü, kültürlü, kibar, saygılı, sevgi dolu ve dürüst oluşu, ancak oyunun sonunda mağdur durumda kalması trajik bir durumdur.

Dostluk örnekleri ve bir aşk hikâyesi de vardır oyunda. İyi ve gururlu bir insan olan Bedri ile Leylâ'nın arasındaki aşk, önyargı ve tecrübesizlikten yıllarca mutlu bir sona kavuşamamıştır. İnsanlar sevgilerinin kıymetini anlamazlarsa, zaman çok acımasız davranabilecekleri Leylâ ve Bedri'nin arasında geçen hikâyede görülür. İdeal erkek tipleri Bedri ve Nuri'dir. Bedri, “ 39 yaşında, yakışıklı, saf, hayat tecrübesi olmayan, muhafazakâr düşünceli bir erkek.” (Başkut, 1971:3) İdealist bir insandır ancak saflığı yüzünden birçok talihsizlik yaşamıştır. Aşkından vazgeçmez.

Bedri ile Leylâ'nın aşklarının, Bedri'nin önce tekkede şeyh olması, sonra da Bedri'nin Leylâ'nın parasını kabul etmemesi sebepleriyle sonuçlanamaması iki çatışmayı daha beraberinde getirir. Bedri, şeyh olacak kadar mutasavvıf bir kafa yapısına sahip olmamasına rağmen babasından devraldığı görev için tekkede bulunur. Leylâ ise evlenip, kendisini bir Bektaşî tekkesine kapatacak bir insan değildir. Yazar, bu aşk hikâyesinde de bir obje kullanarak, olanlara olağanüstülük katmıştır. Sadece aşk facialarında çalan bir saat vardır. Simgesel obje olarak saatin kullanılması, zaman kavramına atıfta bulunulmasıyla “Ayarsızlar” adlı oyunu akla getirir.

Tekkeden çıkınca normal hayata ayak uyduramayan insan örnekleri Bedri ve Uzletî'dir. Tasavvuf yoluna girmiş kişiler ile dışarıda yaşayan insanlar arasındaki fark giyinişinden konuşmasına, yaşamındaki her şeye yansır. Bu yaşam şekillerinin zıtlıkları uyum sorunuyla birlikte fikir çatışmalarını beraberinde getirir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, tekkeler de kapanınca Bedri özgür olmuştur. Bu sefer de zengin – fakir çatışması yüzünden birleşemezler çünkü Bedri Leylâ ile evlenebilmesi için kendisinin de çalışması gerektiğini düşünür.

Sonuç

Cevat Fehmi Başkut'un oyunlarında; alafranga hayat yaşama, zengin olma, güç kazanma olumsuz tiplerin başlıca amacıyken, olumlu tiplerin en büyük amacı onurlu bir hayat sürmek, idealleri ve insanların yararı uğruna çaba harcamaktır. Olumlu kişilerin en belirgini olan ideal erkek, aynı zamanda yazarın savunduğu manevî, ahlâkî değerlerin savunucusudur ve birçoğu deli olmakla suçlanır; hatta *Buzlar Çözülmeden*'deki Kaymakam ve arkadaşları gerçekten delidir. *Ayna* oyunundaki İsmail'e, karısı “deli” diye iftira atar. *Koca Bebek*'te Ahmet, karısı terk ettiği için aklını yitirmiştir. Cevat Fehmi'ye göre, toplumun dışladığı deliler aslında herkesten daha akıllı kişilerdir. *Harput'ta Bir Amerikalı*'daki Komiser bu tanımın

⁷³ 1925 yılında tekkelerin kapatılması gibi

dışındadır. O, yanlış hareketleri yüzünden mesleğinden kovulmuş daha sonra aklını yitirmiş olumsuz bir karakterdir.

Ele alınan oyunlarda sosyal eleştiri mutlaka vardır. Ahlaksızlık, kültürel yozlaşma, yanlış Batılılaşma, eğitimsizlik, para hırsı, yalancılık ve bunlara yakın pek çok olumsuz durum eleştirilir. Her oyunda var olan olumsuz kişilerin karşısında ideal erkek mutlaka bulunur. Oyunun başkışısı olan bu erkek kahramanların kişilik özellikleri aşağı yukarı aynıdır. Tipin genel özelliği; ideallerinden vazgeçmeyen, sağlam karakterli, çalışkan, orta halli ya da fakir, alçak gönüllü, gururlu ve namuslu oluşlarıdır. İstanbul Türkçesi konuşurlar. Çok sabırlıdır. İçinde bulundukları bütün kötü koşullara rağmen (*Makine*'de Hacı Bey ve *Sana Rey Veriyorum*'da Doktor Ramazan Cankurtaran hariç ki onlar da kısa bir süre içinde pişman olur) inançlarından taviz vermezler. Deli damgası yemek bu kişiler ya da onlara yakın olumlu kişiler için ihtimal dâhilindedir.

Oyunlarında dikkat çeken özelliklerin başında kurgunun aynılığı gelmektedir. Hemen hemen bütün oyunlarını ak kişiler ve kara kişilerin çatışmasından oluşturan yazar, bu oyunlarının bazılarında kendi sözcüsü olarak kullandığı başkahramana zafer kazandırır. Eleştirisinin dozunu arttırmak için olsa gerek, bazılarında ise (*Paydos*, *Soygun*, *Kadıköy İskelesi*, *Koca Bebek*, *Ayna*, *Ölen Hangisi*, *Dostlar*, *Göç*) olumlu tipler, olumsuz tiplerle mücadelelerinde başarıya ulaşamaz ve çaresiz olarak ortada kalırlar.

Ayarsızlar'da Murtaza, Hacı Kaptan'da Kaptan, Soygun'da Salim, Koca Bebek'te Ahmet, Paydos'ta Murtaza, Hacı Yatmaz'da İsmail, Makine'de Hacı Bey, Harput'ta Bir Amerikalı'da Kâtip Necmettin Ars, Göç'te Vefa, Salih ve Rauf Beyler, Hacı Yatmaz'da İsmail Şeker, Sana Rey Veriyorum'da Ramazan Cankurtaran ve Ahmet Sönmez, Kadıköy İskelesi'nde Arif, Üzüntüyü Bırak'ta Bahtiyar, Küçük Şehir'de Eşref, Buzlar Çözülmeden'de Kaymakam, Ölen Hangisi'nde Muhlis Fikirli, Ayna'da İsmail ve Dostlar oyununda da Bedri ideal erkek kahramandır.

İdeal erkek tipi eğitimidir. Öğretmenlik (Küçük Şehir; Eşref İlk, Paydos; Murtaza, Sana Rey Veriyorum; Ahmet Sönmez, Hacı Yatmaz; İsmail Şeker, Hepimiz Birimiz İçin; Öğretmen) ideal erkeğe yakışan bir meslektir. Diğer meslekler de kaymakamlık (Buzlar Çözülmeden; Kaymakam), saatçilik (Ayarsızlar; Murtaza), kaptanlık (Hacı Kaptan; Kaptan), hâkimlik (Soygun; Salim), vatmanlık (Kadıköy İskelesi; Arif), devlet memurluğu (Makine; Hacı Bey), berberlik (Göç; Salih), iğnecilik (Göç; Rauf), kâtiplik (Harput'ta Bir Amerikalı; Necmettin Ars)'tir.

Zenginken maddi durumu kötüleşen ailelerdeki ideal erkek tiplerinin meslekleri ön planda değildir. (Koca Bebek; Ahmet, Üzüntüyü Bırak; Bahtiyar, Ayna; İsmail, Dostlar; Bedri)

Yazar, kendine has anlatımını hiçbir oyununda değiştirmemiş, ak kişilerle kara kişileri savaştırmış, yanlış batılılaşmayı, eğitimsizliği, dalkavukluğu, namussuzluğu, çıkarıcılığı, adaletsizliği ve zulmü her fırsatta eleştirmiştir. Özellikle değer yargılarının değişmesi, para hırsı, sanatın ve bilginin küçümsenmesi, sevgisizlik, çıkar kavgası, siyasetin ve ticaretin kirletilmesi gibi konulara eğilmiştir. Bu sorunlar ideal erkek tipinin mücadele alanı olmuştur. Günümüzde sahnelendiği takdirde çok ilgi çekici ve farklı gelmeyecek olan oyunların hepsi yazıldığı dönemde büyük başarıya ulaşmış, ülkede yaşananlara tercüman olmuşlardır.

Kaynaklar

1. Başkut, C. F. (1950). *Küçük Şehir*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
2. Başkut, C. F. (1952). *Sana Rey Veriyorum*. İstanbul: Mehmet Halit Kitapevi.
3. Başkut, C. F. (1955). *Harput'ta Bir Amerikalı*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
4. Başkut, C. F. (1962). *Göç*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
5. Başkut, C. F. (1965a). *Buzlar Çözülmeden*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
6. Başkut, C. F. (1965b). *Hepimiz Birimiz İçin ve Üzüntüyü Bırak*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
7. Başkut, C. F. (1970). *Paydos*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
8. Başkut, C. F. (1970). *Ölen Hangisi*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
9. Başkut, C. F. (1972a). *Büyük Şehir*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
10. Başkut, C. F. (1972b). *Ayarsızlar*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
11. Başkut, C. F. (1972c). *Hacı Kaptan*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
12. Başkut, C. F. (1972ç). *Koca Bebek*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
13. Başkut, C. F. (1972d). *Soygun*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.

14. Başkut, C. F. (1972e). *Kadıköy İskelesi*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
15. Başkut, C. F. (1972f). *Makine*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
16. Başkut, C. F. (1972g). *Kleopatra'nın Mezarı*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
17. Başkut, C. F. (1972h). *Tablodaki Adam*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
18. Başkut, C. F. (1972ı). *Öbür Gelişte*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
19. Başkut, C. F. (1972i). *Hacı Yatmaz*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1972.
20. Başkut, C. F. (1972j). *Ayna*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
21. Başkut, C. F. (1972k). *Emekli*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
22. Başkut, C. F. (1972l). *Dostlar*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
23. Cumhuriyet Gazetesi (1981). *Ölümünün 10. Yılında Cevat Fehmi Başkut*. Özel Nüsha.
24. Enginün, İ. (2004). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
25. Necatigil, B. (1971). *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, İstanbul, s. 186.
26. Nutku, Ö. (1983). *Cumhuriyet Tiyatrosu, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Ankara: İletişim Yayınları.
27. Özgü, M. (1972). *Acar Başkut'un Anısı*. T. A. D. 3, 3.
28. Parker, Ö. (1990). *Cevat Fehmi Başkut ve Tiyatrosu*. İzmir: Basılmamış Doktora Tezi.
29. Sokullu, S. (1979). *Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
30. Şehir Tiyatroları 70. yıl Özel Sayısı, 1985.
31. Şener, S. (1970). *Çağdaş Türk Tiyatrosunda Ahlâk Ekonomi Kültür sorunları (1923-1970)*. Ankara: DTFC Yayınları.

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Oğuz Atay'ın Tehlikeli Oyunlar'ında Diyalojik Söylem****Dr. Murat Dirlikyapan¹**¹Bilkent Üniversitesi**Özet**

Bu bildiride, Oğuz Atay'ın Tehlikeli Oyunlar romanındaki çokseslilik örneklerle gösterilmeye çalışılacak, Oğuz Atay metinlerini analiz etmenin zorluğunu yaratan niteliklerin metnin “diyalojik söylem”ine katkısı üzerine fikir yürütülecektir. Oğuz Atay'ın edebiyatına ilişkin özgün saptamalar yapmak oldukça zordur. Metinlerinin kendilerine yönelik yorumları da içeriyor olması, bu zorluğun temel nedenidir. Yapıtlarda oldukça iyi planlanmış kurgular ve bu planlamada sağlamaları yapılmış hesaplar kendini gösterir. Okurun metni okurken neler düşünebileceği, neleri eleştirebileceği, aklından geçebilecek yorumlar önceden hesaplanmış ve metne dahil edilmiştir. Atay'ın bunu yapma gerekçesi üzerine düşünmek, metinlerini yorumlarken bize yeni kapılar açar. Bu kapılardan biri de Mihail Bahtin'in kavramıyla söylersek “karnavalesk” bir sesin, “çoksesli” bir tonun üsluba hâkim oluşudur. Atay aynı zamanda romanında “ruh çözümlemesi”, “aktarılan iç konuşma” ve “alıntılanan iç konuşma” yöntemlerinin üçünü de kullanır. Farklı edebi tür ve söylemleri iç içe geçirir. Ancak, romandaki çok seslilik, yalnızca çeşitli söylemlerin, türlerin ve yöntemlerin birlikte kullanılmasıyla değil, öyküler ve oyunlardaki çeşitlilik ve bunlar arasındaki geçişlerle, diyalogların monologlara dönüşmesi ve monologların parçalanıp birbirine girmesiyle, metinler arası göndermelerle, benliğin sorgulanması ve kişilik bölünmeleriyle, ciddiyet ve gülünçlük gibi karşıtlıkların birlikteliğiyle de sağlanır.

Anahtar Kelimeler: Mihail Bahtin, Tehlikeli Oyunlar, diyalojik söylem, karnavalesk

Abstract

In this paper I will indicate the polyphony in Oğuz Atay's Tehlikeli Oyunlar (Dangerous Plays) by the passages from the book and think about the contribution of qualities that make it difficult to analyze Atay's texts to the “dialogical discourse” of these texts. It is really hard to make original comments on Atay's literature. The main cause of this hardness is that his texts involves also the interpretations of these texts. Well-planned editings and verified calculations stand out. Thoughts and comments that readers could have during the process of reading are considered and included in the text. Thinking about the reason of Atay's doing this opens new doors to the readers. One of these doors is, in Mihail Bahtin's terms, the ruling of “carnavalesque” sound and polphonic tone to the style. Atay also uses the techniques of “psychoanalysis”, “transferred monolog” and “quoted monolog”. Different genres and discourses are intertwined. However it's not only the using of various discourses, genres and techniques all together that build the polyphony, but also with the range of stories and plays and transitions between them, dialogues turn monologs and with intertextuality, the questioning of ego, association of seriousness and humour, polyphony gets stronger.

Keywords: Mihail Bahtin, Tehlikeli Oyunlar (Dangerous Plays), dialogic discourse, carnivalesque

Türk edebiyatının en özgün yazarlarından biri olan Oğuz Atay'ın yapıtları, hem bireyin iç dünyasındaki çatışmalara yönelen içeriğiyle hem de bilinç akışı, üstkurmaca, metinlerarasılık gibi çeşitli tekniklere yer veren ironik ve çok katmanlı yapısıyla özel bir öneme sahiptir. Özellikle romanlarında okurların yapıt karşısındaki muhtemel tepkilerini de ölçebilecek düzeyde bir planlamanın yattığı görülür. Onun bu özelliği romanlarının çok sesliliğine katkıda bulunan bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada Oğuz Atay'ın *Tehlikeli Oyunlar* romanında çoksesliliğin nasıl sağlandığı ele alınacak, metnin diyalojik özellikleri üzerinde durulacaktır.

Yaşadığı yıllarda okurlardan ve eleştirmenlerden beklediği ilgiyi göremeyen Oğuz Atay'ın 1980'lerden sonra “marjinal” imgesiyle birlikte neredeyse bir furyaya dönüştüğü söylenebilir. Oğuz Atay'dan çok *Tutunamayanlar* furyasıdır bu ve giderek dönemin değer yargılarıyla doğrudan ilgili bir biçimde Oğuz Atay'dan da onun *Tutunamayanlar*'ından da kopmuş, romanın popüler imgesi olan “tutunamama” kavramının tüketilmesine yönelik bir anlam kazanmıştır. Bu noktada birçok insan “tutunamayanlar”dan biri olduğunu kanıtlama çabasına girmiş gibidir. Atay'ın arkadaşı Barlas Özarıka'nın da ifade ettiği gibi, bu furyayı yaratanlar, “Oğuz Atay'ın romanını dünyaya ve insana bakışıyla kapsamlı bir çalışmayla

irdeleyemedikleri halde hepsi birer Tutunamayan"dır; "[b]ir zamanlar dört beş kitabın altı veya yedi sayfasını ezberleyip Marksist olduğu gibi" (Özarıkça, 1996: 68).

Özarıkça'nın "Oğuz Atay Tarikatı" diye nitelediği yazar kesimine günümüzün popüler edebiyat dergilerinin kapaklarını ve okurların sosyal medya paylaşımlarının çokluğunu da ekleyince bu furyanın ne kadar yaygın olduğu görülebilir. Bu kadar çok sevilmesine, okurlarının tutkuyla bağlı olmasına rağmen Oğuz Atay, belki de hakkında hem en çok hem de en az yazılmış romancılarımızdan biridir.

Atay'ın romanları üzerine yapılan incelemelerin yeterli olmayışı, başka nedenler bir yana, yapıtlardan da kaynaklanan bir durumdur. Onun romanlarının saptama yapmayı ve eleştiriyi güçleştiren bir özelliği sahip olduğu görülür. Nedir bu özellik? Öncelikle, son derece iyi planlanmış bir kurgu, sağlamaları yapılmış bir hesap vardır bu romanlarda. Diyelim ki *Tehlikeli Oyunlar*'ı okuyorsunuz ve bazı notlar almaya, bazı belirlemeler yapmaya başladınız. Ancak Atay, bu belirlemeleri sonraki sayfalarda bir şekilde açıkça ifade edecek ve saptamaları sizin buluşunuz olmaktan çıkaracaktır. Böylece çok geçmeden, neler düşünebileceğinizi, neleri eleştirebileceğinizi, aklınızdan geçebilecek olan birçok şeyi önceden hesaplamış bir zekâ ile karşı karşıya olduğunuzu anlarsınız.

Örneğin, romanın başkarakteri Hikmet Benol kendi kendine konuşurken sürekli "albayım" diye birine seslenir. "Albayım", Hikmet'in komşusu olan Emekli Albay Hüsamet'in Tambay'dır. Yani, anlatı içinde gerçekliği olan biridir. Ancak, Hikmet'in zihninde bir "albay" ile konuşması, sizi Albay'ın Hikmet'in "öteki ben"i olduğu yolunda bir sonuca götürür. Siz "öteki ben" saptaması yaptıktan sonra anlatıcı ileride bir yerlerde buna bir karşılık verir ve "öteki ben senin babandır" (Atay, 1999: 362) der. Bununla yetinmeyip, Hikmet'i başka "ben"lere bölmeye başlar. Romanda hepsi farklı oyunları yaşayan yedi ayrı Hikmet yer alır. Anlatıcı Hikmet'i böldüğü gibi Hikmet'in zihnindeki Albay'ı da böler. "Albayım", bir yerde "doktorum" oluverir (Atay, 1999: 331). Anlatıcı bununla da yetinmez ve araya bir de "beden bölünmesi"ni ekler. Hikmet, her parçası ayrı bir ölüden alınmış bir tür Frankeşteyn yaratığıdır. Hatta, ellerini aldıkları adam da onun gibi "birçok insanın üst üste yamanmasından" meydana gelmiştir. Hikmet, "bu kadar çok parça içinde artık 'Ben' diye bir şey söz konusu olabilir mi?" (Atay, 1999: 334) diye sorar.

Tehlikeli Oyunlar, bütün karmaşıklığına rağmen, birtakım üçgenlere bölünebilir. Örneğin, Hikmet, Hüsamet'in Albay ve Nurhayat Hanım, bir üçgenin köşeleri gibidirler. Oğuz Atay'ın sıklıkla İsa mitosuna göndermeler yaptığına dayanarak bu üçlünün bir "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh" imgesi olduğu düşünülebilir. Üstelik romanda bir de "Son Yemek" başlığını taşıyan bir bölüm vardır. Bu bölümde Hikmet, İsa'nın havarilerini topladığı gibi, bütün arkadaşlarını yemeğe çağırır. Burada İsa mitosuna bir gönderme olduğu çok açıktır. Ancak, anlatıcı burada bırakmaz ve bu bölümde "İsa'nın son yemeği"nden de söz eder. Romanın sonlarına doğru "kutsal üçleme"yi de açık bir şekilde ifade edecektir: "Sizi de elimden almak istiyor albayım, dul kadını da: Kutsal üçlemeyi bozmak istiyor" (Atay, 1999: 445). Böylelikle bu saptamanızın özgünlüğü de bozulmuş olur. Her ne kadar bazı eleştirmenler, bu gibi örnekleri kendi saptamalarıymış gibi sunsa da romana yakından bakınca yazarın bunları zaten söylemiş olduğu görülecektir. Bu yüzden Afşar Timuçin, Oğuz Atay'ın üslûbunu anlatırken bile zorlanır: "Oğuz Atay nesir edebiyatımıza çok değişik bir ses, yer yer yadırgatan çok değişik bir anlatım, çok değişik, biraz karmaşık da olsa çok değişik bir üslûp getirmişti" (Timuçin, 1999: 477).

Peki, neden böyle yapmaktadır Atay? Eleştirilmeye karşı önlemler mi almak istemektedir? Karakterlerinde olduğu gibi gülünç bir duruma düşmekten mi korkmaktadır? Bu yüzden mi acımasız ironisine kendini de okuru da katmaktadır? Bir empati yeteneği gösterisi veya anlaşılama kaygısı mı söz konusudur? Fredric Jameson'ın *Gerçekçiliğin Çelişkileri*'nde ifade ettiği gibi, belki de mizahı da bu yüzden bir silah olarak kullanmaktadır:

Çünkü "ben" önce utangaç bir farkındalıktır: sanki bir karakter gönülsüzce sahne ışıklarının altına çıkmış da seyirciyi / kamuyu oluşturan o karanlıkta gizlenmiş başkalarından gelecek bir yargıyı, bilinmeyen, tahmin edilemeyen ama yine de kaçınılmaz yargıyı bekliyormuş gibi. İşte mizah da başkalarıyla bu mücadelede temel bir silahtır. (Jameson, 2018: 194)

Tehlikeli Oyunlar, yaşamla ve çevresindeki insanlarla uzlaşamayan, bu yüzden de karısından boşanarak bir gecekonduya tek başına yaşamaya çekilen Hikmet Benol'un romanıdır. Hikmet'in, zihninde sürekli olarak "oyunlarla yaşayan", her şeyi oyunlaştıran, bunu bir varoluş sorunu haline getiren biri olduğu göze çarpar. "Hayat bilgisi"nden yoksun olduğu için sürekli yanlışlar yapan, bu yanlışları oyunlarla düzeltmeye çalışan, düşlerine sığınan bir adamdır. Oyunları, yaşamla, insanlarla, daha çok da kendi geçmişiyle bir tür hesaplaşma olarak gördüğü de söylenebilir. Taşındığı gecekonduya komşusu olan Emekli

Albay Hüsametdin Tambay, Hikmet'in oyun yazmasına yardımcı olur. Ancak, hiçbir oyunu tam olarak bitiremezler. Çünkü Hikmet, zihninde sürekli olarak başka başka oyunlar oynadığı için, bir oyunu baştan sona yazabilecek kadar dikkatini toplayamaz. Zihni sürekli çağrışımlarla işler ve bir oyundan başka bir oyuna, oradan başka bir oyuna sıçrar. Giderek bütün oyunlar birbirine girer ve zihninde oyunlaştırdığı geçmişinden, anlatı içinde gerçekliği olan bir duruma geçmekte zorlanmaya başlar. Sonunda kendi kendisini öyle çok didikler ki, neyin gerçek, neyin oyun olduğunu ayırt edemeyecek bir duruma, çıldırma noktasına gelir:

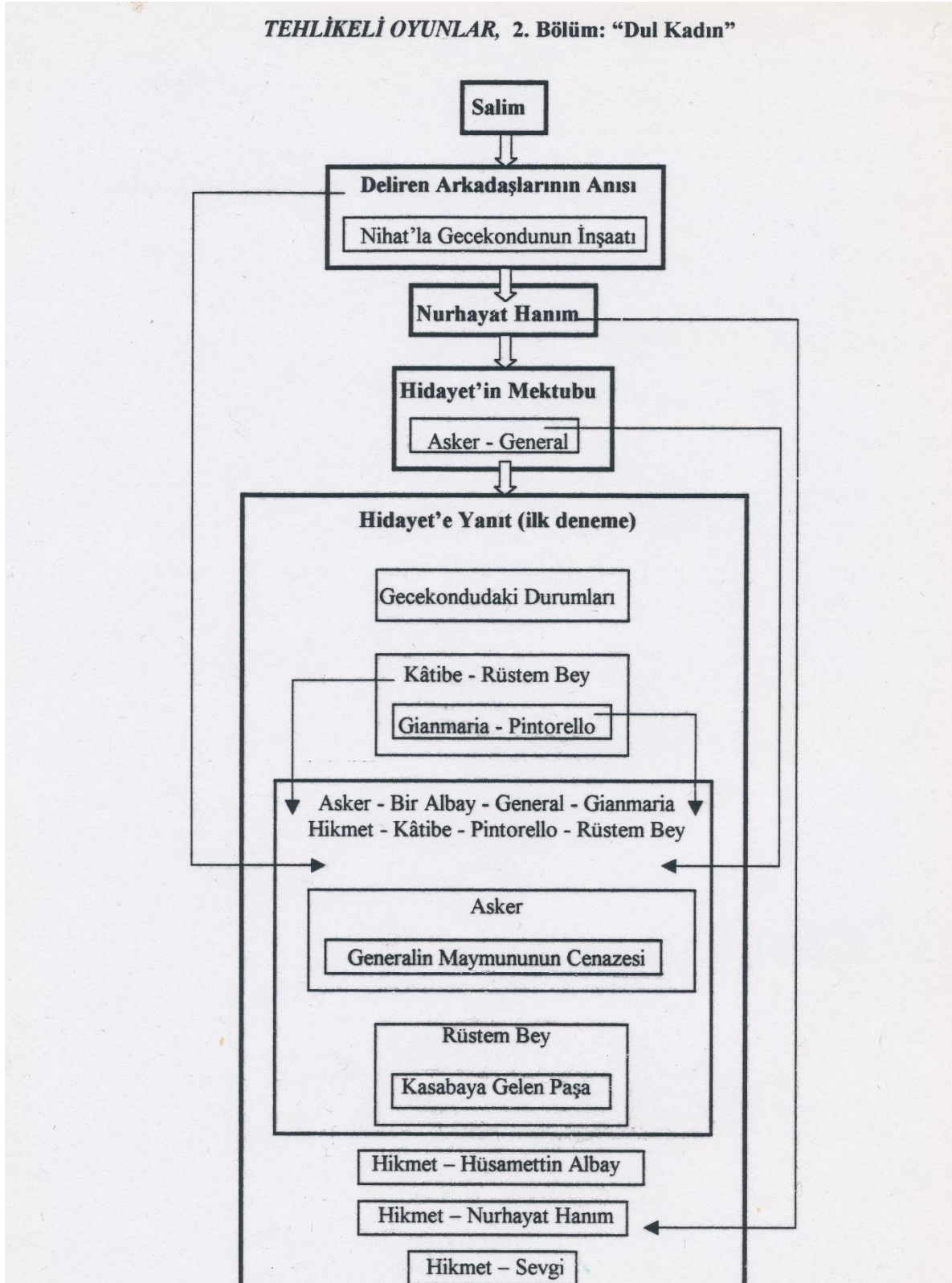
Bir dakika dursam. Düşünsem. Düşünemiyorum. Düşünemediğimi belli etmemeliyim. Sonra şüphelenirler. Beni götürürler. Nereye? Biliyorsun. Hayır. Bilmiyorum işte. Dinlemiyorum. İşte, oturmuş kitap okuyor albay. Ne var ne yok albayım. Oyun sanmalı. Kimseye belli etme, olur mu? Ben gidiyorum albayım. Albayım işte geldim. Sesini çıkarma. Hayır, belli etmem. Son bir hak tanıyamazlar mıydı bana? Bırak şimdi bunları. Albayım korkuyorum. (Atay, 1999: 462)

Anlatının yapısı da Hikmet'in serüvenine paralel olarak gittikçe belirsizleşir ve neyin gerçek, neyin kurmaca olduğunu anlamının imkânsızlaştığı bir noktaya gelinir. Romanda geleneksel anlamda bir olay örgüsünün olmadığı söylenebilir. Anlatı içindeki gerçek mekân gecekondudur ve kayda değer pek bir olay yaşanmaz. Ancak, Hikmet'in zihninde mekân ve olaylar sürekli olarak değişir. Dolayısıyla romanın mekânının Hikmet'in zihni olduğu ya da anlatının bu düzlemiyle öne çıktığı söylenebilir. Anlatıcı çoğunlukla aradan çekilir ve Hikmet'in kendi kendine konuşması olduğu gibi aktarılır.

Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanı bazı incelemelere konu olduğu halde, *Tehlikeli Oyunlar* üzerinde bu roman kadar durulmamıştır. Ancak şu da var ki, anlatım teknikleri ve üslup açısından bu iki roman arasında belirgin farklar yoktur. *Tehlikeli Oyunlar*'ın *Tutunamayanlar*'a göre daha derli toplu olduğu, karmaşıklığına rağmen dağınık bir kurgusunun olmadığı söylenebilir. Tema olarak ise, *Tutunamayanlar*'da "kültür karmaşası", *Tehlikeli Oyunlar*'da da "kimlik sorunu" ön plandadır (Atay, 1999: 28). Berna Moran'ın *Tutunamayanlar*'ın çeşitli dilleri, söylemleri ve türleri bir araya getirerek bir zenginlik oluşturduğuna ilişkin görüşü, *Tehlikeli Oyunlar* için de geçerlidir. Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* adlı kitabında yer alan ve Atay üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olan "Tutunanlardan Tutunamayanlara Bir Yolculuk" yazısında romandaki üç anlatım yönteminden söz eder: "Ruh çözümlemesi", "aktarılan iç konuşma" ve "alıntılanan iç konuşma". Moran, "ruh çözümlemesi" ifadesiyle karakterlerin duygularının ve düşüncelerinin anlatıcı tarafından anlatıldığı yöntemi kasteder. "Aktarılan iç konuşma"da ise, "anlatıcı kendi sesiyle karakterin sesini üst üste bindirmiştir" (Moran, 1999: 205). Anlatı, üçüncü kişi ağzından yazılır, fakat kullanılan dilin karaktere ait olduğu bellidir. Anlatıcının aradan çekildiği ve karakterin kendi kendine konuşmalarının alıntılandığı yöntem ise, "alıntılanan iç konuşma"dır (Moran, 1999: 206). *Tehlikeli Oyunlar*'da bu yöntemlerin üçü de kullanılmıştır. Ancak, romanın temel yönteminin "alıntılanan iç konuşma" olduğu söylenebilir:

Ne evlenirken, ne de bu eve taşınırken kimseye önceden haber vermedim albayım; alay ederler benimle diye korktum. Oysa, kolayı vardır: Herkesin yüzüne bakıp gülümsersin aptallar gibi. Onlar seninle alay mı ediyor, sen de kendinle alay ediyor ...muş gibi yaparsın. Sonra bir yolunu bulup hemen albayına koşarsın: Albayım! Gene ne var Hikmet? 'Gene' değil albayım. Buraya yeni taşındım, daha bugün geldim. (Atay, 1999: 28-29).

Bu yöntemlerin bir arada kullanılması *Tehlikeli Oyunlar*'ın çok sesli bir roman olmasında önemli bir etkidir. Ancak, romandaki çok seslilik, yalnızca çeşitli söylemlerin, türlerin ve yöntemlerin birlikte kullanılmasıyla değil, öyküler ve oyunlardaki çeşitlilik ve bunlar arasındaki geçişlerle, diyalogların monologlara dönüşmesi ve monologların parçalanıp birbirine girmesiyle, metinler arası göndermelerle, benliğin sorgulanması ve kişilik bölünmeleriyle, ciddiyet ve gülünçlük gibi karşıtlıkların birlikteliğiyle de sağlanır. Bütün bunlar hem Mihail Bahtin'in "karnavalesk roman" kavramını, hem de Dostoyevski'yi akla getirmektedir. Ancak öncelikle, romandaki sesler ile gerçeğin, öykünün ve oyunların birbirine geçerek çok sesliliği nasıl yarattığını, aşağıdaki tablodan yola çıkarak açıklamak yerinde olacaktır. Örnek olarak *Tehlikeli Oyunlar*'ın 2. bölümünün bir kısmı ele alınabilir. Bu bölüm en iyi örnek olduğu için değil, kitabın örnek gösterilebilecek diğer bölümlerine göre daha az karmaşık olduğu için alınmıştır.

Tablo 1: İç İçe Geçen Gerçek ve Oyunlar

Tabloda da görüldüğü gibi “Dul Kadın” başlığını taşıyan 2. bölüm, Salim’in Hikmet’in kapısına gelişiyle başlar. Salim, Nurhayat Hanım’ın oğludur ve annesinin Hikmet’e mektup yazdırmak istediğini söylemek için gelmiştir. Ancak, Hikmet’i görür görmez sebepsiz yere güler ve aralarında komik bir konuşma geçer. Anlatıcının en belirgin olduğu bu kısma “Salim’in öyküsü” diyebiliriz.

Salim gider ve Hikmet daha içeri girmeden Salim'in gülmesini sorgulamaya başlar: "Neden beni görünce gülüyor? İnsanlardaki zavallılığı, önce çocuklar seziyor galiba. Delileri de önce onlar kovalar. [...] Kafamda deliler dolaşıyor" (Atay, 1999: 35). Anlatıcı aradan çekilmiştir. "Gülünç olmak", "güldürücü olmak", "çocuklar", "deliler" derken, çağrışımlar birbirini izler ve Hikmet kendi kendine konuşarak başka bir öyküye geçer. Zaman zaman Hüsamet'in Albay'la diyalog kurarak anlattığı bu öykü, deliren üç arkadaşının anısıdır. Bunlardan biri askerlik arkadaşı, diğeri üniversiteden sınıf arkadaşı, üçüncüsü ise hem askerlikten hem de üniversiteden arkadaşıdır. Bu arada Hikmet, hâlâ içeri girmemiş ve elini kapı tokmağının üzerinde unutmuştur. Deliren arkadaşlarının öyküsünü anlatırken bunu fark eder ve bu kez kapının boyasının yarattığı çağrışımla gecekondunun duvar inşaatında Nihat'la birlikte çalıştıkları günleri hatırlar. "Deliler gibi çalışmıştık" (Atay, 1999: 38) der ve aklına yeniden deliler gelir. Deliren arkadaşlarının öyküsünü anlatmayı sürdürür.

Merdivende bir ayak sesi duyulur. "Kafasının bir yanı dul kadının yaklaştığını sezdiği halde, bir başka yanında ilgisiz düşüncelerin etkisi devam" eder (Atay, 1999: 39). Nurhayat Hanım gelir ve içeri geçilir. Anlatıcı, Hikmet'in ifadeleriyle Nurhayat Hanım'ı anlatmaya başlar. Hikmet ise, bir yandan Nurhayat Hanım'la, diğeri yandan da kendi kendine konuşmaya devam eder. Okuma yazma bilmeyen Nurhayat Hanım'ın askerdeki oğlu Hidayet'ten mektup gelmiştir ve ona yanıt yazılacaktır. Hikmet mektubu okumaya başlar. Hidayet, mektubu hem Nurhayat Hanım'a hem de Hikmet'e hitap ederek yazmıştır. Askerde ondan bir oyun yazması istenmiştir ve o da nöbet sırasında "General" ile "Asker" arasında geçen kısa bir parça yazmıştır. Hidayet, Hikmet'in düşüncelerini almak için mektuba bu diyalogları da eklemiştir.

Mektup bittikten sonra yanıtın yazılmasına geçilir. Nurhayat Hanım söyler ve Hikmet yazar. Ancak çok geçmeden Hikmet, Nurhayat Hanım'ın bir şeyler söylemesini beklemeden kendi kafasına göre yazmaya başlar. İlk önce gecekondudaki durumlarını anlatır. Daha sonra ise mektup yazdığını unutarak yine anılarına döner. "Bu arada, anılarımla da oynamama izin verir misiniz albayım?" (Atay, 1999: 45) diyerek Hidayet'e değil, albaya hitap etmektedir artık.

Albay'a hitaben Mütercim Rüstem Bey ile ilgili olan anısını anlatmaya başlar. Ancak bir süre sonra, Hikmet'in bu anıyı oyunlaştırdığı görülür. Anlatıcı da Hikmet de aradan çekilir ve Rüstem Bey ile Kâtibe'nin oyunları başlar. Rüstem Bey ve Kâtibe bir kahvede oturmuş oyun yazmaktadırlar. Rüstem Bey söyler, Kâtibe yazar. Nurhayat Hanım'ın söylediği ve Hikmet'in yazdığı mektup, Hikmet'in zihninde Rüstem Bey'in söylediği ve Kâtibe'nin yazdığı bir oyuna dönüşmüştür. Bu "oyun içinde oyun"un karakterleri ise Pintorello ve Gianmaria'dır.

Hikmet, bulunduğu ortamdan iyice koptuğu ve kendini oyunlara kaptırdığı bir anda Nurhayat Hanım'ın "[s]obayı kurduk, merak etmesin" (Atay, 1999: 47) sözlerini duyar. Bu sözle birlikte mektup yazdığını hatırlar ama zihninde başlayan oyunları durduramaz. Kafası iyice karışır ve bir yandan Rüstem Bey'e, Kâtibe'ye ve Hüsamet'in Albay'a, diğeri yandan da Hidayet'e ve Nurhayat Hanım'a seslenmeye başlar. Bu arada Rüstem Bey ile Kâtibe'nin oyunları sürmektedir ve onların oyunlarındaki kahramanlar, durumu daha da karıştırır: "Oğlum Hidayet, kardeşim Pintorello, kızım Gianmaria, amcam Rüstem Bey" (Atay, 1999: 48) şeklinde hitaplarını art arda sıralamaya başlayan Hikmet, Gianmaria ve Pintorello ile de diyalog kurmuştur artık. Bir ara eski karısı Sevgi ile de konuşur. Bir süre sonra oyuna Hidayet'in yazdığı oyunun karakterleri olan "General" ve "Asker" ile "Bir Albay" da katılır. Oyuncu kadrosu gittikçe kalabalıklaşan bu oyunda Asker, bütünüyle başka bir öykü anlatmaya başlar: Bir generalin maymununun cenazesi... Rüstem Bey ise, oyun yazmayı bırakıp kasabaya gelen bir paşanın karşılama töreninde yaşananları anlatmaya geçer. Giderek bütün oyuncuların sözleri, diyaloglardan uzaklaşarak monologlara dönüşür. Kimse karşılıklı konuşmuyordur artık. Bir yerden sonra bunun tam tersi bir durum da söz konusu olur. Aynı sözü birbirlerinden almaya başlarlar. Bütün bu curcunaya oyunlara özgü parantez içi açıklamalarının yanı sıra, zaman zaman bir de romanın anlatıcısı eklenir. Hikmet ise, kimi zaman parantez içi anlatıcı, kimi zaman da oyuncu olarak hem olanlarla hem de kendi diliyle alay eder. Yer yer dramatik konuşmalar geçse de metne ironik bir ton hâkim olur.

PINTORELLO gözlerimin önünde uçan renkleri büyük bir sadakatle tuvalin üzerine HİKMET geçirirken elleri sinirli kıvrıldanışlarla BİR ALBAY askerinin tedirginliğini temiz ve sade bir ifadenin gerektirdiği şekilde vermek istiyordu, fakat eski ASKER bütünlüğü kalmamıştı, dört bir yanda hayaller görüyordu ve artık saklanmak için HİKMET bir sebep kalmadığından olayları sarsıcı bir şiddetle vermek amacıyla RÜSTEM BEY her şeyi sırasıyla anlatmalıyım [...] RÜSTEM BEY pek vaktim kalmadı, ölmeden önce vaziyeti hiç olmazsa kendime izah etmek mecburiyetindeyim HİKMET Rüstem Bey bağırır RÜSTEM BEY Aziz Hemşerilerim ASKER Hitapları bağırılarak söylenecek, virgüllerin üstünde durmağa değmez

RÜSTEM BEY Albaylarım, Generallerim, neferlerim GENERAL Hitapları kaldırı HİKMET Durum kötüye gidiyordu (Atay, 1999: 51-54)

Alıntının ilk kısmında görüldüğü gibi aynı sözü Pintorello, Hikmet, Bir Albay ve Asker, birbirlerinden almaktadırlar. Dolayısıyla kişi adlarına dikkat edilmeden ya da adların da metne dâhil edilerek farklı şekillerde okunabileceği bir metindir bu. Aynı sözün devralınış ya da yalnızca bir replik gibi görünse de sesin kime ya da kimlere ait olduğu belirsizdir. Alıntının ikinci kısmında ise herkes, karşılıklı konuşma görüntüsü içinde kendi kendisiyle konuşmaktadır. Hikmet’in sesi, ilkin tiyatro anlatıcısının sesi iken, daha sonra roman anlatıcısının sesine dönüşmüştür.

Anlatı gerçekliğinde ise Hikmet, Nurhayat Hanım’ı bütünüyle unutmuştur artık. Zihnindeki oyunu “[n]asıl oldu Hidayet? Ha-ha!” diyerek sonlandırır (Atay, 1999: 55). Bu sırada Nurhayat Hanım, “yazdıklarını bir de bana okusan kardeş” der. Hikmet, ne yaptığını fark eder ve telâşla kâğıtları masanın çekmecesine sıkıştırır. “Bunlar biraz karışık oldu; baştan yazalım” diyerek yeni kâğıtlar çıkarır ve mektuba yeniden başlar (Atay, 1999: 55).

Bölüm burada bitmez. Ancak, bu kadarı bile Hikmet’in zihninde seslerin ve oyunlar ile gerçeklerin nasıl birbirine girdiğini, nasıl bir karmaşanın yaşandığını anlamamız açısından yeterlidir. Bütün karmaşıklığı ve karşıtlıklarıyla Hikmet’in zihni, adeta bir “karnaval” yeri gibidir. Dolayısıyla romanın mekânı olarak belirlediğimiz bu zihnin yapıtı da, Bahtin’in kavramıyla ifade edecek olursak, “karnavalesk” bir hâle getirdiği söylenebilir.

Atay’ın Bahtin açısından okunabileceğine daha önce Sibel Irzık dikkat çekmiştir. Irzık, 1995’te yayımlanan “*Tutunamayanlar*’da Çokseslilik ve Sınırları” başlıklı yazısında *Tutunamayanlar*’ın Bahtin’in “çok sesli roman” tanımına iyi bir örnek oluşturduğundan söz eder, ancak yazısının sonraki bölümlerinde *Tutunamayanlar*’da özellikle kadın seslerinin bastırıldığını, diğer karakterlerin ise çoğunun “Selim’in uzantıları ya da gölgeleri olarak var olduğunu” ifade eder (Irzık, 1995: 47). Dolayısıyla *Tutunamayanlar*’ı çok sesli bir roman olarak ele alan yazı, birdenbire onun tek sesli de olabileceği gibi bir sonuçla noktalanır. Irzık, muhtemelen bu çekincenin etkisiyle, Türkçedeki ilk Bahtin kitabı olan *Karnaval*’dan Romana’ya yazdığı önsözde “çok sesli roman” yazarı olarak Oğuz Atay’dan değil de Adalet Ağaoğlu’ndan söz eder (Irzık, 2001: 21-22).

Tehlikeli Oyunlar’a odaklanarak “karnavalesk” kavramına baktığımızda Hikmet Benol’un sesinin diğer sesleri bastırıp bastırmadığı sorgulanabilir. Öncelikle birçok şey Hikmet’in zihninde yaşandığı için ilk bakışta bütün romana “monolojik” bir söylemin egemen olduğu düşünülebilir. Ancak bu söylem, sıradan bir kendi kendine konuşma değil, birçok ses tarafından bölünmüş ve diyaloglar hâline gelmiş bir konuşmadır. Hikmet’in sesinin baskın olduğunu düşünsek bile, bunun hangi Hikmet’in sesi olduğunu tam olarak ayırt etmemiz mümkün olmayacaktır. Romanın 13 ve 14. bölümlerinde bir rüya olarak başlayan ve gittikçe “gerçek” olanla iç içe geçerek yoğunlaşan “Hikmet’ler” diyalogunda Hikmet I, Hikmet II gibi yedi ayrı Hikmet’in adından söz edilir. Bu bölümlerde bir Hikmet başka bir Hikmet’i, bir diğeri de başka bir diğeri anlatmaktadır. Hangi Hikmet’in anlatıcının sesiyle örtüştüğüne ve hangisinin karakterin sesi olduğuna karar vermek güçtür. Seslerin parçalanmışlığı kadar birbirine geçmişliği de söz konusudur çünkü. Ayrıca sesler bir yana, olayları yaşayan da, aynı zihinde yaşıyor olsa da, yalnızca bir Hikmet değildir. Hikmet I, babası ve Safiye Hanım ile yemekte iken Hikmet III, arkadaşlarıyla buluşur (Atay, 1999: 374-75). Bazen de yer değiştirirler ya da başka Hikmet’ler olurlar. Bir ara Albay’ın da, Hikmet’lerin olduğu gibi, bir Albay’ı olduğu, kendi kendisine konuşurken “Mütercim Arif’ciğim” diye birine hitap ettiği görülür (Atay, 1999: 293).

“Psikanaliz” ve “öteki ben”e de oldukça sık göndermelerin yapıldığı 13 ve 14. bölümlerde Hikmet’lerden biri “[b]ütün güçlük, bir tane Hikmet olmasından doğdu” (Atay, 1999: 331) der. Çünkü aynı zamanda hem düş kurmak, oyunlarla meşgul olmak, hem de yaşamın sorumluluğunu üstlenmek, yalnızca bir Hikmet’in yapabileceği bir şey değildir. Bu yüzden birbirleriyle uyuşamayan bir sürü Hikmet çıkmıştır ortaya. Hikmet’lerden biri “[s]onunda hepsi birleşecek albayım. Sonunda, herkese birden tek bir oyun oynayacağım” (Atay, 1999: 347) dese de bunu başaramayacaktır. Ne oyunların ne de Hikmet’lerin birleştiği söylenebilir. Elbette ki bütün sesler, yalnızca bir zihinden çıkmaktadır. Ancak bu zihnin her şeyden önce “geveze” bir zihin olduğu, başkalarıyla konuşurken bile kendi kendisiyle konuşmayı ihmal etmediği, göz ardı edilmemelidir: “Bu geveze oğlan da nereden çıkmış? derdi babam. Bizim ailede kimse konuşmaz. ‘Aslında, itiraflara çok meraklıyım’ diye konuştu hafif bir sesle. Bir de iç gevezeliğimi duysaydın aziz peder” (Atay, 1999: 141).

Hikmet'in romanın “tek ses”i olmadığına ilişkin önemli bir örnek de kitabın 7, 8 ve 9. bölümleridir. Romanın bütünündeki anlatım tekniklerine göre oldukça ayrıksı duran bu bölümler, geleneksel anlatıya yakın bir dille kurulmuştur. Aynı zamanda kitabın Hikmet'ten ve Albay'dan söz edilmediği (Hikmet'in adı yalnızca 9. bölümün son iki sayfasında geçer) tek kısmı olan bu bölümlerde çoğunlukla Sevgi, Nursel Hanım ve Selim Bey anlatılır. Burada kitabın diğer bölümlerinde öne çıkan Hikmet'in ya da Hikmet'lerin seslerini dengelemek için özellikle geleneksel bir anlatı tercih edilmiş gibidir. Anlatıcının ise, bazı yerlerde diğer bölümlerdeki sesini korumakla birlikte, başka bir sese büründüğü de olur. Özellikle Sevgi'nin iç konuşmalarıyla iç içe geçen kısımlarda anlatıcının sesine çocuksu ve saf bir söylemin egemen olduğu görülür. Aşağıdaki örnekte Sevgi'nin “tanınmış sanatçılar”a ilişkin gözlemlerini aktaran anlatıcı hem çocuksu hem de ironik bir söyleme sahiptir:

Bu sanat denilen şey bulaşıcıydı: Ressamların karlarına, seramikçilerin teyzelerine, şairlerin sevgililerine hemen geçiyordu. Bunlar da kısa zamanda ‘tanınmış’ oluyorlardı. [...] Teyzeler ve halalar da genellikle ağaç oymaları ve çanak-çömlekle ilgileniyorlardı. [...] Sonra bazı ustalar, insanla sigara tablası arasında hemen her şeye benzeyen bu yumruları temizleyip cilalıyor; teyzeler de onları sergiliyordu. (Atay, 1999: 225)

Buraya kadar yaptığımız incelemeye dayanarak *Tehlikeli Oyunlar*'da “monolojik söylem”in değil, “diyalogik söylem”in öne çıktığı ifade edilebilir. Bir paradoks gibi görünse de tek sesliliğe ilişkin bir okumanın yapılabileceğini söylemek bile romanın çok sesliliğine bir katkı olacaktır.

Bahtin'in “karnavalesk roman” ya da “çok sesli roman” kuramının temelini oluşturan “karnavalesk karşıtlıklar”, “karşıt seslerin birbiriyle yarışması”, “yarı ciddi – yarı komik alan”, “ciddilik ve oyunbazlık arasındaki mücadele” gibi birçok özellik *Tehlikeli Oyunlar*'da bulunabilir. İngiliz düşünce tarihçisi Barry Sanders'in aktardığına göre Bahtin için “karnavalesk kurmaca”nın anlamı ciddilik ile oyunbazlık arasındaki duygu mücadelesinden doğar. Bu mücadele, “Bahtin'in diyalogik olarak adlandırdığı ve karşıt seslerin romanda birbirleriyle yarışmasına dayalı bir hikâyecilik dinamiği içinde” gerçekleşir (Sanders, 2001: 198).

Bakhtin neredeyse Sokrates'i ilk romancı olarak görür, çünkü Sokrates'in oynadığı, üstelik diyalog draması içinde oynadığı iğneleyici rol, başından beri romanın oynadığı rolle aşağı yukarı örtüşür. Bir başka deyişle [. . .] Sokrates'in kendisi iki sesle konuşur: Oynamaktadır, ama bir rol oynamaktadır. Bu dilin ta kendisidir. Kurmacanın kökü dildeyse, o zaman aynı zamanda oyunda demektir. Bakhtin'e göre, roman özellikle esprilerle gelişir; roman “gülen tür”dür. (Aktaran Sanders, 2001: 198)

Tehlikeli Oyunlar'da da birçok unsurun kendi karşıtıyla ve ironisiyle birlikte yer aldığı söylenebilir. En başta, Albay karakteri Hikmet'in bir karşıtı gibidir. Hikmet'in birçok düşüncesine ya da oyununa “saçmalama Hikmet” şeklinde karşılık verir. Hikmet ise sürekli olarak “peki Albayım” dese de oyunları birbirine karıştırmaktan vazgeçemez. Bu noktada Hikmet'in özgür imgelemine karşı bir otoritenin, bir babanın sesidir Hüsamet'in Albay. Soyadının “Tambay” olması tesadüf değildir; hem onun tam bir bay olduğunu, hem de Hikmet'in eksikliğini ifade eder.

Romanda bunun tam tersi bir durum da söz konusudur. Albay her zaman Hikmet'in değil, bazen kendisinin de karşıtıdır. Nurdan Gürbilek, “Az gelişmiş Babalar” adlı son derece önemli saptamalar içeren yazısında “Tambay”ın bir tersine çevirme olduğundan söz eder: “Hayallerini gerçekleştirilmeden ordudan emekli olmasıyla; çoktan içi boşalmış, zaten hiçbir zaman tam doldurulamamış bir idealin askeri olmasıyla; Alman hayranlığıyla; sonunda bir gecekondu oyunlar yazmaya mahkûm olmasıyla tam bir eksik baydır Hüsamet'in Tambay” (Gürbilek, 2001: 58). Gerçekten de Albay'ın bu şekilde “eksik” bir yanı da söz konusudur.

Anlatıcının Albay karakterini hem bir otoritenin sesi hem de bir eksiklik örneği olarak kurgulaması ile Hikmet'in babasına bakışı arasında önemli paralellikler bulunmaktadır. *Tehlikeli Oyunlar*'da babasından utanan bir karakterdir Hikmet. Babası Hamit Bey, misafirlerle otururken birdenbire yerinden kalkıp eski sünnet çantasını açarak bütün tıraş takımlarını ortaya çıkaran, odanın ortasındaki sehpanın üstünde, kristal tablalar ve vazolar arasında tıraş olmaya başlayabilen bir adamdır. Hikmet ise, babasının bu tür hareketleri karşısında elleriyle yüzünü kapamaktan başka çare bulamaz (Atay, 1999: 20). Romanın başka bir yerinde ise “[b]abamın gülünçlüğüne de dayanamıyordum, onun yüzünden herkes sanki benimle alay ediyordu” der (Atay, 1999: 314).

Hikmet'in Albay'ı betimlemesi ve ona bakışı da babasına bakışı gibi utanmayla yüklüdür. Örneğin, Albay'ın hırkasının kollarını kıvrmasıyla başlayan betimleme şu şekilde devam eder:

Gömlek - hırka - faniladan iki kirli bilezik. Gömleğin üst düğmesi de gevşetilince, üç kat kumaşın altından bir iki beyaz kıl çıktı ortaya. İçimi karartıyorsunuz albayım. (İnşallah kulağımı kaşımaz.) [...] Eyvah! Elini çoraplarına götürüyor; çirkin bir yumru da orada belirecek. Gözlerini kapattı, olmadı: Çorap, yün don ve lastik arasında geçen karışık macerayı kafasında yaşadı, albaydan başka bir hayali gözlerinin önüne getiremedi. (Atay, 1999: 72-73)

Bu noktada Oğuz Atay'daki "baba" imgesinin anlaşılabilmesi için *Tehlikeli Oyunlar*'ın dışına çıkmak yararlı olacaktır. Atay'ın ölen babası için yazdığı "Babama Mektup" adlı öyküsünde "[s]eni artık değiştirmek mümkün değil babacığım" (Atay, 1991: 178) demesi, oldukça anlamlı görünmektedir. Baba ölmüştür ve elbette ki onu değiştirmek artık mümkün değildir. Ancak, baba yerine konduğunu düşündüğümüz biri olan Hüsametdin Albay, değiştirilebilir. "Albay" gibi, özellikle de 1970'lerde, son derece olumsuz çağrışımları olan bir imgeye romanda biçilen sevimlilikle bu değişiklik zaten yapılmıştır. Ancak bununla kalınmayacak ve Albay, Hikmet'in zihninde değişmeye devam edecektir. Hikmet, romanın bir yerinde Albay'ı ve Nurhayat Hanım'ı onların olduğu gibi değil, kendisinin istediği gibi düşündüğünü ifade eder (Atay, 1999: 324). Başka bir yerde ise, Albay'ın sözlerini çoğalttığını belirtecektir (Atay, 1999: 412).

Albay ve baba arasında kurulan benzerlikler, bizi Albay'ın babaya yönelik utanma ve suçluluk duyguları nedeniyle yaratılmış bir imge olduğu yorumuna götürecektir. Başka bir deyişle Albay'ın Hikmet'in "değiştirilebilir" bir babaya olan ihtiyacından kaynaklanan bir "ben" olduğu söylenebilir. "Öteki ben senin babandır" ironisinde bile bu gönderme bulunabilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Albay, Hikmet'in "öteki ben"idir ve bu noktada "öteki ben, onun babasıdır" denebilir. Hikmet'in sesinde babasını hem seven hem de eleştiren, hem ondan utanan hem de bilinçli ya da bilinçsiz olarak onu örnek almış bir çocuğun duygularındaki çelişkinin izlerini bulmak mümkündür. Bu ise, *Tehlikeli Oyunlar*'ı "karnavalesk" yapan "ben ve öteki diyalektiği"nin önemli bir örneğidir.

Bahtin'in "karnavalesk roman" yapısı içinde gördüğü ciddilik ve oyunbazlık arasındaki mücadele ise, *Tehlikeli Oyunlar*'ın temel sorunlarından biridir. Gerçekler ile oyunlar arasındaki ayrımın belirsizleştiği noktada oyunların ne kadar "tehlikeli" olduğunu fark eden Hikmet, sürekli olarak "ciddî ol, ciddî ol; durum vahim" (Atay, 1999: 135) diye telkinlerde bulunur kendine. Çevresini her şeyle oyun oynadığına öyle inandırmıştır ki, "[A]lbayım albayım bu oyun çok ciddî; bakın ben bile ağlıyorum albayım" (Atay, 1999: 459) dediğinde bile "ciddî"ye alınmayacaktır. Ciddiyet, gülünçlük ve oyunbazlık arasında yapılan göndermelerin, romanın bütün atmosferini belirlediği söylenebilir.

Bahtin, *Karnaval'dan Romana* adlı kitaba da alınan "Dostoyevski'nin Yapıtlarında Tür ve Olay Örgüsü Oluşumunun Karakteristikleri" başlıklı yazısında çok sesliliği ve "karnavalımsı" yapıyı en başarılı şekilde kullanan yazar olarak Dostoyevski'yi görür. Dostoyevski'nin yapıtlarındaki karnaval öğelerinin birçoğunun *Tehlikeli Oyunlar*'da da bulunduğu söylenebilir. Bunlardan biri, Dostoyevski'de olayın içinde yer alanların "eşik"te durmalarıdır. "[Y]aşamın ve ölümün, yalan ve hakikatin, akıl-ruh sağlığı ve çıldırmanın eşliğinde" (Bahtin, 2001: 272). *Tehlikeli Oyunlar*'ın Hikmet'i tam da bu eşik durumdadır.

Sonuç

Günlüğündeki notlarından ve romanlarındaki göndermelerden Oğuz Atay'ın Dostoyevski'yi ilgiyle okuduğunu ve *Tehlikeli Oyunlar*'ı yazarken onun *Yeraltından Notlar* adlı kitabından da etkilendiğini biliyoruz (Atay, 1998: 18). *Yeraltından Notlar*'ın kurmaca düzleminde anlatıcı-yazar, okurlarına seslenerek bir tür oyun oynadığını, kendi kendine macera hayalleri kurarak kafasında uydurduğu bir hayatı yaşadığını ifade eder (Dostoyevski, 1955: 19); tıpkı Hikmet'in "oyunlarla yaşaması" gibi. Bu noktada *Tehlikeli Oyunlar*'ın karnavalesk yapısını Dostoyevski'den aldığı ve onun romanları gibi *Tehlikeli Oyunlar*'ın da tüm acıklı ya da trajik yanına rağmen "gülen" bir roman olduğu söylenebilir. Eleştirilmeye karşı çeşitli önlemler alan Oğuz Atay'ın söylenebilecek birçok şeyi önceden hesaplayarak okurdan önce ifade etmesi de, Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'da okuyucu ile empati bağı kurarak "haşere"likten "tatsız" bir adam oluşuna kadar kendisine koyulabilecek olası teşhisleri sıralamasına benzer.

Hikmet, *Tehlikeli Oyunlar*'ın bir yerinde "Tamam! Psikanaliz! Önce biraz direnirim tabii: Onları yanlış yollara sevkederim" (Atay, 1999: 328) der. "Tutunamayanlar furyası"nı yaratan yazar ve okurların Oğuz Atay edebiyatını, yazarın bizzat koyduğu engellerle yüzleşmeden, yüzeysel yorumlarla "tükettiklerini" düşünürsek, derindeki anlama ulaşma çabasındaki okurun, hastasının direncini kırmak zorunda olan bir

hekim gibi Atay'ın önlemlerini aşması gerektiği sonucuna ulaşmış oluruz. Bu çalışma, böyle bir niyetle *Tehlikeli Oyunlar*'daki çok sesliliğe bir giriş olarak düşünülmelidir.

Kaynakça

1. AKGÜL, H. (1996). Oğuz Atay'ın Yaşam Oyunu. Akış Yayıncılık, İstanbul.
2. ATAY, O. (1999). Tehlikeli Oyunlar. İletişim Yayınları, İstanbul.
3. ——. (1998). Günlük. İletişim Yayınları, İstanbul.
4. ——. (1991). “Babama Mektup”. s. 171-84. Korkuyu Beklerken. İletişim Yayınları, İstanbul.
5. ——. (1984). Tutunamayanlar. İletişim Yayınları, İstanbul.
6. BAHTİN, M. M. (2004). Dostoyeski Poetikasının Sorunları. (Çev.) SOYDEMİR, C., Metis Yayınları, İstanbul.
7. ——. (2001). Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar. (Der.) IRZİK, S., (Çev.) SOYDEMİR, C., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
8. DOSTOYEVSKİ. (1955). Yeraltıdan Notlar. (Çev.) YALAZA TALUY, N., Maarif Basımevi, İstanbul.
9. ECEVİT, Y. (2005). “Ben Buradayım...”: Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası. İletişim Yayınları, İstanbul.
10. GÜRBİLEK, N. (2001). “Az gelişmiş Babalar”. s. 52-65. Kötü Çocuk Türk. Metis Yayınları, İstanbul.
11. IRZİK, S. (2001). “Önsöz”. s. 7-32. BAHTİN, M. Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar. (Der.) IRZİK, S., (Çev.) SOYDEMİR, C., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
12. ——. (1995). “Tutunamayanlar'da Çokseslilik ve Sınırları”. Varlık, Ekim 1995 (1057): 44-47.
13. JAMESON, F. (2018). Gerçekçiliğin Çelişkileri. (Çev.) KOÇAK, O., Metis Yayınları, İstanbul.
14. MORAN, B. (1999). “Tutunanlardan Tutunamayanlara Bir Yolculuk”. s. 196-218. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2: Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a. İletişim Yayınları, İstanbul.
15. ÖZARIKÇA, B. (1996). “Oğuz Atay'ı İki Kere Harcadılar”. s. 67-71. AKGÜL, H. Oğuz Atay'ın Yaşam Oyunu. Akış Yayıncılık, İstanbul.
16. SANDERS, B. Kahkahanın Zaferi: Yıkıcı Tarih Olarak Gülme. (Çev.) ATAKAY, K. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
17. SEYPPPEL, T. (1989). Oğuz Atay'ın Dünyası. (Çev.) BORA, T. İletişim Yayınları, İstanbul.
18. TİMUÇİN, A. (1999). “Aydın İnsanın Düşünsel Bunalımlarını Eleştiren Yazar: Oğuz Atay”. s. 477. ATAY, O. Tehlikeli Oyunlar. İletişim Yayınları, İstanbul.

Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumları İle Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Motivasyon Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

**Öğr.Gör. Abdulkadir Kalaylı¹, Dr. Öğretim Üyesi Hatice Özasan²,
Prof.Dr. Gülümser Gültekin Akduman³**

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Programı

²Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi AD

³Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi AD

*Corresponding author: Abdulkadir KALAYLI

Özet

Bu araştırmada babaların çocuk yetiştirme tutumları ile okul öncesi dönem çocuklarının motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca babaların çocuk yetiştirme tutumlarının sahip oldukları çocuk sayısı, öğrenim durumu ve aile yapısına göre farklılık gösterip göstermediği sorusuna da cevap aranmıştır. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Afyonkarahisar ili merkezinde bulunan, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bağımsız anaokulu ve ilkokula bağlı anasınıflarına devam eden 36-72 aylık çocuklar ve çocukların babaları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle belirlenmiş 324 çocuk ve baba oluşturmaktadır. Veriler "Genel Bilgi Formu", "Anne Baba Yetiştirme Tutumları Ölçeği (ABTÖ-A)" ve "Okul Öncesi Çocuklar İçin Motivasyon Ölçeği (DMQ18)" kullanılarak elde edilmiştir. Verilerin analizinde aritmetik ortalama, standart sapma gibi betimleyici istatistiklerin yanı sıra ANOVA, Kruskal Wallis-H testi ve korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda babaların çocuk yetiştirme tutumları ile okul öncesi dönem çocuklarının motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma bulgularına göre demokratik tutum boyutunun hiçbir değişkene göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$); baskıcı-otoriter tutum boyutunun babaların öğrenim durumlarına göre anlamlı farklılık gösterdiği ($p<0,05$); aşırı hoşgörölü tutum boyutunun ise sadece aile yapısına göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0,05$). Araştırma bulguları literatür eşliğinde tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Okul öncesi, baba çocuk yetiştirme tutumu, motivasyon

Abstract

In this study, it was aimed to examine the relationship between fathers' child-rearing attitudes and the motivation levels of preschool children. In addition, an answer was sought to the question of whether fathers' child-rearing attitudes differ according to the number of children, educational status and family structure. Relational scanning model was used in the research. The universe of the study consists of 36-72 month-old children attending the independent kindergarten and primary school affiliated to kindergarten and the fathers of the children in the city center of Afyonkarahisar in the 2020-2021 academic year. The sample of the study consists of 324 children and fathers determined by simple random sampling method. The data were obtained by using the "General Information Form", "Parent Raising Attitudes Scale (PSI-A)" and "Motivation Scale for Preschool Children (DMQ18)". In addition to descriptive statistics such as arithmetic mean and standard deviation, ANOVA, Kruskal Wallis-H test and correlation analysis were used to analyze the data. As a result of the research, it was determined that there was no significant relationship between fathers' parenting attitudes and preschool children's motivation levels. In addition, according to the findings of the study, the dimension of democratic attitude did not differ significantly according to any variable ($p>0.05$); oppressive authoritarian attitude dimension showed a significant difference according to fathers' education level ($p<0.05$). On the other hand, it was found that the over-tolerant attitude dimension differs significantly only according to the family structure ($p<0.05$). The findings of the research are discussed in the light of the literature.

Keywords: Preschool, father child rearing attitude, motivation

Giriş

Çocukların doğdukları andan itibaren gelişim sürecinde tükenmeyen bir araştırma ve keşfetme enerjileri vardır. Ödül olmasa da çocukların merakları, araştırmaya ve keşfetmeye yönelik davranışları

içseldir ve motivasyon sonucunda oluşan bir üründür (Özbey ve Aktemur Gürler, 2019). Motivasyon genel olarak farklı öğretim kademelerinde akademik başarıyı artırmaya yönelik bir kavram olarak bilinmekle birlikte son yıllarda erken çocukluk döneminde motivasyonla ilgili yapılan araştırmalar sonucunda çocuğun hemen hemen tüm gelişim alanlarında ilerlemesini sağlayan bir unsur olarak görülmeye başlanmıştır (Özbey, 2018).

Motivasyon, çocuğun belli bir amaca yönelik bir davranışı başlatmasını, devam ettirmesini ve bitirmesini sağlayan bir süreçtir (Köyceğiz ve Özbey, 2018). Motivasyon yön, enerji, sebat ve niyet gibi parametreleri içerir (Ryan ve Deci, 2000:69). Motivasyon içsel ve dışsal olarak ikiye ayrılmaktadır. İçsel motivasyonda davranışa yönlendiren nedenler çocuğun içinden gelen ilgisi, merakı ve haz almasıyla ilişkilidir. Dışsal motivasyonda ise çocuğun amaca yönelik belli bir davranışı göstermesi için dıştan gelen teşvik, ödül gibi pekiştiricilerin ön plana çıktığı görülmektedir (Gözübüyük ve Özbey, 2020). İçsel motivasyona sahip çocuklar yaptıkları işlerden daha fazla doyum almakta, her zaman bir amaç için çalışmakta ve bu durum onları mutlu etmektedir. Ayrıca bu çocuklar kendilerine de topluma da kolay uyum sağlamaktadır (Özbey, 2018). Okul öncesi dönemde çocuktaki içsel motivasyonun gelişmesinde kalıtımın yanında içinde bulunulan toplum ve aile gibi çevresel faktörlerin önemi büyüktür (Gözübüyük ve Özbey, 2020).

Okul öncesi dönem, çocuğun gelişimi açısından kritik bir zaman dilimidir. Bu dönemde çocuğun gelişimi birçok faktörden etkilenmektedir. Çocuğun çok yönlü gelişimini etkileyen faktörlerin en önemlilerinden biri de onun içinde bulunduğu çevresidir. Okul öncesi dönemde çocuğun en önemli çevresi ise ailesidir (Aydoğdu ve Dilekmen, 2016). Bu dönemde çocuklar en çok aileleri ile etkileşim içindedir. Dolayısıyla çocuğun şekillenmesinde en önemli öge ailedir (Tatlı vd., 2012). Sağlıklı aile ilişkileriyle çocukta motivasyon için temel olan güven, özerklik ve girişimcilik duygularının gelişimi sağlanır (Gözübüyük ve Özbey, 2020). Dengeli, duygusal ve toplumsal etkileşimin güçlü olduğu aile ortamında, yeterli sevgi, güven ve anlayış içinde büyüyen çocuklar gelişimleri için gerekli deneyimleri elde ederek sağlam bir kişilik yapısı geliştirirler. Çocuğun kişiliği, anne-baba-çocuk arasındaki ilişkilerle biçimlenir (Gürsoy ve Özasan, 2016).

Anne, baba ve çocuk ilişkisinin temelinde anne baba tutumları vardır. Anne ve babanın çocuğa nasıl yaklaştığı, disiplin şekli, çocuğun kişiliğine ve bireysel özelliklerine şekil verir. Çocuğun sosyal ve duygusal gelişiminde ve davranışları üzerinde anne baba tutumlarının önemli bir rolü vardır (Şahin, 2003; Jago et al., 2011; Oğuz, 2017). Anne babaların kendi yetiştirilme tarzları ve içinde bulundukları toplumsal koşullar nedeniyle çocuklarına gösterdikleri tutumlarında farklılık görülmektedir (Baran, 2011). Alan yazın incelendiğinde birçok farklı anne baba tutum türünün ele alındığı görülmektedir. Genellikle anne babaların otoriter ve baskıcı, aşırı koruyucu, aşırı hoşgörülü, tutarsız ve demokratik tutum gösterdikleri görülmektedir.

Otoriter anne baba tutumu, ebeveynlerin katı ve değişmez kurallar koydukları ve her türlü kuralı kendilerinin belirledikleri tutumdur. Bu tutumda çocuğun kendisi ile ilgili kararlara katılmasına izin verilmez. Çocuktan belirlenen kuralları tartışmasız yerine getirmesi beklenir. Kurallara uymadığında çocuğa ceza verilir. Çocuk yetersiz bir ilgi ve sevgi içinde büyür. Bu tutumun egemen olduğu ailede büyüyen çocuklar; mutsuz, benlik saygıları ve özgüvenleri düşük, kaygılı, çekingen ve utangaç, başkalarından etkilenen, arkadaş ilişkileri daha zayıf ve uyum problemi gösteren kişiler olabilirler (Sezer vd., 2013; Güngör Aytar ve Kaytez, 2015). Aşırı koruyucu tutumda ebeveynler gereğinden fazla kontrol ve müdahaleci davranışlar gösterirler. Bu tutumda çocuğun yaşına uygun göstermesi gereken davranışları yapmasına ebeveynler tarafından izin verilmemekte, çocuğun yerine kendileri yapmaktadırlar. Böyle ailelerde yetişen çocuklar bağımlı, güvensiz, duygularını kontrol etmede sorunlar yaşayan, kendi başına karar vermede zorlanan bir kişilik yapısı geliştirebilirler (Alabay, 2017). Aşırı hoşgörülü tutumda anne babalar tarafından çocuğun davranışlarına sınır getirilmez, hatalı davranışlarını bile büyük bir hoşgörüyle karşılanır, çocuk serbest bırakılır. Çocuğun isteklerini yerine getirip sınırsız haklar verirler. Böyle bir anne baba tutumuyla büyüyen çocuklar istedikleri her şeyi elde etmeye alıştığı için doyumsuz, kural tanımayan, yardımlaşma, paylaşma ve işbirliği gibi sosyal davranışlar yönünden yetersiz ve sabırsız çocuklardır (Çağdaş ve Seçer, 2007). Tutarsız tutumda çocuğun davranışlarına farklı tepkiler gösterebilir, bir gün hoşgörüyle yaklaşırken bir gün kızabilir. Bu tutumda ayrıca anne baba kendi aralarında da tutarsızlık gösterebilirler. Anne babanın tutumu aşırı hoşgörüyle sert cezalandırma arasında gidip gelmektedir. Böyle bir aile ortamında yetişen çocuklarda dengesiz, tutarsız, sinirli, ürkek, tedirgin, kararsız, insanlara güvenmeyen bir kişilik yapısı gelişebilir (Güngör Aytar ve Kaytez, 2015). Demokratik tutumda ise çocuğun bağımsız davranışlar göstermesi ebeveynler tarafından kontrollü olarak desteklenmektedir. Aile içinde

alınacak kararlarda çocuk söz hakkına sahiptir. Çocuğun düşüncelerine, isteklerine ve duygularına önem verilir. Aile içinde belirlenen kurallara ödül veya ceza olmadan çocuğun uyması beklenir. Anne babalar çocukların bireysel özelliklerini dikkate alırlar (Uygun ve Kozikoğlu, 2020). Demokratik tutum en sağlıklı ve başarılı olan tutumdur.

Çocuğun büyütilüp yetiştirilme sorumluluğu üstlerinde olan anne babaların çocuklarına karşı gösterdikleri tutumlarını çocukların istedik özelliklere sahip olmaları açısından büyük öneme sahiptir (Özyürek ve Tezel Şahin, 2005). Çocuktan ilk olarak sorumlu olduğu düşünülen ve öneminin vurgulandığı kişi annedir (Gözübüyük ve Özbey, 2020). Anne babaların çocukların bakımları üzerindeki rollerinin değerlendirildiği araştırmalarda annelerin çocuklarıyla daha fazla ilgilendikleri, babaların aileyi koruma ve ailenin maddi ihtiyaçlarını gidermesiyle ilgilendikleri ve annelere oranla çocuklarıyla geçirdikleri zamanın daha az olduğu belirlenmiştir (Hossain, vd., 2005). Son yıllarda babalık rolünde değişiklikler olmuştur. Anne ve babanın rolleri arasında daha az farklılıklar görülmektedir (Karaca vd., 2019).

Okul öncesi dönemde baba çocuk arasında kurulan etkili iletişim ve geçirilen kaliteli zaman çocukların sağlıklı bireyler olarak yetişmesinde önemlidir (Gözübüyük ve Özbey, 2020). Babaların çocukların gelişimine çok yönlü bir etkisi vardır. Baba ile çocuk arasında kurulan sağlıklı ilişkiler çocuğun bilişsel becerilerinde ve okul yaşamındaki başarısında olumlu etkileri bulunmaktadır (Güngör Ayar ve Kaytez, 2015). Baba çocuk ilişkisinin incelendiği çalışmalar baba tutumlarının çocuğun üzerindeki etkisini ve önemini göstermektedir (Poyraz, 2007). Çocuğuna karşı ilgi ve sevgi gösteren, sağlıklı iletişim kuran, çocuğun bağımsızlığını destekleyen, babaların çocuklarının mutlu, bağımsız hareket edebilen, ilişkilerinde başarılı olan, araştırmacı, liderlik özelliği gösteren ve daha uyumlu oldukları ifade edilmektedir (İnci ve Deniz, 2015).

Alan yazın incelendiğinde babaların çocuk yetiştirme tutumları ile okul öncesi dönem çocuklarının motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu araştırma babaların çocuk yetiştirme tutumları ile okul öncesi dönem çocuklarının motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla planlanmıştır. Çalışmada ayrıca babaların çocuk yetiştirme tutumları farklı değişkenlere göre de incelenmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Babaların çocuk yetiştirme tutumları ile okul öncesi dönem çocuklarının motivasyon düzeyleri arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırma da nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli iki veya daha fazla değişken arasındaki değişimin ortaya çıkarılması ve seviyesinin belirlenmesini hedefleyen bir araştırma modelidir (Karasar, 2016:114)

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Afyonkarahisar ili merkezinde bulunan, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bağımsız anaokulu ve ilköğretim anasınıflarına devam eden 36-72 aylık çocuklar ve babaları oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle belirlenmiş 324 çocuk ve babadan oluşmaktadır. Araştırmaya dahil edilen çocukların %62,6'sı (203 kişi) 60 ay ve üstü, %28,4'ü (92 kişi) 48-60 ay ve %9,0'ı (29 kişi) 36-48 ay arası yaşta ve %50,9'u (165 kişi) erkek, %49,1'i (159 kişi) de kızdır. Araştırmaya dahil edilen babaların %14,5'i (47 kişi) tek, %51,5'i (167 kişi) iki, %22,3'ü (72 kişi) 3 ve %11,7'si (38 kişi) 4 ve üzeri çocuğa sahiptirler. Babaların %48,1'i (156 kişi) üniversite, %30,6'sı (99 kişi) lise, %14,5'i (47 kişi) ortaokul ve %6,8'i (22 kişi) ilköğretim mezunudur. Ayrıca %91,7'si, (297 kişi) çekirdek aile, %7,1'i, (23 kişi) geniş aile ve %1,2'si,de (4 kişi) parçalanmış aile yapısına sahiptirler.

Veri toplama araçları

Araştırmada çocukların ve ailelerinin demografik özelliklerini belirlemek için "Çocuk- Aile Genel Bilgi Formu", çocukların babaların tutumlarını belirlemek için "Anne Baba Yetiştirme Tutumları Ölçeği (ABTÖ-A)" ve çocukların motivasyon düzeylerini belirlemek için "Okul Öncesi Çocuklar İçin Motivasyon Ölçeği (DMQ18)" kullanılmıştır. Çocuk-aile genel bilgi formunda çocuklar ve babalarla ilgili demografik özellikleri tespit etmek için çocuğun; yaşı, cinsiyeti, ve babaların; öğrenim durumu, babanın sahip olduğu çocuk sayısı ve aile yapısı hakkında maddeler bulunmaktadır. "Anne Baba Yetiştirme Tutumları Ölçeği (ABTÖ-A)", Özyürek (2017) tarafından anne babaların çocuklarına karşı olan tutumlarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin 3 alt boyutu bulunmaktadır. Bunlar; "Demokratik Tutum", "Baskıcı ve Otoriter Tutum", "Aşırı Hoşgörülü Tutum" olarak adlandırılmıştır. Demokratik tutum 15 madde, baskıcı ve

otoriter tutum 12 madde ve aşırı hoşgörölü tutum 12 madde olmak üzere toplam 38 maddeden oluşmaktadır. (Özyürek, 2017:34). Motivasyon ölçeği ise Özbey ve Dağlıoğlu (2017) tarafından Türkçeye uyarlanarak ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliği yapılmıştır. Toplamda 7 alt boyutu bulunan ölçeğin her alt boyutundan alınan puanlar o boyuta ilişkin çocukların motivasyonlarının seviyesini göstermektedir. Ölçek; bilişsel sebat ölçeği, kaba motor sebat ölçeği, yetişkinlerle sosyal sebat ölçeği, çocuklarla sosyal sebat ölçeği, üst düzey memnuniyet ölçeği, olumsuz tepki ölçeği ve genel yeterlilik ölçeği olmak üzere 7 alt ölçek ve 39 maddeden oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada, araştırmaya dahil edilen çocukların babalarının çocuk yetiştirme tutumları, “Anne Baba Yetiştirme Tutumları Ölçeği’nin” demokratik tutum, baskıcı ve otoriter tutum, aşırı hoşgörölü tutumlarına ait 3 boyutun çeşitli demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı, bağımsız değişkenlerin kategori sayısı doğrultusunda t testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), babaların çocuk yetiştirme tutumlarıyla çocukların motivasyon düzeyleriyle arasındaki ilişkiyi incelemek için korelasyon testi ve SPSS 26 paket programı kullanılarak incelenmiştir. Yine araştırmada farklılaşmaların hangi gruplar arasında olduğunu görebilmek için parametrik test olan Anova kullanılmak istenmiştir. Fakat gruplardaki katılımcı sayılarının 30’un altında olmasından dolayı non-parametrik test olan Kruskal Wallis H testi ve Mann Whitney U testi uygulanmıştır. Ayrıca gruplar arası anlamlı fark çıkan maddelerde farkın hangi gruplar arasında olduğunu görebilmek için Post Hoc testinden Games Howell’ dan yararlanılmıştır. Diğer bir varsayım olan normallik varsayımı da incelenmiştir. Örneklem sayısının yüksek olmasından dolayı genellikle Kolmogorov-Smirnov testi yapılsa da Shapiro-Wilk testi de güçlü istatistiksel sonuçlar verdiği yine literatürden anlaşılmaktadır. Bu yüzden her iki testin sonuçlarına bakılmış ve sonuçlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Normallik Testi Sonuçları

	Tests of Normality			
	Kolmogorov-Smirnov		Shapiro-Wilk	
	Sts	Sig.	Sts	Sig.
Demokratik tutum	,096	,000*	,950	,000*
Baskıcı ve otoriter tutum	,049	,062	,995	,338
Aşırı hoşgörölü tutum	,089	,000*	,976	,000*

Tablo 1 incelendiğinde yapılan her iki analizde de benzer sonuçlar çıktığı ve anlamlı olduğu görülmektedir. Verilerin normallik varsayımını karşılamadığı tabloya bakarak söylenebilir. Fakat bu durum örneklem büyüklüğünden etkilenmekte ve genellikle anlamlı sonuçlar verebilmektedir. Bu yüzden dağılımın normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığına karar vermek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Ölçeklerin ve alt boyutların basıklık ve çarpıklık değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

	N	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
Demokratik tutum	324	-,762	,652
Baskıcı ve otoriter tutum	324	,143	-,005
Aşırı hoşgörölü tutum	324	,577	1,128

Tablo 2’ de basıklık ve çarpıklık değerlerine bakıldığında bu değerlerin -1,5 ile +1,5 değerleri arasında olduğu görülmektedir. Tabasnick ve Fidell’e (2013) göre sosyal bilimlerde verilerin bu değerler arasında olması dağılımın normal dağılım gösterdiği kabul etmek için yeterlidir. Bu nedenle yapılacak analizlerde bütün ölçek alt boyutlarda parametrik testler uygulanmıştır. Bunun yanında bazı grupların kişi sayısının(n) 30 ‘un altında olduğu görülmüş ve bu grupların analizlerinde non-parametrik testler olan Kruskal Wallis H testi ile Mann Whitney U testi uygulanmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Araştırmanın bu bölümünde elde verilere ilişkin betimsel istatistiklere, araştırmanın alt problemlerine ait bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda; baba çocuk yetiştirme tutumlarının demografik özellikler açısından ilişkisi ayrı ayrı analizler yapılarak değerlendirme yoluna gidilmiştir.

Anne Baba Çocuk Yetiştirme Tutumları Ölçeği'ne (ABTÖ-A) İlişkin Bulgular

Babaların anne baba çocuk yetiştirme tutumları ölçeğinden aldıkları puanlar babaların sahip oldukları çocuk sayısına göre karşılaştırılırken Anova testinden faydalanılmış ve elde edilen bulgulara Tablo 3'de yer verilmiştir.

Tablo 3. Çocuk Sayısına Göre Babaların Tutumlarına İlişkin Anova Testi Sonuçları

ABT Ölçeği	Çocuk Sayısı	N	$\bar{x}$	SS	Sd	F	p
Demokratik Tutum	Tek çocuk	47	4,45	,368	3	2,469	,062
	İki çocuk	167	4,33	,434			
	Üç çocuk	72	4,34	,521			
	Dört ve üzeri ç.	38	4,18	,536			
Baskıcı ve Otoriter Tutum	Tek çocuk	47	3,37	,528		1,164	,323
	İki çocuk	167	3,40	,490			
	Üç çocuk	72	3,48	,539			
	Dört ve üzeri ç.	38	3,54	,533			
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Tek çocuk	47	2,46	,576		1,152	,370
	İki çocuk	167	2,48	,534			
	Üç çocuk	72	2,34	,484			
	Dört ve üzeri ç.	38	2,44	,585			

Tablo 3 incelendiğinde çocuk sayıları değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda demokratik tutum alt boyutu ($F=3,065$, $p>0,05$), baskıcı ve otoriter tutum alt boyutu ($F=1,164$, $p>0,05$) ve aşırı hoşgörülü tutum alt boyutu ($F=1,152$, $p>0,05$)'unda babaların sahip oldukları çocuk sayısına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Her ne kadar anlamlı farklılık olmasa da puan ortalamalarına bakıldığında, demokratik tutum alt boyutu puan ortalamalarının tek çocuğu olan babalardan, dört ve üzeri çocuğu olan babalara doğru; baskıcı ve otoriter tutum alt boyutu puan ortalamalarında ise dört ve üzeri çocuğu olan babalardan, tek çocuğu olan babalara doğru azalma olduğu görülmektedir. Aşırı hoşgörülü tutum alt boyutu puan ortalamalarında ise belirgin olarak bir farklılık görülmemektedir. Puan ortalamalarından hareketle tek çocuk sahibi babaların daha demokratik bir tutum sergilediği ve çocukların kardeş sayıları arttıkça da daha baskıcı ve otoriter tutum sergiledikleri söylenebilir.

Özyürek ve Tezel Şahin (2005) in yaptıkları çalışma da çocuk sayısı arttıkça babanın daha sert-katı olduğu ve demokratik tutumdan uzaklaştığı belirlenmiştir. Genel olarak anne ve babanın demokratik tutumları, çocuğun kardeş sayısı arttıkça azalmaktadır. Sak vd., (2015) çalışmalarında bir, iki ve üç çocuğa sahip anne babaların otoriter tutumlarına göre 4 ve üzeri çocuğa sahip anne babaların otoriter tutumlarının anlamlı derecede farklılaştığı tespit edilmiştir. Akbay Postoğlu (2020) yaptığı araştırmanın sonucunda ailedeki çocuk sayısı 1 olan anne babaların demokratik düzeyleri, ailede 4 ve daha fazla çocuğu olan anne babalara göre daha fazla olduğunu belirlemiştir. Ailedeki çocuk sayısı az olduğu zaman babalar çocuklarıyla daha fazla ilgilenilebilmekte, daha fazla kaliteli zamanlar geçirebilmektedirler. Babalar çocuklarıyla daha sağlıklı ilişkiler kurabilir, çocuğa ailenin bir bireyi olarak saygı duyulur ve çocuk aile içinde düşüncelerini rahatça ifade edebilir. Çocuk sayısı fazla olduğunda ise çocuklarına yeterince zaman ayıramama ve maddi

olanaklar açısından babalar çocuklarıyla ilişkilerinde olumsuz davranışlar sergileyebilirler ve katı disiplin yöntemleri uygulayabilirler.

Babaların anne baba çocuk yetiştirme tutumları ölçeğinden aldıkları puanlar baba öğrenim durumuna göre karşılaştırılırken Kruskal Wallis H testinden faydalanılmış ve elde edilen bulgulara Tablo 4’de yer verilmiştir.

Tablo 4. Baba Öğrenim Durumuna Göre Babaların Tutumlarına İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

ABT Ölçeği	Baba Öğrenim Durumu	N	$\bar{x}$	SS	Sd	χ^2	p	Fark G.H.
Demokratik Tutum	İlkokul	22	4,13	,520	3	5,677	,128	
	Ortaokul	47	4,33	,475				
	Lise	99	4,30	,496				
	Üniversite ve üstü	156	4,38	,421				
Baskıcı ve Otoriter Tutum	İlkokul	22	3,60	,530		35,964	,000*	1>4
	Ortaokul	47	3,75	,582				2>4
	Lise	99	3,51	,435				3>4
	Üniversite ve üstü	156	3,26	,470				
Aşırı Hoşgörülü Tutum	İlkokul	22	2,43	,615		2,293	,514	
	Ortaokul	47	2,48	,603				
	Lise	99	2,49	,554				
	Üniversite ve üstü	156	2,40	,492				

*p<0,05

Tablo 4 incelendiğinde babaların öğrenim durumlarına göre yapılan Kruskal Wallis H testi analiz sonucu baskıcı ve otoriter tutum alt boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı sonuçlar bulunmuştur($\chi^2=35,964$, $p<,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Post Hoc analizlerinden Games-Howell (GH) testi uygulanmış ve sonuçlara göre bu farklılığın üniversite ve üstü mezunu babalar ile diğer gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. Buna göre üniversite ve üstü mezunu babaların diğer gruplara göre daha az baskıcı ve otoriter tutum sergiledikleri görülmektedir. Tablodan hareketle babaların öğrenim durumu azaldıkça baskıcı ve otoriter tutumun arttığı söylenebilir (B.O.T.= $\bar{X}$: 3,26).

Sak vd., (2015) tarafından yapılan araştırma sonucunda ilkokul/okuryazar öğrenim düzeyinde olan anne-babaların lise ve ön lisans/lisans öğrenim düzeyinde olan anne-babalardan daha otoriter bir tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir. Akbay Postoğlu (2020) yaptığı çalışmada babaların otoriter düzeyleri ile öğrenim durumları arasında istatistiksel açıdan ilişki olduğunu belirtmiştir. Ayrıca alan yazında farklı çalışmalarda öğrenim düzeyi arttıkça anne babaların daha fazla demokratik tutum sergiledikleri ifade edilmiştir (Özben ve Argun, 2002; Ayyıldız, 2005; Yaprak, 2007; Bornstein ve Zlotnik, 2008; Kaya ve diğerleri 2008; Tezel Şahin ve Özyürek, 2008; Şanlı ve Öztürk, 2012) Öğrenim düzeyi düşük babalar çocuklarıyla ilişkilerinde daha çok geleneksel yöntemleri kullandıkları çocuklarıyla sağlıklı ilişkiler nasıl kuracakları ne tür disiplin yöntemleri kullanmaları gerektiğiyle ilgili yeterli bilgi sahibi olmadıklarından çocuklarına karşı daha fazla otoriter tutum sergiledikleri söylenebilir.

Babaların anne baba çocuk yetiştirme tutumları ölçeğinden aldıkları puanlar aile yapısına göre karşılaştırılırken Kruskal Wallis H testinden faydalanılmış ve elde edilen bulgulara Tablo 5’de yer verilmiştir.

Tablo 5. Aile Yapısına Göre Babaların Tutumlarına İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

ABT Ölçeği	Aile Yapısı	N	$\bar{x}$	SS	Sd	X^2	p	Fark G.H.
Demokratik Tutum	Çekirdek aile	297	4,33	,456	2	3,449	,178	
	Geniş aile	23	4,31	,553				
	Parçalanmış aile	4	4,73	,230				
Baskıcı ve Otoriter Tutum	Çekirdek aile	297	3,41	,508		5,352	,069	
	Geniş aile	23	3,68	,519				
	Parçalanmış aile	4	3,66	,435				
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Çekirdek aile	297	2,42	,506		13,829	,001*	
	Geniş aile	23	2,75	,747				3<1
	Parçalanmış aile	4	1,70	,214				3<2

*p<0,05

Tablo 5 incelendiğinde aile yapılarına göre yapılan Kruskal Wallis H testi analiz sonucu aşırı hoşgörülü tutum alt boyutunda istatistiksel açıdan anlamlı sonuçlar bulunmuştur ($x^2=13,829$, $p<,05$). Farkın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Post Hoc analizlerinden Games-Howell(GH) analizi uygulanmış ve sonuçlara göre bu farklılığın parçalanmış aile ile diğer gruplar arasında olduğu belirlenmiştir. Buna göre çekirdek aile ($\bar{X}=2,42$) ve geniş aileye ($\bar{X}=2,75$) sahip babaların, parçalanmış ailelerdeki babalara göre aşırı hoşgörülü tutum alt boyutu ortalama puanlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Literatür incelendiğinde araştırma bulgusunun aksine Akbay Postoğlu (2020) tarafından yapılan çalışma sonucunda bekar olan anne babaların evli olan anne babalara oranla aşırı koruyucu ve izin verici tutum düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarındaki bu farklılık parçalanmış ailelerde ebeveynin sorumluluklarının fazla olması, yaşadıkları özel durumdan dolayı farklı duygulara sahip ebeveynin çocuğa karşı farklı tutumlar sergileyebilmesinden kaynaklanabilmektedir.

Anne-Baba Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği ile Okul Öncesi Çocuklar İçin Motivasyon Ölçeği Arasındaki Korelasyon Bulguları ve Yorumları

Babaların çocuk yetiştirme tutumlarını ölçmek için kullanılan “Anne-Baba Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği” demokratik tutum, baskıcı-otoriter ve aşırı hoşgörülü tutum alt boyutları ile çocukların motivasyonlarını ölçmek için kullanılan “Okul Öncesi Çocuklar İçin Motivasyon Ölçeği” bilişsel sebat, kaba motor sebat, yetişkinlerle sosyal sebat, çocuklarla sosyal sebat, üst düzey memnuniyet, olumsuz tepki ve genel yeterlilik alt boyutları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Anne-baba çocuk yetiştirme tutum ölçeği ile okul öncesi çocuklar için motivasyon ölçeği alt boyutları arasındaki korelasyon testi sonuçlarına Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6. Anne-Baba Çocuk Yetiştirme Tutum Ölçeği ile Okul Öncesi Çocuklar İçin Motivasyon Ölçeği Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Testi Sonuçları

Değişkenler		Bilişsel Sebat	Kaba Motor Sebat	Yetişkinlerle Sosyal Sebat	Çocuklarla Sosyal Sebat	Üst Düzey Mem.	Olumsuz Tepki	Genel Yeter.
.	r	0,028	0,029	0,051	0,051	0,074	-0,048	0,032
Demokratik Tutum	P	,618	,601	,359	,361	,183	,387	,564
	N	324	324	324	324	324	324	324
Baskıcı-Otoriter Tutum	r	-0,019	0,019	0,036	0,061	-0,072	-0,004	-0,075
	P	,734	,729	,513	,273	,197	,946	,181
	N	324	324	324	324	324	324	324

Aşırı	r	0,017	0,052	0,084	-0,022	0,034	-0,037	0,029
Hoşgörülü	P	,764	,354	,131	,692	,545	,506	,608
Tutum	N	324	324	324	324	324	324	324

Tablo 6 incelendiğinde baba çocuk yetiştirme boyutlarından olan demokratik tutum boyutu ile bilişsel sebat boyutu arasındaki ilişki $r=0,028$; kaba motor sebat boyutu arasındaki ilişki $r=0,029$; yetişkinlerle sosyal sebat boyutu arasındaki ilişki $r=0,051$; çocuklarla sosyal sebat boyutu arasındaki ilişki $r=0,051$; üst düzey memnuniyet boyutu arasındaki ilişki $r=0,074$; olumsuz tepki boyutu arasındaki ilişki $r=-0,048$ ve genel yeterlilik boyutu arasındaki ilişki $r=0,032$ olarak belirlenmiştir. Bu katsayılar tüm boyutlarda anlamlı olmamakla beraber, 0' a çok yakındır. Çalışma değişkenlerinin birbiri arasında herhangi bir ilişki olmadığı sonucu çıkarılabilir ($p>0,05$). Baskıcı ve otoriter tutum boyutu ile bilişsel sebat boyutu arasındaki ilişki $r=-0,019$; kaba motor sebat boyutu arasındaki ilişki $r=0,019$; yetişkinlerle sosyal sebat boyutu arasındaki ilişki $r=0,036$; çocuklarla sosyal sebat boyutu arasındaki ilişki $r=0,061$; üst düzey memnuniyet boyutu arasındaki ilişki $r=-0,072$; olumsuz tepki boyutu arasındaki ilişki $r=-0,004$ ve genel yeterlilik boyutu arasındaki ilişki $r=-0,075$ olarak belirlenmiştir. Bu katsayılar tüm boyutlarda anlamlı olmamakla beraber, 0' a çok yakındır. Çalışma değişkenlerinin birbiri arasında herhangi bir ilişki olmadığı sonucu çıkarılabilir ($p>0,05$). Aşırı hoşgörülü tutum boyutu ile bilişsel sebat boyutu arasındaki ilişki $r=0,017$; kaba motor sebat boyutu arasındaki ilişki $r=0,052$; yetişkinlerle sosyal sebat boyutu arasındaki ilişki $r=0,084$; çocuklarla sosyal sebat boyutu arasındaki ilişki $r=-0,022$; üst düzey memnuniyet boyutu arasındaki ilişki $r=0,034$; olumsuz tepki boyutu arasındaki ilişki $r=-0,037$ ve genel yeterlilik boyutu arasındaki ilişki $r=0,029$ olarak belirlenmiştir. Bu katsayılar tüm boyutlarda anlamlı olmamakla beraber, 0' a çok yakındır. Çalışma değişkenlerinin birbiri arasında herhangi bir ilişki olmadığı sonucu çıkarılabilir ($p>0,05$).

Araştırma bulgularına göre ölçeklerin alt boyutları arasında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların motivasyonlarıyla babaların çocuk yetiştirme tutumları arasında anlamlı bir ilişki olmaması, çocukların motivasyonlarını etkileyen başka etmenler olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca okul öncesi dönem çocuklarının eğitim ve bakım gibi ihtiyaçlarının ağırlıklı olarak anneler tarafından karşılanıyor olması bu sonucun çıkmasında etkili olabilir. Toplumda cinsiyet rolleri geleneksel anlamda, babanın evin ihtiyaçlarını karşılayan bir rolde, annenin ise çocuğun bakımı, sorumluluğuyla ilgilenen bir rolde olması şeklindedir. Sosyolojik açıdan babanın rolü, biyolojik anlamda erkek olmanın ötesinde, yaşanan toplumun babalığa verdiği anlam ile oluşmaktadır (Mercan ve Tezel Şahin, 2017:3)

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda babaların çocuk yetiştirme tutumları ile okul öncesi dönem çocuklarının motivasyon düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma bulgularına göre demokratik tutum boyutunun hiçbir değişkene göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$); baskıcı-otoriter tutum boyutunun babaların öğrenim durumlarına göre anlamlı farklılık gösterdiği ($p<0,05$); aşırı hoşgörülü tutum boyutunun ise sadece aile yapısına göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0,05$). Bu sonuçlardan yola çıkıldığında şu önerilerde bulunulabilir:

- Okul öncesi dönemde baba tutumlarının çocuk üzerindeki etkilerinin öneminden hareketle aile eğitimi çalışmalarında babaların eğitimlerine de önem verilmelidir. Babaların çocuklarına demokratik tutumlar göstermeleri için seminerler, kurslar, çeşitli yayın ve programlar düzenlenmelidir.
- Okul öncesi öğretmenleri tarafından babalara yönelik eğitimler düzenlenmeli, çocuğun eğitimine babanın da katılımını sağlayacak etkinlikler planlanmalıdır.
- Üniversitelerin ilgili bölümleri, belediyeler ve sivil toplum kuruluşları tarafından projeler yapılmalıdır.
- Babaların eğitim düzeyleri ve aile yapıları dikkate alınarak eğitimler planlanıp uygulanmalıdır.
- Anne-babalar aile planlaması konusunda gerekli kurumlar tarafından bilinçlendirilmelidir.
- Motivasyonun çocuk için öneminden hareketle anne babalara bu konuda eğitim etkinlikleri planlanmalıdır.
- Babaların tutumlarını etkileyen diğer etkenlerin belirlenmesi için nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanıldığı çalışmalar yapılabilir.

- Araştırma, 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Afyonkarahisar ili merkezinde bulunan, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bağımsız anaokulu ve ilkokula bağlı anasınıflarına devam eden 36-72 aylık 324 çocuk ve bu çocukların babaları ile sınırlıdır. Benzer çalışma daha geniş örneklem üzerinde yapılabilir.
- Boylamsal çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

1. AKBAY POSTOĞLU, B. (2020). Okul Öncesi Eğitim Kurumuna Devam Eden Beş Yaş Çocuklarının Sosyal Uyum Becerileri İle Anne Baba Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
2. ALABAY, E. (2017). "Okul Öncesi Dönem Çocuğu Olan Ebeveynlerin Ebeveynlik Tutumlarının İncelenmesi", Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi, 1 (2): 156-174.
3. AYDOĞDU, F. ve DİLEKMEN, M. (2016). "Ebeveyn Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi", Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 11 (2): 569-585.
4. AYYILDIZ, T. (2005). Zonguldak İl Merkezinde 0-6 Yaş Çocuğu Olan Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak.
5. BARAN, G. (2011). "Çocuk Gelişimine Giriş", s.17-51, (Eds). ARAL, N. ve BARAN, G. Çocuk Gelişimi, Ya-Pa, İstanbul.
6. BORNSTEIN, M.H. and ZLOTNIK, D. (2008). "Parenting Styles and Their Effects", s. 496-509, (Ed.) HAITH M. M. and BENSON J.B. Infant and Early Childhood Development , Elsevier Inc.
7. ÇAĞDAŞ, A. ve SEÇER, Z. (2007). Anne-Baba Eğitimi, Kök, Ankara.
8. GÖZÜBÜYÜK, A. ve ÖZBEY, S. (2020). "Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Motivasyon Düzeyleri ile Baba-Çocuk İlişkisi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", İBAD Sosyal Bilimler Dergisi, (Özel Sayı), 23-37.
9. GÜNGÖR AYTA, A. ve KAYTEZ, N. (2015). "Ailede İletişim ve Çocuk Üzerindeki Etkileri", s. 95-119, (Ed.) AYTA, A. G. Her Yönüyle Okul Öncesi Eğitim-10 Etkili İletişim, Hedef CS, Ankara.
10. GÜRSOY, F. ve ÖZASLAN, H. (2016). "Çocuk Gelişimine Giriş", s. 1-25, (Ed.) ARAL, N. Çocuk Gelişimi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
11. HOSSAIN, Z., ROOPNARINE, J. L.MASUD, J.MUHAMED, A. A. H.BAHARUDIN, R., ABDULLAH, R. and JUHARI, R. (2005). "Mothers' and Fathers' Childcare İnvolvement with Young Children in Rural Families in Malaysia", International Journal of Psychology, 40(6): 385-394.
12. İNCİ, M. A. ve DENİZ, Ü. (2015). "Baba Tutumları İle Çocuğun Yaşı, Cinsiyeti, Doğum Sırası Kardeş Sayısı Değişkenleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (02). <https://dergipark.org.tr/en/pub/ksbd/issue/16219/169868>, 10.04.2021.
13. JAGO, R., DAVISON, K. K., BROCKMAN, R., PAGE, S. A., THOMPSON, L. J. and FOX, R. K. (2011). "Parenting Styles, Parenting Practices, and Physical Activity in 10-to 11- Year Olds", Preventive Medicine, 52: 44-47.
14. KARACA, N. H., KAYA, Ü. Ü. ve CAN YAŞAR, M. (2019). "Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Sosyoekonomik Düzeylerine Göre Baba-Çocuk İlişkisi ve Akran Oyun Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", e- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6(4): 33-43.
15. KARASAR, N. (2016). Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel, Ankara.
16. KAYA, A., BOZASLAN, H. ve GENÇ, G. (2012). "Üniversite Öğrencilerinin Anne-Baba Tutumlarının Problem Çözme Becerilerine, Sosyal Kaygı Düzeylerine ve Akademik Başarılarına Etkisi", Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 18: 208-225.
17. KÖYCEĞİZ, M. ve ÖZBEY, S. (2018). "Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden Çocukların Motivasyon Düzeylerinin Problem Çözme Becerileri ve Öğretmenlerine İlişkin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", Folklor/Edebiyat, 25(97-1): 571-610.
18. MERCAN, Z. ve TEZEL ŞAHİN, F. (2017). "Babalık Rolü ve Farklı Kültürlerde Babalık Rolü Algısı", Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi, 2(2):1-10.
19. OĞUZ, V. (2017). "Aile Sistemi İçinde Çocuk", s. 25-49, (Ed.) KÖKSAL AKYOL, A. Erken Çocukluk Döneminde Gelişim I, Anı, Ankara.

20. ÖZBEN, Ş., ve ARGUN, Y. (2002). "Okul Öncesi Çocukların Anne-Babalarının Çocuk Yetiştirme Tutumları İle İlgili Değişkenlerin İncelenmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 14: 18-28.
21. ÖZBEY, S. (2018). "Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Motivasyon ve Öz Düzenleme Becerileri Üzerine Bir İnceleme", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(65): 26-47.
22. ÖZBEY, S. ve AKTEMUR GÜRLER, S. (2019). "Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden Çocukların Motivasyon Düzeyleri İle Sosyal Becerileri ve Problem Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 8(1): 587-602.
23. ÖZYÜREK, A. (2017). "Okul Öncesi Çocuğa Sahip Anne-Babalara Yönelik "Çocuk Yetiştirmeye İlişkin Anne-Baba Görüşleri Ölçeği" ve "Anne-Baba Tutum Ölçeği" Geliştirme Çalışması", Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi, 2(1): 26-38.
24. ÖZYÜREK, A. ve TEZEL ŞAHİN, F. (2005). "5-6 Yaş Grubunda Çocuğu Olan Ebeveynlerin Tutumlarının İncelenmesi", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(2): 19-34.
25. POYRAZ, M. (2007). Babaların Babalık Rolünü Algılamalarıyla Kendi Ebeveynlerinin Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
26. RYAN, R. M. and DECI, E. L. (2000). "Self-Determination Theory and The Facilitation Of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being", American Psychologist, 55(1): 68-78. DOI: 10.1037/110003-066X.55.1.6
27. SAK, R., SAK, İ.T., ATLI, S.ve ŞAHİN, B. K. (2015). "Okul Öncesi Dönem: Anne Baba Tutumları", Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(3): 972-991.
28. SEZER, A. KOLAÇ, N. ve EROL, S. (2013). "Bir İlköğretim Okulu 4, 5, ve 6. Sınıf Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin Anne Baba Tutumları ve Bazı Değişkenler İle İlişkisi", Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 3(4):184-190.
29. ŞAHİN, F. T. (2003). "Çocuğun Gelişimi ve Eğitiminde Babanın Rolü", s.459-464, (Ed.) SEVİNÇ, M. Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar, Morpa, İstanbul.
30. ŞANLI, D.ve ÖZTÜRK, C. (2012). "Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarını Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi", Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 32:31-48.
31. TABACHNICK, B. G., ve FIDELL, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics, Allyn and Bacon, Boston.
32. TATLI, S., SELİMOĞLU, H. ve BADEMCİ, D. (2012). "Çocukları Okul Öncesi Eğitime Devam Eden Annelerin Aile Hayatı ve Çocuk Yetiştirme Tutumlarının İncelenmesi", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(3), 101-114.
33. TEZEL, ŞAHİN, F. ve ÖZYÜREK, A. (2008). "5-6 Yaş Grubu Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Demografik Özelliklerinin Çocuk Yetiştirme Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi", Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(3): 395-414.
34. UYGUN, N. ve KOZİKOĞLU, İ. (2020). "Çocukları Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden Ebeveynlerin Tutumlarının İncelenmesi", MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(3): 1494-1507.
35. YAPRAK, B. (2007). İlköğretim Öğrencilerinin Algıladıkları Anne-Baba Tutumunun Diskriminant Analiziyle Belirlenmesi ve Benlik Saygısı İle Olan İlişkinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Uygulama, Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Fikret Otyam'ın Kadın Portrelerinde “göz” İmgesi****Dr. Leyla Kodaman¹**¹Süleyman Demirel Üniversitesi**Özet**

Bu araştırmada Cumhuriyet Dönemi Türk Resim Sanatının önemli değerlerinden biri olan Ressam Fikret Otyam'ın, kadın portrelerinde belirgin bir özellik olarak betimlediği göz imgesi ele alınmaktadır. Sanatçının bakış açısıyla göz imgesine yüklediği anlam, farklı dönemlerde resmettiği üç eseri üzerinden biçimsel olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Eserler; betimleme, çözümleme yorumlama ve yargıdan oluşan dört basamaklı sanat eseri eleştirisi yöntemiyle analiz edilmiştir. Fikret Otyam resimlerinde sürmeli göz imgeleri üzerinde özellikle durmuş, gözleri iri ve dikkat çekici olarak betimlemiştir. Sanatçı ayrıca resimlerinde, Anadolu'yu, insanlarını, hayvanlarını, bitkilerini ve mahalli unsurlarını sık sık konu edinmiştir. Otyam, resimlerinde kullandığı figürleri “Güneydoğu'daki kadınların gözleri doğuştan sürmeli, bir de sürme çekerler, olur fincan gibi. Biraz da ben abartıyorum. Bu gözler benim imzam gibi oldu. Harranlı, Doğulu kadınlar... İmzam olmasa da 'Bu Otyam' derler. 45 yıldır bu simge oldu” sözleriyle açıklar. Sonuç olarak “göz” resim sanatında her dönem birçok sanatçıya ilham kaynağı olmuş, eski dönemlerden beri sanatçıların vazgeçilmez imgelerinden biri olarak tuvalerde yerini almıştır. Fikret Otyam'ın Anadolu kadınına sıklıkla yer verdiği eserlerinde gözler, oldukça iri ve siyah, kadınların burun ve ağızları ise göz imgesinin önüne geçmeyecek şekilde küçük olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca izleyiciye göz 'ün insan yüzünde sesiz ama çok güçlü bir ifade aracı olduğunu söyler Fikret Otyam.

Anahtar Kelimeler: Fikret Otyam, Portre, Göz, Sanat Eserleri Eleştirisi.

The "Eye" Image In Fikret Otyam's Female Portraits**Abstract**

In this study, it was tried to explain the eye figure emphasized as the most prominent feature in the female portraits of the painter Fikret Otyam, one of the important values of the Republican Period Turkish Painting Art, and the five works that the artist painted in different periods. Works; It has been analyzed with the four-step art work criticism method consisting of description, analysis, interpretation and judgment. In his paintings, Fikret Otyam especially emphasized the figure of eyes and described them as large and striking. The artist also frequently focused on Anatolia, its people, animals, plants and local elements in his paintings. Otyam said the figures used in his paintings "The eyes of the women in the Southeast must be wrinkled from birth, they also take a slide, it is like a cup. I'm exaggerating a little. These eyes are like my signature. Harran and Eastern women... Even though I have no signature, they say 'This is Otyam'. It has been this symbol for 45 years ". As a result, the eye figure has been a source of inspiration for many artists in the art of painting, and has taken its place on the canvases as one of the indispensable images of artists since ancient times. Fikret Otyam always included portraits of Anatolian women with big eyes in his works. He wanted to tell the audience that the eye is the most important expression tool on the human face by depicting his eyes quite large and the nose and mouths of women as small as not to override the figure of the eye.

Keywords: Fikret Otyam, Portrait, Eye, Art Works Criticism.

1. Giriş

Resim sanatında “Göz İmgesi” sanatın başlangıcından günümüze, değin birçok sanatçı tarafından özellikle kadın portreleri üzerinden betimledikleri bir ifade aracı olmuştur. Bu süreçte Çağdaş Türk Resim Sanatı içerisinde Fikret Otyam'ın kadına ait duygu ve düşünceleri doğrultusunda özgün yorumuyla resimlerinde sürekli kullandığı güçlü bir imgedir göz. Sanatçının resimlerinde kadın figürünü ele alışı sırasında göstermiş olduğu öznel anlayış, kadının iç yaşantısını ve sosyal pozisyonunu irdelememize olanak vermiştir. Dolayısıyla sanatçı Anadolu Kadını betimlediği portrelerinde göz imgesini estetik biçimde ele almış ve

özgürce ifade etmeye çalışmıştır. Gözler, elçi yerine geçer, meramı algılamayı sağlar. Duyular kalbe giden yolların kapıları ve ruha ulaşan geçitler ise gözler de bunların en hızlı ulaştırıcıları ve en etkin olanlarıdır. Samimi ruhun öncüleri, en doğru yol göstericileri, gerçekleri en iyi gören, nitelikleri en iyi ayırt eden ve duyguları en iyi anlayan organlardır. Bu bakımdan haber almak gözle görmek gibi olamaz denilmiştir. Renkler yalnızca gözlerle algılanabilir. Diğer duyuların yalnızca yakın mesafeden algılayabildiklerini gözler uzaktan algılayabilir. İnsan vücudunun en hareketli organları olan gözlerin hareketleri kalp atışları gibi düzenli gizli bir tempoya sahip değildir. Gözün her bölümü farklı şekillerde hareket eder. Gözkapakları depreşir, kirpikler titrer, göz döner, kaşlar kalkıp iner, gözbebeği daralır ve genişler, göz merceği gözün içinde büzülür ve yayılır. Bu görünen hareketlerin pek çoğunun bir etkisi ve ruhun derinliklerinde oluşan duyguları ifade eden bir anlamı vardır. Göz, sözün ulaşamadığı her yere ulaşır. Sözle anlatılamayan veya anlatılmak istenmeyen pek çok şey gözün bir bakışıyla ifade edilir. Kısaca söylemek gerekirse gözlerin özel bir dili vardır. Gözlerini eğitip geliştirerek bu dili anlayan kimse, kendisiyle aynı düzeyde olan başka bir gözde tek bir bakışla ciltlerce kitapta okuyamayacağı şeyleri okuyabilir ve yeni ufuklara açılabilir. Görme organı olmanın dışında, fiziksel güzelliğin en önemli tamamlayıcısı, hatta güzelliğin özeti olarak kabul edilmiştir göz. Maddi görevi dışında kalbe açılan pencere, mana âlemine giden yol olarak da tanımlanır (Yanık, 2016:115-116).

Genel olarak bakıldığında kişinin dünyaya açılan penceresi gözdür ve göz her türlü, iyi ve kötü, düşüncelerin ilk çıkış noktası olarak kabul edilmektedir. Birçok toplumda, gözlerle, bakışlarla ilgili inanışlar olduğu bilinmektedir. Bu nedenle insanlık tarihi boyunca, her kültürde ve dini inançta göz figürü kötülükleri yok eden güçlü bir tılsım olarak kabul edilmiştir. Göz, insan ilişkileri üzerindeki büyük etkisi ve büyüleyici özelliğiyle, sevgiliye ait güzellik öğelerinin en önemlisidir. Rengi, biçimi ve aşığı maruz bıraktığı halleriyle sanki sevgilinin tüm bedeninin temsilcisi gibidir (Yayan ve İğci Saltık, 2016:359).

Sevgili, kara gözlerle aşığına dilediği her şeyi yapabilir. Bazen de bir avcı gibi onu gönül kuşu olarak avlamaktadır (Çorak, 2002:14). En entelektüel duyu organımız olan göz sayesinde ediniriz bilgilerin çoğunu ve insanın dünyaya uyum sağlaması da görsel algılarıyla mümkündür çoğunlukla. Bu nedenle de “göz”, kültürlerin sanatlarında ve yaşamlarında evrensel bir yer bulur. Tıpkı bizim sanatımızda ve günlük konuşmalarımızda olduğu gibi (Bender, 2009:47). Fikret Otyam’ın Anadolu kadınlarında da böyle betimlenmiştir gözler. Konuşmazlar ama çok şey anlatırlar. Resim (1-2-3). Otyam Anadolu insanının yaşantısını ve yaşanmışlıklarını, iri, siyah ve sürmeli gözlerle kadın portreleri aracılığıyla, otantik bir seyre dönüştürmeden yalın ve gerçekçi bir üslupla aktarmıştır bizlere.

2. Fikret Otyam’ın Hayatı

Sanatçı Aksaray'da 19 Aralık 1926'da dünyaya gelmiştir. 6 yaşından itibaren babasının eczanesinde çalışmaya başlayan Otyam, ilk ve ortaöğrenimini Aksaray'da tamamlamıştır. Resim ve fotoğraf tutkusunun başlamasında, ortaokuldaki Fransızca öğretmenini Lüleci Haşım Bey'in kendisine bir fotoğraf makinesi hediye etmesinin etkisi olmuştur. Fotoğrafi ağabeyi Nedim'den öğrenen Otyam, Aksaray'da arkadaşı ve resim öğretmeniyle birlikte "Foto Üç Yıldız" isimli bir fotoğrafçı dükkânı açmıştır. Lise eğitimine Ankara Atatürk Lisesi'nde başlayan Otyam, daha sonra Kayseri Yatılı Lisesi'ne devam ederek buradan mezun olmuştur. Otyam, liseden mezun olduktan sonra babasının yanında çalışmaya devam etmiş ve bu dönemde ressam Neşet Günal ile karşılaşmıştır. Resme ilgisi olduğunu fark eden Neşet Günal, Otyam'a İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne girmesini önermiştir. Sanatçı bu hatırasını, bir röportajında "Resim yapmayı çok seviyordum. Bir gün belediyenin önünde, Nevşehir arabası bekleyen bir çocukla tanıştım. İstanbul'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi diye bir okulda resim okuyormuş. Bu çocuk, rahmetle andığım ressam Neşet Günal'dı, sözleriyle anlatmıştır. Sanatçı Akademi'de İbrahim Çallı ve Bedri Rahmi Eyüboğlu'ndan ders almıştır. 1945'te girdiği Akademi'yi 1953'de Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesinde bitiren Otyam, öğrencilik yıllarında gazetecilik, sanat-edebiyat yazarlığı ve foto röportajlar yapmıştır. Otyam, Akademi'deki ilk yılında İbrahim Çallı'nın atölyesinde klasik eğitim alırken, Eyüboğlu'nun atölyesine geçmesiyle birlikte konu ve biçim yönünden serbest olarak çalışma imkânı bulmuştur. Akademi'den,

fotoğrafçılıktan, gazetecilikten biriktirdikleri, Anadolu'ya duyduğu aşkla birleşmiş, Fikret Otyam'ın resimlerinde yeni görsel imgelere bürünmüştür. Fotoğrafla yakaladığı ayrıntılar ve ifadeler resimlerinde yine ifadeci bir anlayışla ortaya çıkmıştır. Bedri Rahmi Eyüpoğlu'nun resim öğretileri, Anadolu-Batı sentezi aktarımları onun fotoğraflarında lekeci üslupta, resimlerinde benzer bir anlayışla insan duyarlılığı ve Fikret Otyam'ın kişiliği ile birleşmiştir. Resimlerinde Turgut Zaim ve Namık İsmail'in konu ve betimleme anlayışı etkisinde kaldığı, Bedri Rahmi Eyüpoğlu'nun izleğinde olduğu izlenimi vardır. Resimlerinde Anadolu motiflerinin sık sık kullanılıyor olması hocası Bedri Rahmi Eyüpoğlu'ndan aldığı eğitim ve sanat anlayışı sebebiyledir. Resimlerinde keçi ve başı örtülü Anadolu kadınlarını figür olarak sık sık kullanmıştır. Anadolu'yu, insanların, hayvanlarını, bitkilerini ve mahalli unsurları işlemeyi seven bir ressam olarak dikkat çeker. Onlar Grubu üyelerinden biri olan sanatçının, akademik resim öğrenimi, renklerinde, konularında ve naif anlatımında bağlandığı geleneğin bir göstergesidir. Anadolu'nun çeşitli yerleri, dağlar, kar altındaki köyler, genç kadınlar, onların rengârenk kıyafet ve başlıkları, soru sorar gibi izleyene kocaman bakan gözleri, dağ keçileri, Harran Ovası, Fikret Otyam'ın en çok işlediği konulardır. Olaylara insandan yana bakan, her canlıya saygı duyan, yoğun boya katmanları ile tuvalini donatan bir halk aşığıdır. Sanatçı 9 Ağustos 2015'te Antalya'da yaşamını yitirmiştir (www.fikretotyam.com).

3. Eser Analizleri

3.1. Sanat Eleştirisi

Eleştirinin amacı anlamaktır. Sanat eserine, eserdeki bilgi nesnelere, onların anlam ve değerlerine derinlemesine etki edecek bir bakış yöntemine her zaman ihtiyaç duyulur (Boydaş, 2007:29). Birçok farklı sanat eseri eleştiri yöntemi vardır. Bu yöntemlerden biri de betimleme, çözümleme, yorumlama ve yargıdan oluşan dört basamaklı eleştirisi yöntemidir. İlk basamak olan betimlemeyle; eserde bulunan objelerin tespit edilmesi ve tanımlanması, ikinci basamak olan çözümlemeyle; sanat elemanlarının ve plastik unsurların nasıl organize edildiği, üçüncü basamak olan yorumlamayla; ilk iki basamaktan elde edilen veriler doğrultusunda eserin içerdiği anlam, son olarak da yargı aşamasıyla; elde edilen tüm veriler ışığında eserin değerinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda sanatçının üç eseri analiz edilmeye çalışılmıştır.

3.2. Resim 1 “Otyam'ın Fırçasından”

1996 yılında Tuval üzerine Yağlıboya olarak yapılan eser 40x30 cm boyutundadır (Resim 1). Resimde ön planda genç bir kadın portresi yer almaktadır. Kadın portresinin arkasında mavi bir tavus kuşu vardır. En arkada ise ağaçlar ve gökyüzü yer almaktadır. Portrede kadının başında kahverengi bir örtü örtünün üzerinde daha açık kahve tonunda bir alınlık vardır. Alınlık kadının alnını kapatmış adeta bir saç gibi başın iki yanından omuzlara kadar uzanmaktadır. Alınlığın ucu beyaz ipe oya yapılmış ve küçük yeşil boncuklarla bezenmiştir. Arkada Tavus kuşu mavi renkte ve kanatları ve kuyruğu açılmış bir şekilde kadına dönük olarak resmedilmiştir. Uzun ve mavi renkli tüylerinin üzerinde kanatlarını ve kuyruğunu açınca belli belirsiz nazar boncuğunu anımsatan güzel bir kuş olan Tavus Kuşu, Türklerde “tanrı kuşu”, “ala kuş”, “gelin kuşu” veya “cennet kuşu” olarak da bilinir. (Gülbüz, 2014:499). Tavus kuşu, İslamiyet'e göre ise mutluluk, bolluk ve refah gibi güzel kavramlarla eşleştirilmiştir (Anonim, 2021). Resimde Kırmızı, turuncu, sarı, mavi, yeşil, kahverengi ve tonları, beyaz renk kullanılmıştır. Tuval yüzeyi oldukça dokulu bir görünümdedir. Kadın portresinde gözler oldukça büyük, siyah renktedir. Göz bebeği de oldukça iridir. Gözün beyaz kısmı çok az gösterilmiştir. Gözlerin etrafı sürmelidir. Gözün sürmeli ve iri resmedilmesi bakışlara buğulu bir hava vermiştir. Aynı zamanda hüznün, özlem duygusunu da yansıtmaktadır. Kaşlar gözle aynı uzunlukta düz fakat hafif aşağı doğrudur. Ağız ve burun oldukça küçük, dudakların ve yüzün bir tarafı kontur çizgiyle belirgin hale getirilmiştir. Yüzün şekli hafif bir üçgen şeklindedir. Boyun ise hemen hemen yüzle aynı uzunluktadır. Otyam'ın resimlerinde Anadolu kadını çoğunlukla kara gözlüdür ve güçlüdür. Sanatçı, anlamı güçlendirmek için iri siyah gözleri öne çıkarmıştır.

Resim 1. “Otyam’ın Fırçasından”

3.3. Resim 2 “Otyam’ın Fırçasından”

2003 yılında Tuval üzerine Akrilik olarak yapılan eser 110x110 cm boyutundadır (Resim 2). Resimde ön planda genç bir kadın ve bir kız çocuğu portresi (anne-kız) yer almaktadır. Portrelerin hemen arkasında iki tavus kuşu vardır. En arkada ise yeşil yapraklı kırmızı dağ gülleri yer almaktadır. Genç kadın portresinde kadının başında kahverengi bir örtü, örtünün üzerinde beyaz renkli bir alınlık vardır. Alınlık kadının alnını kapatmış başın bir yanından omuzlara kadar uzanmaktadır. Alınlığın ucu beyaz iple oya yapılmış ve küçük boncuklarla bezenmiştir. Bu boncuklu oya kadının gözlerine kadar inmektedir. Kaşlar belli belirsiz görülmekte gözler ve göz bebekleri yine oldukça iri ve siyahtır. Gözün beyaz kısımları her iki portrede de çok az gösterilmiştir. Gözlerin etrafı sürmelidir. Gözün sürmeli ve iri resmedilmesi bakışlara buğulu bir hava vermiştir. Aynı zamanda hüznü, özlem duygusunu da yansıtmaktadır. Sanatçı, anlamı güçlendirmek için yine iri siyah gözleri öne çıkarmıştır. Portrelerde burun ve ağız küçüktür. Genç kadın portresinde burunda hızma, dudağın hemen altında ise haç şeklinde bir dövme vardır. Belli belirsiz bir gülümseme de hissedilmektedir. Haç motifi Hristiyanlığın bir simgesi diye bilinse de renkleriyle birlikte uğurlu yön bildirdiğine, kötü bakışların etkisini yok ettiğine inanılmaktadır (İmrek, 2021). Portrede kadının boynu açık ve oldukça uzun olarak betimlenmiştir.

Resim 2. “Otyam’ın Fırçasından”

Kadın, koyu sarı tonda, yakası beyaz süslemeli ve düğmeli bir kıyafet giymektedir. Hemen yanındaki kız çocuğu ise başı ve görünen bedeni beyaz bir örtüyle kaplıdır. Boynu açık ve örtünün altından çok az görünen kırmızı bir giysinin olduğu görülmektedir. Alınlık başörtüsünün altında ve renkli desenlidir. Kaşlar belirsiz, gözler ve göz bebekleri iri ve siyahtır. Ağız ve burun oldukça küçük yanaklar ise hafif renklidir. Sağlıklı, hafif gülümseyen bir kız çocuğu görüntüsüyle annesinin yanında güvendedir. Figürlerin baş kısımlarının hemen arkasında diyagonal bir şekilde resimde betimlenen ilk tavus kuşu oldukça büyük bir alanı kaplamaktadır. Üzeri rengârenk minik taşlarla bezenmiş gibidir. Arkadaki tavus kuşu mavi renkte ve boynundan yukarısı gözükmemektedir. Birbirlerine bakar şekilde resmedilen kuşlar dişi ve erkeği temsil etmektedir. Ayrıca mutluluğun bereketin ve bolluğun simgesi olarak kabul edilirler. Resimde önden başlayarak arkaya doğru yüzeyi kaplayan gül dallarında iki tane açmış iki tane de gonca gül vardır. Resimde Kırmızı, turuncu, sarı, mavi, yeşil, kahverengi ve tonları, beyaz renk kullanılmıştır. Resimde arka plan tamamen koyu bir renkle boyanmıştır, böylece resimdeki tüm unsurlar çok net bir şekilde algılanmaktadır.

3.4. Resim 3 “Otyam’ın Fırçasından”

2014 yılında Tuval üzerine Yağlıboya olarak yapılan eser 50x40 cm boyutundadır (Resim 3). Resimde ön planda genç bir kadın portresi yer almaktadır. Kadın portresinin arkasında yeşil otlar en arkada ise sıralanmış küçük küçük düz damlı toprak evler yer almaktadır. Bir parçada gökyüzünü görmekteyiz. Portrede kadının başında beyaz başörtüsü, örtünün üzerinde ise kırmızı bir alınlık vardır. Alınlık diğer resimlerdeki alınlıklara göre daha incedir. Bedenin üst kısmını görebildiğimiz eserde kadının üzerinde mavi bir kıyafet vardır. Kıyafetin göğüsten omuzlara kadar görünen kısmında bir birine bakan tamamen boncuk ve pullarla işlenmiş iki kuş figürü görmekteyiz. Giysinin yaka kısmı hafif açık ve etrafı yine boncuk ve pullarla işlenmiştir. Muhtemelen bir düğün kıyafeti. Kaşlar yine belli belirsiz görülmekte gözler ve göz bebekleri yine oldukça iri ve siyahtır. Gözün beyaz kısımları bu portrede de çok az gösterilmiştir. Gözlerin etrafı sürmelidir. Ağız ve burun küçüktür. Burunda altın bir hızma vardır. Oldukça yoğun boya tabakaları gördüğümüz eserde mavi, kırmızı, beyaz, turuncu, yeşil, toprak tonları ve morlar yer almaktadır. Yoğun boya tabakalarını özellikle başörtüsünde, giyside ve yeşil alanda fazlaca hissetmekteyiz.

Resim 3. “Otyam’ın Fırçasından”

4. Sonuç

Sonuç olarak üç esere baktığımızda ortak belirgin birçok özellik görmekteyiz. Sanatçı resimlerinde göz figürleri üzerinde özellikle durmuş gözleri iri ve dikkat çekici olarak betimlemiştir. Fikret Otyam’a göre “dünyada üç tane güzel göz vardır. Birincisi; doğu Anadolu kadını gözü, ikincisi; eşek sıpası gözü ve üçüncüsü; ceylan gözü.” Otyam iri gözlü Anadolu kadınlarının resimlerini yapmış, gözleri iri olarak betimlerken burunları ve ağızlarını küçük olarak betimlemeye gayret etmiştir. Fikret Otyam’ın resim serüvenine dikkatle bakınca süreklilik içinde bir gelişme çizgisi açıkça görülür. Kopmalarla değil ayıklamalarla, bir öncekiyle hesaplaşmalarla, oluşan bir gelişim çizgisidir bu. Akademi eğitime karşın, sürekli akademizm’den uzak duran sanatçı, hünere değil içtenliğe, inanca, sevdaya dayalı bir resmin peşindedir. Kendine özgü geliştirdiği resim dilinde sağlam ve içtendir. Resimlerinde uzun, çileli yolculuklardan, yiğit ve mağrur insanlardan destansı bir anlatımla söz eder. Lekeci eğiliminde beyaz leke tutkusu hemen her eserinde beyazın geniş alanlarda değerlendirmesi ile baskın olarak kullanılmış ve beyaz lekeler eserlerinde yoğun bir resimsel öge haline gelmiştir. Fikret Otyam, Türkiye mozaikini resimlerken daha çok bir bezekçi gibidir. Onun resimlerinde Türk geleneksel sanatı ürünlerinden cam altı resimlerinin “masal/sahiciliği” vardır. Şahmeran’ın gözleri gibidir genç kadınların gözleri, giysileri rengârenk çiçekler gibidir, yani figürler doğanın bir parçasıdır. Sanatın birçok dalıyla ilgilenen Otyam, toplumsal gerçekçi resim sanatı anlayışıyla çok değerli ürünler vermiştir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu adım adım gezerek, yöre insanının sorunlarının, tarihin belleği işlevi gören motif ve simgelerle günümüze taşındığına yakından tanık olmuştur. Kendisi de Anadolu’da yetişen Otyam, Anadolu insanının doğayla ve toplumsal sorunlarla zorlu ama yapıcı mücadelesini sanatçı kişiliğiyle içselleştirebilmiştir. Otyam, Anadolu’nun tarihsel belleği olan motif ve simgeleri sanat nesneleri olarak özgün yorumuyla tuvaline taşımıştır. Resimlerinde, yöresel simge, motif ve renkleri lekeci renk anlayış içinde görsel zenginliğe ulaştırmıştır. Önce kalemi, sonra fırça ve tuvaliyle insanın peşine düşmüştür Fikret Otyam. Özentisiz, taklitsiz, kuvvetli bir görme ve algılama gücüyle, zaman zaman durağan, zaman zaman hareket halindeki tuvaleriyle, bir uçtan bir uca beyaz, ya da simsiyah harelî atlarıyla, yalın ve sevecen tarzı Fikret Otyam’ı “O” yapan en önemli özellikleridir. Zaman zaman doğaya Türk halk resmi geleneğine göndermelerde bulunduğu resimlerinde, destansı biçemi çağdaş bir mit oluşturur. Önceleri resimsel bir fon olarak kullandığı doğa,

sonraları doğrudan ve yoğun bir resimsel kimlik kazanır. Beyazların egemenliğinde, keçi ve insan gruplarının lekeci bir anlayışla yer aldığı son dönem resimlerinde bir doğu-batı sentezi belirginleşir. Otyam, resimlerinde, popülizme düşmeden toplumcu ve gerçekçi bir dünya görüşünü temel alarak kurduğu estetik ile gerçekçi ve hümanist bir bakış açısı yaratır. Kullandığı teknik, biçim, öz, renk skalası tam bir uyum içindedir, eşyanın doğasına uygun, albenili, düşündürücü ve kendine özgü bir anlayışla eserlerini resmetmiştir (Aparı, 2020).

Kaynakça

1. BENDER TEKİN, M. (2009).“Nuri İyem ’in Resimlerinde Göz”, Dokuz Eylül Üniversitesi GSF Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 2009 (2):47.
2. BOYDAŞ, N. (2007). Sanat Eleştirisine Giriş, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
3. ÇORAK, R. (2002). “Klasik Edebiyat ’ta Sevgilide Göz, Kırpık ve Kaş Üzerine Benzetmeler, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
4. YAYAN, G. & İĞCİ SALTİK, B. (2016). “Fikret Otyam Resimlerinde Sanat Nesnelerinin İmgesel Anlamları”, SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi, 2016 (7): 348-379.
5. GÜRBÜZ, H. (2014). “Everekli Seyranî Divanında Kuşlar”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 2014 (6): 485-504.
6. YANIK, H.N. (2016). “Arap Şiirinde Göz İmgesi”, (2016). Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Journal of the Fine Arts Institute (GSED), 2016 (37):114-143.
7. ANONİM, Kuşlar, (2021) Tavus Kuşu, <http://www.kuslar.gen.tr/tavus-kusu.html>, 06.03.2021.
8. APARI, S.F.(2020), Sürmeli gözlerin ressamı: Fikret Otyam,
9. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/surmeli-gozlerin-ressami-fikret-otyam/1935375>, 06-03-2021.
10. FİKRET OTYAM Resmi Web Sitesi (2014), <https://fikretotyam.com/biyografi>, 06.03.2021.
11. İMREK, P. (2021), “Mezopotamya’nın kaybolan yüzü”,
12. <https://www.3uncugoz.com/mezopotamyanin-kaybolan-yuzu/> 06. 03. 2021.

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Almanya Ulm “Museum Brot und Kunst” Ekmek ve Sanat Müzesi Örneğinde,
Tahıllarla El Yapımı Sanatsal Kâğıtlar****Öğr.Gör. Tülin Adanır¹**¹*Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları
Bölümü Tezhip Sanatı Anasanat Dalı***Özet**

Almanya'nın güneyinde yer alan Ulm şehrinde bulunan “Ekmek ve Sanat Müzesi” dünya tarihinde ekmeğin antik çağdan modern zamana değin, tarihine tahılların yetiştirilmesinden, toplanmasına, açlığın önemine, ekmeğin toplum yaşamındaki yerine ve önemine ortaçağ ressamlarından çağımız sanatçılarının ekmeğin temalı maden, kâğıt, kil, toprak, tuval, seramik gibi çeşitli malzemelerden oluşan eserlerinin yer aldığı bir müzedir. Sanat ve kültüre olan etkisiyle çeşitli etkinliklerle önemli bir yere sahip müzelerden biri olarak dünyanın birçok ülkesinden gelen ziyaretçilere hizmet vermektedir.

İnsanlık tarihinin bir döneminde neredeyse tek gıda maddesi olan ekmeğin azlığı, kıtlığı acı ve ölümlere, savaşımlara neden olması, önemini arttırmış ve temel gıda maddesi durumunda olan ekmeğin tarihi gelişimi içinde dünyanın dört bir yanında pek sanatçıya ozanlara ilham kaynağı olarak sanatın pek çok alanında çok değerli eserlerin oluşumuna sebep olmuştur. 2015 yılında Ulm Ekmek ve Sanat Müzesi ziyaretimde konusu ekmeğin ve ekmeğin malzemeleri olan tahıl ve bitki lifleriyle her alanda çalışılabileceği düşüncesi ile el yapımı kâğıt üretimleri çeşitli reçetelerle denemeler gerçekleştirilmiş ve doğal malzemelerle sanatsal kâğıtlar elde edilmiştir.

Bildiride müze örnekleriyle birlikte el yapımı kâğıt üretimleri görsellerle desteklenecektir.

Anahtar sözcükler: Müze, Kâğıt, Tahıllar, Kalıp, Lif

Abstract

The Museum located in the city Ulm in the South of Germany shows the importance of bread in World history. The collection in the Museum of bread and art is presented in two parts. On the one side, there is the art collection, which, with new pieces and treasures that have scarcely been exhibited so far, has acquired central importance in the museum.

The works of art range from the 15th to the 21st Century, from Rembrandt to Chagall, Pechstein and Picasso through to Lüpertz and Jankowski. Through the ages, many works focus upon the relationship between man and nature, on religious and ethical issues relating to food and distribution, and on humans as part of a society. On the other side, you will discover 19 themed installations that tell a story about the social, cultural and technological history on everything to do with agriculture, nutrition and bread. Closely linked to this is the question of food for everyone, which continues to be one of the key challenges of our present and future. As a result of my visit to the museum in 2015 artistic papers were studied with the idea that paper can be made with grains and fibers in handmade papermaking. Abstract visuals that will be supported

Keywords : Museum, Paper, Cereals, Mold ,Fiber

Giriş

Almanya Ulm şehrinde bulunan “ Museum der Brot Kultur Ekmek ve Sanat Müzesi” dünya tarihinde ekmeğin antik çağdan modern zamana değin ekmeğin tarihinden tahılların yetiştirilmesinden, toplanmasına, açlığın önemine, ekmeğin toplum yaşamındaki yerine ve önemine ortaçağ ressamlarından çağımız sanatçılarının ekmeğin temalı maden, kâğıt, kil, toprak, tuval, seramik gibi çeşitli malzemelerden oluşan eserlerinin yer aldığı bir müzedir.

Bir proje araştırması kapsamında 17-Ekim 2015 tarihinde Almanya Ulm şehrinde bulunduğum süre içinde ziyaret ettiğim müzede yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda gerek teknik gerekse malzeme olarak çok farklı objelerin, maketlerin sanat eserlerinde bir biçimde anlatım aracı olarak anlam bulan ve ifade edilen ekmeğin kavramı, **el yapımı kâğıt malzeme, sanatsal kâğıt üretimleri** olarak sunulmadığı müzede yer almadığı görülmüştür. Bu görüş ve amaçla ekmeğin serüvenine çeşitli ürünlerin ve sanat eserlerin yanı sıra bir de tahıllarla sanatsal doğal kâğıt üretimleri üzerine çalışılabileceği ve tahıllardan

kağıt hamur maddesi elde edilebileceği değerlendirilebileceği düşüncesi ile sergilenen eserler fotoğraflarla belgelenerek atölye çalışmalarına başlanılmış konuyla ilgili çeşitli özgün sanatsal doğal kağıtlar üretilmiştir. Kuramsal ve görsel belgelerle nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Uygulanan yöntem ve denemelerle ortaya konulan üretimlerde çeşitlilik, yeni fikirlere özgün uygulamalara temel oluşturulması açısından değerlendirilebileceği sonucuyla çalışmalar yapılmıştır. Bu süreç içinde, daha sonra müze yetkileriyle görüşülmüş ve ekmeğin öneminin tahıllardan üretilmiş doğal kâğıtlar temalı bir sergi düzenlenebileceği bir öneri olarak sunulmuş ve müze etkinlik programı çerçevesinde yoğunluk durumuna göre uygulanabilirliğine olumlu yanıt alınmıştır.

1. Bölüm Almanya Ulm , Ekmek Müzesi Tanitimi, Sergilenen Eserlerden Örnekler

1.1.Almanya Ulm

Almanya'nın güneyinde yer alan Ulm şehri Baden Württemberg eyaletinde Tübingen iline bağlı Alb-Donau ilçesi merkezi olan bir kenttir. Tuna Nehri kıyısındaki Ulm Stuttgart'a 90 km uzaklıktadır. Tarihsel ve geleneksel olarak Ulm bir bağımsızlık imparatorluk şehri bağımsız (Reichsstadt)'dir. Uluslararası ünlü Gotik mimari stilinde yapılmış dünyada en yüksek merkezi kulesi olan "Ulmer Munster" bulunması ile Albert Einstein'ın doğum yeri olmasıdır. Ulm II. Dünya Savaşı sırasında düzenlenen hava saldırılarında büyük hasar görmüştür. Savaşın sona şehirdeki tarihi binalar restore edilmiştir.1967 yılında kurulan Ulm Üniversitesi şehrin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ulm>

Şekil 1.Almanya Ulm Harita

Şekil 2. Şehir Görünüşü

Fotoğraf Tülin ADANIR

<https://www.turkiye-rehberi.net/harita/almanya/ulm-haritasi.asp>

1.2 Ekmek Tanımı ve Tarihi

Buğday ununa su, tuz, maya gerektiğinde şeker, enzimler, enzim kaynağı olarak malt unu, vitalgluten ve izin verilen katkı maddeleri ilave edilerek elde edilen karışımın tekniğine uygun olarak yoğrulması, şekillendirilmesi, fermantasyona (mayalanma) bırakılması ve pişirilmesi ile yapılan ürüne ekmek denir.

Ekmeğin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir ve 8 bin yıl öncesinden ilk insanlar kendi halinde bırakılmış buğday kırmada gözenekler meydana geldiğini fark ederek su ile ıslatılmış hububatı taşlar arasında kırıp ufalamış sonra da bunlara su katıp elde ettiği hamuru sıcak yassı kayalar üzerine yayarak ilk ekmek pişirimlerini elde etmişlerdir. İlkel insan topladığı hububatı ufalardı, aksi takdirde ne çiğneyebilir ne de yumuşatmaksızın sindirebilirdi. Ekmekçiliği ve fırıncılığı ilk geliştiren insanların, bir dizi deneme yanılma sürecinden geçtiği kesindir.

<https://mauri.com.tr/ekmegin-tarihcesi/>

. Bu kitleyi sıcak taslar üzerinde pişirdikleri zaman bunda tat ve lezzet olduğunu anlamışlardır. Daha sonra av için yaptıkları uzun seyahatlerde, bu ilkel mayalı ekmeği de beraberinde götürmüşlerdir.

Şekil 3. Ekmek pişirimi minyatür maket

Tüm dünya ülkelerinde ve ülkemizde, tahıl ürünleri ve özellikle de ekmek beslenmede ön sıradaki yerini korumaktadır. Tüketimi, ekonomik ve sosyal koşullara bağlı olarak değişim gösterse de ekmeğin, gelecekte de önemini sürdüreceği kuşkusuzdur. MÖ 4300 yıllarında değirmencilik ve fırıncılığın var olduğu, yapılan kazılardan anlaşılmıştır. MÖ 4000’lerde ise Babillilerin fırınlarda ekmek pişirdiğini ileri süren araştırmalar mevcuttur.

Mayalı ekmek, MÖ 1800 yıllarında Eski Mısırlılar tarafından tesadüfen keşfedilmiştir. Mısırlıların ekmeğin zenginleştirilmesinden haberdar oldukları, ekmeğe bal, hurma gibi maddeler kattıkları belirlenmiştir. (MEB,2018:2). Bundan sonra mayalanmış beyaz ekmek, Antik Mısır’da soyluların ve sarayın simgesi haline gelmiş, zenginlerin ve soyluların rağbet ettiği bu mayalı ekmekler Antik Mısır’da para yerine kullanılır olmuştur(Gürbüz,2019:350).

Ekmek yapım sanatı Eski Mısır’dan Akdeniz ülkelerine yayılmıştır. Eski Yunanlılar ekmek yapımını MÖ 8.yüzyılda Mısırlılardan öğrenmiştir. Daha sonra Romalılar zamanında ekmekçilik oldukça gelişmiş ve büyük ticari fırınlar yapılmıştır (MEB,2018:3).

1.3 Ekmek Müzesi Tanıtımı

Ekmek tarihinin anlatıldığı müze un ve unlu mamüller üreticisi Willy Eiselen ve oğlu Hermann Eiselen gayretleriyle bir dernek olarak 1955 yılında kurulmuştur. Müze ilk kalıcı sergisini 1960 yılında ziyaretçilerin beğenisine sunmuştur. Tuz deposu olarak kullanılan bir yerde açılan tek ekmek müzesi bugün dünya genelinde yirminin üzerinde emsaline yol açmıştır. Müze üç katlı olup 1150 metrekarelik alan içinde yaklaşık 18.bin parçayı bünyesinde barındırır, bunlardan 700 tanesi tahıl ve ekmek ve İnsan ve ekmek olarak ,iki sürekli sergi ile ziyaretçilere sunulmaktadır. Son katta ise zaman zaman çocuklar için ekmek yapım workshopları düzenlenmektedir. Müzede tahılların yetiştirilmesi, bunları gösteren resim heykel yazma eser fotoğraf tarihi objeler un öğütülmesi hamur yapımına dair filmler ve taş devrinden günümüze kadar ekmek fırınlarının gelişimini gösteren sunumlar seksiyonlarda yer almaktadır.

Şekil 4. Ekmek Müzesi Dış Görünüş

Fotoğraf Tülin ADANIR

Ekmek Müzesi'nin koleksiyonunda ekmek yapımı için kullanılan çeşitli tahıllar öğütülmemiş hallerinden un hallerine kadar detaylı bir şekilde ahşap kutular içinde sergilenmektedir. İnsanlık tarihinde ekmeğin önemi hakkında, araçlar çiftçiler, değirmenciler ve fırıncılar iyileştirilmesi tahıl yetiştirme sergiler topladı. Müzenin iki katlı iki daimi sergi vardır: ve "tahıllar ve ekmek" "İnsan ve ekmek."

<http://yeni hayat.de/2013/01/07/ulmda-ekmek-muzesi/>

Şekil 5. Tahıllar Arpa

Şekil 6. Eski çağlarda ekmek yapımı maket

Zemin katta yer alan sergilerde taş devrinden günümüze kadar olan uzun süreçte dönem anlatımlarını içeren dekorasyonlarla çeşitli seksiyonlarda ekmek üretiminin 6000 yıllık tarihi daha izlenebilmektedir. Değirmenler ve fırınlar iş gücü kişi başına düşen ekmek miktarını gösteren tablolar, ve görsellerle ekmeğin önemi ve gelişimine dikkat çekilmektedir.

MÖ 4000 yıllarında Babillilerin değirmencilik ve fırıncılık sanatını icra ettikleri ve fırınlarda ekmek pişirmeyi bildikleri anlaşılmaktadır.

Şekil 7. Fırında ekmek yapım hazırlığı

Ekinlerin ürünlerin yetmezliği, savaş ve devlet işgal politikası nedeniyle kıtlık dönemlerine yönelik sosyal içerikli afişler ve sunumlar yer almaktadır.

Alman ekmek müzesi aynı zamanda zengin bir ihtisas kütüphanesine sahiptir, ekmek ,ekmek üretimi ve tahıllara dair adanmış dünyanın bütün dillerinde, 4000'den fazla kitap bulundurmaktadır. <https://tourismus.ulm.de/en/discover/ulm-and-neu-ulm/arts-and-culture/museums-and-co/museum-brot-kunst-ulm>

1.3.Sergilen Eserlerden Örnekler

Müzedede dünyaca ünlü tanınmış ressamların müze duvarlarını süsleyen orijinal tablolarından, afiş, karikatür, seramik , gümüş, altın,bronz gibi madenler ve kağıt gibi çok çeşitli malzemelerden oluşan ekmek temalı zengin bir koleksiyon yer almaktadır.

Şekil 8. Man Ray (1890-1976)Blue Bread sentetik reçine renkli boyalı 1960

<https://gruppen.ulm.de/en/discover/offers-for-groups/museums-groups/museum-brot-kunst-ulm>
<http://yenihayat.de/2013/01/07/ulmda-ekmek-muzesi/>

Şekil 9. Salvador Dali (1904-1989) Büst Retrospektif bronz, ahşap oyma kâğıt cam ve döküm

Şekil 10. Marc Chagall **Şekil 11.** Dieter Krieg(1887-1985 1937-2005)Aquarell

1992

Ekmek temalı sulu boya

Çalışması 1911

Fotoğraf Tülin Adanır Ekim 2015

Şekil 12. Brot und Fisch [Ekmek ve Balık](#)

Ottmar Hörl 1999

Şekil 13. Harmen Meurs (1891-1964) **Şekil 14.** Arthur Segal **Honger! Açlık 1935 tuval** Herkes için ekmek
tuval üzerine yağlı boya 1931 tuval üzerine yağlı boya

Şekil 15. Müze seksiyon
görünüş Şekil)

Şekil16. Luis Fracchia (* 1959)
Herz der Geschicte 2000

Şekil 17. Müze seksiyon yağlı boya tablolar ve teşhirde ekmekler

ksi

Şekil 18. Tahıl Fiyat Tablosu 1770-1771

II. BÖLÜM TAHILLARLA ELYAPIMI SANATSAL KÂĞITLAR

Kâğıt Tanıtımı, Tarihçesi ve Kâğıt Yapımı

2.1.Kağıt Tanımı Türkçe kağıt kelimesi farsça kökenli olmasına karşın etimolojik olarak İngilizce «Paper» kelimesi, latince «Papyrus» den türetilmiştir (Ünal, 2018:5).

2.2.Kâğıdın Tarihçesi

Kâğıda ismini veren papirüs kelimesi Mısır'da yetişen bir kamış türünden gelmektedir. Kelime kökeni ise farsça aynı anlama gelen “kagad” sözcüğünden alıntıdır. Kâğıt insan hayatında önemli bir yere sahip en önemli ihtiyaç malzemelerinden biri olan kâğıdın keşfinden önce yazı resim ve işaret dilinde taş, ağaç parçası, kemik, tuğla tablet, metal, ipek, ahşap (kodeks) papirüs, deri, parşömen ve sonra kağıt kullanılmıştır (Ünal, 2018:6). Kâğıdın tarihi ile ilgili birçok eserde kâğıdın M.S.105 yılında Çin Sarayı'nda görevli Tsai Lung tarafından icat edildiği yazılmış olsa da Bloom (2003:56), kâğıdın icadının bu tarihten iki yada üç yüzyıl önce bulunduğunu ifade etmektedir. Bunun nedeni olarak da Batı Han dönemine ait olduğu sanılan iç Moğolistan'da Ecin Banner'da bulunan kaba kenevir kâğıdını göstermektedir. Ancak bu kâğıt yazı yazmak amaçlı değil de bir şeyleri sarmak amacıyla yapılmasından dolayı yüzeğinin yazı yazılamayacak kadar pürüklü olduğunda belirtilmektedir. Bir başka örneğinde ise M.Ö.93 yılında geçen bir Çin öyküsünde kâğıdın ilk kez mendil olarak kullanıldığına işaret etmektedir. (Bloom; 2003:57) Tsai Lung dut ağacı kabuğu, kenevir, paçavra ve eski balık ağlarını döverek hazırladığı sulu çözeltiyi eleğe dökmüş suyun akıp gitmesiyle kalan lifli ince tabakayı kurutarak kâğıdı elde etmiştir. Bunlara 11.y.y. da bambu, 14.y.y.da pirinç sapı ham madde olarak eklenmiştir. Kâğıt yapımı 600 yılında Kore'ye, 610 yılında Japonya'ya geçmiş, 751 yılında ise Semerkand'daki ilk kâğıt değirmeni ile batıya doğru yol almaya başlamıştır. Ayrıca pirinç kâğıt (öz kâğıt) kullanılmış, pirinç kâğıt (rice paper), Öz (pith paper); bu kâğıtlar Çin'de bulunan kung-shu (Tetrapanax papyrifera) bitkisinin dikkatlice pith (öz) kısımlarının kesilmesiyle elde edilmektedir (Hubbe, Bowden 2009:1742).

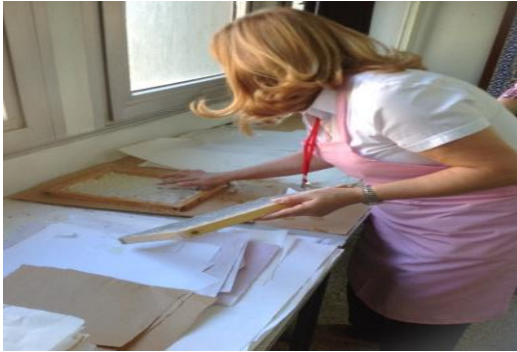
2.3 Kâğıt Yapımı

Çok çeşitli malzemelerin kâğıda dönüşümünde, “Western Kâğıt Yapma Tekniği”(Hiebert; 2006:16) kullanılmış; farklı bir yöntem olarak tahıllarla birlikte lif bakımından zengin bitki dalları yaprakları da dahil edilerek kâğıtlar oluşturulmuştur. Bu kâğıtların yapımında taze bahçe bitkileri, çeşitli nebatların doğal renk veren suları ile birlikte üzerlerine tasarım yapmak üzere toprak boyalar su bazlı serigrafî boyaları kullanılmıştır. Kâğıtlara aher ve metil selüloz sağlamaştırma ve parlaklık verme amaçlı sürülmüş ve akik mühre ile mührlenmiş, kitap sanatlarındaki eskiden kullanılan kâğıt boyama usülleri kapsamında renklendirmeler yapılmış çeşitli etki ve efektler elde edilmiştir.

Şekil 19. Kalıplar**Şekil 20.** Tahıl karışımları**Şekil 21.** Kâğıt hamuruna nişasta aheri sürülmesi

2.4 Tahıllarla El Yapımı Sanatsal Kâğıtlar

Kalıpla uygulamalarda öncelikle “Western Kağıt Yapım Tekniği” kalıbı olarak bir ahşap çerçeveli telli kalıp diğeri ise telsiz boş kalıp olmak üzere kullanılmaktadır. (Maktal, Adanır, 2015:40). Western kâğıt yapım tekniği ile çeşitli bitki lifleri ve atık kağıtların suyla yumuşatılarak çırpıcı ile parçalanmasıyla elde edilen kağıt hamurlarına, müze örneğinden yola çıkılarak tahıllarla (pirinç, çavdar, arpa, buğday, mısır) gibi el yapımı kağıt üretimlerinde sanatsal özgün tasarımlarla çeşitli uygulamalar yapılmıştır. Söz konusu kalıp telli (enine ve boyuna) üzerinde şekil olmayan bir kalıp ise kağıt hamuru (pulp) tekneden alınıp süzme işleminden sonra hamur üzerinde sadece kalıbın rölyef çizgileri oluşur (Adanır, 2020: 1145).

Şekil 22. Kalıptan kâğıt hamurunun aktarılması

Tahılların nişasta özelliklerinin zamanla kağıtta biyolojik tahribata neden olmasını sağlamak amacıyla kağıt hamuruna ve pişirilerek elde edilen mordan özelliklerine sahip nebatların içerisine şap (alum) ilave edilerek böcek kitap kurtları güve vb.canlıların biyolojik zararlarına karşı korunması sağlanmıştır.

Kâğıt hamuru ve selülozik yapı elde etmek için nişasta ihtiva eden tahılların bağlayıcı özelliklerinden dolayı kalıpla hamurun tekneden alınıp aktarılması kurutulması aher ve mühreleme gibi bir dizi işlemten sonra dayanıklı kâğıtlar elde edildiği gözlemlenmiştir

Şekil 23. Mısır lifli kağıt

Şekil 24.Mısır lifli kağıt dünya örnekleri (Hiebert;2006: 16)

Şekil 25.Tasarımların çerçeveli görselleri, tahıl karışımı bitki lifli kâğıtlar Tülin ADANIR

Sonuç olarak; kütüphane, arşiv, koleksiyon ve müzelerde vb. yerlerdeki çok çeşitli örneklerin öneminin farkındalığıyla, yeni denemelerle, yeni yaratılar sunmak , bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılara, eğitimcilere, öğrencilere ve sanatçılara hem esin kaynağı hem de her zaman başvuracakları çok çeşitli doğal kaynaklarla özgün yaratılar ortaya koymalarını sağlayabilecektir. Üretimlerde tarihsel gelişimi içinde dönemlerin ve sosyal olguların öneminin toplumsal yaşama yansıması ve bir gösterge olarak sanat eserlerinde varoluşu, sanatın çeşitli dallarında çalışmalara esin kaynağı olabilecektir.

Kaynakça

1. **ADANIR, Tülin, MAKTAL, Aynur;**(2015) “ **Bir Doğal Dönüşüm ve Altın Kağıtlar**” D.E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi, Uluslararası Sanat ve Tasarım Kongresi, 20-25 Ekim 2014 International Arts and Design Congress 20-25 Oct/2014 Dönüşümün Sürekliliği ve Sürdürülebilirlik sayfa 42-47 , Güzel Sanatlar Fakültesi Yay. 305.S.
2. **ATİK GÜRBÜZ,** İcinur (2019). Osmanlı Dönemi Metinlerinde Ekmek ve Ekmekle İlgili Anlam Çerçeveleri, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 3 (4), 348-376 DOI: 10.34083/akaded.650245
3. **BLOOM, M.J.**(2003).**Kağıda İşlenen Uygarlık Kağıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi,** (Z.Kılıç ,Çev.)İst.Kitap Yay.(2001).
4. **DÖLEN, Emre;** “ **Dünyada ve Türkiye’de Kağıdın ve Kağıtçılığın Tarihsel Gelişimi**” Medeniyet Hamuru; KÂĞIT VE BİR ESKİ DÖNEM KÂĞITHANEMİZ KÂĞITHANE-İ YALAKABAD14-47.s. İBRAHİM MÜTEFERRİKA KÂĞIT MÜZESİ Mayıs.2013 Yay.Yalova Belediyesi 191.S.

ISBN: 978-605-62350-2-3

5. **FADANİ,Andrea ;(2007) Museum Der Brotkultur , Gegründet 1955, Ulm Paperback Publisher : Ulm : Vater-und-Sohn-Eiselen-Stiftung 144 Seite**
6. **İBRAHİM MÜTEFERRİKA KAĞIT MÜZESİ;Medeniyet Hamuru;Kağıt ve Bir Eski Dönem Kağıthanemiz KAĞITHANE-I YALAKABAD, (2013). Yalova Belediyesi, Yalova ,2013, 191.S.**
7. **HELLER,Jules (1997) Paper-Making,New York,216 Pages**
8. **HIEBERT,Helen.(2006) Papermaking with Garden Plants & Common Weeds Printed in China by R.R.Donnelley 108 pages**
9. **HUBBE,Martin A., BOWDEN Cindy ; “Hanmade Paper:A Review Of It’s History,Craft and Science” Hubbe and Bowden (2009)” Handmade paper, review,BioResources 4(4) 1736-1792 pages**
10. **TC MEB Milli Eğitim Bakanlığı Ekmek Çeşitleri(2018) Ankara 104S.**
11. **NESTLER,Martin (2016) Ulm erzählt Historische Streifzüge Sutton Verlag GmbH 116 Seite**
12. **ÜNALAN,H Turgay (2018) El Yapımı Kağıdın Serüveni 86.S.**
13. **İnternet kaynakları**
14. <https://museumbrotundkunst.de/> (11-03-2021)
15. <https://tourismus.ulm.de/en/discover/ulm-and-neu-ulm/arts-and-culture/museums-and-co/museum-brot-kunst-ulm>
16. <http://yenihayat.de/2013/01/07/ulmda-ekmek-muzesi/>
17. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ulm> (22-02-2021)
18. <https://gruppen.ulm.de/en/discover/offers-for-groups/museums-groups/museum-brot-kunst-ulm>
19. <https://www.turkiye-rehberi.net/harita/almanya/ulm-haritasi.asp> 14-04-2021

Konaklama Yapılarında Yeşil Yıldız Belgesi Üzerine Bir Örnek İncelemesi**Ümmügülsüm Aydın¹**¹Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı**Özet**

Kaynak kullanımını azaltmak ve gelecek kuşaklara daha yaşanabilir bir dünya bırakmak adına, yapılar için çevreye uyumlu sürdürülebilir uygulamalar bulunur. İşletme yapıları, çevreye verdikleri zararı en aza indirmek için bu uygulamaları hayata geçirmeleri gerekir. Çevreye duyarlı konaklama yapıları projesi olarak bilinen, Yeşil Yıldız Uygulaması, T.C. Kültür Bakanlığı tarafından sürdürülebilir mimarlık bağlamında konaklama yapıları üzerine oluşturulmuş bir sertifika sistemidir. Sertifikanın amacı, çevreye duyarlı yapılaşmanın teşvik edilmesidir. Bu çalışmanın amacında ise, Yeşil Yıldız Belgesi kapsamında uygulanması gerçekleşen sürdürülebilir kriterlerin, örnek bir konaklama yapısı üzerinden doğaya olan sürdürülebilir kazanımlarını belirlemektir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden örnek olay deseni kullanılmıştır. Çalışmada seçilmiş olan örneklem, çevreye duyarlı sürdürülebilir faaliyetler göstermekte olan ve Yeşil Yıldız Belgesine sahip olan Konya Dedeman Otel yapısıdır. Görüşme ve yerinde fotoğraflama tekniği kullanılarak, çalışma konusu otel yapısının yeşil yıldız belgesi alma süreci aşamasında uygulanan sürdürülebilir kriterlerin gerekliliği düşüncesi desteklenmiştir. Uygulanan kriterler sayesinde elde edilen kazanımlar konusunda veri toplanması sağlanmıştır. Elde edilen tüm yazılı, görsel ve sözlü veriler yorumlanarak; çevreye duyarlı sertifika sistemlerinin öneminden ve ülkemizde uygulanmakta olan konaklama yapılarında sürdürülebilir kriterlerin gerekliliği konusuna yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevreye Duyarlı Konaklama Yapıları, Konya Dedeman Otel, Yeşil Yıldız Belgesi

Abstract

In order to reduce the use of resources and leave a more livable world to future generations, there are environmentally friendly sustainable practices for buildings. Business structures must implement these practices in order to minimize the damage they cause to the environment. The Green Star Application, known as the environmentally friendly accommodation projects project, T.C. It is a certification system established by the Ministry of Culture on accommodation buildings in the context of sustainable architecture. The purpose of the certificate is to encourage environmentally friendly construction. The purpose of this study is to determine the sustainable gains of the sustainable criteria implemented within the scope of the Green Star Certificate to nature through an exemplary accommodation structure. Case study pattern, one of the qualitative research designs, was used in the study. The sample chosen in the study is the Konya Dedeman Hotel structure, which carries out environmentally-friendly sustainable activities and has a Green Star Certificate. Using the interview and on-site photography technique, the idea of the necessity of sustainable criteria applied during the process of obtaining the green star certification of the hotel building subject to study was supported. It was ensured that data were collected on the gains achieved thanks to the criteria applied. All written, visual and verbal data obtained are interpreted; The importance of environmentally friendly certification systems and the necessity of sustainable criteria in accommodation buildings applied in our country are mentioned.

Keywords: Environment Friendly Accommodation Buildings, Konya Dedeman Hotel, Green Star Certificate

Giriş

Bilinçli tüketiciler; doğal kaynaklarda oluşan azalmanın farkına vardığı anda, gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakma çabasına girmişlerdir. Konaklama yapıları; doğal, tarihi ve kültürel kaynakların korunması için çevreye verdikleri zararı minimize etmesi ve bazı çevresel kriterleri uygulaması gerekir. Konaklama yapılarının çevreye duyarlı uygulamaları bakanlık kapsamında belgelendirilmektedir. Bu bağlamda T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığının Çevreye Duyarlı Konaklama Yapısı Belgesi (Yeşil Yıldız Belgesi) alacak yapılar çevrenin korunmasına katkı sağlamaktadır. Tüketici grupların çevre bilincinin artması sonucu, çevreye zarar vermeyen yapısal malzemelere eğilim artmıştır. Çevre konusuna daha fazla özen göstermelerini sağlayan bu eğilimler ile ‘sürdürülebilir mimarlık’ veya ‘çevreye duyarlı konaklama yapıları’ olarak tanımlanan yeni kavramları ortaya çıkmıştır.

Çalışma, ülkemizde konaklama yapılarında uygulanmakta olan Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi (Yeşil Yıldız) Belgesinin öneminden, ülkemizdeki sertifikasyon sistemlerinin gerekliliğinden ve uygulanan sürdürülebilir kriterlerin doğaya olan kazanımları belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Son yıllarda üzerinde durulmasını gereken konulardan biri olan yeşil bina uygulamalarına dikkat çekmek ve sürdürülebilirlik mimarlık kavramı üzerinden ülkemizde konaklama üzerinde yaygın olarak kullanılan Yeşil Yıldız Sertifikasyon Belgesinin literatürdeki yerini incelemek, konu hakkında farkındalık yaratılmak istenilmektedir.

Bu çalışmada *'ülkemizde sürdürülebilir mimarlık konusunda uygulanmakta olan sertifikasyon sistemlerinin önemi nedir?'* ve *'Yeşil Yıldız Belgesi alma sürecince gerçekleşen uygulamalar ve belgenin doğaya kazanımları nelerdir?'* soruların cevap aranmak istenmiştir.

Sürdürülebilir Mimarlık Kapsamında Çevreye Duyarlı Konaklama Yapıları

Sürdürülebilir mimarlık konusu, insanların çevresel kaynakların tüketim sonucu doğanın kendi kendini yenileyememesi ve aşırı tüketim sonucu ortaya çıkan zararları azaltabilmek için ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ülkemizde konaklama yapıları alanında yeni atılımlar yaşanmaktadır ve çevreye duyarlı özellikleri içinde barındıran konaklama binaları inşa edilmektedir.

Konaklama yapılarında çevreye duyarlı olmak; uygulamalarıyla çevreye verilen zararı en aza indirmeyi veya tamamen ortadan kaldırmayı amaç edinmiş, bu çerçevede binanın tasarımını, binada kullanılan yapısal malzemeleri ve iç mekan donatılarını çevreye uyumlu olacak şekilde değiştiren, değişen ekolojik çevrenin korunması felsefesini işletmenin yönetimine benimsetmek için çabalayan konaklama yapılarının benimsediği bir anlayıştır. Konaklama yapılarını sürdürülebilir mimarlık kapsamında uygulanan başlıca konuları şunlardır:

Arsa Seçimi ve Kullanımı: Binanın güneşe göre konumu, enerji tüketimini doğrudan etkilemektedir. Toplu taşıma araçlarına yakın bulunan bina, bireysel araç ihtiyacını azaltacağı için karbon salınımını azaltacaktır. Yapılan peyzaj tasarımları tasarım aşamasında kullanılan bitkiler iklim özellerine uyumlu olması doğaya olumlu geri dönüşler sağlayacaktır.

Malzeme Kullanımı: Hammaddenin çıkartılması, ulaştırılması, üretilmesi, geri dönüştürülmesi ve yaşam döngüsünü boyunca çevreye verdiği zararın değerlendirmesi yapılmalıdır. Mümkünse yerel malzeme seçimi sağlanmalıdır. Plastik, metal, cam, kâğıt, porselen, tehlikeli maddeler gibi katı ve diğer organik atıkların ayıklanması, atık suyun arıtılarak işletmenin başka alanlarında tekrar kullanılabilmesi için depolanması gerekir. Kapsamlı bir atık yönetimi planlanmalıdır.

Su: Geri dönüştürülüp kullanıma, sensörlü armatürler gibi az su tüketen vitrifiye elemanları kullanılmalıdır. Duş ve lavabolardan gelen gri su arıtılarak klozet için kullanılmalı, yağmur suları sulamada kullanılmalıdır. Su tüketimi akıllı sayaçlar yardımıyla takip edilmeli, kaçak varsa tespiti yapılmalıdır. Ayrıca su tüketimini azaltıcı bilgilendirme amaçlı yazıların konulması, oda temizlik görevlilerine suyun verimli kullanımı konusunda eğitim verilmesi gerekir.

Enerji: Fosil yakıtlara bağımlılığın azalması sağlanmalıdır. Isıtma-soğutma-havalandırma elemanları, iklime uygun tasarlanmalıdır. Mevcut iklimden kazanç sağlanmalıdır. Dış duvar, çatı, pencere gibi binanın kabuk tasarımı doğru yapılmalıdır. Sensor teknolojisi gibi yöntemlerle gereksizce yanan aydınlatma elemanları söndürülmelidir. Gün ışığıyla entegre aydınlatmalar tercih edilmelidir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına öncelik verilmeli, güneş kolektörleri, ısı pompası gibi sistemlerin kullanımı sağlanmalıdır.

İç Hava Kalitesi: Yeterli miktarda temiz hava sağlanmalıdır. İç mekanda insanların sağlığına zararlı olan uçucu organik bileşik miktarı düşük boyalar tercih edilmelidir. Gün ışığı ve dışarıya görüş sağlanmalıdır. Ortam sıcaklığının, havalandırılmasının ve aydınlatmanın kullanıcılar tarafından kontrolü sağlanmalı, kullanıcının konfor kalitesini artırmalıdır.

Bakım ve İşletme: Su ve enerji tüketiminin izlenip olumsuz durumların önüne geçilmesi, satın alınan yeni malzemelerin uygunluğu, düzenli bakımlarının yapılması, atık yönetimi ve geri dönüşümü, kullanıcının bilgilendirilmesi ve yapılacak olan revizyonların yeşil bina kriterlerine uygunluğu gibi stratejiler uygulanabilmelidir. Uygunluğu denetlenip süreklilik sağlaması gerekir.

Konaklama Yapılarında Sertifikalandırma

Konaklama binaları ısıtma, soğutma, aydınlatma, su gibi kullanımlarla çevreyi etkilemektedir. Bu etkilerin farkedilmesi ile çevre uygulamaları önem kazanmaya başlamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan sertifika sistemleri, bina yapılarının çevresel etkilerinin ve binanın yaşam döngüsünün paralel olarak ele alındığı bir sistemdir. Ülkemizde uygulanan sertifikaların ortak amacı, yapıların inşaat sektörü için sürdürülebilir bir dönüşüm geçirmesi, iç hava kalitesiyle belirlenmiş olan ölçütlerin bina kullanıcının konfor ve sağlığının artırılmasını sağlamaktır.

Ülkemizde konaklama yapıları için geliştirilmiş birçok sertifika bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Yeşil Yıldız Belgesi, çalışanın örneklem konusu olan otel binasının sahip olduğu bir belgedir. Bu bağlamda incelemeye Yeşil Yıldız Belgesi üzerinden devam edilecektir.

Yeşil Yıldız Belgesi

Kaynak kullanımının artması, dünyada çevreci bilincin gelişmesine yol açmıştır. Avusturalya, ilk defa ‘‘Çevresel Uygulama Standardı’ konusunda çalışmalarını tamamlayıp bu alandaki öncü isim halini almıştır. Ülkemizde de Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın önderliğinde uluslararası kriterler göz önüne alınarak ‘Yeşil Yıldız Belgesi’ olarak bilinen Çevreye Duyarlı Konaklama Tesis Projesi hazırlanarak uygulanmaya başlamıştır (Giritlioğlu, Güzel, 2015).

Çevreye duyarlı konaklama işletmeleri için uygulanmakta olan sınıflandırma formu, güncelleştirilmiş ve geliştirilmiş olup ‘‘Turizm İşletmesi Belgeli Konaklama Tesislerine Çevreye Duyarlı Konaklama Tesis Belgesi Verilmesine Dair 2008/3 no’lu Tebliğ’’ ekinde, 22.09.2008 tarih ve 27005 sayılı Resmi Gazete de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Celiloğlu, 2014).

Çevreye Duyarlı Konaklama Tesis (Yeşil Yıldız) Sertifikasyonu, su tasarrufu, enerji verimliliğinin artırılması, çevreye zararlı maddelerin tüketiminin azaltılması, yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verilmesi, konaklama yapısının çevreye uyumu; çevreyi güzelleştirici düzenleme, ekolojik mimari, çevreye duyarlılık konusunda bilinçlendirme, eğitim sağlanması, ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılması gibi uygulamaların yaygınlaştırılması için oluşturulmuştur. Belge alımı için 122 kriterden oluşan sertifikasyon; genel yönetim, enerji, su, yatak odalarındaki düzenlemeler, tesisin çevre uyumu, ekolojik mimari, kimyasallar, atıklar gibi konulardan puanlaması yapılır. Konaklama yapısının sınıfı ve bulunduğu konumu alacağı puanı etkilemektedir. Konaklama yapıları gerekli asgari puanın elde edilmesi halinde belgeyi almaya hak kazanır. Mevcutta bulunan tabelalarına çevreye duyarlı tesis yazarak yıldızları yeşil olacak şekilde düzenlemesi yapılır.

Tablo 1: Yeşil Yıldız Belgesi Alabilmek İçin Tesislerin Alması Gereken Asgari Puanlar

ASGARİ PUANLAMA		
KONAKLAMA YAPISI SINIFLANDIRMASI	TATİL KONAKLAMA YAPILARI	ŞEHİR KONAKLAMA YAPILARI
5 Yıldızlı Tatil Köyü	330	
5 Yıldızlı Otel	300	250
4 Yıldızlı Tatil Köyü	280	
4 Yıldızlı Otel	230	200
3 Yıldızlı Otel	170	170
1-2 Yıldızlı Otel	140	140

Tablo 2: Yeşil Yıldız Kriterleri Formunun Ana Başlıkları ve Başlık Konularının Puanları

DEĞERLENDİRME KONULARI	DEĞERLENDİRME KONU SAYISI	PUANLAMA
Genel Yönetim	13	72
Eğitim	6	17
Tesisin yatak odalarındaki düzenlemeler	23	70
Tesisin çevreye uyumu, çevreyi düzenleme	6	27
Ekolojik Mimari	8	42
Enerji	22	178
Su	16	57
Deterjanlar, dezenfektanlar ve kimyasal maddeler	6	16
Atıklar	12	53
Diğer hizmetler	10	51

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yeşil Yıldız Broşürü

Yeşil Yıldız Sertifikası Alınma Süreci

Yeşil Yıldız Belgesi almak için Turizm İşletmesi Belgesine sahip olmak ve belirli kriterleri yerine getirmek gerekir. (Taşlıçay, 2012). Bakanlık tarafından belirlenmiş olan bu kriterlere göre incelenen konaklama yapıları, şehir ya da kıyı oteli olma durumuna göre değerlendirmeye alınır. Yeterli puanı aldığında belgeyi almaya hak kazanır. Her iki yılda bir Bakanlıkça denetimi yapılan Yeşil Yıldızın konaklama yapısı açısından devamlılığı sağlanır (Giritlioğlu ve Güzel, 2015). Aşağıda belirtilen belgeler ile birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığına Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi almak için talepte bulunulabilir (Cömert & Özata, 2016).

- Konaklama yapısının çevre politikası ve eylem planının olması,
- Konaklama yapısı bünyesinde eylem planını uygulayacak yetkilinin olması ve uzman bir firmadan bu hizmetin alınması,
- Çevre bilincinin artırılması için personele eğitimin verilmesi ve atık su planı uygulaması,
- Kullanılan tüm tesisat ve donanımların; bakım ve onarımlarının belirli aralıklarla yapıldığına dair kayıtların oluşturulması,
- Konaklama yapısının genel enerji tüketiminin verilerinin toplanıp izlenmesi
- Kullanılan kimyasal maddelerin izlenmesi ve verilerin depolanması,
- Ortaya çıkacak atık miktarının izlenmesi ve verilerinin toplanması

Şekil 1- Yeşil Yıldız Sertifikasyon Süreci

Kaynak: <http://www.etnacevre.com/yesil-yildiz-danismanlik-hizmeti/>, 15.04.2021.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın deseni olarak bu bölümde; araştırmada örnek gösterilen konaklama yapısı, konaklama yapısıyla ilgili verilen toplanması ve elde edilen verilerin analizinde kullanılan yöntem ve teknikler sunulmuştur.

Araştırmanın Deseni

Nitel araştırma desenerlerinden örnekleme olay deseni kullanılmıştır. Örnekleme olayı, durum çalışması olarak da bilinen, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde inceleyen, içinde bulunduğu sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı ve birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Araştırmanın Örneklemi

Bulunduğu ilde ilk Yeşil Yıldız Belgesini alarak çevreye duyarlı faaliyetler sergileyen otel binası olduğu için Konya Dedeman Otel Binası tercih edilmiştir. Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Sertifikasının yanında, Sıfır Atık Belgesi ve Güvenli Turizm Sertifikası da bulunur.

Konaklama yapılarında sertifikalandırılmanın önemini analizi yapılan literatür araştırmalar sonrasında, örnek bir konaklama yapısının yeşil yıldız belgesi üzerinden incelemesi yapılmıştır. Örnek incelemesi, literatür bilgilerinin, pratikteki çalışma karşılığına katkı sağlamıştır.

Veri Toplama ve Analizi

Çalışmada verilerin toplanması için görüşme ve yerinde fotoğraflama tekniği kullanılmıştır. Görüşme tekniği ile, otel yönetiminden yeşil yıldız belgesi alma sürecinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerle ilgili verilerin elde edilmesi sağlanmıştır. Otel yapısının, belgeyi aldıktan sonra elde ettikleri kazanımlar konusunda bilgi sahibi olmak istenmektedir. Elde edilen verilerin kapsamında, kazanımlarla ilgili elde edilen bilgiler alt başlıklar halinde sınıflandırması yapılarak sunulmuştur.

Bulgular

Bu bölümde Konya ilinde bulunan Dedeman Otel Binasına ve binanın işletmesine ait genel bilgilere yer verilmiştir. Ardından binanın Yeşil Yıldız Belgesi kapsamında işletmenin kendisine ve çevreye kattığı kazanımlara dair araştırma bulgularına yer verilmiştir.

Konya Dedeman Otel İşletmesine Ait Genel Bulgular

2006 yılında yapımı başlayan otel binası, 16.000 m² arsa alanının 9.000 m² taban alanıyla inşa edilmiştir. Binanın kapalı alanlarının toplam metrekaresi 40.000'dir. 206 odaya ve 422 kişilik yatak kapasitesine sahip, toplamda 120 çalışanı bulunur. Okyanuslar Şirketler Grubu yönetim kurulu başkanı Nusret Argun yönetiminde inşa edilmiştir. Kongre merkezi, donanımlı ve çok amaçlı toplantı salonları, açık- kapalı yüzme havuzları, Türk hamamı, SPA olmak üzere birçok mekanı içinde barındırır. Otel bulunduğu konum itibarıyla, şehir merkezine 10 km, havaalanına 14 km, otogara 7 km, Mevlana Müzesi'ne 4 km uzaklıktadır.

Şekil 2: Konya Dedeman Otel Binası Dış Cephe Görünümü

Araştırma konusu olan otel binasının tercih edilme sebepleri şunlardır; bulunduğu ilde ilk çevreci otel olma özelliğini taşımasıdır. Ayrıca bünyesinde kullanılan elektriğinin %50'sini kendini üretip kullanması, atık kağıtlarını TEMA'ya teslim etmesi ve teslim ettiği bu kağıtlar için her 100 kg'ı için bir fidan dikilmesine öncülük etmesi, yaklaşık 2040 kg atık yağı geri dönüşüme göndermesi ve bu sayede kaynak suların kirlenmesini önlemesi, otelde kullanılan atık sabunların toplanıp sıvı sabun haline dönüştürülüp otel bünyesinde halı ve koltuk temizliğinde kullanılması, şarjlı piller kullanımına özen gösterip atık pillerin toplanıp geri dönüşüme gönderilmesine öncülük etmesi de otelin seçilmesi konusunda araştırmaya katkı sağlamıştır.

Şekil 3: Konya Dedeman Otel Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi Ve Sıfır Atık Belgesi

Konya Dedeman Otel İşletmesinin Yeşil Yıldız Belgesi Alma Sürecindeki Bulunduğu Faaliyetler ile İlgili Bulgular

Otel yönetimi Yeşil Yıldız Belgesine sahip olma isteklerini; *“bulunduğu bölgede ilk ve yenilikçi olmak, enerji verimliliği yönünde çalışmalar yaparak hem kendi bünyesine hem doğaya yarar sağlamak, çalışanlarına ve misafirlerine çevre konusunda bilinçlendirme sağlamak”* şeklinde ifade etmiştir. Yeşil Yıldız Belgesi almaya başvurmaya karar veren yönetim, bünyesinde bazı değişikliklere gitmiştir. Bunlardan bazıları; odalardaki termostatların yenilenmesi, su tasarrufu yapmak için kullanılan armatürlere su tasarrufu

sağlayacak aparatların kullanılması, iklimlendirme için odalarda kullanılan mekanik havalandırmanın oda camı açıldığında otomatik devre dışı kalmasının sağlanması, kapalı alanlarda duman detektörü kullanımının artırılması, çöp ayrıştırmak için 73 adet kutu ile özel alanlar yaratmak gibi farklı alanlarda işletmeye ve aynı zamanda çevreye yarar sağlayacak işlevler kazandırmıştır. Tüm bu hazırlıklar bir yıl kadar sürmüştür. Yeşil yıldız belgesi ve sonrasındaki süreçte yapılan tüm faaliyetler aşağıda başlıklar halinde sunulmuştur.

Arsa Kullanımı ve Atık Yönetimine Ait Bulgular

Otel odalarının ve lobinin güneşe göre konumlandırılması (güney-batı) enerji tüketimini olumlu yönde etkilemiştir. Binanın toplu taşıma araçlarına yakınlığı ve merkezi konumlandırılması avantajları, bireysel araç kullanımını azaltıldığını belirten otel yönetimi, şuan mevcutta çalışmakta olan 120 çalışanın yakın mesafede ikamet ettiğini belirtiyor. Böylece doğaya olan gaz salınımının önüne geçen otel yönetimi bu durumdan oldukça memnun olduğunu dile getiriyor. Uygulanan peyzaj, yeraltı sularına ve iklime göre uygun bitki örtüsü ile tasarlanmıştır.

Atık Sertifikasına sahip otel, analizlerin ve bakımların sürekli olarak yapıldığı aylık toplantıların sonucunda kararların verildiği bir sistemi sürdürmektedir. Yılda 2040 kg atık yağı geri dönüşüme göndererek kaynak suların kirlenmesini önüyor. Toplamda 73 adet geri dönüşüm kutuları bulunur. Otelde kullanılan atık sabunlar toplanmaktadır, sıvı sabun haline getirilip, halı ve koltuk temizliğinde kullanılmaktadır. Bu sayede fazladan kimyasal kullanımının önüne geçilmesi istenmektedir. Ayrıca atık pillerin toplanıp geri dönüşüme gönderilmesi kimyasallardan kaynaklı toprak kirliliğini engellemektedir. Genel çöpler ise ilgili personel tarafından ayrıştırılarak toplanıp geri dönüşüm firmalarına ulaştırılmaktadır. Organik atık yemekler sokak hayvanlarıyla gönüllü personeller aracılığıyla paylaşılmaktadır.

Malzeme Kullanımı ve Su Tasarrufuna Ait Bulgular

Yapı inşasında odalarda kullanılan granit malzemesi, sonrasında parke olarak değiştiğini belirten otel yönetimi konfor ve sağlık açısından müşterilerden olumlu geri dönüş aldığını belirtiyor. Otel bünyesinde kullanılacak malzemelerin tedarik işlemlerini Konya ilinden yaparak, hammaddelerin ulaşımı ve üretimi konusunda doğaya olan gaz salınımlarının önüne geçildiğini belirtiyor.

Şekil 4: Dedeman Otel Binası Girişi ve Otelde Bilgilendirme Etiketleri

Otelde kullanılan armatür ve duş başlıkları su tasarruflu ve hava karışıklı aparatlar ile kullanılmaktadır. Fazla su kullanımını durdurabilen ayarlı rezervuarlar tercih edilmektedir. Pisuarlar ise susuz kullanılmaktadır. Otel organizasyonlarında kullanılan ve arka kısımda 1.600 m2 alanda bulunan yeşil alan fikiyellerle yağmurlama tekniğinin kullanılarak kullanılması su tasarrufunu sağlamaktadır. Otel, damla sulama sistemine geçmek için hazırlık aşamasındadır. Ayrıca otelde kullanılan ekipmanların yenilenmesi konusunda çalışma başlatılmıştır. Alınan elektronik eşyalarda çevre etiketi olmasına dikkat edilmektedir. Su tasarrufu yapmak amaçlı, misafirlerin fazla havlu kullanımının önüne geçmek için havlu kartı sistemini kullanılmaktadır. Odalarda su tasarrufunu hatırlatmak için farklı sözleri içinde barındıran etiketler ile misafirlerini bilgilendirmektedir.

Dış cephede kullanılan 3 m boyunda 7 m eninde paspas ile dışarıdaki yabancı cisimlerin içeri gelmesini önlemek istemektir. Bu sayede daha fazla kimyasal maddenin ve su kullanımının önüne geçilmek istenmektedir.

İç Hava Kalitesi ve Enerji Yönetimine Ait Bulgular

Her odada açılır cam bulunması ile temiz havanın içeri girmesi sağlanıyor. Cepheye kullanılan çift cam ısıнын kontrolünü sağlamaya yardımcı olmaktadır. Gün ışığı ve manzara kullanımı konforu artırıcı etkenler arasındadır. Otel girişinde enerji kaybını önlemek için döner kapı sistemi tercih edilmiştir.

Şekil 5: Enerjisini Güneş Enerjisinden Alan Aydınlatma Elemanı ve Otel Aydınlatma Elemanlarına Tasarruf Yapıldığını Belirtmek İçin Kullanılan Etiketler

Bünyesinde kullanılan çift cam ile ısı kaybını önlemek istemiştir. Genel alanda ve odalarda ısıtma ve soğutma otomatik kontrollüdür. Kullanılan elektronik ekipmanların çevre etiketli olmasıyla enerji kullanımının kontrolü sağlanmak istenmiştir. Aydınlatmalarda enerji tasarruflu ampuller ve ledler kullanılmaktadır. Kullanılmayan ampullerin üzerine yeşil ampul etiketleri yapıştırarak misafirlere enerji konusunda tasarruf yaptıklarının önbilgisini vermektedir. Dış cephede kullanılan aydınlatma elemanları saat 23.00-05.00 arası azaltılarak enerji verimliliği sağlanır. Oda saver kartlarıyla kullanılmayan ışık kirliliğinin önlenmesi istenmiştir. Otel elektriğinin belirli kısmını kendi karşılamaktadır. Bina içi kullanılan ışıklar programlanabilir şekilde ayarlanmıştır. Sistemde enerji planlaması raporları düzenli olarak tutularak gelecek ay için her ayın sonunda toplantılar düzenlenir.

Farkındalık -Eğitim Çalışmalarına Ait Bulgular ve Otelin Elde Ettiği Kazanımlar

Otel yönetimi, bünyesinde bulunan personele çevre konusunda ve hijyenle ilgili eğitimler vermekte toplantılar düzenlemektedir. Uygun gördüğü personellere, kat hizmetlilerine ve mutfakta çalışan personeline; deterjan gibi kimyasal malzemelerin kullanım miktarlarını, hijyen ekipmanlarının kullanım yöntemlerinin eğitimi vermektedir. Odalarda ve ortak kullanım alanlarında çevreye duyarlı olmaları konusunda broşürler ve etiketler bulundurmaktadır. Alınan sertifikalar ve otel çevre politikasını resepsiyonda görünür yere asılmıştır.

Konya Dedeman Otel yeşil yıldız kriterlerinin gerçekleşmesinin ardından daha önce kullandığı enerji tüketiminde %40 oranında bir düşüş sağladığı gözlemlenmiştir. Bulunduğu ilde ilk e-şarj istasyonunu kurarak çevrenin temiz kalması dolayısıyla kullanılan araçların yakıt tüketiminin azalmasını sağladı. Armatürlerde kullanılan hava kullanımlı aparat ile su kullanımında düşüş sağlanmıştır. Atık oluşumu konusunda daha çok çevreye katkısından dolayı memnun olduğu belirten otel yönetimi, bu desteğinden asla ödün vermeyeceğini belirtmiştir.

Otel yönetimi, Yeşil yıldız belgesinin bilinçli ve duyarlı müşteri sayısında kazanımlar sağladığını belirtmiştir. Çevreye duyarlı faaliyetleri gören müşterilerden olumlu geri dönüşler almak, çalışmalarına istikrarla devam etmelerine katkı sağlamaktadır. Şuan Yeşil Anahtar için hazırlık yaptığını belirten yönetim, biran önce çevreye duyarlı sertifikalarına bir başkasını eklemek istediğini belirtmiştir. Bazı müşteriler tarafından yetersizlik ve kalitesizlik şeklinde algılandığına dair örneklerin olması, çevreye duyarlılık konusunda ödün vermemelerinin gerekliliği ve insanların daha fazla bilinçlendirilmesi gerektiğinin bir göstergesi olduğunu savunuyor. Bulunduğu bölgede ilk yeşil yıldız belgesi olarak kendine misyon katan otel yönetimi, Turizm Bakanlığının listesinde bulunan sayılı otellerden biri olmasından dolayı kazanım elde ettiğini ifade etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Tüketicilerin yaşamsal faaliyetlerini sürdürdüğü mimari yapıların, çevreye olumsuz etkileri bulunur. Gelecek kuşaklara daha yaşanabilir bir dünya bırakmak adına çevreye duyarlı sürdürülebilir uygulamaların hayata geçirilmesi gerekir. Bu çalışmayla, mimari yapılar için çevreye duyarlı uygulamaların sürekliliği ve ülkemizde sertifikasyon sistemlerinin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Çevreye duyarlılık konusunda hassasiyetin artması sonucu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi oluşmuş ve çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu gözlemlenmiştir. Araştırmada kullanılan örneklem, bulunduğu ilde ilk Yeşil Yıldız Belgesi alan konaklama yapısıdır. Konya ili Selçuklu ilçesinde bulunan otel binası, merkezi ve kavşak noktasında bulunma avantajlarını yaşar. Binanın faaliyetlerinde bulunduğu çevreci uygulamalar, olumlu yansımalarla doğaya geri dönüşüm sağlamaktadır. Yapılan incelemeler ve bulgular sonucunda çevreci uygulamaların büyük önem taşıdığı görülmektedir. Kullanılabilir kaynakların gün geçtikçe yok olmasıyla bu uygulamaların önemi ortaya çıkmaktadır.

Yapıların çevre üzerinde bıraktığı olumsuz etkileri kontrol altına alma amacıyla ve sürdürülebilir mimarlık kriterleri çerçevesinde sertifikasyon sistemleri bulunur. Yeşil Yıldız Belgesi, ülkemizde konaklama yapıları üzerine geliştirilmiş sertifikasyon belgelerinden biridir. Sertifikasyon, yapının ömrünü uzatacak sistemlerin hayata geçmesine olanak sağlar. Karbon ayak izini azaltmaya yarayan bu belge, tüketimin bulunduğu ticari alanlarda kullanarak hem geri dönüşümün mümkün olmasını hem de enerji kazanımının sürekliliğini sağlar. Ülkemizde henüz gelişim aşamasında bulunan sertifikasyon sistemlerine verilen öneminin ve kullanımının artışı için çalışmalar artmalıdır. Literatürde bu bağlamda sertifikasyonlarla ilgili farklı çalışmalar olmasına rağmen, yeşil yıldız belgesi üzerine yapılmış uygulamalar sayısı daha kısıtlıdır. Örnek bir otel üzerinden Yeşil Yıldız Belgesinin kazanımlarının değerlendirmesiyle, çalışmanın bu alandaki önemli bir boşluğu doldurması hedeflenmiştir.

Kaynakça

1. Akdağ, G., Güler, O., Demirtaş, O., Dalgıç A. ve Yeşilyurt C., 2014. Turizm ve Çevre İlişkisi: Türkiye'deki Yeşil Otellerin Gözünden Yeşil Otelcilik Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi, Muğla, 259-260.
2. CELİLOĞLU, F. (2014). "Yeşil Pazarlamanın Turizmde Satın Alma Davranışlarına Etkisinin İncelenmesine Yönelik Organik Oteller Üzerine Bir Uygulama.", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
3. CÖMERT M., ÖZATA E. (2016), "Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Yeşil Yıldız Çevreye Duyarlılık Projesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(47), 1169- 1178.
4. ERTAŞ, M. , CAN, B. , KOÇAK, N. , & YEŞİLYURT, H. (2017). "Konaklama İşletmelerinin Yeşil Yıldız Uygulamaları Kapsamında Çevreye Duyarlılığının Değerlendirilmesi", Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 15 (1), 102-119.
5. ETNA YEŞİL YILDIZ DANIŞMANLIK (2018). " Yeşil Yıldız Belgesi Alma Süreci"
6. <http://www.etnacevre.com/yesil-yildiz-danismanlik-hizmeti/>, 15.04.2021.
7. GİRİTLİOĞLU, İ. VE GÜZEL, M.O. (2015), "Otel işletmelerinde Yeşil Yıldız Uygulamaları: Gaziantep ve Hatay Bölgesinde Bir Araştırma", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(40), ss. 889-904.
8. KORKMAZ, H. & ATAY, L. (2017). "Otel işletmelerinde yeşil pazarlama ve çevre sertifikalarının değerlendirilmesi", Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(4) 113-126.
9. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2011). "Çevreye Duyarlılık Kampanyası Hakkında Genel Bilgi", www.kultur.gov.tr, 18.03.2021.
10. M. , & ÖZATA, E. (2016). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Yeşil Yıldız Çevreye Duyarlılık Projesi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (47).
11. MESCI, Z. (2014). "Otellerin Çevreci Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Yeşil Yıldızlı Bir Otel İşletmesinde Örnek Olay Çalışması", Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 11 (1), 2014, 90-102.
12. TAŞLIÇAY, M. T. (2012). "Turizm İşletmesi ve Turizm Yatırımı Belgesi Başvuru Kılavuzu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, <https://isparta.ktb.gov.tr/Eklenti/9083,641kilavuzpdfpdf.pdf?0> , 15.04.2021.
13. TURİZM İŞLETMESİ BELGELİ KONAKLAMA TESİSLERİNE ÇEVREYE DUYARLI KONAKLAMA TESİSİ BELGESİ VERİLMESİNE DAİR TEBLİĞ, (2008). Resmi Gazete Sayı: 27005, 22 Eylül.

14. YILDIRIM, A. VE ŞİMŞEK, H. (2011). “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
15. YILMAZ, B. S. VE YUMUK, Y. (2013). “Türk Turizm Pazarında Çevreye Duyarlı Bir Eğilim: ‘Yeşil Yıldız’ Uygulamaları ve ‘Yeşil Yıldız’ Sahibi Otel İşletmeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi, 14. Ulusal Turizm Kongresi, Kayseri, 1291-1292.
16. YILMAZ, G. Ö., ÖZOK, O. & ERDEM, B. (2016). “Konaklama işletmelerinde çevre dostu uygulamalar: Bodrum örneği”, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(1), 180-197.

Öğretmen-Öğrenci İlişkisinin Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Prososyal Davranışlarına Etkisinin İncelenmesi

Dr. Ayşenur Duran¹

¹Milli Eğitim Bakanlığı

*Corresponding author: Ayşenur Duran

Özet

Bu araştırmanın amacı öğretmen-öğrenci ilişkisinin okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların prososyal davranışları üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilen araştırmanın çalışma grubunu İstanbul'daki okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden normal gelişim gösteren 5-6 yaş grubu 240 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak Kişisel Bilgi Formu, Çocuk Prososyallik Ölçeği ve Öğretmen-Öğrenci İlişki Ölçeği- Kısa Formu kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde Pearson çarpım momentler korelasyon analizi ve Basit Doğrusal Regresyon Analizi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda öğretmen-öğrenci ilişkisinde yakınlık boyutu ile çocukların prososyal davranışları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu, çatışma boyutu ile ise çocukların prososyal davranışları arasında anlamlı düzeyde ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Öğretmen-öğrenci arasındaki yakınlık düzeyi 5-6 yaş gurubu çocukların prososyal davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı biçimde yordamaktadır. Öğretmen-öğrenci arasındaki çatışma düzeyi ise 5-6 yaş gurubu çocukların prososyal davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı biçimde yordamamaktadır. Bu bulgulara göre öğretmen-öğrenci ilişkisinin yakınlık boyutunun çocukların prososyal davranışları üzerinde etkisi olduğu, çatışma boyutunun ise prososyal davranışlar üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Okul öncesi dönem, prososyal davranış, öğretmen-öğrenci ilişkisi.

Abstract

The aim of this study is to examine the effect of teacher-student relationship on the prosocial behavior of children attending preschool education. The study group of the research, which is carried out by using the screening model, consists of 240 students in the 5-6 age group with normal development who attend preschool education in Istanbul. Personal Information Form, Child Prosociality Scale and Teacher-Student Relationship Scale-Short Form were used as data collection tools in the study. Pearson moment correlation analysis and Simple Linear Regression Analysis methods were used in the analysis of the obtained data. As a result of the study, it was determined that there is a positive significant relationship between the closeness dimension in the teacher-student relationship and the prosocial behaviors of children, and there is no significant relationship between the conflict dimension and children's prosocial behavior. The level of closeness between teacher and student significantly predicts the prosocial behaviors of 5-6 year old children. The level of conflict between teacher and student does not statistically significantly predict the prosocial behaviors of 5-6 year old children. According to the findings, closeness dimension of the teacher-student relationship are effective on the prosocial behaviors of children, while the conflict dimension had no effect on prosocial behaviors.

Keywords: Preschool period, prosocial behavior, teacher-student relationship.

1. Giriş

Çocuklar, birbiriyle ilişkili ve birbirine bağlı karmaşık bir ilişki sistemi içinde var olur ve gelişir (Bronfenbrenner, 1986; Malaguzzi, 1998). Yakın aile üyeleriyle, özellikle de kendilerinin bakımı ile ilk ilgilenen kişiden başlayarak, çocukların ilişkileri geniş aile üyelerini, kültürel deneyimleri ve okul ortamlarını içerecek şekilde kademeli olarak genişler (Bronfenbrenner, 1986; O'Connor ve McCartney, 2007; Swick ve Williams, 2006). Vygotsky'nin bilişsel gelişim teorisine göre çocuğun gelişiminde en önemli rolü başka kişiler ve dil üstlenir (Santrock, 2007). Çocuklar, kendilerinden daha yetkin insanlarla iletişim kurarak sistematik ve mantıksal bir kavram geliştirirler. Ayrıca çevre ile kurulan bu sosyal temas, çocukların günlük hayatta gözlemledikleri değerleri ve davranışları benimsemesine neden olur (Dowling, 2014).

Öğretmen-çocuk ilişkisinin çocukların okul işleyişi üzerindeki etkisine ilişkin araştırmalar genellikle ebeveyn-çocuk ilişkileri hakkındaki araştırmalardan kaynaklanan genişletilmiş bağlanma perspektifine dayanmaktadır (Bowlby, 1969). Bağlanma teorisi (Bowlby, 1982) ve Ekolojik sistemler teorisi (Bronfenbrenner, 1979), çocukların duygusal, sosyal ve aynı zamanda akademik gelişiminin çocukların yetişkinler ve akranları ile kurduğu etkileşimin kalitesiyle ilişkili olduğunu vurgulamıştır. Erken çocukluk döneminde, anneler ve babalarla birlikte öğretmenler, çocukların gelişiminde en önemli etkenlerden biridir (Pianta vd., 2003). Ebeveyn-çocuk ilişkilerine benzer şekilde, öğretmen-çocuk ilişkileri "çocukların sosyal ve duygusal gelişimine ilişkin düzenleyici bir işlev görür" (Pianta ve Stuhlman, 2004). Bu bakış açısına göre, duyarlı öğretmenler, tıpkı ebeveynler gibi, okul ortamını çocukların keşfedebilecekleri ve sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimlerini destekleyecek şekilde oluşturabilirler (Davis, 2003; Pianta, 1999; Pianta vd., 1997).

Okul, hane halkından hemen sonra sosyalleşmenin ilk bağlamını temsil eder. Okulda çocuklar sosyal ve duygusal becerileri, sosyal normları ve davranış kodlarını gözlemler, tanımlar, öğrenir ve kopyalar. Aynı zamanda, hem duygular, hem de ilişkiler öğrenme süreçlerinde önemli bir rol oynar (Villasenor, 2017). Bir öğretmenle kurulan olumlu ve sıcak bir ilişki, çocuğun okul ortamını keşfetmesine ve duygusal olarak güvende hissetmesine yardımcı olur, ayrıca onu okul için motive eder (Hamre vd., 2014). Öğretmen-çocuk etkileşimleri aynı zamanda çocukların okul hakkında geliştirdikleri kalıcı tutumları da etkiler ve özellikle risk altındaki çocuklar için başarı için aracı bir faktör olabilir (Hamre ve Pianta, 2005; Howes, 2000). Son yıllarda yapılan çalışmalar, öğretmen-çocuk ilişkilerinin kalitesinin çocukların okuldaki sosyal-duygusal, davranışsal ve akademik gelişimiyle ilişkili olduğunu göstermiştir (Anders vd., 2012; Baker 2006; Curby vd., 2009; Hughes vd., 2008; Murray vd., 2008). Özellikle bütün gününü bir veya birkaç öğretmenle geçiren küçük çocuklar için olumlu bir ilişki, okuldaki sosyal-duygusal uyumunu, prososyal davranışlarını ve öğrenmelerini teşvik edebilir (Drugli ve Hjemdal, 2013).

Erken çocukluk dönemi, prososyal davranışların gelişimi için önemli bir dönemdir (Hay vd., 2004). Prososyal davranış, yardım etme ve paylaşma gibi başkalarına fayda sağlamayı amaçlayan gönüllü davranışları ifade eder (Eisenberg vd., 2006). Prososyal davranışlar, başka bir kişi için iyi olan ancak eylemleri yapan kişiye mutlaka fayda sağlamayan davranış veya eylemlerdir (Biddle vd., 2014). Prososyal davranış, empati, şefkat, duyguları paylaşma, başkalarına yardım etme, ödün verme, saygı gösterme ve diğer çocuklar için olumlu duygular ifade etmeye yönelik olumlu tutumlara sahip olmakla karakterizedir (Wang vd., 2018). Yardım etme, rahatlatma ve paylaşma gibi prososyal davranışlar, yaşamın birinci ve ikinci yılları arasında ortaya çıkmakta, erken çocukluk döneminde sıklığı ve çeşitliliği giderek artmaktadır (Zahn-Waxler vd., 1992).

Sosyal yeterliliği içeren prososyal davranış bazı faktörlerden etkilenir (Biddle vd., 2014). Bu faktörlerden birkaçı ebeveynler, akranlar, kültür ve öğretmenler olarak sayılabilir. Bunların sadece prososyal davranışta değil, aynı zamanda çocukların yaşamının tüm yönlerinde büyük etkisi vardır. Öğretmenlerle olumlu ilişkiler ve etkileşimler, öğrencilerin sınıftaki prososyal davranış için olumlu değerler öğrenmesine ve benimsemesine de neden olabilir (Wentzel, 2015). Öğretmenlerle olumlu yakın ilişkiler geliştiren çocuklar daha prososyaldır, okul faaliyetlerine katılırlar ve daha yüksek akademik başarıya sahiptirler (Birch ve Ladd, 1997; Jerome vd., 2009; Portilla vd., 2014). Sıcaklık, sevgi ve açık iletişim ile karakterize edilen yakın bir öğretmen-çocuk ilişkisi, çocukların prososyal davranışlarıyla ilişkilendirilmiştir (Howes 2000; Pianta ve Stuhlman 2004; Roorda vd., 2014; Spivak ve Howes 2011). Kienbaum, Volland ve Ulich'in (2001) 5 yaşındaki çocukların sınıftaki sempatik prososyal davranışlarını gözlemlediği çalışmasında, prososyal davranışla öğretmenin gösterdiği sıcaklık arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Myers ve Morris'in (2009) sonuçları ise, öğretmen-çocuk yakınlığının, çocuklarının mizacından bağımsız olarak, çocukların prososyal davranışlarıyla ilgili olduğunu ileri sürmüştür.

Öğretmen-çocuk etkileşimlerine artan ilgi, bu ilişkinin doğasını, mekanizmalarını daha fazla araştırmak ve çocukların gelişimini nasıl etkiledikleri hakkında derinlemesine anlayış elde etmek için öğretmen-çocuk

ilişkilerini hassas bir şekilde ölçmeye (Webb ve Neuharth-Pritchett, 2011) ve farklı değişkenlerin birbiriyle ilişkilerinin ve/veya yordayıcı etkilerinin ortaya konulmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Türkiye’de öğretmen-öğrenci ilişkisinin prososyal davranışlarla ilişkisi üzerine yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışma kapsamında okul öncesi dönem çocuklarının öğretmen-öğrenci ilişkisi ile prososyal davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

1. Öğretmen-öğrenci ilişkisinin alt boyutları ile okul öncesi dönem çocuklarının prososyal davranışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Öğretmen-öğrenci ilişkisinin yakınlık boyutu, okul öncesi dönem çocuklarının prososyal davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı biçimde yordamakta mıdır?
3. Öğretmen-öğrenci ilişkisinin çatışma boyutu, okul öncesi dönem çocuklarının prososyal davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı biçimde yordamakta mıdır?

2. Yöntem

1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada öğretmen-öğrenci ilişkisi ile okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların prososyal davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır.

2. Çalışma Grubu

Bu çalışmanın çalışma grubunu İstanbul’daki okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden ve basit rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 139’u (%57,91) kız ve 101’i (%42,08) erkek toplam 240 çocuk oluşturmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmaya ilişkin verilerin toplanabilmesi amacıyla; öğretmen ve çocuğa yönelik bilgileri içeren “Kişisel Bilgi Formu”, çocukların prososyal davranışlarını ölçmek amacıyla “Çocuk Prososyallik Ölçeği” ve öğretmen ile çocuklar arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla “Öğretmen-Öğrenci İlişki Ölçeği- Kısa Formu” kullanılmıştır.

Genel Bilgi Formu: Öğretmenlerin ve çocukların demografik bilgilerine yönelik soruların yer aldığı bir formdur.

Çocuk Prososyallik Ölçeği (Öğretmen Formu): Bağcı (2015) tarafından geliştirilen ve geçerlik güvenirlik çalışması yapılan ölçek, Strayer (1985) tarafından geliştirilen Çocuk Dereceleme Anketi (Child Rating Questionnaire) ve Weir, Stevenson ve Graham (1980) tarafından geliştirilen Prososyal Davranış Anketine (Prosocial Behavior Questionnaire) dayanan, Bower (2012) tarafından düzenlenmiş bir ölçektir (Bağcı, 2015). Ölçek 22 maddeden oluşmaktadır ve tek boyutludur. Ölçeğin güvenirlik katsayısı .96 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınan yüksek puan, çocukların prososyal davranışlarının yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Öğretmen-Öğrenci İlişki Ölçeği- Kısa Formu: Pianta (2001) tarafından geliştirilmiş ve öğretmenin belli bir öğrenciyle kurduğu ilişkiyi algılama biçimini değerlendirmek amacıyla oluşturulmuş bir ölçektir. Türkçe’ye uyarlama çalışması Ası ve Karabay (2018) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin kısa formu 15 maddeden oluşan, yakınlık ve çatışma alt boyutlarını içeren 5’li likert tipi bir ölçektir. Yapılan güvenirlik analizleri sonunda, iç tutarlılık kat sayısı toplam puan açısından (cronbach alfa) .82 olarak, alt ölçekler boyutunda ise çatışma boyutu için .84, yakınlık alt boyutu için ise .76 olarak hesaplanmıştır (Ası ve Karabay, 2018).

3. Verilerin Toplanması

Bu araştırma için Medeniyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Etik Kurulu'ndan 2021/01-08 sayılı etik onay alınmıştır. Gerekli izinlerin alınmasının ardından araştırmacı tarafından 5-6 yaş grubu çocuklar ile çalışan okul öncesi öğretmenlerine ölçekler gönderilmiştir. Öğretmenlerin her çocuk için ayrı ayrı olarak ölçekleri doldurmaları istenmiştir. 251 adet formun geri dönüşü olmuştur. Ancak 11 tanesinin geçersiz olduğu tespit edilmiştir. 240 adet ölçek ile analizler yapılmıştır.

4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamın Çocuk Prososyallik Ölçeği ile Öğretmen-Öğrenci İlişki Ölçeği-Kısa Formu'ndan elde edilen bulgular Spss paket programı ile analiz edilmiştir.

Verilerin analizinde öğretmen-öğrenci ilişkisi ile çocukların prososyal davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu; ayrıca bağımsız değişkenin (öğretmen-öğrenci ilişkisi) bağımlı değişkeni (çocukların prososyal davranışları) yordama düzeylerini belirlemek amacıyla ise basit doğrusal regresyon analizi yöntemleri kullanılmıştır.

Verilerin analizinde .05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın alt problemlerine ilişkin elde edilen verilerin istatistiki analizleri doğrultusunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Öğretmen öğrenci ilişkisinin alt boyutları olan yakınlık ve çatışma ile çocukların prososyal davranışları arasındaki ilişkiye ilişkin bulgular Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Öğretmen-öğrenci arasındaki yakınlık ve çatışma düzeyleri ile çocukların prososyal davranışları arasındaki ilişkilere yönelik Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı analizi sonucu

	Prososyal davranış
Yakınlık	.51**
Çatışma	.14

Tablo 1'de yer verilen değişkenler arası ilişki incelendiğinde öğretmen- öğrenci ilişkisinde yakınlık boyutu ile prososyal davranış arasında pozitif yönde anlamlı ($r=.51$, $p<.01$) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öğretmen öğrenci ilişkisindeki çatışma boyutu ile çocukların prososyal davranışları arasında ise anlamlı düzeyde ilişki bulunmamaktadır ($r=.14$, $p>.05$).

Tablo 2'de öğretmen-öğrenci ilişkisinin yakınlık boyutunun çocukların prososyal davranışlarını yordama düzeyine ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Öğretmen-öğrenci arasındaki yakınlık düzeyinin çocukların prososyal davranışlarını yordamasına ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçları

	B	Standart Hata B	β	T	P
Yakınlık Düzeyi	,18	,024	,51	7,39	,00*
	R=0,51				
	R ² =0,26				
	F=54,65				

Tablo 2’de yer alan regresyon analizi sonucuna göre öğretmen-öğrenci arasındaki yakınlık düzeyi, çocukların prososyal davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı biçimde yordamaktadır (R=0,51, R²=0,26, F=54,65, p=.00<.01). Bu bulguya göre, öğretmen-öğrenci arasındaki yakınlık düzeyi çocukların prososyal davranışlarının %26’sını yordamaktadır.

Tablo 3’de öğretmen-öğrenci ilişkisinin çatışma boyutunun çocukların prososyal davranışlarını yordama düzeyine ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmen-öğrenci arasındaki çatışma düzeyinin çocukların prososyal davranışlarını yordamasına ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçları

	B	Standart Hata B	β	T	P
Çatışma Düzeyi	,189	,115	,144	1,652	,101
	R=0,144				
	R ² =0,021				
	F=2,738				

Tablo 3’de yer alan regresyon analizi sonucuna göre öğretmen-öğrenci arasındaki çatışma düzeyi çocukların prososyal davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı biçimde yordamamaktadır (R=0,144, R²=0,021, F=2,738, p=.101>.05).

4. Sonuç ve Tartışma

Öğretmen- öğrenci ilişkisinin okul öncesi dönem çocuklarının prososyal davranışları üzerindeki etkisinin incelendiği bu araştırmanın sonuçlarına göre öğretmen-öğrenci ilişkisinde yakınlık boyutu ile prososyal davranış arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu, çatışma boyutu ile ise çocukların prososyal davranışları arasında anlamlı düzeyde ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, öğretmen-öğrenci arasındaki yakınlık düzeyinin çocukların prososyal davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı biçimde yordadığı ve prososyal davranışlar üzerinde etkisi olduğu, çatışma düzeyinin ise çocukların prososyal davranışlarını istatistiksel açıdan anlamlı biçimde yordamadığı ve prososyal davranışlar üzerinde etkisi olmadığı belirlenmiştir. Bu bulgular öğretmenin çocuk ile kurduğu olumlu ilişkinin, çocuğun prososyal davranışları

üzerindeki etkisi konusunda dikkat çekicidir. Erken dönem çocuk bakımı ve eğitim ortamlarına giden çocuklar, zamanlarının önemli bir kısmını akranları ve yetişkinlerle sosyal etkileşime girerek geçirirler. Öğretmenler, okul öncesi sınıflarında prososyal alışverişi teşvik etmede, davranışsal beklentiler belirleyerek ve günlük aktiviteler sırasında çocukların prososyal davranışlarını şekillendirmede önemli bir rol oynarlar (Howes 2000; Myers ve Morris 2009; Pianta ve Stuhlman 2004; Spivak ve Howes 2011). Konu ile ilgili yapılan alanyazın taramasında da öğretmen-çocuk ilişkisinin çocuğun prososyal davranışıyla ilişkili olduğunu gösteren çalışmalara rastlanmıştır (Ferreira vd., 2016; Palermo vd., 2007). Myers ve Morris (2009) de öğretmen-çocuk yakınlığının, çocuklarının mizacına bakılmaksızın çocukların prososyal davranışlarıyla ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Berry ve O'Connor (2010), Hamre ve Pianta (2001) ile Howes, Hamilton ve Matheson (1994) tarafından yapılan çalışmalarda ise öğretmenleriyle yakın ve olumlu ilişkiler kuran çocukların, ilerleyen okul yıllarında daha çok olumlu sosyal davranış sergilediklerini ve daha fazla sosyal becerilere sahip olduklarını tespit etmiştir.

Bununla birlikte, bazı çalışmalarda çocuğun prososyal davranışında anne-öğretmen-çocuk ilişkilerinin rolü araştırılmıştır (Howes vd. 1994; Kienbaum vd., 2001; Mitchell-Copeland vd., 1997). Bu çalışmalarda, öğretmen-çocuk ilişkisi ve çocukların prososyal davranışları aynı bağlamda, yani okul öncesi bağlamında ölçülmüştür. Bu çalışmalarda da, öğretmen-çocuk ilişkisinin kalitesi ile çocukların prososyal davranışları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kienbaum, Volland ve Ulich (2001), öğretmen-çocuk ilişkisinin çocukların prososyal davranışlarına katkısının, anne-çocuk ilişkisinin katkısından daha belirgin olduğunu belirtmiştir.

Öğretmen-çocuk ilişkisinin kalitesi de çocukların prososyal davranışlarından etkilenmiştir (Badalà vd., 2008). Öğretmenin çocukların ihtiyaçlarını belirleyebilmek için onlarla tartışması, oynaması ve hissettiklerini ve ilgilerini paylaşması, çocuklarla yakın bir öğretmen-çocuk ilişkisi kurması daha gelişmiş bir öğrenme ortamı sağlayarak çocuğun okul öncesi deneyiminin kalitesini teşvik eder.

Araştırmada dikkat çeken diğer bir bulgu, öğretmen-öğrenci ilişkisindeki çatışma boyutunun çocukların prososyal davranışları üzerinde etkisinin olmamasıdır. Çatışma, çocuğun öğretmeni ile kurduğu olumsuz duygusal etkileşimleri, öğretmen tarafından olumsuz algılanan davranışları, davranışların etkili biçimde yönetilememesini içermektedir (Şahin, 2014). Çatışma boyutu genellikle çocuğun öğretmeni ile yaşadığı anlaşmazlığın karşılığıdır. Ogelman, Körükçü ve Ersan (2015) ile Akış ve Pırpır (2018), öğretmen-çocuk arasındaki çatışma düzeyi arttıkça, çocukların başkalarına yardım amaçlı sosyal davranışlarının anlamlı bir şekilde azaldığını tespit etmişlerdir. Birch ve Ladd (1998) ile Zimmer-Gembeck, Geiger ve Crick (2005) de öğretmen-öğrenci arasındaki çatışmalı ilişki durumunda çocukların daha düşük düzeyde prososyal davranış gösterdiği ve sosyal becerilerinin daha düşük düzeyde olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ve literatürde yer alan bilgiler ışığında öğretmen-öğrenci ilişkisinin çocuğun gelişiminde bütüncül olarak, pek çok gelişim alanı üzerinde etkili olabildiği ifade edilebilir.

Bu çalışma, öğretmen-çocuk arasındaki ilişkinin etkileşimi ve bunun prososyal davranış üzerindeki etkilerini açıklığa kavuşturmayı ve konu ile ilgili literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar öğretmenlerin öz bildirim yoluyla toplanmış, neden-sonuç ilişkisi açısından herhangi bir açıklama getirmeyen ve araştırma kapsamında belirlenen örneklem grubundan alınan veriler ile sınırlıdır. Okul öncesi öğretmenleri, sıcak etkileşimler ve açık iletişim ile karakterize edilen çocuklarla yakın ilişkileri teşvik ederek çocukların prososyal davranışlarını teşvik edebilir. Ek olarak, anne-çocuk ve baba-çocuk ilişkisinin prososyal davranışa etkisini inceleyen çalışmalar yürütülebilir. Araştırmacılara ebeveynlerin ve öğretmenlerin raporlarına ek olarak çocuğun doğrudan değerlendirmesi ile elde edilen verileri birleştiren çoklu yöntemleri kullanan, daha heterojen çocuk örneklerinden elde edilen ve boylamsal çalışmalarla desteklenen çalışmalar planlamaları ve yürütmeleri önerilebilir.

Kaynakça

2. Akış, G. ve Pırpır, D. A. (2018). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 5-6 yaş grubu çocukların okula uyumlarını yordayan değişkenlerin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 13(19), 21-49.
3. Anders, Y., H.-G. Roßbach, S. Weinert, S. Ebert, S. Kuger, S. Lehl, and J. von Maurice. (2012). "Home and Preschool Learning Environments and their Relations to the Development of Early Numeracy Skills." *Early Childhood Research Quarterly*. 27: 231–244. doi:10.1016/j.ecresq.2011.08.003.
4. Ası, D. Ş., ve Karabay, Ş. O. (2018). Öğrenci - Öğretmen İlişki Ölçeği-Kısa Formunun Türkçe'ye uyarlanması. *Ege Eğitim Dergisi / Ege Journal of Education*, 19(1), 67-82. Doi: 10.12984/eegefd.322358.
5. Badalà, F., Nouri-mahdavi, K., ve Raoof, D. A. (2008). NIH Public Access. *Computer*, 144(5), 724–732. <https://doi.org/10.1038/jid.2014.371>.
6. Bağcı, B. (2015). *Çocuk ve yetişkin prososyallik ölçeklerinin geçerlik güvenirlik çalışması ve çocuk ile anne-baba prososyal davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
7. Baker, J. A. (2006). Contributions of Teacher-child Relationships to Positive School Adjustment During Elementary School. *Journal of School Psychology*. 44: 211–229. doi:10.1016/j.sp.2006.02.2002.
8. Berry, D. ve O'Connor, E. (2010). Behavioral risk, teacher-child relationships, and social skill development across middle childhood: A child-by- environment analysis of change. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 31(1), 1-14.
9. Biddle, K. A. G, Nevarez, A.G, Henderson, W.J.R, ve Kerrick, A.V. (2014). *Early Childhood Education Becoming a Professional*. London: Sage
10. Birch, S., ve Ladd, G. (1998). Children's interpersonal behaviors and the teacher-child relationship. *Developmental Psychology*, 34(5), 934–946. doi:10.1037/0012-1649.34.5.934
11. Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss. Attachment, Vol. 1*, New York: Basic Books.
12. Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. Rev. ed. New York, NY: Basic Books.
13. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
14. Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology*, 22(6), 723–742. doi:10.1037/0012-1649.22.6.723
15. Curby, T. W., S. E. Rimm-Kaufman, and C. Cameron Ponitz. (2009). Teacher-child Interactions and Children's Achievement Trajectories Across Kindergarten and First Grade. *Journal of Educational Psychology*, 101: 912–925.
16. Davis, H. A. (2003). Conceptualizing the role and influence of student-teacher relationships on children's social and cognitive development. *Educational Psychologist*, 38, 207–234.
17. Dowling, M. (2014). *Young's Children Personal, Social, and Emotional Development*. 4th Edition. London: Sage
18. Drugli, M. B., and O. Hjemdal. (2013). Factor Structure of the Student-Teacher Relationship Scale for Norwegian School- age Children Explored with Confirmatory Factor Analysis." *Scandinavian Journal of Educational Research*, 57: 457–466. doi:10.1080/00313831.2012.656697.
19. Eisenberg, N., Fabes, R. and Spinrad, T. (2006). *Prosocial development*. In N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of child psychology: Social emotional, and personality development* (6th ed., pp. 646–718). New Jersey: Wiley.
20. Ferreira, T., Cadima, J., Matias, M., Vieira, J. M., Leal, T. and Matos, P. M. (2016). Preschool children's prosocial behavior: The role of mother-child, father-child and teacher-child relationships. *Journal of Child and Family Studies*, 25(6), 1829-1839.

21. Hamre, B. K., B. Hatfield, R. C. Pianta, and F. Jamil, (2014). Evidence and Domain specific Elements of Teacher-child Interactions: Associations with Preschool Children's Development. *Child Development*, 85: 1257–1274. doi:10.1111/ cdev.12184.
22. Hamre, B. K., and Pianta, R. C. (2001). Early teacher-child relationships and the trajectory of children's school outcomes through eighth grade. *Child Development*, 72, 625-638.
23. Hamre, B. K., and R. C. Pianta. (2005). Can Instructional and Emotional Support in the First-grade Classroom Make a Difference for Children at Risk of School Failure?. *Child Development*, 76: 949–967. doi:10.1111/j.1467-8624.2005. 00889.x.
24. Hay, D., Payne, A. and Chadwick, A. (2004). Peer relations in childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 45(1), 84–108. doi:10.1046/j.0021-9630.2003.00308.x.
25. Howes, C., Hamilton, C. E. And Matheson, C.C. (1994). Children's relationships with peers: Differential associations with aspects of the teacher-child relationship. *Child Development*, 65(1), 253-263.
26. Howes, C. (2000). Social-emotional classroom climate in child care, child-teacher relationships and children's second grade peer relations. *Social Development*, 9(2), 191–204.
27. Hughes, J. N., W. Luo, O. Kwok, and L. K. Loyd. (2008). Teacher–Student Support, Effortful Engagement, and Achievement: A 3-year Longitudinal Study. *Journal of Educational Psychology*, 100: 1–14. doi:10.1037/0022-0663.100.1.1.
28. Jerome, E., Hamre, B. and Pianta, R. (2009). Teacher–child relationships from kindergarten to sixth grade: Early childhood predictors of teacher-perceived conflict and closeness. *Social Development*, 18(4), 915–945. doi:10.1111/j.1467-9507.2008.00508.x
29. Kienbaum, J., Volland, C. and Ulich, D. (2001). Sympathy in the context of mother-child and teacher-child relationships. *International Journal of Behavioral Development*, 25(4), 302–309. doi:10.1080/01650250143000076.
30. Malaguzzi, L. (1998). History, ideas, and basic philosophy: An interview with Lella Gandini. In C. Edwards, L. Gandini, ve G. Forman, (Eds.), *The hundred languages of children: The Reggio Emilia approach–advanced reflections* (pp. 49–97). Santa Barbara, CA: Praeger.
31. Mitchell-Copeland, J., Denham, S. and Demulder, E. (1997). Q-sort assessment of child–teacher attachment relationships and social competence in the preschool. *Early Education and Development*, 8(1), 27–39. doi:10.1207/s15566935eed0801.
32. Murray, C., G. A. Waas, and K. M. Murray. (2008). Child Race and Gender as Moderators of the Association Between Teacher-child Relationships and School Adjustment. *Psychology in the Schools*, 45: 562–578. doi:10.1002/pits.20324.
33. Myers, S., and Morris, A. (2009). Examining associations between effortful control and teacher-child relationships in relation to head start children's socioemotional adjustment. *Early Education and Development*, 20(5), 756–774. doi:10.1080/10409280802571244.
34. O'Connor, E., and McCartney, K. (2007). Attachment and cognitive skills: An investigation of mediating mechanisms. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28(5), 458–476. doi:10.1016/j.appdev.2007.06.007
35. Ogelman, H., Körükçü, Ö., ve Ersan, C. (2015). Anne ve öğretmen ile olan ilişkilerin okul öncesi dönem çocuklarının akran ilişkilerini yordayıcı etkisinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19, 179-206.
36. Palermo, F., Hanish, L. D., Martin, C. L., Fabes, R. A., and Reiser, M. (2007). Preschoolers ' academic readiness: What role does the teacher-child relationship play?. *Early Childhood Research Quarterly*, 22(4), 407-422.
37. Pianta, R. C. (1999). *Enhancing relationships between children and teachers*. Washington, DC: American Psychological Association.

38. Pianta, R., Hamre, B. and Stuhlman, M. (2003). Relationships between teachers and children. In W. Reynolds ve G. Miller (Eds.), *Handbook of psychology* (Vol 7): Educational psychology (pp. 199–234). Hoboken, NJ: Wiley.
39. Pianta, R. C., Nimetz, S. L. and Bennett, E. (1997). Mother-child relationships, teacher-child relationships, and school outcomes in preschool and kindergarten. *Early Childhood Research Quarterly*, 12, 263–280.
40. Pianta, R. and Stuhlman, M. (2004). Teacher-child relationships and children's success in the first years of school. *School Psychology Review*, 33(3), 444–458.
41. Portilla, X., Ballard, P., Adler, N., Boyce, W. T., and Obradovic, J. (2014). An integrative view of school functioning: Transactions between self-regulation, school engagement, and teacher-child relationship quality. *Child Development*, 85(5), 1915– 1931.
42. Roorda, D., Verschueren, K., Vancraeyveldt, C., Craeyevelt, S. Van, and Colpin, H. (2014). Teacher-child relationships and behavioral adjustment: Transactional links for preschool boys at risk. *Journal of School Psychology*, 52(5), 495–510. doi:10.1016/j.jsp.2014.06.004.
43. Santrock, J. W. (2007). *Perkembangan Anak (Child Development)*. Eleventh edition Volume 1 Translated by Mila Rachmawati ve Anna Kuswanti. Jakarta: Erlangga
44. Spivak, A., and Howes, C. (2011). Social and relational factors in early education and prosocial actions of children of diverse ethnocultural communities. *Merrill-Palmer Quarterly*, 57(1), 1–24. doi:10.1353/mpq.2011.0002.
45. Swick, K. and Williams, R. (2006). An analysis of Bronfenbrenner's bio-ecological perspective for early childhood educators: Implications for working with families experiencing stress. *Early Childhood Education Journal*, 33(5), 371–378. doi:10. 1007/s10643-006-0078-y
46. Şahin, D. (2014). Öğretmen-öğrenci ilişki ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*. 13(25), 87-102.
47. Villasenor, P. (2017). The different ways that teachers can influence the socio-emotional development of their students: A literature review. <http://pubdocs.worldbank.org/en/285491571864192787/Villaseno-The-different-ways-that-teachers-can-influence-the-socio-emotional-dev-of-students.pdf>.
48. Wang, Y., Kajamies, A., Hurme, T., Kinoshita, J. and Palonen, T. (2018). Now it's Your Turn. Preschool Children's Social and Emotional Interaction in Small Groups. *Journal of Early Childhood Education Research*, Volume 7, Issue 2, 2018, pp. 255-281.
49. Webb, M-Y. L., and S. Neuharth-Pritchett. (2011). Examining Factorial Validity and Measurement Invariance of the Student- teacher Relationship Scale. *Early Childhood Research Quarterly*, 26: 205–215. doi:10.1016/j.ecresq.2010.09.004.
50. Wentzel, K. (2015). Prosocial Behaviour and Schooling. *Encyclopedia on Early Childhood Development*. 1–5.
51. Zahn-Waxler, C., Radke-Yarrow, M., Wagner, E., and Chapman, M. (1992). Development of concern for others. *Developmental Psychology*, 28(1), 126–136. doi:10.1037//0012-1649.28.1.126.
52. Zimmer-Gembeck, M. J., Geiger, T. C. and Crick, N. R. (2005). Relational and physical aggression, prosocial behavior, and peer relations gender moderation and bidirectional associations. *Journal of Early Adolescence*, 25 (4), 421-452.

Lise Biyoloji Öğretmenlerinin Çevre Kirliliği Müfredatıyla İlgili Görüşleri ve Alternatif Çevre Kirliliği Öğretim Yöntemlerine İlişkin Durumlarının Belirlenmesi

Araştırmacı Bektaş Güleçyüz¹ , Prof.Dr. Tahir Atıcı¹

¹Gazi Üniversitesi

Özet

Çevre kirliliğinin doğrudan canlıların hayatlarına etki eden ve hayat kalitesini düşüren bir özelliğinin olması, çevre kirliliğinin araştırılması, öğretilmesi ve önlem alınması gereken öncelikli alanlar arasında olmasını sağlamaktadır. Bu durumun önemli basamaklarından biri öğretim ve eğitim ortamlarında insanların gündeminde olmasını sağlayıp bilincin gelecek nesillerce içselleştirilerek aktarılmasını gerekmektedir. Bu bağlamda çevre okuryazarı nesillerin yetiştirilmesi git gide önem kazanmaktadır. Bu çalışmada; nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Örneklem, amaçlı örneklem yöntemiyle oluşturularak, zengin bilgi düzeyleri derinlemesine araştırılabilecektir. Araştırmanın örneklemini Ankara'da görev yapan 30 ve diğer illerde görev yapan 100 toplamda 130 Lise biyoloji öğretmenidir. Öğretmenlerin seçilmesinde ön koşul son beş yılda en az bir yıl çevre kirliliği eğitimi vermiş olmaktır. Araştırmanın problemini 'lise biyoloji öğretmenlerinin çevre kirliliği müfredatıyla ilgili görüşleri ve alternatif çevre kirliliği öğretim yöntemlerine ilişkin durumları nelerdir?' sorusu oluşturmaktadır. Sorular araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır ve verilerin toplanmasında "yapılandırılmış görüşme formu" kullanılmıştır. Görüşme sorularında esneklik kullanılmamıştır. Veriler frekans analizi yapılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda öğretmenlerin görüş frekansları belirlenmiştir. Daha sonraki çalışmalar için öğretmenlerin çevre kirliliği öğretimlerine yönelik alternatif yöntem tutumlarının geliştirileceği çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelime: Çevre kirliliği, Çevre konuları, Öğretmen görüşleri, Ekoloji eğitimi.

Abstract

The fact that environmental pollution has a feature that directly affects the lives of living things and reduces the quality of life ensures that environmental pollution is among the priority areas that should be researched, taught and precautions should be taken. One of the important steps of this situation is to ensure that it is on the agenda of people in education and training environments and that consciousness should be internalized and transferred by future generations. In this context, it is becoming increasingly important to raise environmentally literate generations. In this study; qualitative research method has been used. The sample will be created with purposeful sampling method, and rich knowledge levels can be investigated in depth. The sample of the study is 130 high school biology teachers in total, 30 working in Ankara and 100 working in other provinces. The prerequisite for choosing teachers is to have provided environmental pollution training for at least one year in the last five years. The problem of the study is "What are the opinions of high school biology teachers about the environmental pollution curriculum and their status regarding alternative environmental pollution teaching methods?" The questions were prepared by the researchers and the "structured interview form" was used to collect the data. Flexibility was not used in the interview questions. The data were analyzed by frequency analysis. As a result of the research, the teachers' sight frequencies were determined. For further studies, it is recommended to conduct studies to develop alternative method attitudes of teachers towards environmental pollution teaching.

Keywords: Environmental pollution, Environment curriculum, Teachers' opinions, Ecology education.

Giriş

Çevre diğer canlıların karşılıklı olarak etkileşim içinde bulunduğu, biyolojik, kimyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel bütün faaliyetlerini sürdürdüğü bir ortamdır (Daştan ve Hacer, 1999). Birleşmiş Milletlerce, 1972 yılında Stocholm’de düzenlenen konferansta çevre ve çevre sorunları gündeme getirilmiştir ve BM İnsan Çevresi Bildirisi kabul edilmiştir. Çevreyi korumanın aciliğine vurgu yapılmış ve koruma görevinin dünyadaki tüm insanların görevi olduğu dile getirilmiştir (Bozlağan, 2004). 1992 yılında gerçekleştirilen, Rio daki Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda çevre eğitimiyle ilgili önemli kararlar alınmıştır Burada hem Gündem 21 eylem planı hem de orman ilkeleri kabul edilmiştir. (Çamur ve Vaizoglu, 2007). Gelecek nesillerin daha sağlıklı ve güvenilir bir ortamda yaşamalarını sağlamak için çevreye duyarlı bireyler yetiştirmek, bir zorunluluk haline gelmiştir. Çevre sorunlarının ortaya çıkmasında etkili olan bireylerin, bu sorunların giderilmesinde de; üzerlerine düşen sorumlulukların neler olduğu bilincine ulaştırılmaları gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi, ancak etkin bir çevre eğitimi ile mümkün olacaktır (Altın, Bacanlı ve Yıldız, 2002). Çevre için eğitimin temel amacı, bireyin çevresini bir bütün olarak kavraması, çevreyle etkileşiminde eleştireci bir bakış geliştirmesi, çevre ile ilgili konularda duyarlı, bilinçli, girişken bir “eko-yurttaş”, gezegenine sahip çıkan “dünya vatandaşı” olarak yetişmesidir (Atasoy ve Ertürk, 2008). Durum, sınırlı bir bağlamda daima gerçekleşen bir olgudur (Miles ve Huberman 1994). Durum çalışması, sınırlı bir sistemin nasıl işlediği ve çalıştığı hakkında sistematik bilgi toplamak için çoklu veri toplama kullanılarak o sistemin derinlemesine incelenmesini içeren metodolojik bir yaklaşımdır (Chmiliar, 2010). Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, her çocuğun mutluluk, sevgi ve anlayış atmosferinde ve çevreleriyle uyumlu bir şekilde büyümesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sözleşme, çocuğun eğitiminin çocukların doğal çevreye saygı geliştirmesine yardımcı olması gerektiğini ve çevrenin çocuğun sağlığını geliştirmesi gerektiğini ilan etmiştir (Pluhar, Piko, Kovacs ve Uzzoli, 2009). Öğrencilerin çevre sorunlarının büyük bir kısmının farkında oldukları ve konulara karşı daha bilinçli ve duyarlı olması gereken yetişkinlerden (ebeveynler, yöneticiler vb.) Daha fazla duyarlılık beklemektedirler (Ercan, 2011). İlk okul öğretmen adayları, çevre bilincinin tanıtılmasına yönelik ders sayısı açısından ilkökul müfredatını yetersiz görmekte ve ayrı bir çevre dersine ihtiyaç olduğuna inanmaktadır (Bozdemir, Kodan, Akdaş, 2014). Çevre eğitimi, bireyin doğumu ile aile içinde başlar ve ilk ve yüksek öğrenimi boyunca devam eder. Ancak çevre eğitimi, bir birey sosyal yaşamı ve sosyal ilişkileriyle de farkındalık kazandığı için resmi eğitim kurumlarıyla sınırlandırılmaz. Bu bağlamda medya, çevre eğitiminde önemli bir araçtır. Hatta bir tür okul olarak düşünülebilir (Ors, 2012).

Amaç

Mevcut biyoloji öğretim programındaki "Güncel Çevre Sorunları ve İnsan" ünitesine ait kazanımların içerisine dağıtılmış olarak bulunan çevre kirliliği konusu hakkında, lise biyoloji öğretmenlerinin kazanımlar hakkındaki görüşleri ve ders işleme durumlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- Öğretmenler kazanımları nasıl anlamlandırmışlardır?
- Kazanımların yeterlilikleri hakkındaki görüşleri nelerdir?
- Kazanımlarda eksik ya da düzeltilmesi gereken alanlar hakkındaki görüşleri nelerdir?
- Kazanımların kitap yazma, soru yazma ve ölçme süreçlerine etkisi hakkındaki görüşleri nelerdir?
- Kazanımların öğrenme süreçlerine etkisi hakkındaki görüşleri nelerdir?
- Kazanımların hazırlanışlarına bağlı olarak kullanılabilecek öğretim yöntem ve tekniklerine ilişkin görüşleri nelerdir?
- Kazanımların konu, kitap ve öğrenci özellikleriyle tutarlılıkları hakkındaki görüşleri nelerdir?
- Kazanım yönlendirmelerine bağlı olarak hangi öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmışlardır?

Değişen çevre koşullarına ayak uydurmaya çalışan toplum ve eğitim sistemi kendisi de değişimler göstermektedir. Türk eğitim sistemi de pandemi den önce yeni bir yapılanmanın eşiğindeydi, bu bağlamda bu araştırma iyileştirmeler ve gelecekteki yeni programlar için temel teşkil edebilecektir.

Yöntem

Araştırma modeli

Nitel araştırma yöntemlerinden “Durum Çalışması” kullanılmıştır. Durum çalışması; tek bir durum ya da olayın derinlemesine boyutsal olarak incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek ortamda neler olduğuna bakıldığı bir yöntemdir. Elde edilen sonuçlarla olayın neden o şekilde oluştuğu ve gelecek çalışmalarda nelere odaklanması gerektiğini ortaya koyar (Davey, 1991). Örneklem, amaçlı örneklem yöntemiyle oluşturulmuştur. Bu sayede zengin bilgi düzeyleri derinlemesine araştırılabilecektir.

Çalışma grubu

Araştırmanın örneklemini son beş yılda en az bir yıl çevre kirliliği konusunu anlatmış olan Ankara'dan 30, İstanbul'dan 21, Samsun'dan 10 öğretmen ve farklı illerden 69 öğretmendir. Toplamda 130 öğretmene ulaşılmıştır ve örneklere ulaşmada kartopu yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 1: Çalışma grubunun cinsiyet özellikleri.

Cinsiyet	f	%
Kadın	107	82,3
Erkek	23	17,7
Toplam	130	100

Tablo 2: Çalışma grubunun öğrenim durumları.

Eğitim durumu	f	%
Lisans	75	57,7
Tezsiz Yüksek lisans	35	26,9
Tezli Yüksek lisans	16	12,3
Doktora	4	3,1
Toplam	130	100

Tablo 3: Çalışma grubunun görev süreleri.

Görev süresi	f	%
1- 5 yıl	11	8,5
6- 10 yıl	30	23,1
11- 15 yıl	24	18,5
16- 20 yıl	22	16,9
21 yıl ve üzeri	43	33,1
Toplam	130	100

Tablo 4: İllere göre katılımcı sayıları.

Ankara	30	Çanakkale	2	Bartın	1	Kırşehir	1
İstanbul	21	Düzce	2	Burdur	1	Kocaeli	1
Samsun	10	Elazığ	2	Denizli	1	Kütahya	1
Mersin	8	Kırıkkale	2	Edirne	1	Malatya	1
Hatay	4	Sakarya	2	Erzurum	1	Mardin	1
Balıkesir	3	Şanlıurfa	2	Eskişehir	1	Osmaniye	1
Bursa	3	Tekirdağ	2	Gaziantep	1	Rize	1
İzmir	3	Tokat	2	Giresun	1	Siirt	1
Konya	3	Afyonkarahisar	1	Kahramanmaraş	1	Sinop	1
Ordu	3	Amasya	1	Karabük	1	Zonguldak	1
Ağrı	2	Antalya	1	Kayseri	1		

Veri toplama araçları

18 soruluk 4 gruptan oluşan yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Birinci grup 6 soruluk demografik bilgi alanıdır. İkinci grup 3 soruluk son 5 yıldaki durumu ve ek hizmet içi eğitimi sorgulamaktadır. Üçüncü grup 7 soruluk kazanımlar hakkındaki öğretmen görüşleridir. Dördüncü grup 2

soruluk öğretim yöntem ve teknikleri sorusudur. Veri toplama aracı, 3 alan uzmanı görüşü, 1 ölçme uzmanı görüşü ve 1 dil uzmanı görüşü alınarak geri dönütlerin değişiklikleri uygulanarak hazırlanmıştır. Veri toplama aracının açık uçlu sorularının tutarlılığı 2 farklı araştırmacı ile Miles ve Huberman'ın formülü (Güvenirlilik = görüş birliği / görüş birliği + görüş ayrılığı) kullanılarak 0,88 olarak hesaplanmıştır. Görüşme formundaki sorular aşağıda sunulmuştur.

- Son 5 yılda 10. sınıflarda derse girdiğiniz okul türünü seçiniz / yazınız. (Birden fazla ise ders sayısı çok olanı belirtiniz.)
- Çevre kirliliğini (10. sınıf çevre sorunları başlığı altında) son 5 yılda ne sıklıkla anlattınız? (Hiç cevabını veren 4 katılımcının verileri değerlendirilmeye alınmamıştır.)
- "Çevre kirliliği" ile ilgili meslek içi bir eğitime veya projeye katıldınız mı? (Hayır, Evet, Erasmus+ projesine katıldım, Evet, Erasmus+ projesine katıldım, Evet, Hizmet içi eğitim aldım, Diğer.)
- "Çevre kirliliği" konusu ve kazanımlarının 10. sınıfta olmasını uygun buluyor musunuz? (Evet, Öğrenci yaş ve hazırbulunuşluğu açısından uygun, Hayır, 9. sınıfta olmalı, geç veriliyor, Hayır, 11. sınıfta olmalı, erken veriliyor, Hayır, 12. sınıfta olmalı, erken veriliyor, Hayır, Her sınıf düzeyinde olmalı, Diğer.)
- "Çevre kirliliği" konusunun yıllık toplam ders saatindeki payının artmasının gerektiğini düşünüyor musunuz? (Evet, Kararsızım, Hayır.)
- Müfredat ve dersleri planlama ile görevlendirilseniz, "Çevre kirliliği" adında ve kapsamında yeni bir ders açar mısınız? (Evet, Kararsızım, Hayır.)
- "Çevre kirliliği" konusunun biyoloji dersi öğretim programındaki önem derecesi hakkındaki görüşünüzü seçiniz. (1.önemsiz – 7.çok önemli dereceleme)
- Müfredattaki "çevre kirliliği" konusunu nasıl değerlendirirsiniz?
- "Çevre kirliliği" konusunu barındıran görselde verilen kazanımlar için aşağıda verilen ifadelerle katılma derecelerini seçiniz. (Hiç katılmıyorum – Kesinlikle katılıyorum 5 li dereceleme)
 - Çevre kirliliği konularının bu üç kazanımla işlenmesi yeterlidir.
 - Kazanımların alt açıklamaları yeterince açık ve nettir.
 - Kazanımların alt açıklamaları, konunun ne kadar işleneceğinin sınırlarını net olarak belirtir.
 - Kazanımlar, uygulama yapmaya uygundur.
 - Kazanımlar, biyoloji dersi temel öğretim hedefleri için yeterlidir.
 - Kazanımlar, soru yazmak için uygun hazırlanmıştır.
 - Kazanımlar, günlük hayata uymaktadır.
 - Kazanımlar ve konu dağılımları tutarlıdır.
 - Kazanımlar, yazılan kitapların birbirinden farklı içerikler bulundurmasına neden olmaktadır.
 - Kazanımların kapsamı ortalama öğrenci seviyesine uygundur.
 - Kazanım içerikleri, başarılı öğrencilerin sıkılmasına neden olmaktadır.
 - Kazanımlar, öğrenci merkezli hazırlanmıştır.
 - Kazanımlar, öğrenci farklılıklarını dikkate almaktadır.
 - Öğrenciler bu kazanımlara yönelik öğrenmelere değer verir.
 - Çevre kirliliği konusu biyoloji dersi içerisindeki en önemli konudur.
- Müfredatta mevcut "çevre kirliliği" konularına eklenmesinin gerektiğini düşündüğünüz hususları (konu, başlık, örnek olay, yeni kazanım vb.) varsa açıklayınız.
- "Çevre kirliliği" konularını işlerken verimli olacağını düşündüğünüz öğretim yöntem ve tekniklerini seçiniz. (Öğretmeni merkeze alan yöntemler, Öğrenciyi merkeze alan yöntemler, Diğer.)
- Son 5 yılda "çevre kirliliği" konularını işlerken, "çevre kirliliği" kazanımlarına uygun olarak gerçekleştirdiğiniz öğretim etkinliklerini işaretleyiniz / belirtiniz.

Verilerin analizi

Verilerin incelenmesinde içerik analizi uygulanmıştır. Bu yöntemle verilerin anlaşılmasının ve yorumlanmasının kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Sorulardan olabildiğince fazla veri toplanması amaçlanmıştır. Sorularda diğer kısmı eklenerek katılımcıların istediklerini eklemeleri ve dönüt vermeleri sağlanmıştır. Açık uçlu sorularda iki araştırmacı alt alan ve temaları oluşturarak tutarlılığını sınamıştır. Verilen cevaplar temalara dağıtılarak anlaşılabilirliği ve yorumlanma kolaylığı artırılmıştır. Sonuç olarak elde edilen ve düzenlenen veriler yorumlanmıştır.

Bulgular

Çalışma sorularının özet tablo veya grafikleri aşağıda bulunmaktadır.

Tablo 5: Çevre kirliliğini son 5 yılda ne sıklıkla anlattınız? Sorusunun değerleri.

Anlatma süresi	f	%
Bir yıl	4	3,1
İki yıl	29	22,3
Üç yıl	15	11,5
Dört yıl	12	9,2
Beş yıl	70	53,8
Toplam	130	100,0

Tablo 6: "Çevre kirliliği" ile ilgili meslek içi bir eğitime veya projeye katıldınız mı? Sorusunun değerleri.

Eğitim ve ya projeye katılma durumu	f	%
Evet	25	19,2
Hayır	105	80,8
Toplam	130	100,0

Tablo 7: "Çevre kirliliği" ile ilgili meslek içi bir eğitime veya projeye katıldınız mı? Sorusuna verilen evet cevaplarının dağılımları.

Katılımcıların katıldığı çalışma örnekleri	f	%
Evet, Hizmet içi eğitim aldım.	13	48,1
Evet, eTwinning projesine katıldım.	8	29,6
Evet, Erasmus+ projesine katıldım.	1	3,7
Sıfır atık projesi	2	7,4
TÜBİTAK 4006 projesi	2	7,4
STK eğitimleri	1	3,7
Toplam	27	100

Görüşme sorusunda evet cevaplarının örnek cümleleri.

M1: Evet, eTwinning projesine katıldım., Evet, Hizmet içi eğitim aldım., Sıfır Atık Projesinde 3 yıldır çalışıyoruz.

M2: STK eğitimlerine katıldım.

M3: 4006 projeleri kapsamında okul projesi geliştirdik.

Tablo 8: "Çevre kirliliği" konusu ve kazanımlarının 10. sınıfta olmasını uygun buluyor musunuz? Sorusunun cevap dağılımları.

Görüşler	f	%
Evet, Öğrenci yaş ve hazırbulunuşluğu açısından uygun.	39	30,0
Hayır, 9. sınıfta olmalı, geç veriliyor.	40	30,8
Hayır, Her sınıf düzeyinde olmalı.	49	37,7
Hayır bu seviyeye gelmeden önce verilmiş olmalı	1	0,8
Sorudan ilgisiz	1	0,8
Toplam	130	100

Tablo 9: "Çevre kirliliği" konusunun yıllık toplam ders saatindeki payının artmasının gerektiğini düşünüyor musunuz? Sorusunun cevap dağılımı.

Görüşler	f	%
Evet	93	71,5
Kararsızım	17	13,1
Hayır	20	15,4
Toplam	130	100,0

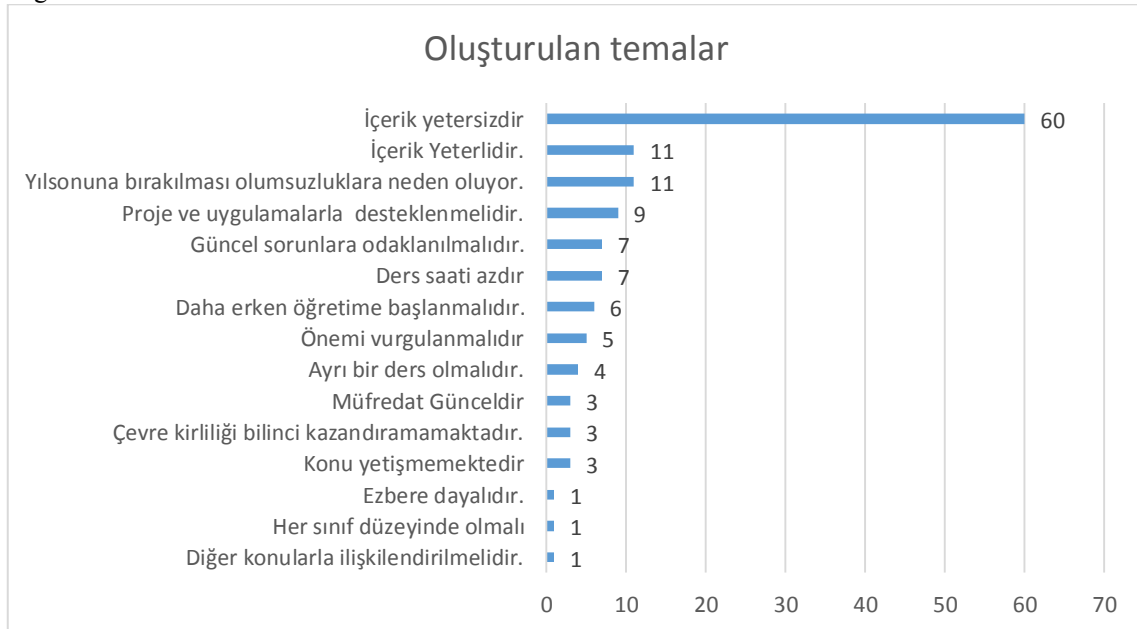
Tablo 10: Müfredat ve dersleri planlama ile görevlendirilseniz, "Çevre kirliliği" adında ve kapsamında yeni bir ders açar mısınız? Sorusunun cevap dağılımı.

Görüşler	f	%
Evet	88	67,7
Kararsızım	23	17,7
Hayır	19	14,6
Toplam	130	100,0

Tablo 11: "Çevre kirliliği" konusunun biyoloji dersi öğretim programındaki önem derecesi hakkındaki görüşünüzü seçiniz. Sorusunun cevap dağılımları.

1 - 7 arasında derecelendirme	f	%
1	0	0,0
2	8	6,2
3	4	3,1
4	11	8,5
5	16	12,3
6	23	17,7
7	68	52,3
Toplam	130	100

Grafik 1: Müfredattaki "çevre kirliliği" konusunu nasıl değerlendirirsiniz? Sorusuna verilen cevaplardan oluşturulan tema dağılımları.

Görüşme sorusuna verilen cevaplarının örnek cümleleri.

M1: Sene sonunda olduğundan müfredat yetiştirememe ve öğrencilerin sene sonu okula devam sorunu yaşamaları nedeniyle layıkıyla işlenemiyor

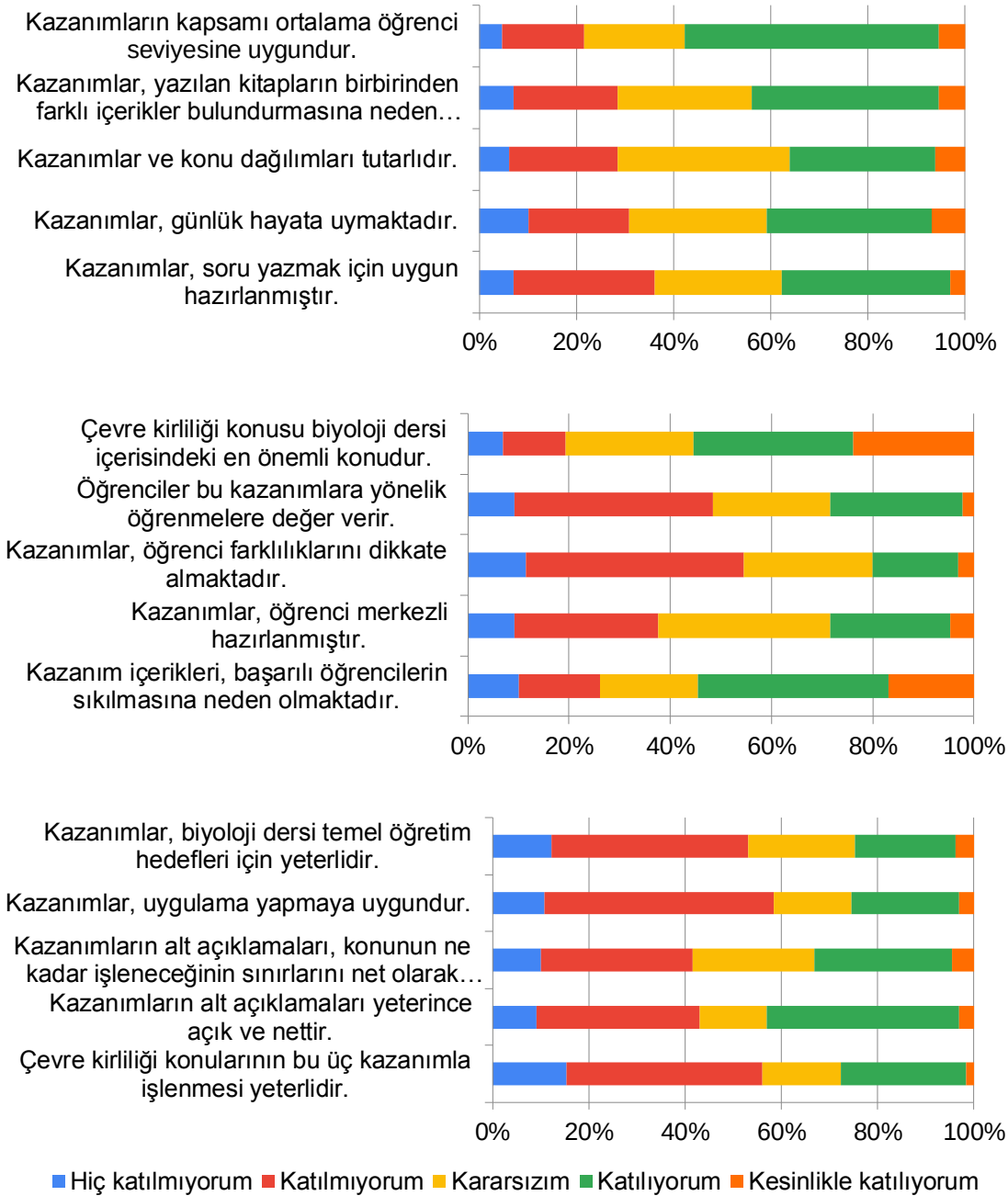
M2: Daha kapsamlı olmalı ve çözüm odaklı yaklaşımlar içermeli.

M3: Çok yetersiz ve yüzeysel.

M4: Gayet iyi tasarlanmış.

M5: Bence yetersiz. Eskiden Çevre Bilgisi dersi vardı. Çevre başlığında bir ders olmalı. Uygulamalı 2 ders ve tüm yıllarda olmalı.

Grafik 2: "Çevre kirliliği" konusunu barındıran görselde verilen kazanımlar için aşağıda verilen ifadelere katılma derecelerini seçiniz. Sorusunun dağılımları.

Tablo 12: Müfredatta mevcut "çevre kirliliği" konularına eklenmesinin gerektiğini düşündüğünüz hususları (konu, başlık, örnek olay, yeni kazanım vb.) varsa açıklayınız. Sorusunun dağılımları.

Oluşturulan Temalar	f	%
Uygulama örnekleri eklenmeli/artmalıdır.	9	19,6
Etkinlikler eklenmeli / artırılmalıdır.	7	15,2
Projeler eklenmelidir.	7	15,2
Bölgelerin farklılıklarına göre çeşitlendirilmeli	4	8,7
Güncelliği artırılmalı / sık güncellenmelidir	4	8,7
Dijital kirlilik konusu eklenmelidir.	3	6,5
Avcılığın zararları eklenmelidir.	1	2,2
Ağaç kıymalarının zararları eklenmelidir.	1	2,2

Yeni Kazanım: Çevre kirliliğini önlemede alınabilecek önlemler için çözüm yolları üretir.	1	2,2
Yeni Kazanım: Geri dönüşüm, ileri dönüşüm, kirli alanların, rekreasyonu uygulamaları, kirlilik ve çevre hukuku ilişkisini kavrar.	1	2,2
Yeni Kazanım: Plastik atık kirliliğinin önemini bilir.	1	2,2
Yeni Kazanım: Çevre kirliliğinin dünya çapında imzalanan protokollerin önemini kavrar.	1	2,2
Yeni Kazanım: Sulak alanların korunması, su kullanımında geri dönüşüm ile ilgili çözüm yolları üretir.	1	2,2
Yeni Kazanım: Uygulamalı kompost yapımı, uygulamalı sıfır atık uygulamaları, uygulamalı katı atık yönetimini açıklar.	1	2,2
Yeni Kazanım: Suyun önemini kavrar.	1	2,2
Yeni Kazanım: Sıfır atık projesinin farkına varır.	1	2,2
Yeni Kazanım: Soyu tükenen canlıların ekosisteme etkilerini bilir.	1	2,2
Yeni Kazanım: Küresel ısınmayı anlar.	1	2,2
Toplam	46	100

Görüşme sorusuna verilen cevaplarının örnek cümleleri.

M1: Yakın çevre sorunları ile ilgili etkinlikler eklenebilir.

M2: "Yerel, ulusal ve küresel bağlamda çevre kirliliğinin önlenmesine yönelik projeler geliştirir." kazanım cümlesi olabilir. Söylemden ziyade öğrenmede eylem önemlidir. Öğrencilerin özellikle yakın çevresindeki çevre sorunlarını farketme, bu sorunlara karşı duyarlılık oluşturmak, bireysel veya grup olarak çözüm üretmek için etkin katılımlarını sağlamak son derece önemlidir. "Öğrencilerin öncelikle yakın çevresindeki çevre sorunları ile ilgili proje yapmaları sağlanır." kazanım açıklaması olabilir. Öğrenciden olağanüstü çözüm ve proje beklentisi olmadan, her öğrencinin kendi hızında ve gelişimi çerçevesinde ürün ortaya çıkaracağı düşünülerek konu için aktif katılım sağlanmış olacaktır. Öğrenci bir çözümün parçası olduğu müddetçe aktif olarak öğrenir ve öğrendikleri kalıcı olur.

M3: Müfredat biraz daha detaylandırılıp hem coğrafi yere göre olan kirlenmeler hem de bireylerin sorumluluklarından daha çok bahsedilmeli. sosyal sorumluluk projeleri olmalı.

M4: Başlıklar yeterli olabilir fakat öğrencilerin yaşadıkları bölge ve ortam koşullarına uygun olarak daha fazla bilgi ve örnek olmalı diye düşünüyorum ayrıca öğrencilerle çevre kirliliğine yönelik uygulamalar yapmaya imkân verecek etkinlik örnekleri kitaplarda yer alabilir çevre sorunları ile ilgili yakın zamanda yaşanmış örneklerle yer verilebilir

Tablo 13: "Çevre kirliliği" konularını işlerken verimli olacağını düşündüğünüz öğretim yöntem ve tekniklerini seçiniz/yazınız. Sorusunun dağılımları

Görüşler	f	%
Öğrenciyi merkeze alan yöntemler	123	83,1
Öğretmeni merkeze alan yöntemler	9	6,1
Proje	8	5,4
Gezi	5	3,4
Dijital içerik	1	0,7
STEM	1	0,7
Soru cevap	1	0,7
Toplam	148	100,0

Tablo 14: Son 5 yılda "çevre kirliliği" konularını işlerken, "çevre kirliliği" kazanımlarına uygun olarak gerçekleştirdiğiniz öğretim etkinliklerini işaretleyiniz. Sorusunun dağılımları.

Öğretim etkinlikleri	f	%
Öğrencilere açıklamalar yaparak konuyu anlatma	114	22,9
Belgesel izletme	102	20,5
Proje ödevi verme	81	16,3
Ders animasyonu izletme	53	10,6

Gezi düzenleme	24	4,8
Deney yaptırma	21	4,2
Web 2.0 araçları kullanma	17	3,4
Konunun zihin haritasını hazırlatma	16	3,2
Röportaj yaptırma	15	3,0
Kulüp kurma	15	3,0
Sosyal hizmet etkinliği düzenleme	13	2,6
Drama yaptırma	10	2,0
Konuyla ilgili şarkı hazırlama	7	1,4
Simülasyon yazılımı kullanma	5	1,0
Sanal gerçeklik uygulamaları kullanma	4	0,8
Seminer	1	0,2
Toplam	498	100

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu kısımda dört gruptan oluşan on sekiz soru için elde edilen veriler sırasıyla incelenmiştir, tartışılmıştır ve sonuçlara varılmıştır. Tablo 5 teki veriler incelendiğinde son beş yılda aralıksız her yıl “çevre kirliliği” konusunu anlatan katılımcı oranı %53 tür. Katılımcıların yalnız %3,1 i bir yıllık anlatım tecrübesine sahiptir. Bu açıdan katılımcıların görüşleri sayesinde zengin bilgi düzeylerinin derinlemesine irdelenmesi gerçekleştirilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların yalnız %19,2 sinin “çevre kirliliği” konusuyla ilgili bir eğitim yada projeye katılmış olması ayrılmaya neden olmaktadır. Bu konuda hizmet içi eğitim planlamaları yapılabilir. Tablo 7’deki veriler incelendiğinde Erasmus+ projeleri %3,7 ve Sıfır atık projesi %7,4 lük seviyelerde oldukça az oranlarla dikkati çekmektedir. Hem sıfır atık hem Erasmus + projelerinin çevre kirliliği konularında yaygınlaştırılması için önlemler alınabilir. Tablo 8’deki veriler irdelendiğinde katılımcıların yalnız %30 u “Çevre kirliliği” konusu ve kazanımlarının 10. sınıfta olmasını uygun buluyor musunuz? Sorusuna evet cevabı verirken geri kalan cevaplar %70 hayır cevabını vermekte ve alternatif durumları vurgulamaktadır. Bu bağlamda çevre kirliliği konusunun daha önceki bir zamana alınması gerçekleştirilebilir. Tablo 9’da ki veriler incelendiğinde katılımcıların %71,5 i çevre kirliliği konusunun biyoloji öğretim programındaki payının artması gerektiğini vurguladığı görülmektedir. Bu açıdan çevre kirliliği konularının biyoloji öğretim programındaki payı yeniden değerlendirilerek artırılabilir. Tablo 10’da ki veriler incelendiğinde katılımcıların %67,7 si çevre kirliliği adı ve kapsamında yeni bir ders açılmasını istemektedir. Soruya hayır cevabını veren öğretmenlerin verileri soru çeşitlenmesi açısından incelendiğinde 9 u dersin daha önceki bir seviyede verilmesi gerektiğini vurgularken 8 i konunun bulunduğu yer açısından uygun olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bu cevabı veren 19 öğretmen 11’i çevre kirliliği konusunun müfredattaki payının artması gerekliliği sorusuna da hayır cevabını vermektedir. Tablo 11 incelendiğinde katılımcıların çok büyük ölçüde çevre kirliliği konusunun müfredat içerisindeki önem derecesini ortanın üstünde gösterdiği gözlenmektedir. Grafik 1 incelendiğinde öğretmenlerin cevap temalarının içerisinde en yüksek oranda içerik yetersizdir temasının açık ara ayrıştığı gözlenmektedir. Bu açıdan müfredattaki çevre kirliliği konusunun içeriği yeniden düzenlenerek artırılabilir. Grafik 2’deki veriler incelendiğinde “kazanım kapsamı ortalama öğrenci seviyesine uygundur” ifadesine öğretmenlerin yarısından fazlası olumlu görüş bildirmiştir. “çevre kirliliği konusu biyoloji dersi içerisindeki en önemli konudur” ifadesine olumlu görüş %50 nin üstünde gözlenmektedir. Bu veri soru çeşitlenmesi açısından tablo 11’deki veriyle eşleşmektedir. “Kazanım içerikleri, başarılı öğrencilerin sıkılmasına neden olmaktadır” ifadesine öğretmenlerin yarısından fazlası olumlu görüş bildirmiştir. Bu açıdan çevre kirliliği konularına başarılı öğrencileri hedef alan içerikler eklenebilir. “Kazanımlar uygulama yapmaya uygundur” ifadesine öğretmenlerin yarısından fazlası olumsuz yanıt vermiştir. bu açıdan çevre kirliliği öğretim programı ve konularına uygulamaya yönelik içerikler eklenebilir. Bu belirlemeler tablo 12’deki sorulara verilen yanıt temalarıyla birbirini desteklemektedir. Soru çeşitliliğinin sağlanması ve birbirleriyle uyum içerisinde olmaları tutarlılığı artırmaktadır. Bununla birlikte tablo 12 de öğretmenlerin çevre kirliliği müfredatı ve konularına eklenmelerinin gerektiği düşünülen konu ve kazanımlar belirtilmiştir. İçerikler değerlendirilerek öğretim programı ve konular güncellenebilir. Tablo 13 teki veriler irdelendiğinde öğretmenlerin %83,1 i öğrenciyi merkeze alan yöntemlerin verimli olacağını belirterek ayrılmaktadır. Bu bağlamda öğretim programı ve konular öğrenci merkezli olma açısından daha fazla güçlendirilebilir. Tablo 14 teki veriler irdelendiğinde öğretmenlerin az kullandığı etkinlik çeşitlerine yönelik hizmet içi eğitimler, projeler vb. etkinlikler düzenlenebilir.

Kaynakça

1. ALTIN, M., Bacanlı, H. ve Yıldız, K. (2002). Biyoloji öğretmeni adaylarının çevreye yönelik tutumları. V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Kongresinde sunulmuş Bildiri, Eylül, Ankara
2. ATASOY, E. & Ertürk, H. (2008). İlköğretim Öğrencilerinin Çevresel Tutum ve Çevre Bilgisi Üzerine Bir Alan Araştırması, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, (10)1, 105-122.
3. BOZDEMİR, H., Kodan, H., & Akdaş, H. B. (2014). Primary school teacher candidates' offers to primary school students about environmental consciousness. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 143, 649-656.
4. BOZLAĞAN, R. (2004). Birleşmiş milletler uygulamaları ve yerel yönetimler. Öneri dergisi, 6 (22), 229-235. DOI: 10.14783/maruoneri.678806
5. CHMİLİAR, I. (2010). Multiple-case designs. In A. J. Mills, G. Eurepas & E. Wiebe (Eds.), Encyclopedia of case study research (pp 582-583). USA: SAGE Publications.
6. ÇAMUR, D. ve Vaizoglu, S. A. (2007). Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belgeler. TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni. 6(4), 297-306.
7. DASTAN, Hacer, 1999, “Çevre Koruma Bilinci ve Duyarlılığının Oluşmasında Eğitimin Yeri ve Önemi (Türkiye Örneği)”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
8. ERCAN, F. (2011). Student perceptions and solutions about the matters of environment. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 19, 450-2.
9. MİLES, M. B. & Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis. USA: SAGE Publications.
10. ORS, F. (2012). Environmental education and the role of media in environmental education in Turkey. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 46, 1339-1342.
11. PLUHAR ZF, Piko BF, Kovacs S, Uzzoli A. Air pollution is bad for my health: Hungarian children's knowledge of the role of environment in health and disease. Health Place. 2009;5:239–46.
12. SUBAŞI, M, Okumuş, K. (2017). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21 (2) , 419-426

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Türkiye'de Başkanlık Sistemine Geçiş ve Parti Sistemine Etkisi: İki Kutuplu Sistem Mi' Parçalı Partili Başkanlık Sistemi Mi'****Dr. Öğretim Üyesi Burcu Taşkın¹**¹*İstanbul Medeniyet Üniversitesi***Özet**

Parti sistemleri, ülkelerin demokratik performanslarını ve siyasi istikrarlarını ölçmede önemlidir. Türkiye'de 16 Nisan 2017 referandumuyla parlamenter sistemden başkanlık sistemine rejim değişikliği hükümet sisteminin parti parçalanması üzerindeki etkisini anlamak son derece kritik hale gelmiştir. Oyların çoğunluğunu (ve ayrıca parlamentodaki sandalyeleri) almaya dayanan yüksek rekabet yapısı nedeniyle başkanlık sistemli rejimlerde seçim öncesi ittifakların kurulması doğal sonuç iken, genelde daha büyük bir parti parçalanması görülmektedir. En büyük ödül (başkanlık) için yapılan rekabet, partilerin kaynaklarını başkanlık yarışına yoğunlaştırmasına neden olur ve yürütme ve yasama yarışları arasındaki seçim koordinasyonunda (stratejiler, programlar, kaynaklar vb.) gerilim yaratır. Sistem değişikliği öncesinde hâkim partili çok-partili parlamenter sistem olarak tanımlanan parti sistemi, değişiklik sonrası nasıl bir değişiklik göstermiştir? Bu değişiklik seçim öncesi ittifakları nasıl etkilemektedir? Başkanlığın parti sistemi üzerindeki etkisini anlamak için benzer sistem tasarımlarıyla ülke karşılaştırması yapılması çok önemlidir. Türkiye, 2018'den beri başkanlık hükümet sistemi olan üniter bir anayasal devlete sahiptir, 1961'den beri parlamentodaki sandalye dağılımı için nisbi temsil seçim sistemi ve 2014'den itibaren cumhurbaşkanlığı için iki turlu mutlak çoğunluğu benimsemiştir (yine 1983 seçim kanunu ile yüzde 10 ulusal seçim barajı getirmiştir). Avrupa'da Başkanlık sistemi demokrasisi olmadığı ve Latin Amerika ülkelerinde üniter devlet yapısına sahip başkanlık sistemi olmadığı için, Türkiye'deki başkanlık sistemi-parti sistemi ilişkisini anlamak kolay değildir. Bu çalışmada parti sistemleri üzerine olan alan taraması ve sınıflandırma kullanılarak, benzer sistem özelliklerine sahip ülkelerle karşılaştırma yapılarak Türkiye'de 2018 sonrasındaki parti sisteminin iki-kutuplu olarak mı, yoksa parçalı- parti sistemli başkanlık sistemi olarak mı tanımlanması gerektiği tartışılacaktır. Bu amaçla yarı başkanlık altında üniter sistemlere sahip Avrupa ülkeleri (Fransa ve Polonya) ve federalizm ile başkanlık sistemine sahip Latin Amerika ülkesi Brezilya ile karşılaştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Başkanlık sistemi, iki kutuplu parti sistemi, parçalı partili başkanlık sistemi, Türkiye

Transition To Presidential System In Turkey And Its Effect On Party System: Bi-Polar Party System Or Fragmented Presidential System?

Abstract

Party systems are important in measuring the democratic performance and political stability of countries. The transition from parliamentary system to a presidential system in Turkey with the April 16, 2017 referendum becomes highly crucial to understand the impact of regime change on the fragmentation of the party. While pre-election alliances are a natural consequence in regimes with a presidential system due to the highly competitive structure based on getting the majority of the votes (and also the seats in the parliament), a larger party splits is generally seen. Competition for the great prize (presidency) causes parties to concentrate their resources on the presidential race and creates tension in electoral coordination (strategies, programs, resources, etc.) between executive and legislative races. So, how did the party system, which was defined as a multi-party parliamentary system with a dominant party before presidentialism, change after the transition? How does this change affect pre-election alliances? In order to understand the effect of the Presidency on the party system, it is very important to make a country comparison with similar system designs. Since, 1961 Turkey has proportional representation electoral system (again brought a 10 per cent national threshold in the 1983 election law) for the distribution of seats in the parliamentary elections and since 2014 has adopted a two-round absolute majority for the presidency elections. In Europe because there is not democracy with a presidential system, and in Latin America there is no presidential system with a unitary state

structure, the impact of the presidential system in Turkey on party system is not easy to understand. In this study by making a literature on party systems and using the classifications, the party system in Turkey will be discussed on the dimension that whether it has altered to a bi-polar party system, or a fragmented presidential system. For this purpose, a comparison was made with European countries (France and Poland) with unitary systems under semi-presidency and with a Latin American country (Brazil) with federalism and a presidential system.

Keywords: Presidential system, bi-polar party system, fragmented presidentialism, Turkey

1.Giriş

Türk parti sisteminin kurumsal çerçevesi, ülkenin parlamenter sisteminin başkanlık sistemiyle değiştirilmesinin ardından büyük bir dönüşüm geçirdi. Başkanlık Sistemine geçiş ile ortaya çıkan ve beklenen hukuki, siyasi, kamu yönetimi ve ekonomi alanlarındaki değişiklikler üzerine önemli sayıda çalışma (Gözler, 2018; Gönenç, 2017; Akıncı, 2017; Alkan, 2018; Güler, 2018) olsa da, demokratik işleyişin ve siyasi istikrarın temel göstergelerinden olan parti sistemi üzerine etkilerini inceleyen çalışmalar eksik kalmıştır. Başkanlık sistemine geçiş ile birlikte parti sistemi de değişmiş midir? Seçim öncesi ittifaklar düşünüldüğünde sistem iki-kutuplu parti sistemine mi benzemektedir, yoksa birçok partinin mecliste olmasından dolayı çok-partili Başkanlık sistemi olarak mı tanımlanmalıdır?

Bu çalışma bu sorulara cevap aramayı ve literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Diğer yandan bu sorulara mutlak bir cevap vermek de mümkün değildir. Bunun birinci nedeni, Başkanlık sistemine henüz çok yeni bir tarihte, 2018’de geçilmesidir. Sisteme geçişin üzerinden henüz beş yıllık ilk Başkanlık dönemi dahi tamamlanmamıştır. İkinci neden, Batı Avrupa’ında Türkiye gibi uzun dönemler devam eden parlamenter sistemden, hükümet sistemini başkanlık sistemine değiştiren ülkenin olmamasıdır. Hükümet sistemi değişiklikleri örnek olarak şu ülkeler verilebilir: 1919’dan 2000’lere kadar güçlü yürütmeye dayalı sisteme dayanan, ama sonrasında devlet başkanının yetkilerini azaltan Finlandiya (Arter, 2004), 1958’de güçlü yürütme ve siyasi istikrar için parlamenter sistemden yarı-başkanlık sistemine geçen Fransa (Duverger, 1980) ve 1990’larda yine demokratikleşme sürecini yarı-başkanlık sistemine geçiş ile gerçekleştiren Polonya (McMenamin, 2008). Diğer yandan bu ülkeler sistemsel değişikliklerini önemli ulusal ve uluslararası dönemeçler, kırılmalar sırasında gerçekleştirmiştir. Bu nedensellik, yani monarşiden cumhuriyete geçiş, ve/veya otoriter sistemden demokrasiye geçiş gibi önemli bir rejim değişikliği sonrası hükümet sistemini tamamen değiştirmek, Türkiye için geçerli değildir. Yine de 1970’lerdeki siyasi krizler, siyasal şiddet ve sonrasında gelen darbe sonucunda 1980’lerden itibaren daha güçlü ve istikrarlı bir hükümet sistemine geçmek, özellikle sağ partilerin gündeminde olmuştur (Turan, 2018). Üçüncü ve belki de en önemli kısıtlama, Türkiye’yi doğrudan karşılaştıracak benzer kurumsal ve sistemsel özelliklere sahip ülkelerinin bulunmamasıdır. Türkiye 24 Haziran 2018 seçimleri ile fiili olarak da başkanlık sistemini uygulamaya başlarken, devlet yapısı olarak üniter karakterini ve mecliste de tek kamaralı (*unicameralism*) oluşumu korumuştur. Yukarıda bahsi geçen ülkeler Finlandiya, Polonya ve Fransa üniter devletlerdir; ancak yarı-başkanlık sistemi uygulamaktadırlar, ve Polonya ile Fransa’da parlamento çift-meclislidir (*bicameralism*). Başkanlık sistemi uygulamalarının daha yaygın olduğu ABD ve Latin Amerika ülkelerinde ise devlet yönetimi federal yapıdadır, ve dolayısıyla parlamento çift-meclislidir.

Özetle, Türkiye’de Başkanlık sisteminin etkilerini, özellikle parti sistemi gibi seçim sistemleri ile de etkileşimi olan (Duverger, 1954) bir ölçüt üzerinden değerlendirmek kolay değildir. Yine de seçim kanunun değişimi ile İttifakların ortaya çıkması ve şimdiden parti sistemi parçalanması ile parti bölünmeleri üzerine etkileri gözlemlenmektedir. Elimizdeki veriler ve benzer ülkeler üzerine olan çalışmalar ışığında Türkiye’deki Başkanlık Sistemi- Parti Sistemi etkileşimi, ve bu etkileşimin demokratik istikrar için beklenen sonuçları öngörülebilir. Bu amaçla, araştırmada önce Türkiye’nin Başkanlık sistemine geçiş süreci ile oluşan kurumsal değişiklikler verilecektir. İkinci bölümde önce parti sistemleri üzerine genel tanımlama ve sınıflandırmalar sunulacak, ve sonrasında bu sınıflandırmalar özelinde Avrupa ve Latin Amerika ülkeleri örneklenilecektir. Üçüncü ve temel bölümde Türkiye’deki parti sisteminin özellikleri sunulduktan sonra, sonuç bölümünde çalışmada çok-partili Başkanlık sistemi olarak tanımlanan bu sistemin avantaj ve dezavantajları tartışılacaktır.

2. Parlamenter Sistemden Başkanlık Sistemine

Nisan 2017 referandumunun sonucu, kökeni 1876'da ilk Osmanlı parlamentosunun kuruluşuna dayanan Türkiye'nin uzun süredir devam eden parlamento geleneğini sona erdirdi. Türkiye'de parlamentarizmden başkanlığa geçiş çok yakın zamanda gerçekleştiğinden, bu kritik kurumsal değişimin parti sistemi üzerindeki etkisi henüz tam olarak kendini göstermiş değil. Bununla birlikte, parlamentarizmden başkanlığa geçiş, Türk parti sistemi üzerinde şimdiden birçok önemli etkiye sahip olmuştur. Bunlardan ilki, başkanlık siyasetinin kutuplaştırıcı etkilerinin bir sonucu olarak parti sisteminin muhalif ittifaklara bölünmesini, ikincisi, potansiyel başkan adayları tarafından birkaç yeni partinin kurulmasıyla parti sisteminin parçalanmasının artmasını ve üçüncüsü, partinin başkanlık yapmasını içerir. Cumhurbaşkanlığının artan yetkilerinin ve parlamentonun siyasi sistemdeki rolünün bir sonucu olarak rekabet artmıştır.

2017 Anayasa değişikliği referandumu sonrasında parlamento süreleri 2007 senesinin öncesinde olduğu gibi dört yıldan beş yıla uzatıldı, ve hem Başkanlık hem de parlamento seçimlerinin aynı gün yapılması kararlaştırıldı. Yeni seçim kanuna göre Başkan beş senelik süre boyunca, ve en fazla iki dönem için görevde bulunabiliyor. Diğer yandan 2014'te cumhurbaşkanının halk oyu ile seçilmesi geleneği sürdürüldü, ve Başkanlık seçimleri iki-turlu çoğunluk seçimi ile belirlenirken (adayların toplam oyların %50'sinden fazlasını alması), parlamento için olan seçim sisteminde bir değişikliğe gidilmedi (Turan, 2018). 1961'ten beri ulusal ve belediye meclis seçimleri D'Hondt usulü nisbi temsil seçim sistemi ile belirlenmesine devam edildi. Yine 1983 seçim kanunu ile belirlenen %10 seçim barajı uygulaması partiler için devam etti. Kimi çalışmalara göre, 2014'te Cumhurbaşkanının meclis değil halk oylaması ile belirlenmesi, Türkiye'de aslında de facto olarak yarı-başkanlık sistemine evrilmesini doğurdu (Gözler, 2017). Nisan 2017 referandumu sonucu ile ise hükümet sistemi de jure olarak Başkanlık sistemine geçti.

İlgi çekici nokta, 2014 senesinde Cumhurbaşkanının iki-turlu halk oylaması ile seçilmesi ve de facto yarı-başkanlık sistemine geçiş, parti sistemini beklenildiği gibi etkilememiştir. Parti dağılımındaki en büyük etki belki de Cumhurbaşkanı aday olarak HDP adayı Selahattin Demirtaş'ın yüzde 10'a yakın oy alması ile, partinin 2015 genel seçimlerinde bağımsızlar listesi yerine parti olarak girmeye karar vermesini teşvik etmesidir (Tablo 1). Kürt hareketinin 2015 seçimlerinde parti olarak yarışması ve tek başına %10 seçim barajını geçmesi, iktidar partisinin ve parti lideri Erdoğan'ın cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki oylarını gözle görülür şekilde düşürmüştür (bkz Tablo 1 ve Tablo 2).

Tablo 1. 2014-2018, Cumhurbaşkanlığı Seçim Sonuçları

Parti/ Aday	2014 sonuçları %	Parti/ Aday	2018 sonuçları %
AK Parti (Recep Tayyip ERDOĞAN)	51,79	AKP + MHP (Recep Tayyip ERDOĞAN)	52,56
CHP + MHP (Ekmeleddin İhsanoğlu)	38,44	CHP (Muammer İnce)	30,64
HDP (Selahattin Demirtaş)	9,76	HDP (Selahattin Demirtaş)	8,4
		İYİ P. (Meral Akşener)	7,29
		Saadet P. (Temel Karamollaoğlu)	0,89

Tablo 1'e göre, 2014 ve 2018 Cumhurbaşkanlığı seçimleri karşılaştırıldığında, 2018'deki CHP ve İYİ Parti adaylarının toplam oyu (%37,93), 2014'teki CHP ve MHP'nin ortak adayı İhsanoğlu'nun oylarına (%38,44) hemen hemen eşittir. CHP, MHP'nin oy potansiyelini MHP'den ayrılan İYİ Parti ile denkleştirir. AK Parti adayı Erdoğan'ın ise 2014'te tek başına aldığı oy oranını 2018'e ancak MHP seçmeninin oyları ile birlikte yakalayabildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, Erdoğan parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanlığı yarışında Başkanlık sistemindekine göre daha çok halkoyu almıştır. Benzer bir ilişki

Tablo 2’de yine Kasım 2015 seçim sonuçları ile 2018 genel seçim sonuçları karşılaştırıldığında da göze çarpmaktadır. Cumhur İttifakının adayı Erdoğan, bu ittifakın ortakları AK Parti ve MHP’nin toplam oyundan %1 daha az oy alırken, Başkanlık sistemine geçilmesinden sonra iktidar partisi AK Parti’nin oylarında %7’ye yakın kayıp vardır. Kasım 2015 seçiminde AK Parti, meclisteki sandalyelerin çoğunluğuna ulaşmışken (317/550 sandalye), 2018 seçimleri sonucunda 600 sandalyenin 295’ini alabilmiştir. Diğer bir deyişle, parlamenter sistemde tek başına hükümet kurabilen parti, Başkanlık sisteminde ittifak kanalıyla çoğunluğu blok içinde tutabilmektedir.

Tablo 2. 2002-2018, Türkiye’deki Parlamento Seçim Sonuçları

	2018	Kas. 2015	Haz. 2015	2011	2007	2002
	Oy % (Sandalye)	Oy % (Sandalye)	Oy % (Sandalye)	Oy % (Sandalye)	Oy % (Sandalye)	Oy % (Sandalye)
AK P	42.6 (295)	49.5 (317)	40.9 (258)	49.8 (327)	46.6 (341)	34.3 (363)
CHP	22.7 (146)	25.3 (134)	25 (132)	26 (135)	20.9 (112)	19.4 (178)
MHP	11.1 (49)	11.9 (40)	16.3 (80)	13 (53)	14.3 (71)	8.4 (-)
HDP*	11.7 (67)	10.8 (59)	13.1 (80)	–	–	6.2 (-)
İYİ P.	9.9 (43)	–	–	–	–	–
Bağımsızlar**	0.2 (-)	–	1.1 (-)	6.6 (35)	5.2 (26)	1 (9)
Diğer	1.3 (-)	2.5 (-)	3.6 (-)	4.6 (-)	13 (-)	30.7 (-)
Total	100 (600)	100 (550)	100 (550)	100 (550)	100 (550)	100 (550)

Kaynak: ysk.gov.tr. Notlar: *HDP, 2015 ve 2018, DEHAP (Demokratik Halk Partisi) 2002. ** HDP’den önceki Kürt hareketi temsilcileri (BDP ve DTP).

Duverger’e (1954) ve Sartori’ye (1976) göre parti sistemleri ile seçim sistemleri arasında tutarlı bir ilişki vardır. Çoğulcu seçim sistemlerinde genelde iki-partili parti sistemleri görülür ve bu sistem de tek partili hükümetleri doğurur. Nisbi temsil seçim sistemlerinde ise meclisteki sandalyeler oylarla orantısız dağıldığı ve seçmen sadece büyük merkez partileri değil küçük ve merkezde olmayan partileri de desteklediği için, çok partili sistemler daha yaygındır. Bu sistemlerde çoğunlukla koalisyon hükümetleri görülmektedir. Türkiye’de parlamenter sistemden yarı-başkanlık sistemine geçerken önemli parti sistemi değişikliği görülmezken, Başkanlık sistemine geçiş beklenenin aksine büyük partilerin oylarında düşüşleri getirmiş, diğer bir deyişle parti sistemi parçalanması artmıştır. Bunun en önemli nedeni Başkanlık sistemine geçiş sonrası seçim kanunundaki değişikliklerdir.

16 Nisan 2017 referandumu ile başkanlık sistemine geçişin ardından 13 Mart 2018’de, partisinin yüzde 10 seçim barajını geçemeyeceğine inanan MHP lideri Bahçeli’nin yaptığı girişimle, Türkiye’de seçim öncesi ittifaklar yasallaştı. Bu yeni yasaya göre, seçim barajı artık her bir partinin kendi oy oranına değil, her bir ittifakın toplam oy payına dayanıyordu. Seçim barajı, 2017 öncesinde olduğu gibi bağımsız milletvekilleri adaylarına uygulanmayacaktı. Bir seçim ittifakı veya seçim paketi, yalnızca seçimlere katılmak için var olan siyasi partiler veya bireylerin bir işbirliğidir. Partiler, seçim öncesi ittifaklar veya çoğunlukla koalisyon hükümetlerine yol açan seçim sonrası anlaşmalar yapabilirler. Genellikle koalisyon ortaklarının koltuk paylarını önceden koalisyonlar belirler, ancak seçimden sonra ayrılmakta özgürdürler. Seçim paktiları mutlaka bir koalisyon hükümetine yol açmasa da, genellikle seçimden sonra, örneğin ortak görüşleri olan konularda birlikte kampanya yaparak veya muhalefet olarak kalırlarsa muhalif ittifaka karşı ortak politikalar geliştirerek partiler işbirliğini sürdürmeyi hedeflerler (Di Virgilio, 2003).

Duverger’e göre, “ikinci oy pusulasının uygulandığı tüm ülkelerde, seçim ittifaklarının az çok açık izleri vardır” (1954, 328). Diğer bir deyişle, nisbi temsil gibi, iki türlü çoğunlukçu sistemler de çok partili bir sisteme götürür. Sartori’ye (1994) göre ikinci tur sistemi seçmenlere seçim hakkı verirken, aynı zamanda ikinci oylamada partiler arasında belli bir dereceye kadar işbirliğini teşvik eder. Ayrıca, bu tür anlaşmaların

ideolojik olarak yakın partiler arasında etkili olma ihtimalinin yüksek olduğunu da ekliyor. Öte yandan, seçim sistemleri ile seçim öncesi ittifakların gerekliliği arasında her zaman doğrudan bir ilişki bekleyemeyiz. Clark ve Golder'in çalışması (2006), partilerin sayısı iki veya üçe düştüğünde, güçlü bir çoğulculuk sisteminde bile ittifaklar görmeyi beklemeyeceğimizi ileri sürüyor. Benzer şekilde, küçük partiler dezavantajlı olmadığından, güçlü bir nisbi sistemde yüksek sıklıkta ittifaklar görmeyi beklemeyiz. Sartori'ye benzer şekilde, potansiyel ortaklar arasındaki ideolojik mesafenin ittifakların artması olasılığının azaldığını da vurguluyor. Golder, orantısızlıktaki artışların, özellikle parti sistemi kutuplaştığında, ittifak olasılığını artırması gerektiğini öngörür.

Başka bir deyişle, ikinci tur başkanlık seçimleri de dahil olmak üzere çoğunlukçu seçim sistemlerinde, seçimler daha rekabetçi olma eğiliminde olduğundan ve seçmenler oldukça hareketlidir, hem seçim hem de hükümet sistemleri, özellikle partilere seçim paktları için yer açmaktadır. parti sistemi kutuplaşmıştır. Sonuç olarak, kurumsal değişiklikler (hükümet sistemi ve seçim yasaları) partiler ve seçmenler için yeni stratejilere neden olur: mekanik etki (oyların sandalyeye çevrilmesi), partilerin psikolojik etkisi yarışa girip girmeme kararları (bir ittifak halinde veya tek başına) ve seçmenlerin bir partiyi destekleyip desteklememe kararları üzerindeki psikolojik etki (Cox, 1997; Lijphart, 1990).

Türkiye'de seçim öncesi ittifakların yasallaşması sonucunda zamanla iki büyük seçim ittifakı oluşturuldu: sağ ideolojiye sahip, AK Parti'nin başını çektiği ve MHP ile birlikte Türk-İslam sentezinin temsil eden *Cumhur İttifakı*, ve bunun karşısında yer alan sosyal demokrat ideolojideki CHP önderliğindeki kurulan milliyetçi ve merkez sağ İYİ Parti ile İslamcı yanlısı Saadet Partisini içeren, *Millet İttifakı*. Bu ideolojik olarak melez ittifakın ortak amacının, farklı sosyal kesimleri AK P.'nin meclis çoğunluğunun üstesinden gelmek ve Başkanlık yarışında rekabet etmek için oluşturulduğu söylenebilir. Bu haliyle sonraki bölümlerde daha detaylı ve karşılaştırmalı inceleneceği üzerine, Türkiye'deki seçim ittifakları ve Başkanlık pozisyonu ile olan ilişkileri literatürdeki teorilerden ve diğer ülkelerden farklılık göstermektedir.

Başkanlık sistemlerinde parti sistemi, ABD'de olduğu gibi merkez-sol ve merkez-sağ partilerin rekabetine dayanan iki partili sistemler veya yine ideolojik ayrılıklar üzerinde belirlenen, çoğunlukçu seçim sistemine (*majoritarian*) dayandığı için özellikle daha fazla sandalyeye sahip olmak için siyasi ittifaklarla yapılan seçimlerdir. Öte yandan, Türkiye örneğinde, ittifaklar arasındaki ideolojik uzaklık (özellikle Millet İttifakı'nda) iki ittifak arasında olduğundan daha yüksektir. Dahası, her iki blok da hem İslamcı hem de laik / Kemalist partilerden oluştuğu için, bu ittifaklar ana sosyal bölünme olan İslamcılar ve Laikçiler arasındaki çatışmalardan oluşturulmadı. Bununla birlikte, ortak olarak her iki ittifak da genel oyların% 11'inden fazlasını alan sosyalist Kürt partisi HDP'yi (Halkın Demokratik Partisi) dışlamaktadır. Ayrıca genel olarak seçim öncesi koalisyonlar, nisbi temsil seçim sistem altında yapılan milletvekili seçimleri için makul görünmemekle birlikte (Herrmann, 2014), Türkiye seçimlerinde ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak parti sistemi, beklentilerin aksine, parti sayısının 9'a çıktığı (önceki parlamento sisteminde sadece 4 olan) daha kutuplaşmış ve parçalanmış bir özelliğe dönüştü ve toplumsal kutuplaşma, benzer şekilde meclise doğrudan yansdı. Bu haliyle parti sistemi iki partili bir sistemden ziyade daha çok iki kutuplu bir parti sistemine benzemektedir.

Diğer ilgi çekici nokta, Başkanlık sistemine geçişten bu yana, sol seçmenler için ideolojik veya etnik bölünmelerin laiklik ve İslamcı ayrılıktan daha ikincil bir faktör haline gelmesi. 2017'de başkanlık sistemi referandumu ile 2019 yerel seçimlerindeki seçmen davranışlarının benzerliği, aslında sınıfsal bir çatışmaya da işaret etmektedir. Üst sınıf seçmenlerin yeni bürokrasinin aşırı merkezileşmesine karşı olduğu sınıf mücadelesini yansıtan yeni sistemde göze çarpmaktadır (Taşkın ve Özer, 2020).

3. Ülke Karşılaştırmaları: Hükümet Sistemleri Ve Parti Sistemleri

3.1. Parti Sistemleri

Parti sistemi, siyasi sistem içindeki parti birimlerinin tek bir devlet içindeki etkileşimlerini ifade eder. Siyasi partilerin etkin rolü ve demokrasinin işleyişi, ülkelerdeki seçim sistemlerinden ve dolayısıyla parti

sistemlerinden bağımsız olarak düşünülemez. Mainwaring ve Scully (1995, 31), seçim sistemi nedeniyle partiler arasındaki ideolojik kutuplaşmanın demokratik hükümeti engellediğini söyler. Powell (1984) ise Parti sistemlerini ve demokratikleşmeyi dört faktörün etkidiğini belirtir: parçalanma / çok partili sistem; sosyal gruplarla güçlü parti bağları; Radikal partiler için güçlü destek ve seçmen dalgalanması.

Hükümeti oluşturan ve seçim sonrası parlamentoda sandalye kazanan siyasi partilerin sayısı, farklı parti sistemlerini ayırt etmek için çok önemlidir. Parlamentodaki ve hükümetteki parti sayısı aynı zamanda sosyo-politik bağları ve sosyal bölünmelerin boyutunu da yansıtır. Bununla birlikte, sınıflandırmanın seçimlerde yarışan tüm partiler tarafından mı, parlamentoda sandalyesi olan kazanan partiler tarafından mı yoksa sadece hükümetteki parti sayısı tarafından mı yapılması gerektiği konusunda farklı görüşler vardır (Duverger, 1954; Sartori, 1976; Siaroff, 2000). Parti sistemlerini genel hatları ile mutlak partilerin sayısına, partiler arasındaki rekabet ve kutuplaşma seviyesine göre tek-partili sistem, iki partili sistem ve çok-partili sistem olarak sınıflandırabiliriz.

Bu sınıflandırmada tek-partili sistemler demokratik rekabetçi yarışta tek bir büyük parti üst üste en az üç seçimi kazanarak uzun süreli iktidarda kalmıştır. Bu özelliği dolayısıyla bu sistemler hâkim-partili sistem olarak da tanımlanır. Kimi siyaset bilimci hâkim partiler çok-partili sistemler içinde görüldüğü için, bu sistemleri hâkim partili çok-particilik (*multipartism with a dominant party*) olarak da sınıflandırır. İki-partili sistem en bilinen tanımıyla iki büyük partinin iktidarı eşit kazanma umuduna sahip olduğu durumlardır. Bu sistemler üç kriterle tanımlanabilir: küçük partiler mevcut olsa da, sadece iki parti iktidara gelebilecek yeterli seçmen ve yasama gücüne sahiptir (iki partinin toplam oy oranı %70-80'den fazladır); birinci parti genelde mecliste çoğunluğu sağlayarak tek başına hükümeti kurabilir, diğer parti muhalefette kalır; iki parti de seçilebilir ve iktidar değişimi (alternation in power) bu iki parti arasında sık görülür. Bu sistemin görüldüğü ülkelere Birleşik Krallık ve ABD örnek verilebilir. İki-partili sistem genellikle seçim sistemi basit çoğulcu olan ülkelerde görülür. Sartori (1976), çok-partili sistemi iki alt gruba ayırır: ılımlı çoğulcu sistemler ve kutuplaşmış çoğulcu sistemler. Bu sınıflandırmada ılımlı çoğulculuk, büyük partiler arasında hafif ideolojik ayrım varsa ve koalisyon oluşturmak için uzlaşmacı eğilim varsa görülür. Duverger'in (1954) öne sürdüğü üzere nisbi temsil seçim sistemi uygulanan ülkelerde genelde çok-partili sistem görülür. Bu sistemin parçalanma derecesi ise toplumsal ayrılmalar, seçmen-parti özdeşleşmesi, seçim barajı gibi seçim yasalarının uygulanması ve diğer sosyo-ekonomik faktörlere göre farklılık gösterir. İki parti sistemler tipik olarak güçlü, etkili ve kararlı hükümetler, çok-partili sistemler ise koalisyon hükümetleri ve sistem istikrarsızlığı ile örtüşmektedir. Bu anlamda iki-partili sistemlerde daha sık görülen siyasi iktidarın değişimi, demokratik prosedürlerin kabul edildiği ve rutin hale geldiği ve siyasi aktörler de dahil olmak üzere toplumun çoğunluğu tarafından desteklendiği anı temsil eder (Linz ve Stepan, 1996; Lijphart, 1990).

Bununla birlikte, pratikte işler çok daha karmaşıktır. Yine parti sistemleri, parlamenter ve başkanlık sistemlerinde yasama-yürütme ilişkileri farklı olduğu için karşılaştırmada sorunlar doğabilir. Başkanlık Sistemlerinde, eğer çoğunlukçu seçim sistemi mevcutsa seçim öncesi ittifaklar da oluşacağından, bu parlamenter sistemdeki koalisyonları anımsatır ve parti sistemlerini tanımlarken yeni ölçütler de önem kazanır: koalisyon büyüklüğü, kutuplaşma ve partiler arası asimetri (Golder, 2006). İki parti arasındaki potansiyel koalisyonun boyutu, önceki seçimlerde ikili içinde iki partinin kazandığı toplam sandalye yüzdesi olan Koalisyon Büyüklüğü ile ölçülür. Potansiyel koalisyonun asimetrisi ise, iki parti arasındaki koltuk paylarındaki farktır. Örneğin, Cumhuriyet İttifakında iki partinin sandalye sayısı toplamı, meclisin %50'sinden fazladır. Bu koalisyon yapmak için anlamlı bir ölçüttür. Yine AK Parti ve MHP arasında asimetric güç bulunmaktadır, iki parti arasındaki oy farkı %30'dan fazladır. Golder'a göre, koalisyonun büyük ortağı ve küçük ortağı arasında asimetric oy farkı olması, koalisyon kurulması için anlamlıdır. İki parti de ortaklıktan kazançlar elde etmektedir. Benzer bir bağlayıcı ilişki CHP ve İYİ Parti arasında görülmemektedir.

Başkanlık sistemlerinde iki partili sistemlerin özellikleri ve işleyişi, parlamenter sistemlerdeki gibidir. İki partinin oyları %70-80 arasındadır ve genelde güçlü merkez sağ ve merkez sol partiler vardır ve bu partiler seçim sonrasında hükümeti oluştururlar. Bunun yanında iktidarın bu iki parti arasında değişmesi de

yaygındır. Diğer yandan başkanlık sistemlerinde genelde federal yapı ve çift-meclis görüldüğü için alt meclis ve üst meclisteki dağılım iki parti arasında farklılık gösterebilir. ABD’de Başkan’ın partisinin alt mecliste (Temsilciler Meclisi) çoğunluğa sahipken, üst mecliste (Senato) sandalyelerin çoğunu diğer partinin alması sık görülmektedir. Bu durum zaman zaman federal sisteminin kilitlenmesine yol açsa da, partiler daha çok uzlaşma eğilimlidir.

Yine İki-kutuplu parti sistemi (*Bipolarism*) hem parlamenter hem de başkanlık sistemlerinde görülmektedir. Başkanlık sistemlerinde ödeül daha büyük olduğu için ve genelde çoğunluk seçim sistemi olduğu için ittifaklar yaygındır. Bu durumda genelde ideolojik yakınlık gösteren partiler seçim öncesi ittifaklar kurarlar. Bu da iki-kutuplu parti sistemlerinin oluşmasına yol açar. İki- kutuplu sistemlerde (a) oyların çoğunu alan - partiler ya da koalisyonlardan oluşan - iki kutup vardır; (b) bunlardan biri sandalyelerin mutlak çoğunluğunu kazanır ve kabineyi oluşturur ‘ (c) iki-partili sistemde olduğu gibi ittifaklar arasında iktidar değişimi gözlenir (Donovan, 2011).

Çok-partili Başkanlık sistemlerinde yine ittifaklar bulunabilir, ancak mecliste çok fazla sayıda parti vardır ve kimi zaman parçalı-partili (*fragmented*) başkanlık sistemine de evrilebilir. Bu durum sistemde merkez partiler zayıftır, radikal ve küçük partiler de mecliste bulunur. Hâkim partili başkanlık sistemlerinde olduğu gibi demagog liderler Başkan olabilirler ve rejim daha otoriter bir karakter kazanabilir. Mainwaring (1993)’a göre, Parlamenter sistemlerde parti koalisyonları genellikle seçimden sonra gerçekleşir ve bağlayıcıdır, başkanlık sistemlerinde ise, genellikle seçimden önce gerçekleşir ve ittifak geçmiş seçim günü bağlayıcı. Seçim kampanyası sırasında birkaç parti cumhurbaşkanını destekleyebilir, ancak bu, görevi üstlendikten sonra onların desteğini sağlamaz. Partiler veya parti temsilcilerinin çoğunluğu, hükümeti devirmeden muhalefette katılabilir. Yürütmeyi değiştirmenin tek yolu suçlama olduğundan, bir yöneticinin kongrede hiçbir destek almadan görevini bitirmesi teorik olarak mümkündür. Diğer bir deyişle, sistem tıkanrsa ve yönetime karşı memnuniyetsizlikler artsa da, bunu değiştirmenin yolları sınırlıdır.

Özetlersen, sistem içindeki partiler aynı kalsa da, tek parti hükümeti olan Başkanlık sistemlerinde bunun hakim-partili sisteme mi, iki-kutuplu sisteme mi, yoksa parçalanmış Başkanlık sistemine mi yakın olduğunu belirlemek kimi zaman kolay değildir. Aşağıdaki bölümde verilen bazı ülke örnekleri bu sınıflandırmada yardımcı olacaktır.

3.2 Ülke Karşılaştırmaları: Afrika, Avrupa ve Latin Amerika

Giriş bölümünde değinildiği üzere, hükümet sistemlerini zaman içinde değiştiren ülkelerin sayısı oldukça azdır. Bu değişiklikler de genelde önemli, derin rejim krizleri ve dönemeçleri sonrasında gerekli görülmüştür Parlamenter sistemden başkanlık hükümet sistemine keskin dönüşüm ise ender görülmekte, genellikle Afrika ülkelerinde ortaya çıkmaktadır. Bu ülkeler de-kolonyal dönemde önce parlamenter sistemi uygulamaya başlamış, ancak Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkar siyasi, ekonomik sorunlardan ve iç-savaşlardan parlamenter sistemi sorumlu tutarak, çoğulcu değil çoğunlukçu ve merkeziyetçi güçlü hükümet sistemi arzulamışlardır. Genel olarak gelişmiş ve demokratik ülkeler arasında parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçen ülke bulunmamaktadır. ABD ve Türkiye dışında Başkanlık Hükümet Sistemi uygulayan; Nijerya, Meksika, Mozambik, İran, Güney Kore, Gine, Tanzanya, Zimbabve, Venezuela ve Zambiya’nın da içerisinde bulunduğu yaklaşık altmış ülke bulunmaktadır. Birbirinden tamamen farklı sosyo-kültürel yapısı ve tarihi geçmişi bulunan bu ülkeler arasında elbette sistemin uygulanış biçiminde de farklılıklar meydana gelmektedir. Başkanlık sisteminin, saydığımız ve daha onarcası olan ülkeler içerisinde uygulanabilirliğinin sorunsuz bir şekilde olduğunu söylemek güçtür. Bunu baz alarak Türkiye durumuna olumsuz yaklaşmak pek doğru olmasa da Türkiye dışında Parlamenter Sistemden, Başkanlık Sistemine geçiş yapan ülkelerin sorunlarına değinmekte fayda var.

Zimbabve parlamenter sistemden başkanlık sistemine 2013 senesinde geçiş yapmıştır. Geçiş sonrası sürece baktığımızda, geçiş nedeni olarak ‘gücün merkezileştirilmesi’ arzusunu görüyoruz. Zimbabve başkanı Mugabe parlamenter sistemde mutlu olmadı ve daha fazla güç, daha fazla kontrole sahip olabilmek

için bir başkanlık rejimi istemiştir (Magure, 2014). Parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçen ülkelerden bir diğeri de Gana'dır. Gana, Başbakan Nkrumah döneminde 1960 yılında yapılan referandum ile başkanlık sistemine geçmiştir. Bu değişikliğin temel motivasyonu hızlı bir ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme düşüncesidir. Malavi'de ise parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş sonrası son ülke örneğimiz. Başkanlık sistemine geçiş sonrası süreçte muhalefetin yol sayıldığı, dışlandığı otoriterleşme eğilimi ortaya çıkmıştır. Üniter yapıda ve Başkanlık sistemi ile yönetilen ve basit çoğulcu seçim sistemi uygulanan bu üç ülkeden sadece Gana'da iki-partili parti sistemi vardır, ve Freedom House'a göre Özgür ülke statüsündedir. Malavi çok-partili Başkanlık sistemi iken, Zimbabwe hakim-partili Başkanlık sistemi olarak tanımlanmaktadır (Taşkın, 2020).

Diğer yandan her ne kadar Afrika'daki ülkelerin bir kısmında Türkiye'deki gibi üniter yapı ve tek-kamaralı meclisli Başkanlık sistemleri mevcut olsa da, bu ülkelerin parlamento gelenekleri, ekonomik ve siyasi gelişmişlik özellikleri Türkiye'nin bu bölge ülkeleri ile karşılaştırılmasında sorunlar yaratabilir. Bu nedenle Avrupa ve Latin Amerika ülke örnekleri daha anlamlı olacaktır.

Avrupa bölgesi içinde hükümet sistemi değişikliği ve etkileri tartışıldığında, akla ilk gelen örnek Fransa'dır. Fransa, 1958'de parlamenter sistemden geçişi ile yarı başkanlık sistemine sahip en eski demokrasilerden biridir. Fransa Beşinci Cumhuriyeti'nin en orijinal özelliği, hem başkanlık hem de yasama seçimleri için iki aşamalı bir sistemin kullanılmasıdır. Bir cumhurbaşkanının seçimi için iki aşamalı sistemler yaygın olmakla birlikte, yasama seçimlerinde nadirdir (Blais ve Massicotte 1997). Aslında Fransa, alt meclisin seçilmesi için iki turlu seçim yapılan tek yerleşik demokrasidir. Dolayısıyla, hem Başkanlık hem de meclis için çoğulcu sistem uygulanma durumu, ve böylece küçük partilerin sistemin dışına itilmesi Türkiye için tam olarak aynı değildir. Türkiye, Cumhurbaşkanlığı seçimleri için yalnızca ilk turda en çok oy alan iki adayın ikinci oylamada aday olmasına izin verilirken; yasama seçimlerinde yüzde 10 ulusal seçim barajı ile nisbi temsil seçim sistemini kullanmaya devam etti. Fransa ve Türkiye'yi karşılaştırmanın bir diğer zorluğu, Fransa'nın çift-kamaralı meclisi olmasıdır. Fransa'da her ne kadar siyasi istikrar için çoğunlukçu sistem yerleşmişse de, denge-kontrol mekanizmaları daha çok gelişmiştir. Radikal ve sistem dışı bir partinin iktidara gelme olasılığı durumunda, partiler Türkiye'nin aksine iktidara gelmeyi değil, demokratik sistemi önlemektedir (Sunar ve Sayarı, 1986).

Parti sistemi açısından ise Fransa'daki sistem *quadrille bipolaire* – 4 partili, iki-bloklu dizi olarak tanımlanır. Bu sistemde merkezi boş İki bloklu sistem vardır. İki blok ideolojik olarak yakın olan, sol ve sağ bloktan oluşur. Merkezdeki 'dalgalı' seçmen için blok içi kayma ve rekabet “yapay iki kutuplu çok partili” sistemi getirmektedir (Cole, 2003). Fransa'da daha çok sol-ideolojideki partiler seçim ittifaklarını kurmaktadır. Diğer yandan Golder'in (2006) koalisyon ölçeği düşünüldüğünde, bu ittifaklarda polarizasyonun hiçbir etkisi yoktur ve çoğunlukla blok içindeki partiler arasında asimetri de bulunmamaktadır. İdeolojik farklar küçük partiler arasındaki koalisyonlar yerine, büyük ve küçük partileri biraraya getirir. Yarı-başkanlık sistemlerinin en büyük sıkıntısı hem Başkan hem de Başbakan olduğu için meşruiyet ve güç hiyerarşisi sorunudur. Eğer meclis seçimlerinin sonucunda Başkan'ın partisi sandalyelerin çoğunu kazanmazsa bu *cohabitation*'e yol açar. Eğer bu iki parti ve kurum anlaşamazsa, Başkanlık sistemlerinde olduğu gibi bu durum da kimi zaman demokratik işleyişe zarar verebilir (Elgie, 2010). Yine de seçimler farklı günlerde yapılırsa da, Cumhurbaşkanının partisinin parlamento seçimlerinde çok daha fazla destek alması, Fransız seçmenlerin çoğunun birleşik hükümeti *cohabitation* 'a tercih ettiğinin bir göstergesi (Blais ve Massicotte 1997).

Avrupa'da bir diğer yarı-Başkanlık hükümeti olan ve iki-kutuplu olarak adlandırılan ülke Polonya'dır. Polonya'da 1990'da demokrasiye geçilmesinden beri yarı-Başkanlık sistemi uygulanmaktadır ve meclis çift-kamaralıdır. Szczerbiak'e (2008) göre hükümetin kutuplaştırması sonucunda, sistem iki-kutuplu parti sistemine doğru evrilmiştir. Polonya'da çok yüksek düzeylerde seçmen oynaklığı (*volatility*) vardır ve düşük parti kurumsallaşması ve partiler ve destekçileri arasındaki son derece zayıf bağlar bulunmaktadır. Bu yüzden Szczerbiak meclisin iki-kutuplu parti sistemi olarak tanımlanması için erken olduğunu

belirtirken, popülist Başkan Duda'nın Hukuk ve Adalet Partisi 2007'den 2015'e oyları arttırmış, 2015'te oyların çoğunluğunu alarak çoğunluk hükümetini kurmuştur. Sistem hakim-partili sisteme de benzemektedir.

Avrupa'da iki-kutuplu parti sistemi olan diğer ülke, parlamenter rejime sahip olsa da İtalya'dır. 1993'te referandumla çıkarılan ve oyunun iki kutuplu hale gelmesine neden olan çoğunlukçu bir seçim yasası (oyların 1 / 4'ü ile sınırlı olmasına rağmen hala orantılı olarak toplanmıştır) kabul edilmiştir. Güçlü bir kutuplaşma etkisi ile Silvio Berlusconi'nin kişisel partisi olarak Forza Italia'nın doğuşu, ve yeni partilerin yükselişini (1980'lerin sonlarından beri çevreciler Verdi ve otonomist Lega Nord, faşizm sonrası İtalyan Sosyal Hareketi reformuyla Alleanza Nazionale) getirmiştir. Eski partilerin bölünmesi (reform sonrası Komünist Sol Demokrat Partisi ile Rifondazione Comunista'nın neo-komünistleri arasında; eski Hristiyan Demokratların ve Sosyalistlerin sol ve sağ kanatları arasında, Berlusconi'nin yanında veya aleyhinde), her ne kadar parçalanmış bir sistem görüntüsü verse de iki-kutuplu parti sistemini doğurmuştur (Donovan, 2011; Bartolini vd., 2004). Diğer yandan hem parlamenter sistem olması hem de çift-kamaralı meclisi olması gereği, İtalya'daki parti sistemleri de Türkiye'deki geçişi açıklamakta yeterli değildir.

Brezilya ise çok-partili Başkanlık, veya parçalı-partili (*fragmented*) Başkanlık olarak tanımlanmaktadır. Burada yukarıdaki Avrupa ülkelerinden farklı olarak federal yapının etkisi göze çarpar. Brezilya'da Başkanlık, eyalet, bölgesel ve parlamento seçimleri aynı zamanda yapılmaktadır. Buna rağmen, Başkanlık seçimlerine çok az parti kendi adayıyla katılmaktadır, eyalet ve meclis seçimlerinde Başkanlık ittifakları önemli rol oynamamaktadır (Ribeir and Fabre, 2020). Parti sistemi aşırı parçalanmış olduğu için, hükümet ve parlamento seçimlerinde büyük partiler seçim ittifakları kurmak yaygın bir stratejidir. Parti disiplini düşüktür; ancak bu yapıya rağmen, ittifak/koalisyonla dayalı Başkanlık yönetimlerinin istikrarlı olduğu görülür.

Mainwaring'e (1993) göre Latin Amerika ülkelerindeki Başkanlık sistemleri genelde çok partilidir. Bu ülkeler arasında demokratik istikrar gösteren tek ülke Şili'dir, ve bu ülkede Başkanlık ve meclis seçimleri aynı gün yapılmadığı için, aslında Başkan'ın partisi parlamento seçimlerinde diğer ülke Başkanlarına göre daha düşük oy almaktadır. Çok partili başkanlık sistemlerinde, koalisyonlar kınılgandır. Öyle ki, ufukta yeni cumhurbaşkanlığı seçimleri görüldüğünde, parti liderleri genellikle kendilerini görevdeki başkandan uzaklaştırma ihtiyacı hissederler. Parti liderleri, iktidardaki bir koalisyonda sessiz bir ortak olarak kalarak kendi kimliklerini kaybedeceklerinden, hükümet hatalarının suçunu paylaşacaklarından ve başarılarından yararlanamayacaklarından korkarlar. Oysa parlamenter sistemlerde koalisyon ortakları sorumluluğu paylaşır. Başkanlık sistemleri genellikle parlamenter sistemlere göre demokrasiye daha az elverişlidir (Lijphart, 1990; Linz, 1984) ve dezavantajları çok partili bir sistemle çoğalır. Başkanlık sistemlerine özgü bazı sorunlar - yürütme ve yasama organı arasında hareketsizlikle sonuçlanan çatışma, başkanlıkların kongreyi atlatma çabaları, kongre başkanlık eylemini sınırlama çabaları - genellikle çok partili sistemler tarafından daha da kötüleştirilir.

Her ne kadar Başkanlık sistemlerinde ittifaklar yaygın olsa da, çok partili sistemin varlığında ittifak kurmak zorlaşır (Mainwaring, 1993). Çok partili sistemlerde, yürütme başkanı partisi nadiren yasama meclisinde çoğunluğa sahip olur. Sonuç olarak, çoğunluğa ulaşmak için partiler arası koalisyon inşası şarttır. Çok partili parlamenter sistemlerde, koalisyon inşası genellikle istikrarlı bir hükümetin temelini oluşturur. Çok partili başkanlık demokrasilerinde istikrarlı koalisyonlar oluşturmak çok daha zordur. İlk başta başkanlık sistemlerindeki birincil ödül - başkanlık - bölünemez ve belirli bir süre için belirlenir. Sonuç olarak, Linz'in (1984) savunduğu gibi, başkanlık politikaya kazanan her şeyi alan bir yaklaşımı teşvik etme eğilimindedir. İkinci olarak, yürütme yetkisini paylaşma mekanizmaları genellikle başkanlık sistemlerinde daha az gelişmiştir. Yürütme gücünü kim kazanırsa, önemli bir süre için politikaları uygulama ve büyük reformları gerçekleştirme yeteneğini fiilen tekeline alacaktır. Kabinlerdeki değişiklikler genellikle başkanın kararıdır ve parti kararları tarafından yapılmaz. Başkanlık ve parlamenter sistemlerdeki parti koalisyonları

arasındaki üçüncü büyük fark, ikincisinde partilerin kendilerinin yönetimden sorumlu olmaları ve hükümet politikasını desteklemeye kararlı olmalarıdır (Golosov ve Kalinin, 2017).

3. Türkiye’de Başkanlık Sistemine Geçiş Ve Parti Sistemine Etkisi

Türkiye’de 1950’lerden 2000’lere değişiklik göstermiştir. İki partili sistemden (1950-1960), ılımlı çok-partili sisteme (1961-1980), hâkim partili çok-partili sistemden (1983-1991), atomik parti sistemine (1991-2002) evrilmiştir (Çarkoğlu, 1998; Sayarı, 2002). 2002 sonrası AK Partinin üst üste tek başına mecliste çoğunluğu sağlamadaki başarısı ile baskın/hakim parti sistemi (pre-dominant) olarak tanımlanır. Tablo 3, 1990’lardan 2000’lere, ve 2018 sonrası Başkanlık sistemi ile değişen parti parçalanmasını vermektedir.

Tablo 3: Parti Parçalanması, 1990-2018

Seçim Yılı	İlk Partinin Aldığı Oy Oranı	Birinci partinin kazandığı sandalye oranı	İlk iki partinin kazandığı oy oranı	Meclisteki parti sayısı	Etkili parti sayısı
1991	27,00	39,50	51,1	5	4,67
1995	21,40	28,70	41,1	5	6,16
1999	22,20	24,70	40,2	5	6,79
2002	34,30	66,00	53,70	2	5,43
2007	46,00	62,00	66,00	4	3,64
2011	49,95	59,40	75,89	4	2,99
2015 (Haziran)	40,87	46,90	66,81	4	3,56
2015 (Kasım)	49,59	57,60	74,80	4	2,98
2018	42,56	48,33	65,20	5*	3,73

Kaynak: Tablodaki değerler yazar tarafından hesaplanmıştır. *Seçim sonrası ortak listedeki MV’lerin ayrılması ile meclisteki parti sayısı 9’a çıkmıştır.

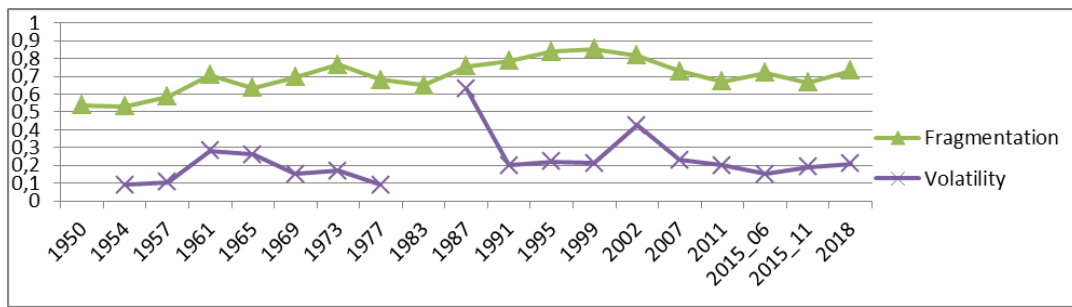
Türkiye’de 2018’de gerçekleşen rejim değişikliği, partiler arasında işbirliğini de artmış ve iki blok temelinde seçim öncesi ittifaklar ortaya çıkmıştır: Cumhur İttifakı ve Millet İttifakı. Türk-İslam sentezini temsil eden ilk ittifak - görevdeki İslam yanlısı parti Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti); Aşırı milliyetçi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve daha küçük aşırı milliyetçi Büyük Birlik Partisi (BBP) - 2016 darbe girişiminin hemen ardından konsolide oldu ve 2017’den beri başkanlık sistemine geçişi savunuyor; ikincisi, ana muhalefet merkez-sol Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) dahil olmak üzere muhalefet bloğunu temsil etti; yeni sağcı İYİ Parti’nin yanı sıra iki küçük parti, İslam yanlısı Saadet Partisi (SP) ve Kemalist-muhafazakar sağ Demokrat Parti (DP). Dolayısıyla, Sartori’nin varsayımının ve diğer ülkelerdeki genel deneyimlerinin aksine, Millet İttifakı ideolojik olarak yakın partiler arasında inşa edilmedi, ancak rejimin başkanlık sistemine geçmesini önlemek, AK P. liderini zayıflatmak için birleşmeye karar verilen dört farklı siyasi hareketten oluşuyordu. Erdoğan’ın iktidarı ve AK P.’den sandalye kazanması, böylece cumhurbaşkanlığı rejimini tam olarak uygulamak için gereken çoğunluğu elde edemeyeceği amacını taşıyordu. İlginçtir ki, cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş ve 2018 cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda ittifaklar oluşturulmuş olsa da, bu ittifaklar –küçük partiler ayrılrsa ve dışarıdan desteklese de-2019 yerel seçimlerinde de devam etti. Etnik Kürt partisi Halkların Demokrasi Partisi (HDP) herhangi bir ittifakta yer almadı; ancak 11 belediyede aday göstermeyerek yerel seçimlerde dışarıdan Millet İttifakını desteklemiştir.

Bu iki ittifakın toplam oy oranı %85’ten fazladır (bkz, Tablo 2). Ancak, ilk iki büyük partinin (AK Parti ve CHP) toplam oylarında %10’luk düşüş dikkat çekicidir. Bu iki partinin oy toplamı ABD’de olduğu gibi iki-partili sistem olarak nitelendirmek için yeterli değildir. Yine önceki dönemlerle karşılaştırıldığında Başkanlık sistemine geçişle beraber AK Partinin tek başına oyunda da düşüş vardır ve ne oy ne de sandalye olarak çoğunluğa sahip değildir. Bu durumda Afrika’daki hakim-partili Başkanlık sistemi tanımı da uygun gözükmemektedir.

Yine iki ittifakta da bir büyük ve bir küçük (AK Parti- MHP) ve (CHP- İYİ Parti) ortak bulunmaktadır. Bu özellikleriyle Türkiye’deki ittifaklar, Fransa’daki 4 partili 2 blok, *quadrille bipolaire* parti sistemine benzemektedir. Diğer yandan, Fransa’daki ittifaklar ideolojik olarak yakın partilerden oluşurken, buradaki ittifaklar sol-sağ eğilimde değildir. Cumhur İttifakı muhafazakar milliyetçiliği temsil ediyorken, Millet

İttifakı genel olarak seküler milliyetçilik yaklaşımına sahiptir. Diğer yandan CHP merkez solda, İYİ Parti ise AKP ve MHP'ye göre daha çok merkezin sağında yer almaktadır. İslamcı SP'nin Millet İttifakında yer alması ise bu ittifakın seküler milliyetçi kimliğine uymamaktadır. Franda'dan farklı olarak Türkiye'de ittifak kurma sürecinde, ve partilerin birbirlerine karşı tutumları oldukça negatiftir. Özellikle parti seçmenleri arasında 2010'lardan itibaren artmış olan kutuplaşma (Semerci-Uyan ve Erdoğan, 2018), ittifaklarla karşıt kampları oluşturmuştur (Taşkın, 2019, ECPR). Diğer yandan Türkiye toplumundaki diğer etnik, mezhepsel ve ideolojik kırılmalar, parti sisteminin merkez-sağ ve merkez-sol partileri çekişmesinden daha parçalı hale getirmiştir (Özbudun, 2011). İki-kutuplu (iki bloklu) parti sistemi olarak tanımlamadaki en büyük engel ise, bu sistemlerde aynı iki-partili sistemlerde olduğu gibi iktidar değişiminin beklenmesidir. Henüz yeni başkanlık sistemine ve ittifaklı siyasete geçen Türkiye için bunu söylemek henüz erkendir. Böylesi bir değişim ancak İYİ Partinin merkez sağa yerleşmesi ve Cumhur İttifak'ından önemli oy alması ile mümkündür. Millet İttifakının en son meclis seçimlerindeki oy toplamının %32 civarında olduğu düşünülürse, böylesi bir oy sıçraması mümkün ama oldukça beklenmedik bir sonuçtur.

Figür 1. Parlamento Seçimlerinde Parti Parçalanması ve Oy Değişkenliği (1950-2018)

Yukarıdaki Figür 2015-2018 seçim dönemleri karşılaştırıldığında hem parçalanmanın hem de oy değişkenliğinin arttığını göstermektedir. Yine de bu oranlar 1990'lara kıyasla daha düşüktür. Bunun nedeni oyların ittifaklar içinde kalmış olmasıdır. 2015-2018 dönemi arasında toplam oy değişkenliği %10.9 olarak hesaplanmıştır (yazar tarafından). Bu oran içinde sağ partiler arasındaki oy kayması %9.2 iken, bu oran sol partiler arasında %1.75'dir. Diğer bir deyişle sağ parti seçmenleri oy kaymasının %70'ten fazlasını oluşturmaktadırlar. Tablo 3 ve Figür 1'deki veriler, bize Türkiye'deki parti sisteminin çok partili Başkanlık sistemine doğru evrildiğini göstermektedir. Etkili parti sayısı oranı ise, henüz Latin Amerika'da olduğu gibi parçalı parti sistemi olarak tanımlamak için yeterli değildir.

Sonuç

Parti sistemleri ve siyasi istikrar arasında önemli bir ilişki vardır. Parti sistemi parçalanması ile istikrar ve demokratik işleyiş kimi zaman ters orantılıdır. Bu yüzden parti sayısının azaltılması arzu edilir. Pek çok ülkede, parti parçalanması mecliste sandalye elde eden partilerin sayısının azaltılması nisbi sistemlerde daha yüksek bir seçim barajı getirmek veya bölge büyüklüğünü azaltmak veya eşzamanlı meclis ve başkanlık seçimleri yapılarak elde edilir. Literatürdeki çalışmalara göre çok partili sistemler başkanlık hükümet yönetimlerinde, parlamenter yönetimlere göre daha fazla sorunlar yaratmaktadır.

Bu çalışma göstermiştir ki, Türkiye'de 2018'de Başkanlık sistemine geçişle beraber sistem hakim-partili sistem, iki-partili sistem ve iki-kutuplu sistemden ziyade, çok-partili Başkanlık sistemine benzemektedir. Ancak, başkanlık demokrasilerinin yönetilebilirliğini artırmaya yönelik, iki-partili sistemi getirmek için yapılacak çok partili sistemleri yeniden şekillendirme çabaları daha büyük zararlar verebilir. İki partili sistemlerin istikrarlı başkanlık sistemlerine göre daha uygun olduğu gerçeği çok partili sistemler, çok partili partilerin sayısını azaltma çabalarının olduğu anlamına gelmez. Özellikle ülkede a) önemli etnik, bölgesel veya dini partilere sahip sistemler farklı seçim kuralları veya b) geniş bir ideolojik mesafe, çok partili bir sistemi yeniden yapılandırma çabaları iki partizme dönüşmesi neredeyse kesinlikle başarısızlığa

mahkûm olacaktır. Böylesi bir durumda, yani meclis seçimlerini de çoğulcu sistemde yaparak küçük partilerin dışarıda kalması ve merkez partileri güçlendirmek, Türkiye gibi etnik, mezhepsel ve ideolojik olarak kırılmaları olan ülkelerde, toplumun belli bir kesimini temsiliyetten mahrum bırakacak ve sistem dışına itecektir (Esmer, 2002). Bu da toplumsal barış ve demokrasi için uzun vadede daha büyük problemleri doğurabilir.

Bu noktada yapılması gereken çok-partili Başkanlık sisteminden, iyice parçalanmış Başkanlık sistemine geçiş önünde parti parçalanmalarını ciddiye almaktır. Özellikle sağ partiler arasında seçmen oyları değişkenliği ve parçalanma oranı daha yüksektir. 2017’den itibaren sağ blokta 3 yeni ve liderleri siyasette deneyimli partiler çıkmıştır: MHP’den ayrılan İYİ Parti, ve AK Parti’den ayrılan DEVA ve GELECEK Partileri. %50+1 çoğunluk sistemine dayalı Başkanlık sisteminde, bu parçalanmalar gelecek seçimlerde cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci tura kalabileceğini işaret etmektedir. Böylesi bir durum Başkanlığa dair belirsizlikleri, yasama-yürütme dengesinin kırılganlığına işaret ederken, şüphesiz partileri ve liderleri de daha uzlaşmacı siyaset ve dile yönlendirecektir.

Kaynakça

1. Alkan, H. (2018). Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Kurumsal Özellikleri ve Demokratikleşme Sürecine Olası Etkileri, Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı.
2. Arter, D. (2004). “Finland”, Semi-Presidentialism in Europe, Reprinted, Ed. Robert Elgie, New York, Oxford University Press, s. 49-66
3. Bartolini, S.; Chiaramonte, A. ve Roberto D’Alimonte (2004). The Italian Party System between Parties and Coalitions, West European Politics, 27(1):1-19.
4. Blais, A; Massicotte, L. ve Dobrzynska, A. (1997). “Direct Presidential Elections: A World Summary.” Electoral Studies 16: 441–55.
5. Çarkoğlu, A. (1998). “The Turkish party system in transition: party performance and agenda change”. Political Studies, 46(3): 544-571.
6. Clark, W. R. ve Golder, M (2006). “Rehabilitating Duverger’s Theory. Testing the Mechanical Effects of Electoral Laws”. Comparative Political Studies 39(6): 679–708.
7. Cox, Gary W. (1997). Making Votes Count: Strategic Coordination in the World’s Electoral Systems. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Di Virgilio, A. (2003). “Electoral alliances: Party identities and coalition games”, European Journal of Political Science.
9. Donovan, M. (2011) The invention of bipolar politics in Italy, The Italianist, 31(1): 62-78.
10. Duverger, M.(1954). Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State. London: Methuen.
11. Duverger, M. (1980), “A New Political System Model: Semi-Presidential Government”, European Journal of Political Research, 8(2):165-187.
12. Elgie, R. (2010). “Semi-presidentialism, Cohabitation and the Collapse of Electoral Democracies, 1990–2008”, Government and Opposition, 45(1): 29-49
13. Esmer, Y. (2002). “At the Ballot Box: Determinants of Voting Behaviour in Turkey”. In Politics, Parties and Elections in Turkey, edited by Yılmaz Esmer and Sabri Sayarı, 91-114. Boulder, CO:Lynne Rienner.
14. Golder, S, 2006 Pre-electoral coalition formation in parliamentary democracies, British Journal of Political Science 36: 193-212.
15. Golosov, GV ve Kalinin, K.(2017). “Presidentialism and legislative fragmentation: Beyond coattail effects”. The British Journal of Politics and International Relations. 19 (1): 113-133.
16. Gözler, K. (2018). Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 22. Basım, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
17. Gönenç, L. (2017). “Partili Cumhurbaşkanı”, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1496411769-5.Partili_Cumhurbaskani.pdf

18. Herrmann, M. (2014). "Polls, coalitions and strategic voting under proportional representation". *Journal of Theoretical Politics* 26(3): 442-467.
19. Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). "Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction". In S. M. Lipset & S. Rokkan (Eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press.
20. Magure, B. (2014). 'Interpreting Urban Informality in Chegutu, Zimbabwe'. *Journal of Asian and African Studies*.
21. Mainwaring, S. (1993). *Presidentialism, Multipartism, and Democracy: The Difficult Combination*, <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0010414093026002003>.
22. Mainwaring, S. Ve Scully, T. R. (1995) *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America*. Stanford University Press: Stanford.
23. Özbudun, E. (2011) *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
24. Powell, G. B. (2000). *Elections as an instrument of democracy: majoritarian and proportional visions*. New Haven: Yale University Press.
25. Sartori, G. (1994). *Comparative Constitutional Engineering*. NewYork: NewYork University Press.
26. Sartori, G. (1976). *Parties and party systems: a framework for analysis*. Cambridge: Cambridge University Press
27. Sayarı, Sabri. (2016). "Back to a Predominant Party System: The November 2015 Snap Election in Turkey." *South European Society and Politics* 21 (2): 263-80.
28. Sayarı, Sabri. (2002) "The Changing Party System", in S.Sayarı and Y. Esmer (eds.), *Politics, Parties and Elections in Turkey*, Boulder, CO: Lynne Rienner Pub.
29. Sunar, İ. Ve Sayarı, S. (1986). "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", in G. O'Donnell, P.C. Schmitter (eds.), *Transitions from Authoritarian Rule: Southeastern Europe*, Baltimore MD: The John Hopkins University Press,
30. Szczerbiak, A. (2008). The Birth of a Bipolar Party System or a Referendum on a Polarizing Government? The October 2007 Polish Parliamentary Election, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 24(3):415-443.
31. Taşkın, B, Özer, B. (2020). Ayıran Duvarlar, Dönüşen Sandıklar: Kapalı Konut Siteler ve Seçim Sonuçlarına Etkileri . *Liberal Düşünce Dergisi* , 25 (100): 137-167
32. Taşkın, B. (2020). "Afrika’da Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri", *Dünya Siyasetinde Afrika* 6, ed. Ermağan, İsmail, Nobel Yayıncılık.
33. Turan, Menaf, (2018) *Türkiye’nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*, *Social Sciences Research Journal*, 7(3): 42-91.
34. Uyan-Semerci, P. ve Erdoğan, E. (2018) *Fanusta Diyaloglar Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Fen Eğitiminde Probleme Dayalı Öğrenmeye Yönelik Lisansüstü Çalışmalar: Sistematik Bir İnceleme

Arş.Gör.Dr. Çiğdem Şenyiğit¹

¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Özet

Bu araştırmada, fen eğitiminde probleme dayalı öğrenme konusundaki lisansüstü çalışmaların sistematik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada sistematik inceleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri doküman analizi yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Veriler Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edilmiştir. Verilerin analizi için kullanılan içerik analizinde yapılan kodlamanın güvenilirliği için kodlayıcılar arası uyum yüzdesi %92 olarak bulunmuştur. Araştırma kapsamında ulaşılan 93 çalışmanın 2003-2020 yılları arasında yayımlandığı belirlenmiştir. Bu çalışmaların %67,7'sinin yüksek lisans; %32,3'ünün ise doktora tezinden oluştuğu tespit edilmiştir. Araştırma, fen eğitiminde probleme dayalı öğrenme ile ilgili en çok çalışmanın 11 çalışma ile 2012 yılında yayımlandığını ortaya koymuştur. Araştırma, incelenen çalışmalardaki en çok çalışılan konu alanının, fen eğitiminde probleme dayalı öğrenmenin çeşitli değişkenler üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaları ifade eden öğretim (%96,8) konu alanı olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda araştırma, en fazla kullanılan veri toplama aracının; başarı testi, bilimsel süreç becerileri testi, kavram testi ve diğer testlerden oluşan testler (%39,5) olduğunu ortaya koymuştur. En fazla tercih edilen araştırma yönteminin nicel araştırma yöntemleri (%77,4), en fazla çalışılan örneklem türünün ortaokul öğrencileri (%51,6), en fazla tercih edilen örneklem sayısı aralığının 41-60 aralığı (%39,8), en fazla tercih edilen uygulama süresinin ise 6-10 hafta (%44,1) arasında olduğu araştırmanın diğer bulguları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Fen eğitimi, probleme dayalı öğrenme, lisansüstü çalışmalar, sistematik inceleme.

Abstract

The aim of this research is to conduct a systematic review of postgraduate studies on problem-based learning in science education. The method of the research is systematic review. Document analysis method was used to collect the data of the research. The data were obtained from the database of Council of Higher Education National Thesis Center. Inter-coder agreement percentage for the reliability of the coding in the content analysis used for data analysis is 92%. The research revealed that 93 studies reached were published between 2003-2020. The research showed that 67,7% of these studies consist of master's thesis and 32,3% of them are doctoral dissertation. The research revealed that the most studies on problem-based learning in science education were published in 2012 with 11 studies. The research revealed that the teaching subject field (96,8%), which refers to the studies examining the effect of problem-based learning on several variables in science education was the most studied subject field in the studies examined. In addition, the research showed that the most used data collection tool was tests (39,5%) consisting of the achievement test, the scientific process skills test, the concept test, and other tests. Other findings of the research revealed quantitative research methods (77,4%) being preferred mostly, secondary school students (51,6%) were the most studied sample type, sample number in the 41-60 range (39,8%) was the most preferred sample number, implementation time between 6-10 weeks (44,1%) was the most preferred implementation time.

Keywords: Science education, problem-based learning, postgraduate studies, systematic review.

1. Giriş

Küresel rekabetin yer aldığı 21. yüzyılda, yaratıcı, yenilikçi, analitik, üst düzey düşünebilen ve gerçek dünya problemlerine çözüm üretebilen bireyler yetiştirmeye duyulan ihtiyaç, odak noktasıdır (Živkovic, 2016). Probleme dayalı öğrenme 21. yüzyıldaki zorlukların üstesinden gelmede umut verici bir yaklaşım olarak gözükmektedir (Edens, 2000). McMaster Üniversitesi'nde ortaya çıkan, geleneksel ders temelli öğrenme modelinin yerini alarak tıp eğitiminde büyük bir evrilmeye sebep olan probleme dayalı öğrenme, zamanla farklı disiplinlere doğru etki alanını genişletmiştir (Albanese ve Dast, 2014). Probleme dayalı öğrenme deneyimsel bir öğrenme olup, gerçek dünya problemlerinin araştırılması, incelenmesi ve çözümlendirilmesi süreci ile işlemektedir (Torp ve Sage, 2002). Probleme dayalı öğrenme süreci, küçük

öğrenci gruplarına sunulan gerçek bir hayat problemi ile başlamaktadır (Spronken-Smith ve Harland, 2009). Probleme dayalı öğrenmede, öğrenenler öğrenme sürecinin başlangıcında kötü yapılandırılmış bir problem durumu ile karşılaşılır (Edens, 2000). Kötü yapılandırılmış problemler, sadece tek bir alana ilişkin kural ve ilke ile çözülemeyen disiplinlerarası bağlantılar kurmayı gerektiren bir yapıdadır (Jonassen, 2004). Kötü yapılandırılmış problemlerin aksine iyi yapılandırılmış problemler ise genellikle açıkça tanımlanmış, tek bir doğru cevabı olan problem durumlarıdır (Gallagher, Stepien ve Rosenthal, 1992). Gerçek hayatta yer alan problem durumları kötü yapılandırılmış problemlerdir (Jonassen, 1997). Bu nedenle problem dayalı öğrenme ortamlarında öğrenenlerin gerçek hayat problemlerine yakın olan karmaşık problem durumları ile meşgul olmalarını sağlamanın, öğrenenlerin öğrendikleri bilgileri ve problem çözebilme becerilerini gerçek yaşam durumlarına transfer edebilmesinde önemli olduğu söylenebilir. Probleme dayalı öğrenmede öğrenenler problem hakkında bildiklerini, bilgi eksikliklerini ve daha sonra neleri bilmeye ihtiyaç duyduklarını belirleyerek, öğrenme sürecindeki eylemlerini yönlendirerek kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu üstlenirler (Spronken-Smith ve Harland, 2009). Bu anlamda problem dayalı öğrenme, aktif öğrenme süreçleri ile bilgi oluşumunu destekleyen, gerçek yaşam durumları ile öğrenme ortamlarını bütünleştiren deneyimler sunmaktadır (Akçay, 2009). Kaptan ve Korkmaz (2001), fen bilimleri dersinde öğrenenlerin, edindikleri bilgileri gerçek yaşam durumlarına aktarmalarını ve günlük yaşamda karşılaştıkları problemleri çözmelerini sağlayacak başlıca yöntemin problem dayalı öğrenme olduğunu ifade etmektedir. Etkili bir fen eğitiminde öğrenenler geçmiş bilgileri ile yorumladıkları yeni elde ettikleri bilgilerini günlük yaşama aktararak karşılaştıkları problemleri çözerler (Anagün ve Kardaş, 2016). Bu anlamda problem dayalı öğrenmenin fen eğitiminde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda problem dayalı öğrenmenin öğretim sürecindeki önemi, bu alanda yapılan çalışmaların önemini de beraberinde getirmektedir. Alan yazında probleme dayalı öğrenmenin akademik başarı (Jimoh ve Fatokun, 2020), problem çözme (Riswari, Yanto ve Sunarso, 2018), öz güven (Hendriana, Johanto ve Sumarmo, 2018), eleştirel düşünme (Nadeak ve Naibaho, 2020), yaratıcı düşünme (Sari, Banowati ve Purwanti, 2018) üzerinde etkisinin incelendiği pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalara ek olarak problem dayalı öğrenmeye yönelik pek çok meta analiz (Leary, Walker, Shelton ve Fitt, 2013; Dağyar ve Demirel, 2015; Susanti, Juandi ve Tamur, 2020) ve sentez (Biber, Ersoy ve Köse Biber, 2014; Temel, Şen ve Yılmaz, 2015; Tosun ve Yaşar, 2015; Yıldırım ve Say, 2020) çalışması da yer almaktadır. Problem dayalı öğrenmenin fen eğitimindeki yeri ve yapılan çalışma sayısındaki fazlalık bu konuya yönelik vurguyu ve önemi ortaya koymaktadır. Bu durumda problem dayalı öğrenme alanında yapılan çalışmalara yönelik sistematik bir incelemenin, bu alandaki çalışmaların güçlü yönlerinin ve eksik kalan yönlerinin açığa çıkartılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Böylece araştırmacıların çalışmalardaki eksik kalan ve ihmal edilen tarafları görmeleri sağlanabilir. Bu durum, tekrar eden çalışmalar yerine, konu alanına yönelik eksik kalan tarafları ele alan, alan yazına yenilik ve katkı sağlayan çalışmalar yapılmasında araştırmacılara yol gösterebilir. Lisansüstü çalışmaların bilimsel bilgi birikimine ve alana sağladığı katkı yadsınamaz. Bu nedenle bu alandaki çalışmaların içeriğinin mevcut durumunun ortaya koyulmasının, yapılacak olan sonraki çalışmalarda konu alanının daha farklı boyutlar ile ele alınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Alan yazında fen eğitiminde problem dayalı öğrenmeye yönelik çalışmaların incelendiği ulaşılabilen araştırmalardan (Temel vd., 2015; Tosun ve Yaşar, 2015; Yıldırım ve Say, 2020) farklı olarak, bu araştırmada fen eğitiminde probleme dayalı öğrenmeye yönelik doğrudan lisansüstü çalışmalara odaklanılmış ve ilgili çalışmalara ulaşırken tarih sınırlamasına gidilmemiştir. Bu nedenle söz konusu araştırmada, çok daha geniş bir zaman dilimindeki çalışmaların, diğer çalışmalarda ele alınan temalardan daha farklı temalar altında incelenmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda ilgili çalışmanın alandaki boşlukları dolduracağı ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırmada fen eğitiminde problem dayalı öğrenmeye ilişkin Türkiye'deki lisansüstü çalışmaların sistematik bir incelemesinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç ile aşağıdaki araştırma problemine cevap aranmıştır.

Araştırma problemi: Fen eğitiminde problem dayalı öğrenmeye ilişkin Türkiye'deki lisansüstü çalışmalar türlerine, yayımlandıkları yıllara, çalışılan konu alanlarına, araştırma yöntemlerine, örneklem türlerine, örneklem sayılarına, veri toplama araçlarına ve uygulama sürelerine göre nasıl bir dağılım göstermektedir?

2. Yöntem

Araştırmanın yöntemi sistematik incelemedir. Sistematik inceleme açıkça belirlenmiş araştırma sorularını yanıtlamaya yönelik, incelemeye dahil edilen çalışmalardan ilgili verilerin toplanmasını ve analiz edilmesini içermektedir (Moher vd., 2010).

2.1. Veri Toplama Süreci

Verilerin toplanmasında doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi araştırma konusu olan olguya yönelik yazılı materyallerin incelenmesini içermektedir (Turgut, 2014). Araştırma problemine cevap verebilmek için konu ile ilgili çalışmalar Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi (2020) veri tabanı üzerinden belirli anahtar kelimeler kapsamında taranmıştır: probleme dayalı öğrenme, probleme dayalı, problem temelli öğrenme, problem temelli. Tarama sonucunda ulaşılan çalışmalar, bu araştırma için belirlenen dâhil edilme kriterleri kapsamında sınıflandırılmıştır. Aşağıda araştırmada incelenen çalışmaların araştırmaya dahil edilme kriterleri yer almaktadır.

- Araştırmaya dahil edilecek çalışmalar belirlenirken tarih sınırlandırılmasına gidilmemiştir.
- Kısıtlı erişime sahip olan çalışmalar araştırmaya dahil edilmemiştir.
- Araştırmaya dahil edilecek olan çalışmalar belirlenen anahtar kelimeler kapsamındadır.
- Sadece fen eğitimi disiplin alanında yapılan problem dayalı öğrenmeye ilişkin çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir.
- Hem Türkçe hem İngilizce olarak hazırlanan yüksek lisans ve doktora çalışmaları araştırmaya dahil edilmiştir.

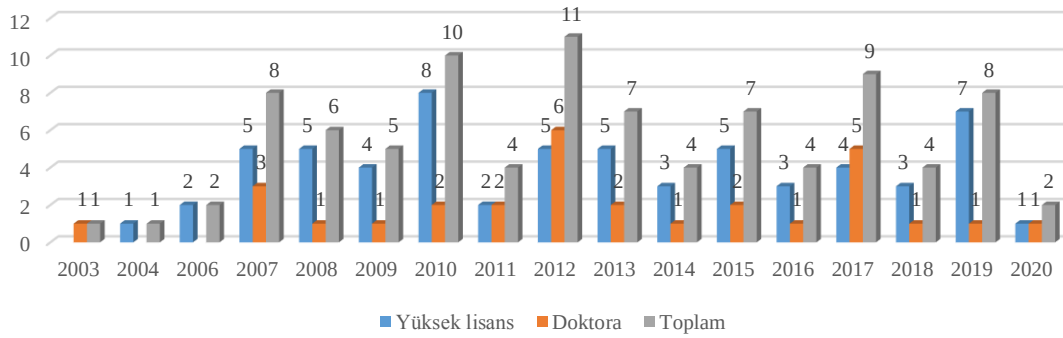
YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yayımlanan çalışmaların son taraması 17 Şubat 2021 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan taramalar ve belirtilen dahil edilme kriterleri kapsamında fen eğitiminde problem dayalı öğrenmeye ilişkin 2003-2020 yılları arasında 93 lisansüstü çalışmaya ulaşılmıştır.

2.2. Veri Analizi Süreci

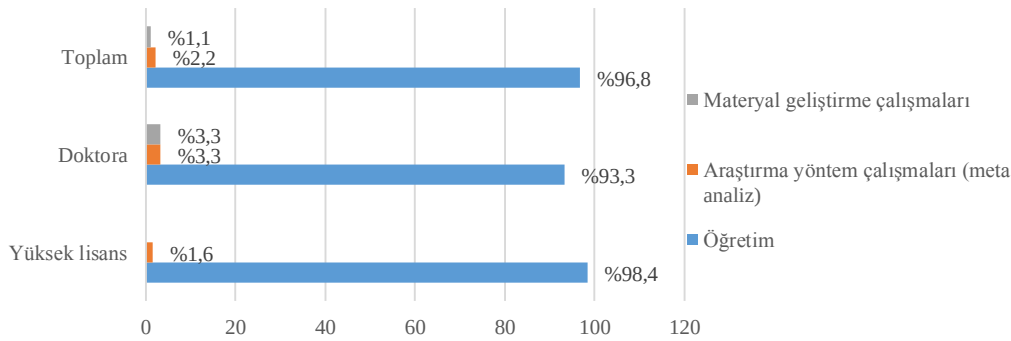
Elde edilen verilerin analiz edilmesinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi incelenen belgelere ilişkin içeriğin incelenmesini ve elde edilen verilerin sayısal olarak ifade edilmesini amaçlayan bir analiz türüdür (Ekiz, 2020). İçerik analizinin amacı toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu bağlamda içerik analizi metinlerden elde edilen veri içeriklerinin kodlamalar ve temalar çerçevesinde sistematik olarak sınıflandırılmasını ve yorumlanmasını içermektedir (Hsieh ve Shannon, 2005). Bu anlamda öncelikle araştırmanın dahil edilme kriterlerine göre belirlenen çalışmalar analiz edilerek kodlar oluşturulmuştur. Daha sonra elde edilen bu kodlar ortak özelliklerine göre birleştirilerek temalara ulaşılmıştır. Ardından çalışmalar tür, yayımlandıkları yıl, çalışılan konu alanları, araştırma yöntemleri, örneklem türleri, örneklem sayıları, veri toplama araçları ve uygulama süreleri temaları altında analiz edilmiştir. Analizler IBM SPSS Statistics 23 programı ile yapılmış olup, verilere ilişkin frekans ve yüzdelik değerleri elde edilmiştir. Kodlamaların geçerliğini ve güvenilirliğini sağlamak için Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen kodlayıcılar arası güvenirlik formülü kullanılmıştır. Araştırmacı ve başka bir fen eğitimi uzmanı tarafından gerçekleştirilen kodlama sonucunda kodlayıcılar arası uyum yüzdesi %92 olarak bulunmuştur. Uyum yüzdesinin %90 ve üzeri olması, kodlamanın güvenilir ve geçerli bir yapıya sahip olduğunun kanıtıdır (Miles ve Huberman, 1994).

3. Bulgular

Araştırmada fen eğitiminde problem dayalı öğrenmeye ilişkin lisansüstü çalışmaların %67,7'sinin yüksek lisans, %32,3'ünün ise doktora çalışmasından oluştuğu belirlenmiştir. Şekil 1 çalışmaların yayın türlerine ve yayımlandıkları yıllara göre dağılımını göstermektedir.

Şekil 1. Lisansüstü Çalışmaların Yayımlandıkları Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 1, fen eğitiminde problem dayalı öğrenmeye yönelik lisansüstü çalışmaların 2003-2020 yılları arasında yayımlandığını göstermektedir. 2004, 2005 ve 2006 yıllarında fen eğitiminde problem dayalı öğrenmeye yönelik hiçbir doktora çalışması yayımlanmadığı belirlenmiştir. Ek olarak fen eğitiminde problem dayalı öğrenmeye yönelik 2003 ve 2005 yılında yüksek lisans alanında çalışma yayımlanmadığı tespit edilen bir diğer bulgudur. 2020 yılında yayımlanan çalışma sayısının (2) ise oldukça düşük olduğu ve bu alandaki çalışmaların ilk yayımlanmaya başladığı yıllardaki sayıya yakın olduğu belirlenmiştir. Şekil 2’de çalışmaların konu alanlarına göre dağılımı yer almaktadır.

Şekil 2. Çalışılan Konu Alanlarının Lisansüstü Çalışmalarda Dağılımı

Şekil 2’de incelenen çalışmalarda çalışılan konu alanlarının öğretim, araştırma yöntem çalışmaları ve materyal geliştirme çalışmaları olarak belirlendiği görülmektedir. Öğretim konu başlığı, fen eğitiminde problem dayalı öğrenmenin çeşitli değişkenler üzerindeki etkisini araştıran çalışmaları temsil etmektedir. Araştırma yöntem çalışmaları ise fen eğitiminde problem dayalı öğrenmeye yönelik meta analiz çalışmalarını ifade etmektedir. Şekil 2’de incelenen çalışmalarda en fazla çalışılan konu alanının öğretim (%96,8) olduğu görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer bulgu ise materyal geliştirme çalışmalarının doktora alanında çalışılan konu alanları içerisinde %3,3’lük bir oranı temsil ettiği, yüksek lisans alanında ise bu konu alanına ilişkin hiçbir çalışma yapılmadığıdır. Tablo 1’de araştırma yöntemlerinin çalışmalarda dağılımı yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırma Yöntemlerinin Lisansüstü Çalışmalarda Dağılımı

Araştırma yöntemleri	Yüksek lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Nicel araştırma yöntemleri	54	85,7	18	60	72	77,4
<i>Deneyssel</i>	53	84	17	56,7	70	75,4
Gerçek deneyssel	12	19	2	6,7	14	15,1
Yarı deneyssel	32	50,8	13	43,3	45	48,4
Zayıf deneyssel	4	6,3	2	6,7	6	6,5
Deneyssel (belirtilmemiş)	5	7,9	-	-	5	5,4
<i>Deneyssel olmayan</i>	1	1,6	1	3,3	2	2,2
Meta analiz	1	1,6	1	3,3	2	2,2
Nitel araştırma yöntemleri	3	4,8	8	26,7	11	11,8
Eylem araştırması	2	3,2	1	3,3	3	3,2
Gömülü teori	1	1,6	5	16,7	6	6,5
Durum çalışması	-	-	2	6,7	2	2,2

Karma araştırma yöntemleri	6	9,5	4	13,3	10	10,8
Açıklayıcı	2	3,2	1	3,3	3	3,2
Çeşitleme	1	1,6	2	6,7	3	3,2
Eş zamanlı dönüşümsel	1	1,6	-	-	1	1,1
Yakınsayan paralel	-	-	1	3,3	1	1,1
Karma (belirtilmemiş)	2	3,2	-	-	2	2,2

Tablo 1'e göre çalışmalarda en fazla tercih edilen araştırma yönteminin nicel (%77,4) araştırma yöntemi olduğu görülmektedir. Sırasıyla nicel (%85,7), karma (%9,5) ve nitel (%4,8) araştırma yöntemleri, yüksek lisans alanında en fazla tercih edilen araştırma yöntemlerindendir. Öte yandan doktora alanında ise en fazla tercih edilen araştırma yöntemleri sırasıyla nicel (%60), nitel (%26,7) ve karma (%13,3) araştırma yöntemleridir. Hem yüksek lisans hem de doktora çalışmalarında nicel araştırma yöntemlerinde deneysel olmayan yöntemlerden sadece meta analiz araştırmasının yapıldığı dikkat çeken bir diğer bulgudur. Tablo 2 örneklem türlerinin yüksek lisans ve doktora çalışmalarındaki dağılımını sunmaktadır.

Tablo 2. Örneklem Türlerinin Lisansüstü Çalışmalardaki Dağılımı

Örneklem türleri	Yüksek lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
İlkokul (1-4)	1	1,6	-	-	1	1,1
Ortaokul (5-8)	39	61,9	9	30	48	51,6
Lise (9-12)	5	7,9	5	16,7	10	10,8
Öğretmen adayları	17	27	15	50	34	36,6
Önlisans	1	1,6	1	3,3	2	2,2

Tablo 2'de incelenen çalışmalarda en fazla tercih edilen örneklem türlerinin ortaokul öğrencileri (%51,6), öğretmen adayları (%36,6) ve lise öğrencileri (%10,8) olduğu; en az tercih edilen örneklem türünün ise ilkokul öğrencileri (%1,1) olduğu görülmektedir. Tablo 3 örneklem sayılarının yüksek lisans ve doktora çalışmalarındaki dağılımını sunmaktadır.

Tablo 3. Örneklem Sayılarının Lisansüstü Çalışmalardaki Dağılımı

Örneklem sayısı	Yüksek lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
1-20 arası	2	3,2	4	13,3	6	6,5
21-40 arası	11	17,5	3	10	14	15,1
41-60 arası	29	46	8	26,7	37	39,8
61-80 arası	13	20,6	3	10	16	17,2
81-100 arası	6	9,5	8	26,7	14	15,1
101-120 arası	-	-	2	6,7	2	2,2
121 ve üzeri	2	3,2	2	6,7	4	4,3

Tablo 3'te en fazla tercih edilen başlıca örneklem sayılarının 21-40 (%15,1), 41-60 (%39,8), 61-80 (%17,2), 81-100 (15,1) arasında olduğu belirlenmiştir. En az tercih edilen örneklem sayıları ise genel olarak 101 ve üzeri aralıktaki örneklem sayılarıdır. Tablo 4 veri toplama araçlarının yüksek lisans ve doktora çalışmalarındaki dağılımını sunmaktadır.

Tablo 4. Veri Toplama Araçlarının Lisansüstü Çalışmalardaki Dağılımı

Veri toplama araçları	Yüksek lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Testler	96	47,3	53	30,5	149	39,5
Anket	7	3,4	9	5,2	16	4,2
Ölçek	56	27,6	42	24,1	98	26,0
Envanter	6	3	4	2,3	10	2,7
Görüşme	16	7,9	25	14,4	41	10,9
Gözlem	4	2	6	3,4	10	2,7
Diğer nitel araçlar	18	8,9	35	20,1	53	14,1

Tablo 4'te yer alan veri toplama araçları başlıca 7 başlık altında sınıflandırılmıştır. Buna göre lisansüstü çalışmalarda en fazla tercih edilen başlıca veri toplama araçları arasında testler (%39,5), ölçekler (%26), diğer nitel araçlar (%14,1), görüşmeler (%10,9) yer almaktadır. Tablo 5 uygulama süresinin yüksek lisans ve doktora çalışmalarındaki dağılımını göstermektedir.

Tablo 5. Uygulama Süresinin Lisansüstü Çalışmalardaki Dağılımı

Uygulama süresi	Yüksek lisans		Doktora		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
1-5 hafta arası	23	36,5	11	36,7	34	36,6
6-10 hafta arası	27	42,9	14	46,7	41	44,1
11-15 hafta arası	5	7,9	3	10	8	8,6
16-20 hafta arası	-	-	1	3,3	1	1,1
7 ders saati	1	1,6	-	-	1	1,1
8 ders saati	1	1,6	-	-	1	1,1
10 ders saati	1	1,6	-	-	1	1,1
20 ders saati	1	1,6	-	-	1	1,1
22 ders saati	1	1,6	-	-	1	1,1
Belirtilmemiş	3	4,8	1	3,3	4	4,3

Tablo 5'te lisansüstü çalışmalarda en fazla tercih edilen uygulama süresinin 6-10 hafta arasında (%44,1) olduğu görülmektedir. 11-15 hafta ve 16-20 hafta uygulama süresinin tercih edilme oranının yüksek lisans çalışmalarına kıyasla doktora çalışmalarında daha fazla olması dikkat çeken bir diğer bulgudur. Ayrıca uygulama süresinin belirtilmediği 3 yüksek lisans ve 1 doktora çalışması olduğu belirlenmiştir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırma sonucunda fen eğitiminde problem dayalı öğrenmeye ilişkin çalışmaların 2003-2020 yılları arasında yayımlandığı ve bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunun (%67,7) yüksek lisans çalışması olduğu belirlenmiştir. Belirtilen yıllar arasında yayımlanan çalışma sayısında dalgalanmalar görünmekle birlikte, 2020 yılına gelindiğinde çalışma sayısının oldukça düşük olduğu saptanmıştır. Son yıllarda fen eğitiminde argümantasyon temelli öğrenme (Çetinkaya ve Taşar, 2018) ve sorgulama temelli öğrenme (Taş vd., 2019) gibi yöntemlere olan ilginin artması bu durumun sebebi olarak gösterilebilir. Ek olarak Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı'nda sorgulama temelli öğrenme stratejisinin benimsenmiş olması (MEB, 2018), bu açıklamayı destekleyerek elde edilen sonucun sebepleri arasında gösterilebilir. Çalışmaların neredeyse tamamına yakınının (%96,8) öğretim konu alanında olduğu belirlenmiştir. Araştırmada incelenen çalışmaların fen eğitiminde olması, problem dayalı öğrenmenin, öğretim üzerinde ve farklı bilişsel ve duyuşsal öğrenme çıktıları üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmaların yoğunlukta olmasına neden olmuş olabilir. Alan yazındaki diğer çalışmalar araştırmanın bu sonucu ile benzerlik taşımaktadır (Kızılaslan, Sözbilir ve Yaşar, 2012; Tosun ve Yaşar, 2015). Araştırmada hem yüksek lisans (%85,7) hem de doktora (%60) çalışmalarında en fazla kullanılan araştırma yönteminin nicel araştırma yöntemi olduğu tespit edilmiştir. Çeşitli deneysel işlemler ile yöntemin etkililiğini inceleyen öğretim konu alanı çalışmalarının fazla olması (Şekil 2), bu çalışmaların etkililiğini istatistiksel olarak ortaya koyma amacı ve nicel araştırma yöntemlerinden elde edilecek sonuçların evrene genellenebilirliğinin yüksek olması (Girgin ve Şahin, 2020), bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir. Alan yazındaki diğer araştırmalardan elde edilen sonuçlar da nicel araştırma yöntemlerinin daha fazla tercih edildiğini göstermektedir (Biber vd., 2014; Temel vd., 2015; Tosun ve Yaşar, 2015). Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden sonra nitel ve karma araştırma yöntemlerinin doktora çalışmalarında tercih edilme oranının yüksek lisans çalışmalarına kıyasla daha fazla olduğu belirlenmiştir. Nitel ve karma araştırma yöntemleri ayrıntılı, açıklamalara dayalı ve bütüncü bilgiler sunmaya imkan vermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Doktora araştırmaları yüksek lisans çalışmalarına kıyasla hem daha uzun bir araştırma sürecini içermekte hem de niteliksel olarak daha derin ve kapsamlı bir araştırma yapmayı beraberinde getirmektedir. Bu durum doktora araştırmacılarını daha uzun bir uygulama süresi gerektiren ve nicel verilerin ötesinde, verileri anlamlandırmaya yönelik ayrıntılı ve bütünsel bilgi ortaya koymayı sağlayan nitel ve karma araştırma yöntemlerini daha fazla tercih etmeye yönlendirmiş olabilir. En az tercih edilen örneklem türünün ilkökul öğrencilerinden (%1,1) oluştuğu araştırmada elde edilen bir diğer sonuçtur. Probleme dayalı öğrenmede öğrencilerin problem çözme, problemi açıklama, analiz ve sentez yapma, genelleme becerilerini kullanmalarını gerektiren üst düzey düşünme becerileri oldukça önemlidir (Ersoy, 2012). İlkokul örneklemindeki öğrenci gruplarının bu becerilerinin ve bu becerilerini kullanabilme durumlarının daha üst düzey örneklem gruplarına kıyasla yeni yeni gelişmeye başladığı söylenebilir. İncelenen çalışmaların neredeyse tamamına yakınının probleme

dayalı öğrenmenin etkisinin incelendiği öğretim konu alanı çalışmalarından oluştuğu düşünüldüğünde bu durum araştırmacıları, ilkököl örneklem grubunda çalışma yapılmasının zor olacağı düşüncesine yöneltmiş olabilir. Bu düşünce bu örneklem türüne ilişkin çalışma sayısındaki azlığın nedeni olabilir. Benzer şekilde Biber ve diğerleri (2014) probleme dayalı öğrenmeye yönelik ilköğretim birinci kademedeki çalışma yapılmamasının nedenini, yöntemin bu düzeydeki öğrencilerin sahip olmadığı üst düzey düşünme becerisi gerektirmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Araştırmanın bu sonucuna benzer olarak alan yazında ilkököl örneklem türünün en az tercih edilen örneklem türü olduğunu bildiren çalışma mevcuttur (Tosun ve Yaşar, 2015). En fazla tercih edilen örneklem türlerinin ise ortaokul öğrencileri (%51,6), öğretmen adayları (%36,6) ve lise öğrencileri (%10,8) olması sonucunun ise, bu örneklem türlerinin ulaşılabilir örneklem olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Alan yazındaki çalışma sonuçları örneklem türlerine ilişkin elde edilen bu sonuçlar ile tutarlılık göstermektedir (Biber vd., 2014; Tosun ve Yaşar, 2015). Araştırmada 41-60, 61-80 ve 81-100 aralıklarında yer alan örneklem sayısı aralıklarının çalışmalarda en fazla tercih edilen örneklem sayısı olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla daha geniş kapsamda değerlendirildiğinde 41-100 (%72,1) aralığında yer alan örneklem sayısının çalışmalarda en fazla tercih edilen örneklem sayısı aralığı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda diğer araştırmaların (Kızılaslan vd., 2012; Kanlı vd., 2014; Uzunboylu ve Aşıksoy, 2014) bir sonucu olarak belirlenen, en fazla tercih edilen örneklem sayısı aralığı (31-100), bu araştırmadaki en fazla tercih edilen örneklem sayısı aralığını kapsamaktadır. Aynı zamanda bu araştırmada daha büyük bir örneklem sayısını oluşturan 101 ve üzeri sayıdaki örneklem sayılarının en az tercih edilen örneklem sayısı aralıkları olduğu sonucu ile tutarlılık gösteren araştırmalar da alan yazında mevcuttur (Tosun ve Yaşar, 2015; Yavuz ve Yavuz, 2017). Büyük örneklem sayıları ile çalışmanın uzun bir süre gerektirmesi, analiz sürecinin zor olması gibi etmenler araştırmacıların çok yüksek sayılardaki örneklem gruplarını tercih etmeme nedenleri olabilir. Aynı zamanda bu araştırmada hem yüksek lisans hem doktora çalışmalarında nicel yöntemlerin tercih edilme sıklığının fazla olması (Tablo 1), araştırmacıların çalışmalardan elde edilen sonuçların evrene genellenebilir olması durumunu arttırmaya yönelik bir eğilim içerisinde olduklarını düşündürebilmektedir. Bu anlamda nicel araştırmalardaki bu geçerliliği sağlamak adına tercih edilen örneklem sayılarının da az olmaması beklenmektedir. Tümevarımcı bir anlayışı esas alarak elde edilen verilerden genellemeler ortaya koyan nicel araştırmalarda örneklemin evreni temsil edecek ölçüde yeteri kadar büyük olması önemlidir (Baştürk ve Taştepe, 2013). İstatistiksel anlamda örneklem ne kadar büyük ise örneklemden elde edilen değerlerin popülasyonu doğru temsil etme olasılığı da o kadar artmaktadır (Gravetter ve Forzano, 2018). Ayrıca nicel çalışmalarda örneklem sayısının olabildiğince büyük olması araştırma sonuçlarının güvenilirliğini de arttıran bir faktördür (Cohen, Manion ve Morrison, 2018). Bu nedenle hem yüksek hem doktora çalışmalarında daha az sayıdaki örneklem yerine, örneklem sayısının dikkate değer şekilde 41-100 aralığında yoğunlaşması en fazla tercih edilen nicel araştırma yöntemlerini kullanan araştırmacıların elde ettikleri sonuçların genellenebilirliğini sağlamak adına yaptıkları bir tercihin sonucu olabilir. Yaptıkları araştırmada, inceledikleri lisansüstü çalışmalarda en fazla tercih edilen örneklem sayısı aralığının 51-100 kişi aralığında olduğu sonucuna ulaşan Yavuz ve Yavuz (2017), bu sonucun yarı deneysel çalışmaların tercih edilmesi neticesinde deney ve kontrol gruplarının oluşturulduğu sınıf mevcudunun genellikle bu aralığa denk gelmesinden kaynaklanabileceğini ifade etmiştir. Bu araştırmada diğer örneklem sayılarındaki tercih ise uygulama yapılan örneklem türlerinin ulaşılabilirliğinin etkisi altında erişilebilir örneklem sayılarının kullanılmış olma durumuna bağlanabilir. Araştırmada hem yüksek lisans hem doktora çalışmalarında en fazla tercih edilen başlıca 4 veri toplama aracının sırasıyla testler, ölçekler, diğer nitel araçlar ve görüşmeler olduğu belirlenmiştir. Araştırmalarda kullanılan veri toplama araçlarının tercihi o araştırmanın yöntemine göre şekillenebilmektedir. İncelenen çalışmalarda nicel araştırma yönteminin en fazla kullanılan yöntem olmasının ve problem dayalı öğrenmenin etkililiğinin belirlenmesinin amaçlandığı öğretim konu alanı çalışmalarının en çok çalışılan konu alanı olmasının bir sonucu olarak etkililiği belirlenecek değişkenlerin ölçülmesinde testlerin ve ölçeklerin kullanılması muhtemel bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Bazı durumlarda araştırmacılar nicel araştırmalarda elde edilen verilerin daha kapsamlı değerlendirilebilmesi için veri çeşitlemesi yoluna giderek genellikle nicel veri toplama araçlarının yanında nitel veri toplama araçları da kullanabilmektedirler.

Araştırmada en çok tercih edilen veri toplama araçlarının arasında testler ve ölçeklerden sonra diğer nitel araçların ve görüşmelerin gelmesi bu faktöre bağlanabilir. Alan yazında araştırmanın veri toplama araçlarına yönelik elde edilen bu sonuçlarına benzer çalışma sonuçları mevcuttur (Biber vd., 2014; Temel vd., 2015; Tosun ve Yaşar, 2015). Hem yüksek lisans (%42,9) hem doktora (%46,7) çalışmalarında en fazla tercih edilen uygulama süresinin 6-10 hafta arasında olduğu araştırmadan elde edilen bir diğer sonuçtur. Dirlikli, Aydın ve Akgün (2016)'de yaptıkları çalışmada en fazla tercih edilen uygulama süresinin 6-10 hafta arasında olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmaların uygulama sürelerine ilişkin dikkat çeken bir diğer sonuç ise 11-15 ve 16-20 hafta arası uygulama sürelerinin tercih edilme oranlarının yüksek lisans çalışmalarına kıyasla doktora çalışmalarında daha fazla olmasıdır. Doktora programının süresinin yüksek lisans programına kıyasla daha uzun olması sonucunda ve yüksek lisans sonrası alanda uzmanlaşmanın devamında doktora programlarında daha derin, daha kapsamlı ve daha özgün çalışmaların yapılması beklenmektedir. Bu durum doktora araştırmalarında tercih edilen araştırma yöntemlerinin şekillenmesinde de etkili olmaktadır. Bu araştırmada da doktora çalışmalarında nitel ve karma araştırma yöntemlerinin tercih edilme oranının yüksek lisans çalışmalarına kıyasla daha fazla olduğu belirlenmiştir. Nitel ve karma araştırma yöntemlerine doktora çalışmalarında daha fazla ağırlık verilmesi araştırmacıların daha derin ve kapsamlı çalışma yapma amacı taşıdığı düşüncesini destekleyebilir. Ekiz (2020) daha derin ve açıklayıcı yorumlara ulaşmak amacıyla nitel araştırmalarda güvenilirliği sağlamada gerekli yöntemlerinden birinin araştırma alanında uzun süre geçirilmesi olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla doktora programının daha uzun süreli olması, daha derin, açıklayıcı ve özgün sentezlere ulaşma amacı, doktora çalışmalarında kullanılan nitel ve karma araştırma yöntemleri ve bunları kullanmanın gereklilikleri yüksek lisansa kıyasla, doktora çalışmalarında daha uzun süreli uygulamalar yapmayı gerektirmiş olabilir. Dikkat çeken bir diğer sonuç ise uygulama süresinin belirtilmediği çalışmaların yüksek lisans için %4,8, doktora çalışmaları için ise %3,3 oranında olmasıdır. Uygulama süresi, yöntemin etkililiğini incelemeye yönelik deneysel çalışmalarda belirtilmesi gereken önemli bir değişken/etken olarak değerlendirilebilir. Tarama çalışması, meta analiz çalışması gibi araştırma yöntemlerini içeren çalışmalarda genellikle deneysel bir müdahale söz konusu olmadığı için bu çalışmalarda uygulama süresinin öneminin göz ardı edildiği söylenebilir. Bu araştırmada hem yüksek lisans hem doktora alanında 1 meta analiz çalışması yapıldığı belirlenmiştir (Tablo 1). Bu anlamda uygulama süresinin belirtilmemesinin nedenleri bu çalışmaların varlığına ve araştırmacıların raporlarında bu bilgiye yer vermemiş olmalarına bağlanabilir.

Araştırma, fen eğitiminde problem dayalı öğrenmeye yönelik lisansüstü çalışmaların içeriğinin mevcut durumunu ortaya koymuştur. Probleme dayalı öğrenmeye ilişkin fen eğitiminde pek çok farklı çalışmalar yapılabilecek olmasına rağmen çalışmaların öğretim konu alanında yoğunlaştığı ve ilkökul örneklemine neredeyse hiç yer verilmediği büyük ölçüde dikkat çekmektedir. Sonraki çalışmalarda farklı konu alanlarına yer verilmesi ve gözardı edilen örneklem ile de çalışmalar yapılması önerilebilir. Nitel ve karma araştırma yöntemlerinin tercih edilme sıklığı ve buna paralel olarak nitel veri toplama araçlarının kullanım sıklığı arttırılarak araştırma konusundan elde edilen verilere yönelik sayısal ifadelerin ötesinde gerekçeli açıklamalar sunulabilir. Böylece yapılan araştırmaların geçerliğinin ve güvenilirliğinin arttırılmasının yanı sıra konuya farklı boyutlardan bakılması da sağlanabilir. Sonraki araştırmalarda uygulama sürelerinin daha uzun tutulması ve daha büyük örneklem gruplarının tercih edilme sıklığının arttırılması, ele alınan araştırma konusuna ilişkin sonuçların daha net ortaya koyulmasına ve araştırmanın etkisinin daha iyi gözlenmesine hizmet edebilir. Böylece araştırmalardan elde edilen sonuçların geçerliğine ve güvenilirliğine ek olarak genellenebilirliğinin de arttırılmasına katkıda bulunulabilir. Bu araştırmanın ilerleyen yıllarda tekrar yapılması ve değişimin takip edilmesinin, sonraki araştırmaların içeriğini yönlendirmede önemli olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

1. AKÇAY, B. (2009). "Problem-Based Learning in Science Education", Journal of Turkish Science Education, 6 (1): 26-36.
2. ALBANESE M. A. ve DAST L. C. (2014). "Problem-Based Learning", s. 57-68, (Eds.), HUGGETT, K. N. ve JEFFRIES, W. B., An Introduction to Medical Teaching, Springer, New York London.

3. ANAGÜN, Ş. S. ve KARDAŞ, N. (2016). “Argümantasyon Odaklı Öğretim”, s. 195-220, (Ed.), ANAGÜN, Ş. S. ve DUBAN, N., Fen Bilimleri Öğretimi, Anı Yayıncılık, Ankara.
4. BAŞTÜRK, S. ve TAŞTEPE, M. (2013). “Evren ve Örneklem”, s.129-159, (Ed.), BAŞTÜRK, S., Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Vize Yayıncılık, Ankara.
5. BİBER, M., ERSOY, E. ve KÖSE BİBER, S. (2014). “A Content Analysis on Problem-Based Learning Approach”, HAYEF: Journal of Education, 11 (2): 113-133.
6. COHEN, L. MANION, L. ve MORRISON, K. (2018). Research Methods in Education, Routledge/Taylor & Francis, London.
7. ÇETİNKAYA, E. ve TAŞAR, M. F. (2018). “Fen Bilimleri Eğitimi Alanında Türkiye Merkezli Argümantasyon Araştırmalarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33 (2): 353-381.
8. DAĞYAR, M. ve DEMİREL, M. (2015). “Effects of Problem-Based Learning on Academic Achievement: A Meta-Analysis Study”, Education and Science, 40 (181): 139-174.
9. DİRLİKLİ, M., AYDIN, K. ve AKGÜN, L. (2016). “Cooperative Learning in Turkey: A Content Analysis of Theses”, Educational Sciences: Theory & Practice, 16 (4): 1251-1273.
10. EDENS, K. M. (2000). “Preparing Problem Solvers for the 21st Century through Problem-Based Learning”, College Teaching, 48 (2): 55-60.
11. EKİZ, D. (2020). Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Yaklaşım, Yöntem ve Teknikler, Anı Yayıncılık, Ankara.
12. ERSOY, E. (2012). Probleme Dayalı Öğrenme Sürecinde Üst Düzey Bilişsel Düşünme Becerileri ve Duyuşsal Kazanımlardaki Değişim, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
13. GALLAGHER, S. A., STEPIEN, W. J. ve ROSENTHAL, H. (1992). “The Effects of Problem-Based Learning on Problem Solving”, Gifted Child Quarterly, 36 (4): 195-200.
14. GİRGİN, D. ve ŞAHİN, Ç. (2020). “Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemlerinin Karşılaştırılması”, s. 399-420, (Ed.), ORAL, B. ve ÇOBAN, A., Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Pegem Akademi, Ankara.
15. GRAVETTER, F. J. ve FORZANO, L. A. B. (2018). Research Methods for the Behavioral Sciences, Cengage Learning, Boston.
16. HENDRIANA, H., JOHANTO, T. ve SUMARMO, U. (2018). “The Role of Problem-Based Learning to Improve Students' Mathematical Problem-Solving Ability and Self Confidence”, Journal on Mathematics Education, 9 (2): 291-300.
17. HSIEH, H. F. ve SHANNON, S. E. (2005). “Three Approaches to Qualitative Content Analysis”, Qualitative Health Research, 15 (9): 1277-1288.
18. JIMOH, S. B. ve FATOKUN, K. V. F. (2020). “Effect of Problem-Based Learning Strategy on Chemistry Students' Achievement and Interest in Mole Concept in Federal Capital Territory, Abuja”, Anchor University Journal of Science and Technology (AUJST), 1 (1): 136-143.
19. JONASSEN, D. H. (1997). “Instructional Design Models for Well-Structured and III-Structured Problem-Solving Learning Outcomes”, Educational Technology Research and Development, 45 (1): 65-94.
20. JONASSEN, D. H. (2004). Learning to Solve Problems an Instructional Design Guide, Jossey-Bass, Francisco, CA.
21. KANLI, U., GÜLÇİÇEK, Ç., GÖKSU, V., ÖNDER, N., OKTAY, Ö., ERASLAN, F., ERYILMAZ, A. ve GÜNEŞ, B. (2014). “Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongrelerindeki Fizik Eğitimi Çalışmalarının İçerik Analizi”, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34 (2): 127-153.
22. KAPTAN, F. ve KORKMAZ, H. (2001). “Fen Eğitiminde Probleme Dayalı Öğrenme Yaklaşımı”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20: 185-192.
23. KIZILASLAN, A., SÖZBİLİR, M. ve YAŞAR, M. D. (2012). “Inquiry Based Teaching in Turkey: A Content Analysis of Research Reports”, International Journal of Environmental & Science Education, 7 (4): 599-617.
24. LEARY, H., WALKER, A., SHELTON, B. E. ve FITT, M. H. (2013). “Exploring the Relationships Between Tutor Background, Tutor Training, and Student Learning: A Problem-Based Learning Meta-Analysis”, Interdisciplinary Journal of Problem-based Learning, 7 (1): 40-66.
25. MILES, M. B. ve HUBERMAN, A. M. (1994). Qualitative Data Analysis: An Expanded Source Book, SAGE, Thousand Oaks, CA.

26. MOHER, D., LIBERATI, A., TETZLAFF, J., ALTMAN, D. G. ve the PRISMA GROUP (2010). "Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-analyses: The PRISMA Statement", *International Journal of Surgery*, 8 (5): 336-341.
27. NADEAK, B. ve NAİBAHO, L. (2020). "The Effectiveness of Problem-Based Learning on Students' Critical Thinking", *Jurnal Dinamika Pendidikan*, 13 (1): 1-7.
28. RISWARI, L. A., YANTO, H. ve SUNARSO, A. (2018). "The Effect of Problem Based Learning by Using Demonstration Method on the Ability of Problem Solving", *Journal of Primary Education*, 7 (3): 356-362.
29. SARI, D. K., BANOWATI, E. ve PURWANTI, E. (2018). "The Effect of Problem-Based Learning Model Increase the Creative Thinking Skill and Students Activities on Elementary School", *Journal of Primary Education*, 7 (1): 57-63.
30. SPRONKEN-SMITH, R. ve HARLAND, T. (2009). "Learning to Teach with Problem-Based Learning", *Active Learning in Higher Education*, 10 (2): 138-153.
31. SUSANTI, N., JUANDI, D. ve TAMUR, M. (2020). "The Effect of Problem-Based Learning (PBL) Model on Mathematical Communication Skills of Junior High School Students—A Meta-Analysis Study", *JTAM (Jurnal Teori dan Aplikasi Matematika)*, 4 (2): 145-154.
32. TAŞ, E., BAŞOĞLU, S., SARIGÖL, J., TEPE, B. ve GÜLER, H. (2019). "Türkiye'de 2008-2018 Yılları Arasında Araştırma-Sorgulamaya Dayalı Öğrenme Yaklaşımına İlişkin Fen Eğitimi Alanında Yapılan Bilimsel Çalışmaların İncelenmesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9 (1): 69-78.
33. TEMEL, S., ŞEN, Ş. ve YILMAZ, A. (2015). "Fen Eğitiminde Probleme Dayalı Öğrenme İle İlgili Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir İçerik Analizi: Türkiye Örneği", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23 (2): 565-580.
34. TORP, L. ve SAGE, S. (2002). *Problems as Possibilities: Problem-Based Learning for K-16 Education*, Association for Supervision and Curriculum Development, Alexandria, VA.
35. TOSUN, C. ve YAŞAR, M. D. (2015). "Descriptive Content Analysis of Problem-Based Learning Researches in Science Education in Turkey", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23 (1): 293-310.
36. TURGUT, Y. (2014). "Verilerin Kaydedilmesi, Analizi, Yorumlanması: Nicel ve Nitel", s. 191-248, (Ed.), TANRIÖĞEN, A., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Anı Yayıncılık, Ankara.
37. TÜRKİYE CUMHURİYETİ MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI [MEB] (2018). *Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
38. UZUNBOYLU, H. ve AŞIKSOY, G. (2014). "Research in Physics Education: A Study of Content Analysis", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 136: 425-437.
39. YAVUZ, S. ve YAVUZ, G. (2017). "Fen Eğitiminde Proje Tabanlı Öğretimle İlgili Tezlerin İçerik Analizi: Türkiye Örneği (2002-2014)", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43: 255-282.
40. YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
41. YILDIRIM, F. S. ve SAY, S. (2020). "Probleme Dayalı Öğrenme Yaklaşımına İlişkin Fen Eğitimi Alanında Yapılan Bilimsel Çalışmaların İncelenmesi", *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 4 (1): 151-164.
42. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU (YÖK) ULUSAL TEZ MERKEZİ (2020). "Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi", <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>, 17.02.2021.
43. ŽIVKOVIC, S. (2016). "A Model of Critical Thinking as an Important Attribute for Success in the 21st Century", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 232: 102-108.

Beşinci Sınıf Düzeyi Özel Yetenekli Tanısı Almış Öğrenciler ile Tanılanmamış Öğrencilerin Canlıların Gruplandırılmasına Yönelik Kavram Yanılgıları

**Dr. Gökşen Üçüncü¹, Dr. Öğretim Üyesi Selçuk Arık²,
Prof.Dr. Mehmet Yılmaz³**

¹Milli Eğitim Bakanlığı

²Gaziosmanpaşa Üniversitesi

³Gazi Üniversitesi

Özet

Bu araştırmanın amacı ortaokul beşinci sınıf düzeyinde (10-11 yaş aralığı) Bilim ve Sanat merkezlerine kayıtlı özel yetenekli öğrenciler ile bu merkezlere kayıtlı olmayan ve özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin bazı canlı örneklerinin gruplandırılmasına yönelik sahip oldukları yanılgıları belirlemektir. Çalışma, betimsel bir araştırmadır. Araştırmanın katılımcılarını 15 özel yetenekli BİLSEM öğrencisi ile devlet okulunda öğrenimine devam eden 19 beşinci sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Araştırmanın verileri, araştırmacılar tarafından geliştirilen eşleştirme tablosu ve görüşme kayıtları ile toplanmıştır. Veri toplama süreci iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada öğrencilerin eşleştirme tablosunu yazılı olarak tamamlamaları beklenmiştir. Bu veriler analiz edildikten sonra, gruplandırmalarda yanılgıya sahip olan öğrencilerden seçilen üçer öğrenci ile bireysel görüşmeler yapılmıştır. Veriler betimsel istatistik yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, her iki grup öğrencilerinin protista alemi örneklerinde kavram yanılgılarının olmadığı; diğer gruplarda ise özel yetenekli öğrencilerin ahtapot, bukalemun ve yarası dışında diğer canlı örneklerinin tamamında gruplandırmada yanılgı ve eksiklikleri olduğu; özel yetenekli tanısı almayan öğrencilerin ise canlı örneklerinin tamamını gruplandırmada yanılgı ve eksikliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Özel yetenekli öğrencilerin yüzde frekans değerleri incelendiğinde, bu tanıyı almayan yaşlılarına oranla daha yüksek oranda doğru gruplandırma yaptıkları tespit edilmiştir. Yapılan görüşmelerde, özel yetenekli öğrencilerin daha çok belgesel izlemeleri, bu konuda BİLSEM öğrencilerine yönelik yapılan projelere katılmaları sonucunda belirlenen canlı örneklerini diğer gruptaki yaşlılarına oranla daha çok tanıdıkları belirlenmiştir. Çalışmada beşinci sınıf düzeyindeki öğrencilerin canlıları gruplandırmada okul dışı öğrenmelerinin, günlük yaşamdaki gözlemlerinin ve kelime anlamlarının yarattığı çağrışımların etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın canlıların sınıflandırılması konusuna yönelik kavramlaştırma üzerine çalışma yapan araştırmacılara, bu konuyu işleyen fen bilimleri öğretmenlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Canlıların gruplandırılması, özel yetenekli öğrenciler, kavram yanılgıları

ABSTRACT: The purpose of this study is to determine the misconceptions that students with special talent enrolled in Science and Art centres at the fifth grade (10-11 age range) and students who are not registered in these centres and who have not been diagnosed with special talents have about grouping some living samples. Another aim of the study is to compare the conceptualization situations of gifted students and those who have not been diagnosed with the grouping of living things. The study is a descriptive research. 15 students from the fifth grade who were diagnosed as gifted with an examination administered in Science and Art centres and 19 fifth grade students who were continuing their education in a state secondary school and who were not diagnosed with special talent from the BILSEM exam participated in the study. A matching table developed by the researchers and interview records were used as measurement tools. The data collection process was carried out in two stages. In the first stage, students were expected to complete the matching table in writing. After analyzing these data, individual interviews were made. The data were analyzed using descriptive statistical methods. As a result of the study, it was found that there were no misconceptions in the protista samples of both groups of students. Gifted students had errors and deficiencies in grouping in all living specimens other than bats; It was determined that students who were not diagnosed with special talent had mistaken

and deficiencies in grouping all living samples except protista samples. When the percentage frequency values of gifted students were examined, it was found that they made a higher rate of correct grouping than their peers who did not receive this diagnosis. In the interviews, it was determined that gifted students watched more documentaries and they got to know the living samples determined as a result of participating in projects for BILSEM students more than their peers in the other group. In the study, it was concluded that the associations created by out-of-school learning, observations in daily life and word meanings were effective in grouping living things at the fifth grade level. It is thought that the study will contribute to the researchers working on the conceptualization of the subject of the classification of living things and to the science teachers who deal with this subject.

Keywords: Grouping of living organism, Special talented students, misconceptions

1. Giriş

Fen bilimleri, biyolojik ve fiziksel dünyanın tanımlanması ve açıklanması üzerine çalışan bir bilim olarak tanımlanabilir. Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri esas alındığında fen eğitiminin amaçlarından bir tanesinin de “astronomi, biyoloji, fizik, kimya, yer ve çevre bilimleri ile fen ve mühendislik uygulamaları hakkında temel bilgiler kazandırmak” olduğu görülmektedir (MEB [Milli Eğitim Bakanlığı], 2017). Fen bilimleri dersinin en önemli alanlarından bir tanesi de biyolojidir. Biyoloji konuları fen eğitiminde, “canlılar ve yaşam” konu alanı altında üçüncü sınıftan sekizinci sınıfa kadar devam etmektedir (MEB, 2017).

“Canlı bilimi” olarak da adlandırılan biyoloji, canlılığın bilimsel olarak araştırılması yani yaşamın doğasının araştırılması sorgulanmasıdır. Dünya’daki milyonlarca tür düşünüldüğünde yaşamın araştırılması çok karmaşık ve içinden çıkılmaz bir süreç olarak görülmektedir. Bu durumun bilincinde olan Carolus Linnaeus tür isimlerini binomial olarak ifade edilen bir isimle adlandırmıştır. Ayrıca türlerin ifade edilmesiyle kalmamış ve kapsamı gittikçe artan kategorileri hiyerarşik olarak gruplandırmıştır. Linnaean sistem olarak adlandırılan bu sistemde aynı cinse ait akrabalar familyaları, familyalar takımları, takımlar sınıfları, sınıflar şubeleri, şubeler alemleri, alemler ise domainleri oluşturacak şekilde sınıflandırılır (Reece, Urry, Cain, Wasserman, Minorsky, & Jackson, 2011, ss. 536-537).

Biyoloji alanının temelini oluşturan canlıların sınıflandırılması, Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı beşinci sınıf “Canlılar Dünyası” ünitesi “Canlıları Tanıyalım” konusunda “Canlılara örnekler vererek benzerlik ve farklılıklarına göre sınıflandırır.” kazanımı ile verilmiştir (MEB, 2018).

Canlılar bacteria, archaea ve eukarya isimli üç domain altında sınıflandırılmaktadır. Günümüzde ökaryotik organizmaların tamamı eukarya domaini altında gruplandırılmıştır. Protistler, plantae, fungus ve animalia alemleri eukarya domaini altında sınıflandırılan alemlerdir (Hickman, Roberts, Keen, Eisenhour, Larson, A., & I’Anson, 2016, s. 212; Reece, vd., 2011, ss. 12-13; Sadava, Hillis, Heller, H. C., & Berenbaum, 2011). Ancak fen bilimleri öğretim programı ve fen bilimleri ders kitapları dikkate alındığında canlılar mikroskobik canlılar, bitkiler, hayvanlar ve mantarlar olmak üzere dört grup altında toplanmıştır (MEB, 2018). Öğrencilerin günlük hayatlarında sıklıkla karşılaştıkları ve en iyi bildiklerini düşündükleri alemlerden bir tanesi hayvanlar alemi olmasına rağmen Linnaeus’un sınıflandırmasında hayvanlar alemi en büyük taksonomik kategori şubesidir (Hickman, vd., 2016, s.212).

Canlıların sınıflandırılmasında Linnaean sistem yaygın olarak kullanılmasına rağmen öğrenciler canlıları sınıflandırırken kendi yaşam alanlarını ve yakın çevrelerinden tanıdıkları canlıları göz önüne alarak bir sınıflandırmaya gitmektedirler (Çinici, 2011; Gülen, 2020). Bu durum öğrencilerin canlıların sınıflandırması konusuna ilişkin kavram yanılgısı veya kargaşasına neden olmaktadır.

Kavramlar, fen eğitiminin yapı taşı olan bilginin anlamlı öğrenilmesi ve günlük yaşamda kullanılması bakımından büyük önem arz etmektedirler (Driver, 1989). Fen eğitiminde öğrenciler veya öğretmenler tarafından yanlış kavramlar kullanılması sıkıntı verici bir durumdur (Yağbasan & Gülçiçek, 2003). Öğrencilerin zihninde kalıcı bir yer tutan ve sürekli devam etme eğiliminde olan bu kavram yanılgıları ve yanlışları oluşması kolay ancak giderilmesi çok zor süreçlerdir (Duit & Treagust, 2003; Koray & Tatar,

2003). Ayrıca bu yanlışlar öğrencilerin gelecekte öğreneceği yeni bilgileri edinmesini de zorlaştırmaktadır (Lawson & Thompson, 1988).

Ortaokul fen biliminin alanlarından bir tanesi olan biyoloji dersi kavram yanlışları ve yanlışlarının en çok olduğu alanlardandır (Duman & Avcı, 2014). Canlı bilimi olarak adlandırılması dolayısıyla öğrencilerin yaşam alanlarına en yakın olan biyoloji dersi, öğrencilerin yaşamlarının içerisinde yer almasına rağmen çok fazla kavram yanlışlığı ve yanlışlığı içermektedir (Karakaya, Yılmaz, Çimen & Adıgüzel, 2020). Duman ve Avcı (2014) çalışmalarında, fen bilimleri alanında kavram yanlışları ile ilgili yapılan çalışmaları incelemiştir. Sonuçta “Canlılar ve Hayat” konu alanında yapılan çalışmaların diğer konu alanlarından daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu konu alanında kavram yanlışlarının en çok olduğu ve en çok araştırılan konulardan bir tanesi de “Canlıları Sınıflandırılma” ünitesidir. Canlıların sınıflandırılması konusunda yapılan araştırmalarda omurgalı ve omurgasız canlıların sınıflandırılmasına ilişkin her yaş ve seviyeden öğrencilerin kavram yanlışlarının olduğu belirlenmiştir (Aydın & Ural Keleş, 2012; Özdemir & Çalışkan, 2018).

Canlıların sınıflandırılmasında hayvanlar alemi omurgalı ve omurgasız hayvanlar olarak ikiye ayrılarak sınıflandırılabilir (Yel, Bahçeci ve Yılmaz, 2004). Alan yazın incelendiğinde, omurgalı canlılar ile omurgasız canlıların sınıflandırılmasında kavram yanlışlarını araştıran çalışmalar bulunmaktadır (Huang, 2004; Prokop, Prokop, & Tunnicliffe, 2008; Saka, Ayas & Enginar, 2002; Yen, Yao, & Mintzes, 2007). Saka vd. 2002 çalışmalarında, öğrencilerin balık ve yılanı omurgasız; örümcek ve karıncayı ise omurgalı canlılar olarak sınıflandırıldığını belirlemişlerdir. Yen vd. (2007) çalışmalarında, öğrencilerin yılanı omurgasız; akrep, yengeç ve istakozu ise omurgalı canlılar olarak sınıflandırıldığını belirlemişlerdir. Huang (2004) çalışmasında öğrencilerin yılanı omurgasız canlılar olarak sınıflandırdığını belirlerken, Prokop vd. (2008) ise çalışmalarında öğrencilerin akrep, yengeç ve istakozu omurgalı canlılar olarak sınıflandırıldığını belirlemişlerdir.

Alan yazın incelendiğinde, balina, yunus, ördek, penguen, fok, kaplumbağa, timsah, yaras, kertenkele, kelebek, solucan gibi canlıların sınıflandırılmasında kavram yanlışları veya yanlışlarının bulunduğunu belirleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Chen & Ku, 1998; Chuang & Su, 1999; Chyleńska & Rybska, 2019; Dikmenli, Çardak & Türkmen, 2002; Prokop, Kubiato, & Fančovičová, 2007; Sivrikaya, 2005; Tekkaya, Çapa & Yılmaz, 2000; C.-F. Yen Yao, & Chiu, 2004; C. Yen et al., 2007). Bu çalışmalarda öğrenciler:

- kaplumbağa (Yen vd., 2004; Yen vd., 2007), timsah (Tekkaya vd., 2000; Yen vd., 2004) ve kertenkeleyi (Tekkaya vd., 2000; Yen vd., 2004) kurbağalar sınıfında;
- balina (Chen & Ku, 1998; Sivrikaya, 2005), yunus (Chen & Ku, 1998; Dikmenli vd., 2002; Sivrikaya, 2005; Tekkaya vd., 2000), ördek (Chuang & Su, 1999; Dikmenli vd., 2002; Tekkaya vd., 2000), penguen (Chuang & Su, 1999; Dikmenli vd., 2002; Tekkaya vd., 2000), fok (Chuang & Su, 1999; Dikmenli vd., 2002; Tekkaya vd., 2000) balıklar sınıfında;
- kurbağalar (Yen vd., 2007) ve solucanları (Sivrikaya, 2005; Yen vd., 2004) sürüngenler sınıfında;
- kelebek (Chuang & Su, 1999; Dikmenli vd., 2002;) ve yarasayı (Chen & Ku, 1998; Dikmenli vd., 2002; Prokop vd., 2007; Sivrikaya, 2005;) kuşlar sınıfında;
- penguen (Dikmenli vd., 2002; Prokop vd., 2007; Tekkaya vd., 2000) ve kaplumbağayı (Dikmenli vd., 2002) memeliler sınıfında ve
- kertenkeleleri (Dikmenli vd., 2002) ise böcekler sınıfında olacak şekilde yanlış sınıflandırmışlardır.

Alan yazın incelendiğinde canlıların sınıflandırılması konusunda özel yetenekli tanısı almış öğrencilerin kavram yanlışları ve yanlışlarının belirlendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda bu araştırmada Üstün ve Özel Yetenekli (ÜÖY) öğrencileri ve ÜÖY tanısı almamış öğrencilerin hayvanlar alanında yer alan canlılardan belirlenen canlıları sınıflandırılması ve iki grubun karşılaştırılması amaçlanmıştır. ÜÖY öğrencileri, liderlik, yaratıcılık, sanatsal beceri, entelektüellik gibi alanlarda üst düzey başarıya sahip, becerileri yüksek ve bu başarı ve becerilerini geliştirebilmek için özel eğitime ihtiyacı olan bireyler olarak tanımlanabilirler (Kirk, Gallagher, & Coleman, 2014). Bu bireylerin tanınması ve

eğitilmesi ülkemizin geleceği ve kalkınmış ülkeler seviyesine gelmesi bakımından büyük önem arz etmektedir (Sak, 2011). Bu bağlamda bu araştırmanın canlıların sınıflandırılması konusunda ÜÖY tanısı konulmuş ve konulmamış öğrencilerin kavram yanlışlarını belirlemek bakımından önemli olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda bu araştırma aşağıdaki araştırma alt problemlerine cevap aranacaktır:

- ÜÖY öğrencileri ile üstün ve özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin hayvanlar aleminde yer alan canlıları gruplandırmada kavram yanlışları var mıdır?
- ÜÖY öğrencileri ile üstün ve özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin hayvanlar aleminde yer alan canlıları gruplandırmada kavram yanlışları nelerdir?
- ÜÖY öğrencileri ile üstün ve özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin hayvanlar aleminde yer alan canlıları gruplandırmada sahip oldukları kavram yanlışları arasında benzerlik ya da farklılık var mıdır?

2. Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışma belirli bir grupta sınırlandırılmış olup, bu gruptaki belirli bir durumu karşılaştırmalı olarak ortaya koymayı hedefleyen betimsel bir çalışmadır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu beşinci sınıf düzeyinde (10-11 yaş aralığında) toplam 34 öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrencilerden 15'i Bilim ve Sanat Merkezlerinde kayıtlı, özel yetenekli oldukları tanılanmış; 19'u ise bir devlet ortaokulunda öğrenimlerine devam eden, bilim ve sanat merkezlerine kayıt yaptırmak için yapılan sınava girmiş ancak özel yetenekli olarak tanılanmamış öğrencidir.

Veri Toplama Aracı

Çalışmada araştırmacılar tarafından geliştirilen bir eşleştirme tablosu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Öğrencilerin ders kitaplarında geçen 23 canlı örneği tablo olarak 11 (protista, mantar, halkalı solucan, yumuşakçalar, derisidikenliler, eklembacaklılar, balık, sürüngen, iki yaşamlı, kuş, memeli) grup ise numaralandırılarak verilmiştir. Öğrencilerden tablodaki canlı örneğinin yanında boş bırakılan kutuya, bu canlının yer aldığı grubun numarasını belirleyerek yazmaları istenmiştir. Tablodaki yanıtlar analiz edildikten sonra her iki gruptaki öğrenciler ile ayrı ayrı görüşmeler yapılmıştır.

Uygulama Süreci

Her iki öğrenci grubunun öğrenim gördükleri okullarda fen bilimleri dersinin ikinci ünitesi olan Canlılar Dünyası ünitesi işlendikten sonra eşleştirme tablosu uygulanmıştır. Bu ünite beşinci sınıf düzeyinde canlıların gruplandırılması konusunu ele almaktadır. Öğrenciler bu üniteye pek çok canlının belirli özelliklere göre bilimsel olarak gruplandırıldıklarını ve bu gruplamanın önemini öğrenmektedir.

Tablo eşleştirmeleri yapıldıktan sonra araştırmacılar tabloları analiz etmiş, öğrencilerin doğru eşleştirme oranlarını ve her canlı türü için hangi grupta eşleştirme yaptıklarını yüzde-frekans tablosu olarak düzenlemiştir. Gruplandırmalarda/eşleştirmelerde öğrencilerin verdikleri yanıtlar doğru yanlış olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra her öğrenci ile ayrı ayrı Zoom uygulaması aracılığı ile 30 dakikalık görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde öğrencilere yaptıkları eşleştirmeler hatırlatılmış ve her eşleştirmesinin gerekçesi sorulmuştur. Öğrencilerin hatalı eşleştirmeleri için sundukları gerekçeler kaydedilmiş ve bu gerekçeye göre hatalı eşleştirmenin bilgi eksikliği mi yoksa kavram yanlışlığı mı olup olmadığına karar verilmiştir.

Verilerin Analizi

Eşleştirme tablosunda her canlı örneği için belirlenen gruplar yüzde frekans tablosuna dönüştürülmüştür. Görüşmeler sonucunda bu eşleştirmelerden kavram yanlışlığı olan eşleştirmeler ve olmayanları belirleyen bir tablo oluşturulmuştur. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde eşleştirmelerde hangi bilgi kaynağını kullandıkları da sorulmuştur.

3. Bulgular

Araştırmada belirlenen araştırma sorularından öğrencilerin kavram yanlışları olup olmadığı, kavram yanlışları var ise hangi grupta kavram yanlışları olduğunu karşılaştırmalı olarak sunabilmek için Tablo 1 oluşturulmuştur.

Tablo 1. Özel Yetenekli Tanısı Almış Öğrenciler ile Özel Yetenekli Tanısı Almamış Öğrencilerin Canlıların Gruplandırılmasına İlişkin Kavram Yanlışları

Gruplar	Canlı Örnekleri	Özel Yetenekli Öğrenciler Kavram Yanlışlığı		Özel Yetenekli Tanısı Almamış Kavram Yanlışlığı	
Protista	Amip	YOK		YOK	
	Öglena	YOK		YOK	
	Paremesyum	YOK		YOK	
		VAR		VAR	
Mantarlar	Ekmek küfü	f	%	f	%
		3	%20	6	%32
		VAR		VAR	
	Ekmek mayası	f	%	f	%
		5	33	6	32
Halkalı Solucan	Sülük	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		10	67	3	16
	Toprak solucanı	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		3	20	7	37
Yumuşakçalar	Ahtapot	YOK		VAR	
		-	-	f	%
		-	-	13	68
	Mürekkepbalığı	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		9	60	15	79
Eklembacaklılar	Akrep	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		2	13	6	32
	Kırkayak	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		3	20	8	42
Derisidikenli	Denizyıldızı	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		11	73	11	58
Balık	Denizati	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		7	47	3	10
	Köpekbalığı	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		3	20	4	21
	Yılanbalığı	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		2	13	5	26
İki Yaşamlı	Semender	VAR		YOK	
		f	%	f	%
		5	33	-	-
Sürüngen	Bukalemun	YOK		VAR	
		-	-	f	%
		-	-	7	37

Kuşlar	Penguen	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		6	40	12	63
Memeliler	Balina	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		4	27	10	53
	Fok	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		6	40	9	47
	Kirpi	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		12	80	15	79
	Yarasa	YOK		VAR	
		-	-	f	%
		-	-	6	32
	Yunus	VAR		VAR	
		f	%	f	%
		7	47	10	53

Tablo 3'e bakıldığında Protistalar grubunda yer alan canlılara ilişkin hem özel yetenekli öğrencilerin hem de özel yetenekli tanısı almamış beşinci sınıf öğrencilerinin bilgi eksiklikleri olmasına rağmen, kavramsal bir yanlıgı tespit edilememiştir. Özel yetenekli öğrencilerin %80'i (f= 12), özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin %67' si (f=10) üç canlıyı da protista grubuna dâhil etmiştir. Her iki gruptaki diğer öğrenciler ise bilmediklerini ifade etmişlerdir. Bu gruptaki eşleştirmeyi doğru yapan öğrenciler bilgi kaynağı olarak ders kitaplarını göstermişlerdir. Eşleştirme yapmayan ya da bilmeden işaretleme yapan öğrenciler ise hatırlayamadıklarını ifade etmişlerdir.

Özel yetenekli öğrencilerin %20'si (f=3) ekmek küfünü protista grubuna dâhil ederken ekmek mayasını da %33'ü (f=5) protista grubuna dâhil etmiştir. Özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin de benzer bir eğilim gösterdiği tespit edilmiştir. Ekmek küfünü %32'si (f=6) ve ekmek mayasını da %32'si (f=6) protista grubuna dâhil etmiştir. Yapılan görüşmelerde her iki grup öğrencileri ekmek küfı ve ekmek mayasının mikroskopik canlılar olması nedeniyle protista grubuna dâhil ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu eşleştirmenin bilgi kaynağı olarak ders kitapları gösterilmiştir.

Özel yetenekli öğrencilerin %33'ü (f=5) sülükleri yumuşakçalar grubuna; %33'ü (f=5) ise sürüngen grubuna dâhil etmiştir. Özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin %16'sı (f=3) sülükleri yumuşakça grubuna dâhil etmiştir. Toprak solucanını özel yetenekli öğrencilerin %7'si (f=1) yumuşakça; %7'si (f=1) iki yaşamlılara; %13'ü (f=2) sürüngen grubuna dâhil etmiştir. Özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin %10'u (f=2) yumuşakça grubuna, %26'sı (f=5) sürüngen grubuna dâhil etmiştir. Her iki grup öğrencileri eşleştirmedeki bilgi kaynağı olarak canlıların görünüşünü ve hareket etme özelliklerini düşünerek karar verdiklerini ifade etmişlerdir.

Özel yetenekli öğrencilerin %67'si (f=10) ahtapotu yumuşakçalar grubuna dâhil etmiştir. Yanlış işaretleme yapan beş öğrencinin ise kavram yanlıgısından dolayı değil bilgi eksikliğinden doğru işaretleme yapmadığı belirlenmiştir. Özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin %21'i (f=4) ahtapotu eklembacaklılar, %47'si (f=9) ise balıklar grubuna dahil etmiştir. Yapılan görüşmelerde öğrencilerin ahtapotu suda yaşaması ve yüzmesi nedeni ile balıklar grubuna, çok sayıda bacağı olması nedeniyle eklembacaklılara dâhil edildiği anlaşılmıştır. Mürekkep balığı için özel yetenekli öğrencilerin %60'ı (f=9) balıklar grubu ile eşleştirme yapmış, özel yetenekli tanısı almayan öğrencilerin de %79'u (f=15) aynı şekilde balıklar grubu ile eşleştirme yapmıştır. Her iki grupta bu eşleştirmeyi canlının adında balık ifadesi geçmesi nedeniyle yaptıklarını belirtmiştir.

Özel yetenekli öğrencilerin %7'si (f=1) akrebi derisi dikenli grubuna %7'si (f=1) ise sürüngen grubuna dâhil etmiştir. Özel yetenekli tanısı almayan öğrencilerin %10'u (f=2) akrebi derisi dikenli grubuna %21'i (f=4) ise sürüngen grubuna dâhil etmiştir. Özel yetenekli öğrencilerin %20'si kırkayağı halkalı solucan grubuna dâhil etmiştir. Özel yetenekli tanısı almayan öğrenciler ise kırkayağı halkalı solucan (f=2, %10) ve sürüngen (f=6, %32) grubuna dâhil etmiştir. Yapılan görüşmelerde öğrencilerin eşleştirmelerini canlıların görünüşlerine göre yaptıkları belirlenmiştir.

Özel yetenekli öğrencilerin %60'ı (f=9) denizyıldızını yumuşakça grubuna, %13'ü (f=2) balık grubuna dâhil etmiştir. Özel yetenekli tanısı almayan öğrenciler ise denizyıldızını %21'i (f=4) balık grubuna, %16'sı (f=3) iki yaşamlılar grubuna, %21'i (f=4) sürüngenler grubuna dâhil etmiştir. Her iki grup öğrenci de bu eşleştirme için bilgi kaynağı olarak canlıların görünüşüne göre karar verdiklerini ifade etmişlerdir.

Özel yetenekli öğrencilerin %47'si (f=7), özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin %10'u (f=2) denizatını memeliler grubuna dâhil etmiştir. Bu eşleştirmelerini okudukları popüler bilim dergilerinde «bu türün erkeklerinin doğurduğu» yönündeki bilgiden kaynaklandığı belirlenmiştir.

Köpekbalığını özel yetenekli öğrencilerin %13'ü (f=2) memeliler grubuna, diğer grup öğrencilerin ise %16'sı (f=3) memeliler, %1'i (f=5) iki yaşamlılar grubuna dâhil etmiştir. Yılan balığını özel yetenekli öğrencilerin %1'i (f=5) iki yaşamlılar grubuna, diğer grup öğrencilerinin %5'i (f=1) iki yaşamlılar; %21'i (f=4) dâhil etmiştir.

Özel yetenekli öğrencilerin %33'ü (f=5) semenderi sürüngenler grubuna dâhil etmiştir. Özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin semenderi tanımadıkları belirlenmiştir. Özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerin %16'sı (f=3) eklembacaklılar; %10'u (f=2) derisidikenliler; %5'i (f=1) iki yaşamlılar; %5'i (f=1) ise memeliler grubuna dâhil etmiştir. Bu eşleştirmelerin canlıların görünüşüne göre yapıldığı belirlenmiştir.

Özel yetenekli öğrencilerin %33'ü (f=5) penguenleri memeliler grubuna, %7'si (f=1) ise iki yaşamlılara; diğer gruptaki öğrencilerin %47'si (f=9) memeliler, %16'sı (f=3) ise iki yaşamlılar grubuna dâhil etmiştir.

Özel yetenekli öğrencilerin %26'sı (f=4) balınayı balıklar grubuna, diğer gruptaki öğrencilerin %53'ü (f=10) balıklar grubuna dâhil etmiştir. Özel yetenekli öğrencilerin %33'ü (f=4) foku balıklar grubuna, %13'ü (f=2) iki yaşamlılar, diğer gruptaki öğrencilerin %37'si (f=7) balıklar, %10'u (f=2) iki yaşamlılar grubuna dâhil etmiştir. Kirpi örneğini özel yetenekli öğrencilerin %80'i (f=12), özel yetenekli tanısı almayan öğrencilerin ise %79'u (f=15) derisi dikenli grubuna dâhil etmiştir. Yapılan görüşmelerde bu eşleştirmenin bilgi kaynağı olarak canlıların görünüşü gösterilmiştir.

Yarasa örneği için özel yetenekli öğrencilerde kavram yanılgısı olmadığı gibi bilgi eksikliği de olmadığı tespit edilmiştir. Özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerde ise yarasa örneği %32'lik (f=6) bir oranla kuşlar grubuna dâhil edilmiştir. Yunus örneğinde özel yetenekli öğrencilerin %47'si (f=7) diğer grup öğrencilerinin %53'ü (f=10) balıklar grubunu işaretlemiştir.

4. Sonuç Ve Tartışma

Her iki grupta yer alan öğrencilerin protista grubu örneklerine ilişkin bir kavram yanılgıları olmadığı tespit edilmiştir. Mantar grubunda yer alan canlıların mikroskopik canlı olmaları nedeniyle protista aleminde yer aldıkları yönünde bir kavram yanılgısı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun canlıların sınıflandırılmasında protistaların ders kitaplarında sadece mikroskopik canlı olarak örneklendirilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Halkalı solucanlar grubunda yer alan sülüğün görünüşü nedeniyle yumuşakça grubunda yer aldığı yönünde bir kavram yanılgıları olduğu tespit edilmiştir. Toprak solucanı örneği ise alan yazınında yapılan çalışmaların (Yen vd., 2004; Sivrikaya, 2005; Yen vd., 2007) sonuçlarına benzer şekilde sürüngenler grubuna dâhil edilmiştir. Yumuşakçalar grubundaki örneklerden ahtapot için özel yetenekli öğrencilerde kavram yanılgısı tespit edilemezken, diğer öğrenci grubunda Özdemir ve Çalışkan'ın (2018) çalışma bulgularına benzer şekilde suda yaşadığı için balıklar grubuna dâhil edildiği tespit edilmiştir.

Ayrıca, canlının görünüşüne göre kavramsal bir yapı oluşturulabildiği bulunmuştur. Çok sayıda üyesinin olması öğrenciler tarafından bu canlı örneğini eklem bacaklı grubuna dâhil etme eğilimi oluşturmıştır. Yumuşakçalar grubundaki diğer bir örnek olan mürekkep balığı için her iki grupta da kavram yanlışlığına sahip öğrenciler tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin örnekteki canlı türünün adlandırılmasındaki balık kelimesinden etkilendikleri bulunmuştur. Bu durum günlük konuşma dilinin kavram yanlışlıkları oluşturabileceği yönündeki görüşü (Aşçı, Özkan, Tekkaya, 2001) destekler niteliktedir. Bununla birlikte geçmişte balık kavramı bilimsel olarak balık türleri içerisinde incelenmeyen jellyfish, cuttlefish, starfish, crayfish and shellfish gibi pek çok farklı su canlısına isim olarak verilmiştir. Öyle ki on altıncı yüzyılda doğa bilimciler balinaları, yunusları, fokları timsahları, hatta hipopotamları ve diğer omurgasız su canlılarını balık olarak sınıflamışlardır (Hickman, Roberts, Keen, Eisenhour, I'Anson, 2006). Eklem bacaklılar grubunda yer alan akrep ve kırkayak için her iki grupta da kavram yanlışlığı olan öğrenciler tespit edilmiştir. Bu öğrencilerin yanlışlıkları da birbirine benzerdir. Canlıların görünüşüne göre karar verdiklerini ifade eden öğrencilerin akrep ve kırkayağı derisi dikenli ve sürüngen gruplarına dâhil etme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Deniz yıldızının her iki gruptaki öğrenciler tarafından çok tanınmadığı tespit edilmiştir. Her iki grupta da deniz yıldızına ilişkin kavram yanlışlığı olan öğrenciler olduğu görülmüştür. Suda yaşadığı için deniz yıldızının balık olduğu yönünde bir yanlışlığın var olduğu bulunmuştur. Alan yazınındaki çalışmalar da suda yaşayan canlıları balık grubuna dahil etme eğiliminin olmasını destekler niteliktedir. Balıklar grubunda yer alan canlı örneklerine ilişkin tespit edilen kavram yanlışlıklarının da benzer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Denizatının doğurma kavramı ile eşleştirilmesi denizatlarının memeli grubuna dâhil edilmesine, köpekbalıklarının balina ile karıştırılması memeli grubuna dâhil edilmelerine ve yılanbalığı adlandırılmasındaki yılanın balığa sürüngen özelliği kattığı yönündeki düşünce bu örneğin sürüngenler ve iki yaşamlılar gruplarına dâhil edilmelerine neden olmuştur. İki yaşamlılar grubuna örnek olarak verilen semenderin özel yetenekli tanısı almamış öğrencilerce tanınmadığı bu nedenle hatalı eşleştirmelerinin bilgi eksikliğinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Özel yetenekli öğrencilerin ise semender tanınmasına rağmen, görünüşü nedeni ile sürüngenler grubuna dâhil ettikleri tespit edilmiştir. Sürüngenler grubunda yer alan bukalemun örneğine ilişkin özel yetenekli tanısı alan öğrencilerde kavram yanlışlığı tespit edilmezken, diğer gruptaki öğrencilerde bukalemunun görünüşü nedeniyle eklem bacaklı, iki yaşamlı, derisi dikenli, memeli gruplarına dâhil edildikleri tespit edilmiştir. Kuşlar grubunda yer alan penguenler için her iki grupta da kavram yanlışlığına sahip olan öğrenciler olduğu tespit edilmiştir. Alan yazınındaki çalışmalara benzer şekilde penguenlerin memeliler (Dikmenli vd., 2002; Tekkaya vd., 2000; Kubiato & Prokop, 2007) grubuna dâhil edildikleri tespit edilmiştir. Memeliler grubunda yer alan balina, fok ve yunus için her iki grupta da kavram yanlışlığına sahip öğrenciler olduğu tespit edilmiştir. Alan yazınındaki çalışmalara (Türkmen vd., 2005; Chuang & Su, 1999; Chen & Ku, 1998; Sivrikaya, 2005) benzer şekilde öğrenciler bu canlı örneklerini balıklar grubuna dâhil etmişlerdir. Kirpi her iki grupta da görünüşüne göre değerlendirilerek derisidikenliler grubuna dâhil edilmiştir. Yarasa için özel yetenekli öğrenci grubunda kavram yanlışlığı tespit edilemezken diğer gruptaki öğrenciler de alan yazınındaki çalışmalara benzer şekilde yarasının kuş olduğu ifade edilmiştir (Türkmen vd., 2005; Chuang & Su, 1999; Chen & Ku, 1998; Sivrikaya, 2005). Her iki gruptaki öğrencilerin genel olarak benzer kavram yanlışlıklarına sahip oldukları belirlenmiştir. Bu durumun, özel yetenekli olsun ya da olmasın bireylerin kavramları zihinsel olarak oluşturma süreçlerinin benzer olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Her iki gruptaki öğrencilerin omurgasız hayvanlar olarak öğrendikleri canlıları gruplandırma omurgalı hayvanları gruplandırmaya göre daha çok zorlandıkları tespit edilmiştir. Bunun ders kitaplarında bu canlıları gruplandırma yapılmaksızın sadece omurgasız canlılar olarak verilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışma grubu özelinde özel yetenekli öğrencilerin bu tanıyı almamış yaşlılarına oranla daha az oranda kavram yanlışlığına sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan görüşmelerde bu durumun özel yetenekli öğrencilerin okul programlarının dışında BİLSEM eğitimlerinin içeriğinde belgesel, proje çalışmaları, sınıf dışı öğrenme gibi faaliyetler olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Canlıların gruplandırılması ile ilgili yapılan çalışmalardan farklı olarak canlıların görünüşüne göre (toprak solucanı, ahtapot, sülük, akrep, kirpi) sınıflandırma yapıldığı belirlenmiştir. Yapılan çalışmalarda canlıları gruplandırılmasında yaşam alanları ve hareket biçimleri değerlendirilerek

gruplandırmalar yapıldığı için kavramsal yanılgılar olduğu öne sürülmüştür (Özdemir ve Çalışkan, 2018). Canlıların gruplandırılmasında denizati, mürekkebalığı, yılanbalığı örneklerinde olduğu gibi canlı örneklerinin adlandırılmalarından kaynaklı kavram yanılgıları olduğu tespit edilmiştir.

Öneriler

1. Ders kitaplarında omurgalı hayvan gruplarının örneklendirilmesi gibi yaygın omurgasız hayvan grupları da örnekleri ile birlikte verilmelidir.
2. Canlıların gruplandırılması konusunda belgesel sunuları, sunu sonrası tartışma grupları gibi öğrenciyi aktif kılacak ve ders dışı öğrenme materyallerinden faydalanmalarını sağlayıcı etkinlikler düzenlenmesi önerilmektedir.
3. Canlıların gruplandırılmasından özellikle adından kaynaklı yanılgı oluşturabilecek canlı örneklerine derslerde yer verilmelidir.
4. Canlıların gruplandırılması ile ilgili daha büyük bir çalışma grubu ile araştırmaların yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

1. Aydın, S., & Ural Keleş, P. (2012). İlköğretim beşinci sınıf “canlıları sınıflandırılma” ünitesinin öğretiminde kullanılan kavramsal değişim metinlerinin etkililiğinin değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 133–150.
2. Chen, S.-H., & Ku, C.-H. (1998). Aboriginal children's alternative conceptions of animals and animal classification. *Proceedings-National Science Council Republic of China Part d: Mathematics Science and Technology Education*, 8(2), 55–67.
3. Chuang, C.-Y., & Su, Y.-J. (1999). A study of the perception selection and conception of animal classification in primary school children. *Chinese Journal of Science Education*, 7(2), 135–156.
4. Chyleńska, Z. A., & Rybska, E. (2019). What can we do for amphibians and reptiles at schools? Between personal conceptions, conceptual change and students' pro-environmental attitudes. *Animals*, 9(8), 1–22. doi: <https://doi.org/https://doi.org/10.3390/ani9080478>.
5. Çinici, A. (2011). Lise öğrencilerinin hayvanların sınıflandırılması ile ilgili alternatif kavramları: Omurgalı hayvanlar. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 8(4), 171–187.
6. Dikmenli, M., Çardak, O., & Türkmen, L. (2002). İlköğretim öğrencilerinin “Hayvanlar Alemi ve Sınıflandırılması” kavramlarıyla ilgili alternatif görüşleri. V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
7. Driver, R. (1989). Students' conceptions and the learning of science. *International Journal of Science Education*, 11(5), 481–490. doi: <https://doi.org/10.1080/0950069890110501>.
8. Duit, R., & Treagust, D. F. (2003). Conceptual change: A powerful framework for improving science teaching and learning. *International Journal of Science Education*, 25(6), 671–688. doi: <https://doi.org/10.1080/09500690305016>.
9. Duman, M. Ş., & Avcı, E. (2014). Fen ve teknoloji eğitiminde kavram yanılgıları üzerine 2003-2013 yılları arasında yapılmış çalışmaların değerlendirilmesi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 2(2), 67–82.
10. Gülen, S. (2020). Beşinci sınıf öğrencilerinin canlıları sınıflandırma düzeylerinin belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 1053–1065. doi: <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2020..-628799>.
11. Hickman, C. P., Roberts, L. S., Keen, S. L., Eisenhour, D. J., Larson, A., & I'Anson, H. (2016). *Zooloji-entegre prensipler* (Çev. Ed. E. Gündüz; On altıncı). Ankara: Palme.
12. Huang, D. S. (2004). Student's conceptions of animal classification and vertebrates: A cross- age study. *Chinese Journal of Science Education*, 12(3), 289–310.
13. Karakaya, F., Yılmaz, M., Çimen, O., & Adıgüzel, M. (2020). Öğretmen adaylarının partenogeneze yönelik kavram yanılgılarının belirlenmesi ve düzeltilmesi. *Başkent University Journal Of Education*, 7(1), 81–91.

14. Kirk, S., Gallagher, J., & Coleman, M. R. (2014). *Educating exceptional children* (14th ed.). Stamford: Cengage Learning.
15. Koray, Ö., & Tatar, N. (2003). İlköğretim öğrencilerinin kütle ve ağırlık ile ilgili kavram yanlışları ve bu yanlışların 6.,7. ve 8. sınıf düzeylerine göre dağılımı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13), 187–198.
16. Lawson, A. E., & Thompson, L. D. (1988). Formal reasoning ability and misconceptions concerning genetics and natural selection. *J. Res. Sci. Teach.*, 25(9), 733–746. doi: <https://doi.org/10.1002/tea.3660250904>.
17. MEB. (2017). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
18. MEB. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)..* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
19. Özdemir, G., & Çalışkan, İ. (2018). Ortaokul 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin “omurgalı ve omurgasız hayvanların sınıflandırılması” konusuna ilişkin kavram yanlışları. *Elementary Education Online*, 17(2), 658–674.
20. Prokop, P., Kubiato, M., & Fančovičová, J. (2007). Why do cocks crow? Children’s concepts about birds. *Research in Science Education*, 37(4), 393–405. doi: <https://doi.org/10.1007/s11165-006-9031-8>.
21. Prokop, P., Prokop, M., & Tunnicliffe, S. D. (2008). Effects of keeping animals as pets on children’s concepts of vertebrates and invertebrates. *International Journal of Science Education*, 30(4), 431–449. doi: <https://doi.org/10.1080/09500690701206686>
22. Reece, J. B., Urry, L. A., Cain, M. L., Wasserman, S. A., Minorsky, P. V., & Jackson, R. B. (2011). *Campbell Biology* (9. Edition). Boston, Massachusetts: Benjamin Cummings Pearson Education.
23. Sadava, D. E., Hillis, D. M., Heller, H. C., & Berenbaum, M. R. (2011). *Life: The science of biology* (Ninth Edit). Madison Avenue, New York: Sinauer Associates W. H. Freeman and Company.
24. Sak, U. (2011). *Üstün zekalılar: Özellikleri tanınmaları eğitimleri*. Ankara: Maya Akademi.
25. Saka, A., Ayas, A., & Enginar, İ. (2002). *Öğrencilerin, omurgalı-omurgasız canlılar ile ilgili görüşlerinin yaşlara göre değişimi*. 5. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
26. Sivrikaya, E. (2005). *Canlıların çeşitliliği ve sınıflandırılması ünitesine yönelik kavramsal değişim metinlerinin, başarıya etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi. Trabzon.
27. Tekkaya, C., Çapa, Y., & Yılmaz, Ö. (2000). Biyoloji öğretmen adaylarının genel biyoloji konularındaki kavram yanlışları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(18), 140–147.
28. Yağbasan, R., & Gülçiçek, Ç. (2003). Fen öğretiminde kavram yanlışlarının karakteristiklerinin tanımlanması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(13), 102–120.
29. Yel, M., Bahçeci, Z., & Yılmaz, M. (2004). *Canlılar bilimi: Biyolojiye giriş*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
30. Yen, C.-F., Yao, T.-W., & Chiu, Y.-C. (2004). Alternative Conceptions in Animal Classification Focusing on Amphibians and Reptiles: A Cross-Age Study. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 2(2), 159–174. doi: <https://doi.org/10.1007/s10763-004-1951-z>.
31. Yen, C., Yao, T., & Mintzes, J. J. (2007). Taiwanese Students’ Alternative Conceptions of Animal Biodiversity. *International Journal of Science Education*, 29(4), 535–553. doi: <https://doi.org/10.1080/09500690601073418>.

Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı'nda Osmanlı Savaş Aletleri**Dr. Öğretim Üyesi Gülşah Gaye Fidan¹ , Mehmet Pınarbaşı²**¹Gaziantep Üniversitesi²Yunus Emre Enstitüsü**Özet**

Evrensel bir terim olarak edebi eserlerde yer bulan savaş kavramını sanatkârlar farklı şekillerde ele almışlardır. Savaş kültürüne ait kavramların, savaşlarda kullanılan aletlerin, edebî eserlerdeki yansımalarını sıkça görmek mümkündür. Çalışmanın konusu olan divânın sahibi Taşlıcalı Yahya Bey, 16. Yüzyıl Osmanlı şiirinin önde gelen temsilcilerindendir. “Kılıç ve kalem erbabı” olarak tanınan Yahyâ Bey; bu asrın en başarılı mesnevi sanatkârıdır. Aynı zamanda devrinin birinci sınıf Divân şâirleri arasında gösterilen şairin asıl mesleği askerliktir. Mesleği sayesinde pek çok devlet büyüğünün hizmetinde savaşlara katılmış. Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerini görme meydanlarının, kurulan hayale zemin oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca şair, savaş aletleri başta olmak üzere savaşa ait pek çok unsuru çeşitli anlam ilgileriyle anlatım ögesi olarak şiirlerinde kullanmıştır. Bu çalışmada önce Taşlıcalı Yahya Bey'in hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Daha sonra çalışmanın ana konusu olan Taşlıcalı Yahya Bey'in divanında geçen Osmanlı savaş aletlerine ait öğeler incelenmiştir. Bu öğelerin şairin şiir sanatındaki yeri belirlenştirilmeye çalışılmıştır. Son olarak ise ekte, Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında geçen savaş aletlerinin ve diğer savaş unsurlarının beyit sayfa tablosuna yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XVI. Yüzyıl Klâsik Türk Edebiyatı, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Osmanlı, savaş, savaş aletleri.

Abstract

War is a universal term. From the concept of war found in literary works as a universal term, artisans have benefited in different forms. Seeing the reflections of war cultural concepts in literary works provides important data for our literature. Taşlıcalı Yahya Bey, the owner of the divan who is the subject of his work, is one of the leading representatives of 16th century Ottoman poetry. Yahyah Bey, known as the sword and pen writer; the most successful masnavi artisan of this century is also shown among the first class Divan poets of the devrin. Thanks to his profession, many states have joined wars in the service of his great age. The poet has had the opportunity to see different parts of the Ottoman geography. In his poems, battlefields seem to have formed the basis for the dreams that have been established. In addition, many elements of the war, especially the war instruments, are used in poetry as a matter of expression with various meanings. In this study, firstly information about the life and works of Taşlıcalı Yahya Bey was given. After the introduction, Taslıcalı Yahyâ, the elements of the Ottoman war instruments in his poems have been examined and the poet in the art of poetry has been tried to be clarified. In the last part of the study, the result is the table of the elements of the war in Taşlıcalı Yahyâ Bey's Divan and the couplet table of the war elements in his divan.

Key words: XVI. Century Classical Turkish Literature, Taşlıcalı Yahya, Ottoman, War, War Instruments.

Giriş**1.Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Hayatı**

Yahyâ Bey 16. yy. Osmanlı şiirinin önde gelen temsilcilerinden olup, divan ve hamse sahibi bir şairdir. Arnavut asıllı olup Dukakin beyleri soyundandır. Fuzûlî'den sonra yüzyılın en üstün mesnevi sanatkârı sayılır. Dîvân'ında ve Hamse'sinin çeşitli yerlerinde Arnavutluk asıllı olmasından dolayı "sengistandan, taşlı yerden, taşlıktan" koptuğunu söyler. [Muallim Naci](#)'nin Esâmî'sinden sonra bu güne kadar "Taşlıcalı" diye anılmıştır. Milliyeti ile her zaman övündüğü halde mücahit Osmanlı gazisi hüvviyetini daima korumuş,

şairlerinde büyük bir heyecanla dile getirmiştir. Yahya Bey devşirme olarak alınıp Acemi Oğlanlar Ocağı'na getirilmiş, burada ilim ve sanata olan hevesi ile tanınmıştır. Şair, bilgili ve hünarlı bir kişi olan odabaşısının himmeti ve kendi gayreti ile o dönem için gerekli bilgileri tahsil etmiştir (İsen, 1994:286).

Yahya Bey kuvvetli bir Divan şairi olmakla birlikte Türk Edebiyatı'ndaki asıl yeri mesnevi sahasındaki ustalığı dolayısıyladır. Bu taşralı şairin bir başka özelliği de sadece mesnevilerinde değil kaside ve gazellerinde de sade ve temiz bir dil kullanmış olmasıdır. Tarihçi Ali, gazelde ve mesnevide Yahya Bey'in "Hal Sahibi" olduğunu yazar (Yakar, 1996:2).

Yahya Bey'in dili oldukça sadedir. Yahya Bey, aslen Arnavut olmasına rağmen Türkçe'yi çok iyi bilen ve ona hâkim olan bundan dolayı da bilhassa "İstanbul Türkçesi"nin kudretli bir şairi olmuştur. Âşık Çelebi, onun şiirini sühân-perdâz olarak nitelemektedir. Ona göre Yahya Bey, "arsa-ı şiirin dahi yek-süvârı ve ser-amed şairlerin paşası"dır. Sehî ise üslubu hakkında "tarz-ı cedid" tabirini kullanır Hayali'nin içe dönük, mutasavvıf derviş mizacının tersine Taşlıcalı Yahya Bey dışa dönük sinirli ve hırçın denilebilecek bir kişiliğe sahiptir. Şiirlerinde değişiklikler yenilikler aramaktadır. Şiirde kapalılık anlayışı onu ancak XVII. yüzyılda "Sebk-i Hindi" ile derinleşen Nâilî, Neşâtî, gibi şairlere yaklaştırmaktadır. Mesnevilerinin konularında, mecazlarında, şaşırtıcı orijinallik, mahalli tasvir, töre yorumu ve az çok sadelik gösterdiğini belirttiğimiz Yahya'nın bazı gazellerinde bu özellik derinleşmektedir (Kabaklı, 1990 a:528-529).

Yahya Bey saray çevresinde kendisini geliştirmiş bir şairdir. Padişah tarafından kendisine verilen hediyeleri şairliğinin ve aynı zamanda cesaretinin doğal bir karşılığı olarak her zaman görmüştür. Devlet yöneticilerinden çekinmemiştir. Bunun bir örneği olarak Kanûnî'nin Nahcivan seferi sırasında Konya Ereğlisi yakınlarında oğlu şehzade Mustafa'yı katletmesi üzerine Yahya Bey'in yazdığı meşhur mersiye Rüstem Paşa ile aralarındaki bağı koparmıştır. Hayatının son yıllarında Gülşeni şeyhi Uryani Mehmet Dede'ye bağlanmış kendisini tasavvufa vermiştir. Kaynaklarda ölüm tarihi ile ilgili çeşitli bilgiler vardır. Üzerinde anlaşmaya varılan ortak tarih ise 1582'dir. Mezarının bir rivayete göre, İzvornik'in kuzeyinde Lozniçe'de olduğu kabul edilir (Çavuşoğlu, 1983:7).

2.Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Eserleri

Yahyâ Bey'in elimizde bir Divan'ı bulunmaktadır. Bu divanın içinde yer alan biri Edirne diğeri İstanbul hakkında iki şehrengizi ve beş mesneviden oluşan Hamse'si bulunmaktadır. Şairin bilinen ve ünlü 5 büyük mesnevisi bulunmaktadır. Bu mesnevilerin isimleri;"Gencine-i Râz","Kitâb-ı Usul", "Gülşen-i Envâr", "Yusuf u Züleyhâ", "Şâh u Gedâ"dır. "Yusuf u Züleyhâ", bilinen en ünlü mesnevisidir. Bu eserlerinin dışında Latîfî, "Nâz u Niyâz" adlı bir eserin varlığından bahsetmiştir. Ancak elimizde böyle bir eser yoktur. Ayrıca 2000 beyitlik "Süleyman-nâme" yazdığı ve Peygamber'in mucizelerinden bahseden "Gül-i sadberk" adlı eseri olduğu meçhul rivayetler içerisinde yer almaktadır. Kendisi Gülşen-i Envâr'ının "Hatimetü'l-kitab" bölümünde ve Divan'ının dibâcesinde hamse sahibi olduğunu belirtmiştir. Hamsesinin tamamı Kanûnî döneminde yazılmış ve Kanûnî 'ye ithaf edilmiştir (Çavuşoğlu, 1983:19).

3.Taşlıcalı Yahya Bey Divanında Yer Alan Savaş Aletleri

3.1.Bıçak

Sözlükte "bir sap ve çelik bölümden oluşan kesici araç"(TDK, 2005: 253) olarak tanımlanan bıçak, genellikle yakın dövüş silâhı olarak kullanılmaktadır. Kesmek, yontmak gibi işlerde çok eski devirlerden beri kullanılan kesici bir alet olan bıçak, klasik Türk şiirinde genellikle sevgilinin keskin bakışlarına teşbih edilmektedir.

Taşlıcalı Yahya şiirinde ise sevgilinin cevri ü cefâsını bıçağa benzetir. Sevgili rakiplere merhamet ederken ona bir bıçak kadar keskin ve acımasızdır:

Varup ağyara rahm itdügi hakdur

Bize gelse velî kılıç bıçakdur

S.256 Ş. B.147

(O sevgilinin rakiplerin yanına gidip merhamet ettiği doğrudur, bize gelse kılıç ve bıçak gibidir.)

Sevgili uzun ince boyu, aşığı yaralayan keskin bakışları ile ordunun ön saflarında yer alan bir “bıçakçıyı” andırır. Aşığın ona kavuşmasını engelleyen ağyar da her zaman bıçakçının yanında gezen kesiciler gibi onunla birliktedir:

Bıçakcıdur biri ol boyı ince

Yürür dâyim kesiciler yanınca

S.239 Ş. B.169

(Birisi bıçakcıdır boyu ince ve her zaman kesiciler yanında yürür.)

3.3.Çevgân

Görsel 1: Çevgân. (URL-1: <https://yedikita.com.tr/selcuklunun-cevgani-avrupada-oldu-polo/>)

Özellikle Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan ve bugünkü polo oyununa benzeyen atlı top oyunudur. Eğri başlı bir çeşit “cirit”e verilen addır. Meydanda çevgânla top oynarlar ve at üzerinde değnek oynayanlar da onu kullanmaktadır (Halıcı, 1993 a:294-295). Eskiden saray iç oğlanlarıyla çavuşların ellerinde tuttıkları değneğe bu ad verilmekteydi. Çavuşların çevgânları gümüş kozaklı ve baş tarafı iki taraf mukavvestir. Çevgân eskiden beri Türkler tarafından kullanılmıştır. Memluklar devrinde çevgân kullananlara “çevgândâr” denilmektedir (Pakalın, 1993:258).

Taşlıcalı Yahya, çevgân kelimesini savaş sahnelerinin tasvirinde sıkça kullanmıştır. Padişahın kılıcını bir çevgâna benzeten Yahya, savaş meydanında düşmanların başının da birer top gibi yuvarlanması için dua eder:

Hak Ta'âla devlet ü 'ömrün ziyade eylesün

Tîgunun çevgânına top olsun a'dânun seri

S.47 K. B.8/31

(Allah u Teâla devletini ve ömrünü artırsın kılıcının çevgânına düşmanların başı top olsun.)

Yine bir savaş meydanı tasvirinde bu kez koşan atların gövdesini bir topa, ayaklarını ise birer çevgâna benzetir. Atlar koşarken bedenleri adeta bir top gibi savaş meydanında durmaksızın yuvarlanır. Sanki çevganda usta bir kişi topu çeviriyor gibi asker de atını o ustalıklı ileri götürür:

Koşuda esblerin cismi top idi güyâ

Olurdu dört ayağı her birine çevgânlar

S.158 Mu. B.8/6

(Koşarken atların cismi top gibi olurdu dört ayağı her birine değnek olurdu.)

3.4.Gürz

Görsel 2 : Gürz. (URL-2: <http://www.girya.com.tr/turklerdeagirlikkaldirma.html>)

Yakın dövüşte kullanılan bir silah aletidir. Farsça “gürz” adının yanı sıra Türkçe “topuz” ve “bozdoğan”, Arapça “debbûs” ve “mitraka” adlarıyla da bilinmektedir. Bozdoğan denilmesinin sebebi, bazı tiplerinin şeklen bu yırtıcı kuş türünün kafasına benzetilmesidir. Gürz daha ziyade ateşli silâhların icadından önce insanların yakın dövüşte kullandıkları vurucu, ezici, parçalayıcı bir saldırı silâhıdır (Çoruhlu, 1996a:327-328). Silahın, silah olarak etkili kısmı küre veya beyzi formda yapılmış olan baş kısmıdır. Demir, pirinç veya tunç gibi maden ve alaşımlardan yapılan bu kısmın yaralama ve ezme gücünü artırmak için bazılarında 2-4 cm. uzunlukta konik veya piramidal çivi ve çakıntılar konularak etkileri geliştirilmiştir. Süvariler tarafından eğerin sol tarafında taşınan ağır gürzlerin hafifleri olan topuzlar, piyadeler tarafından elde veya bele asılmış olarak taşınırlar. Gürz veya topuz taşımanın bir üstünlük veya asalet göstergesi olduğu çeşitli kaynaklarda vardır. Nitekim eski resim, gravür ve minyatürlerde padişah ve devletin diğer ileri gelenleri genellikle gürz ve topuzla resmedilmişlerdir (Eralp, 1993a:46-47).

Askerlerin ve küçük rütbeli subayların kullandığı gürzlerin sadeliğine karşılık yüksek rütbeli subaylarla padişahların gürzleri genellikle birer kuyumculuk şaheseridir. Bu gürzlerin altın ve gümüş kakmalarla ve zümrüt, yeşim, yakut, firuze, akik gibi kıymetli taşlarla süslendiği görülür. Değerli gürzler genellikle tören ve gösteri silahı olarak kullanılmıştır. Gürzlerin topuz kısmı genellikle Doğu’nun mitolojik hayvanları ve temsili cin başları şeklindedir. Ateşli silahların ortaya çıkışı ve buna bağlı olarak savaş tekniğinin değişmesiyle birlikte gürz de değerini yitirmeye başlamıştır (Eralp, 1993a:46-47).

Taşlıcalı Yahyâ’nın şiirlerinde gürz düşmanların üzerindeki hakimiyeti temsil etmekte, şekli itibarıyla ötreye benzetilmektedir. Fatih Sultan Mehmed’in ve diğer büyük padişahların ötreye benzeyen gürzü düşmanın başından hiçbir zaman eksik olamayacaktır:

Gürz-i girân-ı şâh-ı ebû'l-feth ü zıll-ı Hak

Eksük degül durur ser-i düşmanda zamme-vâr

S.54 K. B.10/27

(Fatih Sultan Mehmet ve diğer padişahların sert gürzü düşmanın başında ötre gibi eksik değildir.)

Savaş ve kahramanlık şiirlerinin yanı sıra Taşlıcalı, doğa tasvirlerinde de savaş aletlerini kullanmıştır. Bir bahar tasvirinde bahar bir pehlivana, menekşe pehlivanın elindeki ağır bir gürze, kırmızı gül ise siperi benzetilmiştir. Bahar bir pehlivan gibi kışla gürleşmiş ve sonunda galip gelmiştir:

İrişdi âlet-i harb ile pehlevân-ı bahâr

Benefşe gürz-i girândur siper gül-i hamrâ

S.58 K. B.12/2

(Bahar pehlivanı harp aleti ile yetiştirdi; menekşe sert kalkanı oldu kırmızı gül de siperi oldu.)

3.5.Hançer

Görsel 3: Hançer. (URL-3: <https://tr.pinterest.com/pin/326299935480801450/>)

Arapça asıllı bir kelime olan hançer, ortalama 30-35 cm. uzunluğunda eğri, sivri uçlu, çift veya tek ağızlı bir bıçak türü olup eğriliğinden dolayı düz ve çift ağızlı kamadan ayrılır; namlu uzunluğu 45 santimetreyi geçenler kısa kılıç sayılır (Çoruhlu, 1997a:548-550). Hançer delici ve kesici bir silah olarak orduda kullanılmakla beraber toplumun hemen her kesiminde çeşitli form ve biçimlerde kullanılmıştır. 1806 yılında eğri kılıç yasaklanınca ordu mensuplarının hançer ve kama taşımaları da yasaklanmıştır. Eski kaynaklardan, minyatürlü el yazmalarından ve Batılılar tarafından çizilen gravürlerden edindiğimiz bilgilere göre ergenlik çağını aşmış Osmanlı toplumunun her erkek hatta Batılı seyyahların çizgilerine göre, sarayda yüksek mevkideki haseki sultan ve kadın efendiler kuşaklarında mutlaka bir hançerle gezmektedirler. Bu hançer, savaşta bir silah, barışta ise şahsın karşılaşabileceği hayati tehlikeler için bir koruyucu niteliği taşımaktadır. Osmanlı giyim kuşam sanatında ürkütücü fakat göz alıcı yapısı ile hiç şüphesiz kumaşın ve elbisenin bir parçası haline gelen hançer edebiyatımıza da gazel, şarkı ve manilerde değişmeceli anlamda yer almıştır (Eralp, 1993:72).

Hançer bir savaş aracı olmakla beraber, Taşlıcalı Yahya'nın daha çok aşk temalı şiirlerinde yer almıştır. Sevgilinin hilal gibi kaşları hançere benzetilir. Alçak dünyadan muradını alamayan âşık, sevgilinin bir bakışıyla hançerlenerek kanlar içinde kalır:

Dönmeşe kutb-ı murâdı üstüne bu çarh-ı dîn

Pür-şafak eyler döker kanın hilâlün hançeri

S.46 K. B.8/16

(Alçak dünya maksat kutbu üstüne dönmeşe, hilalin hançeri kanını döker her yeri kırmızı eyler.)

Taşlıcalı, başka bir beyitte taşlarla süslü hançer ve kılıcı gökyüzündeki parlak ayla birarada olan yıldızlara benzetmiştir. Hançer şeklinden dolayı hilal, parlak taşlar yıldızlar gibidir:

Kılıç murassa' u hançer bi-'aynihi meselâ

Nücûma oldu mukârin hilâl-i nûrânî

S.99 K. B.23/13

(Süslü kılıç ve hançeri, nurlu hilal ve yıldızların biraraya gelmesi gibidir.)

3.6.Kalkan

Görsel 4: Kalkan. (URL-4: <https://www.pinterest.at/pin/397090892127407124/>)

Dîvânü lugâti't-Türk'te "kalkang" şeklinde yazılan ismin Moğolca'da "koruma, kollama, müdafaa, himaye" anlamını taşıyan kalka kelimesinden türediği kabul edilmektedir. Teke tek veya toplu mücadelelerde, düşmanın veya düşmanların silahlı saldırılarından korunmak için tek el ile kullanılan ve kullanım süresi ilkçağlara kadar uzanan bir savunma silahıdır (Çoruhlu, 2001a:260-261).

Osmanlılarda ateşli silahların yaygınlaşmasına kadar kalkan kullanılmış, daha sonra yalnızca törenlerde kullanılır olmuştur. Osmanlıların diğer silahları olduğu gibi kalkanı da ustaca kullandıklarında şüphe yoktur. Ayrıca kullanma ustalığının yanı sıra kalkan yapımı, sanatsal tezyini açısından da büyük ustalık göstermişler ve bu dönemdeki Türk kalkanları İslam dünyasındaki İran, Memlûk, Hint kalkanlarına göre ayrı bir grup oluşturmuşlardır. Osmanlı kalkanları bakır, demir veya çelik, hayvan derisi, deri üzerine örme olarak yapılmışlardır. Demir ve bakır madenlerinin Anadolu'da bol olması kalkanlarda da bol miktarda kullanılmasına sebep olmuştur. Hayvan derisinin ise sağlamlığı ve dayanıklılığı açısından eski çağlardan beri kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlılarda da deri işçiliğinin bir devamı olarak deri kalkanlar yapılmıştır (Eralp, 1993:149).

Taşlıcalı Yahya, elinde kılıcı ve kalkanı olan mücahitleri, feleğin başkomutanı kabul edilen Mirrih yani Mars gezegenine benzetir:

Mücâhidler felekde kevkeb-i Mirrîhün emsâlî

Elinde tîg-ı rahşânî kolunda çarhî kalkanı

S.72 K. B.16/3

(Gökyüzündeki Mirrîh yıldızı gibi mücahidlerin elinde parlak kılıcı kolunda ise yuvarlak kalkanı var.)

Bir başka beyitte zırhlı ve kalkanlı dokuz askeri feleğin dokuz katmanına benzetmiştir. Ellerinde tuttıkları yuvarlak kalkanla çarh yani felek arasında bir bağlantı kurmuştur; feleğin dokuz katmanı gibi dokuz kalkan da dönmektedir:

Revân itdi misâl-i sahâyif-i eflâk

Tokuz zırhlâ tokuz hûb çarhî kalkanı

S.99 K. B.23/17

(Dokuz zırhlı dokuz güzel gökyüzü ve kalkanı göğün sayfaları gibi akıttı.)

3.7.Kavs, Kemân

Görsel 5: Yay. (URL-5: <https://www.tarihnotlari.com/turk-okculugu/>)

Kavs ve kemân kelimeleri “yay” anlamına gelmektedir. Kavsın ortasına “Kabza” denilir (Pakalın, 1993a:215). Kelimenin birçok şekilde kullanımı vardır. Savaş aleti olarak yay yanında burç olarak “yay” da anılır. Kaş, yaya benzetilir; hilal de kavstır. Kavs-i kuzah gökkuşağıdır. “Kavseyn” tabiri Necm süresi 9. ayette geçer ki Mi’rac gecesi Allah ile Peygamberimiz arasındaki yakınlığın ifadesinde kullanılmıştır (Pala, 1989:36).

Taşlıcalı Yahyâ, kavs ve kemân terimlerini daha çok hamasî şiirlerinde kullanmıştır. Yahya, bir beyitte padişahın yayının feleğin yayı kadar kudretli olduğunu, attığı binlerce okun yere düşmediğini söyler:

Kavs-i felek disem n'ola şâhun kemanına

Atduğı yire düşmedi anun hezâr bâr

S.52 K. B.10/5

(Padişahın yayına feleğin yayı desem ne olur ki onun attığı binlerce ok yere düşmedi.)

Bir başka beyitte felekten şikâyet eden şair, cevri ü cefâdan iki büküm olmuş boyunu yaya benzetir. Feleğin gece gündüz eziyet ettiğini, çoğu kez kendini yaya çevirdiğini söyler:

Rûz u şeb Yahyâ kuluna cevri ider devri-i felek

Nice kez çekdi çevürdi anı mânend-i kemân

S.26 K. B.2/39

(Feleğin devri gece ve gündüz Yahya kuluna eziyet eder nice kez onu yay gibi çekti çevirdi.)

3.8.Kûs

Görsel 6: Kûs. (URL-6: <http://seyyidin.blogcu.com/osmanli-eglence-anlayisi/9670928>)

Kûs, daha çok Osmanlı mehter mûsikisinde kullanılan büyük ebatta vurmali çalgıdır. Günümüz Türkçe'sinde kôs şeklinde söylenen Farsça kûs kelimesi “vurma, çarpma, dövme” anlamına gelmektedir. Davulun sekiz on misli büyüklüğündeki çalgının adıdır. Harb meydanlarında zaferler bununla ilan edilirdi(Sanal, 2002a:270-272). Ayrıca dilimizde “kôs dinlemiş” deyiimi vardır ki ufak tefek şeylere önem vermeyen kimseler hakkında söylenir (Pakalın, 1993:329).

Kôs, Taşlıcalı Yahyâ'nın bir beyitinde cenk meclisini tasvir için kullanılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü fethinden bir sahneyi anlatan beyitte, zaferin ilanı anlamına gelen, kôslerin çalındığı o sefâ yerinin Mescid-i Aksa olduğu söylenmektedir. :

Çalınur bezm-i kıtâl içre nefir ü kûslar

Mescid-i Aksâdur ol cây-ı safâ minber livâ

S.76 K. B.17/8

(Kavga meclisi içinde davullar çalınır minber bayrak, safâ yeri Mescid-i Aksadır.)

3.9.Miğfer

Savaşlarda başı korumak için, ayrıca törenlerde ihtişam arttırıcı bir unsur olarak takılan başlıktır. Sözlükte “örtmek, gizlemek, korumak” gibi anlamlara gelen gafr kökünden alet ismi olan miğfer çok eski tarihlerden beri kullanılmaktadır. Savaşlarda savaşçının başını ve başın özellikle alın, ense, burun gibi kısımlarını dışarıdan gelecek kılıç, mızrak, ok vb. darbelere karşı koruması bakımından önem taşıyan miğferi Araplar öteden beri bilmektedir. Genellikle zırhın bütünleyici bir parçası olarak değerlendirilen miğfer demir vb. metallerden yahut kalın ve dayanıklı deriden yapılmaktadır. Miğferin üzerine sarık sarılmakta veya külâh giyilmektedir (Çoruhlu, 2005a:21-23).

Osmanlı miğferleri genellikle demir ve bakırdan yapılmıştır. Demire nazaran daha az dayanıklı olan bakırın kullanılması Anadolu'da bulunan zengin bakır yataklarının geniş ölçüde işletilmesi ile ilgilidir. Ayrıca bakırın, demire göre daha kolay ve mükemmel işlenmesi, her türlü form ve süsleme tekniğinin uygulanmasına imkân ve sonuçta sanatsal açıdan zengin eserler elde edilmesi bakırın, demirin yerini almasında büyük etken olmuştur. Savaş alanlarında boy gösteren altın yaldızlı miğferler düşmanların dahi takdir ve hayranlıklarını kazanmıştır. Burada dikkat çeken en önemli husus bakırın yalnızca Osmanlı miğferlerinde kullanılmış olmasıdır (Eralp, 1993a:153-154).

Taşlıcalı Yahyâ'nın şiirlerinde miğfer kelimesi sıkça geçmektedir. Aşağıdaki beyitte miğferin parlaklığı vurgulanmış ve kuşluk vakti dağın başında görünen güneşe benzetilmiştir:

Tag başında görinen şems-i duhâdur sanasın

Her celâsun başı üstinde mücellâ miğferi

S.46 K. B.8/20

(Başının üstündeki parlak miğferi, dağ başında görünen kuşluk vakti güneşi zannedersin.)

Bir başka beyitte sancağın ucundaki metal kısım miğfere benzetilmektedir. Sancak aynı padişahın kulları gibi yani bir savaşçı gibi başına gümüş miğferi giyerek onlarla beraber kılıç gibi savaşmak istemektedir.

Kullarun ile bile çalışmağa şemşîr-veş

Başına geydi bu harb içre gümüş miğfer livâ

S.77 K. B.17/31

(Sancak, senin kulların ile kılıç gibi çalışmak için bu harp içinde başına gümüş miğfer giydi.)

3.10.Nîze

Nîze; “kargı, mızrak, süngü, harbe” demektir. Eski savaş aletleri arasında bulunduğu için yer yer adından bahsedilmektedir. Nîzeler genelde sivri uçlu bitki yapraklarından yapılmaktadır. Kenarları testere ağzına benzemektedir. Nîzelerin hepsi aynı boyda değildir (Pala, 1989:243).Savaşta süvariler tarafından kullanılan nîzeler fırlatılmak veya hedefi hızlı bir şekilde atlar yardımıyla delmek üzere kullanılmaktadır.

Taşlıcalı Yahyâ'nın bir beyitinde Türk toplumunda sıkça görülen muska takma adeti görülmektedir. Askerler savaşa giderken boyunlarına muska takarlar ve bu muskanın kendilerini her türlü kazadan, beladan koruduğuna inanırlar. Sancak da tıpkı bir asker gibi, mızrağını düşmandan korumak için boynuna gümüş muskalar takmaktadır:

Nîzesinden düşmanın dil değmeye diyü meğer

Gerdenine takınur sîmîn hamâyiller livâ

S.69 K. B.15/3

(Sancak, mızrağına düşman dil uzatmasın diye boynuna gümüş renkli muska takar.)

Şair, başka bir beyitte orduyu bir dağa, askerlerin ellerindeki mızrakları da ağaçlara benzetir. Bu haliyle ellerinde mızraklarla yürüyen ordu, Allah'ın emriyle yürüyen bir Balkan dağına benzemektedir:

Alaylar tağa benzer nîzeler eşcâr-ı mevzun

Sanasın emr-i Rabbani yürüdür kûh-ı Balkanı

S.72 K. B.16/9

(Meydanlar dağa benzer mızraklar ağaca benzer, Allah'ın emri Balkan dağını yürütür sanırsın.)

Nîzeler uzun ve düzgün oluşlarıyla genellikle düzgün ağaçlara, servilere ve elif harfine benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte askerin elindeki mızrak adeta elif harfini andıran asker gibi dimdiktir. Mızrağın ucuna takılı kırmızı sancak ise tıpkı bir ejderhadır. Dalgalanan kırmızı bayrak ağzından ateşler saçan bir ejderhayı andırmaktadır:

Nîzeler cümle elif harf gibi olmuş sipâh

Ana her satrı olupdur ejdehâ-peyker livâ

S.77 K. B.17/35

(Mızrakların hepsi elif harfî gibi (dimdik duran) asker olmuş, sancak ise ejderha yüzü olmuştur.)

Bir başka beyitte şairmızrakların karşılıklı atıldığı bir savaş tasviri yapmaktadır. Her iki taraf birbirlerine mızraklarını gönderdiği zaman meclisin ortasında savaş ile barışın yüzü belli olmaktadır:

Biri birine o dem nîzeler havâle idüp

Miyân-ı bezmde olurdu rûy-ı sulh ile ceng

S.157 Mu. B.7/2

(O zaman birbirlerine mızraklar gönderip meclis ortasında barış yüzü ile ceng olurdu.)

3.11.Seyf, Şemşîr, Tîğ, Kılıç

Seyf, şemşîr, tîğ kelimeleri kılıç anlamına gelmektedir. Kılıç, birçok kültürde çok önemli bir yere sahiptir. Türk kültüründe olduğu gibi Arap kültüründe de seyfin yani kılıcın sembolik bir değeri vardır. Eski dönemlerde sadece önemli insanlar ve devlet kurumlarında bulunan kişiler kılıç sahibi olabilmekteydi. Araplar kabileler arası toplantılar yaptıkları zaman kabile liderleri mutlaka yanlarında kılıç bulundurmaktaydılar. Kılıç, hançere göre daha uzundur. Manevra yapabilme kabiliyetine göre baktığımızda ise mızraktan daha kısadır. Kılıcın kesme, darbeyi bertaraf etme ve saplama özellikleri vardır (Pakalın, 1993a:197-198).

Taşlıcalı Yahya pek çok beyitte seyf kelimesine yer vermiştir. Seyf kelimesinin bulunduğu beyitler genellikle dinî ve hamasî şiirlerdir. “Sâhib-i seyf ü kalem” şeklinde terkip içinde ve “seyf-i din”, “seyf-i İslâm” ifadeleriyle anılması dikkati çekmektedir. Aşağıdaki beyitte askerlerin komutanına övgüde bulunmaktadır. O padişah ki kalem ve kılıç sahibidir yani savaşlarda olduğu kadar ilimde de söz sahibidir. İlim ve irfan sahibi mümin askerlerin serdarı olan o cömert padişah, Cemşid’in iktidarının sultanı olmaya layıktır:

Sâhib-i seyf ü kalem serdâr-ı cündü’l-mü’minîn

Pâdişâh-ı cem-sehâ sultân-ı Cemşid-iktidâr

S.56 K. B.11/11

(Mümin askerlerin başkomutanı kalem ve kılıç sahibi toplumun cömert padişahı Cemşid iktidarının sultanı olur.)

Bir diğer beyitte Taşlıcalı, İslâm’ın ve hilafetin, cihadın ve önemli şahsiyetlerin bu ordu bünyesinde nâm edildiğine dikkat çekmektedir:

Seyf-i dînüz sedd-i İslâmuz Budin şebbâziyuz

Tîgi ile dirilür Yahyâlnun Yahyâsiyuz

S.389 G. B.171/5

(Biz dinin kılıcı, İslâmın seddi, Budin’in doğan kuşuyuz. Kılıç ile diriliriz, biz Yahyaların Yahya’sıyız.)

Kılıç, kıvrımlı şeklinden dolayı çoğu zaman hilale teşbih edilmektedir. Osmanlı'nın gaza sahibi kahraman askerleri, gazanın başarısını taçlandırmak için bayram vakti görülüp de bayramın geldiğini ifade eden hilale benzeyen kılıçlarını gökyüzüne asmışlardır:

Hilâl-i 'îd gibi 'arşa asdı şemşîrin

Gazanferân-ı memâlik-sitân-ı Osmânî

S.40 K. B.6/29

(Osmanlı'nın memleket alan (fetheden) kahramanı, bayram hilali gibi kılıcını gökyüzüne astı.)

O askerın kılıcı o kadar keskindir ki gaza meydanlarında düşmanın başını adeta bir top gibi meydanın ortasına sermektedir:

Mehâbetiyle gazâ günlerinde top eylera

Ser-i 'adû-yı siyeh-rûyî tîgî çevgânı

S.50 K. B.9/39

(Onun kılıç ve değneği gaza günlerinde siyah yüzlü düşmanın başını topa çevirir.)

Bir diğer beyitte Hz. Ali'ye ve kılıcı Zülfıkar'a telmih bulunmaktadır. Allah'ın kılıcı olan, onun adıyla gazaya katılan Hz. Ali gibi kendilerinin de bu yola baş koydukları, Gazinin kılıcı gibi daima ona yoldaş oldukları belirtilmektedir:

Her gazalar Kılıcı gâzîye hem-râhuz biz

Şâh-ı Merdân gibi semşîr-i yedu'llâhuz biz

S.371 G. B.1

(Biz her cenkte gaziye yoldaşız Hz. Ali (yani mertlerin şahı) gibi ona Allah'ın kılıcıyız.)

3.12. Tîr, Ok, Hadeng

Tîr, Farsça kökenli bir kelimedir. Türkçedeki ok kelimesinin karışılığıdır. Türk devletleri ve topluluklarının yaşamları için önemli bir savaş aletidir. Osmanlılar döneminde de bu ilgi devam etmiştir. Osmanlılarda tîr işlevsel olarak toplumsal ve sosyo- kültürel olarak insan hayatında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle de asker ve spor faaliyetleri noktasında fonksiyonu her zaman koruma altına alınmıştır. Osmanlı coğrafyasında ok meydanları bulunmaktadır. Her ne kadar kapladığı alan bakımından küçük olsa da insanlar o meydana gidip atışlar yapmaktadır. Osmanlılarda aynı zamanda okçuluk kulüplerinin varlığı da söz konusudur. Okçuluk kulübünde hem sivil halk hem de askerler atış eğitimi almaktadır (Bozkurt, 2007a:333-335).

Taşlıcalı Yahyâ pek çok beyitte tîr kelimesine yer vermiştir. Bazı beyitlerde tîr gerçek anlamıyla yer alırken, bir kısım beyitte ise "tîr-i kaza", "tîr-i elem" gibi ifadelerde mecaz anlamda kullanılmıştır. Tîr kelimesinin geçtiği beyitlerde kemân ve yay kelimelerine de çok defa tesadüf edilir ki bu da tenasüp sanatının örneklerini teşkil eder. Bu beyitte dokuz felektten bahsedilmektedir. Arzdan sonra arşı da kahramanlıklarıyla fetheden bir asker imajı çizilmektedir. O okunu öyle bir fırlatmaktadır ki adeta dokuz kat feleği delip geçecek şekilde bir hamlede bulunmaktadır:

Toğruldu hemân tîr gibi cânib-i 'arşa

Geçdi bu tokuz kat zırh-ı çarhı hemânâ

S.19 K. B.1/23

(O sanki ok gibi gökyüzü tarafına doğruldu, feleğin zırhını bile delip geçti.)

Şair başka bir beyitte yine dokuz kat feleği aşır geçecek bir oktan bahsetmektedir. Kayın ağacından yapılma bu ok, göğün birer zırh, birer kalkan gibi sıralanmış dokuz katını dahi delip geçmektedir. Yine bununla kalmamakta feleklerin ötesine dahi geçmektedir.

Geçer tokunsa tokuz çevşenine eflâkûn

Kemandan çıkacak anda tîr-i berk-ı hadeng

S.157 Mu. B.7/5

(Yaydan çıkacak olan kayın ağacı yaprağından yapılan ok feleğin dokuz zırhına dokunsa da geçer.)

Bir diğer beyitte aç olan askerin gaza sırasında ok ve yayla nasıl hücum ettiği tasvir edilmektedir. Şair, eğer o savaş sırasında açlığa merhem olabilecek bir bazlamaç (bazlama) olsaydı onu askere siper ederdim diyerek bazlamayı şekil açısından bir kalkana benzetmektedir. Nasıl ki kalkan düşman oklarından askeri korursa, açlıktan ölmek üzere olan bir insanı da bazlama ölümden koruyacaktır:

Açlık çerisi tîr ü kemân ile yürüdi

Bir bazlamaç olaydı iderdüm ana siper

S.106 K. B.25/10

(Açlık çerisi ok ve yay ile yürürken bir tane de bazlamaç olsaydı ona sığınak yapardım.)

Şair, aşağıdaki beyitte çektiği aşk acısını mecâzi bir savaşa benzetmektedir. Dert ve keder birer askerdir ve aşğın gönlüne oklar fırlatmaktadır. Ancak aşğın gönlü zaten sevgilinin gamze okuyla daha önceden yaralanmıştır. Aşğın bu dert ve keder askerlerine mağlup olmasının tek nedeni de işte o gönlündeki sevgilinin eskiden açtığı yaralardır:

Leşker-i derd ü gamun mağlûbı olmazdum eğer

Yüregümde zahm-ı tîrûn anlara baş olmasa

S.520 G. B.387/2

(Eğer gönlümde okun yaraları baş tutmasaydı dert ve gam askerlerinin mağlubu olmazdım.)

3.13.Top

Görsel 7: Top. (URL-7: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ha%C3%A7ovaMuharebesi#/media/>)

İlk önce bakır, sonra demir ve daha sonra tunçtan yapılan toplar kullanım açısından birçok zorlukları da beraberinde getirmişlerdir. Çağın teknolojisine göre kütle ağırlıkları çok fazla, doldurma ve ateşleme süreleri zaman alıcı idi. Ayrıca o döneme göre binbir güçlükte elde edilen barutu da çok fazla harcamakta idiler. Avrupa’da tesirli ve daha mükemmel top yapımı için ihtiyaç duydukları imkânları temin etmek üzere kralların, derebeylerin saray kapılarını aşındırmaya başlamışlardır (Eralp, 1993a:106-104).

Barutun çeşitli yollarla bütün dünya ülkelerinde tanınması ve yayılması aynı zamanda ateşli silahların gelişimi ve yayılmasında en büyük sebeplerden birini teşkil etmiştir. Krallar, imparatorlar güçlerini ispatlayabilmek, kendi hegemonyalarını kurabilmek; kuvvetli derebeyleri artık temelleri çatırdayan feodal sistemden krallık olarak çıkabilmek için süratli bir silahlanma yarışına girmişlerdir. Yarışta hedeflenen amaç ise en güçlü, en tesirli ve en mükemmel ateşli silaha sahip olabilmektir (Eralp, 1993a:106-104).

Orta Çağ’ın belki de en yıkıcı savaş aracı olan top Taşlıcalı Yahyâ’nın şiirinde de yer almaktadır. Söz konusu mısralarda topun tahrip edici özelliği vurgulanmış ve top çok defa diğer savaş araçlarıyla birlikte zikredilmiştir. Kısakançlık tıpkı bir top gibi aşığı yakıp yıkmaktadır:

Beni bu reşk ile öldürmek için leyl ü nehâr

Nice top oldu bahâdırılığımın 'arzları

S.43 K. B.7/31

(Gece ve gündüz beni kıskançlık ile öldürmek için kahramanlığımın arzları top oldu.)

Diğer bir beyitte şair topların tüfeklerin patladığı bir savaş sahnesini tasvir etmektedir. Tüfekler, toplar parlak ışıklar saçarak düşman askerlerinin üzerine ateş yağdırmaktadır. Bu da şaire, zebanilerin günahkârları, cehennem ateşine attıkları sahneyi hatırlatmaktadır:

Tüfekler darb-zenler toplar benzer zebânîye

Kıralun leşkerine yağdururlar nâr-ı nîrânı

S.73 K. B.16/20

(Tüfekler, toplar kralın askerine ateş yağdırırken sanki kale döven zebanilere benzer.)

3.14. Tüfeng/Tüfek/Tüfeg

Tüfek topa göre daha hafif ve küçük bir silahtır. Toplar ateşli silah olarak belirli etkinliği göstermişlerdi. Surların muhasarası ve alınması kolaylaşmış, muharebeler de saf düzeni halindeki ilerleyiş ortadan kalkmıştı. Fakat kütle ağırlıkları, cephane ağırlıkları, atışların süratle ve seri olarak yapılmayışı ve birden fazla personel ile kullanılmaları ateşli silahlar alanında ikinci bir yolun açılmasını zorunlu kılıyordu. Bu da elde taşınabilir hafif ateşli silahların icad edilmesiydi (Eralp, 1993a:104-105).

Taşlıcalı Yahyâ, tüfeği kahramanlık şiirlerinde kullanılmıştır. Kahraman askerin tüfek atışları düşman askeri için adeta gökyüzünden gelen bir şimşek etkisi yaratmaktadır, şimşek gibi yakıp yıkmaktadır. Nasıl ki şimşekten kurtulmak imkânsızsa tüfeğın ateşinden kurtulmak da öyle imkansızdır:

Nice cân kurtara düşmânlar misâl-i ra'd u berk

Leşkeründe her tüfeng oldu kazâ-yı, asuman

S.26 K. B.2/37

(Her tüfek şimşek misali askerde gökyüzü kazası oldu, düşmanlar nasıl can kurtarsın.)

Bir diğer beyitte tüfek, Hz. Musa'nın asasına benzetilmektedir. Allah'ın yardımı ile düşmanın gözünde kahraman askerin tüfeği adeta Musa'nın asası gibi ejderha olarak görünmektedir. Tüfek ağzından ateşler saçan bir ejderha gibi düşmanın üzerine ateş yağdırmaktadır:

Velâyetünle gazada âsâ-yı Mûsâ-veş

Olur 'adû gözine her tüfek bir ejderhâ

S.61 K. B.12/31

(Her tüfek sadakatın ile savaşta Musa'nın asası gibi düşmanın gözünde bir ejderha olur.)

3.15. Zırh

Görsel 8: Zırh. (URL-8: <https://www.bereketola.com/urun/osmanli-askeri-zirh-cevsen-dua-islemeli-gumus-renkli-4412>)

Savaşlarda ok, kılıç ve süngü gibi silâhlardan korunmak için giyilen demir, tel levha veya köseleden yapılmış giysidir. Eski Türkçe'de yarık, Moğolca'da cebe, Latince'de lorica, Arapça'da dir', le'me, Farsça'da zırh, cevşen, Ortaçağ Avrupası'nda armour kelimeleriyle ifade edilmiştir. Gövde ve ona bağlı kol ile bacakları korumak için kullanılan elbise olup ilk çağlardan beri kullanıldığı bilinmektedir. Türk

topluluklarında eskiden beri kullanılagelen zırh, Osmanlılarda da kullanılmış ve hayli farklı şekillerde yapıla gelmiştir. Özellikle sultan ve diğer devlet adamlarının zırhları değişik madenlerden imal edilirdi. Üzerleri ince nakışlı ve sanatlı olan bu zırhlar sanat tarihi açısından büyük önem arz eder (Usta, 2013a:391-394).

Zırhlar tarih boyunca hemen hemen her toplumda seçkin ve zengin kimselerce giyilmiş, yiğitlik ve kahramanlığın bir sembolü olmuştur. Yapımının zor olması, az sayıda yapılması, malzemesinin pahalılığı ve ustalarının azlığı gibi durumlar sebebiyle, zırhlar tarih boyunca daima pahalı bir savunma aracı olmuştur. Bu durum, savaşta zırh kullanan kimselerin yüksek mevki sahibi ya da zengin insanlar olduğu gerçeğini her zaman korumuştur (Aydüz, 2011:4).

Savaşlarda korunmak maksadıyla kullanılan zırh, Taşlıcalı Yahyâ'nın şiirlerinde de genellikle bu işleviyle yer almıştır. Ancak şair bir beyitinde zırhın koruyuculuğundan ziyade rengine vurgu yapmaktadır. Kitap yaprakları gibi nizâmi yani saf saf duran zırhlı askerleri, varakların üzerindeki siyah hatlara yani yazılara benzetmektedir:

Her varakı oldı sufûf-ı sipâh

Sâmî zırhlar ana hatt-ı siyâh

S.11 D. B.7

(Askerlerin safi tek yaprak gibi oldu, sert zırhlar da ona siyah hat oldu.)

Taşlıcalı, yine bir savaş terimini doğadaki unsurlarla çok güzel bir şekilde anlatmaktadır. Akarsu, uzun ince oluşuyla bir kılıca; deniz ise zırh giymiş bir askere teşbih edilmektedir. Kılıcını çekmiş gelen akarsulara karşın zırhlarını giymiş denizlerin savaşı vardır:

Çıkardı tîgını âb-ı revân gılâfından

Bu kârzâra zırhlar geyindi her deryâ

S.59 K. B.12/10

(Akarsu kılıcı kınından çıkardığında bütün denizler de savaşta zırhlarını giydi.)

Bir başka beyitte ise zırh giyenler erenlerdir. Saf saf duran erenlerin göğüs kafesleri her inip kalktığında tıpkı dalgalı bir denize benzemektedirler. Bu deniz Allah aşkıyla öyle bir coşmuştur ki kâfirlerin başına Nuh tufanı kadar kudretli bir tufan koparmışlardır. Onları helâk etmişlerdir:

Zırhlarla erenler benzedi emvâc-ı deryaya

Firengün onmaduk başına kopdı Nûh tûfânı

S.72 K. B.16/12

(Veliler giydiği zırhlarla deniz dalgasına benzedi Frengin iyileşmyeyen başına Nuh tufanı koptu.)

Sonuç

İnsanlık tarihi boyunca en eski kültür öğeleri arasında yer alan savaş terimlerinin edebî metinlerde çeşitli şekillerde yer aldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti zamanında savaşın sanatın çeşitli dallarında yer bulduğu görülmektedir. Klâsik Türk edebiyatında da şairler, savaş kavramından zaman zaman ilham almışlardır. Bu şairler savaş aletlerini şiirlerinde birer anlatım ögesi olarak kullanmışlardır. Taşlıcalı Yahya,

asıl mesleği askerlik olduğu için birçok sefere katılmış bir şairdir. Bu nedenle Taşlıcalı Yahya Divanı'ndaki Osmanlı savaş kültürüne ait malzeme, ayrı bir öneme sahiptir.

İncelemelerimize göre Taşlıcalı Yahya, eserinde Osmanlı savaş kültürüne ait malzemeyi birçok şekilde kullanmaktadır. Şair bizzat katıldığı savaş meydanlarından ilham alarak şiirlerini yazmıştır. Katıldığı seferlerde gördüğü sahnelerden beslenmektedir. Şiirlerinde, hizmetinde bulunduğu padişahların ve paşaların övgüsünde beyitler söylediği de çok açık bir şekilde görülmektedir. Aynı zamanda, Taşlıcalı Yahya'nın kendi şairlik gücünü bizzat değerlendirdiği beyitlerinde ise özellikle savaş aletlerinden faydalanmış olması dikkat çekmektedir. Kendi üslubunun bir kılıç gibi keskin olduğunu söylemesi bizim için dikkat çekici bir husustur. Elinde tuttuğu bu kılıcıyla kendisini çekemeyen birçok rakibini bertaraf etmektedir. Bu rakipleri içerisinde sadece kendisi gibi şairler değil aynı zamanda bazı devlet adamlarının da olduğu görülmektedir. Ve en önemlisi de Osmanlı savaş kültürüne ait olan malzemenin klâsik edebiyatımızın kalıplaşmış bir konu içerisinde yer alan rezm-bezm bağlantısı ekseninde kaleme aldığı beyitlerde de kullanıldığı görülmektedir. Son olarak, Taşlıcalı Yahya Divanı'nda Osmanlı savaş kültürüne ait malzemenin, aşk teması ve bahar tasviri ekseninde kurgulanmış beyitlerde karşımıza çıktığı görülmektedir. Taşlıcalı Yahya, bu tür beyitlerinde oldukça geleneksel bir yapıyı korumaktadır. Bazen sevgiliyi silâhlarla donatılmış bir asker olarak ele almaktadır bazen de sevgiliyi bir bahar mevsimi ile ilişkilendirip savaş unsurları ile tasvir edip anlattığı görülmektedir. Burada âşık bir esir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu esirlikten kurtulması için bir mücadeleye girmesi gerekmektedir. Bu mücadele de bir fetih mücadelesidir. Aşğın sahip olduğu gönül ülkesi sevgilinin silâhlar donatılmış orduları tarafından fethedilmiştir. Ancak Taşlıcalı Yahya âşığı da silâhlı bir asker olarak ele almaktadır. Bu durumda âşğın savaşı, rakiplerle olmaktadır. Bu rakiplerle mücadele etmesi elbette kolay olmayacaktır.

Taşlıcalı Yahya'nın aşk ve bahar teması ekseninde gelişen beyitlerine baktığımızda çoğu kez Osmanlı savaş kültürüne ait malzemeyi, orijinal olarak kullandığı görülmektedir. Sahip olduğu bu malzemeyi, geleneğin genel eğilimlerine uygun olarak işlediği görülmektedir. Gelenek şairimiz için önemli bir husustur. Yine de Taşlıcalı Yahya'nın bu türden beyitlerinin de kendi anlam dünyası içerisinde, ilgi çekici olabildiği çok açık bir şekilde görülmektedir. Askeri bir ortam içerisinde yaşayan bir şair olarak bilinen Taşlıcalı Yahya, Klâsik Türk edebiyatı geleneği içerisinde en hacimli divanlardan bir tanesine sahiptir. Kaleme almış olduğu çok sayıda şiirinde, Osmanlı savaş kültürüne ait malzemeden yararlanmışır.

Kaynakça

1. Aydıöz, Salim (2011). "Osmanlı Silahları". *Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi*, 10: 4.
2. Bozkurt, Nebi (2002). "Kılıç". *DİA*. İstanbul, XXV:405-408.
3. Bozkurt, Nebi (2007). "Ok". *DİA*. İstanbul, XXXIII: 333-335.
4. Çavuşoğlu, Mehmet (1983). *Yahya Bey Divân'ından Örnekler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
5. Çoruhlu, Tülin (1996). "Gürz". *DİA*. İstanbul, XIV: 327-328.
6. Çoruhlu, Tülin (1997). "Hançer". *DİA*. İstanbul, XV: 548-550.
7. Çoruhlu, Tülin (2001). "Kalkan". *DİA*. İstanbul, XXIV: 260-261.
8. Çoruhlu, Tülin (2005). "Miğfer". *DİA*. İstanbul, XXX: 21-23.
9. GÜldaş, Ayhan (1993). "Çeng". *DİA*. İstanbul, VIII: 268-269.
10. Halıcı, Feyzi (1993). "Çevgan". *DİA*. İstanbul, VIII: 294-295.
11. İsen, Mustafa (1994). *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: AKM Yayınları.
12. Kabaklı, Ahmet (1990). *Türk Edebiyatı*. 2: 528-529, İstanbul:Türkiye Yayın Evi.
13. Kaya, Güven İdris (2009). "Dukagin-zade Taşlıcalı Yahya Bey'in Eserlerinde Mevlana Celâleddin". *Turkish Studies*, IV:7.
14. Pala, İskender (1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

15. Pakalın, Zeki Mehmet (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. , İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
16. Sanal, Haydar (2002). “Kös”. *DİA*. İstanbul, XXVI: 270-272.
17. Usta, Aydın (2013). “Zırh”. *DİA*. İstanbul, XLIV:391-394.
18. *Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yayınları.
19. Yakar, Halil İbrahim (1996). *Taşlıcalı Yahya Bey'in Eserlerinde İstanbul*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
20. URL-1: <https://yedikita.com.tr/selcuklunun-cevgani-avrupada-oldu-polo/> (06.05.2018).
21. URL-2: <http://www.girya.com.tr/turklerdeagirlikkaldirma.html> (10.05.2018).
22. URL-3: <https://tr.pinterest.com/pin/326299935480801450/> (03.04.2018).
23. URL-4: <https://www.pinterest.at/pin/397090892127407124/> (08.03.2018).
24. URL-5: <https://www.tarihnotlari.com/turk-okculugu/> (04.04.2018).
25. URL-6: <http://seyyidin.blogcu.com/osmanli-eglence-anlayisi/9670928> (05.05.2018).
26. URL-7: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ha%C3%A7ovaMuharebesi#/media/> (01.10.2017).
27. URL-8: <https://www.bereketola.com/urun/osmanli-askeri-zirh-cevsen-4412> (25.05.2019)

Ek 1: (Tablo 1) Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanında Yer Alan Savaş Aletlerinin ve Diğer Savaş Unsurlarının Sayfa-Beyit Tablosu

Asâkiri	S.50 K. B.9/32
Ases	S.90 K. B.20/45
Asker	S.46 K. B.8/19, S.49 K. B.9/26, S.58 K. B.12/1, S.69 K. B.15/4, S.70 K. B.15/14, S.70 K. B.15/16, S.71 K. B.15/20, S.71 K. B.15/25, S.73 K. B.16/17, S.75 K. B.17/1, S.126 K. B.32/2, S.127 K. B.32/7
At	S.37 K. B.5/43, S.40 K. B.6/28, S.42 K. B.7/6, S.43K. B.7/19, S.51 K. B.9/42, S.99 K. B.23/11, S.123 K. B.30/11, S.158 Mu. B.8/3, S.284 G. B.9/3, S.373 G. B.146/3, S.521 G. B.390/2, S.554 Muk. B.447/3, S.579 Muk. B.490/3
Bıçak	S.239 Ş. B.169, S.256 Ş. B.145, S.256 Ş. B.147
Celâli	S.165 Mu. B.1/1, S.408 G. B.200/3
Cenk/Ceng	S.28 K. B.3/17, S.43 K. B.7/29, S.69 K. B.15/1, S.70 K. B.15/11, S.70 K. B.15/14, S.73 K. B.16/22, S.97 K. B.22/46, S.145 Mu. B.4/8, S.193 Mu. B.4/1
Çeng	S.18 K. B.1/19, S.456 G. B.280/5, S.602 Muk. B.14/3
Çevgân	S.40 K. B.6/26, S.47 K. B.8/31, S.50 K. B.9/39, S.158 Mu. B.8/6, S.306 G. B.40/3
Esb/Hesb	S.60 K. B.12/29, S.142 Mu. B.1/5, S.157 Mu. B.8/1, S.158 Mu. B.8/6, S.177 Mu. B.1/5, S.264 Ş. B.224
Feth/Fetih	S.43 K. B.7/19, S.46 K. B.8/19, S.54 K. B.10/27, S.68 K. B.14/27, S.70 K. B.15/15, S.71 K. B.15/29, S.74 K. B.16/40, S.75 K. B.17/1, S.77 K. B.17/28, S.77 K. B.17/36, S.96 K. B.22/39, S.150 Mu. B.1/5, S.221 Mu. B.4/2, S.189 Mu. B.7, S.221 Mu. B.6/2, S.222 Mu. B.47/1, S.587 Muk. B.503/4, S.123 K. B.32/1
Gazâ	S.7 D. B.3, S.8 D. B.9, S.13 D. B.5, S.33 K. B.4/35, S.36 K. B.5/18, S.36 K. B.5/22, S.37 K. B.5/42, S.38 K. B.5/45, S.40 K. B.6/19, S.44 K. B.7/37, S.49 K.

	B.9/25, S.50 K. B.9/32, S.54 K. B.10/29, S.58 K. B.12/1, S.60 K. B.12/29, S.61 K. B.12/31, S.69 K. B.15/1, S.72 K. B.16/1, S.73 K. B.16/15, S.73 K. B.16/21, S.75 K. B.16/45, S.118 K. B.28/13, S.124 K. B.30/13, S.142 Mu. B.2/6, S.174 Mu. B.1/1, S.371 G. B.143/1
Gazâvât	S.73 K. B.16/26,
Gâzi	S.45 K. B.8/9, S.69 K. B.15/1, S.76 K. B.17/9, S.116 K. B.27/23, S.146 Mu. B.5/8, S.181 Mu. B.1/3, S.193 Mu. B.5/2
Gâziyân	S.123. K. B.30/3
Gülbâng	S.145 Mu. B.4/8, S.156 Mu. B.5/7
Gürz	S.41 K. B.7/2, S.54 K. B.10/27, S.58 K. B.12/2, S.96 K. B.22/39
Hadeng	S.61 K. B.12/30, S.157 Mu. B.7/5
Hançer	S.46 K. B.8/16, S.99 K. B.23/13
Harp	S.58 K. B.12/2, S.77 K. B.17/31, S.97 K. B.22/46, S.27 K. B.27/23, S.122 K. B.29/22, S.140. Mu. B.3/1, S.142 Mu. B.1/2
Haydar	S.53 K. B.10/17, S.57 K. B.11/16, S.174 Mu. B.1/1, S.246 Ş. B.29, S.38 K. B.5/50, S.42 K. B.7/17
Hayl	S.115 K. B.27/9
Kâfir	S.70 K. B.15/11, S.75 K. B.17/4, S.142 Mu. B.1/2, S.142 Mu. B.1/8, S.143 Mu. B.2/5
Kâfiristan	S.40 K. B.6/22, S.74 K. B.16/40
Kale	S.97 K. B.22/46
Kalkan	S.72 K. B.16/3, S.97 K. B.22/46, S.99 K. B.23/17
Kâtil	S.389 G. B.170/4
Kavs	S.52 K. B.10/5, S.92 K. B.21/16, S.94 K. B.22/3, S.175 Mu. B.2/2
Kemân	S.26 K. B.2/39, S.52 K. B.10/5, S.93 K. B.21/24, S.96 K. B.22/29, S.106 K. B.25/10, S.142 Muk. B.1/2, S.157 Muk. B.7/5, S.260 Ş. B.176
Kemânkeş	S.259 Ş. B.175
Kemend	S.314 G. B.53/3
Kılıç	S.371 G. B.1,S.73 K. B.19,S.97 K. B.48,S.99 K. B.13, S.67 K. B.19,S.80 K. B.23,S.69 K. B.38,S.112 K. B.21,S.193 Mu. B.3/2,S.256 Ş. B.145/3,S.279 G. B.1/7,S.44 K. B.40,S.482 Muk. B.323/3,S.95 K. B.20,S.400 G. B.189/2,S.384 G. B.163/5,S.371. G. B.143/1,S.317 G.B.57/8,S.256 Mu. B.145/1,S.247 Ş. B.30/4,S.204 Mu. B.1/1,S.191 Mu. Muhammes 1,S.126 K. B.31/22,S.73 K. B.16/19,S.97 K. B.22/48,S.99 K. B.23/13

Kurşun	S.32 K. B.4/16
Kûs	S.8 D. B.6,S.76 K. B.17/8
Livâ	S.8 D. B.5,S.58 K. B.12/1,S.69 K. B.15/1,S.69 K. B.15/3,S.69 K. B.15/4,S.70 K. B.15/6,S.70 K. B.15/7,S.70 K. B.15/9,S.70 K. B.15/11, S.70 K. B.15/14,S.70 K. B.15/15,S.70 K. B.15/16,S.71 K. B.15/18,S.71 K. B.15/20,S.71 K. B.15/24,S.71 K. B.15/25,S.71 K. B.15/28,S.71 K. B.15/29, S.75 K. B.17/1,S.75 K. B.17/4,S.75 K. B.17/7,S.76 K. B.17/9,S.76 K. B.17/17,S.77 K. B.17/23,S.77 K. B.17/25,S.77 K. B.17/28,S.77 K. B.17/31, S.77 K. B.17/36,S.77 K. B.17/37
Mevt	S.160 Mu. B.2/2
Meydân	S.19 K. B.1/31,S.36 K. B.5/22,S.48 K. B.9/4,S.53 K. B.1021,S.67 K. B.14/21,S.72 K. B.16/2,S.73 K. B.16/21,S.73 K. B.16/26,S.75 K. B.17/7 S.87 K. B.20/4,S.99 K. B.23/19,S.140 Mu. B.3/1,S.157 Mu. B.7/1,S.165 Mu. B.1/3,S.192 Mu. B.1/2,S.193 Mu. B.2/2,S.193 Mu. B.2/3,S.193 Mu. B.4/2,S.193 Mu. B.5/2
Miğfer	S.46 K. B.8/20,S.60 K. B.12/27,S.69 K. B.15/1,S.77 K. B.17/31
Na'l	S.19 K. B.1/31,S.142 Mu. B.1/5,S.579 Muk. B.490/3
Nâvek	S.93 K. B.21/24
Nefîr	S.76 K. B.17/8
Nîze	S.76 K. B.17/8,S.69 K. B.15/3,S.72 K. B.16/9,S.75 K. B.17/7,S.77 K. B.17/35,S.157 Mu. B.7/2,S.157 Mu. B.7/4
Ok	S.68 K. B.14/27,S.142 Mu. B.1/2,S.260 Ş. B.177
Otağ	S.165 Mu. B.2/3
Peykân	S.175 Mu. B.2/2
Piyâde	S.51 K. B.9/42,S.510 G. B.370/5
Rahş	S.157 Mu. B.1,S.299 G. B.6,S.18 K. B.14,S.52 K. B.6
Rezm	S.55 K. B.37,S.68 K. B.27,S.70 K. B.15,S.71 K. B.18,S.157 Mu. B.6,S.249 Ş. B.63
Rikâb	S.265 Ş. B.225
Rumh	S.70 K. B.15/7
Savaş	S.44 K. B.7/40,S.220 Mu. B.2/1,S.400 G. B.189/2

Sefer	S.375 G. B.149/1,S.401 G. B.190/5,S.444 G. B.260/1,S.556 Muk. B.450/1,S.556 Muk. B.450/2,S.556 Muk. B.450/5
Semend	S.19 K. B.1/31,S.40 K. B.6/27,S.52 K. B.10/3,S.52 K. B.10/6 S.52 K. B.10/10,S.53 K. B.10/20,S.121 K. B.29/19,S.262 Ş. B. 204,S.265 Ş. B.225,S.273 Ş. B.322,S.300 G. B.31/3,S.314 G. B.53/5,S.373 G. B.146/3,S.503 G. B.359/3,S.521 G. B.390/2,S.579 Muk. B.490/3
Serdar	S.56 K. B.11/11,S.75 K. B.17/1
Seyf	S.6 D. B.2,S.42 K. B.7/15,S.56 K. B.11/11,S.57 K. B.11/19,S.58 K. B.12/3,S.66 K. B.14/1,S.73 K. B.16/27,S.127 K. B.32/10,S.142 Mu. B.1/1,S.189 Mu. B.6,S.192 Mu. B.1/2,S.193 Mu. B.2/2,S.193 Mu. B.3/2,S.193 Mu. B.4/2,S.389 G. B.171/5,S.193 Mu. B.5/2
Silâh	S.157 Mu. B.1
Silâhdâr	S.236 Ş. B.129,S.264 Ş. B.223
Sipâh	S.37 K. B.5/41,S.60 K. B.12/26,S.62 K. B.12/40,S.72 K. B.16/11,S.175 Mu. B.3/3,S.176 Mu. B.4/4,S.8 D. B.10
Siper	S.44 K. B.37,S.58 K. B.2,S.75 K. B.7,S.91 K. B.8,S.25 K. B.10
Süvâr	S.6 D. B.8,S.18 K. B.1/14,S.51 K. B.9/42,S.74 K. B.16/30,S.74 K. B.16/31 S.262 Ş. B.204,S.503 G. B.359/4
Şâh	S.6 D. B.3,S.39 K. B.6/18,S.58 K. B.12/1,S.73 K. B.16/26,S.181 Mu. B.1/3,S.7 D. B.5,S.33 K. B.4/35,S.40 K. B.6/27,S.54 K. B.10/27,S.54 K. B.10/29,S.74 K. B.16/30,S.75 K. B.16/45,S.118 K. B.28/13,S.121 K. B.29/13,S.127 K. B.32/14,S.143 Mu. B.1/10,S.143 Mu. B.1/11,S.143 Mu. B.2/5,S.146 Mu. B.5/5,S.165 Mu. B.1/3,S.165 Mu. B.2/3,S.171 Mu. B.5/5,S.181 Mu. B.1/3,S.296 G. B.25/1,S.371 G. B.143/1,S.503 G. B.359/3,S.543 G. B.429/1
Şehid	S.122 K. B.29/22,S.142 Mu. B.5/6,S.143 Mu. B.2/11,S.166 Mu. B.3/5 S.430 G. B.237/4,S.70 K. B.15/11
Şehsuvâr	S.299 G. B.30/6,S.373 G. B.146/3,S.448 G. B.266/1,S.526 G. B.399/2,S.554 Muk. B.447/3,S.579 Muk. B.490/3,S.582 Muk. B.495/4
Şemşîr	S.40 K. B.6/29,S.54 K. B.10/29,S.54 K. B.10/31,S.57 K. B.11/18,S.22 K. B.12/22,S.77 K. B.17/31,S.80 K. B.18/23,S.97 K. B.22/44,S.122 K. B.29/23,S.123 K. B.30/2,S.142 Mu. B.1/7,S.167 Mu. B.5/1,S.247 Ş. B.37,S.282 G. B.4/3,S.282 G. B.4/5,S.292 G. B.19/3
Şeşper	S.47 K. B.8/31
Teber	S.8 D. B.7,S.41 K. B.7/3,S.66 K. B.14/7,S.142 Muk. B.1/6
Tîg	S.25 K. B.2/27,S.25 K. B.2/29,S.50 K. B.9/39,S.73 K. B.16/16,S.8 D. B.7,

	S.26 K. B.2/31,S.33 K. B.4/34,S.36 K. B.5/18,S.40 K. B.6/26,S.41 K. B.7/2,S.41 K. B.7/3,S.41 K. B.7/36,S.41 K. B.8/17,S.47 K. B.8/31,S.58 K. B.12/7, S.59 K. B.12/10,S.68 K. B.14/26,S.68 K. B.14/33,S.72 K. B.16/3,S.77 K. B.17/36,S.80 K. B.18/26,S.89 K. B.20/35,S.92 K. B.21/23,S.97 K. B.22/50,S.100 K. B.23/31,S.127 K. B.32/9 S.127 K. B.32/10,S.135 Mu. B.1/5,S.140 Mu. B.2/6,S.142 Mu. B.1/3, S.142 Mu. B.1/6,S.175 Mu. B.2/2, S.178 Mu. B.4/2,S.204 Mu. B.4/1, S.220 Mu. B.2/1,S.221 Mu. B.6/2,S.236 Ş. B.129,S.273 Ş. B.312, S.279 G. B.1/7,S.282 G. B.4/3,S.302 G. B.35/4,S.306 G. B.40/3,S.316 G. B.56/7,S.317 G. B.57/8,S.334 G. B.83/3,S.350 G. B.109/4,S.351 G. B.111/1,S.362 G. B.127/3,S.370 G. B.140/3,S.373 G. B.146/1,S.389 G. B.171/5,S.391 G. B.173/6,S.407 G. B.200/1,S.408 G. B.200/3 S.414 G. B.210/5,S.425 G. B.227/2,S.439 G. B.250/5,S.441 G. B.253/5,S.475 G. B.311/5,S.510 G. B.370/3,S.533 G. B.412/1
Tîr	S.19 K. B.1/23,S.37 K. B.5/39,S.49 K. B.9/17,S.52 K. B.10/9,S.21 K. B.21/6,S.91 K. B.21/7,S.91 K. B.21/8,S.92 K. B.21/16,S.94 K. B.22/3 S.106 K. B.25/10,S.167 Mu. B.5/1,S.520 G. B.387/2
Top	S.43 K. B.7/31,S.50 K. B.9/39,S.73 K. B.16/20,S.158 Ş. B.8/6,S.306 G. B.40/3,S.398 G. B.186/3
Tuğ	S.43 K. B.7/19,S.123 K. B.31/9
Tüfeng	S.26 K. B.2/37,S.61 K. B.12/31,S.73 K. B.16/20
Yay	S.7 D. B.11,S.380 G. B.157/3
Yeniçeri	S.255 Ş.B.134
Zafer	S.42 K. B.7/16,S.43 K. B.7/19,S.68 K. B.1427,S.75 K. B.17/1,S.126 K. B.32/1,S.221 Mu. B.4/2,S.201 Mu. B.4/1,S.375 G. B.150/1
Zencîr	S.37 K. B.5/42
Zırh	S.11 D. B.7,S.19 K. B.23,S.59 K. B.12/10,S.72 K. B.16/12,S.99 K. B.23/17,S.247 Ş. B.37

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Ortaöğretim Öğrencilerinin Ekolojik Sorunlara Yönelik Çevre Bilinci Farkındalıklarının Belirlenmesi****Araştırmacı İzel Aslan¹ , Prof.Dr. Mehmet Yılmaz² ,
Öğr. Gör. Dr. Ferhat Karakaya,³**¹Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Eğitimi²Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Biyoloji Eğitimi³Yozgat Üniversitesi**Özet**

İnsanlar hem doğal yaşamla hem de yakın çevrelerinin canlı ve cansız bileşenleriyle sürekli etkileşim halindedir. Mikro ve makro düzeydeki ekosistemlerde madde döngüsü ve enerji akışlarının sağlıklı biçimde işleyebilmesi için insanların belirli bir çevresel bilince sahip olmaları ve bunları tutum ve davranışlara dönüştürmeleri gerekmektedir. İnsanoğlunun, doğayı ve ekolojik dengeyi koruyabilmesi için yakın ve uzak çevresindeki sorunlara mutlaka çözümler üretebilmesi gereklidir. Bu koşul çevre okuryazar bilinçli öğrenciler yetiştirmekle mümkün olabilir. Milli Eğitim Bakanlığı biyoloji ders kitabında “Güncel Çevre Sorunları ve İnsan” ünitesinde yer alan kazanımlardan da yola çıkarak öğrencilerin ekolojik sorunlara karşı farkındalıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmanın örnekleme amaçsal örnekleme yöntemi olarak belirlenmiştir. Örnekleme, Ankara’da bir özel lisede 10.sınıfta öğrenim gören 30 öğrenciden (Kadın:19; Erkek:11) oluşmaktadır. Araştırmanın problemini “Lise öğrencilerinin ekolojik sorunlardan haberdar olma düzeyleri nedir?” sorusu oluşturmaktadır. Veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan “yapılandırılmış görüşme formu” kullanılarak toplanmıştır. Çalışmada görüşme sorularında esneklik kullanılmamış ve 3 soru yönelterek görüşme bitirilmiştir. Veriler içerik analizi yapılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda öğrencilerin çevre sorunlarını dar bir çerçevede ve kendi yaşadıkları ortamla sınırlı tuttukları görülmüştür. Bu çalışma sonucunda, öğrencilerin çevre sorunları hakkında bilgi sahibi oldukları ancak olumlu davranış geliştiremedikleri gözlemlenmiştir. Daha sonraki çalışmalar için öğrencilerin çevreye yönelik davranışlarını geliştirecek çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelime: Çevre sorunları, Doğal denge, Çevre bilinci, Çevre farkındalığı

Abstract:

People are in constant interaction with both the natural life and the living and non-living components of their immediate surroundings. In order for the material cycle and energy flows to function properly in micro and macro-level ecosystems, people must have a certain environmental consciousness and transform them into attitudes and behaviors. In order for human beings to protect nature and ecological balance, they must be able to produce solutions to the problems in their near and far surroundings. This condition may be possible by raising environmentally literate conscious students. Based on the acquisitions in the “Current Environmental Problems and Human” unit in the biology textbook of the Ministry of National Education, it was aimed to determine the awareness of students against ecological problems. Qualitative research method was used in the research. The sample of this study was determined as purposeful sampling method. The sample consists of 30 students (Female: 19; Male: 11) studying in the 10th grade in a private high school in Ankara. The problem of the research is "What are the levels of high school students' awareness of ecological problems? constitutes the question. The data were collected using the "structured interview form" prepared by the researchers. In the study, flexibility was not used in the interview questions and the interview was completed by asking 3 questions. The data were analyzed by content analysis. As a result of the research, it was seen that the students kept environmental problems in a narrow framework and limited to the environment they lived in. As a result of this study, it was observed that the students had information about environmental problems but could not develop positive behavior. For further studies, it is recommended to carry out studies that will improve students' environmental behavior.

Keywords: Environmental problems, Natural balance, Environmental awareness, Environmental awareness

1. Giriş

Çevre sorunlarına yönelik yeni çözümler bulabilmek; çevreyi, doğayı ve ekolojik dengeyi korumak için elzem bir koşuldur. Bu koşulun gerçekleştirilebilmesi, okuryazar bilinçli öğrenciler yetiştirmekle mümkün olabilir. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi için çevreye karşı bilinçli, duyarlı ve bilgi sahibi insanlar yetiştirmek gereklidir. Bu noktada en büyük görev ve sorumluluk öğretmenlere düşmektedir (Atasoy, 2005). Öğretmenlerin çevre konularında öğrencilerine rol model olmaları, çevre bilincine sahip olmaları ve çevre sorunlarına karşılık sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmeleri gerekmektedir (Gökçe, 2009). Öğretmenler; öğrencilerini çevre konusunda eğitebilmeli, çevresel farkındalık düzeyine yani çevre bilincine sahip olmalıdır (Shobeiri, Omidvar ve Prahallada, 2007). Yılmaz, Morgil, Aktuğ ve Göbekli (2002), çevrede gerçekleşen olayların çevre sorunu yaratma derecesini ve bunları önlemede korumaya yönelik işlemlerin orta ve yükseköğretim öğrencilerince bilinme derecelerine yönelik çalışma yapmıştır. Araştırmada öğrencilerin çevre konusunda, özellikle de çalışmalarında yer alan çevre kavramlarında yeterince bilgi sahibi olmadıkları, buna bağlı olarak da öğrencilerin çevre ile ilgili sorunları tam olarak tanımadıkları sonucuna ulaşmıştır. Ülkemizde ortaöğretim öğrencilerinin çevre ve çevre eğitimi konusunda, özellikle öğrencilerin çevreye yönelik sorumlulukları, duyarlılıkları ve bilgileri konusunda sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu bağlamdan yola çıkılarak araştırmanın problemini “10.sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin sorunlardan haberdar olma düzeyleri nedir?” sorusu oluşturmaktadır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Milli Eğitim Bakanlığı biyoloji ders kitabında “Güncel Çevre Sorunları ve İnsan” ünitesinde yer alan kazanımlardan da yola çıkarak öğrencilerin ekolojik sorunlara karşı farkındalıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu amaç kapsamında araştırmada aşağıda belirtilen sorulara cevap aranmıştır:

- Öğrenciler “Ekolojik sorun” kavramını nasıl anlamlandırmışlardır?
- Öğrencilerin yaşadıkları ortamda ekolojik sorun olarak nelere dikkat etmişler/fark etmişlerdir?
- Ekolojik sorun olarak gördükleri durumlar için kendilerinin aldıkları bir önlem var mıdır?

2-Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, bir sistem içerisinde gerçekleşen durum ya da olayların detaylandırılarak açıklanmasını ifade etmektedir (Creswell, 2007). Durum çalışmalarının en büyük faydası, araştırılmak istenen konunun çok yönlü ve derinlemesine incelenmesine odaklanmasıdır (Yılmaz, Çimen, Karakaya ve Üçüncü, 2018). Araştırılmak istenilen konunun derinlemesine ve çok yönlü araştırmak için bu araştırmada durum çalışması kullanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın örnekleme amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmanın örnekleme, onuncu sınıfta öğrenim gören 30 öğrenciden oluşmaktadır. Öğrenciler Ankara da bir özel okulda öğrenim görmektedir. Araştırma 2020-2021 eğitim öğretim yılında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yaklaşımlarına uygun olarak planlanan veri toplama araçları ve eğitimler, tüm öğrencilere aynı sürede uygulanmıştır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada, lise 10.sınıf öğrencilerinin ekolojik sorunlara karşı farkındalıklarının belirlenmesi amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form üç adet açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

2.4. Verilerin Analizi

Yapılandırılmış görüş formunun analizi içerik analiz tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İçerik analizinde birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve kategoriler çerçevesinde bir araya getirilip ve okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenlenerek yorumlanır. İçerik analizi yapılırken uygulanan adımlar verilerin analizi kısmında detaylı olarak ele alınmıştır. İçerik analizi, dokümanlardan elde edilen

nitel araştırma verilerinin işlenmesinde dört aşamada kullanılır: (1) Verilerin kodlanması, (2) Temaların bulunması, (3) Kodların ve temaların düzenlenmesi ve (4) Bulguların tanımlanması ve yorumlanması olarak belirtilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Veriler, iki farklı kodlayıcı tarafından analiz edilmiştir. Her katılımcı grubu için kendi içinde sırasıyla “ Ö ” şeklinde gösterilmek üzere bir kod numarası verilmiştir. Veriler arasından anlamlı olan cevaplar kodlanırken, o bölümdeki anlamı en iyi şekilde yansıtabilecek bir kavram teması bulmaya çalışılmıştır. Kodlamada kullanılan kavramlar, verinin özelliğinden hareketle elde edilmiştir. Kodlayıcılar arasında tutarlık olup olmadığını tespit etmek için Miles ve Huberman (2015) ortaya koyduğu Güvenirlik = Görüş birliği/Tüm görüşler formülü kullanılmıştır. Bu hesaplama göre elde edilen veriler arasında .93 tutarlılık tespit edilmiştir.

3-Bulgular

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgular araştırma soruları dikkate alınarak sunulmuştur. Araştırmada ilk olarak, “10.sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin sorunlardan haberdar olma düzeyleri nedir?” sorusuna cevap aranmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Çevreye İlişkin Sorunları Kavramlaştırması

Temalar	Alt Temalar	f	Örnek öğrenci görüşleri
Çöp ve Evsel Atık	Maske	20	Ö1.Yerlere atılan her maske aslında bizim için geleceğimizin elimizden nasıl kayıp gittiğini anlatıyor. Ö12.Pandemi nedeniyle maske hayatımıza girdi gireli en büyük sorun maske kirliliği oldu.
	Geri Dönüşüm		Ö23.İnsanlar sokaklardaki çöp kutularının yanına konulan geri dönüşüm kutularına dahi çöp atıyor. Boşuna mı kondu o geri dönüşüm kutuları. Ö28.Okulumuzda geri dönüşüm kutusu yok ve kâğıtlarımızın hepsi çöpe gidiyor. Milyonlarca ağaç bu sebeple kesiliyor. Ö30.Evdeki kâğıtlar, camlar hatta piller çöpe atılıyor. Geri dönüştürülebilecekken hem de. Ham maddemiz kalmayınca ne yapacağız.
	Küresel ısınma		Ö6. İnsan eliyle yapılan her şey en büyük çevre sorunu dünyanın dengesi bozuldu. İklimler birbirinin içine girdi. Ö11.Ekolojik sorunlardan buzulların eriyip yok olması ve sonucunda sellerin yaşanması
	Orman Tahribatı		Ö19.Ormanların yok edilmesi ile mevsimlerde yaşadığımız dengesizlik söz konusu ekolojik olarak doğanın dengesi bozuldu.
Mevsimsel Dengesizlik	Habitatların tahrip edilmesi	10	Ö13.Canlıların yaşayabileceği tüm alanları biz ele geçirmiş durumdayız.
Biyolojik çeşitlilik	Canlı neslinin tükenmesi		Ö7.En büyük ekolojik sorun bir çok canlı neslinin tükeniyor olması çünkü biyoçeşitliliğin yok olması tüm ekosistemin çökmesine neden olur. Ö24. Canlılara hayvan ve bitki olarak yaşayacak yer bırakmadık. Evlerini yok ediyoruz.
Çevre Kirliliği	Su kirliliği	18	Ö8. İçecek suya muhtaç kalacağız. Hocamızın dediği gibi su savaşları yakındır. Ö15. Denizler, göller yeni atık depolama yerleri herkes oraya atıyor.

Hava kirliliği	Ö25. O kadar ağaç kesiliyor ki hava temizlenmiyor bu da hava kirliliğine sebep oluyor nefes alamayacağımız bir dünyamız olacak.

Tablo 1 incelendiğinde, öğrencilerin çevreye ilişkin çöp ve evsel atık (f=20), mevsimsel dengesizlik (f=16), biyolojik çeşitlilik (f=10) ve çevre kirliliği (f=18) sorunları kavramsallaştırabildikleri belirlenmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Yaşadıkları Çevreye İlişkin Sorunları Kavramlaştırması

Temalar	Alt Temalar	f	Örnek öğrenci görüşleri
Atıklar	Maske	28	Ö3. Her yerde maske ve eldiven görüyorum. Pandemiyle beraber en önemli ekolojik sorun çevremde bu oldu. Ö5. Çok yazık, bir de maske kirliliği çıkardık doğanın başına, doğrusu sokaklarda, yerlerde sık sık görür olduk Ö18. Maske kirliliği artık her yerde Mogan gölü ve Eymir gölü kenarlarında hayvanlarda yemek sanıyor geliyor. Sonra onlara zarar veriyor. İnsanoğlu her zamanki gibi sadece kendini düşünüyor.
	Diğer çöpler		Ö20. Sigara içiyorlar izmaritler yerlerde. Yediklerinin kabukları yerlerde sanki dünya kocaman çöp konteynırı herkes bırakıyor çöpünü özellikle şu çekirdek kabukları Ö22. Pikniğe ne zaman gitsek her yer insan atığı diğer canlılar en azından yaşadıkları çevreyi temizler bizde o da yok.
Ağaçların Tahribatı	Hava Kirliliği	17	Ö6. Tüm dünyanın nefesini ağaçlar sayesinde sağlar. Ağaçları öldürmek dünyayı öldürmektir. Ö11. Ağaçlar havanın da temizlenmesini bizlerin nefes alabilmemizi sağlar. Ancak şimdi o kadar az ağaç var ki havamız temizlenemiyor bile. Sanayi dumanları da cabası tabii ki.
	Kentleşme		Ö19. Ormanları bir anda yok eden yaşayan canlıları evsiz bırakan bir sorun ağaçların tahribat edilmesi, her yer beton yığını olmuş durumda.
Çevre Kirliliği	Gürültü kirliliği	14	Ö2. Her yerde inşaat var bir de yıkma sesleri gürültü kirliliğinden geçilmiyor. Ö16. Her yerde başka sesler, insanlar sadece kendini düşünüyor ve hiçbir şeye tahammülleri yok. Sürekli kornaya basıyorlar.
	Su kirliliği		Ö24. İnsanlar özellikle göl kenarında yerleşim kuran kafeler, restoranlar çöplerini oraya döküyor. Ö26. En sevdiğim Mogan gölünde önceden balık tutardık ama şimdi suların kirlenmesi ile artık balık bile tutamıyoruz

Tablo 2 incelendiğinde, öğrencilerin yaşadıkları çevreye ilişkin atık (f=28), ağaçların tahribatı (f=17) ve çevre kirliliği (f=14) sorunları kavramsallaştırabildikleri belirlenmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin Çevreye İlişkin Sorunlara Yönelik Alınabilecek Önlemlerin Kavramlaştırılması

Temalar	Alt Temalar	f	Örnek öğrenci görüşleri
Duyarlı Olma	Çevreyi Sevmek	13	Ö3. Çevreyi severek onu koruyabiliriz. Çünkü insanoğlu sevmediği her şeye zarar verir.

Bilinçlendirme	Sorumluluk Kazanmak		Ö11.Çevre sorunlarına karşı eğer sorumluluk hissetmeyi başarabilirsek biraz da olsa önüne geçebileceğimizi düşünüyorum. Ö14. Çevreye saygı duymalıyız. Sadece kendi başımıza değil tüm herkesi buna davet etmeliyiz
	Eğitimler		Ö19. Sınıfça eğitimlere katılabiliriz orda birçok şey öğrenip ve farkındalık kazanılabilir. Herkesin eğitimlere katılması sağlanabilir.
	Sosyal Medya	21	Ö8. Doğayı ve çevreyi korumak için sosyal medyadan sürekli paylaşım yapılabilir. Ö23. Herkes evinin bahçesine bir sürü ağaç dikip bunu sosyal medyadan paylaşabilir. Böylece dikkat çekilebilir. Ö30.Tema,WWF gibi kuruluşların instagram hesaplarından bilgilendirme yapılabilir.
	Milli Parklar		Ö8. Özel milli parkların oluşturulması gerektiğini düşünüyorum böylelikle oraları tahrip edemezler. Ö26. Nesli tükenen canlıların biyoçeşitliliği korumak için korum altına alınması sağlanabilir.
Koruma Altına Alma	Cezalandırma	8	Ö24.Doğa ve çevreye zarar veren kişilere ceza yaptırımı uygulanıp bir ağaç dikmesi istenebilir. Ö29.Piknik yerlerinin temiz bırakılmaması durumunda ceza uygulaması yapılabilir. Belki o zaman insanlar çevreyi koruyabiliriz

Tablo 3 incelendiğinde, öğrencilerin çevreye ilişkin sorunlara yönelik alınabilecek önlemleri duyarlı olmak (f=13), bilinçlendirme (f=21) ve koruma altına alma (f=8) olarak kavramsallaştırabildikleri belirlenmiştir.

4-Tartışma ve Sonuç

Öğrencilerin çevre ile ilgili önemli buldukları sorunlar incelendiğinde, büyük çoğunluğunun ne düşündükleri konusunda en çok pandemi sürecinden kaynaklı olarak maske kirliliğinden bahsettikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin aynı zamanda maskelerin atılmasından kaynaklı olarak doğada yaşayan diğer canlıların yaşamlarını tehlikeye soktuklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin çevrelerinde karşılaştıkları ve dikkatlerini çeken çevre sorunlarında ilk sırada maske kirliliği almıştır. Daha sonra çevrelerinde ağaçların azalmasından kaynaklı olarak hava kirliliğinin görülmesi ve kentleşme olması öğrenciler için ekolojik sorun olarak belirlenmiştir. Özdemir ve ark. (2004) tarafından yapılmış araştırma sonuçlarına göre, öğrenciler dünyada çevre ile ilgili en önemli üç sorunu %37,5 ile hava kirliliği, %36,2 ile atıklar ve %30,6 ile ormanların azalması olarak göstermişlerdir. Burada ki sonuçlar, yapılan çalışmanın sonuçları ile benzerlikler göstermiştir (Demirbaş, Demirbaş ve Pektaş,2009). Araştırma sonucunda öğrencilerin çevre sorunları hakkında bilgi sahibi oldukları ancak olumlu davranış geliştiremedikleri gözlemlenmiştir. Kim ve Fortner (2006)'ya göre, öğretmenlerin derslerinde çevre konularına değinmelerini etkileyen en önemli faktörlerden biri, sahip oldukları tutumlardır. Öğrencilerin sadece çevre bilinci tutumunu değil bunu davranışa dönüştürmeleri gerekmektedir(Keleş, Uzun ve Uzun,2010). Seçgin, Yalvaç, Çetin (2010) yaptıkları çalışmada, çevre eğitiminde en önemli yapılanma ilköğretim yıllarında gerçekleştirilmesi gerektiğini belirlemişlerdir. Bu yıllarda sınıf ortamında öğrencilere çevre bilincinin kazandırılması ve kazandırılan bilincin kalıcı olabilmesi için öğretmenlerin derslerinde özellikle öğrencilerin ilgisini çekici yöntem ve tekniklere başvurması gerektiğini söylemişlerdir. Yalçinkaya ve Çelikbaş'ın (2013) yaptıkları çalışmaya benzer bulgulara rastlanmış; kirliliğin en önemli sorun olarak belirtildiği görülmüştür. Ayrıca bu farkındalık için yaptıkları çalışmaların aileleri tarafından da desteklendiğini söylemek mümkündür. Yapılan

çalışmada alın yazın için özellikle lise seviyesindeki öğrencilerin farkındalıklarının belirlenmiş olması ve sorunlara yönelik çözümleri konusundaki eylemlerinin belirlenmiş olmuştur. Diğer çalışmalar için öneri olarak;

- Öğrencilerin kendilerince önemli gördükleri ekolojik sorunların çözümüne katkı sağlamalarını sağlayacak etkinlikler düzenlenebilir.
- Benzer çalışmalar orta okul, ilkokul ve okul öncesi eğitimde öğrenim gören öğrenciler ile de yapılabilir.
- Öğrencilerin çevreye yönelik davranışlarını geliştirilecek çalışmaların yapılması önerilebilir. Çevre eğitiminde davranış değişikliğinin sağlanması için öncelikle duyuşsal beceriler kazandırılmalıdır. Bunun en önemli yöntemlerinden birisi öğrencilerin doğada eğitim alması ile sağlanabilir.

Kaynakça

1. Atasoy, E. (2005), *Çevre için eğitim: İlköğretim öğrencilerinin çevresel tutum ve çevre bilgisi üzerine bir çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
2. Creswell, J. W. (2009). Mapping the field of mixed methods research.
3. Demirbaş, M., Demirbaş, M., & Pektaş, H. (2009). İlköğretim öğrencilerinin çevre sorunu ile ilişkili temel kavramları gerçekleştirme düzeyleri. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 3(2), 195-211.
4. Gökçe, N. (2009). Çevre eğitiminde gazetelerden yararlanma. *Journal of International Social Research*, 2(6), 251-265.
5. Huberman, A. M., & Miles, M. B. (1994). Qualitative data analysis: An expanded sourcebook.
6. Keleş, Ö., Uzun, N., & Uzun, F. (2010). Öğretmen adaylarının çevre bilinci, çevresel tutum, düşünce ve davranışlarının doğa eğitimi projesine bağlı değişimi ve kalıcılığının değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 384-401.
7. Seçgin, F., Yalvaç, G., & Çetin, T. (2010, November). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin karikatürler aracılığıyla çevre sorunlarına ilişkin algıları. In *International Conference on New Trends in Education and Their Implications* (Vol. 11, No. 13, pp. 391-398).
8. Shobeiri, S. M.; Omidvar, B.; Prahallada, N. N., (2007). A comparative study of environmental awareness among secondary school students in Iran and India. *Int. J. Environ. Res.*, 1 (1), 28-34.
9. Yalçınkaya T., Çelikbaş A.(2013). Çocukların çevre sorunlarını çözme yaklaşımları, 3. International Geography Symposium – GEOMED, s. 619-625. Antalya.
10. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.
11. Yılmaz, A., Morgil, F. İ., Aktuğ, P., & Göbekli, İ. (2002). Ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinin çevre, çevra kavramları, ve sorunları konusundaki bilgileri ve öneriler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 156-162.
12. Yılmaz, M., Gündüz, E., Üçüncü, G., Karakaya, F., & Çimen, O. (2018). Sekizinci sınıf fen bilimleri ders kitabındaki biyoloji konularının bilimsel içerik bakımından incelenmesi. *Anadolu Öğretmen Dergisi*, 2(2), 1-16.

İlköğretim Matematik Öğretmenliği Öğrencilerinin Bazı Lineer Cebir Kavramlarını Tanımlama ve İşlem Becerilerinin İncelenmesi

Arş.Gör. Kamer Arslan¹ , Prof.Dr. Ahmet Işık²

¹Siirt Üniversitesi

²Kırıkkale Üniversitesi

*Corresponding author: Kamer Arslan

Özet

Lineer cebir dersine ait kavramlar, tanımlar ve işlemsel beceriler bu dersin eğitimini alan öğrenciler için oldukça önemlidir. Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın amacı öğrencilerin lineer bağımlılık-bağımsızlık, baz ve boyut kavramları ile ilgili tanımları ve bu kavramlarla ilgili işlemleri yapabilme becerilerini ortaya koymaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırma deseni olarak durum çalışması tercih edilmiştir. Çalışmanın örneklemini matematik eğitimi anabilim dalında öğrenim görmekte olan 36 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Lineer Cebir Bilgi Testi(LCBT) ve görüşme formları kullanılmıştır. Lineer cebir bilgi testinden elde edilen verilerin betimsel analizi yapılmış ve görüşmelerden elde edilen veriler ise içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, genel anlamda öğrencilerin basit işlemler içeren işlemsel problemleri çözmekte zorlanmadıkları görülmüştür. Ancak öğrencilerin lineer bağımsızlık kavramı ile ilgili ispat becerisi gerektiren işlemsel problemi çözmekte zorluk yaşadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vektör uzayları, İşlemsel bilgi, Tanım, Lineer bağımlılık ve Lineer Bağımsızlık, Baz(taban) ve boyut

Defining Concepts Related to Vector Spaces and Investigation of Operation Skills of Mathematics Education Department Students

Abstract

The concepts, definitions and operational skills of the linear algebra course are very important for the students who take this course. In this context, the aim of this study is to reveal the definitions of the students about the concepts of linear dependence-independence, base and dimension, and their ability to perform operations on these concepts For this purpose, a case study was preferred as a research design. The sample of the study consists of 36 students studying in the department of mathematics education. Linear algebra knowledge test (LAKT) and interview forms were used as data collection tools. The descriptive analysis of the data obtained from the linear algebra knowledge test was made and the data obtained from the interviews were analyzed using the content analysis technique. According to the results obtained, it was observed that students generally did not have difficulty in solving operational problems involving simple operations. However, it was found that students had difficulty in solving the operational problem that requires proof skills related to the concept of linear independence.

Keywords: Vector spaces, Operational information, Definition, Linear dependence and Linear independence, Basis and dimension

1. Giriş

Lineer cebir, hem matematiğin önemli dalları olan analitik geometri, analiz ve diferansiyel denklemler gibi alanlarda hem de bilime ve teknolojiye yön veren mühendislik, kimya fizik ve ekonomi gibi önemli disiplinlerde uygulama alanı olan bir derstir. (Kardeş Birinci, 2016). Dolayısıyla bu derse ait kavramların ve tanımların gerçek anlamda öğrenilmesi gerekir.

Kavram bilgisi, kavrama ait özellikleri ve o kavramın tanımını bilmek ve ayrıca kavramlar arasında var olan ilişkileri görebilme. Bir kavramla ilgili anlamının gerçekleşmesi için kavramın içinde var olduğu grupla ilişkilendirilmesi aynı zamanda yeni bilgi ve eski bilgi arasında ilişkiler kurulması gerekir (Soylu ve Aydın, 2006). İşlem bilgisi ise matematiğin kendine özgü dilini ve sembollerini aynı zamanda kuralları, bağıntıları, işlemleri içeren mantık kuralları kullanılarak sistematik bir şekilde sonuca ulaşmaya olanak sağlayan bilgidir (Baki ve Kartal, 2014). Aynı zamanda bir öğrencinin bir soruyu başarılı bir şekilde çözmüş olması işlemsel soruya ait matematiksel kavramın gerçek anlamda öğrenildiği anlamına gelmez. Çünkü öğrencilerin matematiksel bir kavramı bilmedikleri ya da kavrayamadıkları halde çözebildikleri birçok işlemsel soru vardır. Bu nedenle matematik öğretmenleri bu noktada çok dikkatli olmalıdır (İşleyen ve Işık, 2005). Bu bağlamda tıpkı matematiğin tüm dallarında olduğu gibi lineer cebir dersine ait kavram ve işlem bilgisi de oldukça önemlidir. Bu nedenle lineer cebir dersine ait kavramların öğretiminde de öğrencilerin gerekli hassasiyet ve önemi göstermeleri beklenmektedir.

Literatürde lineer cebir dersini konu alan birçok çalışma vardır (Haddad, 1999; Sierpinska, Nnadozie ve Oktaç, 2002; Konyalıoğlu, İpek ve Işık, 2003; Bogomolny, 2006). Haddad (1999), çalışmasında lise öğrencilerinin lineer cebir dersine yönelik öğrenme güçlüklerini belirlemeye çalışmıştır. Daha sonra bir matematik yazılım programı aracılığıyla ele alınan vektör uzayına ait kavramlara yönelik öğrenme güçlüklerini saptamaya çalışmıştır. Araştırmanın sonuçları öğrencilerin bu derse ait kavramları algılamakta güçlükler yaşadıklarını ortaya çıkarmıştır. Sierpinska ve diğerleri (2002), yaptıkları araştırmada teorik düşünme yapısı ve öğrencilerin sergiledikleri yüksek başarı arasında olumlu bir ilişki olduğunu varsaymışlardır. Bu düşüncelerini doğrulamak amacıyla çalışmaya katılan öğrenciler arasından yüksek başarıya sahip 6 öğrenciyle sözlü mülakatlar yapmışlardır. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde teorik düşünme yapısının yüksek başarı için ön koşul olmadığı ortaya çıkmıştır. Konyalıoğlu ve diğerleri (2003), yapmış oldukları çalışmada lineer cebirde geometrik bakış açısının başarıya olan etkisinin ne olduğunu araştırmışlardır. Sonuçlar dikkate alındığında, lineer cebir dersine ait kavramların geometrik bakış açısıyla öğretilmesi durumunda öğrencilerin kavramlar arası ilişkilerde daha başarılı oldukları ortaya çıkmıştır. Bogomolny (2006), öğrencilerin vektör uzaylarına ait kavramları anlamakta güçlük yaşamalarının nedenlerini ve ilgili kavramların öğrenilmesi noktasında ne gibi engeller olduğunu araştırmıştır. Araştırmanın sonuçları dikkate alındığında öğrencilerin kavramlara ait tanımları anlama noktasında zorluk yaşadıkları görülmüştür. Ayrıca alanyazında var olan çalışmalara göre Lineer Cebir dersini alan öğrencilerin genel anlamda bu dersi soyut ve anlaşılması zor bulduğu ayrıca lineer cebir dersine ait kavramları anlamakta çeşitli zorluklar yaşadıkları görülmektedir (Hillel ve Sierpinska, 1993; Gueudet-Chartier, 2004; İşleyen ve Işık, 2005; Stewart ve Thomas, 2007).

Erçeman (2008) yürütmüş olduğu tez çalışmasında lise öğrencilerinin matrisler konusuna ait kavram bilgilerini ve kavramlarla ilgili işlem bilgilerini değerlendirmiştir. Yapılan literatür tarama çalışmasında ise bu çalışma ile uyumluluk gösteren vektör uzaylarına ait *lineer bağımlılık*, *lineer bağımsızlık*, *baz* ve *boyut* kavramlarını tanımlama ve bu kavramlara ait bilgileri işlemsel süreçte kullanma becerileriyle ilgili kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve bundan sonraki araştırmalara bir yön vereceği düşünülmektedir. Bu düşünce ile bu araştırmada; İlköğretim Matematik Eğitimi Ana Bilim Dalı 2. Sınıf öğrencilerinin *lineer bağımlılık*, *lineer bağımsızlık*, *baz* ve *boyut* kavramlarına ait tanımları, işlemsel süreçte kullanma becerilerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Çalışmanın araştırma problemi ise “Matematik eğitimi anabilim dalı 2. Sınıf öğrencilerinin lineer bağımlılık-bağımsızlık, baz ve boyut kavramlarına ait tanımları işlemsel süreçte kullanma becerileri nasıldır?” şeklindedir.

2. Yöntem

2. 1. Araştırma Modeli

Yapılan bu çalışmada İlköğretim Matematik Eğitimi Ana Bilim Dalı öğrencilerinin vektör uzaylarına ait kavramların tanımını yapma ve bu kavramlarla ilgili işlemsel problemleri çözme becerilerini ortaya koymak amaçlandığından bu kapsamda araştırma deseni olarak, derin bilgiye ulaşmaya olanak sağladığından dolayı, durum çalışması deseni tercih edilmiştir. Bu araştırma deseni olayların ve durumların derinlemesine ve sistemli bir şekilde incelendiği, elde edilen sonuçlarda genelleme yapma amacı olmayan

ancak benzer durumların anlaşılmasına olanak sağlanması beklenen bir araştırma yöntemidir (Davey, 1991; Yıldırım ve Şimşek, 2018).

2. 2. Çalışma Grubu

Çalışma 2019-2020 yılı bahar döneminde Kırıkkale Üniversitesinde öğrenim görmekte ve lineer cebir dersini almakta olan 36 İlköğretim Matematik Eğitimi Anabilim Dalı 2. Sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın analiz sürecinde, etik kurallar gereğince öğrencilere *Ö1, Ö2, Ö3, . . . , Ö36* olacak şekilde kod isimleri verilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak lineer cebir bilgi testi(LCBT) ve yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Pandemi sebebiyle LCBT öğrencilere araştırma ödevi olarak uygulanmış ve öğrencilerin teste vermiş oldukları cevaplar *Doğru 3 puan, Kısmen doğru 2 puan, Yanlış 1 puan ve Boş 0 puan* şeklinde kodlanarak değerlendirilmiştir. Daha sonra öğrencilerden elde edilen verilerin betimsel analizi yapılarak yorumlanmıştır. Sorulara hatalı yanıt veren öğrenciler belirlenmiş ve bu öğrencilerle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Yine Pandemi sebebiyle görüşmelerin yüz yüze gerçekleştirilememesinden dolayı, görüşme soruları hem e-posta ile hem de daha etkili iletişime ve ayrıntılı veriye ulaşabilmek adına telefon görüşmesi ile gerçekleştirilmiştir. Çünkü nitel araştırmalarda e-posta veri toplama aracı olarak kullanılabilir ve öğrencilere bu yol ile mülakat soruları ulaştırılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

2. 4. Veri Analizi

Bu çalışmada öğrencilerin lineer cebir bilgi testine vermiş olduğu yanıtlar ilk basamakta betimsel analize tabi tutulmuştur. Bu analiz sonucu elde edilen veriler ise tablolaştırılarak sunulmuştur. Öğrencilerin teste vermiş oldukları yanıtlar doğrultusunda beş öğrenci ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve bu görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak analizleri tamamlamıştır. İçerik analizi büyük ve uzun metinlerin kısa sözcük veya kelimelerle kodlanarak özetlendiği, metinlerden elde edilen verilerin anlam bütünlüğü içerisinde sunulmasına olanak sağlayan sistematik bir tekniktir (Büyüköztürk, Çakmak, Demirel ve Akgün, 2018). Bu sebeple bu çalışmada verilerin analizinde içerik analizi tekniği tercih edilmiştir. Ancak öğrencilerin bazı sorulara verdiği cevaplar kategorilere ayrılmadığı için bu sorulara ait verilerin analizi soru soru yapılarak sunulmuştur.

3. Bulgular

Veri toplama aracı olarak kullanılan lineer cebir bilgi testi(LCBT), derse ait kavramların öğretiminden önce ön test olarak, derse ait kavramların öğretiminden sonra ise son test olarak uygulanmıştır. Bu çalışmada yer alan bulgular öğrencilerin son teste vermiş oldukları cevaplardan elde edilmiştir. Öğrencilerin son testte yer alan açık uçlu sorulara vermiş olduğu cevaplar incelenmiş ve daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak amacıyla 5 öğrenci ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler soru soru analiz edilerek, ulaşılan bulgular ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

3.1. Lineer Cebir Bilgi Testinden Elde Edilen Bulgular

Bu bölümde öğrencilerin Lineer Cebir bilgi testinde yer alan sorulara vermiş oldukları yanıtların analizleri tablo haline getirilmiş ve tablolarda yer alan veriler istatistiki ve değer açısından yorumlanmıştır.

Tablo 1. Kavramların Tanımlarını İçeren Sorulara Öğrencilerin Vermiş Olduğu Yanıtların Analizi

	T1		T2		T3		T4	
Öğrencilerin yanıtları	Lineer bağımsızlık		Lineer bağımlılık		Baz (Taban)		Boyut	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Doğru tanım	25	69,4	31	86,1	35	97,2	34	94,4
Kısmen doğru tanım	9	25	4	11,1	0	0	0	0
Yanlış tanım	2	5,6	1	2,8	1	3,8	1	2,8
Boş	0	0	0	0	0	0	1	2,8
Toplam	36		36		36		36	

Tablo 2. Kavramlarla ilgili işlemsel sorulara öğrencilerin verdiği yanıtların analizi

	S1		S2		S3		S4	
Öğrencilerin yanıtları	Lineer bağımsızlık		Lineer bağımlılık		Baz (Taban)		Boyut	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Doğru	0	0	30	83,3	26	72	36	100
Kısmen doğru	23	63,9	0	0	0	0	0	0
Yanlış	13	36,1	1	2,8	10	27,8	0	0
Boş	0	0	5	13,9	0	0	0	0
Toplam	36		36		36			

Tablo 1 ve Tablo 2 de sunulan veriler incelendiğinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun (25 katılımcı) vektör uzaylarına ait temel kavramlardan biri olan lineer bağımsızlık kavramına ait tanımı doğru yaptığı, 9 öğrencinin soruyu kısmen doğru ve 2 öğrencinin ise lineer bağımsızlık kavramına ait tanımı yanlış yaptığı görülmektedir. Ancak öğrencilerin hiç birinin, lineer bağımsızlıkla ilgili ispat yapma becerisi gerektiren işlemsel soruya doğru yanıt veremediği ve öğrencilerin büyük çoğunluğunun (23 öğrencinin) soruyu kısmen

doğru yanıtladığı, 13 öğrencinin ise soruyu yanlış yanıtladığı görülmektedir. Lineer bağımsızlık kavramının aksine öğrencilerin büyük çoğunluğunun lineer bağımlılık ile ilgili tanımlama ve işlem yapma becerisi gerektiren sorulara doğru cevap verdiği tespit edilmiştir. Benzer olarak baz (taban) ve boyut kavramını doğru tanımlayan öğrenci sayısının kısmen doğru, yanlış ve boş yanıt veren öğrencilerden fazla olduğu saptanmıştır. Aynı şekilde baz ve boyut kavramları ile ilgili işlemsel beceri gerektiren soruları doğru yanıtlayan öğrenci sayısının da kısmen doğru, yanlış ve boş yanıt veren öğrencilerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Daha genelde ise öğrencilerin çoğunluğunun kavramları tanımlamada başarılı bir performans ortaya koyduğu görülmüştür. Tablo 1 ve Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin lineer bağımlılık, baz ve boyut kavramları ile ilgili işlemsel sorularda, çoğunlukla başarılı bir performans sergilerken, lineer bağımsızlıkla ilgili işlemsel soruda daha düşük bir başarı performansı sergiledikleri dikkat çekmektedir.

3. 2. Yarı Yapılandırılmış Görüşmelerden Elde Edilen Bulgular

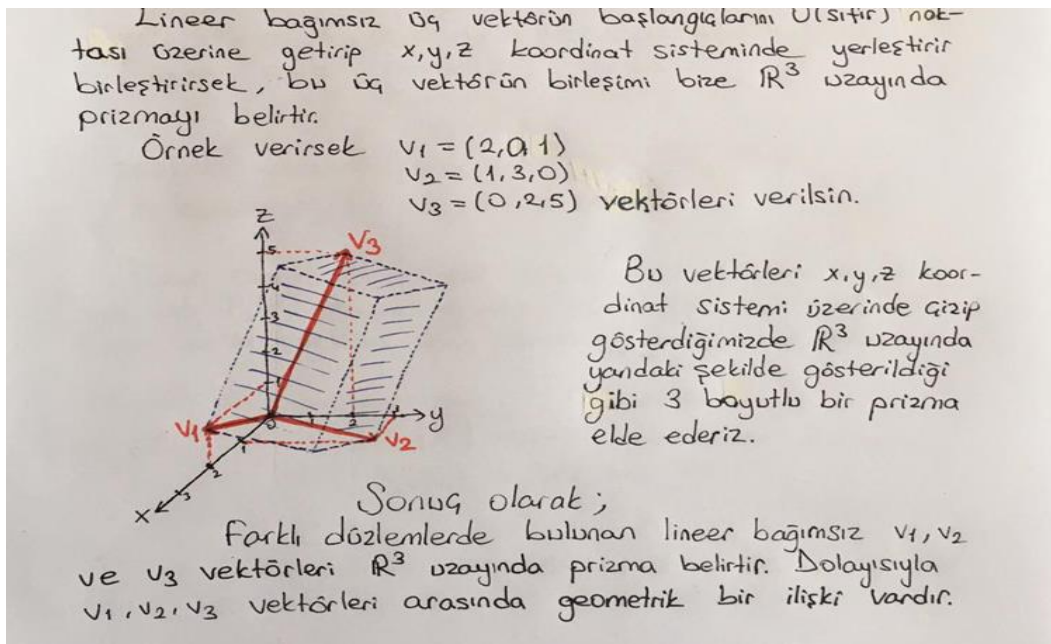
Öğrencilerin lineer cebir bilgi testine(LCBT) vermiş oldukları yanıtlar incelenmiş ve hatalı cevap veren bazı öğrencilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında ele alınan *lineer bağımsızlık* kavramına yönelik öğrenci cevapları iki kategoriye ayrılarak elde edilen bulgular ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. *Lineer bağımlılık*, *Baz (Taban)* ve *Boyut* kavramlarına yönelik öğrenci yanıtları ise herhangi bir kategoriye dahil edilememesi sebebiyle yalnızca öğrencilerin vermiş oldukları yanlış yanıtlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Lineer Bağımsızlık ve Lineer Bağımlılık kavramlarına ait Bulgular

Lineer bağımsızlık ile ilgili işlem becerisi gerektiren soruya öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar incelenmiş ve öğrencilerin bu soruyu özel vektörleri kullanarak ya da belirli işlemler yapmadan sezgisel olarak yanıtlamaya çalıştıkları görülmüştür. Bu nedenle öğrencilerin cevapları **Özel vektörler kullanılarak verilen cevaplar** ve **sezgisel cevaplar** olarak iki başlık altında değerlendirilmiştir.

Ö29'un S1'e yönelik vermiş olduğu yanıt incelenmiş ve Ö29'un yanıtı **özel vektörler kullanılarak verilen cevaplar** kategorisine dahil edilmiştir. Öğrencinin soruyu, seçtiği üç vektörle çözmeye çalıştığı görülmüştür. Yapılan görüşmeler sırasında öğrenciye bu yanıtın kapsayıcı bir yanıt olup olmadığı sorulduğunda cevabın yeterli olduğunu düşündüğünü belirtmiştir.

Şekil 1. Ö29'un S1'e vermiş olduğu yanıt

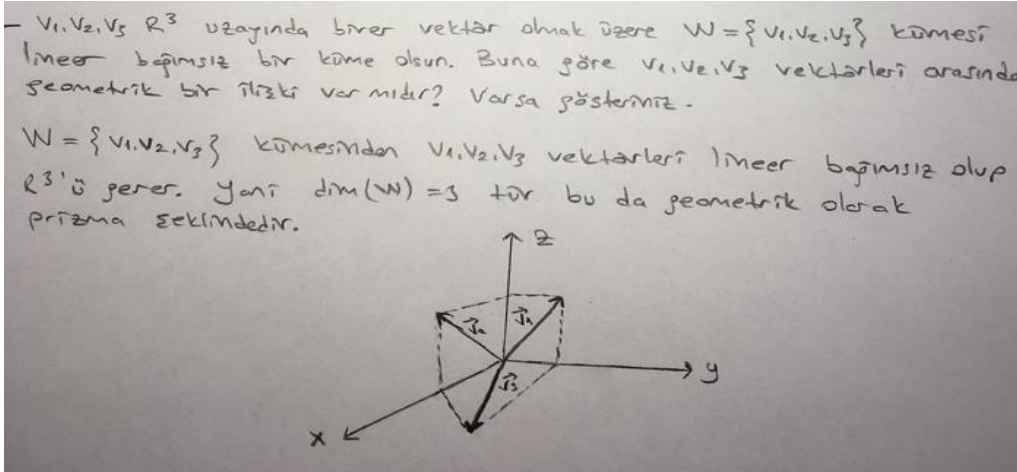

Ayrıca Şekil 1 incelendiğinde öğrencinin soruyu matematik dilini kullanarak sistemli bir şekilde sonuca ulaşmaya çalışmak yerine tek bir durumu ele aldığı açıkça görülmektedir. Yapılan görüşmeler sonucunda öğrencinin ispat yapma becerisi gerektiren işlemsel soruları çözmekte zorlandığı ve lineer

bağımsız vektörlerin tamamını temsil edecek genel bir gösterime ulaşma noktasında sorun yaşadığı tespit edilmiştir.

Ö24'ün S1'e vermiş olduğu yanıt incelenmiş ve yanıtı sezgisel cevap kategorisine dahil edilmiştir.

Şekil 2. Ö24'ün S1'e vermiş olduğu yanıt

Şekil 2 İncelendiğinde öğrencinin soruyu hiçbir işlemsel prosedür uygulamadan sezgisel bir cevap verdiği görülmektedir. Aynı şekilde öğrenci gerçekleştirilen görüşmeler sırasında da soruyu tekrar çözecek olsa tekrar bu şekilde bir çözüm yapacağını belirtmiştir. Bu noktada Ö24'ün lineer bağımsızlık kavramını tanımlamakta herhangi bir sorun yaşamadığı ancak bu kavramla ilgili genelleme becerisi gerektiren işlemsel soruyu yanıtlamakta problem yaşadığı saptanmıştır. Ayrıca çizdiği şeklin bir prizma gösterdiğini sandığından (doğru çizilmiş olsaydı evet bir dikdörtgen prizması olacaktı) ilgili katılımcı yanlış yorumlar yapmıştır.

Araştırma soruları arasında lineer bağımlılık kavramıyla ilgili olan işlemsel soruya öğrencilerin büyük çoğunluğu doğru cevap vermiş, yalnızca bir öğrenci yanlış çözüme ulaşmıştır. Bu öğrencinin soruya vermiş olduğu yanıtlar ve yapılan görüşmenin sonucunda öğrencinin işlemsel bir hata sonucu yanlış bir cevap verdiği saptanmıştır. Ö28'in vermiş olduğu yanıt aşağıda sunulmuştur.

Ö28'in S2'ye vermiş olduğu yanıt incelenmiş öğrencinin sorunun çözümünde işlem hatası yaptığı c_1 , c_2 ve c_3 katsayılarının alabileceği değerlerin ne olduğuna dair bir açıklama yapmadan verilen vektörlerin lineer bağımlı olduğunu belirttiği görülmüştür.

Şekil 3. Ö28'in S2'ye vermiş olduğu yanıt

$c_1, c_2, c_3 \in \mathbb{R}$ olsun.

$$c_1 \cdot v_1 + c_2 \cdot v_2 + c_3 \cdot v_3 = (0, 0, 0)$$

$$c_1(1, 0, 1) + c_2(1, -2, 3) + c_3(2, -4, 6) = (0, 0, 0)$$

$$(-c_1, 0, c_1) + (c_2, -2c_2, 3c_2) + (2c_3, -4c_3, 6c_3) = (0, 0, 0)$$

$$(-c_1 + c_2 + 2c_3, -2c_2 - 4c_3, c_1 + 3c_2 + 6c_3) = (0, 0, 0)$$

$$\begin{pmatrix} -c_1 + c_2 + 2c_3 \\ -2c_2 - 4c_3 \\ c_1 + 3c_2 + 6c_3 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} -c_1 + c_2 + 2c_3 \\ 2(-2c_2 - 4c_3) \\ 4c_2 + 8c_3 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix} \Rightarrow \begin{pmatrix} -c_1 + c_2 + 2c_3 \\ -2c_2 - 4c_3 \\ 0 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix}$$

olduğundan bu denklemin çözümü yok. $c_1 \neq c_2 \neq c_3 \neq 0$ olduğundan lineer bağımlı

Yapılan görüşmeler sonucunda öğrencinin Ö28'in, verilen lineer denklem sisteminin sonsuz çözümünün olduğunun farkında olmadığı dolayısıyla homojen lineer denklem sistemlerinin çözüm kümelerinin nasıl olması gerektiği noktasında sıkıntı yaşadığı tespit edilmiştir. Ayrıca öğrenci her ne kadar lineer bağımlılığa ait tanımı doğru bir şekilde ifade etse de öğrencinin, bu kavramı içselleştirme noktasında güçlüğüne sahip olduğu görülmüştür.

Baz(Taban)-Boyut Kavramlarına Ait Bulgular

Öğrencilerin lineer cebir bilgi testinde yer alan baz ve boyut kavramları ile ilgili sorulara ve yapılan görüşmelere vermiş oldukları yanıtlar incelenmiş, elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

Baz kavramı ile ilgili soruda öğrencilerden, homojen lineer denklem sisteminin oluşturduğu uzaya ait baz ve boyutun bulunması istenmiştir. Öğrencilerin çoğunluğunun taban kavramı ile ilgili soruyu doğru çözdüğü, hata yapan öğrencilerin ise genellikle homojen lineer denklem sisteminin oluşturduğu uzaya ait bazı bulamadığı veya yanlış bulduğu saptanmıştır. Soruya hatalı yanıt veren bazı öğrencilere ait bulgular aşağıda verilmiştir.

Ö4 ile yapılan görüşmelere ait veriler incelendiğinde, öğrencinin verilen homojen lineer denklem sistemine ait bir bazın üç boyutlu olması gerektiği düşüncesinden hareketle çözüme ulaşmaya çalıştığı dolayısıyla homojen lineer denklem sisteminin oluşturduğu iki boyutlu uzaya ait bazı bulamadığı tespit edilmiştir.

Şekil 4. Ö4'ün S3'e verdiği yanıt

Handwritten mathematical work showing a system of linear equations and a conclusion in Turkish. The equations are:

$$\begin{aligned} x+y+z &= 0 \\ 2x-y+z &= 0 \\ x-2y &= 0 \end{aligned} \quad \sim \quad \begin{aligned} x+y+z &= 0 \\ 2x-y+z &= 0 \\ x &= 2y \end{aligned} \quad \sim \quad \begin{aligned} 2y+y+z &= 0 \\ 2 \cdot 2y-y+z &= 0 \\ 3y+z &= 0 \end{aligned} \quad \sim \quad \begin{aligned} 3y+z &= 0 \\ 3y+z &= 0 \\ (3y &= -z) \end{aligned}$$

Denklemler buradan adımsız çıkar dolayısıyla lineer bağımlıdır. O halde baz olmanın 2 şartından bir olan lineer bağımsızlığı sağlanmadığından homojen lineer denklem sisteminin oluşturduğu uzayın bir bazını ve dolayısıyla da boyutunu bulamayız.

Şekil 4 incelendiğinde de Ö4'ün verilen lineer denklem sisteminin çözüm kümesinin oluşturduğu uzaya ait baz ve boyutu bulamadığı aynı zamanda homojen lineer denklem sistemine ait çözüm kümesini de yanlış belirttiği görülmektedir. Bu noktada öğrencinin, baz ve boyut kavramlarını doğru tanımlamasına karşın bu kavramları içselleştirme noktasında güçlükler yaşadığı anlaşılmıştır.

Ö6'nın S3'e vermiş olduğu yanıt incelendiğinde Ö6'nın lineer denklem sistemi ile ilgili çözüme ulaşma noktasına güçlük yaşadığı ve bir vektör kümesine ait bazın nasıl bulunacağı ile ilgili güçlüklerle sahip olduğu görülmüştür.

Şekil 5. Ö6'nın S3'e verdiği yanıt1

Handwritten mathematical work showing a system of linear equations and a conclusion about the solution set.

$$\begin{aligned} -2/x+y+z=0 & \quad x+y+z=0 & \quad x+y+z=0 & \quad x+y+z=0 \\ \hookrightarrow 2x-y+z=0 & \quad \swarrow -3y-z=0 \quad \searrow -3y-z=0 \quad \searrow 0=0 \\ x-2y=0 & \quad \swarrow x-2y=0 & \quad \searrow 3y+z=0 \end{aligned}$$

Olup $x+y+z=0$ bize x, y, z hakkında bilgi vermediğinden denklemin sonsuz çözüm kümesi vardır.

Baz kümesi $\{x+y+z\}$ olup boyutu 1 dir. Dolayısıyla bu küme doğru değildir.

Şekil 5’de de görüldüğü üzere, Ö6’nın lineer denklem sisteminde yer alan değişkenlerin alabileceği değerlerle ilgili bilgi sunamadığı ayrıca lineer denklem sisteminin çözüm kümesinin oluşturduğu bazı (tabanı) yanlış bulduğu görülmektedir. Bu noktada öğrencinin baz tanımını eksiksiz yapabilmesine karşın baz kavramını kavramsal olarak algılayamamasından dolayı bu kavramla ilgili işlem bilgisi gerektiren sorunun çözümüne ulaşmakta başarısız olduğu tespit edilmiştir.

Boyut kavramına ait tanımlama ve işlem becerilerinin ölçüldüğü sorulara verilen cevaplar incelendiğinde öğrencilerin genel anlamda başarılı olduğu saptamıştır. Yalnız 1 öğrencinin boyut kavramına ait tanımlamayı yanlış yaptığı ve boyut kavramını “Bir vektör kümesindeki lineer bağımsız vektör sayısı” olarak tanımladığı görülmüştür.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada; araştırmanın örneklemini olan öğrencilerin *lineer bağımsızlık*, *lineer bağımlılık*, *baz (taban)* ve *boyut* kavramlarını tanımlamaları ve bu tanımları işlemsel süreçte nasıl kullandıkları incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin büyük bir kısmının araştırma kapsamında ele alınan kavramları tanımlama noktasında zorlanmadıkları görülmüştür. Bu duruma benzer olarak yine öğrencilerin çoğunluğunun *lineer bağımlılık*, *baz (taban)* ve *boyut* kavramları ile ilgili işlem becerisi gerektiren soruları doğru cevapladığı tespit edilmiştir. Ancak öğrencilerin büyük çoğunluğunun lineer bağımsızlık kavramı ile ilgili ispat becerisi gerektiren soruya kısmen doğru yanıt verdikleri tespit edilmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin lineer bağımlılık kavramı ile ilgili işlem becerisi gerektiren sorularda başarılı bir performans ortaya koydukları yani lineer bağımlılık kavramı ile ilgili soruların çözümüne işlemsel düzeyde yaklaştıkları ortaya çıkmıştır (Çelik, 2015). Ancak sorulan bazı soruların işlemsel yorumlama içermediği fakat lineer bağımsızlık kavramının anlamlandırılması ve bu kavramla ilgili ispat yapma becerisi gerektiren sorunun cevaplanmasında öğrencilerin zorluklar yaşadığı görülmüştür. Dorier (1998) ve Harel’in (1989) çalışmalarında da belirtildiği gibi, bu araştırmadaki LCBT ve görüşmelerden de elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin *lineer bağımlılık – bağımsızlık* kavramları ile ilgili işlem becerisi gerektiren soruları çözmekte sorun yaşamadıkları ancak kavramlara ait ilişkileri ve ispat becerilerinin ölçüldüğü soruları çözmekte problem yaşadıkları görülmüştür. Bu sonucun Britton ve Henderson (2009) bunun yanı sıra Kardeş Birinci (2016)’nin çalışmalarının sonucuyla da uyumlu olduğu görülmüştür.

Ayrıca araştırmanın verilerinden elde edilen bir diğer sonuca göre de öğrencilerin bir kısmının, baz kavramı ve bu kavrama ait işlem becerisi gerektiren soru arasında ilişki kuramadığı görülmüştür. Boyut kavramı ile ilgili tanımlamalar ve işlem becerisi gerektiren sorularda ise öğrencilerin genel anlamda problem yaşamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. Kaynaklar

1. Baki, A. ve Kartal, T., (2004). Kavramsal ve İşlemsel Bilgi Bağlamında Lise Öğrencilerinin Cebir Bilgilerinin Karakterizasyonu, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 27-46.
2. Bogomolny, M., (2006). *The role of example-generation task in students' understanding of linear algebra*. Doctoral Thesis, Simon Fraser University, Canada.
3. Britton, S. and Henderson, J. (2009). Linear algebra revisited: An attempt to understand students' conceptual difficulties. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 40(7), 963-974.
4. Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. (24. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
5. Çelik, D. (2015). Investigating students' modes of thinking in linear algebra: The case of linear independence. *International Journal for Mathematics Teaching and Learning*, 16(1).
6. Davey, L. (2009). The Application of Case Study Evaluations. *Elementary Education Online*, 8(2), 1-3 (Çeviri; Tuba Gökçek).
7. Dorier, J. L., 1998. The role of formalism in the teaching of the theory of vector space. *Linear Algebra and Its Applications*, 275-276, 141-160.
8. Erçeman, Y., (2008). *Kavramsal ve İşlemsel Bilgi Bağlamında Lise Öğrencilerinin Lineer Cebir Bilgilerinin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
9. Gueudet-Chartier, G. (2004). Should we teach linear algebra through geometry? *Linear Algebra and Its Applications*, 379, 491-501. [https://doi.org/10.1016/S0024-3795\(03\)00481-6](https://doi.org/10.1016/S0024-3795(03)00481-6)
10. Haddad, M., 1999. *Difficulties in the learning and teaching of linear algebra – a personal experience*. Unpublished Master Dissertation, Concordia University, Montreal, Quebec, Canada
11. Harel, G. (1989). Learning and Teaching Linear Algebra: Difficulties and An Alternative Approach to Visualizing Concepts and Processes. *Focus on Learning Problems in Mathematics*, 11(2), 139-148.
12. Hillel, J. & Sierpiska, A. (1993). *On One Persistent Mistake in Linear Algebra. Proceedings of the 18th International Conference for the Psychology of Mathematics Education, Lisbon, Portugal*, 3, 65-72.
13. İşleyen, T. ve Işık, A. (2005). Alt Vektör Uzayı Kavramının Kavramsal Öğrenilmesi Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (11).
14. Kardeş Birinci, D. (2016). *Matematik Öğretmen Adaylarının Lineer Cebir Kavramlarını Anlayışlarının Düşünme Yapıları Ve Uzamsal Yetenekleri Bağlamında İncelenmesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
15. Konyalıoğlu, A. C., İpek, A. S., ve Işık, A., 2003. On the teaching linear algebra at the university level: the role of visualization in the teaching vector spaces. *Journal of the Korea Society of Mathematical Education Series*, 7(1), 59-67.
16. Sierpiska, A., Nnadozie, A. & Okaç, A. (2002). A study of relationships between theoretical thinking and high achievement in linear algebra. Concordia University: Manuscript.
17. Soylu, Y. ve Aydın, S. (2006). Matematik Derslerinde Kavramsal ve İşlemsel Öğrenmenin Dengelenmesinin Önemi Üzerine Bir Çalışma. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2).
18. Stewart, S. and Thomas, M. O. J. (2007). Embodied, symbolic and formal thinking in linear algebra. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 38(7), 927-937. <https://doi.org/10.1080/00207390701573335>

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel araştırma Yöntemleri. (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yks Sonuçlarına Göre Kimya Test Sonuçlarının Değerlendirilmesi**Doç.Dr. Mehmet Yüksel ¹**¹Gazi Üniversitesi TUSAŞ - Kazan Meslek Yüksekokulu**Özet**

Yükseköğretime giriş sınavları farklı bağlamlarda araştırma konusu yapılmıştır. Kimya testi bağlamında yapılan araştırmalarda sınavlar çeşitli değişkenler açısından analiz edilmiştir. Ancak 2018 yılından itibaren uygulanan Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) yalnızca ÖSYM değerlendirme raporlarında bazı özellikler açısından incelenmiştir. Literatürde YKS sonuçlarının dağılımına, değişimine ve homojenliğine ilişkin çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu eksiklik öğrencilerin başarısının değerlendirilmesi ve aynı zamanda sınavların ölçme ve değerlendirme özelliği açısından önemlidir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmanın başlıca amacı YKS sonuçlarına göre kimya test sonuçlarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesidir. Çalışmanın kapsamını 2018, 2019 ve 2020 YKS Temel Yeterlik Testi (TYT) ve Alan Yeterlik Testi (AYT) oluşturmıştır. Çalışmanın verileri ÖSYM'nin raporlarından alınmıştır. Çalışmada merkezsel eğilim ve dağılım ölçüleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre TYT ve AYT testlerinin doğru cevap sayısı ve ortalama güçlük düzeyinin değişim katsayısı yüksek bulunmuştur. TYT kimya testinin ortalama güçlük düzeyi YKS dönemleri itibariyle benzer görülmüştür. Ancak AYT fizik ve kimya testlerinin ortalama güçlük düzeyi diğer testlere göre düşük bulunmuştur. Bununla birlikte TYT ve AYT testlerinin ham puan ortalamalarının dağılımının homojen olmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS), Kimya, Değişim Katsayısı

Abstract

The university entrance exams were made the subject of research in the various concepts. In studies that were made in the context of chemistry test the entrance exams were analyzed in terms of different variables. Since 2018 applied the Higher Education Institutions Examination (YKS) was investigated only in the way of some characteristic in the evaluation reports of the Student Selection and Placement System. In the literature that investigated the results of YKS based on the distribution, variance, and homogeneity studies were not found. This deficiency in terms of evaluation success of the students and beside function of the measurement and evaluation of exams is important. Main purpose of the study according to the YKS results of the chemistry test is evaluated comparatively. Scope of the study was consisted of the 2018, 2019, and 2020 Basic Proficiency Test (TYT) and Field Qualification Tests (AYT). Data of the study were taken from the reports of the Student Selection and Placement System. In this study measures of central tendency and distribution were used. According to the result of the study coefficient of variation of the number of the correct answer and average difficulty level of the TYT and AYT is high. TYT average difficulty level of the chemistry test by YKS dates is similar. But average difficulty level of AYT physics and chemistry tests is lower from the other tests. However, the distribution of the mean of raw score of the TYT and AYT tests is not homogeny.

Keywords: The Higher Education Institutions Examination (YKS), Chemistry, Coefficient of Variation

1. Giriş

Dünyada yükseköğretimin geniş kesimlerin talebi haline gelmesi diğer bir deyişle yükseköğretimin seçkinci hedef kitlesinden bütün sosyal kesimlere yönelik bir eğitim ihtiyacına dönüşmesi beraberinde bir dizi sorun ve güçlükler yaratmıştır. Türkiye’de de ortaöğretimden yüksek öğretime geçiş dönüşümünün başladığı 1960’lı yıllarda bir dizi sorunla karşılaşmıştır (Eşme, 2014). Bu sorunlardan en önemlisi yükseköğretim kurumlarının sınırlı olan kapasitesinin yükseköğretime olan talebe cevap verememesi ve bu durum karşısında aday öğrencilerin seçiminin nasıl yapılması gerektiği konusudur. Türkiye’de sorunun çözümüne yönelik olarak geliştirilen merkezi sınav sistemi düşüncesi ilk kez 1964 yılında uygulanmıştır. Yükseköğretime girişte merkezi sınav uygulaması Türkiye’de Üniversitelerarası Seçme ve Yerleştirme Merkezi olarak isimlendirilmiş yapının kurulmasını sağlamıştır. 1974 yılında ise Türkiye’deki tüm

üniversitelerin öğrenci seçme ve yerleştirme sorumluluğu Üniversitelerarası Seçme ve Yerleştirme Merkezi olarak tanımlanan kuruma verilmiştir. Bu yapı, 1982 yılında Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) olarak isimlendirilmiş ve yükseköğretim kurumlarına öğrenci seçme ve yerleştirme işlemlerini halen ÖSYM yürütmektedir (Eşme, 2014).

Ortaöğretim sonrasında öğrencilerin üniversiteye girişlerine ilişkin yöntemler ülkelerin sosyo-ekonomik ve kültürel koşullarına göre değişmektedir. Dünyada farklı yöntemler olmakla birlikte genelde ortaöğretim mezuniyet sınavları, yükseköğretime giriş sınavları, standartlaştırılmış yetenek testleri, çoklu sınavlar ve sınavsız sistemler şeklinde uygulamaların benimsendiği görülmektedir (Yorulmaz, 2013). Türkiye’de ortaöğretimden yükseköğretime geçişte süreç içerisinde sınav uygulamalarında yapılan değişiklikler ile (Eşme, 2014; Gürbüzürk ve Kıncal, 2018) sistem geliştirilmeye çalışılmıştır. 2017 yılında yapılan düzenleme ile 2018 yılından itibaren merkezi sınavın adı “Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS)” olarak tanımlanmıştır. Tek aşamadan oluşan YKS sınavı Temel Yeterlilik Testi (TYT), Alan Yeterlilik Testi (AYT) ve Yabancı Dil Testi (YDT) şeklinde yapılandırılmıştır. Temel Yeterlilik Testi aday öğrenciler için zorunlu tutulmuştur. YKS sınavının ikinci oturumu Alan Yeterlilik Testleri ve üçüncü oturum Yabancı Dil Testi ise isteğe bağlı olarak düzenlenmiştir (Gürbüzürk ve Kıncal, 2018).

Ortaöğretimden yükseköğretime geçiş sürecinde sınav sistemi, sınavın uygulama biçimi, sorulan soruların ağırlığı, soru sayısı, adayların eğitim aldıkları ortaöğretim kurumları, aile yapısı, adayın bulunduğu ilin sosyo-ekonomik durumu adayların başarısını etkileyen başlıca faktörler olarak gösterilmektedir (Taşpınar Cengiz ve İhtiyaroğlu, 2012). Öğrencilerin yükseköğretim kurumları sınavında başarılı olmalarını etkileyen faktörler olarak baba mesleği, anne ve baba eğitim düzeyi, aile geliri gibi sosyo-ekonomik faktörler, ortaöğretim kurumunun niteliği, adayların okul başarı ortalamaları ve bununla birlikte özel kurs ya da dershanelerden yararlanma gibi unsurların önemli düzeyde belirleyici olduğuna ilişkin bulgular yapılan çok sayıda araştırma sonuçlarında bulunmaktadır (Tamer Çetingül ve Dülger, 2006). Bu çalışmaların sonuçlarına göre yükseköğretim kurumlarına aday olan öğrencilerin sınav başarısı yukarıda izah edilen faktörlere göre farklılık ya da değişim gösterebilmektedir. Üniversiteye geçiş sınavında öğrencilerin başarısı sınav kapsamındaki test ve alt test alanlarına göre de farklılık gösterebilmektedir. Çünkü öğrenci başarısındaki farklılık öğrencinin ilgili test alanına olan ilgisi ve test alanına yönelik yapmış olduğu çalışma ya da hazırlık da belirleyici olabilmektedir. Bununla birlikte başarıdaki farklılık testlerin ve alt testlerin ilgili bilim dalının doğasından da kaynaklanabilir. Ayrıca testlerin ilgili bilim alanında ölçülmek isteneni ölçmesine olanak verebilen bir şekilde hazırlanması da öğrencilerin başarısını doğru bir şekilde ölçmesinde belirleyici olmaktadır. Bütün sınavlarda ölçme ve değerlendirme önemli bir faktör olmakla birlikte yükseköğretime geçiş sınavında bu önem daha üst düzeydedir. Çünkü adayların gelecekteki meslek tercihleri başta olmak üzere muhtemelen sahip olacakları sosyo-ekonomik yaşam kalitesi gibi yaşam koşullarını farklılaştıran belirleyicilere sahip olmanın ortaöğretimden yükseköğretime geçişteki sınav başarısına bağlıdır (Boduroğlu ve Alıcı, 2018; Aktaş ve Aktaş, 2019).

Literatür incelemesinde çeşitli adlarla uygulanan yükseköğretime geçiş sınavını konu edinen araştırmaların (Morgil, Yılmaz, Seçken, Yılmaz ve Yücel, 1995; Özmen, 2005; Tamer Çetingül ve Dülger, 2006; Özden, 2007; Taşpınar Cengiz ve İhtiyaroğlu, 2012; Dursun ve Aydın Parım, 2014; Keleş ve Karadeniz, 2015, Aladağ ve Duran, 2016; Aktaş ve Aktaş, 2019; Şimşek, Solmaz ve Güleç, 2020) yapıldığı görülmektedir. Literatür incelemesinde ÖSYM (2018; 2019; 2020) değerlendirme raporları dışında kimya test başarısı bağlamında 2018 yılından itibaren uygulanan YKS sonuçlarını araştırma konusu edinen çalışmalara rastlanılmamıştır. ÖSYM (2018; 2019; 2020) değerlendirme raporlarında YKS sonuçlarına göre kimya test sonuçları çeşitli özellikleri bakımından değerlendirilmiştir. ÖSYM (2018; 2019; 2020) değerlendirme raporlarında standart sapma ve ortalama esas alınarak adayların testlerdeki başarılarına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Ancak test sonuçlarının dağılımını somut bir şekilde belirlemeye imkân veren değişim katsayısı açısından bir değerlendirme yapılmamıştır. Bununla birlikte literatürde 2018, 2019, 2020 YKS sınavlarında adayların test sonuçlarının dağılımının niteliğine ilişkin çalışmalara rastlanılmamıştır. Buna karşılık yükseköğretime geçiş sınavlarına ilişkin olarak literatürde kimya bilim alanı

ile ilgili soruları değerlendirmeye yönelik az sayıda da olsa bazı çalışmalar ve sınav sorularının bazı özellikleri araştırma konusu yapılmıştır.

Morgil ve arkadaşları (1995) yaptıkları çalışmada 1974-1994 yılları arasında ÖSYM’de sorulan kimya soruları değerlendirilmiştir. Çalışmada kimya soruları konu alanlarına göre incelenmiştir. Bununla birlikte soruların zorluk derecesi ve lise kimya müfredatı kapsamında bulunma düzeyi belirlenmiştir. Özmen (2005) yaptığı çalışmada 1990-2005 yılları arasında yapılmış olan ÖSS sınavlarındaki kimya bilim alanı sorularının konu alanlarına ve Bloom taksonomisine göre sınıflandırılmasını ve bununla birlikte karşılaştırılmasını yapmıştır. Çalışmada toplam 223 ÖSS sorusu analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre ÖSS’de sorulan kimya sorularının lise müfredatına uygun bulunmuştur. Soruların düzey olarak %72 oranında Bloom taksonomisinin ilk üç seviyesinde, %28 oranında ise son üç seviyesinde olduğu ifade edilmiştir. Özden (2007) çalışmasında ÖSS 2006 kimya sorularını kapsam ve düzey açısından incelemiştir. Soruların çözümünde gerekli olan kavram, ilke ve beceriler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada eğitim fakültesi ilköğretim matematik öğretmenliği ve sınıf öğretmenliği programlarının birinci sınıfında öğrenim gören 193 öğrenci araştırma kapsamına alınmıştır. ÖSS 2006 sınavında sorulan kimya sorularının madde gücü belirlenmiştir. Soruların ortaöğretim kimya programına kapsam ve düzey açısından uygun bulunmuştur. Ancak bazı konulardan soru sorulmamış olmakla birlikte programdaki konulara göre genelde eşit bir dağılım göstermiş olduğu ifade edilmiştir (Özden, 2007). Yukarıda verilen çalışmalar 2017 öncesi sınav dönemlerindeki bazı yıllara ilişkin kimya sorularının konu, müfredat ve Bloom sınıflandırması gibi bazı özellikleri kapsamaktadır. Ancak, 2018, 2019, 2020 YKS sınavları ortak özellik itibarıyla 2017 yılında yapılan düzenlemenin ürünü olan sınavlardır. Dolayısıyla bu sınavların kapsamındaki testlerin sonuçlarının nasıl bir değişim gösterdiği ve bununla birlikte ne düzeyde homojen olduğuna ilişkin değerlendirmelerin yapılması aday öğrencilerinin sınav başarılarını değerlendirmeye yönelik bulgular vermesine imkân sağlayacağı gibi aynı zamanda sınavların ölçme ve değerlendirme özelliği açısından da önemlidir. Yukarıda verilen bilgiler çerçevesinde bu çalışmanın başlıca amacı YKS sonuçlarına göre kimya test sonuçlarının değerlendirilmesidir. Bu ana amaç iki alt amaç temelinde analiz konusu edilmiştir: Alt amaçlardan birincisi YKS sınavında aday öğrencilere sorulan test ve alt testlerin bazı özelliklerini ve buna bağlı olarak aday öğrencilerin testlerdeki başarılarını analiz etmeye çalışmaktır. İkinci alt amaç ise kimya test sonuçlarının YKS kapsamında sorulan diğer test sonuçları ile karşılaştırmalı olarak analiz etmek ve değerlendirmektir.

2. Yöntem

Çalışmanın kapsamını 2018, 2019 ve 2020 YKS TYT Türkçe, Sosyal Bilimler, Temel Matematik, Fen Bilimleri ve AYT Matematik, Fizik, Kimya, Biyoloji test sonuçları oluşturmaktadır. Çalışmanın verileri ÖSYM’nin; 2018, 2019 ve 2020 YKS Değerlendirme Raporlarından (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) alınmıştır. YKS sonuçlarına göre Türkiye’de Yükseköğretim Kurulu tarafından belirlenmiş yükseköğretim programlarına alınacak öğrencilerin seçimi ve yerleştirme işlemi Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) tarafından gerçekleştirilmektedir. YKS sınavı temel yeterlilik testi (TYT), alan yeterlilik testi (AYT) ve yabancı dil testinden (YDT) oluşmaktadır (ÖSYM, 2020). Bu çalışmada verilerin analizi ÖSYM’nin belirlemiş olduğu sınav tasnifi çerçevesinde yapılacaktır.

Çalışmada öncelikle YKS TYT testlerine ilişkin veriler analiz edilmiştir. YKS sınavında TYT 120 sorudan ve dört testten oluşmaktadır. TYT testi Türkçe 40 soru, sosyal bilimler 20 soru, temel matematik 40 soru ve fen bilimleri 20 soru içermektedir (ÖSYM, 2020). ÖSYM (2020) tarafından AYT olarak tanımlanan YKS’nin ikinci oturumunda 160 soru sorulmaktadır. Bu grupta Türk Dili ve Edebiyatı-Sosyal Bilimler-1 testi 40 soru, Sosyal Bilimler-2 testi 40 soru, Matematik testi 40 soru ve Fen Bilimleri testi 40 sorudan oluşmaktadır. YKS sınavında yabancı dil testi (YDT) olarak tanımlan bir üçüncü oturum bulunmaktadır. YDT’de Almanca, Arapça, Fransızca, İngilizce ve Rusça dillerinde yapılmakta ve 80 soru içermektedir.

Çalışmada merkezsiz eğilim ölçüsü olarak aritmetik ortalama ve merkezsiz dağılım ölçüsü olarak ise standart sapma ve değişim katsayısı kullanılmıştır. Değişim katsayısı iki ya da çok sayıda veri setinin göreceli

dağılımını ve yayılımını belirlemektedir. Değişim katsayısı (V), standart sapmanın (σ) aritmetik ortalamaya (μ) bölünmesi ile hesaplanır ve yüzde şeklinde ifade edilmektedir (Özsoy, 2004). Değişim katsayısı literatürde bağıl değişkenlik katsayısı (Güzeller ve Kelecioğlu, 2006; Demirtaş ve Kılıç, 2016; Tuncer, 2016) olarak da ifade edilmektedir. Değişim katsayısının 20'den küçük olması veri seti ya da grubun homojen olduğunu göstermektedir (Demirtaş ve Kılıç, 2016; Tuncer, 2016).

3. Bulgular

Çalışmada veriler TYT ve AYT (ÖSYM, 2018;2019;2020) testleri bağlamında analiz edilmiştir. 2018 YKS dönemine ilişkin doğru cevap sayısı ortalaması ve standart sapma verileri ÖSYM Değerlendirme Raporunda yer almadığı için yalnızca 2019 ve 2020 YKS dönemlerinin doğru cevap sayısı değişim katsayıları hesaplanmıştır (Tablo 1). 2019 YKS ve 2020 YKS döneminde TYT'nin bütün testlerinde doğru cevap sayısı ortalaması bakımından yüksek bir heterojenlik görülmüştür. Ancak Temel Matematik ve Fen Bilimleri Testlerinin değişim katsayısı oldukça yüksek bulunmuştur. Bütün dönemlerde TYT ham puan ortalamalarının düşük olduğu görülmekle birlikte, Temel Matematik ve Fen Bilimleri testlerinde daha düşüktür. Nitekim ortalama güçlük düzeyleri öğrencilerin Temel Matematik ve Fen Bilimleri testlerindeki başarısının diğer testlere göre daha düşük olduğunu göstermektedir. TYT testlerindeki ayırt edicilik düzeylerinin kabul edilebilir düzeydedir.

Tablo 1. TYT Testine İlişkin Bazı Özellikler ve Doğru Cevap Sayısı Değişim Katsayısı

YKS Testine İlişkin Özellikler	YKS 2018				YKS 2019				YKS 2020			
	Türkçe	Sosyal Bilimler	Temel Matematik	Fen Bilimleri	Türkçe	Sosyal Bilimler	Temel Matematik	Fen Bilimleri	Türkçe	Sosyal Bilimler	Temel Matematik	Fen Bilimleri
Soru Sayısı	40	20	40	20	40	20	39	20	40	20	40	20
Doğru Cevap Sayısı Ortalaması	19,6	7,6	7,2	3,6	18,35	8,33	6,88	3,17	18,23	9,13	7	3,76
Standart Sapma					7,55	4,31	7,13	4,05	7,74	3,93	8,26	4,25
Değişim katsayısı					41,14	51,74	103,63	127,76	42,46	43,04	118	113,03
Ham Puan Ortalaması	16,18	6	5,64	2,83	14,67	6,69	5,67	2,24	14,29	7,79	5,56	2,67
Ortalama Güçlük Düzeyi	0,49	0,38	0,18	0,18	0,46	0,42	0,18	0,16	0,46	0,46	0,17	0,19
Ortalama Ayırt Edicilik Düzeyi	0,41	0,6	0,54	0,65	0,4	0,46	0,53	0,57	0,41	0,43	0,57	0,57

TYT testleri (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) ve alt testlerin ortalama güçlük düzeylerine ilişkin değişim katsayıları incelendiğinde (Tablo 2) dönemler itibariyle hesaplanan değişim katsayıları yüksek sayılabilecek düzeydedir. Dönemler itibariyle bakıldığında kimya sorularının ortalama güçlük düzeylerinin biri birine yakın değerlerde olduğu görülmektedir.

Tablo 2. TYT Testleri ve Alt Testlerinin Ortalama Güçlük Düzeylerine İlişkin Değişim Katsayısı

Testler	Alt Testler	YKS 2018		YKS 2019		YKS 2020	
Türkçe (40 Soru)		0.49	0.49	0.46	0.46	0.46	0.46
Sosyal Bilimler (20 Soru)		0.38		0.42		0.46	
	Tarih (5 Soru)		0.49		0.45		0.36
	Coğrafya (5 Soru)		0.40		0.34		0.40
	Felsefe (5 Soru)		0.22		0.39		0.36
	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (5 Soru)		0.39		0.49		0.70
Temel Matematik (40 Soru)		0.18	0.18	0.18	0.18	0.17	0.17
Fen Bilimleri (20 Soru)		0.18		0.16		0.19	
	Fizik (7 Soru)		0.24		0.14		0.13
	Kimya (7 Soru)		0.17		0.19		0.20
	Biyoloji (6 Soru)		0.14		0.14		0.24
Ortalama		0.31	0.30	0.31	0.31	0.32	0.34
Standart Sapma		0.15	0.14	0.16	0.15	0.16	0.18
Değişim Katsayısı		50.06	46.38	51.46	47.32	50.58	52.77

2018 YKS dönemine ilişkin veri eksikliğinden dolayı doğru cevap sayısı ortalamasının değişim katsayısı hesaplanamamıştır (Tablo 3). 2019 YKS ve 2020 YKS dönemi AYT Matematik ve Fen Bilimleri testlerinin doğru cevap sayısı ortalamasına ilişkin değişim katsayıları yüksek bulunmuştur. Bu değerler aday öğrencilerin Matematik ve Fen Bilimleri testlerindeki doğru cevap sayısı ortalamasının heterojen bir yapıda olduğunu göstermektedir. Testlerin ortalama ayırt edicilik düzeylerinin yüksek sayılabilecek bir ayırt ediciliğe sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3. AYT Testine İlişkin Bazı Özellikler ve Doğru Cevap Sayısı Değişim Katsayısı

AYT Testine İlişkin Özellikler	YKS 2018		YKS 2019		YKS 2020	
	Matematik	Fen Bilimleri	Matematik	Fen Bilimleri	Matematik	Fen Bilimleri
Soru Sayısı	40	40	40	40	40	40
Doğru Cevap Sayısı Ortalaması	5.6	5.2	7.13	7.28	9.96	8.39
Standart Sapma			8.13	7.74	10.32	9.17
Değişim Katsayısı			114.02	106.31	103.61	109.29
Ham Puan Ortalaması			5.29	4.68	8.46	5.65
Ortalama Güçlük Düzeyi	0.14	0.13	0.18	0.18	0.25	0.21
Ortalama Ayırt Edicilik Düzeyi	0.56	0.59	0.57	0.52	0.64	0.58

AYT testleri ve alt testleri (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) arasında kimya testinin fizik testinden sonra en düşük ortalama güçlük düzeyinin olduğu görülmektedir (Tablo 4). Test ve alt testlerin ortalama güçlük düzeylerine bir bütün olarak bakıldığında YKS dönemleri itibarıyla önemli sayılabilecek bir farklılık bulunmamaktadır. YKS dönemleri itibarıyla ortalama güçlük düzeylerinin YKS 2018 dönemi alt testleri değişim katsayısı dışında diğer YKS dönemlerindeki test ve alt testlerin ortalama güçlük düzeylerinin homojen sayılabilecek değerlerdir.

Tablo 4. AYT Testleri ve Alt Testlerin Ortalama Güçlük Düzeylerine İlişkin Değişim Katsayısı

Test	Alt Test	Ortalama Güçlük Düzeyleri				
		YKS 2018		YKS 2019		YKS 2020
Matematik (40 Soru)		0.14	0.14	0.18	0.18	0.25
Fen Bilimleri (40 Soru)		0.13		0.18		0.21
	Fizik (14 Soru)		0.09		0.18	0.19
	Kimya (13 Soru)		0.12		0.15	0.21
	Biyoloji (13 Soru)		0.18		0.22	0.23
Ortalama		0.14	0.13	0.18	0.18	0.23
Standart Sapma		0.01	0.04	0.00	0.03	0.03
Değişim Katsayısı		5.24	28.49	0.00	15.74	12.30

Ortaöğretim kurumlarının son sınıfında öğrenim gören adayların TYT ve AYT testlerine ilişkin ham puan ortalamaları (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) incelendiğinde (Tablo 5) matematik, fizik, kimya ve biyoloji testlerinin ham puan ortalaması YKS dönemleri itibarıyla benzerlik göstermekle birlikte düşük sayılabilecek bir düzeydedir. Kimya ham puan ortalaması YKS 2018’de ikinci en düşük, YKS 2019’de birinci en düşük ve YKS 2020’de ise üçüncü en düşük düzeydedir. Bununla birlikte bütün testlerin değişim katsayıları oldukça yüksek bulunmuştur. Kimya ham puan ortalamasının YKS 2018 ve YKS 2020’de ikinci sırada ve YKS 2019 döneminde ise en yüksek değişim katsayısına sahip olduğu saptanmıştır.

Tablo 5. Ortaöğretim Kurumlarının Son Sınıfında Öğrenim Gören Adayların YKS Testlerinin Ham Puan Ortalamalarına İlişkin Değişim Katsayıları

Oturum	YKS 2018					YKS 2019			YKS 2020		
	Test	Soru Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Değişim Katsayısı	Ortalama	Standart Sapma	Değişim Katsayısı	Ortalama	Standart Sapma	Değişim Katsayısı
TYT	Türkçe	40	16.32	9.11	55.82	15.10	9.06	60.01	14.52	9.22	63.48
	Sosyal Bilimler	20	5.95	4.12	69.20	6.68	4.79	71.69	7.94	4.21	52.93
	Temel Matematik	40	6.00	8.30	138.52	6.08	7.74	127.32	6.08	8.92	146.70
	Fen Bilimleri	20	3.30	4.44	134.65	2.70	4.15	153.55	3.25	4.51	138.99
AYT	Matematik	40	4.36	7.69	176.45	5.27	8.50	161.34	8.02	10.70	133.51
	Fizik	14	0.62	2.25	364.24	1.24	2.71	218.97	1.34	3.07	228.56
	Kimya	13	1.34	2.83	211.60	1.19	2.70	227.23	1.75	3.49	199.66
	Biyoloji	13	1.85	2.83	153.14	1.50	2.74	182.10	1.54	2.92	190.16

Tüm adaylar açısından matematik, fizik, kimya ve biyoloji sorularının ham puan ortalamalarının (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) düşük olduğu söylenebilir (Tablo 6). Bütün testlerde değişim katsayısı yüksek sayılabilecek bir seviyede bulunmuştur. Kimya testi değişim katsayısı YKS 2018 ve YKS 2020 döneminde ikinci sırada, YKS 2019'da ise kimya test sorularına ilişkin ham puan ortalaması değişim katsayısı birinci sıradadır.

Tablo 6. YKS Sınavına Giren Tüm Adayların YKS Testlerinin Ham Puan Ortalamalarına İlişkin Değişim Katsayıları

Oturum	Test	YKS 2018				YKS 2019			YKS 2020		
		Soru Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Değişim Katsayısı	Ortalama	Standart Sapma	Değişim Katsayısı	Ortalama	Standart Sapma	Değişim Katsayısı
TYT	Türkçe	40	16.18	8.74	54.02	14.67	8.59	58.54	14.29	8.85	61.91
	Sosyal Bilimler	20	6.00	4.05	67.48	6.69	4.64	69.40	7.79	4.19	53.75
	Temel Matematik	40	5.64	7.94	140.66	5.67	7.36	129.76	5.56	8.39	151.01
	Fen Bilimleri	20	2.83	4.10	144.80	2.24	3.77	168.08	2.67	4.09	153.15
	Matematik	40	3.92	7.08	180.50	4.78	7.94	166.30	7.58	10.26	135.25
AYT	Fizik	14	0.47	1.99	426.34	1.03	2.45	236.75	1.08	2.77	256.19
	Kimya	13	1.11	2.54	229.22	0.96	2.43	252.23	1.42	3.19	225.14
	Biyoloji	13	1.67	2.59	155.12	1.30	2.50	192.22	1.31	2.69	205.58

Son sınıfta öğrenim gören öğrencilerin YKS dönemleri açısından ham puan ortalamaları (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) değişim katsayılarının yüksek olduğu saptanmıştır (Tablo 7). YKS dönemleri itibariyle değişim katsayısı değerlerinin benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Tablo 7. Ortaöğretim Kurumlarının Son Sınıfında Öğrenim Gören Öğrencilerin YKS Dönemlerine Göre TYT ve AYT Testlerinin Ham Puan Ortalamalarına İlişkin Değişim Katsayıları

Oturum	Test	YKS 2018			YKS 2019		YKS 2020	
		Soru Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma
TYT	Türkçe	40	16.32	9.11	15.10	9.06	14.52	9.22
	Sosyal Bilimler	20	5.95	4.12	6.68	4.79	7.94	4.21
	Temel Matematik	40	6.00	8.30	6.08	7.74	6.08	8.92
	Fen Bilimleri	20	3.30	4.44	2.70	4.15	3.25	4.51
	Matematik	40	4.36	7.69	5.27	8.50	8.02	10.70
AYT	Fizik	14	0.62	2.25	1.24	2.71	1.34	3.07
	Kimya	13	1.34	2.83	1.19	2.70	1.75	3.49
	Biyoloji	13	1.85	2.83	1.50	2.74	1.54	2.92
Ortalama			5.05		4.93		5.20	
Standart Sapma			5.41		5.04		4.82	
Değişim Katsayısı			107.02	57.00	102.20	53.51	92.59	52.26

YKS sınavına giren tüm adaylar açısından TYT ve AYT testlerinin ham puan ortalamalarına (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) ilişkin değişim katsayıları da (Tablo 8) dönemler itibariyle yüksek bulunmuştur.

Tablo 8. YKS Sınavına Giren Tüm Adayların YKS Dönemlerine Göre TYT ve AYT Testlerinin Ham Puan Ortalamalarına İlişkin Değişim Katsayıları

Oturum	Test	YKS 2018			YKS 2019		YKS 2020	
		Soru Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma	Ortalama	Standart Sapma
TYT	Türkçe	40	16.18	8.74	14.67	8.59	14.29	8.85
	Sosyal Bilimler	20	6.00	4.05	6.69	4.64	7.79	4.19
	Temel Matematik	40	5.64	7.94	5.67	7.36	5.56	8.39
	Fen Bilimleri	20	2.83	4.10	2.24	3.77	2.67	4.09
	Matematik	40	3.92	7.08	4.78	7.94	7.58	10.26
AYT	Fizik	14	0.47	1.99	1.03	2.45	1.08	2.77
	Kimya	13	1.11	2.54	0.96	2.43	1.42	3.19
	Biyoloji	13	1.67	2.59	1.30	2.50	1.31	2.69
Ortalama			4.84		4.65		4.87	
Standart Sapma			5.44		4.99		4.86	
Değişim Katsayısı			112.39		107.23		99.67	

4. Tartışma ve Sonuç

Yükseköğretimin bireyin hayatında olumlu yönde önemli şekillendirmelere imkân sağlamasından dolayı ortaöğretimden yükseköğretime geçiş sınavları yüksek düzeyde önemli bulunmaktadır. Türkiye’de öğrencilerin hayatlarında önemli bir dönüm noktası olan yükseköğretime geçiş sınavı merkezi bir şekilde uygulanmaktadır. ÖSYM tarafından yapılan yükseköğretime geçiş sınavı öğrenciler ve sınavın diğer kesimler üzerindeki etkisinin önemi nedeniyle her zaman dikkat çeken, çeşitli değişken ve parametreler açısından inceleme konusu yapılmıştır. Özellikle akademik açıdan diğer bir deyişle sınav kapsamındaki test alanları konusunda ve aday öğrencilerin test ve alt testlere ilişkin başarılarına ilişkin çalışmalar daha da önemli bulunmuş ve bu konuda bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmada da 2018, 2019 ve 2020 YKS sınav sonuçları (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) irdelenmeye ve sınav sonuçlarının değişim özelliği belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte kimya test sonuçları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada TYT’nin bütün testlerinde doğru cevap sayısı ortalaması bakımından yüksek bir heterojenlik görülmüştür. Bu sonuç YKS sınavına giren öğrencilerin TYT testlerinde doğru cevap sayısı ortalamasının homojen olmadığını ve dolayısıyla aday öğrencilerin doğru cevap sayılarının biri birinden oldukça farklı olduğunu ifade etmektedir. Temel Matematik ve Fen Bilimleri Testlerindeki öğrenci başarısının heterojenliği ise daha yüksek bulunmuştur. TYT testlerinin ham puan ortalamaları ve testlerin ortalama güçlük düzeyleri Temel Matematik ve Fen Bilimleri testlerindeki başarı düşüklüğünü açıklamaktadır. ÖSYM (2018; 2019; 2020) raporlarında yer alan TYT testlerinin ayırt edicilik düzeyleri YKS sınavının ölçme niteliğinin yüksekliğini dolayısıyla YKS sınavlarının ölçme başarısını göstermektedir. Nitekim ÖSYM (2020) değerlendirme raporunda ifade edildiği gibi ayırt edicilik düzeyinin 0.30 üzerinde olması yeterli bir düzey olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle bu ÖSYM’nin testlerdeki soruların ölçülmek istenen özelliği ölçme ve değerlendirme açısından başarısının yüksekliğini ve dolayısıyla ÖSYM soru hazırlama başarısı açısından önemli bir gösterge olarak ifade edilebilir.

Çalışmada YKS dönemleri itibarıyla TYT test ve alt testlerinin ortalama güçlük düzeylerine ilişkin değişim katsayısının yüksek olması sınav sonuçlarının ortalama güçlük özelliği açısından homojen bir yapısının olmadığını ifade etmektedir. TYT test ve alt testlerinde öğrencilerin başarılarının test türlerine göre oldukça farklılaştığı değişim katsayılarından görülmüştür. YKS Dönemleri açısından ortalama güçlük düzeyleri benzerlik göstermiştir. Bu sonuç YKS sınavına giren öğrencilerin başarılarında dönemler itibarıyla farklılık göstermediğine işaret etmektedir. Kimya testine ilişkin sonuçlar irdelendiğinde ortalama güçlük düzeylerinin düşük ve dolayısıyla aday öğrencilerin kimya test başarılarının düşük fakat YKS dönemleri açısından biri birine yakın değerlerde olduğu görülmektedir. Kimya test başarılarında da aday öğrencilerin farklı YKS dönemlerinde benzer başarıyı gösterdiği anlaşılmaktadır.

Çalışmada YKS Alan Yeterlik Testlerinin de bazı özellikleri (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) irdelenmiş ve AYT testlerinin doğru cevap sayısı ortalamasının değişimi incelenmiştir. YKS sınavının ilk uygulama yılında doğru cevap sayısı (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) ortalamasının izleyen iki yıla göre düşük olduğu saptanmıştır. Bu sınavın ilk kez uygulanmasından kaynaklanmış bir durum olarak düşünülmüştür. İzleyen YKS 2019 ve YKS 2020 dönemlerinde (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) doğru cevap sayısı ortalamasının önemli sayılabilecek bir artış gösterdiği görülmektedir.

Buna karşılık 2019 YKS ve 2020 YKS dönemi AYT Matematik ve Fen Bilimleri testlerinin doğru cevap sayısı ortalamasına ilişkin değişim katsayılarının yüksek olduğu ve bu sonucun aday öğrencilerin Matematik ve Fen Bilimleri testlerindeki doğru cevap sayısı ortalamasının biri birinden oldukça farklı değerlerde olduğunu göstermektedir. Aday öğrencilerin AYT Matematik ve Fen Bilimleri testlerindeki başarılarının homojen bir nitelikte olmadığı diğer bir ifadeyle sınav sonuçları itibarıyla öğrencilerin biri birinden ayrıran bir nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. AYT testlerinin ortalama ayırt edicilik düzeylerinin YKS dönemleri itibarıyla yüksek sayılabilecek bir ayırt ediciliğe sahip olması ÖSYM’nin soruları hazırlamadaki başarısını göstermektedir.

AYT test ve alt testlerin ortalama güçlük düzeyleri (ÖSYM, 2018; 2019; 2020) irdelendiğinde fizik ve kimya testlerinin ortalama güçlük düzeyinin diğer testlere göre daha düşük bulunmuştur. Kimya test soruları YKS 2018 ve YKS 2020 döneminde fizik test sorularına göre ortalama güçlük düzeyinin daha yüksek ve dolayısıyla aday öğrencilerin kimya test sorularındaki başarısının fizik test sorularındaki başarılarında göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 2019 YKS döneminde ortalama güçlük düzey en düşük olan test kimya testi olmuştur. Bu sınav döneminde aday öğrencilerin başarısının en düşük testin kimya test soruları olduğu görülmektedir. Dönemler itibariyle ortalama güçlük düzeylerin 2018 YKS dönemi alt testler dışındaki diğer dönemlerde test ve alt testlerin ortalama güçlük düzeyleri homojen bir yapıda bulunmuştur. Bu sonuç adayların dönemler itibariyle AYT test ve alt testlerindeki başarısının benzer bir yapıda olduğunu diğer bir deyişle dönemler itibariyle öğrencilerin başarılarından bir farklılaşmanın olmadığına işaret etmektedir.

YKS dönemleri itibariyle kimya soruları açısından bakıldığında ortalama güçlük düzeyinin YKS 2020 döneminde YKS 2018 ve YKS 2019 dönemine göre yüksektir. Test ve alt testlerin ortalama güçlük düzeylerine bir bütün olarak bakıldığında YKS dönemleri itibariyle önemli sayılabilecek bir farklılık bulunmamaktadır. YKS dönemleri itibariyle ortalama güçlük düzeyleri YKS 2018 dönemi alt testleri değişim katsayısı dışında diğer YKS dönemlerindeki test ve alt testlerin ortalama güçlük düzeylerinin homojen sayılabilecek düzeydedir.

Ortaöğretim kurumlarının son sınıfında öğrenim gören öğrencilerin TYT ve AYT testlerin ham puan ortalamalarındaki değişim yüksek bulunmuştur. Ancak matematik, fizik, kimya ve biyoloji testlerinin ham puan ortalamalarındaki değişim katsayısının belirgin yüksekliği bu testlerdeki başarının adaylar açısından çok farklılık gösterdiğini ifade etmektedir. Kimya test sorularının ham puan ortalamaları değerlendirildiğinde YKS 2018 ve YKS 2020 döneminde ikinci en düşük değer ve 2019 YKS döneminde ise bütün testler açısından en düşük ham puan ortalamasının kimya test sorularında olduğu saptanmıştır. Çalışmada hesaplanan değişim katsayılarının sonuçları ham puan ortalamasının sonuçları ile paralellik göstermektedir. TYT ve AYT testlerinin bütününde yüksek sayılabilecek bir heterojenlik olmakla birlikte kimya test soruları bakımından YKS 2019 döneminde ham puan ortalaması bakımından en yüksek değişim katsayısının kimya testinde bulunmuştur. Bununla birlikte YKS 2018 ve YKS 2020 döneminde de ikinci en yüksek değişim katsayısına kimya testi olduğu saptanmıştır. Bu değerler adayların diğer test türlerine göre başarılarının kimya testinde daha heterojen olduğunu ve dolayısıyla başarı düzeyleri açısından ayrışmanın olduğunu göstermektedir.

Tüm adaylar açısından ham puan ortalamalarının testlerdeki değişim katsayılarının ortaöğretim kurumlarının son sınıfında öğrenim görenlerle benzerlik göstermiştir. Tüm adayların sonuçları açısından da kimya test soruları ham puan ortalamalarının değişim katsayısının YKS 2018 dönemi ve YKS 2020 döneminde değişim katsayısı bakımından tüm testler içerisinde ikinci sırada yüksek bulunmuştur. Tüm adayların YKS 2019 döneminde ise kimya test sorularına ilişkin ham puan ortalaması değişim katsayısı ise tüm testler içerisinde birinci sırada yer almıştır. Ortaöğretim kurumlarının son sınıfında öğrenim gören öğrencilerin YKS dönemleri açısından testlerdeki ham puan değişim katsayıları yüksek bulunmuştur. YKS sınavına giren tüm adayların da YKS dönemleri itibariyle ham puan ortalamalarının değişimleri benzerlik göstermiştir. Her iki grubun YKS dönemleri temelinde testlerdeki başarılarının test türlerine göre yüksek düzeyde farklılık tespit edilmiştir. Bu sonuç test türlerindeki başarının oldukça heterojen olduğunu ifade etmektedir.

Bu çalışmanın amacı ve kapsamı itibariyle incelenmemiş olan bazı değişkenler bağlamında gelecekte bazı çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmalarda aday öğrencilerin demografik özellikleri, YKS'ye katılım sayısı, mezuniyet yılları ve okul türleri araştırma konusu yapılabilir.

Kaynaklar

1. Aktaş, Ö., & Aktaş, D. (2018). YÖK Atlas (2018) Verilerine Göre Tarih Bölümlerinin ve Tarih Öğretmenliği Programlarının Değerlendirilmesi. *Turkish History Education Journal*, 8(2), 476-498.

2. Aladağ, C., & Duran, Y. (2016). 2011-LYS Coğrafya Sorularının Madde Güçlüğü ve Kavram Yanılgısı Yönünden Analizi, *İlköğretim Online*, 15(4), 1425-1435.
3. Boduroğlu, E., & Alıcı, D. (2018). Yükseköğretime Geçiş Sınavının Sınıflama Tutarlılığının Farklı Yöntemlerle Elde Edilen Kesme Puanlarına Göre İncelenmesi. *Yükseköğretim Dergisi*, 8(2), 188-199.
4. Demirtaş, Z., & Kılıç, Y. (2016). Lise öğretmenlerinin örgütsel adalet ve iş doyumu algıları arasındaki ilişki düzeyleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (28), 259-267.
5. Dursun, A., & Aydın Parım, G. (2014). YGS 2013 matematik soruları ile ortaöğretim 9. sınıf matematik sınav sorularının Bloom Taksonomisine ve Öğretim Programına göre karşılaştırılması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 17-37.
6. Gürbüz Türk, O., & Kincal, R. Y. (2018). Türkiye'de yükseköğretime geçiş sürecinin analizi: gelişmeler, modeller ve uygulamalar. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 33-54.
7. Güzeller, C., & Kelecioğlu, H. (2006). Ortaöğretim Kurumları Öğrenci Seçme Sınavının Sınıflama Geçerliği Üzerine Bir Çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(30), 140-148.
8. Eşme, İ. (2014). Türkiye'de Yükseköğretime geçiş sistemi. *Yükseköğretim Dergisi*, 4(3), 148-157.
9. Keleş, T., & Karadeniz, M. H. (2015). 2006-2012 Yılları Arasında Yapılan ÖSS, YGS ve LYS Matematik ve Geometri Sorularının Bloom Taksonomisinin Bilişsel Süreç Boyutuna Göre İncelenmesi. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 6(3), 532-552.
10. Morgil, F. İ., Yılmaz, F., Seçken, N., Yılmaz, A., & Yücel, S. (1995). ÖSYM ve 1974-1994 yıllarında sorulan kimya sorularının değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(11), 15-19.
11. ÖSYM. (2018). 2018YKS Değerlendirme Raporu, *Değerlendirme Raporları Serisi No:9*, Ankara.
12. ÖSYM. (2019). 2019YKS Değerlendirme Raporu, *Değerlendirme Raporları Serisi No:15*, Ankara.
13. ÖSYM. (2020). 2020YKS Değerlendirme Raporu, *Değerlendirme Raporları Serisi No:17*, Ankara.
14. Özden, M. (2007). 2006 Öğrenci Seçme Sınavı (ÖSS) Kimya Sorularının Kapsam ve Düzey Yönünden Değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (9), 84-92.
15. Özmen, H. (2005). 1990-2005 ÖSS Sınavlarındaki Kimya Sorularının Konu Alanlarına ve Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, (21), 187 - 199.
16. Özsoy, O. (2004). *İstatistik*. Turhan Kitabevi, Ankara.
17. Şimşek, A., Solmaz, R., & Güleç, E. (2020). YÖK Atlas Verilerine Göre Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümlerinin Değerlendirilmesi: Ege Bölgesi Örneği. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 127-137.
18. Tamer Çetingül, P. İ., & Dülger, İ. (2006). ÖSS başarı durumunun il, bölge ve okul türlerine göre analizi. *Eğitim ve Bilim*, 31(142), 45-55.
19. Taşpınar Cengiz, D. T., & İhtiyaroğlu, F. (2012). 2006-2011 Yılları Arasında Üniversite Giriş Sınavındaki Sistem Değişikliklerinin Üniversiteye Öğrenci Yerleştirmedeki Etkisinin İllere Göre Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 319-336.
20. Tuncer, M. (2016). Pedagojik formasyon eğitimi sertifika programı öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının araştırılması. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5 (10), 101-115.
21. Yorulmaz, B. (2013). Üniversiteye giriş sıralaması ile lisans mezuniyet sıralamasında meydana gelen değişim. *Journal of International Social Research*, 6 (28), 469-490.

Erken Çocukluk Dönemi Bilimsel Süreç Becerilerine Yönelik Lisansüstü Çalışmaların İncelenmesi

Araştırmacı Özge Savaş¹, Dr. Öğretim Üyesi Perihan Tuğba Şeker¹

¹Uşak Üniversitesi

*Corresponding author: Özge SAVAŞ

Özet

Erken çocukluk dönemi yaşamın yapı taşı olarak görülmektedir. Bu dönemde çocuğa yönelik yapılan her türlü çalışma önem arz etmektedir. Söz konusu olgulardan birisi de bilimsel süreç becerilerine yönelik yapılan çalışmalardır. Erken çocukluk döneminde bilimsel süreç becerilerine yönelik yapılan her türlü çalışma bireyin ilerleyen yaşantısında olumlu dönütler olarak süreci etkilemektedir. Bu anlamda erken çocukluk döneminde yapılan her çalışma ciddi önem taşımaktadır. Bu araştırma; erken çocukluk dönemine yönelik son yıllarda yapılan lisansüstü çalışmaları kapsamaktadır. Araştırma, nitel desene sahip olmakla birlikte doküman analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Son yıllarda erken çocukluk döneminde bulunan çocuklara yönelik hazırlanan bilimsel süreç becerileri konulu çalışmalar incelenerek kod ve kategorilere yer verilmiştir. Veri toplama aracı olarak YÖKTEZ' den faydalanılmıştır. Taranan çalışmalar konu alanları, öğrenci- öğretmen açısından boyutları ve çalışmaların eğitim sürecine olan katkıları şeklinde kategoriler ve grafikler halinde sunulmuştur. Elde edilen bulgulardan hareketle son yıllarda erken çocukluk döneminde bulunan çocuklara yönelik bilimsel süreç becerileri konulu lisansüstü çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Güncel çalışmaların yeni öğretim metodları ile birlikte bütünleştirilerek eğitim sistemine yansıtılması sağlanmaktadır. Bu noktadan hareketle yapılan güncel çalışmalar daha çok drama, proje yaklaşımı, problem çözme becerisi, STEM ve robotik kodlama gibi konular ile bilimsel süreç becerilerinin bütünleştirilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: bilimsel süreç becerisi, erken çocukluk, okul öncesi

A Review of Graduate Studies on Early Childhood Scientific Process Skills

Abstract

Early childhood is seen as the building block of life. In this period, all kinds of work for the child are important. One of the aforementioned phenomena is the work done on scientific process skills. All kinds of studies on scientific process skills in early childhood affect the process as positive feedback in the future life of the individual. In this sense, every study carried out in early childhood is of great importance. This research; It covers postgraduate studies conducted in recent years for the early childhood period. Although the research has a qualitative pattern, it has been analyzed with the method of document analysis. In recent years, studies on scientific process skills prepared for children in early childhood have been examined, and codes and categories have been included. YÖKTEZ was used as a data collection tool. The scanned studies were categorized as subject areas, dimensions in terms of student-teacher and contributions to the education process and presented in graphics. Based on the findings obtained, it is seen that there are a limited number of postgraduate studies on scientific process skills for children in early childhood in recent years. The integration of current studies into the education system is ensured by integrating new teaching methods. From this point of view, current studies are mostly in the form of integration of science process skills with subjects such as drama, project approach, problem solving skills, STEM and robotic coding.

Keywords: scientific process skills, early childhood, preschool

1.Giriş

Yaşamın ilk yıllarında çocuklar bilinçli ya da tesadüfi yollarla birçok bilimsel deneyim kazanırlar. Erken çocukluk döneminde edinilen bu bilimsel deneyimler bazen mevcut eğitim programının içeriğinde sunulurken bazen de günlük yaşamın akışı içerisinde çocukların farkında olmadan; yaparak- yaşayarak öğrenmeleri yoluyla edinilmiştir (Kuru ve Akman, 2017).

Bilimsel deneyim edinmenin alternatif yolu olarak erken çocukluk döneminde çocuklarla yapılan fen etkinliklerinin de önemi oldukça yüksektir. Çocuklara farklı materyal, yöntem ve

tekniklerle sunulan kaliteli fen etkinlikleri, çocukları keşfederek öğrenmeye yönlendirmekte, araştırma yapmaya cesaretlendirmekte ve aynı zamanda çocukların etrafında olup biteni anlayarak sorgulayıcı bir kimlik kazanmalarına yardımcı olacaktır (Landry ve Foreman, 2001; Cho, Kim ve Choi, 2003; Ünal ve Akman, 2006; Trundle, Saçkes, Akerson, Weiland ve Fouad, 2015).

Hızla gelişmekte olan çağın ve teknolojinin gerekliliklerine bakıldığında bireylerin 21. yy da üretken, yaratıcı, bilgiyi sorgulayan, bilimsel okur-yazarlık becerilerine sahip; aynı zamanda değişime açık ve yenilikçi bireyler olmaları gerektiği görülmektedir. Bu sebeple yaşamın ilk yıllarından itibaren bilimsel düşünme becerisi çocuklara kazandırılmalıdır (Watters ve Diezmann, 1998; Kandemir ve Yılmaz, 2012). Çocuklara erken yaşlarda bilimsel düşünmeyi öğretebilmenin yolu bilimsel süreç becerilerini geliştirmekten geçmekte (NRC, 1996), bilimsel süreç becerilerini aktif kullanabilen çocukların da ilerleyen yaşantılarında bilimsel bilgiyi içselleştirmeleri aynı oranda kolaylaşmaktadır.

Bilimsel süreç becerileri adına araştırmacılar tarafından farklı açıklamalar kullanılmıştır (Mutlu, 2012). Bu açıklamalardan bazıları deneyimleyerek öğrenmenin temeline dayalı olarak bilgiyi yaşam boyu kalıcı hale getirme süreci (Hazır, 2006), bilime katkı sunmuş kişilerin bir eylem sürecinde barındıran, aktarımı yapılabilen ve kalıcı bilgi tecrübesi edinebilen davranış ve bilişsel beceriler (Dönmez ve Azizoglu, 2010), kişinin bilgiyi deneyimleyerek gerçek hayatına entegre edebilmesi olarak ifade edilmiştir (Özkan, 2015).

Meador (2003) ve Büyüktaşkapı (2010)'a göre bilimsel süreç becerileri hiyerarşik bir özelliğe sahiptir. Hiyerarşik sıralamalar bakıldığında temel bilimsel süreç becerilerinin alt boyutları olduğu görülmektedir. Bilimsel süreç becerilerinin alt boyutlarına bakıldığında çocuğun edinmesi gereken temel beceriler şu şekilde sıralanmaktadır; gözlem, sınıflama, tahmin etme, ölçme, verileri kaydetme ve iletişim kurma, sonuç çıkarma şeklindedir.

Eğitim alanında bilimsel süreç becerilerine yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında çoğu çalışmanın erken çocukluk eğitimi dışında farklı alanlarda yapıldığı görülmektedir (Kelepçe, 2021; Can, 2020; Yağlı, 2019; Akçay, 2018; Uysal, 2018).

Erken çocukluk eğitiminin bu denli önem kazandığı 21. yy'da ilgili alanda bilimsel süreç becerilerine yönelik çalışma sayısının oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir (Abanoz, 2020; Özoğlu, 2020; Üstündağ, 2019; Kale, 2019; Ünal, 2019; Öcal, 2018; Uludağ, 2017). Bu araştırmada son 5 yılda erken çocukluk dönemi bilimsel süreç becerilerine yönelik lisansüstü çalışmaların incelenmesi hedeflenmiştir. Söz konusu çalışmaların eğitim sürecine nasıl entegre edildiği saptanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda erken çocukluk dönemine yönelik bilimsel süreç becerileri konulu lisansüstü çalışmaların farklı çalışmalar ve tekniklerle ne kadar bütünleştirildiğini analiz etmek hedeflenmiştir. Bu doğrultuda bakıldığında bu çalışmanın güncel çalışmaların erken çocukluk döneminde bilimsel süreç becerilerine ayırdıkları payı görmek açısından ve gelecek çalışmalara ışık tutması yönünden önem taşıdığı düşünülmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

- Bilimsel süreç becerileri erken çocukluk döneminde ne kadar sıklıkla kullanılmaktadır?
- Erken çocukluk dönemi bilimsel süreç becerileri konulu çalışmalarda hangi beceriler üzerine yoğunlaşmaktadır?
- Bilimsel süreç becerileri alanında yapılan çalışmaların eğitim sürecine katkıları nasıldır?

2.Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel desene sahiptir. Nitel desen görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi veri toplama araçlarından faydalanılarak nitel sürecin gerçekçi bir şekilde izlendiği bir araştırma desenidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılarak erken çocukluk dönemi bilimsel süreç becerilerine yönelik son 5 yıla ait güncel lisansüstü çalışmalar incelenmiştir. Araştırma sorularından hareketle incelenen çalışmalar farklı açılardan analiz edilmiştir. Araştırmanın evreni eğitim alanında yapılan bilimsel süreç becerileri konulu çalışmalar iken; araştırmanın örneklemini erken çocukluk döneminde bilimsel süreç becerilerine yönelik yapılan lisansüstü çalışmalar oluşturmaktadır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın yöntemi ve örnekleminden hareketle veri toplama aracı olarak Ulusal Tez Merkezi'nden (YÖKTEZ) faydalanılmıştır. Son 5 yıla ait güncel çalışmaların doküman analizi yapılmıştır. Yayınlanan güncel çalışmaların erken çocuklukta hangi teknikler ve beceriler üzerine yoğunlaştığı saptanmaya çalışılmıştır.

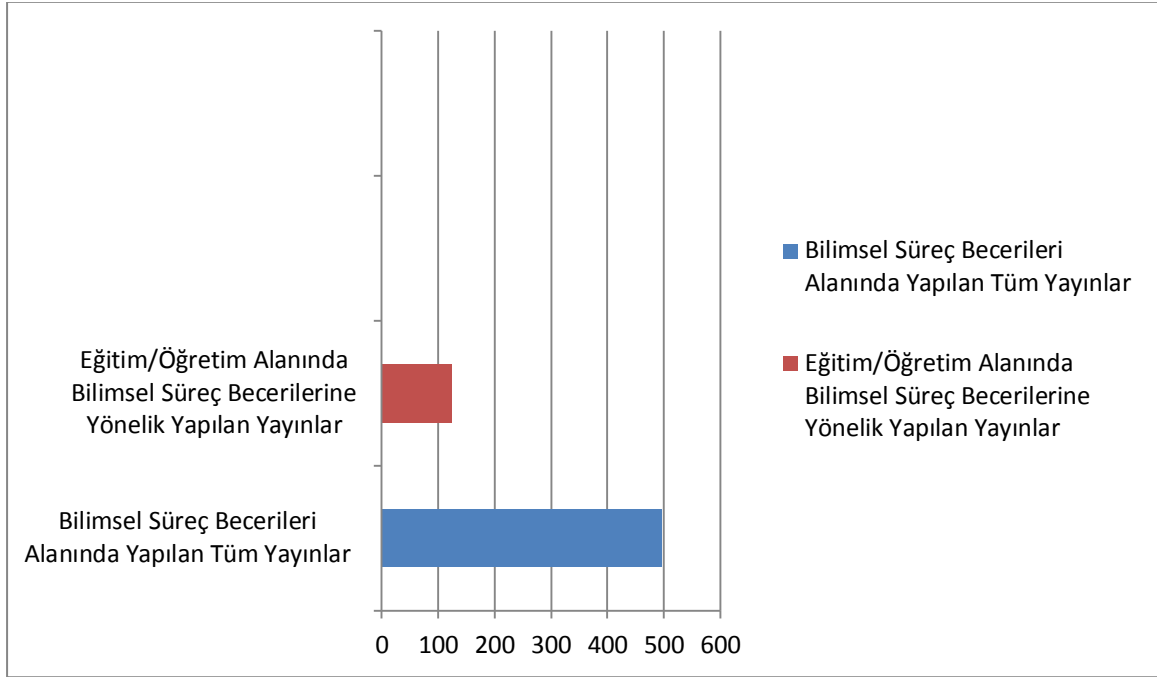
2.3. Verilerin Analizi

Araştırmaya dahil edilen güncel çalışmalar doküman analizi yöntemi ile taranmıştır. Taranan çalışmalardan elde edilen veriler farklı değişkenler açısından (öğretmen, çocuk, aile ve eğitim ortamı) analizleri yapılarak grafikler halinde sunulmuştur. Analiz sürecinde uzman görüşü alınarak çalışmaya son şekli verilmiştir.

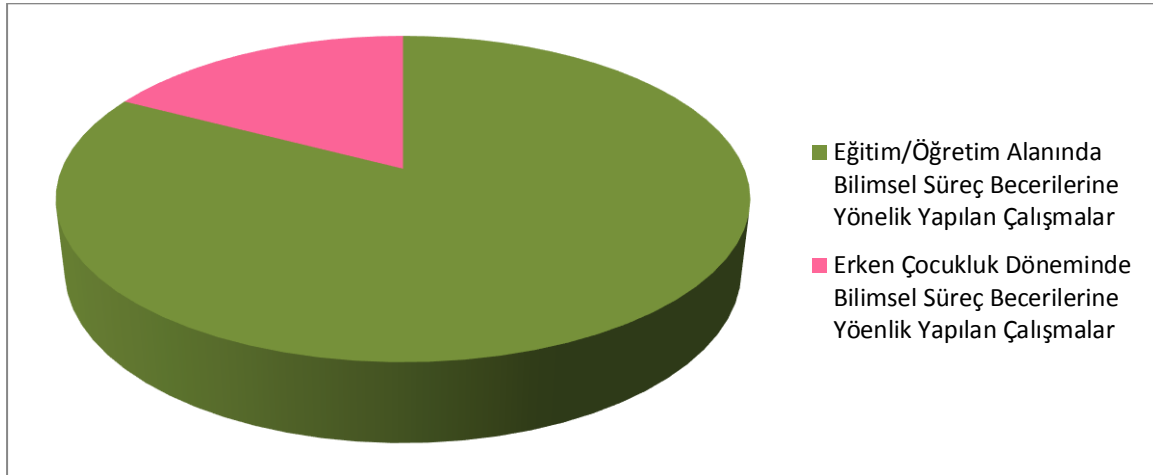
3.Bulgular

Bu çalışmada erken çocukluk dönemi bilimsel süreç becerilerine yönelik son beş yıla ait yayınlanan güncel lisansüstü çalışmalardan elde edilen verilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda alan yazın taranarak elde edilen bulgular doküman analizi yöntemine uygun olarak analiz edilmiştir. Ulaşılan veriler farklı açılardan ele alınarak araştırma soruları kapsamında grafikler halinde aşağıda sunulmuştur.

- İlk araştırma sorusu olan “ Bilimsel süreç becerileri erken çocukluk döneminde ne kadar sıklıkla kullanılmaktadır? ” sorusuna ait bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

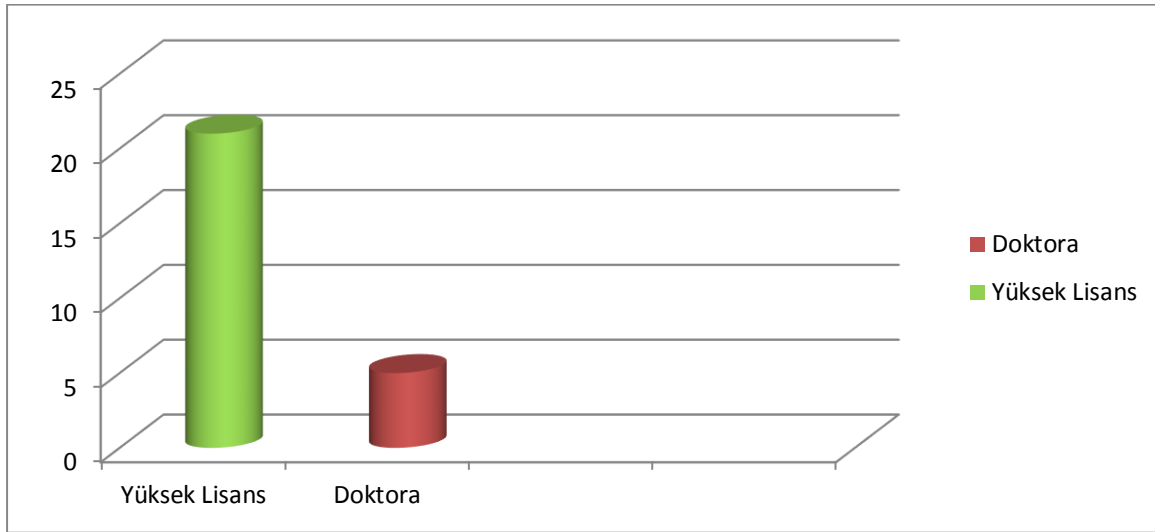
Tablo 1:Araştırmaya Dahil Edilen Son 5 Yıla Ait Lisansüstü Çalışmalar

Tablo 1’den hareketle son 5 yıla ait güncel çalışmalara bakıldığında bilimsel süreç becerileri alanında yapılan tüm lisansüstü yayınların sayısı 496 iken; eğitim- öğretim alanında bilimsel süreç becerilerine yönelik yapılan lisansüstü toplam 124 çalışma olduğu görülmektedir. Son 5 yılda genel yayın sayısına bakıldığında eğitim- öğretim alanında yapılan bilimsel süreç becerilerine yönelik lisansüstü yayın sayısının düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Araştırmaya Dahil Edilen Lisansüstü Çalışmaların Öğretim Kademelerine Göre Dağılımı

Tablo 2’den hareketle son 5 yıla ait güncel çalışmalara bakıldığında eğitim- öğretim alanında bilimsel süreç becerilerine yönelik yapılan lisansüstü çalışma sayısı 124 iken; söz konusu çalışmalardan erken çocukluk dönemine ait sadece 26 çalışma olduğu görülmektedir. Bu bulgudan hareketle erken çocukluk dönemi bilimsel süreç becerilerine son 5 yılda oldukça sınırlı sayıda yer verildiği görülmektedir. İlgili literatürün büyük çoğunluğunu farklı eğitim kademeleri (ilkokul, ortaokul, lise, üniversite) oluşturmaktadır.

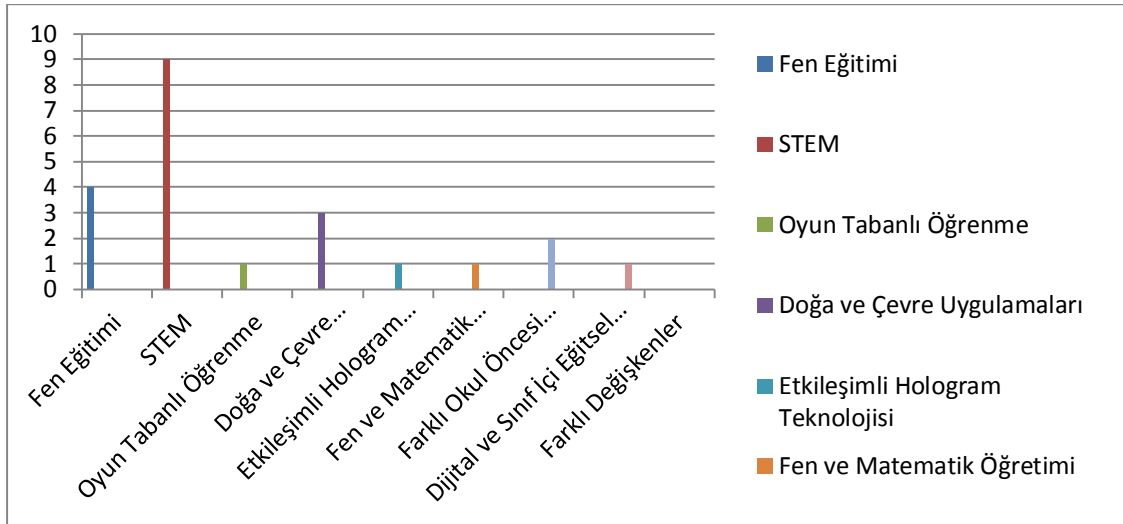
Tablo 3: Araştırmaya Dahil Edilen Erken Çocukluk Dönemi Lisansüstü Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

Tablo 3’den hareketle son 5 yıla ait güncel çalışmalara bakıldığında erken çocukluk alanında bilimsel süreç becerilerine yönelik yapılan lisansüstü çalışmalara bakıldığında yayınlanan 21 çalışmanın yüksek lisans çalışması olduğu, 5 çalışmanın ise doktora çalışması olduğu görülmektedir. Yapılan doküman analizinde erken çocukluk dönemi bilimsel süreç becerilerine yönelik son 5 yılda yayınlanan sanatta yeterlik ve tıpta uzmanlık çalışması bulunmadığı görülmektedir.

- İkinci araştırma sorusu olan “ Erken çocukluk dönemi bilimsel süreç becerileri konulu çalışmalarda hangi beceriler üzerine yoğunlaşmaktadır? ” sorusuna ait bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

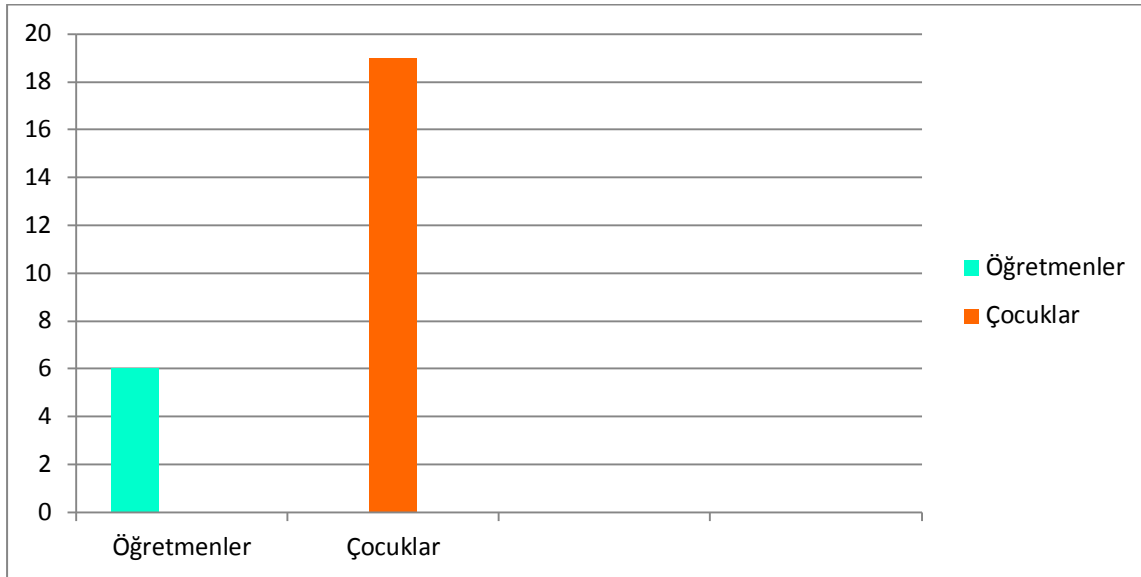
Tablo 4: Araştırmaya Dahil Edilen Erken Çocukluk Dönemi Lisansüstü Çalışmaların Konu Dağılımı

Tablo 4’den hareketle son 5 yıla ait güncel çalışmalara bakıldığında erken çocukluk alanında bilimsel süreç becerilerine yönelik yapılan lisansüstü çalışmalara bakıldığında STEM eğitimi üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bilimsel süreç becerileri ve STEM eğitiminin bütünleştirilmesine yönelik yayınlanan lisansüstü çalışma sayısı 9 iken, fen eğitimi ve bilimsel süreç becerilerinin bütünleştirilmesine yönelik toplamda 4 çalışma olduğu görülmektedir. Doğa ve çevre uygulamalarının bütünleştirilmesine yönelik 3 çalışma bulunurken; farklı okul öncesi yaklaşımlarına (montesori ve pyp) ilişkin 2 çalışma olduğu görülmektedir. Bununla beraber tabloya bakıldığında oyun tabanlı öğrenme, etkileşimli hologram teknolojisi, fen ve matematik öğretimi, dijital ve sınıf içi eğitsel oyunlar ve farklı değişkenlere ilişkin 1’er tane lisansüstü çalışma olduğu görülmektedir.

- Üçüncü ve son araştırma sorusu olan ‘‘ Bilimsel süreç becerileri alanında yapılan çalışmaların eğitim sürecine katkıları nasıldır? ‘’ sorusuna ait bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 5:Araştırmaya Dahil Edilen Çalışmaların Aile Katılımı, Öğretmenler ve Eğitim Ortamı Olarak Dağılımı

Tablo 5’den hareketle son 5 yıla ait güncel çalışmalara bakıldığında erken çocukluk alanında bilimsel süreç becerilerine yönelik yapılan lisansüstü çalışmalara bakıldığında araştırmacıların çocuklarla yapılan uygulama temelli çalışmalar üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Erken çocukluk dönemi bilimsel süreç becerileri konulu çocuklar ile yapılan uygulamalara bakıldığında 19 lisansüstü çalışma olduğu görülmektedir. Öğretmen ve öğretmen adaylarına yönelik ise toplamda 6 lisansüstü çalışma olduğu görülmektedir. İlgili alanda tarama çalışmalarının bulgularına göre aile katılımını ve eğitim ortamlarını konu alan güncel bir çalışma olmadığı görülmektedir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın verilerinden hareketle son 5 yıla ait bilimsel süreç becerileri konulu erken çocukluk dönemine yönelik yayınlanan çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir (n=26). Aynı zamanda yayınlanan güncel çalışmaların sadece yüksek lisans (n=21) ve doktora (n=6) çalışmalarından ibaret olduğu görülmektedir. Bilimsel süreç becerileri konusunun son yıllarda erken çocukluk döneminde farklı teknikler ile bütünleştirildiği göze çarpmakta; bu tekniklerin çoğunluğunu STEM uygulamaları (n=9) oluşturmaktadır (Alan, 2020; Atik; 2019; Kale, 2019; Ünal, 2019; Öcal, 2018). Bununla beraber bilimsel süreç becerileri çalışmalarının son 5 yılda yapılan lisansüstü çalışmalarda sadece 10 konu alanı ile sınırlı kaldığı göze çarpmaktadır. Bu sonuç doğrultusunda son 5 yılda yapılan bilimsel süreç becerileri konulu çalışmaların büyük bir çoğunluğunun STEM uygulamaları ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Taranan güncel çalışmalardan erken çocukluk dönemine yönelik 26 çalışmadan çocuklara yönelik yapılan uygulama temelli yayınların yoğunluğu oluşturduğu görülmekte (n=19); öğretmen ve öğretmen adaylarına yönelik yapılan lisansüstü çalışmaların ise kalan kısmı oluşturduğu görülmektedir (n=6). Bu anlamda güncel çalışmaların erken çocukluk döneminde bulunan çocuklara yönelik uygulama temelli çalışmalar olarak yoğunlaştığı görülmektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlardan hareketle erken çocukluk dönemi bilimsel süreç becerilerine yönelik güncel çalışmalara bakıldığında konu alanı dağılımının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırmacıların yapılacak olan yeni çalışmalarda farklı konu alanlarını da sürece entegre etmeleri önerilebilir. Son 5 yıla ait lisansüstü çalışmalara bakıldığında aile katılımı ve eğitim ortamlarına yönelik bir çalışma bulunmadığı görülmekte; söz konusu alanlara da yer verilerek bilimsel süreç becerileri ile bütünleştirilmeleri önerilebilir. İlgili çalışmaların erken çocukluk döneminde (özellikle okul öncesi dönemde) eğitim veren öğretmen veya araştırmacıların günlük eğitim akışında yer alan farklı etkinlikler ile

bilimsel süreç becerilerine yönelik yapılan çalışmaların bütünleştirilmesi önerilebilir. Araştırmacıların yeni yapılacak çalışmaların anlamlı çıktılarını görmeleri adına araştırma modellerinden nitel ve nicel modelin birlikte kullanımına yönelik çalışmalar yapmaları önerilebilir. Tüm bunlardan hareketle eğitim- öğretim sürecinde verilen bilimsel süreç becerilerine yönelik eğitimin kalitesini ve verimini artırmak adına öğretmenlere hizmet içi eğitimler veya seminerler verilmesi önerilebilir.

Kaynakça

1. Abanoz, T. (2020). STEM Yaklaşımına Uygun Fen Etkinliklerinin Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisinin İncelenmesi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
2. Akçay, S. (2018). Robotik Fetemm Uygulamalarının Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Akademik Başarı, Bilimsel Süreç Becerileri ve Motivasyon Üzerine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
3. Alan, Ü. (2020). Okul Öncesi Dönem Çocuklarına Yönelik Geliştirilen Stem Eğitimi Programının Etkililiğinin İncelenmesi, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
4. Atik, A. (2019). STEM Etkinliklerinin Bilimsel Süreç Becerileri Üzerine Etkisi: 5 Yaş Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Trabzon.
5. Azizoğlu, N., & Dönmez, F. (2010). Meslek Liselerindeki Öğrencilerin Bilimsel Süreç Beceri Düzeylerinin İncelenmesi: Balıkesir Örneği. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen Ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 4(2), 79-109.
6. Büyüktaşkapı, S. (2010). 6 Yaş Çocuklarının Bilimsel Süreç Becerilerini Geliştirmeye Yönelik Yapılandırmacı Yaklaşımına Dayalı Bir Bilim Öğretim Programı Önerisi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
7. Can, K. (2020). İlkokul Fen Bilimleri Öğretim Programı, Ders Kitabı ve Öğrenci Kazanımlarının Bilimsel Süreç Becerileri Bakımından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya.
8. Cho, H. S., Kim, J., & Choi, D. H. (2003). Early Childhood Teachers' Attitudes Toward Science Teaching: A Scale Validation Study. *Educational Research Quarterly*, 27(2), 33.
9. Hazır, A. (2006). İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Bilimsel Süreç Becerilerini Edinebilme Düzeyleri, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
10. Kale, S. (2019). STEM Uygulamalarının Okul Öncesi Öğretmenlerin Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.
11. Kandemir, E. M., & Yılmaz, H. (2012). Öğretmenlerin Üst Düzey Bilimsel Süreç Becerilerini Anlama Düzeylerinin Belirlenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(5), 1-28.
12. Keleş, O. (2021). Fen Bilimleri Dersinde Zihin Haritası Kullanımının 4. Sınıf Öğrencilerinin Başarılarına, Bilimsel Süreç Becerilerine, Tutumlarına ve Bilişsel Yüklerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
13. Kuru, N., Ve Akman, B. (2017). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Bilimsel Süreç Becerilerinin Öğretmen ve Çocuk Değişkenleri Açısından İncelenmesi. *Eğitim Ve Bilim*, 42(190).
14. Landry, C. Ve Foreman, G. (2001). Research On Early Science Education. C. Seefeldt (Ed.), *The Early Childhood Curriculum: Current Findings In Theory And Practice* İçinde (S. 133-158). New York: Teachers College Pres.
15. Meador, K. S. (2003). Thinking Creatively About Science Suggestions For Primary Teacher. *Gifted Child Today*, 26(1), 25-29.
16. Mutlu, S. (2012). Bilimsel Süreç Becerileri Odaklı Fen ve Teknoloji Eğitiminin İlköğretim Öğrencilerinin Bilimsel Süreç Becerileri, Motivasyon, Tutum ve Başarı Üzerine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Edirne.
17. National Research Council. (1996). *National Science Education Standards*. National Academies Press.
18. Öcal, S. (2018). Okul Öncesi Eğitime Devam Eden 60-66 Ay Çocuklarına Yönelik Geliştirilen STEM Programının Çocukların Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

19. Özkan, B. (2015). 60-72 Aylık Çocuklar İçin Bilimsel Süreç Becerileri Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Beyin Temelli Öğrenmeye Dayanan Fen Programının Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
20. Özoğlu, M. Z. (2020). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Fen Etkinliklerine İlişkin Yeterlilikleri İle 60- 72 Ay Çocukların Temel Bilimsel Süreç Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Okan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
21. Trundle, K. C., Saçkes, M., Akerson, V. L., & Weiland, I. Fouad., KE (2015). Research İn Early Childhood Science Education.
22. Uludağ, G. (2017). Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Fen Eğitiminde Kullanılmasının Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisi, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
23. Uysal, E. (2018). Tasarım Temelli Fetemm (Fen, Teknoloji, Matematik ve Mühendislik) Etkinliklerinin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Bilgi Düzeylerine, Bilimsel Süreç Becerilerine ve Tutumlarına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
24. Ünal, M., Akman, B., & Akman, B. (2006). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Fen Eğitimine Karşı Gösterdikleri Tutumlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(30), 251-257.
25. Ünal, M. (2019). 4-6 Yaş Okul Öncesi Çocuklarına Etkinlik Temelli STEM Eğitiminin Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
26. Üstündağ, K. (2019). Montessori Yönteminin Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
27. Watters, J. J., & Diezmann, C. M. (1998). "This Is Nothing Like School": Discourse And The Social Environment As Key Components İn Learning Science. *Early Child Development And Care*, 140(1), 73-84.
28. Yağlı, M. B. (2019), Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Bilimsel Epistemolojik İnançlarının, Bilimsel Süreç Becerilerinin ve Göl Ekosistemi Anlama Düzeylerinin Eymir Gölü Eğitim Programı Aracılığıyla Geliştirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
29. Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Mimarlık Eğitiminde Tersyüz Sınıf İle Geleneksel Ders Modellerinin Öğrenme Çıktılarına Etkilerinin Karşılaştırılması

Dr. Öğretim Üyesi Gürkan Özenen

Doğuş Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi

**Corresponding author: Gürkan Özenen*

Özet

Tersyüz sınıf modeli, öğrencinin dersten önce evde çalışması ve bilgi hedeflerinin evde kazanılması ile sonrasında sınıfta bu bilginin pekiştirilmesini hedef alan bir eğitim modelidir. Geleneksel mimarlık eğitimi derslerinde öğrenciler çoğunlukla derslikte toplanırlar ve öğretim üyelerinin anlattıkları teorik dersleri dinlerler, not alırlar ve bazı ev ödevlerini yaptıktan sonra evde çalışırlar. Mimarlık fakültelerinin öğrenme çıktıları incelendiğinde ise öğrencilerin kendi kendilerine mimari çizimleri yapabilmeleri bunların arasında yer almaktadır. Fakat bu teorik dersleri geleneksel sınıf ortamında alan öğrenciler ders süresi boyunca çizim ile ilgili ne gibi inceliklere dikkat etmelerini öğrenmeleri yerine çizimin nasıl yapılacağını öğrenirler fakat bilgi hedeflerini beceriye dönüştürebilme sürelerini harcamış olurlar. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, geleneksel öğrenme ve tersyüz sınıf ile öğrenme modellerinin karşılaştırılması amacıyla, 4. sınıf mimarlık öğrencilerine verilen iki dönemlik olan 'Mimari Proje' dersinin eğitiminde aynı dersin A sınıfı için geleneksel olarak ve B sınıfı için tersyüz sınıf modeli kullanarak öğrenmeye katkısını incelemektir. İkinci dönemde ise her iki sınıfa verilen eğitim modeli değiştirilecektir. Bu çalışmada şekilde tersyüz eğitim modeliyle ve geleneksel modelle yapılan eğitimin öğrenmeye katkısı incelenmiştir. Çalışmanın bulgularında, ders çıktılarının sayısal bir değerlendirmesi olan öğrencilerin genel not ortalamaları (GANO) ve sayısal olmayan bir değerlendirme olan öğrenci ders değerlendirme anketleri sonuçları karşılaştırılmıştır. Bulgular değerlendirildiğinde tüm öğrenciler genelinde ters yüz eğitim modelinin geleneksel öğrenmeyle karşılaştırıldığında daha başarılı olduğu saptanmıştır. Bu çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde farklı öğrenme yöntemlerinin kullanılmasının öğrencilerdeki ders çıktı sonuçlarını ve öğrenme kazanımlarını etkilediği gözlenmiştir. Sonuç olarak, farklı öğrenme yöntemlerinin kullanılmasının ve yeni yöntemlerle yapılacak olan çalışmaların artırılmasının, eğitime katkısı olacağı ileri sürülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ters yüz edilmiş sınıf, Mimarlık eğitimi, Eğitim modeli

Genel Bilgiler

1.1. Tersyüz Eğitim Modeli

Tersyüz sınıf modeli, öğrencinin dersten önce evde çalışması ve bilgi hedeflerinin evde kazanılması ile sonrasında sınıfta bu bilginin pekiştirilmesini hedef alan bir eğitim modelidir. Bu eğitim modelinde öğretim üyesi ilk derste soruların niteliğine göre öğrencileri gruplandırmaktadır. Öğrenciler grup çalışması yaparak bu soruların cevaplarını araştırırlar (Tomory ve Watson, 2015).

Öğretim üyesi grupları dolaşarak öğrencilere yardımcı olmaya çalışmaktadır. Öğretim üyesi, sonraki derste öğrencilerin cevaplandıramadıkları soruları, yine soru-cevap yaparak öğrencilerin öğrenmelerini sağlamaktadır (Ghufron ve Nurdianingsih 2019).

Öğretim üyesi, öğrencilerin konuyu öğrenip öğrenmediklerini saptamak için sorular sorarak ve gereksinim olduğunda pratik uygulamalar yaptırarak yeni grup çalışmalarını yaptırabilmektedir.

1.2. Geleneksel Mimarlık Eğitimi

Tersyüz sınıf öğrenme modelinde öğrenciler, evde internet üzerinden online olacak şekilde veya basılmış olarak ders içeriğini dersten önce edinirler. Geleneksel mimarlık eğitimi derslerinde öğrenciler çoğunlukla derslikte toplanırlar ve öğretim üyelerinin anlattıkları teorik dersleri dinlerler, not alırlar ve bazı ev ödevlerini yaptıktan sonra evde çalışırlar (Gilboy ve ark, 2015; O'Flaherty ve Phillips, 2015).

Mimarlık fakültelerinin öğrenme çıktıları incelendiğinde ise öğrencilerin kendi kendilerine mimari çizimleri yapabilmeleri bunların arasında yer almaktadır. Fakat bu teorik dersleri geleneksel sınıf ortamında

alan öğrenciler ders süresi boyunca çizim ile ilgili ne gibi inceliklere dikkat etmelerini öğrenmeleri yerine çizimin nasıl yapılacağını öğrenirler fakat bilgi hedeflerini beceriye dönüştürebilme sürelerini harcamış olurlar (Ping ve ark, 2019; Shih ve ark, 2019). Evde öncesinde bu bilgi hedeflerini kavrayarak sınıfa gelen öğrenciler ise ana fikre sahip ders saatinde bilgi hedefine vakit ayırmak yerine beceri ve tutuma ayrılacak vakit artmakta olup mimari fakültenin öğrenme çıktılarına daha çok yaklaşılmış olmaktadır (Låg ve Sæle 2019).

Bu iki yöntemin eğitim alanında karşılaştırıldığı birçok çalışma bulunmakla birlikte mimarlık ve iç mimarlık eğitimlerinde kullanıldıkları az sayıda çalışma olduğu gözlenmiştir.

2. Amaç

Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, mimarlık ve iç mimarlık eğitiminde geleneksel öğrenme ve tersyüz sınıf ile öğrenme modellerinin karşılaştırılmasıdır. Bu amaçla, 4. sınıf mimarlık ve iç mimarlık öğrencilerine verilen iki dönemlik olan ‘Mimari Proje’ dersinin eğitiminde aynı dersin A sınıfı için geleneksel olarak ve B sınıfı için tersyüz sınıf modeli kullanarak öğrenmeye katkısı değerlendirildi ve karşılaştırıldı.

İkinci dönemde ise her iki sınıfa verilen eğitim modeli yer değiştirildi. Bu çalışmada şekilde tersyüz eğitim modeliyle ve geleneksel modelle yapılan eğitimin öğrenmeye katkısı incelendi.

3. Gereç ve Yöntem

3.1. Örneklem

Bu çalışmada hali hazırda verilen zorunlu mimarlık dersleri ve bu dersi alan öğrenciler çalışma kapsamına alındı. Öğrencilere ders öncesinde geleneksel mimarlık eğitimi ve tersyüz sınıf eğitimi yöntemleri detaylı olarak anlatıldı. Çalışmaya katılmak isteyen öğrencilere gönüllü onam formu belgesi imzalatıldı. Çalışmaya katılmak istemeyen öğrenciler kapsam dışı bırakıldı ve diğer öğretim üyesinin aynı isim ve kodlu dersi almaları istenildi.

3.2. Çalışma Tasarımı

4. sınıf mimarlık ve iç mimarlık öğrencilerine verilen iki dönemlik olan proje dersinin eğitiminde aynı dersin A grubu için geleneksel olarak ve B grubu için tersyüz sınıf modeli kullanarak öğrenmeye katkısı incelendi. A grubunda 21 öğrenci ve B grubunda 21 öğrenci olacak şekilde sınıf iki ayrı gruba bölündü. Bu şekilde tersyüz eğitim modeliyle ve geleneksel modelle yapılan eğitimin öğrenmeye katkısı incelendi.

3.3. İstatistiksel Değerlendirme

Çalışmada tüm öğrencilerin yıl sonu genel not ortalamaları (GANO) incelendi ve karşılaştırıldı. Çalışmadan elde edilen veriler SPSS 20.0 istatistik programı ile analiz edildi. Gruplar arası farklılıkların saptanmasında *t-testi* kullanıldı. Bulguların anlamlılık düzeyleri değerlendirilmesinde p değerinin 0,05’den düşük olup olmadığı kriter olarak alındı.

Ayrıca öğrencilere yıl sonu ders memnuniyet anketleri yapıldı. Bu anketlere verilen cevaplardaki memnuniyet oranları kaydedildi. Memnuniyet anketine verilen cevapların verileri yüzdelik değerleri olarak hesaplandı.

4. Bulgular

4.1. Genel Not Ortalamaları Bulguları

Çalışmanın bulgularında, ders çıktılarının sayısal bir değerlendirmesi olan öğrencilerin genel not ortalamaları ve sayısal olmayan bir değerlendirme olan öğrenci ders değerlendirme anketleri sonuçları karşılaştırıldı.

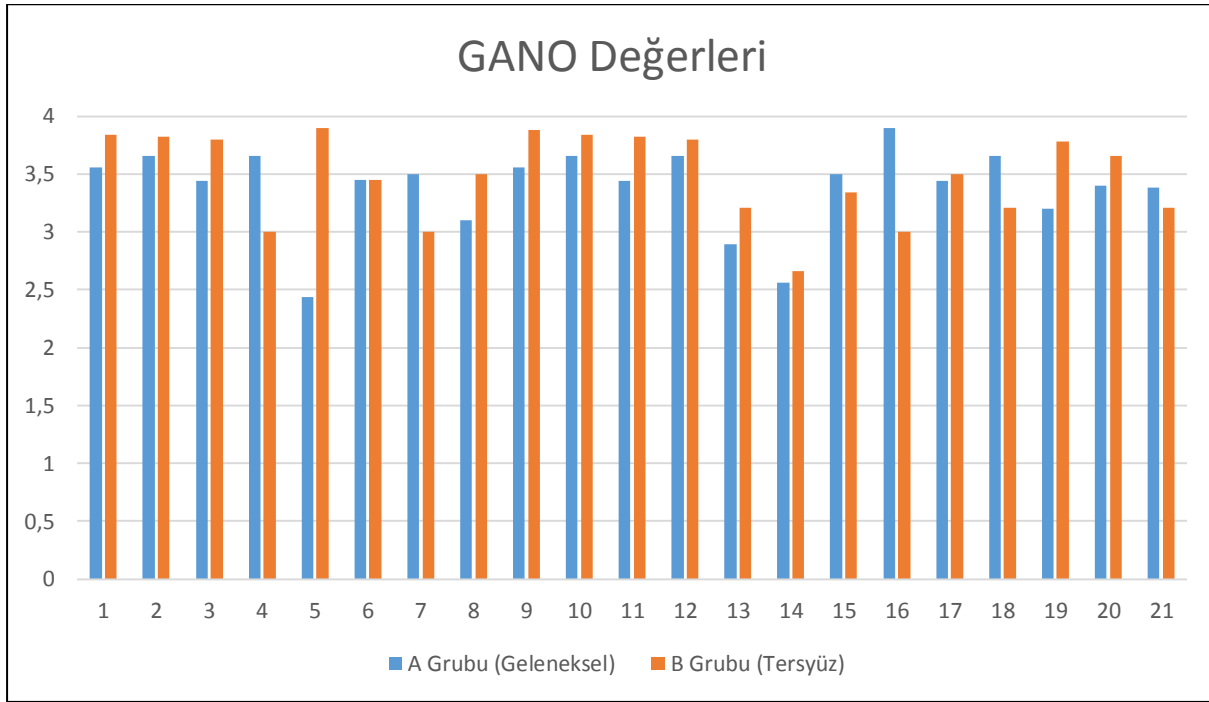
Bulgular değerlendirildiğinde tüm öğrenciler genelinde ters yüz eğitim modelinin geleneksel öğrenmeyle karşılaştırıldığında GANO sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı olacak şekilde daha başarılı olduğu saptandı.

Geleneksel eğitim modeli ile ders yapan öğrencilerin GANO değeri ortalamasının 4’lük sistemde 4 üzerinden 3,38 olduğu, tersyüz sınıf modeli ile ders yapan öğrencilerin ise GANO değerinin yine 4 üzerinden 3,48 olduğu kaydedildi. Aradaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptandı ($p=0,04$)

GANO sonuçlarına göre geleneksel eğitim modeli olan A grubu öğrenciler ile tersyüz sınıf modeli olan B grubu öğrencilerin almış olduğu GANO Değerleri Grafik 1’de gösterilmektedir.

Bu GANO değerlerine ait ortalama ve istatistiksel incelemeler ise Tablo 1’de verilmektedir.

Grafik 1: A ve B grubu öğrencilerin aldıkları GANO değerleri

Tablo 1: A ve B grubu öğrencilerin aldıkları GANO değerlerinin ortalaması ve istatistiksel olarak karşılaştırılması

GANO; 4’lü sistem (100’lü sistemde 4=100)	Geleneksel Model GANO ortalamaları (n=21)	Tersyüz Sınıf Modeli GANO ortalamaları (n=21)	p değeri
	3,38*	3,48	0,04

*p<0,05

4.2. Memnuniyet Anketi Bulguları

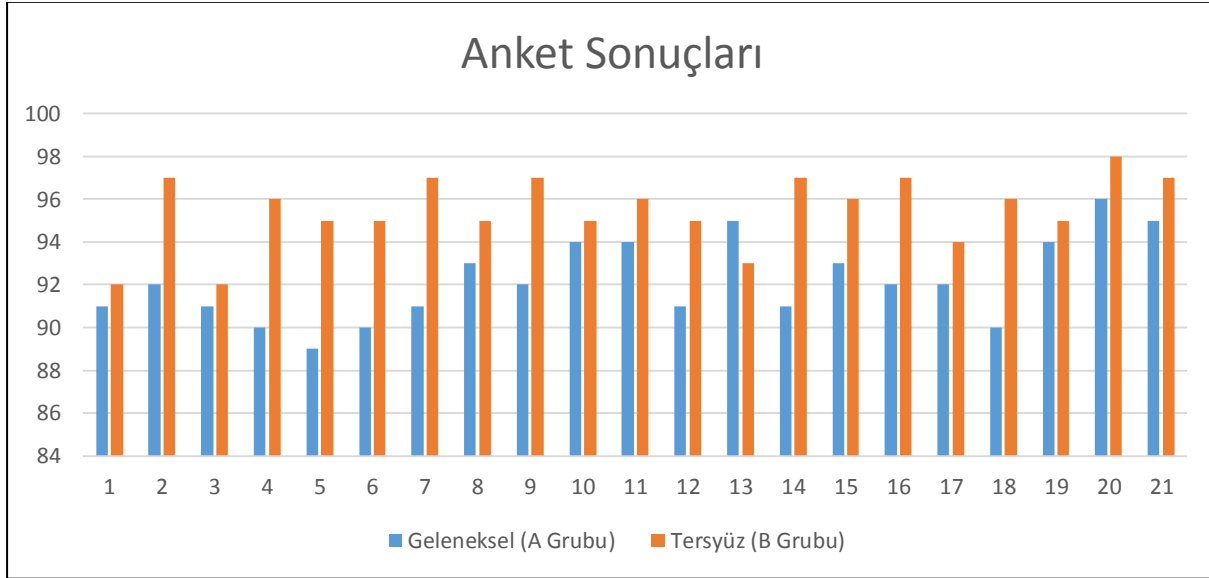
Geleneksel eğitim modeli ile ders yapan öğrencilerin ders memnuniyet anketine verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde bu ders modeliyle eğitim alan 21 öğrencideki memnuniyetin %92,19 olduğu saptandı.

Tersyüz eğitim modeli ile ders yapan öğrencilerin ders memnuniyet anketine verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde ise bu ders modeliyle eğitim alan 21 öğrencideki memnuniyetin %95,47 olduğu saptandı.

Tüm öğrencilerin yıl sonu ders memnuniyet anketlerine verdikleri cevaplar karşılaştırıldığında ise tüm öğrencilerin ters yüz eğitim modeli ile yapılan eğitimden geleneksel öğrenmeye göre yapılan eğitime göre daha memnun oldukları görüldü.

Öğrenci ders memnuniyeti anket sonuçlarına göre geleneksel eğitim modeli olan A grubu öğrenciler ile tersyüz sınıf modeli olan B grubu öğrencilerin ders memnuniyetlerinin yüzde ortalama değerleri Grafik 2’de gösterilmektedir.

Bu memnuniyet anketi değerlerine ait ortalamalar ise Tablo 2’de verilmektedir.

Grafik 2: A ve B grubu öğrencilerin ders memnuniyeti anket sonuçları**Tablo 2:** A ve B grubu öğrencilerin ders memnuniyeti anket sonuçlarının yüzdelерinin ortalamaları

Geleneksel Model Memnuniyet Yüzdelерinin Ortalaması (n=21)	Tersyüz Sınıf Modeli Memnuniyet Yüzdelерinin Ortalaması (n=21)
92,19	95,47

5. Tartışma

Tersyüz eğitim modelinin, geleneksel modele göre avantajlarının olduğu bilinmektedir. Eğitiminin ders saati içerisinde uygulama yapmak istediği kısımlara ayırabileceği vakit, öğrencilerin ise ders öncesinde hazırlanmalarıyla dersteki hazır bulunuşluklarının sağlanması ve böylelikle ders saatleri sınırlarında uygulama yapıldığı süreçlerin artması bu avantajların başında sayılabilmektedir (Torun ve Dargut, 2015).

Öğrencilerin ders saatleri içerisinde yapılan uygulamalardaki öğrenme materyallerini takip etme hızları da bu bağlamda artmaktadır (Hayırsever ve Orhan, 2018).

Bu çalışmanın anket sonuçları değerlendirildiğinde de yapılan araştırmalar ile uyumlu olacak şekilde öğrencilerin ders içi faaliyetlere ayırdıkları sürenin tersyüz öğrenme modeli ile arttığı saptanmıştır.

Tersyüz öğrenme modelinde, eğitiminin öğrencileri daha fazla süre gözlemleme ve öğrenci aktivitelerine katılımın daha fazla olduğu ileri sürülmüştür (Bergman ve Sams, 2012). Bu eğitim yönteminde öğrencilerin ders saatleri dahilinde ve ev çalışma saatlerinde etkileşimli öğrenme sağladıkları ve böylelikle sınıf içi ders saatlerinde derse aktif katılım sağlayabildikleri saptanmıştır (Çelik ve Yumuşak, 2021).

Mevcut çalışmada da bu sonuçlarla uyumlu olacak şekilde tersyüz eğitim modeline katılım gösteren öğrenciler sınıf içi aktivitelere katılımlarının arttığını ve derse aktif katılım sağladıklarını bildirmişlerdir.

6. Sonuç

Bu çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde, geleneksel yöntem ile tersyüz öğrenme yöntemleri karşılaştırıldığında, tersyüz öğrenmenin öğrencilerin öğrenmesini olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir. Farklı öğrenme yöntemlerinin kullanılmasının öğrencilerdeki ders çıktı sonuçlarını ve öğrenme kazanımlarını etkilediği gözlenmiştir.

Sonuç olarak, farklı öğrenme yöntemlerinin kullanılmasının ve bu yöntemlerle yapılacak olan çalışmaların artırılmasının eğitime katkısı olacağı ileri sürülebilmektedir.

7.Kaynaklar

1. GILBOY, M. B., HEINERICH, S. ve PAZZAGLIA, G. (2015). Enhancing student engagement using the flipped classroom. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 47 (1), 109-114.
2. HAYIRSEVER, F. ve ORHAN, A. (2018). Ters yüz edilmiş öğrenme modelinin kuramsal analizi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 572-596.
3. O'FLAHERTY, J., ve PHILLIPS, C. (2015). The use of flipped classrooms in higher education: A scoping review. *Internet and Higher Education*, 25, 85-95.
4. TOMORY, A. ve WATSON, S. L. (2015). Flipped classrooms for advanced science courses. *Journal of Science Education and Technology*, 24(6), 875-887.
5. TORUN, F. ve DARGUT, T. (2015). Mobil öğrenme ortamlarında ters yüz sınıf modelinin gerçekleştirilebilirliği üzerine bir öneri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 20-29.
6. GHUFRON, M. A. ve NURDIANINGSIH, F. (2019). Flipped teaching with CALL in EFL writing class: How does it work and affect learner autonomy?. *European Journal of Educational Research*, 8(4), 983-997. doi:10.12973/eu-jer.8.4.983
7. LÅG, T. VE SÆLE, R. G. (2019). Does the flipped classroom improve student learning and satisfaction? A systematic review and meta-analysis. *AERA Open*, 5(3), 1-17. doi:10.1177/2332858419870489, 233285841987048
8. PING, R. L. S., VEREZUB, E., BADIOZAMAN, I. F. ve CHEN, W. S. (2019). Tracing EFL students' flipped classroom journey in a writing class: Lessons from Malaysia. *Innovations in Education and Teaching International*, 57(3), 305-316. doi:10.1080/14703297.2019.1574597
9. SHIH, H. J. ve HUANG, S. C. (2019). College students' metacognitive strategy use in an EFL flipped classroom. *Computer Assisted Language Learning*, 1-30. doi:10.1080/09588221.2019.1590420
10. BERGMANN, J., SAMS, A. (2012). *Flip your classroom: reach every student in every class every day*. Washington, DC: Internal Society for Technology in Education.
11. ÇELİK, T. I., & YUMUŞAK, G. (2021). Tersyüz edilmiş sınıf modelinin erişim düzeyine etkisi ve öğrenci görüşleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 53(53), 379-398.

Oral Presentation / Sözlü Sunum**Ortaokul Öğrencilerinin Mendel Genetiği Kavramlarının Öğrenilmesine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi****Araştırmacı Sefa Merve Kılıçaslan¹, Prof.Dr. Mehmet Yılmaz², Öğr. Gör. Dr. Ferhat Karakaya³**¹Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Eğitimi²Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Biyoloji Eğitimi³Yozgat Üniversitesi**Özet**

Günümüzde teknolojiye gelişmeler ülkelerin fen bilimlerindeki yeterlilikleriyle doğru orantılıdır. Fen bilimlerinde başarıları yüksek olan ülkeler gelişen teknolojiye de yükselen ivme göstermektedir. Bu yüzden ülkelerin eğitim politikasında fen eğitimi önemli bir yer almaktadır. Kapsamı itibarıyla fen eğitiminde oldukça önemli konulardan birisi de genetik konusudur. Ortaokul 8. Sınıf fen bilimleri dersinde yer alan Mendel genetiği konusu, yapılan çalışmalara bakıldığında öğrenen için soyut ve yeni kavramlar içerdiğinden dolayı biyolojinin öğrenilmesi zor konularından birisidir. Alın yazına bakıldığında genetik konusunda öğrenmede ve öğretmede zorluklar yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle ortaokul 8. sınıf fen bilimleri dersi “DNA ve Genetik Kod” ünitesinde yer alan kazanımlardan yola çıkılarak Mendel genetiği kavramlarının öğrenilme durumuna yönelik öğrenci görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Araştırmanın katılımcıları ortaöğretim 8. Sınıfta öğrenim gören 70 öğrenciden oluşmaktadır. Veriler araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanacaktır. Araştırmanın yaklaşımlarına uygun olarak oluşturulan veri toplama araçları öğrencilere aynı sürede araştırmacı tarafından uygulanacaktır. Araştırmanın sonunda kalıtım kavramlarını öğrenmede zorluklar yaşadıkları ve kavramların soyut, kendine özgü terminolojisi gibi sebeplerden dolayı zorlandıkları tespit edilmiştir. Öğrenenin daha iyi öğrenebilmesi için çalışmalarda neler yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Mendel genetiği, Kalıtım kavramları, Fen eğitimi**Abstract**

Today, developments in technology are directly proportional to the competence of countries in science. Countries with high success in science show a rising momentum in developing technology. Therefore, science education has an important place in the education policies of countries. One of the most important issues in science education in terms of its scope is genetics. The subject of Mendelian genetics, which is included in the 8th grade science course of secondary school, is one of the difficult subjects of biology to learn, as it contains abstract and new concepts for the learner when looking at the studies. Looking at the fate, it is seen that there are difficulties in learning and teaching genetics. For this reason, it was aimed to determine the students' views on the learning situation of Mendelian genetics concepts based on the acquisitions in the “DNA and Genetic Code” unit of the 8th grade science lesson. Qualitative research method will be used in this research. Participants of the study consist of 70 students studying in the 8th grade of secondary education. Data will be collected using a semi-structured interview form prepared by the researcher. The data collection tools created in accordance with the research approaches will be applied to the students by the researcher at the same time. At the end of the study, it was determined that they had difficulties in learning the concepts of inheritance and because of the abstract and specific terminology of the concepts. In future studies, it is recommended to carry out studies to make meler in order to learn better.

Keywords: Mendelian genetics, Concepts of inheritance, Science education**1. Giriş**

Genetik, 1990 yılında başlatılan İnsan Genomu Projesi'yle günümüzde dünyanın izlediği, elde edilen sonuçların günlük gazete ve dergilerde yer aldığı, toplumun değişik kesimleri tarafından tartışılan, en popüler bilim dallarından biri haline gelmiştir (Çırakoğlu, 2002). Fen konuları içerisinde yer alan biyoloji

konuları, soyut kavramlar içermesi nedeniyle zaman zaman öğrencilerin algılamasını güçleştirmekte ve alternatif kavramlar oluşturmalarına neden olmaktadır (Gül, Özay-Köse ve Konu, 2014). Genetik konusunun fen konuları içerisinde kavranması hem öğrenciler hem de öğretmenler için güç olan alanlardan birisidir (Lewis ve Wood Robinson, 2000; Tsui ve Treagust, 2007). Öğrencilerin genetik konusunu özümseyememesi, öğrenmede zorluk çekmelerinin nedenleri araştırılmalıdır. Williams ve diğerleri (2012) ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin genetik ve hücre bölünmesi arasındaki bağlantıları öğrencilerin kavramaları ile ilgili yaptıkları çalışma sonucunda, ilköğretim öğrencilerinin bu kavramları anlamada zorluk yaşadıklarını göstermiştir. Lewis ve Wood-Robinson (2000) 14-16 yaş aralığında bulunan öğrencilerle yaptıkları gen, DNA, kromozom, hücre bölünmesi, genetikte sorun çözümlerini araştırarak çalışmada; öğrencilerin bu konuları önceden derslerinde görmelerine rağmen kavramları öğrenemedikleri, kavramlar arasında bağlantı kuramadıkları görülmüştür. Özcan (2000) yaptığı çalışma sonucunda, ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerinin “Canlılarda Çoğalma ve Kalıtım” ünitesinde bulunan kavramları öğrenme düzeylerinin oldukça düşük olduğunu tespit etmiştir. Yapılan alanyazın incelenmesi, öğrencilerin genetik konusunu öğrenmede zorluk yaşadıklarını göstermiştir. Bu sebeple genetik konusunun öğrenciler tarafından yeterince özümsebilmesi, kavramlar arasında bağlantı kurulabilmesi, öğrenmenin anlamlı olabilmesi için sorunu yaşayanın yani genetik konusunu öğrenenin görüşlerinin belirlenmesi ve elde edilen görüşlerin alanyazına kazandırılması oldukça önemlidir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerinin Mendel genetiği kavramlarının öğrenilme durumuna yönelik görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında çalışmada aşağıda belirtilen sorulara cevap aranmıştır:

- Mendel genetiğinde yer alan aşağıdaki her bir kavram hakkında size uygun bir durumu işaretleyerek belirtiniz? (Gen, Alel, Genotip, Fenotip, Saf Döl, Melez Döl, Homozigot, Heterozigot, Baskın Alel, Çekinik Alel, Çaprazlama)
- Bugün İşaretlediğiniz kavramlarda neden zorlandığınızı düşünüyorsunuz? Açıklayınız.
- Mendel genetiği konusunu daha iyi öğrenebilmek için hangi önerileri sunabilirsiniz?

2-Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, bir sistem içerisinde gerçekleşen durum ya da olayların detaylandırılarak açıklanmasını ifade etmektedir (Creswell, 2007). Çalışmada istenilen konunun derinlemesine ve çok yönlü araştırılması için durum çalışması kullanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, sekizinci sınıfta öğrenim gören 70 öğrenciden oluşmaktadır. Öğrencilerin %50'si (N=35) devlet okullarında ve %50'si (N=35) özel okullarda öğrenim görmektedir. Araştırma 2020-2021 eğitim öğretim yılında gerçekleştirilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada, ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerin Mendel genetiği kavramlarının öğrenilmesine yönelik görüşlerinin belirlenmesi amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form üç adet açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin demografik bilgilerinin belirlenmesi için demografik bilgi formu kullanılmıştır. Demografik bilgi olarak öğrencilerin öğrenim gördükleri okul türleri, genel okul not ortalamaları, cinsiyetleri sorulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Yapılandırılmış görüş formunun analizi iki farklı araştırmacı tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar arasında tutarlık olup olmadığını tespit etmek için Miles ve Huberman (2015) ortaya koyduğu Güvenirlik = Görüş birliği/Tüm görüşler formülü kullanılmıştır. Bu hesaplama göre elde edilen veriler arasında .91 tutarlılık tespit edilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmada, ortaokul 8.sınıf öğrencilerine “Mendel genetiğinde yer alan aşağıdaki her bir kavram hakkında size uygun bir durumu işaretleyerek belirtiniz?” sorusu sorulmuş ve elde edilen bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo1. Mendel genetiğinde yer alan kavramlara yönelik bulgular

Kavramlar	Okul türü	Zorlanıyorum			Kısmen zorlanıyorum			Zorlanmıyorum		
		f	Σf	%	f	Σf	%	f	Σf	%
Gen	Devlet Okulu	5	7	10	9	23	32.86	21	40	57.12
	Özel Okul	2			14			19		
Alel	Devlet Okulu	8	12	17.14	19	30	42.86	8	28	40
	Özel Okul	4			11			20		
Genotip	Devlet Okulu	4	6	8.57	10	14	20	21	50	71.43
	Özel Okul	2			4			29		
Fenotip	Devlet Okulu	3	5	7.14	9	13	18.6	23	52	74.26
	Özel Okul	2			4			29		
Saf döl	Devlet Okulu	3	7	10	11	14	20	21	49	70
	Özel Okul	4			3			28		
Homozigot	Devlet Okulu	9	13	18.58	13	18	25.71	13	39	55.71
	Özel Okul	4			5			26		
Heterozigot	Devlet Okulu	9	16	22.86	16	19	27.14	10	35	50
	Özel Okul	7			3			25		
Baskın alel	Devlet Okulu	3	3	4.28	10	16	22.86	22	51	72.86
	Özel Okul	-			6			29		
Çekinik alel	Devlet Okulu	4	6	8.6	10	15	21.4	10	16	70.0
	Özel Okul	2			5			6		
Çaprazlama	Devlet Okulu	9	11	15.72	9	12	17.14	17	47	67,14
	Özel Okul	2			3			30		
Melez döl	Devlet Okulu	5	8	11.42	13	17	24.29	17	45	64.29
	Özel Okul	3			4			28		

Araştırma kapsamında ortaokul 8.sınıf öğrencilerine “İşaretlediğiniz kavramlarda neden zorlandığınızı düşünüyorsunuz? Açıklayınız.” sorusu sorulmuş ve elde edilen bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Kavramlarda zorlanma nedenlerinin kavramlaştırılması

Temalar	Okul türü	f	Örnek öğrenci görüşleri
Yeni Terim	Devlet Okulu	12	Ö6. Daha önce bu kavramları hiç duymadığım için zorlandım.
	Özel Okul	-	Ö15. İlk kez gördüğümüz için zorlandığımı düşünüyorum.
Soyut Kavramı	Devlet Okulu	3	Ö3. Kavramlar birbiri ile karışıyor ve soyut olması.
	Özel Okul	2	Ö23. Kavramların göz ile görerek delillendirememek. Kavramların somut bir karşılığının olmaması.
Terimlerin karşılaştırılması/ Benzer Terimler	Devlet Okulu	12	Ö4. Homozigot ve heterozigot ‘u birbiriyle karıştırdığım için zorlanıyordum.
	Özel Okul	9	Ö27. Bazı kelimeler ve anlamları birbirine çok benziyor ve bu nedenle sorularda kelimeleri karıştırdığım için sorularda yanlışlarım çıkıyor.
Konu içeriği/Karmaşıklık	Devlet Okulu	11	Ö10. Bence işaretlediğim kavramlarda zorlanmamın sebebi o kavramların karşılıklarını yani neyi ifade ettiğini anlamakta, kavramakta zorlanmam.
	Özel Okul	8	Ö69. Zor oldukları için ve biraz karışık olduğu için
Ezber gerektiren	Devlet Okulu	1	Ö7. Çok karışık ve ezber isteyen bir konu
	Özel Okul	8	Ö63. Konunun ezber ağırlıklı olması genel olarak bu ünitenin zor olarak nitelendiriyor.
Online Eğitim	Devlet Okulu	1	Ö30. Online derslerden bir şey anlamadım
	Özel Okul	1	Ö36. Online eğitim sebebi ile
Zorlanmıyorum	Devlet Okulu	-	Zorlanmıyorum
	Özel Okul	7	
Öğretmen Etkisi	Devlet Okulu	3	Ö33. Hocamız üstünde çok durmadığı için
	Özel Okul	-	Ö34. Öğretmenim motive edici anlatmıyor

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin verdikleri cevaplarda terimlerin karıştırılması/benzer terimlerin(f=21) kullanılması en çok zorlanma nedeni olarak belirtilmiştir.

Araştırma kapsamında ortaokul 8.sınıf öğrencilerine “Mendel genetiği konusunu daha iyi öğrenebilmek için hangi önerileri sunabilirsiniz?” sorusu sorulmuş ve elde edilen bulgular Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3.En iyi öğrenme önerilerinin kavramlaştırılması

Temalar	Okul türü	f	Örnek öğrenci görüşleri
Modelleme/ Görselle Destekleme	Devlet Okulu	10	Ö17. Üç boyutlu eşyalar kullanılarak daha iyi anlatılabilir.
	Özel Okul	10	Ö58. Bezelye yetiştirebiliriz
Etkinlik/Oyun	Devlet Okulu	18	Ö18. Çoğu insanın görsel hafızası daha iyi olduğu için fiziksel etkinliklerle daha iyi öğrenebiliriz.
	Özel Okul	2	Ö25. Mendel genetiği konusunu daha iyi öğrenebilmek için eğlenceli ve akılda kalıcı bilgi sağlayan etkinlikler yapabiliriz.
Kodlama/Ezber Bozma	Devlet Okulu	3	Ö4. Kavramları kodlayarak öğrenebiliriz. Mesela fenotip fiziksel görünüş ile ilgili olduğu için F ile başlıyor diye kodlamıştım ben. Diğerlerine de öyle bir kodlama yapılabilir.
	Özel Okul	3	Ö31. Daha basit formüller ile anlatılabilir.
Tekrar etme	Devlet Okulu	3	Ö30. Daha sık tekrar ve daha fazla soru çözerek
	Özel Okul	16	Ö37. Test, konu tekrarı, konu tekrar videoları ve özet aklımda ne kaldıysa
Ders içi motivasyon	Devlet Okulu	5	Ö27. Öğretmenim eğlenceli daha komik bir anlatımla daha akılda kalıcı ve daha iyi öğrenim sağlayabilir.
	Özel Okul	-	Ö35. Öğretmenim dersi daha eğlenceli anlatabilir
Günlük Hayatla İlişkilendirme	Devlet Okulu	4	Ö9. Sadece yazı yazarak ve ders kitabından okuyarak değil de hayattan örnekler sunarak kalıcı öğrenme sunulabilir.
	Özel Okul	4	Ö53. Zorlanan kişilere hayattan, somut örnekler vererek

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin verdikleri cevaplarda çoğunluk olarak modelleme/görsel destekleme (f=20) ve etkinlik/oyun(f=20) kullanılması öğrencilerin en iyi öğrenmenin sağlanmasını olarak belirtilmiştir.

4. Tartışma ve Sonuçlar

Araştırma bulgularına göre, kalıtım kavramlarında öğrencilerin en çok heterozigot, homozigot, alel, çaprazlamada zorlandıkları söylenebilir. Öğrenciler homozigot, heterozigot gibi kavramlarda zorlanma sebebi olarak kavramların anlamı ve yapıları benzer olduğu için karıştırdıklarını belirtmişlerdir. Alel kavramında da öğrencilerin belirttiği gibi zorlanma yüzdesi diğer kavramlara göre yüksek çıkmıştır. Bu kavram sekizinci sınıf fen bilimleri ders kitabında yer almasına rağmen bazı öğrenciler alel kavramını hiç görmediklerini, görenler ise kavramın tam olarak neyi ifade ettiğini anlamadıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin zorlanma yüzdeliğinin diğer kavramlara göre yüksek çıktığı terimlerden birisi de çaprazlamadır. Genel olarak öğrenciler kalıtım kavramlarında zorlanma sebeplerini terimlerin benzer terminolojisi (homozigot-heterozigot) olduğunu bu yüzden karıştırdıklarını, soyut olduğu için somutlaştıramadıklarını, ezber gerektirdiğini, konunun içeriğinin karmaşık olduğunu, terimlerle ilk defa karşılaştıklarını, online eğitim ve öğretmen etkisi şeklinde nedenlerini belirtmişlerdir. Bu konunun daha iyi öğrenilebilmesi için ders içi etkinlik/oyunların kullanılması, konunun modelleme/görselle desteklenmesi, günlük hayatla ilişkilendirilmesi, kodlama yapılması, tekrar edilmesi ve ders içi motivasyonunun daha yüksek olabileceğini belirtmişlerdir. Uzun ve Sağlam (2003) yaptıkları istatistiksel analizler sonucunda, genetik konusuna ilgisi yüksek olan öğrencilerin test ortalamasının, ilgi düzeyi orta ve düşük olan öğrencilerin test ortalamasına göre yüksek olduğu bulmuşlardır. Bu yüzden öğrencilerin genetik konusuna olan ilgileri arttıkça başarılarının da artacağını dolayısıyla ders içinde aktif rol oynamalarını sağlayacak araç ve gereçler kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Collins ve Stewart (1989) öğrencilerin gen, alel, gibi temel kavramları hatalı ya da eksik anladıklarını görmüşler ve geleneksel öğrenme yöntemlerinin, genetik konusundaki kavramları anlamada yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Topçu (2004) fen öğretmenleriyle yaptığı görüşmeler sonucunda öğretmenler, öğrencilerin çoğunun genetikle ilgili kavramları ilk defa derste duyduklarını ifade etmişlerdir. Özdemir (2012) daha etkili bir fen eğitimi için öğrencileri ezber yapmaya yönlendirmektense onlara bilimsel kavramları anlamlandırabilecekleri öğrenme ortamlarının hazırlanması gerektiğini belirtmiştir. Yılmaz, Üçüncü, Karakaya ve Çimen (2019) yaptıkları çalışmada öğretmenin tecrübe, öğrenim durumu fark etmeksizin fen öğretmenlerinin sosyal medyadaki hatalı sekizinci sınıf biyoloji sorularını fark edebilme düzeylerinin düşük olduğunu belirtmişlerdir. Yılmaz,

Gündüz, Diken ve Çimen (2017) sekizinci fen bilimleri ders kitabını incelemiş ve biyoloji konularında bilimsel hatalar, alternatif kavramlar tespit etmişlerdir.

Hem alanyazın incelediğinde hem de araştırma bulgularına bakıldığında genetik konusu kavramlarının öğrenilmesinde geleneksel öğrenme yöntemlerinden ziyade etkinlik, modelleme gibi ders içi faaliyetlerinin kavramların somutlaştırılmasında ve öğrenmenin daha anlamlı olacağı yönünde etki yaratacağı düşünülmektedir. Genetik kavramlarının öğrenilebilmesi için bol tekrar fırsatı oluşturacak oyun, etkinlikler geliştirilebilir. Genetik kavramlarının yanlış öğrenilmemesi için öğretmenlerin kavram yanlışlarının düzeltilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

1. Collins, A., & Stewart, JH (1989). Mendel genetiğinin bilgi yapısı. *Amerikan Biyoloji Öğretmeni*, 51(3), 143-149.
2. Çırakoğlu, B. (2002). Genetik. *Bilim ve Teknik*
3. Gül, Ş., Özay-Köse, E., & Konu, M. (2014). Genetik ünitesinin öğretiminde kavram karikatürü kullanımının biyoloji öğretmeni adayları üzerine etkisi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi*, 2(1), 1-22.
4. Lewis, J., & Wood-Robinson, C. (2000). Genes, chromosomes, cell division and inheritance-do students see any relationship?. *International journal of science education*, 22(2), 177-195.
5. Miles, M.B., & Huberman, A.M. (2015). *Nitel veri analizi*. (1.baskı) (Ed. S. Altun Akbaba ve A. Ersoy). Ankara: Pegem Akademi.
6. Özcan, Ö. (2000). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Canlılarda Çoğalma ve Kalıtım Ünitesindeki Temel Kavramları Anlama Seviyeleri. KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü. *KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon*.
7. Özdemir, A. M. (2012). İlköğretim 5. sınıf fen ve teknoloji dersi ünitelerinde kavramsal değişim yaklaşımının öğrenci başarısına etkisinin incelenmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
8. Topçu, M. S. (2004). Sekizinci sınıf genetik-canlılarda üreme ve gelişme ünitelerinin öğreniminde ve öğretiminde karşılaşılan zorlukların tespiti. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir*.
9. Tsui, C. Y., & Treagust, D. F. (2007). Understanding genetics: Analysis of secondary students' conceptual status. *Journal of Research in Science Teaching: The Official Journal of the National Association for Research in Science Teaching*, 44(2), 205-235.
10. Uzun, N. ve Sağlam, N. (2003). Ortaöğretim biyoloji programında genetik konularının değerlendirilmesi ve öğrencilerin genetiğe karşı ilgisinin saptanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(24).
11. Yılmaz, M., Üçüncü, G., Karakaya, F., & Çimen, O. (2019). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Sosyal Medyada Yer Alan Hatalı Sekizinci Sınıf Biyoloji Soruları Hakkında Farkındalıkları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(1), 131-145.
12. Yılmaz, M., Gündüz, E., Diken, E. H., & Çimen, O. (2017). 8. sınıf fen bilimleri ders kitabındaki biyoloji konularının bilimsel içerik açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 17-35.
13. Williams, M., DeBarger, A. H., Montgomery, B. L., Zhou, X., & Tate, E. (2012). Exploring middle school students' conceptions of the relationship between genetic inheritance and cell division. *Science Education*, 96(1), 78-103.